2 | 4000 | 160. lb
3
18

40

15 | 1200 | 80.
1200
2
2400

1200
1200
2400

2054

DYKCYONARZ STAROŻYTNOŚCI

DLA

SZKOŁ NARODOWYCH.

Cena bez oprawy Złł. 3.

w Warszawie. 1779.

w Drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey uprzywileiowaney

Gröllowskiey.

DZIEŁO.

Dykcyonarz ſtarożytności dla Szkoł Narodowych przez Jmć Xiędza Grzegorza Piramowicza Sekretarza Kommiſſyi Edukacyiney, ze zlecenia od Kommiſſyi Naſzey ułożone, przez Towarzyſtwo do kſiąg Elementarnych roztrząśnione, Szkołom Narodowym do użycia podług przepiſow Naſzych podaiemy. w Warſzawie dnia 2. Października Roku 1778.

JGNACY *Xiąże* MASSALSKI *Biſkup Wileńſki Prezyduiący.*
MICHAŁ *Xiąże* PONIATOWSKI *Biſkup Płocki.*
AUGUST *Xiąże* SUŁKOWSKI *Woiewoda Kaliſki.*
JOACHIM CHREPTOWICZ *Podkanclerzy W. X. Lit.*
MICHAŁ MNISZECH *Sekretarz W. W. X. Lit.*
HYACINT MAŁACHOWSKI *Referendarz Koronny.*
JGNACY POTOCKI *Piſarz W. W. X. Lit.*
ADAM *Xiąże* CZARTORYSKI *Generał Ziem Podolſkich.*
ANDRZEY MOKRONOWSKI *Generał Inſp. Woyſk Koron.*
STANISŁAW *Xiąże* PONIATOWSKI *Gen. Lieut. W. K.*
FRANCISZEK BIELINSKI *Staroſta Czerſki.*
ANDRZEY ZAMOYSKI *Kawaler Orderu Orła Białego.*

MUZEUM ... NIEB...

PRZESTROGA.

Dykcyonarz ten przeto Dykcyonarzem Starożytności nazwany iest, iż porządkiem alfabetycznym zawiera w sobie wiadomości obyczaiów starożytnych, mianowicie Grekow i Rzymian, bądź w nabożeństwie, bądź w rządzie, bądź nakoniec w domowym ich życiu. Po części zebrany iest z różnych, którzy w tey rzeczy pisali, Autorow; po naywiększey zaś części przełożony z Francuzkiego dzieła Pana Fur-

gault. Służy on do zrozumienia dawney hiſtoryi, i tych Piſarzów których czytaniem młódź nabiera ięzyka i ſtylu. A ku temu użyciu ſłużąc, znoſi potrzebę długich i często powtarzanych przypiſów i wykładów na Autory Klaſſyczne.

Ten któryby chciał powziąć ciągłą wiadomość o iedney rzeczy, naprzykład: o rządzie, woyſku, pieniądzach, miarach, wagach, &c. u ſtarożytnych, ma dla wygody ſwoiey reieſtr ſamych celnieyſzych materyi, pod któremi położone ſą Artykuły, w dykcyonarzu tym do nichże ſtoſuiące ſię.

Drugi reieſtr zamyka ſłowa, których potrzebne ieſt wyłożenie, a które oſobnych artykułów nie maiąc, pod innemi ſię znayduią. Takowe artykuły w tym reieſtrze ſą wytknięte.

Ktoby ſobie życzył obſzernieyſze w tych rzeczach zabrać uwiadomienia, y poznać te źrzódła z których to krótkie zebranie wyięte ieſt, znaydzie trzeci reieſtr kſiąg wybrańſzych w nauce ſtarożytności.

TABLI-

TABLICA MATERYI.

Nabożenstwo. Swięta. Zabobony.

Deus. Sacrificium. Hoſtia. Hecatombe pod Hecatombeon. Adoratio. Supplicatio. Lectiſternia. Pompa. Ambarvalia. Amburbialis hoſtia. Expiatio. Armiluſtrium. Jejunium. Juramentum. Devovere. Naufragium.

Adonia. Agonalia. Agraulia. Agrionia. Amphidromia. Angeronalia. Antheſteria. Apaturia. Aphrodiſia. Appollonia. Bacchanalia. Boedromia. Brauronia. Brumalia. Calliſteia. Carpotina. Cerealia. Chalceia. Compitalia. Conſualia. Diamaſtigona. Eleuſia. Februalia. Feralia. Feriæ. Fugalia. Hilaria. Hibritica. Hydrophoria. Laphria. Laurentinalia. Lemuria. Liberaria. Lupercalia. Majuma. Matronalia. Meditrinalia. Megaleſia. Oſchophoria. Paganalia. Palilia. Panegyris. Parentalia. Portumnalia. Quinquatria. Regiſugium. Robigalia. Saturnalia. Taurobolia. Terminalia. Teoxenia. Teſmophoria. Vinalia.

Achores. Ancile. Amuleta. Apotheoſis. Clavus Annalis. Ver ſacrum. Manes. Oraculum. Præſagium. Præſtigia. Pannicus terror.

Kapłany. Wieszczkowie. Słudzy Koscielni.

Pontifex. Rex Sacrorum albo Rex Sacrificulus. Sacerdos. Arvales. Flamen. Galli Cybeles. Salii. Veſtales.

Augures. Aruspex. Auſpices. Pythia. Druidæ. Magi. Sibillini Libri.

 Popa.

Popa. Agones. Neocori. Epulones. Æditui. Agonales. Bacchæ.

Bacchantes. Camilli. Canephori.

MIEYSCA POSWIĘCONE Y SPRZĘTY.

Templum. Sedes. Pantheon. Adytus. Asylum. Altare. Ara. Bustum. Lampas. Acerra. Aspergillum.

OBRZĄDKI. ZWYCZAIE DOMOWE.

Pater. Fæmina. Liberi. Expositio. Sponsalia. Repudiatio. Matrimonium. Camillus. Divortium. Nomen.

Funus. Luctus. Bustum. Urna. Denicales Feriæ.

Hospitalitas. Urbanitas.

R Z Ą D.

URZĘDNICY NIŻSI Y WYŻSI.

Lex. Rex. Interregnum. Interrex. Curia. Tribus. Centuria. Comitia.

Cives. Classis. Nobiles. Patritii. Plebeji. Equites. Equester Ordo. Princeps Juventutis. Provincia. Colonia. Municipium. Socii. Peregrini. Pauperes. Manumissus. Barbari.

Senator. Senatus. Senatus Consultum. Princeps Senatus. Amphyctiones. Prythanes. Archontes. Ephores. Consul. Pro-Consul. Dictator. Censor. Censura. Census. Ædiles. Quæstor. Quæstura. Pro-Quæstor. Prætor. Pro-Prætor. Præfectura. Præfectus Urbis. Annona. Præfectus annonæ. Decemviri. Tribunus Plebis. Tribunus Militum. Tribunus Ærarii. Triumviri. Quæsitores. Quatuorviri. Quindecemviri. Quinquennales. Legati. Curiones. Candidati. Scribæ. Viatores. Actuarii. Accensi. Apparitores. Lictores. Aquarii. Parasitus.

Epulo-

Epulones. Curulis. Angusti Clavi. Annulus. Astynomi. Agoronomi. Enautæ. Eliastes. Logistæ. Prodicos. Hemerodromi. Abdicatio.

PRAWA.

Lex. Juris-Consulti. Lex Agraria. Jus Latium. Civis. Peregrinitas. Peregrinus. Municipium.

Gens. Patronus. Cliens. Pater. Expositio. Adoptio. Fæminæ. Sponsalia. Repudiatio. Matrimonium. Divortium. Manumissus. Bona. Mancipi res. Prædia. Prædiatus. Vades. Juramentum. Testamentum. Usura. Sycophanta.

SĄDY.

Judicium. Tribunal. Areopagus.

Actio. Ampliatio. Comperendinatio.

Prætor. Centumviri. Triumviri Capitales. Quæsitores. Advocatus. Rabula. Recuperatores. Apparitores. Plagiarius. Sycophanta.

NAGRODY. CZEŚĆ PUBLICZNA. PODARUNKI.

Præmia. Triumphantes. Triumphus. Arcus. Tropæum. Corona. Spolia. Funus. Acclamatio. Apotheosis. Congiarium.

KARY. MĘKI.

Supplicium. Carcer. Exilium. Pœnæ Militares. Ostracismus.

WOYSKO. ZOŁNIERZE.

Copiæ. Militum delectus. Castra. Quintana. Tribunal Castrense. Castra Nautica. Classis. Stipendia.

Legio. Equites Equitatus. Pedes Pedites. Caterva. Cohors. Manipulus. Centuria. Decuria. Ablecti. Antepilani. Hustati. Prætoriani milites. Veterani. Beneficiarius.

Imperator. Legati. Præfectus Castrorum. Præfectus Prætorii. Præfectus Alarum. Tribunus Militum. Tribunus Legionis. Tribunus Celerum. Centurio. Decurio. Amphictyones. Hipparchus. Taxiarcha.

Signum. Aquila. Tesseræ militares. Vigiliæ. Spolia.

WOIOWANIE.

NARZĘDZIA WOIENNE.

Bellum. Tumultus. Acies. Aggeres. Navis.

Aries. Ballista. Corvus. Ericius. Hellepolis. Musculus. Pluteus. Scorpio. Testudo. Turris. Elephas.

Arma. Currus. Arcus. Clipeus. Lorica. Pelta. Hasta. Framea. Funda. Sarissa. Lancea. Pilum.

SKARB. DOCHODY POSPOLITE.

Ærarium. Reditus.

Quæstores. Publicanus.

HANDEL.

Mercatores. Navigandi Ars. Piscatus. Librarius. Argentarius. Usura.

MIARY, Y WAGI.

Acetabulum. Centuria. Choenix. Medimnum. Modius.

Digitus. Palmus. Palmipes. Pes. Cubitus. Ulna. Orgya. Passus.

Jugerum. Sextula. Stadium.

Cadus. Chòés. Cohlear albo Ligula. Culeus. Kotyla. Metreta albo Metretes. Mystrum. Quadrans. Quincunx. Sextans. Sextarius. Triens. Urna.

As. Bes. Bessis. Libella. Libra.

PIENIĄ-

PIENIĄDZE. KRUSZCE.

Æs. Moneta. Aurum Aureus. Argentum Argenteus As. Assiduus. Denarius. Drachma. Libella. Mina. Obolus. Quadrans. Quincunx. Sestertius. Sextans. Sextula Stater. Talentum. Bigati Nummi. Ratitus.

Usura. Argentarius.

Æs Corinthium.

PRZYMIERZA. UMOWY.

Fœdus. Socii. Caduccator. Auctio. Accessio.

WYCHOWANIE Y ĆWICZENIE DZIECI.

Liberi. Nutrix. Gymnasiarcha. Gymnasium. Pater. Fæminæ. pod Ludi.

NAUKI. KUNSZTY.

Academia. Schola. Lyceum. Museum.

Philosophia. Philosophi. Peripatetici. Stoici. Pythagorici. Pyrrhonici. Druidæ. Magi.

Scribendi Ars. Librarius. Litteræ. Scythale.

Abacus. Numerus.

Grammatica.

Rhetor.

Poesis. Comœdia. Tragœdia. Chorus.

Musica. Chorus. Odeum. Buccina. Cymbalum. Lyra. Sistrum. Tuba. Tibia. Trigonum.

Historia.

Medicus.

Pictura.

Sculptura.

Saltatio.

Navigandi Ars. Pharos. Remiges.

Mola.

Tablica Materyi.

C z a s.

Annus. Menſis. Faſti. Dies.
Clepſydra. Horologium. Vigiliæ.
Clavus Annalis. Allienſis Dies.
Januarius. Martius. Aprilis. Majus. Julius. Auguſtus. Quintilis. Sextilis. December.
Olympias. Hecatombeon. Boedromion. Memacterion. Pyanepſion. Poſidion. Gamelion. Elaphebolion. Munychion. Targelion. Scyrrophorion.

M i a s t o.

Publiczne Mieysca. Porty.

Urbs. Aqua. Balneum. Thermæ. Thermopolium. Baſilica. Capitolium. Cloaca. Carcer. Ludus. Lyceum. Xyſtus. Muſeum. Campus Martius. Forum. Prytaneum. Amphiteatrum. Theatrum. Circus.
Pireum. Pharos.

D r o g i.

Columna miliaris. Currus. Via.

Dom. Sprzęty Domowe.

Domus. Andron. Apotheca. Balneum. Abacus. Lectus. Pluteus. Lampas. Horologium. Clepſydra. Speculum. Vaſa. Horti.

Zywność. Jedzenie. Napoy.

Annona. Claſſis Africana. Claſſis Alexandrina.
Cœna. Lectus. Pittacium. Allogia. Paraſiti.

Odzienie. Stroy.

Caput. Barba.
Pileus. Apex. Mitra. Albogalerus. Corona.

Veſtis.

Veſtis. Induſium. Bracca. Tunica. Toga. Prætexta. Trabea. Anguſti Clavi. Paludamentum. Pallun. Chlamys. Chlaéna. Læna. Lacerna. Pænula. Sagum. Palla. Stola. Palliolum.

Calecamenta.

Cæſtus. Annulus. Armillæ. Bulla. Acus. Byſſus.

Igrzyska. Widoki.

Ludi.

Amphitheatrum. Circus. Theatrum.

Acciaci ludi. Appollinares ludi. Equiria. Megalenſes ludi. Naumachia. Scenici ludi. Sæculares ludi. Præſtigia. Gladiatores. Athletæ. Petauriſta. Chorus. Elephas. Accendones.

Olympia. Nemea. Iſthmici ludi. Pythici ludi. Plateńſes ludi. Anaclinopalia.

Napisy y Pamiątki.

Pod każdą literą kładą ſię tłumaczenia liter lub ſyllab przez ſkrócenie używanych w napiſach.

Abaton. Aſcia. Coloſſus Solis albo Coloſſis Rhodius. Obeliſcus. Piramis. Statuæ. Tropæum.

Cwiczenia y Gry.

Exercitatio. Ludi *Igrzyſka*. Gymnaſium. Gymnaſiarcha. Thermæ. Hippodromus. Xyſtus.

Curſus. Currus. Pugilatus. Saltatio. Piſcatus. Cæſtus. Palaria.

Ludi *Gry*. Diſcus. Pila.

REIESTR

Słów należących do opisu Starożytności zawartych pod innemi Artykułami.

A.

Accenses pod Legio.
Actus pod Jugerum.
Adrogatio pod Adoptio.
Adytum pod Templum.
Aere dirutus miles pod Æs.
Agonothetæ pod Athletæ.
Alea pod Ludi.
Ambitus pod Judicium.
Anallectes pod Convivium.
Andabates pod Gladiatores.
Antecœna pod Convivium.
Antesignani pod Acies.
Antistropha pod Chorus.
Ara pod Altare.
Archigallus pod Sacerdos.
Arena Arenarii pod Amphitheatrum. Circus.
Armamentarium pod Arma.
Arpastum pod Pila.
As pod Ludi.
Atramentum pod Scribendi Ars.
Auctoritas Senatûs pod Senatus.
Auguraculum pod Augures.
Aquilitia pod Supplicatio.

B.

Basilicus pod Ludi.
Baxea pod Calceamenta.
Bes pod Libra.
Bestiarii pod Amphitheatrum.
Bigæ pod Currus. Cursus.
Bigatus pod Denarius.
Bustuarii pod Funus.
Bustum pod Funus.

C.

Cadus cervinus. Cadus Amphoreus pod Metreta.
Cæsares pod Imperatores.
Cæstus pod Pugilatus.
Cajus Caja pod Matrimonium.
Calcepodium pod Calceamenta.
Calendæ pod Mensis.
Caliga pod Calceamenta.
Canis pod Ludi.
Capite censi pod Census.
Caput porcinum pod Acies.
Carceres pod Circus.
Carpentum pod Currus.
Castella pod Aqua.
Castellarii pod Aqua.
Cavea pod Amphitheatrum.
Ceramicus pod Schola.
Cerographi pod Annulus.
Cinctus Gabinus pod Devovere.
Cisium pod Currus.
Clarigatio pod Bellum.
Clavus angustus. Clavus latus pod Equites. Equester ordo.
Compagus pod Calceamenta.
Comperendinatio pod Ampoliatio.

Concu-

Concubium pod Dies.
Coëmptio pod Matrimonium.
Confarreatio pod Matrimonium
Conviva Convivium pod Cœna.
Corruca pod Currus.
Corycus pod Pila.
Corypheus pod Acclamatio.
Crepida pod Calceamenta.
Cuneus pod Amphitheatrum. Acies.
Curatores pod Arma.
Curis pod Hasta.
Custodia pod Carcer.

D.

Decunæ pod Reditus.
Decunx pod Libra.
Designatores pod Funus. Candidatus.
Designatores locarii pod Amphitheatrum.
Desultores pod Cursus.
Dextans pod Libra.
Dextrale pod Armilla.
Dextrocherium pod Armilla.
Diffareatio pod Matrimonium.
Duodena scripta pod Ludi.
Duumviri sacris faciendis pod Quindecemviri.

E.

Epistates pod Comitia.
Epodos pod Chorus.
Eponymos pod Archontes.
Ergastula pod Carcer.
Exodium pod Scenici ludi.

F.

Familia pod Gens.
Feciales pod Bellum.
Fercula pod Lectisternium.
Flaminalis pod Flamen Dialis.
Follis pod Pila.
Funambuli pod Saltatio.
Funditores pod Funda.
Fustuarium pod Pœnæ Militares

G.

Galli pod Sacerdos.
Gymnasta pod Gymnasiarcha.
Gymnopodia pod Saltatio.
Gynætonomi pod Fæminæ.

H.

Hastarii pod Centurio.
Hastæ subjicere pod Bona. Prædia.
Hecasteria pod Hecatombeon.
Helandoici pod Athletæ.
Histriones pod Scenici ludi.
Homo novus pod Nobiles.
Hordearius pod Athletæ.

I.

Idus pod Mensis.
Immolatio pod Sacrificium.
Inauguratio pod Templum.
Jus imaginum pod Nobiles.

L.

Lampadophoria pod Lampas.
Lanistæ pod Gladiator.
Laquearii pod Gladiator.
Latrones Latrunculi pod Ludi.
Lautia pod Legati. Legatio.
Lectica pod Currus.

Legio pod Copiæ.
Libatio pod Sacrificium.
Libertinus pod Manumiſſus.
Libertus pod Manumiſſus.
Libitinarii pod Funus.
Lictores pod Conſul.
Ligula pod Cochlear.
Linea ſacra pod Ludi.
Litatio pod Sacrificium.
Litura pod Sacrificium.
Lituus pod Aruspex.
Luci pod Templum.
Ludi literarii pod Schola.
Lndi Magiſtri pod Ludus.
Luperci pod Lupercalia.
Luſtrum pod Cenſor.

M.

Magiſter Equitum pod Equites.
Mancipes pod Publicanus-
Mater gdzie Pater.
Meta pod Currus.
Minerval pod Quinquatria.
Mirmillones pod Gladiator.
Modimperator pod Cœna.
Mulleus pod Calceamenta.
Mulſum pod Cæna.
Muſculus pod Aggeres.

N.

Nænia pod Funus.
Nexi pod Debitor.
Nexus pod Mancipi res.
Nomenclatores pod Cadidati;
Nomothetes pod Lex.
Nonæ pod Menſis.
Novendialia pod Funus.
Nundinæ pod Forum.
Nuptiæ pod Matrimonium.

O.

Ocrea pod Calceamenta.
Orcheſtra pod Theatrum.
Orgyia pod Bacche Bacchantes.
Ovatio pod Triumphus.

P.

Pancratiaſtes Pancratium pod Athletæ.
Pharmacites pod Annulus.
Palmipes pod Cubitus.
Papyrus pod Scribendi Ars.
Par impar pod Ludi.
Parma pod Clypeus.
Pater Patratus pod Bellum.
Patres Conſcripti pod Senatus.
Peculatus pod Judicium.
Peccunia pod Æs.
Penetrale pod Deus. Templum.
Pentathle pod Nomen.
Pero pod Calceamenta.
Pethaſus pod Caput.
Phalanx pod Acies.
Phæcaſium pod Calceamenta.
Pilentum pod Currus.
Pileus pod Caput.
Plauſtra pod Currus.
Plectrum pod Lira.
Podium pod Amphirheatrum.
Polymarchos pod Archontes.
Pollinctores pod Funus.
Portorium pod Reditus.
Præciæ pod Flamen Dialis.
Præcinctiones pod Amphitheatrum.
Præficæ pod Funus.
Prærogativæ pod Comitia.
Prætorium pod Caſtra.
Prætextata verba pod Prætexta.

Primipilus pod Centuria.
Proletarii pod Census.
Pronum pod Ludi.
Pronuba pod Matrimonium.

Q.

Quadrans pod Libra.
Quadrigatus pod Denarius.
Quadrigæ pod Currus.
Quadrantal pod Amphora.
Quartarius pod Quadrans.
Quæstiones perpetuæ pod Quæsitores.
Quintilis pod Julius.

R.

Redditio pod Sacrificium.
Redemptores pod Publicanus.
Refugium pod Fugalia.
Repetundæ pod Judicium.
Repotia pod Matrimonium.
Retiarii pod Gladiator.
Rheda pod Currus.
Rorarii pod Legio.
Rostra pod Forum.
Rudis Rudiones pod Gladiator.

S.

Sacrarium pod Domus. Deus.
Sacramentum pod Militum Delectus.
Sandalium pod Calceamenta.
Saliæ Virgines pod Salii.
Salisubsules pod Salii.
Samnites pod Gladiator.
Satyra pod Comœdia.
Scena pod Theatrum.
Scenobates pod Saltatio.
Sceptici pod Pyrrhonici.
Scriptura pod Reditus.
Scutum pod Clypeus.
Secutores pod Gladiator.
Senio pod Ludi.
Semis pod Libra.
Sextilis pod Augustus.
Silicernium pod Funus.
Solea pod Calceamenta.
Sphæristica Sphæristeria pod Pila.
Spina pod Circus.
Spolia Opima pod Spolia.
Sponda pod Pluteus.
Sportula pod Cliens.
Stativa pod Castra.
Stropha pod Chorus.
Suovetaurile pod Censor.
Supinum pod Ludi.
Supum pod Ludi.

T.

Tabulæ novæ pod Debitor.
Tali pod Ludi.
Talismanii pod Annulus.
Tesseræ lusoriæ pod Ludi.
Testudo ile instrumant muzyczny pod Lyra.
Thalamites pod Navis.
Thelassius pod Matrimonium.
Thensa pod Currus. Lectisternium.
Thêsmathetes pod Archontes.
Thetes pod Lex.
Thraces pod Gladiator.
Thramites pod Navis.
Triens pod Libra.
Tripos pod Oraculum.
Tripudium Solistinum pod Augures.

Triuncis pod Quadrans.
Tubiluſtrium pod Tuba.
Turmæ pod Caterva.
Tutulus pod Caput.

V.

Vaſa conclamare, colligere pod Vaſa.
Vectigal pod Reditus.
Velites pod Haſta. Legio.
Venus pod Ludi.
Viceſima manumiſſorum pod Liberti.
Victima pod Hoſtia.
Victimarii pod Sacrificium.
Vindicta pod Manumiſſio.
Vinea pod Pluteus.
Volulationes pod Anaclinopalia

X.

Xiſtarcha pod Gymnaſiarcha.
Xyſtophori pod

Z.

Zeguites pod Equites. Equeſter Ordo.

AUTO-

AUTOROWIE ZNACZNIEYSI

Z których obszernieysza starożytności wiadomość zabierać się może.

Naprzód ogulnie, pisarze dawni Greccy, Łacińscy, a mianowicie Dzieiopisowie.

Dictionaire des Antiquités Romaines &c. Ouvrage traduit & abrégé du grand Dictionaire de Samuel Pitiscius, & enrichii de Remarques curieuses & intéressantes.

Recueil d'antiquités Egiptiennes, Etrusques, Grecques Romaines & Gauloises par Mr. le Comte Caylus.

Explication abrégée des coutumes & céremonies observées chez les Romains, pour faciliter l'intelligence des anciens Auteurs. Ouvrage écrit en latin par M. Nieuport, & traduit par M. l'Abbé D. Fr.

Moeurs & coutumes des Romains par M. Bridaut, Maitre de Pension.

Des moeurs & des usages des Romains par M. le Febure de Monsans, & revu par M. l'Abbé Granet.

Achæologia Græca, sive Veterum Græcorum, præcipue vero Atheniensium, ritus civiles, religiosi, militares & domestici, fusius explicati per Joannem Polterum.

Antiquitatum Romanarum corpus absolutissimum, auctore J. Rosino, cum notis J. Dempsteri.

Laur. Pignorii Mensa Isiaca, qua sacrorum apud Ægyptios ratio & simulacra subjectis tabulis æneis simul exhibentur & explicantur.

Athan. Kircheri Sphinx Mystagoga.

Ejusdem Oedipus Ægyptiacus.

Antiqui novique Latii Ortographica, a Claudio Dausquio.

Nic. Gragii de Republica Lacedæmoniorum.

Antonii Van-Dale Dissertationes novem, Antiquitatibus, quin & marmoribus, cum Romanis, tum potissimum Græcis illustrandis inservientes.

Ejusdem de Oraculis veterum Ethnicorum &c.

Abrahami Gothlæi Dactyliotheca, seu annulorum sigillatium, quorum apud Priscos, tam Græcos quam Romanos, usus, &c. cum expl. J. Gronori.

Leo Allatius de Templis Græcorum.

Jo. Meursii Græcia Ludibunda, sive de Ludis Græcorum liber &c.

Athleta è monumentis Græciæ.

Le Théatre des Grecs, par le P. Brumoy.

J. C. Bulingeri de Theatro ludisque scenicis.

Thesaurus Antiquitatum Romanarum congestus a Jo. Georg. Grævio &c. cum figuris.

Samuelis Pitisci Lexicon Antiquitatum Romanarum, in qua ritus & antiquitates cum Græcis & Romanis communes, sacræ & profanæ, publicæ & privatæ, civiles & militares exponuntur.

Cellarii Antiquitates Romanæ.

L'Antiquité expliquée & répréséntée en figures, en latin & en françois, par Dom. Bernard de Montfaucon.

Alexan. Donati Roma vetus & recens.

Historia & ritus Reipublicæ & Imperii Romanorum, auct. G. N. Nieuport.

Antiquités sacrées & profanes des Romains, expliquées en latin & en françois par M. A.V.M. La Haye.

Onuphrii

Onuphrii Panvinii, Reipublicæ Romanæ Comment. libri 3. &c.

Hiſtoire des grands chemins de l'Empire Romains, par N. Bergier.

Le grand Cabinet Romain, ou Recueil d'Antiquités Romaines, avec les explications de M. A. de la Chauſſe.

Muſeum Kircherianum &c. a P. Philippo Bonanni Soc. Jeſu.

Ft. Modii, Brugenſis, Pandectæ Triumphales, ſive pomparum & feſtorum, ac ſolemnium Apparatuum, conviviorum, ſpectaculorum &c.

De urbis, ac Romani olim Imperii ſplendore &c. auct. J. B. Cazalio.

Annales Magiſtratuum & Provinciarum S. P. Q. R. ab urbe condita &c. auct. Steph. Vinando Pighio.

Juſti Lipſi, de militia Romana, libri 5 &c.

Cl. Salmaſii de re militari Romanorum &c.

De militiæ Romanæ monumentis, auct. Nebel.

Barn. Briſonii, de formulis & ſolemnibus populi Romani verbis libri octo &c.

Diſſertation ſur les Triremes ou Vaiſſeaux de guerre des Anciens par le P. de Languedoc, Jéſuite.

Jo. Kirchmanius de funeribus Romanorum.

Funérailles & manieres d'enſevelir des Romains, des Grecs &c. par Guichard.

Notæ veterum Romanorum è Bibliotaphis eruta a Jano Grutero.

Jo. Mabillon de re diplomatica.

Oct. Ferrarii de Veſtiaria, libri 7. cum iconibus &c.

P. de Maridat, Tractatus de Pileo cæterisque capitis tegminibus &c.

Jo. B. Belli Cavaris Salyi S. J. de partibus Templi auguralis &c.

Ritrato di Roma anticha &c.

Columbarium libertorum & ſervorum Liviæ Auguſtæ ab Ant. Cori.

Antiquitates Herculanenſes, auctore Walchio.

Carolus Sigonius de antiquo jure Romanorum & Italiæ.

Hiſtoire de la Jurisprudence Romaine.

Inſcriptiones antiquæ totius orbis Romani in corpus reductæ, olim auſpiciis J. Staligeri & Marii Velſeri, induſtria Jani Grateri, cum notis M. Gudii edente Grævio.

Cyriaci inſcriptiones antiquæ.

J. B. Ferrerii Muſæ lapidariæ antiquorum.

Introduction à la connoiſſance des Medailles par Mr. Ch. Patin.

Hub. Goltzii Græcia, ſive hiſtoriæ urbium & populorum Greciæ, ex antiquis numismatibus reſtitutæ libri quatuor.

De Ponderibus & menſuris veterum auct. Eiſenſchmidio.

Priſciani & aliorum, de nummis, ponderibus, menſuris &c.

Briſonius & Hosmanus de veteri ritu nuptiarum & jure connubiorum.

J. G. Stuckii antiquitates conviviales.

Phil. Munckerus de intercalatione variarum gentium.

Jo. Schefferi de militia navali veterum &c.

Car. Paſchalii Coronæ ſeu tractatus de earum origine & uſu &c.

De coronis & tonſuris Paganorum.

J. Lipſii Paliorceticon, ſive de Machinis, tormentis, telis, libri 5.

Antiquæ muſicæ Auctores ſeptem, græc. lat. cum notis M. Meibomii.

Fr. B. Ferrarii de veterum acclamationibus & plauſis libri 7.

Mythographi latini, C. Julius Hyginus; Fab. Planciades Fulgentius; Lactantius Placidus; Albricus Philoſophus, edente Thoma Munckero.

Eliæ Schedii de Diis Germanis.

DYKCYO-

DYKCYONARZ
STAROŻYTNOŚCI
OSOBLIWIE GRECKICH I RZYMSKICH DO ZROZUMIENIA AUTOROW DAWNYCH I HISTORYI STAROŻYTNEY SŁUŻĄCY.

A.

A. TA LITERA w ſtarych napiſach (*) i innych pamiątkach z punktem albo bez punktu kładzie ſię za imiona właſne, *Aulus*, *Aula*, *Auguſtus*, albo *Auguſta* także za *Auguſtalis* Ceſarſki; *Annus*, *Argentum*, *Aurum*, *Ager* za *Amicus*, *Amica*, *Anima*, *Album*, Regeſtr Kſięga do wpiſywania, Tablice albo mur biały na ktorym piſywano dzieie, *Aes* pieniądze, moneta, *Aerarium*, *Aedes*, *Aedilis*, *Aedilitas*. Taż litera podwoiona aa. znaczy *Auguſti* dwoch Auguſtow, albo dwoch Ceſarzow, *Auguſtales*, oſoby domu Ceſarſkiego; *Apud Agrum*, *Aurum & Argentum*. Taż litera potroiona aaa. bierze ſię za tres *Auguſti*, także za *Aurum Argentum*, *Aes*.

A. ſamo

(*) Ponieważ iedna litera w napiſach mieć może wielorakie znaczenie, tedy okoliczności ſamey pamiątki lub napiſu domyſłem w tłomaczeniu kierować powinny. Naprzykład uważać należy czy ieſt nagrobek, znak zwycięzki, czy pieniądz zwyczayny, czyli medal w ſzczegulney przygodzie bity &c.

A. ſamo, albo z literą l. po tym ſłowie Miles ale, albo Miles al, kładzie ſię za *Miles ale*.

a. Była także litera liczbę znacząca u Grekow i Rzymian u pierwſzych A: znaczyło iedność; u drugich pięćſet: ieżeli nad nią położona była kreſka mała, A: znaczyło pięć tyſięcy.

A, maiąc po ſobie a Greckie duże wyrażało Talent (była to waga i moneta ſtarożytna) małe a Greckie maiąc po ſobie o trochę wynieſione, znaczyło *Choenix*, miarę na rzeczy ſuche, obacz Choenix.

Kiedy u Rzzymian w ſprawie iakiey ważney Sędziowie dawali zdania, każdy z nich miał trzy tabliczki, na iedney z nich było A, na drugiey C, na treciey NL. Jeżeli Sędzia oſkarżonego miał za niewinnego, dawał tabliczkę z literą A, ktora znaczyła *Abſolvo*, uwalniam obwinionego; dla tego ta litera była nazwana *Salutaris*, to ieſt: litera ocalenia. Gdy Sędzia oſkarżonego winnym poczytywał, dawał tabliczkę z literą C, co znaczyło *Condemno* potępiam, winnym ogłaſzam. Na koniec kiedy ſądził być potrzebne przedłużenie ſprawy, dla lepſzego uwiadomienia, w ten czas tabliczkę dawał z temi dwiema literami NL, znaczącemi, *non liquet*, ſprawa nie ieſt iaſna.

AB. *Abdicavit*, ABN. *Abnepos*, AD. *Ante diem*. ADQ. *adquivit*. AE. AED. *Aedilis* AEL. *Aelius*, *Aelia*, AEM. AIM. *Aemilius*, *Aemilia*, AK. *Ante Kalendas*, A. G. *Animo Grato* AG. *Aulus Gelius*, Ag. *Ager*, albo *Agrippa*, AVB. *a viro bono*, Ab UC. *Ab Urbe condita*, ADN. *Adnepos*, ANN. *Annona*, A.O. *Amico optimo*, albo *alii omnes*, AM. albo AMS. *Amiciis*, ANN. Sen. *Annæus Seneca*, AP. *Apia*, *Apius*. AP. *Apud* A. P. M. *Amico poſuit monumentum*, AQ. *Aquilifer*, AR.P. *Aram poſuit*, ARR. *Arrius* AUR. *Aurelia*, *Aurelius*.

ABACUS. Była tablica, ktorą zawieſzono na ścianie, żeby na niey Arytmetyczne i Geometryczne znaki kreślono, zawſze była heblowana i polerowana: kiedy do Geometryi ſłużyć miała, a czaſem do Arytmetyki; poſypywano tę tablicę proſzkiem drobnym i lekkim, ktory łacno przylegaiąc czynił ſpoſobność znaczenia na niey wſzelakich figur, palcem albo pręcikiem.

Zwyczayniey, gdy trzeba było rachować, tablica ta podzielona była na wiele linii w poprzek idących rownie odległych, ktore wydrążone były w drzewie; w ſuwano w nie pewną liczbę guzikow o dwoch głowkach, iedną głowką trzymały ſię w linii wydrążoney,

tak,

tak, iż ie łatwo posuwać i cofać iak kto chciał można było. Jedna z tych linii zamykała iedności liczb, inna dziesiątki, inna dwudziestki, inna sta &c. Według innych, na tey tablicy wyciągnione były strony wiedziane, na ktorych nawleczone guziki z słoniowey kości, albo drewniane, rożnym ułożeniem i posuwaniem służyły do czynienia rachunku.

ABATON. To iest nieprzystępny. Znaki zwycięskie i inne pamiątki stawiane, za rzeczy święte u starożytnych poczytywane były: tykać się ich niegodziło. Artemizyus zwyciężywszy i podbiwszy Rodyiczykow, kazał na ich wyspie wystawić dwie osoby, z ktorych iedna biła rozgami drugą wyobrażaiącą miasto Rodow. Rodyiczykowie w dalszym czasie odzyskawszy wolność, a nie śmieiąc zepsuć tego znaku, otoczyli go budynkiem, ktory go zasłaniał; ten budynek nazwano ABATON słowem Greckim przeto, iż owe mieysce nieprzystępnym czynił.

ABDICATIO. Zrzeczenie, złożenie. Dwa rodzaie u starożytnych były *abdykacyi* czyli zrzeczenia; ieden przez ktory urzędnik iaki składał urząd, i to zrzeczenie było dobrowolne kiedy z właśney chęci odstępował spraw publicznych; albo przymuszone, chociaż i w ten czas miano że za dobrowolne, kiedy lud nie kontent przywodził urzędnika do odstąpienia urzędu swego. Drugi rodzay zrzeczenia był, przez ktory, oyciec wyrzekał się syna nie dobrego: ale w takowey *abdykacyi*, ktora naybarziey we zwyczaiu w Atenach była, oyciec nie mogł używać tego prawa swoim właśnym imieniem, i samą swoią władzą. Trzeba było na to aktu uroczystego i prawnego, uczynionego przed urzędem, ktory rozeznawał przyczyny wyrzeczenia się Oycowskiego, a po wydanym od niego wyroku, woźny ogłaszał, iż ten w Atenach obywatel nie uznáie tego a tego za syna swego. Jeśli ktory oyciec po *abdykacyi* chciał znowu do siebie powrocić syna, było mu to wolno, ale odtąd iuż więcey nie mogł się go wyrzekać. Takowa *abdykacya* albo wyrzekanie się nie było przyięte przez prawa Rzymskie, ktore pozwalały tylko *ablegacyi*, czyli wysyłania na doczesne wygnanie syna.

ABLECTI. Byli to żołnierze składaiący połowę Roty (*Cohors*) naywybrańszych ludzi, w piątey części piechoty Rzymskiey.

ACADEMIA, Było to mieysce nakształt ogrodu położone przy bramie Ateńskiey, nale-

żące do człowieka nazwanego Academus, albo Ekademus, ktory barżo przywiązany do dobra pospolitego, poświęcił ów plac na groby bohaterow w boiu za Oyczyznę umarłych. Potym ten ogrod ozdobiony był fontannami chłodnikami, i rozmaitego rodzaiu drzewami; niczego nie żałowano na okraszenie iego. Tak ozdobiony dostał się Platonowi, ktory tam zgromadzał uczniow i przyiacioł swoich, to iest nayuczeńszych ludzi z Aten, i nie daiąc szkole swoiey imienia włesnego, nazwał ich przez szlachetną skromność Akademikami: to imię odtąd zaczęło być pospospolite osobom składaiącym towarzystwa uczonych.

Rachuią się trzy przednieysze Akademie u Grekow. Pierwsza dawna, ktora była Platona; druga ktora zaczęła się od Archesylasa; trzecia wprowadzona od Karneadesa.

Do tych trzech Akademii niektorzy Autorowie przyłączaią czwartą od Philona, rodem z Laryssy, i piątą założoną od Antiocha ucznia iego.

Cicero dał imie Akademii pięknemu domowi wieyskiemu, ktory miał między ieziorem Awernu i Puteolami. I tam to on napisał większą część książek Filozoficznych, a między innemi *Quæstiones Academicas.*

ACCENDONES. Tak nazywano tych, ktorzy pod czas igrzysk i widokow publicznych pobudzali wysiekaczow (*Gladiatores*) do potyczki.

ACCENSI. Byli to słudzy urzędowi, ktorzy chodzili przy Urzędnikach Rzymskich. Powinność tey służby, ktorą dawano zwyczaynie wyzwoleńcom, była, na sąd przyprowadzać pozwanych, milczenie nakazywać tym, ktorzy na schadzkach publicznych niepotrzebnie gadali.

ACCETABULUM. Miara Rzymska, ktora zamykała szesnastą część korca naszego, to iest garney dwa.

ACCLAMATIO. Okrzyk. Nie był to krzyk nie składny i pomięszany, ale pewne złożone słowa żywego i wybitnego znaczenia, przez ktore wyrażano zezwolenie, życzenie, pochwalenie, albo radość. *Acclamatio* albo okrzyk wziął początek swoy od widokow, potym przeszedł do Senatu i do innych posiedzień publicznych, do dworu Cesarzow Rzymskich, do Trybunałow niższych &c. Okrzyku nie czyniono porywczo, ani podług przywidzenia się każdego. Był zawsze iako w chorach muzycznych Koryfeus, to iest taki, ktory nie tylko słowa okrzyku

po-

podawał, ale nawet i ton iego przepisywał. Lud powtarzał z pilnością słowa, iako w piosnkach powtarzać się niektore części zwykły, ktore dla tonu pełnego harmonii, nazywano pieśnią, albo pieniem, (*Cantica;*) Takie formuły wołania iescze niektore znayduiemy u starożytnych, iako naprzykład te: *Dii te nobis servent.* Niechay cię Bogowie dla nas zachowuią. *Vestra salus nostra salus.* Wasze zachowanie, naszym zachowaniem iest. *Bene & preclare!* dobrze! pięknie! wyśmienicie! Czasem słowa okrzykow w wiersz złożone były. Tertulian zachował nam ieden tego przykład. Okrzyk tak się zaczynał.

De nostri annis, addat Tibi Jupiter Annos &c.

Niech ci Jowisz z naszych lat przyda wieku &c.

W ostatnich czasach liczono okrzyki, i w księgi publiczne wpisywano wiele razy one powtorzone były. Acclamatum est deties, vities, octies ter &c.

ACERRA. Był to mały ołtarz, ktory stawiano przy iakim grobie; na tym ołtarzu krewni albo przyiaciele zmarłego, mieli sobie za powinność palić codziennie kadzidła. *Acerra* znaczy też pudełko do kadzidła.

ACIES. Plac bitwy. Szyk. Gdy czas potyczki nadszedł, wodzowie szykowali woysko swoie. Sposoby szykowania u Grekow i u Rzymian odmienne były: i nawet u iednego ludu rozmaicie szykowano woysko podług okoliczności czasu, mieysca, samego narodu nieprzyiacielskiego. Zwyczaynie atoli piechotę stawiali w śrzodku, a po skrzydłach iazdę.

Często piechota ciężko uzbroiona stawała na czele *Phalangis* czyli połku Greckiego; piechota zaś lekka i iazda były z tyłu. Niekiedy piechota lekko uzbroiona z iazdą przod trzymała: niekiedy zaś piechota lekka i ciężka pomięszane szeregami stały.

Czasem Grecy szykowali iazdę w roty kwadratowe, ale częściey w kwadrat podługowaty, mniemaiąc, że rota więcey maiąca czoła, niż głębokości mocnieyszą była. Macedonczynkowie szykowali w klin, to iest przod szyku był węższy, a coraz potym szerzey szeregi stały, ten ksztalt szyku zowie się *cuneus* albo *caput parcinum.* Barżo tego przestrzegali, aby na czele szyku byli żołnierze naywalecznieysi bądź z piechoty, bądź z iazdy.

U Lacedemończykow ten z dwoch ich Krolow, ktory hetmanił, uszykowawszy woysko, i przybrawszy sobie do

ſtraży trzyſtu wybranych ludzi, ſtawał w ſamym śrzodku woyſka, żeby łatwiey mogł wydawać rozkazy na ſkrzydła. W tyle byli lekarze, wieſzczkowie i ſurmacze, Wodź Ateńſki brał mieyſce we śrzodku z pocztem wybranych żołnierzy do boku ſwego.

Rzymianie w rożne kſztałty, ktorych wzory od ſamych nieprzyiacioł zabierali, woyſka ſwoie ſzykowali. Mieli zwyczay ſtawiać piechotę ſwoią we trzy ſzyki. W pierwſzym byli ci, ktorych nazywano *anteſignami*; że ſtali przed chorągwami i znakami (*ſigna*) i ku obronie onych ſłużyli. *Principes*, byli w drugim; a *Triarii*, w trzecim. Taki ogulnie był zwyczay ſzykowania. Opiſanie iego w ſzczegulności widzieć można w powieści Polibiuſa o potyczce pod miaſtem Zama przez Scypiona ſtoczoney. Połki czyli Legię Rzymſkie trzymały zawſze ſam pośrzodek woyſka: prawą rękę miała nayſtarſza Legia. Poſiłkowe i ſprzymierzone woyſka na ſkrzydłach były.

Jazda Rzymſka na rory podzielona tak ſtawała w ſzyku, iż zaſłaniała ſkrzydło prawe; iazda zaś ſprzymierzonych lewe. Lekkie chorągwie i procownikow ſtawiano między przedziałami każdego ſzyku, albo na czele woyſk, albo wyżey ſkrzydeł. Ci czynili wycieczki i podiazdy, z ktorych na ſwoie mieyſce albo w tył powracali, Czaſem tych lekkich żołnierzy mieścili między ſzeregami iazdy, z ktorą wſzyſtkiemi obrotami przez lekkość i ſzypkość ſwoią ſię łączyli.

Znak potyczki dawano wywieſzeniem nad namiotem hetmańſkim ſzaty żołnierſkiey purpurowey. Ale przed zaczęciem ſprawy, wodzowie mowili do żołnierzy zachęcaiąc ich do męſtwa, potym trąby ogłaſzały czas ruſzenia. Lacedemończykowie mało i rzadko mowili. Lecz Krol ich w przytomności woyſka czynił ofiarę Muzom, po ktorey żołnierze ſkupiali ſię do namiotu iego na ſłuchanie wierſzy Tyrrea, dla nabrania ſerca na bitwę i śmierć dla oyczyzny. Dopiero woyſko ruſzało przeciw nieprzyiacielowi, idąc w takt z przygrywaniem ſwym i innych inſtrumentow.

Częſto Grecy i Rzymianie uderzaiąc na nieprzyiuciela wydawali wielki krzyk, ktory wraz z odgłoſem trąb zagłuſzał ich na niebezpieczeńſtwo, i dodawał ſerca. Bywało, że ſzli wolnym krokiem, i zimną krwią; bywało że żwawym krokiem rozpędzali ſię na nieprzyiaciela.

Żoł-

Zołnierz lekki zwyczaynie zaczynał ſprawę rzucaiąc groty ſtrały, kamienie na pomięſzania nieprzyiaciela: potym cofali ſię w mieyſca prożne pomiędzy ſzykami, zkąd po nad głowy żołnierzy poſtrzały ſwoie miotali. Ciężko uzbroieni wyrzuciwſzy nieco grotow, do ſprawy przychodzili. Długo Rzymianie potykać ſię zwykli byli kupami, z iedney tylko chorągwi (*manipulus*, dwieście ludzi) złożonemi. Marius odmienił ten kſztałt, po trzy chorągwie kupiąc w iedno.

Dawni mało miewali iazdy, ale barżo dobrze iey używać umieli. Jezdni często w potyczce z ſiadali z koni i pieſzo ſię bili, konie przyuczone były nie ruſzać ſię z mieyſca ſwego. Niekiedy brali na tył konia, za ſobą pieſzych lekko zbroynych, ktorzy z oſobliwſzą ſzypkością zſkakiwali z koni, i znowu na nie wſkakiwali podług potrzeby. Częſto puściwſzy cugle, wpadali na nieprzyiacielſkie ſzyki, mięſzaiąc ie i waląc.

Kiedy przyſzli do tego, iż połamali ſzyki i do ucieczki przymuſili nieprzyiaciela, nie unoſili ſię żwawością nieuważną: za rozkazem na odwrod zaraz ſię cofali, i co ieſzcze opierać ſię mogło do ſzczętu znoſili. Rrzymianie i Grecy tego byli rozumienia, że ſię naywięcey potyczek przegrywa przez nieroſtropne i zbyt zaciekłe uganianie ſię za nieprzyiacielem. Łacinnicy zwali woyſko uſzykowane, *acies inſtructa:* przednią ſtraż, *acies prima:* tylną ſtraż, *acies poſtrema*, *noviſſima:* *acies ſecunda*, ſam środek woſka.

Actiaci Ludi. Igrzyſka Akcyackie uſtanowione od Auguſta po zbiciu Antoniuſza pod Akcyum, poświęcone Apollinowi.

Actio. W prawnictwie Rzymſkim dawano to imię poſpolicie wſzelakim poſtępkom prawniczym, ale ſzczegulniey znaczono żądanie ſtrony powodowey. Strona ta wykładała ſwoie domagania ſię, to ieſt oświadczała iakiey akcyi używać, i dla iakiey ſprawy drugą ſtronę ścigać zamyślała. Albowiem bywało częſto, że wiele akcyi ſchodziło ſię w iedney ſprawie. Naprzykład, w ſprawie kradzieży mogł kto mieć akcyą o odzyſkanie ſwego, albo o umowę ſkrytą z złodzieiem, albo też o ſkazanie winowaycy na karę płacenia w dwoynaſob, kiedy złodziey na uczynku złapany nie był, albo płacenia w czwornaſob, ieśli złodziey na kradzieży ſchwytany zoſtał &c.

Actuarii. Był to gatunek niżſzych Urzędnikow maiących

cych zlecenie rozdawać żołnierzom żywność w woyſku.

Acus. Igła, ſzpilka. Dawniey tym iednym imieniem nazwali te obydwie rzeczy. Igły lub ſzpilki Cypryiſkie były naybarziey ſzacowane. Bywały z rożnych kruſzcow podług rozmaitego używania. Panie Rzymſkie miewały ie ze złota, na przypinanie wieńcow, wſtążek, a oſobliwie do ułożenia kſztałtnego włoſow. Nazywano też ogolnie, *Acus*, wſzyſtkie małe narzędzia oſtro ſię kończące, nawet ſprzączki, z przyczyny ich trzpienia; ale to ſłowo nayzwyczayniey brało ſię za igły podobne do naſzych, i co do kſztałtu, i co do używania.

Adonia. Uroczyſtości żałobne, ktore Egipcyanie, Syryiczykowie, Babilończykowie i Grecy odprawiali, z wielką okazałością ſmutku, na pamiątkę śmierci Adoniſa. Wzywano na tych świętach Wenery Bogini pod imieniem Salambo. *Obacz* w Dykcyonarzyku hiſtoryi baieczney *Adonis*.

Adoptio. Przyſpoſobienie ſyna. Był to Akt, ktory podług praw uczyniony, ſłużył ku pocieſze bezdzietnym. Był zarowno używany, i odprawował ſię prawie iednakowym ſpoſobem u Grekow i Rzymian. Do ważności tego aktu i w Rzymie i w Grecyi potrzeba było, aby był przyięty i ſtwierdzony powagą zwierżchności publiczney; a naśladowanie natury w tym iak naydokładniey powinno było być zachowane, aby ten, ktory kogo za ſyna przyſpoſabiał, był w tym ſtanie przyrodzenia, iżby prawdziwym oycem zoſtać mogł. Trzeba było w przyſpoſabiaiącym lat mieć naymniey 20. i aby od przyſpoſobionego ſtarſzym był oſiemnaſtą laty. Niegodziło ſię białymgłowom, niewolnikom, ani ſzalonym takowego przyſpoſobienia czynić: człowiek tylko wolny i z pod rodzicielſkiey władzy wypuſzczony, nabywał wſzelkich praw prawdziwego ſyna; ale zaraz od przyſpoſobienia ſwego iuż nic nie miał ſpolnego z dziećmi właſnego ſwego oyca. Kiedy obywatel ktory dawſzy ſobie przyſpoſobionego ſyna, miał potym dzieci z prawego małżeńſtwa, przyſpoſobienie zawſze w ſwoiey mocy zoſtawało, i przyſpoſobiony miał iedneż prawa co i dzieci ſpłodzone. Niektorzy mniemaią, iż w Atenach nie wolno było obywatelowi maiącemu ſyna przyſpoſobionego, żenić ſię bez rozkazu, albo zezwolenia Urzędu. W Lacedemonii rząd kraiowy miał oſobliwſzą baczność na takowe przyſpoſobienia dzieci: trzeba było do potwierdzenia takowego aktu, przytomności

ści Krola. Używano także tego ſpoſobu do przyięcia za prawe dzieci, te ktore z nieprawego łoża ſpłodzone były.

W Rzymie można było przyſpoſabiać ſynow przez teſtament, ale do ważności iego potrzeba było potwierdzenia Pretora albo Ceſarza, W czaſach Rzeczypoſpolitey, ten akt czyniony był niekiedy w zgromadzeniu ludu, ale częściey przed Pretorem. Pewne ſłowa, na ten akt wyznaczone były, ktore zwano *Adrogatio*, a pierwey potrzeba było pilnego roztrząſania i potwierdzenia prawem opiſanego od urzędu. Patryciusz albo pochodzący z rodu Szlacheckiego, mogł być przyſpoſobiony za ſyna od Plebeiuſza, to ieſt człowieka poſpolitego; ale Plebeiusz nie mogł być przyſpoſobiony od Patrycyusza. Ten ktory był za ſyna przyięty, brał imię, przedimię i przezwiſko tego, ktory go przyſpoſabiał, zachowuiąc tylko imię familii, a te kładł na końcu po innych. Niektorzy utrzymuią, że Ceſarze rozciągnęli prawa przyſpoſobienia i do kobiet.

ADORATIO. Kłanianie ſię bogom, modlenie ſię do bogow. Kiedy dawniey chcieli czynić modlitwy do ſwoich bałwanow, okrywali ſobie głowę zaſłoną na twarz ſpadaiącą. Obſzedſzy w koło w prawą rękę poſągi bożkow i ołtarze ich, padali na twarz, albo na kolana, i w tey poſtawie zaginaiąc drugi palec nie wielki, i trzymaiąc inne podnieſione palce, rękę do uſt przykładali, całuiąc ią. Proźby ſwoie na tabliczkach wyrażali, ktore potym otrzymawſzy proźb ſwoich ſkutek, w kościele zawieſzali, przydaiąc czaſem i inne znaki na to świadectwo.

ADVOCATUS. Rzecznik Prokurator, to imię u Rzymian znaczyło tych, ktorzy na ſądach przytomnością, powagą i wziętością ſwoią wſpierali obżałowanego, będąc od niego o to proſzonemi. Nie mowili oni ſami w ſprawie, i cała ich uſługa na tym była, że podawali środki prawne, i ku obronie ſłużące mowcom, na ktorych potym mieyſce nie znacznie naſtąpili. Przez nieiaki czas utrzymywali chwałę uſtanowienia ſwego, chwałę zaſadzaiącą ſię na pobudkach ludzkości, przyiaźni, i gorliwości o dobro poſpolite, ale na koniec mieyſce ſzlachetności od zyſku dalekiey, z ktorą chętnie brali ſię do obrony ſwoich klientow, wzięła podła chęć zarobku: a ta dała okazyą ſatyrom, i ściągnęła na ſiebie oboſtrzenie praw.

AEDILES. Urzędnicy Rzymſcy tak nazwani od ſłowa łacińſkiego *Aedes, dom, budynek*,

bo iedna z naycelnieyſzych powinności urzędu tego była, mieć ſtaranie i dozor około publicznych i prywatnych budynkow, tak poświęconych, iako i świeckich.

Z początku Edilow dwoch było. Czas pierwſzego ich poſtanowienia był iednegoż roku, co i uſtanowienia Trybunow poſpolſtwa. Sprawowali urząd tak iako i Trybunowie do roku; brano tych iako i tamtych zawſze z poſpolſtwa; i na iednym zgromadzeniu na obydwa te urzędy wybierano. Ci Edilowie, Plebeyſkiemi zwani, nic innego w ſamey rzeczy nie byli, tylko pomocnicy Trybunow, ktorzy do nich odſyłali ſprawy, ktorym ſami wyſtarczyć nie mogli, a zwłaſzcza ſprawy tyczące ſię Policyi, iako to: opatrzenie bezpieczeńſtwa, ochędoſtwa i ozdoby miaſta; zachowywanie dobrego porządku na zgromadzeniach, na publicznych obrządkach i widokach; dozieranie oſobliwie co ſię działo na rynkach, placach publicznych, targowiſkach, ktore oni barżo ściśle zwiedzali, aby wiedzieć mogli o dobroci rzeczy przedawanych, o ſłuſzności wag i miar; Do nich należało utrzymywanie ściekow, moſtow, wielkich gościńcow, roztrząſanie napiſanych komedyi przed ich wyprawieniem, czyli nie były z urażą oſob ſzczegulnych. Gościnne domy, garkuchnie publiczne, mieyſca i ſoby nierządne pod ich władzą i dozorem zoſtawały. Chociaż ci Edilowie byli tylko urzędnikami podległemi wyżſzym, mieli iednak wielkie poważenie. Nic nie czyniono w Rzeczypoſpolitey bez ich uwiadomienia; wſzyſtkie wyroki Senatu i ludu powinny były przechodzić przez ich ręce. Urząd Edilow podług ſwoiey pierwſzey uſtawy bywał tylko Plebeiuſzom dawany przez ſto dwadzieścia i ſiedm lat; ale roku od założenia Rzymu 388. gdy Edilowie na ow czas będący nie chcieli czynić nakładu na wielkie igrzyſka, ktore Senat nakazywał na podziękowanie bogom, za ziednoczenie poſpolſtwa z Patrycyuſzami; ofiarowali ſię łożyć na nie, ci ieżeliby im chciano pozwolić godności Edilow: ofiarowanie to przyięte było, i wyſzedł wyrok, przez ktory nakazano, aby corocznie procz Edilow Plebeyſkich, obierano dwoch innych z Patrycyuſzow, ktorych nazwano wielkiemi Edilami, a często *Ediles Curules*, przeto iż mieli prawo krzesła *Curulis*. Do tych nowych Edilow należało cokolwiek było naypoważnieyſzego i nayuczciwſzego w urzędzie Edilſkim.

Do

Do liczby rzeczonych Edilow, przydano dwoch ieszcze nowych, ktorych nazwano *Cereales*, od Cerery bogini zboż, przeto iż mieli dozor nad zbożem, krore się w Rzymie przedawało. Powinni byli doglądać, aby na targach dostatek zboża znaydował się, i aby zboże dobre było: kiedy zaś złe znaleźli w Tyber go rzucać kazali, iako i inne żywności, kiedy ie szkodliwemi do używania osądzili.

Urząd Edilski zwyczaynie był pierwszym krokiem potrzebnym do dalszego otrzymania innych godności Rzeczypospolitey. Używali togi bramowaney pretexta. O wieku do Edilostwa potrzebnym nie ma nic, iasnego nie pewnego; z tego iednak, iż pretorskiego Urzędu nie można było dostąpić, aż w trzydziestym roku, w noszą, iż Edilska godność w dwudziestym siodnym lub osmym otrzymana być mogła.

Dawano niekiedy imię Edilow tym, ktorych pospolicie nazywano *Æditui*. Obacz pod tym imieniem.

Miasta municypale czyli swoim się prawem rządzące miały także swoich Edilow, mianowano ich *Quinquennales* i zdaią się, iż oni byli w swoim mieście, co censorowie w Rzymie. W niektorych takowych miastach inszego Urzędu nie było procz Edilow; a ci, tak wysoce poważani byli, iż synowie Rzymian nayznacznieyszych, mieli sobie za cześć, otrzymywać w nich ten urząd i brali tytuł wielkich Edilow.

AEDITIMI albo AEDITUI. Tak nazywano podskarbich Kościelnych. Pod ich dozorem i strażą zostawały naczynia poświęcone, noże, topory, i ogułem to wszystko co do ofiar i okazałości świąt służyło; nazywano ich także niekiedy *Ædiles*.

AERARIUM. Skarb publiczny. Tak nazywano pieniądze zebrane i składane na potrzeby pospolite państwa. U Lacedemończykow nie było pospolitego skarbu. Woiowano nakładem obywatelow, każdego z osobna. Dopiero zaczęto mieć skarb publiczny po rozprzedaniu zdobyczy z Persow otrzymaney. Chowano go w kościołach, i tylko na wielkiey wagi potrzeby Rzeczypospolitey brano z niego pieniądze. Po wzięciu Aten, skarb Spartańczykow stał się znacznieyszy. Eforowie z zupełną władzą zawiadowali skarbem. Lacedemończykowie nie inaczey zezwolili na wprowadzenie monety złotey do swego kraiu, tylko pod warunkiem, aby iey żaden obywatel nie miał u siebie.

W Atenach ſkarb publiczny złożony w zamku, zoſtawał pod ſtrażą trzech Urzędnikow, Podſkarbich, *Tamiae* po Grecku, *Quaeſtores* po łacinie. Były inne ſkarby w kościołach chowane, między ktoremi nayznakomitſzy w Kościele Minerwy. Nazywano go ſkarbem bogini, a podſkarbich *Quaeſtores Deae Sacrae.*

W Rzymie ſkład takich dochodow był w Kościele Saturna, a ſtraż tego ſkładu powierzona była naprzod Trybunom poſpolſtwa, potym zaś Queſtorom czyli Podſkarbim. Dwa gatunki ſkarbu były w rzeczonym kościele: ieden ſkarb był zwyczayny, z ktorego brano na codzienne potrzeby Rzeczypoſpolitey: drugi nazywano Swiętym, ktorego nie tykano chyba w oſtatnich potrzebach. Za czaſu pierwſzych Ceſarzow, ſkarb publiczny oddzielono do ſkarbu Dworſkiego, *Fiſcus* mianowanego, ktory był wyznaczony na używanie ſamego Ceſarza; lecz poźniey te ſłowa *Aerarium i Fiſcus* ſtały ſię iedno znaczącemi.

Aes. Miedź. Używanie tego kruſzcu zdaie ſię dawniey-ſze być niżeli żelaża tak dalece, iż niektorzy twierdzą, że w pierwſzych czaſach zażywano miedzi na robienie broni, nożow, rożnych narzędziow, i nawet lemieſzow w niektorych kraiach. Dawni umieli tak hartować miedź, iż nią kraiać i rznąć mogli. Robiono także z tego kruſzcu zwierciadła. A że ſtarożytni mniemali, iż miedź ieſt rzeczą barżo czyſtą, dla tego iey używali we wſzyſtkich oczyścieniach z nabożeńſtwa przepiſanych. Pierwſza moneta bita była z miedzi mianowicie u Rzymian. Serwiusz Krol pierwſzy zaczął około roku od założenia Rzymu 180. bicie monety. Miała ona na ſobie znak owcy albo barana, ktore Rzymianie w ſwoim ięzyku nazywali *Pecus*, zkąd imię *Pecunia* ſtało ſię potym powſzechne kżdey monety iakiegokolwiek kruſzcu. Krol Serwiusz obrał ten znak nad inſze; bo w pierwſzych czaſach nie znano innych bogactw, procz dzierżawy licznych ſtad i trzod. To imię *aes* rownie iako *pecunia* ſłużyło powſzechnie do znaczenia wſzelkiego gatunku monet: i od tego to ſłowa, ſkarb poſpolity, nazwany był *aerarium*. *Aere dirutus miles* znaczyło u Rzymian żołnierza ktoremu żołd mieſięczny albo roczny odięto, karząc go tym na ſławie.

Aes Corinthium. Ten kruſzec tak ſławny u dawnych Autorow, był według niektorych zmięſzany ze złota, ſrebra i miedzi. Bayka ieſt, żeby to zmięſzanie początek ſwoy

miało

miało w przypadkowym ſtopieniu rożnych kruſzcow pod czas ſpalenia miaſta Koryntu, gdy go Mumius dobył: ponieważ pewna ieſt rzecz, że miedź Koryntſka ſławna iuż była dawno, przed wzięciem tego miaſta od Rzymian. Obacz ſamego Pliniuſza, Plutarcha &c.

AGGERES. Tak nazywano wały ſypane z ziemi, ſpaiane wiciami i palami, na ktorych ſtawiano machiny, czyli narzędzia woienne. Zaczynano ſypanie ziemi nad brzegiem foſſy mury otaczaiącey. Zołnierze i inſi robotnicy koło ſzańcow pracuiący, zaſłonieni byli od pociſku z miaſta, machinami (*muſculus*) czyli ſzopami zakrywaiącemi, znacznie wyſokiemi. Zakrycia te nie zawſze bywały z chroſtu plecione, ale też ze ſkor niewyprawnych, albo z ſiennikow lub wielkich lin przeplatanych. To wſzyſtko zawieſzano między dwoma maſztami barżo wyſokiemi, wbitemi w ziemię; tym ſpoſobem wſzyſtkie pociſki z miaſta traciły moc ſwoią. Robotę całą wynoſzono aż do wyſokości tych to zaſłon, ktore windowano wyżey, iak robota w gorę ſzła. Razem w ten czas napełniano mieyſca, zkąd ziemia była wybrana kamieńmi, ziemią, drzewem, i innemi rzeczami; a drudzy wyrownywali i ubiiali ziemię, aby na niey machiny woienne rowno i mocno ſtać mogły. Z wież i rozłożonych po ſzańcach kusz (*baliſtæ, catapultæ*) wypadał grad kamieni, ſtrzał, i dzirydow na wały i inne obronne mieyſca oblężonych.

AGONALES. Imię przydane Kapłanom bożka Marſa.

AGONES. Tak nazywano u Rzymian niżſzych ſług ołtarza, ktorych pod czas ofiar powinnością było, uderzać i zabiiać bydlę na ofiarę. To nazwiſko pochodzi ztąd, iż ten ofiernik wprzod niż śmiertelny cios zadał bydlęciu, czekaiąc rozkazu Kapłana, pytał ſię go; Agon' zamiaſt Agone, mamże czynić, mamże uderzyć.

AGORANOMI. Urzędnicy Ateńſcy, ktorzy mieli dozor nad tym wſzyſtkim, co na rynek i inne publiczne mieyſca przedaży przywożono. Wychodził ten Urząd na Edilſki u Rzymian.

AGRARIA lex. To prawo tak nazwane było od ſłowa *Ager*, pole, rola; ponieważ miało za cel podział gruntow na lud Rzymſki z ziemi zdobytey nad nieprzyiaciołami. Casſius naypierwſzy raz ie podał roku od założenia Rzymu 268. To prawo przyczyną było wiele zamięſzań w Rzeczypoſpolitey; i Trybunowie używali go za podnietę niezgod i roztérkow.

AGRAULIA. Swięta okrutne u Grekow, pod czas ktorych na ofiarę Agraulii corki Cekropa zabiiano ludzi.

AGRIONIA. Swięta nocne ktore białogłowy Greckie odprawowały na cześć Bachusa. Zaczynały ten obrządek od biegania z iednego mieyſca na drugie, ſzukaiąc bożka, iakoby ſię z rąk ich wymknął, i poty biegać nieprzeſtawały, poki iedna drugiey nie powiedziała, iż darmo ſzukaią, ponieważ udał ſię do Muz, ktore go trzymaią ukrytego. Schodziły ſię potym razem, i dawały ſobie bieſiady obfite i wymyślne, kończyły zaś ie wzaiemnym zadawaniem gadek i rożnych pytań trudnych. Nie zawſze iednak trzymały ſię w tych filozoficznych granicach. Wieńczone bluſzczem, z zupełną wolnością tyle piły na cześć Bachuſa, że prawie w ſzaleńſtwo wpadały, i dopuſzczały ſię na ten czas naywiękſzych zbytkow.

AHORES. Tym imieniem nazywano zmarłe dzieci, i młodzience, o ktorych mniemano że nie byli przyięci do mieyſca piekielnego, przeto, iż nie wypełnili ieſzcze czaſu życia. Poganie roili ſobie, iakoby ci *Ahores* iako i *Biothanates* to ieſt *ci ktorzy przeſtali żyć przez śmierć gwałtowną*, byli zatrzymywani u wrot piekielnych, pokiby czas ktory żyć mieli, zupełnie nie wypłynął.

ALBOGALERUS. Czapka czyli infuła, ktorą sam tylko *Flamendialis* to ieſt Kapłan Jowiſza miał prawo noſić. Ta czapka była po części ze ſkory bydlęcia białego na ofiarę Jowiſza zabitego, a na wierzchu miała małą gałązkę oliwną.

ALLIENSIS DIES. Dzień, w ktory Rzymianie zbici byli przez Gallow nad Allią rzeką, położony był w ich Kalendarzu pod tym nazwiſkiem, i policzony między nieſzczęſnemi (*Dies Nefaſti*) w ktore nic znacznego u Rzymian nie czyniono; było to dnia 18. Sierpnia.

ALOGIA. Grecy dawali czaſem ucztom i bieſiadom to imię ktore można w naſzym języku wyłożyć *bezrozumność*, przeto, iż w ten czas zdawało ſię iż pozbywali rozumu, a zniżali ſię do kondycyi bydląt.

ALTARE. Ołtarz. Poganie mieli rozmaite rodzaie ołtarzow, na ofiary dla ſwoich bożkow. Ołtarze bożkow piekielnych były zupełnie zakopane w ziemi, i tylko w ten czas odkrywane, kiedy na ich cześć święta odprawowano. Ołtarze bożkow ziemſkich były rowno z ziemią, a częſtokroć nic innego tylko mały plac ziemi gołey. Dla bożkow zaś niebieſkich podnoſzono ołtarze na

kilka

kilka ſtop od ziemi, a barźo rozmaite były, tak co do materyi, z ktorey ie robiono, iako co do kſztałtu. Niektore były z ziemi i darniu, niektore z popiołu, inne z ziemi maczaney we krwi: naywięcey ich bywało z kamienia, a czaſem z drzewa. Nayzwyczayniey kſztałt ich był okrągły, ale bywały też ołtarze okrągławe ſtawiano ie na wynieſionych mieyſcach aby mniey podlegały nieuſzanowaniu i zgwałceniu. Łacinnicy kładli rożnicę między *Ara* i *Altare*. *Altare* znaczyło coś wſpanialſzego, gdzie bydlęta na ofiary bito, *Ara* zaś była ołtarzem, przy ktorym tylko modlitwy czyniono, i rzeczy ciekaiące na cześć bogow rozlewano. Z tym wſzyſtkim częſtokroć ſię iedno za drugie brało.

AMBARVALIA Sacra. Nazywała ſię tak u Rzymian ofiara, z krowy cielney, lub z świni prośney, ktorą czyniono przed zniwami. Gdy czas przyſzedł zabiiania tey ofiary, oprowadzono ią pierwey trzy razy około zboża w polu, lud ſzedł za nią gromadnie; Kapłan zaś poprzedzał ten obchod, maiąc na głowie wieniec z liści dębowych, tańcuiąc i śpiewaiąc pienia na cześś Cerery.

AMBURBIALIS hoſtia. Tym imieniem nazywano bydlę naznaczone na ofiarę, ktore oprowadzano z okazałością około miaſta przed zabiciem. Ofiarowanie ſamo nazywało ſię *Amburbium*.

AMPHICEPHALUM. Było to łoże o dwoch węzgłowiach, iedno przeciwko drugiemu położonych. Za czaſow poźnieyſzych Ceſarzow robiono ie o czterech węzgłowiach *Anacliterion* nazwanych, niezmierney wielkości, ponieważ każde z tych łożek było iakby złożone ze czterech łączących ſię w nogach.

AMPHIDROMIA. Było iedno święto, ktore każdy w ſzczegulności w domu ſwoim obchodził piątego dnia po narodzeniu dziecięcia. Odprawowało ſię w ten ſpoſob; iż brano narodzone dziecię, i trzymaiąc go na ręku biegano z nim około komina domowego, i około bożkow domowych; wſzyſcy domowi noſili podarunki z okoliczności tego obrządku, ktory ſię ucztą kończył. Niektorzy mniemaią iż w ten czas dawano imię dzieciom.

AMPHICTYONES. Zgromadzenie Amfiktyonow. Był to niby Seym Stanow Grecyi. Przypiſuią uſtanowienie ich Amfiktyonowi Krolowi Ateńſkiemu, ſynowi Deukaliona, ktory im dał imię ſwoie. Zamyſł iego w założeniu tego zgromadzenia był ten, aby

ſpoić

ſpoić przez nayświętſze przyiaźni związki rożne ludy Grecyi, ktore do niego przypuſzczone były i aby ich przez to ziednoczenie przywieść do z obopolney obrony, i wzaiemnego czuwania około ſzczęścia i ſpokoyności oyczyzny. Amfiktyonowie byli także uſtanowieni za opiekunow i obrońcielow wyroczni Delfickiey; oraz za ſtrożow niezmiernych bogactw tegoż kościoła, i aby ſądzili ſpory zachodzące między Delficzykami, a temi ktorzy przychodzili z pytaniem do wyroczni. Rada ta zaſiadała w Termopilach, a czaſem w Delfach ſamzch; zgromadzała ſię zwyczaynie dwa razy do roku, na wioſnę, i w ieſieni, a częściey kiedy ſprawy tego wyciągały.

Nie ieſt doſkonale wiadoma liczba ludow, ani miaſt, ktore miały prawo zaſiadać w tey radzie. Każde zaś miaſto maiące takie prawo wyſyłało dwoch wybranych od ſiebie, a zatym miało dwa głoſy w obradach, i to bez żadney rożnicy potężnieyſzych miaſt od mnieyſzych co do ważności kryſek. Amfiktyonowie przed obięciem mieyſca w tym zgromadzeniu, czynili przyſięgę, przez ktorą mieli ſię za ſkrępowanych nayświętſzemi i naymocnieyſzemi więzami. Oſiągali zupełną władzę roztrząſania i ſądzenia naywyżſzym ſądem wſzyſtkie ſpory zachodzące między miaſtami Amfiktyonicznemi, ſkazowania na wielkie grzywny przekonanych o winowayſtwo, i używania nie tylko naywiękſzey ſurowości praw ku wykonaniu wyrokow ſwoich ſądowych, ale też zbierania woyſk, ieśliby tego potrzeba była, dla przymuſu wybiiaiących ſię z poſłuſzeńſtwa.

AMPHITHEATRUM. Był to obſzerny gmach okrągły, albo z okrągła długi, naznaczony na widoki wielkich igrzyſk, iako to: wyſiekaczow czyli gladiatorow, łowow, potyczek zwierząt dzikich z winowaycami na śmierć ſkazanemi. Z początku Amfiteatra były z drzewna, i na czas tylko igrzyſk budowanie, ale potym wyſtawiane z kamienia, iakie pierwſze zrobił za Auguſta Ceſarza Statilius Taurus. Naywiękſze zaś i naywſpaniałſze ze wſzyſtkich Amfiteatrow Rzymſkich, to było, ktore Weſpazyan zaczął, a Titus Syn iego dokończył. Mogło w ſobie zamykać 80000. ludzi ſiedzących. Zoſtaią ieſzcze reſzty tego gmachu, ktore patrzącym podziwienie ſprawuią. Nazywaią ie *Coliſeum*, odmienionym przez zepſucie nazwiſkiem z *Coloſſeum* od Statuy koloſſalney Nerona, ktora była niedaleko tego mieyſca. Imię Amphiteatrum ſkłada ſię z dwoch

z dwoch słow greckich, ktore znaczą: *widzieć za rowno z dwoch stron przeciwnych*.

Między Amfiteatrum a Teatrum, ta była rożnica, że to drugie miało formę poł okręgu, Amfiteatrum zaś całego okręgu, tak iakoby było złożone z dwoch Teatrow przytkniętych i złączanych razem. Lubo zwierzchnia forma Amfiteatru czasem była zupełnie okrągła, wewnętrzna iednak zawsze podługowata. Szrodek albo raczey naygłębsza część Amfiteatru, był plac rowny i obszerny, nazwany *Arena*, przeto iż posypany był piaskiem, zkąd i zapaśnikow nazywano *Arenarii*.

Plac ten *Arena* otoczony był murem, ktory mieyscami miał otwory mnieysze lub większe zakładane kratami żelaznemi. Przez te otwory albo bramy, wysiekacze wchodzili na plac, przez nie puszczano dzikie zwierza wyprowadzone z komorek i lochow na to spodem porobionych, nazywano tę część gmachu *Cavea*. Chociaż było barzo niebespieczno znaydować się w tey części pod czas igrzysk, iednak wielkim tłumem zbiegało się tam pospolstwo; zkąd też nazwane *Cavea* to mieysce płaskie i podwyższone, na ktore toż pospolstwo wchodziło.

Część muru, ktora naybliżey plac zapasow *Arena* otaczała, nazywała się *Podium*, przytym zaraz mieysce było Senatorow i przednieyszych Urzędnikow, oraz *Suggestus* albo *Cubiculum Principis* Loża Cesarska, *Tribunal editoris* mieysce Edila przełożonego nad igrzyskami, i mieysca Panien Westalskich. Stopnie na ktorych siadywali Senatorowie i Szlachta Rzymska, były zasłane wezgłowiami, inni zaś siedzieli na kamieniach. Wiele było szeregow stopni co raz wyżey idących: ostatni ich szereg nazywano *Præcinctiones*, drzwi zaś ktoremi lud na nie wchodził *Vomitoria*. Od tych wychodziły drogi, ktore przecinały stopnie Amfiteatrum i nazwane były *Scalaria*. Plac między takiemi dwoma drogami nazywał się *Cuneus*; to iest klin, z przyczyny formy węglastey, a każdy *Cuneus* naznaczony był dla pewnych osob podług ich kondycyi. Ludzie ktorych powinnością było umieszczać każdego podług stanu i podług rozrządzenia Edilow, zwali się *designatores* i *locarii*. Kiedy ci niegodnym kogo mieysca osądziwszy ruszali, wyrażali to Łacinnicy temi słowy: *excitare* albo *suscitare*.

Ponieważ amfiteatra były z gory otwarte; dla uchronienia

 upału

upału słonecznego, i innych niewczasow powietrza, rozciągano nad całym amfiteatrum opony, ktore czasem przez wielki zbytek iedwabne i szkarłatne były. Dawano też skryte rurki, przez ktore skrapiano patrzących wodkami pachniącemi.

Igrzyska amfiteatralne były też częścią Religii. Odprawowano ie zwyczayniey na cześć Jowisza, a czasem Dyany lub Saturna. Na placu zapaśniczym postawiony był ołtarz, na ktorym czynił ofiarę *Bestiarius*, to iest ten ktory miał się pasować z dzikiemi zwierzami. Niektorzy powiedaią, iż z pod tego ołtarza wychodziły kanały, ktore otwierano, a z nich púszczona woda napełniała plac zapaśniczy, kiedy chciauo dać widowisko Naumachii, to iest potyczki wodney, ale zdaie się, iż ten rodzay widokow nie mogł mieć mieysca w amfiteatrum. *Obacz* Naumachia.

AMPHORA. Quadrantal, Cadus, Metretes Jtalicus, Ceramius. Miara Rzymska, rzeczy ciekących. Brała w siebie dwie Urny miary Rzymskiśy, około dwudziestu ośmiu kwart naszych. Grecy też mieli miarę, ktorą zwali Amphora, ale iey tylko na wsiach używano. Zawierała w sobie mniey czwartą częścią aniżeli Amphora Rzymska. Taż sama miara była Quadrantal co i Amphora.

AMPLIATIO. Odwłoka w sądzie. Sędziowie dawali kreskę na odwłokę sprawy, kładąc w skrzynkę na to sporządzoną tabliczkę maiącą na sobie te dwie litery N. L. *non liquet*, co znaczy, ieszcze rzecz iasna nie iest. *Ampliatio* rożniła się od drugiey odwłoki sądowey *Comperendinatio* nazwaney, przez to, iż ta zawsze bywała na po iutro, albo naydaley na trzy dni od wyznaczenia; Ampliatio zaś była na dzień od Pretora podług upodobania wybrany.

AMULETA. Autor ksiąszki po francuzku pisaney, *Zbior starożytności*, Hrabia de Caylus sądzi, że Amuleta, ktore starożytni na sobie nosili, miały dwoiaki koniec, ieden utrzymywać zabobonność ludu, drugi służyć za pieczęć, i na mieysce podpisu.

Mniemanie to tym podobnieysze do prawdy iest, iż trudno znaleść między amuletami, ktoreby były wypukło rznięte. Dawni ludzie zaczęli takowe pieczęci nosić w ten czas, kiedy ieszcze nayrnniey pisania używano. Zdaie się iż Egipcyanie statecznie za amuleta swoie brali formę chrząszcza znayduią się one z rozmaitey materyi, wyiąwszy kruszce. Chrząszcze z gliny wy-

wypaloney, ſmelcem zielonym lub błękitnym powleczone, w naywiękſzym nad inne wzięcie były u owego ludu; ale robili też ie ze wſzyſtkich kamieni drogich, i ze wſzyſtkich marmurow. Przyznawali mi moc ochronienia od złych przygod a ziednania ſzczęścia.

ANACLINOPALIA. Rodzay zapaſow, w ktorych zapaśnicy potykali ſię leżąc na piaſku. U Rzymian nazywano ten ſpoſob paſowania ſię *Volutationes* i *Volutatoria lucta*, dla rożnicy od zapaſow, ktore ſię ſtoiąc czyniły, *lucta erecta*.

ANAGNOSTES. Czytelnicy. Nazywano tak niewolnikow maiących cokolwiek wiadomości w naukach wyzwolonych.

Panowie i ludzie bogaci mieli zawſze takowych kilku w domach ſwoich. Jedna z przednieyſzych uſług tych niewolnikow była, czytać co pożytecznego lub miłego panom, gdy u ſtołu ſiedzieli. Trzeba tu uważyć, iż u dawnych prawie wſzyſtkie urzędy i poſługi domowe, iako to dozorcow domu, podſkarbich, lekarzow, piſarzow, &c. przez niewolniki ſprawowane były. Co poźnieyſzych wiekow z korzyścią ſpołeczności ludzkiey odmieniono zoſtało.

ANATECTÆ. Niewolnicy, ktorych powinnością było oſtatki ze ſtołow pańſkich zbierać, i ochędoſtwo tychże ſtołow utrzymywać.

ANCILE. Puklerz Swięty. Wierzono w Rzymie, że w czaſie iednego poſpolitego nieſzczęścia, ten puklerz ſpadł z nieba w ręce Numy Krola, ktory go wziął za pewny zaſtaw opieki bogow, i twierdził, iż poty Rzym używać będzie ſtatecznego i długiego ſzczęścia, poki zachowa ten dar drogi niebios. Dla zabieżenia zaś, żeby kto niewykradł puklerza tego, kazał zrobić iedenaście zupełnie podobnych pierwſzemu, iż go między niemi rozeznać żadną miarą niemożna było. Te puklerze nazywano *ancilia*, dla tego według Warrona, że obcięte były ze wſzyſtkich ſtron, nie maiąc żadnych rogow.

Poruczono ſtraż nad niemi dwunaſtu kapłanom, ktorzy odziani w ſzatę rożnemi kolorami malowaną, maiąc na pierſiach miedzianą blachę, na głowie przyłbicę, a w prawey ręce małe miecze, ktoremi uderzali w puklerze lewą ręką noſzone, odprawowali tak corocznie w mieſiącu Marcu obchody uroczyſte, śpiewaiąc wierſze złożone umyślnie na ten obrządek, i ſkacząc w miarę za graniem piſzczałek. Nazywali ſię ci kapłani *Salii* a *ſaliendo* od ſkakania. Te puklerze po-

święcone były bożkowi Marſowi.

Andron. Było to mieyſce w domu nayuczciwſze, w ktorym męſzczyźni przyiacioł ſwoich, lub innych maiących co do mowienia przyimowali; nazywano także tym imieniem mieyſca publiczne, po ktorych ſię męſzczyzni przechadzali rozmowami ſię bawiąc. Pochodzi to ſłowo greckie od *Andros* znaczącego męſzczyznę.

Angeronalia. Sacra. Rzymianie odprawowali te święta na cześć Angerony bogini, ktorą wzywali, żeby ich zachowała od mąk umyſłu, zgryzot, i od ſkwinancyi.

Angusti Clavi. Tak nazywano rycerzow Rzymſkich z przyczyny pętlic *clavus* nazwanych, ktore były ſzczupleyſze a niżeli pętlice ſzat Senatorſkich.

Annona. To ſłowo w liczbie ſzczegulney znaczy wſzelkiego rodzaiu żywność, iako to zboże, wino, oley, mięſo &c. W liczbie więkſzey znaczy tylko chleb, i tak w dawnych autorach, *ſingulæ Annonæ* po iednym chlebie każdemu; *Binæ annonæ*, po dwa chleby, *Ternæ annonæ* po trzy chleby.

Annona militaris, to ieſt żywność na żołnierzy. W Rzymie Zwierżchność rządząca miała iak naywiękſzą baczność nad tym wſzyſtkim cokolwiek ſię do żywności ściągało. Oprocz ſtarania, ktore należało do Edilow, a mianowicie do tych co ſię *Cereales* nazywali, był ieſzcze urzędnik nazwany *Præfectus Annonæ*, to ieſt dozorca żywności, ktory czuwał nad tym, ażeby targi doſtatecznie opatrzone były w żywność, ażeby wſzyſtko było dobrego gatunku, ażeby niepopełniano żadnego oſzukiwania w wagach i miarach.

Annulus. Pierścień. Używanie pierścieni tak ieſt dawne, iż początkow iego nie znamy. Powſzechnie mniemaią, że Rzymianie wzięli ten zwyczay od Grekow, a ci od Egipcyanow albo innego ludu Azyatyckiego. Trzy rodzaie były pierścieni u ſtarożytnych: pierwſzy był pierścieni ku ozdobie tylko i rożnicy kondycyi ſłużący. Robiono ie naprzod barzo proſte i z naylichſzych kruſzcow; poźniey zaś ze ſrebra i ze złota, a w krotce nie chciano innych używać tylko przynaymniey pozłacanych. U Rzymian, nim pierścienie oſadzano kamieniami drogiemi, kiedy figury rznięte były na ſamey materyi pierścienia, każdy ie noſił zarowno na iedney lub drugiey ręce, i na ktorymkolwiek palcu; iak zaś wymyślnieyſze zwyczaie rządzić noſzeniem pierścieni poczęły, noſzono

ſzono ie naprzod na czwartym palcu, potym na drugim, daley na małym, na koniec na wſzyſtkich palcach wyiąwſzy śrzedni. Grecy noſili ie na czwartym palcu lewey ręki. Tak Grecy iako Rzymianie z początku przeſtawali na iednym pierścieniu, ale nieznacznie pomnożyli ich, tak dalece iż noſili pierścienie nie tylko na każdym palcu, ale na każdym ſtawie każdego palca. (*) Czynili na to zbytnie wydatki, i tak daleko w wymyſłach i zbytku tym zaſzli, iż miewali inne pierścienie na lato, a inne na zimę. I to to ieſt co w Rzymie nazywano *Aurum ſemeſtre*, *ſemeſtres annul.* (**)

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey czaſach, ſamym Senatorom nie wolno było pierścienia złotego noſić, tylko w ten czas, gdy poſłami byli u obcych narodow, i to ieſzcze w dni tylko publicznych poſiedzień i ceremonii. Potym to prawo rozciągnęło ſię bez braku do wſzyſtkich Senatorow, ktorzy noſili pierścienie wſzędzie i w każdey okazyi. Na koniec pierścień złoty ſtał ſię właściwym znakiem Rycerſtwa Rzymſkiego (*Equites*) zkąd owe ſłowa tak zwyczayne u Rzymian, *Aureo annulo donari*, to ieſt: Pierścień złoty odebrać, były iakoby aktem świadczącym przyięcie do ſtanu Rycerſkiego. Lud noſił pierścień ſrebrny, a niewolnicy żelazny. Po upadku Rzeczypoſpolitey wſzyſtko ſię pomięſzało, a używanie pierścienia złotego pozwolone nawet było wyzwoleńcom.

Drugi gatunek pierścieni był, ktorych używano do pieczętowania nie tylko liſtow, umow, diplomatow, ale i ſkrzyń, ſzaf, ſpiżarni, barył &c. Rzymianie nażywali ie *annuli ſignatorii*, *Cirographi*, albo *Cerographi*. Wynalezienie takich pierścieni przypiſuią Lacedemonom. Każdy na nich kazał wyrzynać obraz iaki mu ſię zdawał; naprzykład boſtwa iakiego, lub przyiaciela, lub konia, pſa, kota, kotwicy &c. Każdy miał ieden takowy pierścień oſobie ſwoiey właściwy. Wyrazy rznięte, ktore ſobie każdy brał za własne, wychodzą prawie na cyfry imie, iak teraz zwyczay ieſt na pieczątkach, znaczące.

Trzeci gatunek pierścieni był, ktore mąż w dzień zaręczyn dawał przyſzłey żonie ſwoiey na znak i zaſtaw obowiązkow

(*) Seneca pat. Q. v. 7. 31.
(**) Juven. Sat. 1. v. 18. Sat. 11. v. 89.

wiązkow wzaiemnych. Nazywano te pierścienie *annuli sponsalitii*, *geniales*, *pronubi*, *nuptiales*. Zwyczaynie takowe pierścienie bywały żelazne bez kamieni, i kładziono ie na czwarty palec, Poźnieyszych czasow zwyczay wszedł, iż dopiero w dzień zaślubiu albo samego wesela takie pierścienie dawano.

Były ieszcze pierścienie, ktore zabobonność wynalazła, a obłuda upoważniała; Grecy ie nazywali *pharmacites*, Arabowie zaś *Talisman*: te to potym nazwano pierścieniami czarowniczemi. Ryto na tych pierścieniach charaktery czarnoksięskie, i zamykano w nich zioła zbierane pewnego czasu, albo kamyczki znalezione pod pewnemi gwiazdami. Ci ktorzy takowe pierścienie nosili, muiemali się być bespiecznemi od wszelkich przypadkow nieszczęśliwycp, i upewnionemi o dobrym powodzeniu każdego swego przedsięwzięcia. Zwodziciele krorzy handel takowych pierścieni czynili, rozpowiedali przy tym tysiącne bayki, ktoremi się czasem Krolowie i Xiążęta uwodzić dawali.

W pierścieniach dawni zwykli byli nosić truciznę, aby iey w okoliczności podług woli zażyć mogli. Takim rodzaiem śmierci Demostenes, i Annibał wodz Kartaginy życie sobie odięli.

Annus. Rok. Wszystkie Narody w każdym wieku rachował roki, prawie tak iako ie rachuiemy dzisiay, i zamykały ie w przeciągu czasu rożniącym się wprawdzie na pozor, ale w rzeczy samey wychodzącym na iedno. Naprzod rokow nie liczono inaczey, tylko przez zniwa, tak iż mtędzy iednym zniwem, a drugim czas upływaięcy był ieden rok: ten sposob rachowania, bez rożnicy części roku, miesiącow i tygodni, zdaie się iż był okazyą błędow niektorych mniemaiących, że dawni ludzie czynili rok z iednego miesiąca. Egipcyanie, mowią oni, podzielili rok na 12. miesięcy, przed tym zaś ieden miesiąc był rokiem. Prawda że Autorowie dawni piszą, iż nawet potym podzieleniu roku na wiele miesięcy, Egipcyanie zamykali rok swoy w przeciągu 30. dni, ale to rozumienie wynalezione iedynie dla rozwikłania baieczney Chronologii Egipskiey, pokazuie się być fałszywym ze świadectwa Herodota pisarza od innych dawnieyszego, ktory wyraźnie mowi, iż rok Egipski był dwunastu miesięcy. Procz tego iest rzez pewna z Pisma Swiętego, że od czasow Noego rok zawierał w sobie ten sam przeciąg iako dzisia,

i że zawſze był tey długości. Rożnica znayduiąca ſię w ſpoſobie dzielenia lat od Egipcyanow, Grekow, Rzymian i inſzych narodow używanym, i odmiana liczby dni wchodzących w takowy przeciąg czaſu, rzeczy ſamey nie odmieniaią: albowiem czego nie doſtawało każdemu rokowi do wypełnienia przeciągu czaſu, przez ktory ſłońce przebiegu 12. znakow, to ſię nadſtawiało przez przydawanie i wſtawianie dni, a nawet i mieſięcy, ktore wſtawianie i przydawanie Grecy *Emboliſmus* nazywali. Tym ſpoſobem lata takowe dłuższe od innych, wypełniały to, czego poprzedzaiącym rokom niedoſtawało. A że 12. mieſięcy, z ktorych rok Egipſki na początku był złożony czyniły tylko 360. dni, Thot albo Merkuryusz dodał ieſzcze dni 5.; i powiadaią, iż Thales Filozof takiż rok poſtanowił u Grekow, to iednak nie powſzechnie w całey Grecyi. Zbyt albowiem wiele było miaſt Greckich wolnych i niepodległych iedno drugiemu, żeby ſię mogły zgodzić na iedenże przepis. Ateńczykowie nie przyięli innego podziału procz czterech części roku, to ieſt: wioſny, lata, ieſieni i zimy. Akarnańczykowie dzielili ſwoy rok na części 6. a każdey z tych części dawali imię mieſiąca, lecz ponieważ takowy mniemany mieſiąc zamykał liczbę dni zwyczaynych mieſięcy dwoch to wychodziło na iedno. Inſze miaſta liczyły 12. mieſięcy w ſwoim roku, ale z tak wielką rożnicą w nazwiſkach mieſięcy, w liczbie ich dni, w ſpoſobie i czaſie embolizmow, iż to było nawet dla Greka oſobliwą nauką dochodzić czego iaſnego w tym zamięſzaniu. Przeſtaniemy na krotkiey wiadomości roku Ateńſkiego, gdyż częściey w Autorach zdarzy nam ſię tego potrzeba, niewchodząc iednak wſzczegulności względem ich Embolizmow.

Ateńczykowie rownie iako Egipcyanie zaczynali rok od nowiu Kſiężyca po przeſileniu letnim dnia z nocą, a dzielili go na dwanaście mieſiące, z ktorych na przemiany ieden miał 30., a drugi 29. dni. Każdy mieſiąc podzielony był na trzy dzieſiątki; tak iż rachowali dni od pierwſzego do dzieſiątego, i znowu zaczynali od pierwſzey liczby; oſtatni iednak dzień drugiego dzieſiątka nażywali dwudzieſtym, a w trzecim dzieſiątku trzydzieſtym; częściey iednak dniem ſtarym i nowym, przeto iż ten dzień poprzedzał koniec Kſiężyca przeſzłego mieſiąca, a początek nowiu Kſiężyca na przyſzły mieſiąc.

 Procz

Procz tego ſpoſobu rachowania dni każdego mieſiąca, używali ieſzcze niekiedy odmiennego względem trzeciego dzieſiątka, w ktorym dni liczyli wſtecz idąc, iako i Rzymianie czynili. A tak dzień pierwſzy trzeciego dzieſiątka, ktory wychodził na dwudzieſty, pierwſzy naſzego mieſiąca, nażywali oni podług ſwego ſpoſobu rachowania, albo pierwſzym po dwudzieſtym dniu, albo też dzieſiątym lub dziewiątym przed końcem mieſiąca. Te mieſiące, ktore miały dni 30. mianowali miaſiącami pełnemi, ktore zaś tylko były dwudzieſtu dziewięciu dni, mieſiącami nie pełnemi. Oto masz imiona mieſięcy położonych porządkiem roku Ateńſkiego z liczbą dni każdego.

1. Hecatonbeon.

Zaczynał ſię ten mieſiąc ku końcowi naſzego Czerwca i miał dni 30.

		dni.
2.	Metagitnion - - -	29.
3.	Boedromion - - -	30.
4.	Memacterion - - -	29.
5.	Pyanepſion - - -	30.
6.	Antheſterion - - -	29.
7.	Poſideon - - - -	30.
8.	Gamelion - - - -	29.
9.	Elaphebolion - - -	30.
10.	Munychion - - -	29.
11.	Thargelion - - -	30.
12.	Scirrophorion - -	29.

W artykułach ſzczegulnych widzieć możesz przyczynę nazwiſka każdego mieſiąca.

Rok u Rzymian odmieniał ſię rożnemi czaſami. Romulus go uſtanowił albo raczey od Latinow wziął uſtanowiony w liczbie 304. dni, ktore były podzielone na 10. mieſięcy, zaczynaiących ſię od Marca, po ktorym naſtępowały inne tym ſamym porządkiem iako dziſiay widziemy. Ale że ten rok nie zgadzał ſię ani z ſłonecznym, ani z Kſiężycznym biegiem, Numa Krol Rzymſki rozrządził go podług biegu Kſiężyca, ktory zawiera w ſobie 350., dni ośm godzin, i minut 48.

Przydał nadto dzień ieden z powodu ſwego upodobania w liczbie

liczbie nieparzystey. Potym odciąwszy 6. dni od każdego miesiąca maiącego 35. albo 36. dni, naznaczył z tego dwa nowe miesiące, z ktorych ieden miał 29. drugi zaś 28. dni, to iest: Styczeń i Luty; Styczeń położył za pierwszy miesiąc roku, a Luty za ostatni; ale potym Luty był umieszczony między Styczniem i Marcem.

Ponieważ rok słoneczny był większy corocznie dwunastu dniami, i czwartą częścią dniami od roku Księżycznego, przeto co dwa roki wstawiano ieden miesiąc przybyszowy *intercalaris*, ktory na przemiany miał dni 22. i 23., czyniono to wstawienie dni w miesiącu Lutym, i nażywano go *Mercedonius*, od Bogini Mercedona, przełożoney nad handlowaniem i wypłacaniem. Ale że Numa rok Księżyczny uczynił iednym dniem dłuższy, przeto ieszcze i tak rozporządzony bieg roku niezgadzał się z biegiem słońca, dla tego Krol Servius Tullius, albo dziesięciu mężow (*Decem viri*) postanowili, aby co dwadzieścia trzy, lub co dwadzieścia cztery lat opuszczano miesiąc przybyszowy nazwany *Mercedonius*; ale że to wstawiane dni *intercalatio* iedynie zawisło było od naywyższych kapłanow, trafiało się, iż podług swego upodobania, raz wiele, drugi raz mało dni przyczyniali; tak dalece, iż za czasow Juliusza Cezara początek roku był spoźniony sześćdziesiąt siedmią dniami.

Gdy Juliusz Cezar opanował Rzeczpospolitą, przywrocił porządek roku podług biegu słońca, i rozkazał roku od założenia Rzymu 768., ażeby te 67. dni z miesiącem przybyszowym przydano tak iż ten rok nazwany rokiem zamięszania miał w sobie dni 445. Na koniec rozporządził, ażeby odtąd rok każdy był trzystu sześćdziesiąt i piąciu dni i godzin sześciu, ażeby z tych sześciu godzin robiący się dzień co 4. lata wstawiany był w miesiącu Lutym, po szostym dniu Kalendow Marca.

ANTEPILANI. Byli to w piechocie Rzymskiey żołnierze naystarsi co do wieku, i naydoświadczeńsi, ktorzy w trzecim rzędzie dla posiłkow w potrzebie zachowywani byli: takich żołnierzy nigdy w pułku więcey nad 600. niebywało.

ANTHESTERIA. Swięta odprawowane w Atenach na cześć Bachusa, podobne świętom Saturnowym Rzymskim. Trwały przez dni trzy; Pierwszy z tych przypadaiący na 11. dzień miesiąca Anthesterion, nazywał się Pithægia, to iest: otwarcie beczek, przeto iż w ten dzień otwierano beczki i koszto-

kofztowano wina. Następujący nazywał się *Choes:* imię to było iedney miary Attyckiey na trunki, iak gdyby mowiono dzień flafzek, ponieważ wiele ich bardzo wypiiano na ten czas. Trzeciego dnia wiele iarzyn warzono, ktorych iednak nikt nie tykał, przeto iż były Merkuryufzowi ofiarowane, i od tego dzień trzeci nazweny był *Chytroi*, to ieft garki kuchenne, iokobyś rzekł dzień garkow; tegoż dnia pokazywano komedye.

ANTHESTERION. Imie iednego miefiąca roku Ateńfkiego, ktorego dwie etymologie podaią; obydwie mogą być prawdziwie; iedni początek tego flowa wywodzą od świąt Anthefterion, ktore się odprawowały 11. 12. i 13. dnia tego miafiąca; drudzy od flowa Greckiego znaczącego kwiat, iakoby w ten czas ziemia kwiaty wydawać poczynała. Wiele iednak niepewności zachodzi, nawet względem umiefzczenia tngo miefiąca w roku, tak iż naypofpolitfze w tym mniemanie za ktorymeśmy pod flowem *Annus* pofzli, ieft tylko domyflem.

Ten miefiąc fzczegulnie był poświęcony pamiątce umarłych, na ktorych cześć wiele czyniono fmutnych a zabobonnych obrządkow.

ANTIOCHIS. Jeden Cech Ateńfki.

APATURIA. Swięta odprawowane w Atenach i po wielu innych miaftach greckich w miefiącu *Pyanepfion.* Pod czas tych świąt w liczbę obywatelow wpifywano tych, ktorzy iuż dofzli wieku, aby mogli być między nich przypufzczeni; a to się działo z wielką barżo uroczyftością. Trzy dni te święta trwały, a każdy z nich miał fwoie właściwe nazwifko, Pierwfzy ktory zupełnie na uciechach i bankietach trawiono, nazywał się *Dorpia.* Drugi *Anarhyfa* w ktory zabiiano ofiary Jowifzowi i Minerwie. Młodzianie, ktorych przyimowano w liczbę obywatelow, pierwfze meiyfce u ołtarza mieli. Trzeciego dnia *Cureotis* nazwanego, uftrzygano włofy młodzianom, i wpifywano imiona ich w kfięgi publiczne; po czym ofiarowano dwie owce i iedną kozę na cześć Dyany. Były też w przeciągu tych świąt i inne fprawy nabożne, ftofuiące się do czci Bachufa i Wulkana.

APEX. Nazywała się tak czapka kapłanow Rzymfkich, czubato zakończona; Podobna nieco była do infuł bifkupow nafzych. Infi kapłani nofili tę czapkę tylko ofiary czyniąc, kapłan zaś Jowifza, *Flamendialis*, zawfze ią nofił, na otwar-

tym powietrzu będąc: pod dachem bowiem wolno mu było głowę odkrywać.

APHRODISIA. Swięta Greckie na cześć Wenery. Nayuroczyściey to święto odprawowano w Amathoncie, mieście wyspu Cypru.

APOLLINARES ludi. Po nieszczęśliwey potyczce pod Kannami zdało się Rzymianom, iż w złych wierszach wieszczka iednego, Martius nazwanego znaydowali wszystkie okoliczności nieszczęścia swego w ow załośny dzień przypadłego; od tego czasu wiersze Marcyusa miano za wyroki boskie: a że w nich powiedziano było, iż ieżeliby Rzymianie chcieli wypędzić nieprzyiaciela z kraiow swoich, powinni byli obowiązać się ślubem uroczystym do obchodzenia corocznego igrzysk na cześć Apollina, wnet zatym postanowiono *ludos Apollinares*, ktore odtąd zawsze były obchodzone.

APOLLONIA. Swięta greckie na cześć Apollina.

APOTHECA. Piwnica, Spiżarnia, ogulnie mieysce w domach gdzie składano, i chowano żywności i inne rzeczy do rozmaitego używania naznaczone. Mieli starożytni rożne takie składy, na rożnego gatunku rzeczy, ktore razem chować się nie mogły; przeto kiedy z ciągu mowy nie można było poznać o iakim to składzie rzecz, tedy słowo następuiące oznaczało sen: *Apotheca* albo *cella vinaria*, piwnica; *Apotheca* albo *cella frumentaria* spichlerz. *Cella olei*, mieysce gdzie chowano oliwę. *Cella aromatum* mieysce składu korzeni i rzeczy pachniących &c.

APOTHEOSIS. Był to obrządek, przez ktory dawni Rzymianie kładli w liczbę Bogow kraiowych (*Indigetes*) tych, ktorych sądzili być godnemi tey czci, albo raczey ktorych podłe i szpetne pochlebstwo wynieść chciało. W tym obrządku naprzod przykazywano żałobę powszechną: wyrabiano potym obraz z wosku wyrażaiący osobę, ktorą ubostwiać mieli; kładli ten obraz przy wchodzie do pałacu na łożu ze słoniowey kości, ktorego pokrycie było z złotogłowia. Po prawey ręce siedzieli Senatorowie w szatach czarnych; po lewey białogłowy Rzymskie nayszlachetnieysze, w szatach białych gładkich bez kleynotow i bez wszelkich ozdob. To trwało dni siedm, przez ktore lekarze zawsze przychodzili do owego wyobrażenia, i iakby ten ktory wyrażony był, ieszcze przy życiu zostawał, i opowiadali, że choroba się wzmaga, i że iuż prawie o nim nie mieli nadziei. Przytomni na ten czas

wy-

wydawali wzdychania, ktore tym większe bywały, im większe niebespieczeństwo owey zmyśloney osoby udawano. Nakoniec, gdy lekarze ogłosili śmierć, wtedy naymłodszy z Senatorow, i Rycerze Rzymscy brali łoże na ramiona swoie, i przeszedłszy ulicą *via sacra* nazwaną, składali ie w dawnym *Forum*, gdzie urzędnicy zdawali urzędy swoie po upłynionym ich czasie. Po bokach owego placu były niby dwa teatra, z ktorych iedno zamykało wielką liczbę chłopiąt, drugie panien znakomitego rodu; te chory głosem żałobnym śpiewały hymny na cześć zmarłego. Gdy się to skończyło, senatorowie i rycerze brali ieszcze raz owo łoże, i nieśli ie za miasto na pole marsowe, gdzie wystawiona była piramida z drzewa bardzo piękną robotą, ozdobiona rożnemi figurami. Miała ta piramida cztery piętra, pierwsze czworograniaste, było nakształt komory napełnioney rzeczami łatwemi do zapalenia, z wierzchu zaś okryta złotogłowiem; drugie piętro podobne co do kształtu pierwszemu, chociaż nieco mnieysze, otwarte było ze czterech stron. Na tym wspierało się trzecie piętro, ieszcze mnieysze, a nakoniec czwarte szczupleysze od tamtych wszystkich dla dania formy obelisku, to iest słupa kończatego. Łoże z posągiem postawione było na drugim piętrze napełnionym kwiatami, wonieiącym drzewem, i rożnemi korzeniami. Rycerze Rzymscy biegali na ten czas na koniach wkoło piramidy przy odgłosie muzyki woienney. Po tych następowały wozy, na ktorych dawali się widzieć ludzie w maskach, odzieni szatami szkarłatowemi, wyobrażaiący nayznakomitszych Cesarzow, i naysławnieyszych wodzow państwa Rzymskiego. Nakoniec Cesarz panuiący, z pochodnią w ręku podpalał stos, a po nim Konsulowie i Senatorowie w mieyscach dla siebie naznaczonych. Wszystko wnet było w ogniu, i zaraz widziano wylataiącego z pomiędzy płomieni orła. ktory szypkim lotem wzniozszy się ginął przed oczyma patrzących; w ten czas następowały niezliczone krzyki i plaskania pospolstwa myślącego, iż ten ptak niosł z sobą w niebo duszę Cesarza albo kogo innego, dla ktorego sprawowano to święto ubostwienia. Taki obrządek był późnieyszych czasow, w ktorych iedni Cesarze drugich bogami czynili.

APPARITORES. Byli to sługy wyznaczeni na wykonanie rozkazow urzędnikow Rzymskich. Zwyczaynie na tę usługę

usługę brano wyzwoleńcow albo synow ich. *Apparitores* wyższych urzędow mieli odzienie rożnego od innych kształtu, aby rozeznawani byli.

APRILIS. Kwiecień. W pierwszych czasach Rzymu ten miesiąc był drugim w roku. Poświęcony on był Wenerze, a nazwany *Aphrilis* albo *Aprilis* od słowa greckiego, które znaczy *piana*, dla tego że według baiek, Wenus urodziła się z piany morskiey.

AQUA. Przez długi czas Rzymianie używali samey wody rzeczney z Tybru, ze studzien mieyskich i pobliższych. Ale za rozszerzeniem znacznym miasta i pomnożeniem mieszkańcow, trzeba było ze wszystkich stron sprowadzać wodę przez rurmusy, ktore potym stały się godnemi podziwienia ozdobami Rzymu.

Roku od założenia miasta 442. Appius Claudius Censorem będąc, pierwszy sprowadził wody z Prenesteńskiego źrzodła aż do Rzymu przez kanały wsparte na arkadach sklepionych: zwał się ten rurmus, *Aqua Appia*, iako *Aqua Claudia*, Rurmus sławny od Kalliguli Cesarza zaczęty, a od Klaudiusa skończony, i tak inne podobnie.

Trudno iest wymowić, iak niezmierne koszty łożyli Rzymianie na sprowadzenie wod z wielu mieysc dalekich, niekiedy o dwanaście i więcey mil Polskich. Arkady czasem niskie, a czasem barzo wysokie według nierowności mieysca, zwyczaynie były z cegieł tak dobrze skleionych, iż w ostatkach do tego czasu trwaiących trudno iest oderwać iaką cegłę. Bywało, że zamiast arkad, przecinano gory i przekowywano skały. Po nad arkady mieyscami były otwory, albo okna, niby studnie (*castella*) te służyły do przeczyszczania i przepuszczania wody, ieżeli się kiedy zastanowiła.

Nazywano także wody od mieysca, z ktorego prowadzone były, iako *Aqua Alsietina* przychodząca z ieziora Alsietinu &c. Starożytni zrzodła i początki rzek za święte mieli i z wielkim ie uszanowaniem czcili.

AQUARII. Rurmistrze. Nazywano tak strożow wod, ktorzy się też *Castellarii* nazywali, od *Castellum*, rurmusowa skrzynia, okno. Wyciskano im na obydwoch rękach imie Cesarza. Procz tych posługaczow publicznych, byli *Aquarii* i po domach prywatnych ku wygodzie bogatszych, ktorzy zwyczaynie starali się mieć łatwość wod po domach swoich do łazien i innych potrzeb.

AQUILA. Każdy pułk Rzymski miał za znak orła

złotego

złotego przypiętego na wierzchu drzewca; noſzono zaś ten znak w pierwſzey rocie żołnierzy *Triarii* zwanych: ale to dopiero od czaſow Maryuſa; przed tym bowiem ſławnym Rzymianinem, połki albo Legie brały za znak Chorągwi ſwoich wyobrażenia wilka, konia, dzika &c. Smoki także i inne zwierza ſłużyły ku temu używaniu za panowania Ceſarzow.

ARCHITECTURA. Sztuka budownicza bardzo grube i ſamą konieczną ſchronienia ſię od niepogod potrzebą wymierzone początki miała u Grekow, iako i u innych dawnieyſzych narodow Domy ich nic innego nie były tylko chałupy kleione z gałęzi, zle pokryte, gdyż dach Areopagu był z ziemi tłuſtey. Naſtąpiły domy, kościoły, amfiteatra z drzewa, poki przemyſł robotnikow nie doſzedł murowania. A doświadczenie z uwagą na budowania czynione, urodziło poznanie pewnych prawideł proporcyi, ktora ieſt fundamentem całey ſztuki budowniczey. Wydoſkonalenie architektury w Grecyi winno ſię Hermogeneſowi, rodem z Karyi. Z razu ſtatecznie używali porządku Doryckiego i Jońſkiego, a daleko poźniey przyięli Korynſki. Wiadomo powſzechnie, iak ſię Ateny, a za ich przykładem przeſadzaiąc inne miaſta Greckie, na wſpaniałe i naykſztałtnieyſze budowy zdobywały. Przeto Grecyi, kſztałt, delikatność i wydoſkonalenie architektury inne narody przypiſuią, chociaż ta ſztuka zapewne w Azyi ſię poczęła. W Grecyi widziano dzieła przepyſzne ręki budowniczey.

W Rzymie w początkach nieznana Architektura. Już na ſchyłku Rzeczypoſpolitey pokazywano w kościele Jowiſza w Kapitolium, chatę Romuluſa ſłomą pokrytą. Atoli kanzł od Tarkwiniuſza ſtarego ſporządzony, ſwoią wielkością, gruntownością, i dobrym wymiarem ſpadku wody, daie do myślenia, iż Hetruſkowie ktorzy iuż tę ſztukę znali, muſieli podać Rzymianom ſpoſody wykonania tego oſobliwego dzieła. Kościoł także od Tarkwiniuſza Pyſznego Jowiſzowi Kapitolinſkiemu zbudowany, i inne wielkie iego w tym rodzaiu zamierzenia, okazuią wſpaniałość w zamyſłach Rzymian około tey ſztuki, ktoreby i trwały i doſkonaliły ſię, gdyby woyny domowe temu nie przeſzkodziły. Uboſtwo też ich nie mogło doſtarczać wſpanłałości. Używanie niewolnikow do ſztuk i kunſztow przeſzkadzało ich wzroſtowi. Woyny i zwycięſtwa nad Azyą i Grecyą dały Rzymianom ſpo-

ſobność

MUZEUM NIEDŹ...

ſobność nabrania większey znaiomości architektury, i chęć wyrownania okazałości zwyciężonych. Bogactwa i ozdoby miaſt do Rzymu przenieſione. Greccy rzemieślnicy pracowali w Rzymie na pomnożenie zbytku i wſpaniałości w publicznych i prywatnych budowach. Porządek Toſkańſki ſtale we Włoſzech był używany; przyięte inne z Grecyi, dodany porządek złożony z Jonſkiego i Koryncklego. Vitruvius Autor Łacińſki pięknie piſał w budowniczey nauce.

Archontes. Urząd w Rzeczypoſpolitey Ateńſkiey. Słowo to pochodzi z Greckiego znaczącego *rządzca* albo *przełożony*. Ateńczykowie zniozſzy iednowładztwo, poſtanowili Archontow wiecznych, ktorych poddali pod obowiązek ſprawowania ſię z rządu ſwego; ale ten obowiązek nie zdał im ſię być doſtatecyną tamą przeciwko zamyſłom ſzkodliwym wolności, ktoreby kiedy chciwi panowania Archontowie knować mogli: Urząd dożywotni był dla Ateńczykow nadto żywym obrazem iednowładnego krolowania, ktorego oni cień nawet zniſzczyć chcieli. A tak godność Archontow z dożywotniey dzieſięcioletnią uczynili. Lecz i ten przeciąg maiąc za zbyt długi czas urzędu tego, do iednego roku zmnieyſzyli. Zwyczaynie Archontow dziewięciu było.

Pierwſzy z tych dziewięciu urzędnikow nazywał ſię właściwie Archon, ktoremu czaſem przydawano imie *Eponymos*, przeto iż rok bywał znaczony imieniem iego: *Pod tym Archontem* mowiono *ta i ta potyczka wygrana była*. Drugi nazywał ſię *Krolem*; był to oſtatni ślad władzy, po ktorey Archonłowie naſtąpili. Trzeci był *Polymarchos*; przy ktorym na początku rząd woyſk zoſtawał; zatrzymał on potym zawſze to imie, chociaż nie tę ſamą miał władzę, z ktorey iednak cokolwiek zachował, iako to, mieć głos w radzie woienney. Sześciu innych Archontow nazywano imieniem poſpolitym *Thesmothetes*, to ieſt Prawodawcy, przeto iż mieli dozor ſzczegulny aby prawa zachowane były. Rożne rodzaie ſpraw i rządu dziewięciu tym Archontom wydzielała Rzeczpoſpolita.

Arcus. Łuk. Słowo *Arcus* pochodzi ab *arcendo* quod *arceat hoſtet*, iż odpiera nieprzyiacioł. Łuk ieſt naypierwſza i naypowſzechnieysza ze wſzyſtkich broni, u dzikich nawet narodow i z innemi ſpołeczeńſtwa niemaiących używana. Dawni wynalezienie łuku i ſtrzał przypiſywali Apollinowi.

Arcus. Bramy Tryumfalne, ktore w ſtarożytności wyſtawiano na uczczenie wielkich dzieł Hetmanow, Ceſarzow Rzymſkich.

Z początku te bramy były proſte i grube, iedynie wyznaczone dla nagrody cnocie, a nie na pochlebianie wynioſłości. Za Romuluſa były z cegły. Kamillowi wyſtawiono arkus z dużych kamieni czworograniaſtych, a pod Ceſarzami były z marmuru. Podobieńſtwo ieſt, iż w pierwſzych czaſach *arcus* nie były nic innego, tylko znaki zwycięzkie przydane do bram miaſta, ale potym były to gmachy wſpaniałe umyślnie budowane w kwadrat, we środku była wielka brama ſklepiona, przez ktorą zwycięſca przyieżdzaiący wchodził; dwie zaś małe bramy były po bokach. Ozdabiano te gmachy rożnemi znakami zwycięſtwa, a mianowicie obrazami miaſt podbitych, rzek, okrętow nieprzyiacielſkich. Bywały też rożne napiſy na cześć zwycięzcy, i na pamiątkę dzieł iego. Widać do tych czas ieſzcze niektore takie bramy od dawnych Rzymian ſtawiane, ktorym czas przepuścił.

Areopagus. To słowo złożone z dwoch Greckich, znaczy *przedmieście* albo *pagorek Marſa*: część miaſta Ateńſkiego, od ktorego imię wziął ſławny Trybunał, tam poſiedzenia ſwoie odprawuiący. Na tym to pagorku mowi hiſtorya baieczna, Mars pozwany przed dwunaſtu bożkow, był za niewinnego od zbrodni zaboyſtwa uznany. Podobna ieſt rzecz do prawdy, iż Ateńczykowie dla tego tę baykę rozſiewali, ażeby więcey ziednywali uſzanowania ſwoim ſędziom, ktorych za naſtępcow bogow w Areapagu udawali.

Rozumieią niektorzy, iż ta naywyżſza rada iedenże z narodem początek miała. Cicero i Plutarch, uſtanowienie iey przypiſuią Solonowi; ale on tylko utwierdził ią, iaśnieyſzą, i poważnieyſzą niż przed tym była, uczynił; i przeto za uſtanowiciela iey miany był. Liczba Senatorow Areopagu nie była ſtale przepiſana; daie ſię widzieć iż w niektorych czaſach aż do dwochſtu, lub do trzechſtu wynoſiła. Solon za przyzwoitą rzecz oſądził, ażeby tylko Archontowie z urzędu zeſzli tą godnością uczczeni bywali. Ten Senat miał powinność doglądania, aby prawa zachowane były, dozierania obyczaiow, ſądzenia ſpraw zwłaſzcza gardłowych. Zaſiadał zaś na mieyſcu otwartym i w czaſie nocnym: pewnie dla tego, ażeby ſię pod iednym dachem nie znaydował z wino-

waycami, i nie kalał się takowym złączeniem, tudzież aby się nie dawał zmiękczać widokiem obwinionych, a iedynie podług praw i sprawiedliwości sądził. Z teyże samey przyczyny, mowca przed temi sędziami, nie mogł ani wstępu do mowy, ani zakończenia iey poruszaiącego serce czynić, ale iedynie na wyłożeniu samey sprawy przestawać. Surowość ich sądow była barzo straszliwa, osobliwie cokolwiek się tykało mężoboystwa; i owszem mieli szczegulną nato baczność, aby postrach we wszystkich sprawowali. Skazali na karę dziecię, ktore się bawiło wyłupywaniem oczu przepiorek, tę okrutną skłonność poczytuiąc za znak złośliwego przyrodzenia, ktoreby mogło w dalszym życiu stać się szkodliwe wielu, gdyby iey rość bez kary dopuszczono.

Sprawy tyczące się Bogow, iako to bluźnierstwa, pogarda świętych taiemnic, wszelaka niezbożność, wprowadzenie nowych obrządkow i nowych bostw, należały do tego trybunału.

Ci sędziowie mieli wielką i powszechną sławę poczciwości sprawiedliwości, rostropności; i od wszystkich wielce poważani byli.

Rzymianie tak wysoko o tym trybunale sądzili, iż sprawy trudne, czasem pod wyrok iego odsełali. Historya w wielu mieyscach, chełpi sumienność tych, z ktorych się ta wspaniała i sławna rada składała.

Nie trzeba Areopag mieszać z Senatem Ateńskim. *Obacż* pod słowem *Senatus*.

Argentarius. Bankier. Ten, ktory handel pieniężny trzyma. Było ich wiele w Rzymie, a zwyczaynie ludzie naybogatsi. Ale kunszt ich stał się mniey uczciwym; bo nie przestaiąc na zmienianiu pieniędzy, bawili się brzydką lichwą. Stoły swoie mieli na publicznym mieyscu, udawano się do nich z pieniędźmi, chcąc ie na pożytek obrocić, a czasem dla pożyczenia onych na lichwę.

Argentum. Używanie srebra iest barzo dawney starożytności: początek iego prowadzą od czasow baiecznych. Kiedy przypisuią wynalazek używania tego kruszcu Erychtyoniuszowi synowi Wulkana, daią przezto do rozumienia, iż barzo dawno umiano przepuszczać ten kruszec przez ogień. Podobno iednak używano na ow czas srebra tylko za towar w handlu, ale wiele czasu upłynęło, niżeli ie w monetę obrocono. Mniemanie iest, że Lydyiczykowie byli pierwsi wynalazcami pieniędzy srebrnych.

To pewna, iż w Rzymie pierwſzy raz ſrebro na monetę bito, roku 483. albo 499. Trzy gatunki ſrebra, iako też złota, i miedzi wyrażać zwykli Łacinnicy. Srebro w monecie *Argentum ſignatum;* Srebro w naczyniach *Argentum factum;* Srebro w bryle, *Argentum infectum* albo *grave.*

Aries. Taran. Jeſt to imię iedney machiny woienney. Była to balka wielka, okuta na końcu żelazem, nakſztałt głowy barana, ktorey używano do tłuczenia murow mieyſkich. Trzy gatunki były taranow. Pierwſzy, nic innego nie był, tylko wielka balka proſta, ktorą bito w mury. Drugi gatunek taranow, ktore zawieſzano, i na łańcuchu, albo linach na powietrzu rozkołyſywano. Na koniec wymyślono, ażeby ta machina na wiązaniu z drzewa oparta, poſuwana była na wielu kołach; przykrywano zaś ią świeżemi ſkorami dla ochronienia od ognia, ktoryby oblężeni rzucać mogli. Z przyczyny iż to narzędzie poſuwało ſię, nazywano ie niby dla żołwiego kroku. *Teſtudo arietaria*: lecz gdy ſię zbliżyło do murow, wypuſzczano ie z taką mocą, i tak częſto powtorzonemi razami, a co raz tęższemi, iż i naymocnieyſze baſzty nie mogły wytrzymać gwałtowności ich. Z tym wſzyſtkim oblężeni znaydowali ſpoſoby przeciwko tey ſtraſzney machinie. Naprzod okrywali część murow, ktorey taran groził, rożnemi ſzatami, matami, ſiennikami. Chwytali także część okutą tarana ſieciami, i ſkręcali na bok. Ciſkaniem wielkich kamieni tłukli i na kawałki gruchotali machinę. Na koniec, częſtokroć wyſtawiali prętko drugi mur za pierwſzym od tarana zburzonym.

Arma. Broń, oręż. U wſzyſtkich narodow prawie iednakowe były bronie, to ieſt ſzable, puginały, groty, łuki, ſtrzały, proca: a te były zaczepne. Szabel i puginałow ſzczegulnie używali Perſowie, Grecy i Rzymianie przydali kopie i miecze. Co do broni odporney używali pancerza, zbroi, naramiennikow, nabiedrnikow i tarcz, o każdym w ſzczegulności mowić ſię będzie pod właſnemi artykułami.

Rzymianie w czaſie pokoiu nienoſili oręża, i nie było wolno każdemu bez braku w domu ſwoim trzymać broni, ale była w mieście zbroiownia (*Armamentarium*) gdzie ſkładano wſzelką broń, aby w potrzebie lub uzbroić nią można było. Zołnierze ſami mieli prawo każdego czaſu broń noſić; Jeżeli kiedy trafiło ſię żołnierzowi w potyczce ſtracić albo

prze-

przedać oręż, było to gardłowym wyſtępkiem, i rowney karze iako i opuſzczenie woyſka podlegało. Porzucaiąc ſtan żołnierſki, poświęcali broń ſwoią bogom; ci ktorzy ſię znaczniey ſprawili w potyczce, ofiarowali ie Jowiſzowi *redux* nazwanemu.

Armilla. Ozdoby ſtroiowe formy obrączkowey, ktore noſzono na ręku, robione bywały ze złota, a czaſem ze ſrebra, lub z ſłoniowey kości. Noſzono tę ozdobę na dwoch rękach, ale poſpoliciey na prawey zkąd nazywano też ią *Dextrale*, *Dexſtrocherium*. Według Pliniuſza było to znakiem właściwym obywatelow Rzymſkich. Dawano ie także w nadgrodę waleczności. Kobiety też używały tych obrączek i noſiły ie na lewey ręce.

Armilustrium. Oczyſzcienie albo poświęcenie broni. Było to święto u Rzymian ſzczegulne żołnierzom, ktore ci odprawowali tańcuiąc cale uzbroieni, a ofiara czyniona była przy odgłoſie trąb.

Armilustrum. Mieyſce, gdzie dopiero rzeczone święta odprawowane były. Gora Awentyńſka maiąca grob Tacyuſza Krola Rzymſkiego na ten obrządek wyznaczona była.

Arvales Fratres. Było w Rzymie dwanaſtu kapłanow uſtanowionych przez Romuluſa, ktory chciał być iednym z nich. Powinność ich była czynić ofiary za żyzność ziemi. Byli oni celnieyſzemi ſprawcami świąt *Ambarvalia*, na tenże koniec obchodzonych.

Aruspex. Wieſzczek, ktory przyſzłe rzeczy powiadał z uważania wnętrzności bydląt na ofiarę zabitych (*ex ara & aſpicio.*) Auſpices odprawuiąc ſwoie obrządki powinni byli mieć głowę ogoloną, ſzatę z krotkiemi rękawami i w ręce prawey laſkę wieſzczbiarſką, na końcu zakrzywioną, ktorą nazywano *Lituus*.

Wielka liczba była w Rzymie ludzi bawiących ſię tłumaczeniem dziwow, i cokolwiek ſię oſobliwſzego w naturze traſiło. Jeżeli zagrzmiało, ieśli upadł deſzcz niezwyczayny, ieśli iaki ogień na powietrzu pokazał, ieśli trafiło ſię zadrzenie ziemi; zaraz biegli do wieſzczka, ktory prawił co mu ſię podobało, i nakazywał nabożeńſtwa i oczyſzcienia na odwrocenie mniemanych nieſzczęśliwości. Wynalazcą tey śmieſzney umieiętności był nieiaki Thages, ktory iey nauczył Toſkańczykow według świadectwa Owidiuſza. Czaſem i kobiety też mieſzały ſię do takowego wieſzczbiarſtwa. Rozumni ludzie między poganami śmieli ſię z głupiey prożności tych

wrożkow. Wiadoma ieſt odpowiedź Annibala Pruzyaſzowi Krolowi Bityńſkiemu, ktory bitwy toczyć nie chciał, przeto iż wnętrzrości bydlęce tego zakazywały. *Czyty* rzekł mu Annibal, *wolisz kawałkowi mięſa cielęcego, aniżeli ſtaremu Hetmanowi wierzyć?* Kato także mowił, iż nierozumiał iak Augurowie i Auſpikowie ſpotykaiąc ſię z ſobą mogli ſię od śmiechu wſtrzymywać.

As. Funt Rzymſki dwanaſtu uncyi. Była też moneta As, z miedzi naprzod ważąca funt ieden, ktorą Numa grubo wykrawywać bez żadnego znaku kazał. Nażywano te pieniądze dla grubego ich kſztałtu *As rudis;* Ale Servius Tullius Krol Rzymſki, odmienił ten kſztałt gruby, i rozkazał bić ſztuki okrągłe iedney wagi i iedney wartości ze znakiem wołu. Nazywano ie *As libralis i libella*, dla tego iż funt ważyły; dodano potym litery oznaczaiące wagę i wartość ich, ktora to wartość ſzła podług wymiaru wagi. Pod czas pierwſzey woyny Punickiey wielka potrzeba Rzeczypoſpolitey przycisnęła Rzymian, że As dwanaſtu uncyi zmnieyſzyli do dwoch, podobnież i inne monety w proporcyi, zoſtawuiąc im iednak dawny walor w biegu monety. Pod czas drugiey woyny Punickiey, znižony był As do iedney uncyi, a w dalſzym czaſie do poł uncyi. Większa część tych Aſow iedną uncyę ważących, miała wybitą głowę Januſza o dwoiſtym ciele po iedney ſtronie, po drugiey zaś poł okrętu. Były więc dwoiakie Aſſy u Rzymian, wielki i mały; pierwſzy ważył funt dwonaſtu uncyi, mały miewał rożną wartość podług potrzeby Rzeczypoſpolitey. Tarkwiniusz pyſzny podzielił Aſa na *triens i quadrans*, ktory nazwano *teruncius*, i dał tym monetom ſzczegulne znaki. Dzielono ieſzcze potym As wielorako, iako to na *ſemis*, *besſis*, *dodrans*, *ſextans*, znaydziesz tych ſłow tłumaczenie pod ſwemi artykułami.

Kiedy Rzymianie liczyli przez *As*, kładli ſamą liczbę, dorozumiewaiąc to ſłowo As, i tak naprzykład gdy mowili, ta rzecz przedana była: *decem*, *viginti*, *centum;* w tedy iakoby mowili: za dzieſięć Aſow, za dwadzieścia Aſow &c. kiedy wyrażali ſłowo As po liczbie, nie używali w liczbie większey tego ſłowa, ale drugiego ſpadku tego imienia *Aes*. Tak naprzykład nie mowili *centum Aſſes*, ale *centum Aeris*, zamiaſt *centum pondo Aeris*, to ieſt ſto funtow miedzi, z przyczyny że ta moneta była z tego kruſzcu, i w początkach ważyła

żyła funt ieden. Centum *Aeris* znaczyło więc, fto Afow. Z temi przyflowkami *femel*, *bis*, *ter &c.* wyrażali fta tyfięcy nie wymieniaiąe ich, tak iż *dicies aeris* znaczyło *dicies centena millia aeris*, milion Affa.

As, brał fię także u Rzymian za każdą całkowitość: używali zatym tego flowa, tak iak my używamy tych flow *maiątek*, *dobra*, *fortuna*, chcąc wyrazić to wfzyftko, co kto pofiada w iakimkolwiek rodzaiu. Mowili zatym *fecit illum hæredem ex Affe*, to ieft zoftawił mu w dziedzictwo wfzyftko co miał. Aże Affa biorąc za każdą miarę całą, zwykli dzielić na dwanaście części czyli uncyi, przeto używali tegoż podziału w każdym maiątku, *fecit illum hæredem ex unica*, znaczyło fię, poftanowił go dziedzicem dwanaftey części dobr fwoich &c. Łatwo ieft uczynić takież fame przyftofowanie do innych podziałow, iako to rozległości mieyfca, naczyń głębokich &c.

Ascia. Wiadomo ieft, że na wielu grobach Celtow znayduią fię te flowa, *fub afcia dedicavit*, ktore zwyczaynie znaczone fą tylko początkowemi literami S. A. D. albo fame S. A. *fub afcia*. Przy tym napifie, nayczęściey bywała iaka figura, a ta nie zawfze iednakowa. Ludzie w ftarożytności biegli, znayduią wiele trudności w wyłożeniu tego napifu. Jedni mniemaią, że *Afcia* nic innego nie było tylko topor do ociefywania i gładzenia. Niektorzy to flowo biorą za łopatkę do mięfzania wapna z piafkiem; inni za kielnią do tynkowania wapnem lub gipfem. Wielu rozumieią być młotkiem do okrzefywania i wyrabiania. Niektorzy uczeni brali *afcia*, za narzędzie do kopania ziemi dla wyftawienia grobow używaney. Pan Beuf w piśmie fwoim w tey materyi zbiwfzy gruntownie wfzyftkie tłumaczenia, ftanowi, że figura na grobach wyraża kotwicę rożnie wyobrażoną, ktora ieft znakiem fpoczynku i fpokoyności u Gallow, i utrzymuie że flowo *afcia* ieft Celtyckie; że *As* było to naywyżfze boftwo dawnych Gallow, i że *fci* po Celtycku znaczy opiekę: zkąd wnofi że *dedicare tumulum fub afcia*, ieft oddać grob pod opiekę Boga. Z tym wfzyftkim, ponieważ to flowo *afcia* używane też było na znaczenie *kary*, *chłofty*, może zatym, przydaie tenże, znaczyć, iż niegodziło fię tykać grobu pod karą. Ale ieżeli flowo *afcia* w tych napifach, nie było ani łacinfkie, ani Celtyckie, ale Greckie; zdaie fię, iż nie byłoby nic prościeyfzego nad wykład

tego ſłowa *ſub aſcia*. Słowo Greckie znaczy mieyſce ſkryte, cien drzewa, napis zatym *ſub aſcia dedicatus* znaczyłby, iż grob był poświęcony duſzom zmarłych. (*Manes*) pod cieniem drzewa, co ſię barzo z zwyczaiem ſtarożytnych zgadza.

Aspergillum. Kropidło z włoſa końſkiego w całey ich długości. Używali takowego kropidła Rzymianie pod czas ofiar, zamiaſt gałęzi albo rozczek, ktore dawnieyſzym ku temu używaniu ſłużyły.

Assamenta albo Axamenta. Wierſze ktore kapłani Marſa śpiewali tańcuiąc.

Assiduus. Procz zwyczaynego znaczenia, *uſtawiczny* brane było u Rzymian za toż ſamo, co bogaty, w tym znacrenin pochodzi od tego ſłowa *As*.

Astynomi. Urzędnicy Ateńſcy, ktorzy mieli w tym mieście prawie też ſame powinności i ſprawy, co Aediles w Rzymie. Do nich należał ſzczegulniey dozor muzykow wſzelkiego rodzaiu.

Asylum. Mieyſce poświęcone, na ktore winowaycy ſchronieni bezpiecznemi zoſtawali od wſzelkiego ścigania, imania i gwałtu. Powiadaią, iż naypierwſzy Kadmus ſtawiaiąc miaſto Theby, takowe mieyſca ucieczki uſtanowił, otwieraiąc ie wſzelkiey kondycyi ludziom bez braku. Uczynił to dla zaludnienia nowego miaſta. Tenże ſam był zamyſł Romuluſa, przy założeniu Rzymu. *Aſylum* to w Rzymie było między gorą Palatyńſką i Kapitolium. Przyſtęp do takowych mieysc mieli niewolnicy, dłużnicy nayutratnieyſi, i wſzelkiego rodzaiu złoczyńcy. Tyberyusz Ceſarz określaiąc prawa ucieczki na mieyſca święte, poznoſił nierządy i zbytki w używaniu tegoż prawa popełniane.

Athletae. Nazywano tym imieniem ubiegaiących ſię o nagrodę na igrzyſkach publicznych, w iakimkolwiek ćwiczenia rodzaiu. Ci, ktorzy na taki ſpoſob życia naznaczeni byli, albo go ſobie ſami obierali, zaraz z naypierwſzey młodości chodzili do ſzkoł zapaśniczych (*Gymnaſia* albo *Paleſtra*) ktore były iakoby Akademie koſztem publicznym utrzymywane. Tam młodzi pod dozorem i nauką rożnych miſtrzow zoſtaiąc, hartowani od nich byli wſzelkiemi ſpoſobami, na trudy w igrzyſkach, i przyſpoſabiani do wſzelakich potyczek. Zycie ich tam było barzo ſurowe i oſtre. Nie dawano im z początku ieść tylko figi ſuche, orzechy, ſer świeży, chleb gruby i ciężki, nayczęściey ięczmienny, zkąd też ich nażywano *hordearii*. Zgoła ży-

ła życie ich było nieprzerwanym pasmem trudnych ćwiczeń i prac, ustawicznym przymusem, i wstrzymaniem się od wszelakiey rozkoszy.

Znayduiemy iednak w historyach nawet naydawnieyszych czasow przykłady atletow niewstrzemieźliwych i rospustnych; ale też piszą, iż kiedy o to przekonani byli, oddalano ich od mieysca zapaskow i nieprzypuszczono do gymnazyow.

Zapaśnicy nim zaczęli ćwiczenia swoie, smarowali się oliwą, i nacierać się kazali dla dania większey giętkości członkom ciała, i łatwieyszego się wyślizgania z rąk przeciwnika. Czasem potakim namaszczeniu tarzali się w piasku, maiący sobie za chwałę zwyciężać, chociaż przez to łatwiey zaięci i zatrzymani być mogli. Okrywali się naprzod iakim fartuchem dla przystoyności; ale potym z okoliczności, iż ieden zapaśnik dla opadnienia takowego fartucha, przegrał w potyczce, wstydliwość poświęcili wygodzie, niezostawuiąc żadnego odzienia. Z tym wszystkim ta nagość nie była we zwyczaiu u atletow, tylko w pewnych szermierskich ćwiczeniach, iako to w pasowaniu się, w bitwie pięściami, w biegu piechotą.

Zeby kto był przypuszczony do takowych potyczek, trzeba było mieć życie nie naganne, być Greczynem i wolnym, dla tego każdy wywodzić się musiał z dobrych obyczaiow, z urodzenia, i kondycyi swoiey. Na ten koniec przed zaczęciem igrzysk, woźny pytał się zgromadzonego ludu, ieżeliby kto nie miał co do zarzucenia tym, ktorzy się do gonitw, lub innych szermierskich sztuk ofiarowali.

Tego, ktory w pięciu rodzaiach ćwiczeń gimnicznych zwycięstwo otrzymał *Pancratiastes* mianowano: lubo niektorzy autorowie, a między niemi Aristoteles twierdzą, iż to imię dawane było iedynie zwycięzcy w passowaniu się, i potyczce pięściami. *Quinquertio* u Łacinnikow zwycięzcy w piąciućwiczeniach. Takież wzięcie iest tego wyrazu *Pancratium*. Te zaś ćwiczenia gimniczne są: gonitwy, bitwa pięściami, passowanie się, ciskanie kamieni. Obacz *Pantheta* pod Nemea.

Nazywali *Agonothetes*, *Athletetes*, *Helandoicos*, tych ktorzy z zwierzchnością zasiadali na igrzyskach. Ci wpisywali w księgę imię i urodzenie Atletow maiących się potykać: a przy otwarciu igrzysk, kazali im przysięgać iako świętobliwie zachowywać będą

dą prawa w każdym szermierstwa rodzaiu przepisane, i że w niczym nie postąpią sobie przeciwko porządkowi i spokoyności ustanowioney pod czas igrzysk. Zdrada, podeyście, gwałtowność, i tym podobne występki, zakazane były zapaśnikom. Kto zaś z kim pasować lub ubiegać się miał, losy wyciągane stanowiły. Były to tabliczki po parze iednąż literą naznaczone. U Rzymian, Sylla pierwszy wprowadził Atletow pod czas woyny domowey, i po otrzymanym od siebie z Mitridatesa zwycięstwie.

AUCTIO. Przedaż publiczna więcey daiącemu. Kiedy takie przedaże czynione być miały w Rzymie, ogłaszano naprzod dzień, i warunki iey. Mieysce takowych *aukcyi*, było targowisko zboża, albo Kapitolium. Woźny wywoływał rzecz do kupienia podaną: *Auctor* nazywał się przedawca daiący drugiemu prawo własności nad tym co się przedawało. *Malo auctore*, znaczyło tego, ktory nie miał prrwa przedawania. Rękoymia z strony przedawcy, nazywała się *secundus auctor*.

AUGURES. Kapłani wróżący w Rzymie, zwani, przeto iż wieszczyli przyszłe rzeczy ze śpiewania ptakow, *ab avium garritu;* lecz wrożby ich rozciągały się także do uważania lotu ptakow, sposobu brania pokarmu, napoiu onychże, wychodzenia ich z koyca lub klatki. i powszechnie z tego wszystkiego cokolwiek się niezwyczaynego na niebie, na ziemi. i nawet cokolwiek się tresunkowego między ludźmi zdarzało. Augurowie mieli ten szczegulny przywiley, iż nie można im było odebrać kapłaństwa ich, a to, ażeby taiemnice bałwochwalskie nie stawały się pospolitemi. Ludzie rozumnieysi z wieszczkow i wieszczbiarstwa ich żartowali. Byli ci kapłani w wielkiey powadze w Rzymie. Szaty nosili koloru szkarłatowego *Trabea* nazwane. Zgromadzenie ich nazywało się *Collegium Augurum*. Wrożby swoie odprawowali tym sposobem. Augur odziany togą swoią, zasiadał, i obracaiąc się od wschodu, laską Auguralną, *Lituus* mianowaną okryślał pewną część nieba. Ta część nazywała się *templum*, a ten sposob dzielenia nieba *tabernaculum capere*. Na ten czas Augur z wielką pilnością uważał, iaki ptak się pokazał, iakim sposobem leciał, iak śpiewał, i na ktorey stronie tey części *templum* nazwaney znaydował się. Znaki ktore się po lewey stronie pokazywały, za szczęśliwe były miane; z prawey zaś strony nieszczęśliwie

wro-

wrożyły u Rzymian, przeciwnie u Grekow: a *to* z tey przyczyny że Augurowie Grecy, twarzą się ku pułnocy obracaiąc, wschod po prawey ręce mieli, Rzymianie zaś ku południowi wprost patrząc, wschod mieli po lewey. Zawsze zaś lot ptakow, i inne znaki te za pomyślne brano, ktore z strony wschodniey pochodziły. Ptaki z ktorych śpiewania czyniono wieszczbę, nazywano *Oscines*, a te ktorych lot był uważany, *Præpetes*. Kiedy wrożby były pomyślne, mowiono o ptakach, *aves addicere & admittere*, kiedy zaś opaczne, mowiono *refragari*.

Nie było dosyć na iednym tylko znaku; trzeba było aby go drugi wspierał. Augurowie opowiedali także przyszłe rzeczy z piorunow i błyskawic.

Czynili ieszcze Augurowie wieszczby swoie z kurcząt, ktorym rzucano pokarm z mąki, *offa* nazwany, ieżeli go chciwie iadły, było to znakiem dobrym *tripudium solistinum*; ieżeli przeciwnym sposobem kurczęta ieść nie chciały, albo ulatywały, miano to za znak nieszczęśliwy. Łatwo było postarać się o wieszczbę podług woli i życzenia swego, albo okarmiaiąc, albo głodem morząc kurczęta przed czasem wieszczby; ktorego to sposobu w samey rzeczy często senat, i wodzowie używali. Mieysce, gdzie chowano kury poświęcone z ktorych Augures wrożyli, nazywano *Auguraculum*.

AUGUSTUS. Sierpień, osmy miesiąc roku, ktory był szostym w Kalendarzu Romulusa, przeto nazwany *sextilis*; nowe iego nazwisko pochodzi od Augusta Cesarza.

AUREUS NUMMUS. Moneta złota 25. Denarow ważąca, na naszą monetę wynosi około Czerwonego złotego i złotych dwa; toż samo iest *solidus* Cesarzow, często nazywany bez dodatku *nummus*.

AURUM. Złoto. Chociaż używanie tego kruszcu ze wszystkich naydroższego iest barzo dawne, zdaie się iednakowoż, iż daleko poźniey niż inne kruszce znane było; iakoby, mowi Pliniusz, natura długi czas wątpiła, czyby należało dopuścić odkrycia tey rzeczy, ktora tak szkodliwą ludziom stać się miała. Złoto, ktore z początku barzo rzadkie było w Rzymie, zrobiło się barzo pospolitym w poźnieyszych czasach. Nie iest pewna kiedy i od kogo pierwszy raz moneta złota w Rzymie bita. Przed pierwszą woyną punicką, iuż go wiele Rzymianie w skarbie publicznym mieli; ale gdy po zburzeniu Kartagieny, ten lud zdobywaiący po odnosił zwycięstwa z naypotężnieyszych Krolow

 Azyi,

Azyi, wſzyſtkie wſchodnich kraiow bogactwa wlały ſię w Rzym, i złoto ſtało ſię przyczyną tych wſzyſtkich zbytkow, tego wſzyſtkiego zepſucia obyczaiow, na ktore z tak żywą czułością żalili ſię nayſławnieyſi, i naypoważnieyſi ſtarożytności piſarze.

Auspices. Wieſzczbierze, ktorych potym nazwano *Augures*, w początkach tylko z lotu ptakow, a nie ze śpiewania ich wrożyli. *Auſpices* nazwani ſą *ab avium aſpectu*.

B.

B. Dawni używali tey litery zamiaſt V. i tak piſali *Berna* zamiaſt *Verna*. *Bixit* zamiaſt *Vixit* &c. Ta ſama litera częſto znaczyła przez ſkrocenie imiona właſne, naprzykład *Brutus*, *Balbus*. I wiele też innych ſłow, oſobliwie w ſtarych napiſach, w ktorych B. znaczy *Bonus*, *Beatus*, *Balnea*, *Bona*. Ale nayzwyczaynieyſze znaczenie tey litery w dawnych piſmach, i znakach było, *Bene*, dwoie B. iedno przy drugim BB. wyrażało, albo *bona*, *bona*, to ieſt barzo wielkie dobra albo *bene*, *bene*. B. DD. *bonis deabus*. B. F. *bona fide*, *bona fœmina*, *bona fortuna*, *bene factum*. B. L. *Bona Lex*. B. M. P. *Bene merito poſuit*. B. M. P. C. *bene merito ponendum curavit*. B. M. S. C. *bene merito ſepulchrum condidit*.

B. i F. wywrocone tym ſpoſobem ·ꓭ ·Ⅎ *bona fœmina*, albo *bona filia* B. A. L. *bixit* zamiaſt *vixit annis quinquaginta*. Bedua zamiaſt *Vidua* B. I. I. *Boni judicis judicium* B. H. *bona herœditaria*, albo *bonorum hæreditas*. BN. HI. *bona hic invenies*. BN. EM. *bonorum emptores*. B. RP. N. *bono Reipublicœ nata*. Benhmhrhnti (H. tu ieſt zamiaſt E.) *Benemerenti*.

Biiniimiiriinti. Fiicit. (Tu dwa I. zamiaſt E.) *benemerenti fecit*. Bibu zamiaſt *vivo* żyiącemu. Biktωr zamiaſt *victor* zwycięzca.

U Rzymian B. była litera liczby, znacząca 300. a kiedy na wierzchu miała liniykę znaczyła 3000. U Grekow zaś wyrażało tylko dwa, ale maiąc zprzydaną na wierzchu kreſką wyrażało 200.

Bacchæ bacchantes. Tak nazywano kobiety, o ktorych baieczność ſtarożytna mniemała, iż towarzyſzkami były Bachuſa w wyprawie Indyiſkiey, i od ktorych święta i taiemnice Bachuſowe (*Orgia*) były odprawowane. W te święta niewiaſty owe uwieńczone bluſzczem, trzymaiąc w ręce lewey łodygę zielną, odziane ſkorą ryſią albo lamparcią, biegały iako ſzalone po gorach wołaiąc częſto *Evoche Bacche.*

Bacchanalia. Swięta odprawowane na cześć Bachuſa bożka. Ateńczykowie pierwſzemi uſtanowicielami tych świąt byli, ktorych z początku wſzyſtko ſię dość przyſtoynie działo. Noſzono baryłę wina uwieńczoną winnemi gronami; ciągniono za rogi kozła, na ofiarę. a niewiaſty ſprawiaiące obrządki Bachuſa, ſkoki i hałaſy czyniły śpiewaiąc *Evoche Bacche.*

Ale w naſtępuiących czaſach, te igrzyſka, i weſołości zamieniły ſię w rozpuſtę ſtraſzną, i nieſłychane niewſtydy. Rzymianie ſtali ſię zbyt niewolniczemi naśladowcami Grekow w tym wſzeteczności rodzaiu. Wzięli te święta od Toſkańczykow, i w krotce do tak wielkich zbytkow bezwſtydności przyſzli, iż Senat muſiał w roku 594. od założenia Rzymu, świąt Bachuſowych zakazać. Potym zuowu przypuſzczono po części te zabobonne obrządki.

Balista. Kuſza woienna. Było to narzędzie woienne, ktorego dawni poſpolicie w oblężeniach używali na odparcie nieprzyiaciela od miaſt, gdy ſię dla oblężenia ich zbliżał: wypuſzczano z nich kamienie, pochodnie zapalone, i inſze rzeczy pożar nioſące. Były te machiny tak mocne iż daley niż na 125. krokow rzucały kamienie trzy ſta i więcey funtow ważące (Vitruv) Starożytni częſto mieſzaią i za iedno kładą *Baliſta i Catapulta*, i trudnoby było oznaczyć dokładnie ich rożnicę. Katapulty albo Bełty, także ſłużyły do miotania rożnych pociſkow, ſtrzał i kamieni, nie iednakowey wielkości bywały, i z tey przyczyny więcey lub mniey ſprawowały ſkutku. Jedne ſłużyły w oblężeniach, a drugie do potyczek w polu.

Balneum. Łaźnia. Spoſob życia i odzienia ſtarożytnych, ktorzy ani obuwia nie noſili, ani chuſt nie mieli, ſprawował iż używanie łaźni koniecznie im potrzebne było. W pierwſzych czaſach proſtota łazien zgadzała ſię z proſtotą życia. Widziemy w piśmie świętym iako Krolewna Egipſka do rzeki Nilu kąpać ſię idzie. Homer, Moſchus, i Teo-

Teokryt naydawnieyſi Poetowie opiſuią nam Krolewny i Kſiężniczki używaiące łażni w ſamych rzekach. Lubo Homer iuż w owych czaſach czyni wzmiankę domowych łazien. Jeſt podobieńſtwo, iż Grecy pierwſi mieli w domach ſwoich izby iedynie na ten koniec naznaczone.

Z Grecyi ten zwyczay przeſzedł do Rzymian, ktorzy iako w innych rzeczach tak i w tey oſobliwſzą ſię wſpaniałością znakomitemi uczynili; kiedy w początkach przodkowie ich wſtrzemieźliwi i ſkromni na kąpaniu ſię w Tybrze, ktore łączyli z ćwiczeniem ſię w pływaniu, przeſtawali. Używanie łaźni zdało im ſię tak do zdrowia potrzebne, iako i pokarm. Procz oſobnych po domach łazien, na ktore ſię ſami panowie i bogacze zdobyć mogli, a ktore z wielkiemi wymyſłami były, maiąc oſobne mieyſca na ciepłe, letnie, i zimne kompiele, na nacieranie zapachami ciała, wiele ieſzcze poſpolitych łazien w Rzymie wyſtawiono. Po rożnych dzielnicach miaſta liczono ich za czaſow Ceſarſkich na ośm ſet; a po wielkiey części były to nayokazalſze i naypięknieyſze gmachy i budynki ſtatuami i kolumnami ozdobione. Podzielone te łaźnie bywały na wiele części: W iednych miało mieyſce uboższe poſpolſtwo, i płaca od tego mieyſca niewynoſiła naſzego ſzeląga na oſobę. Dzieci i młodzi do lat 14. darmo przyimowani byli. Goście i cudzoziemcy także bez płacy wſtęp do łazien mieli; ta uczynność barzo świętobliwie od dawnych cnotę gościnności powſzechnie świadczących zachowana była. W drugich przedziałach łazien, płaca ſzła podług uſług i wygody iakiey kto wyciągał. Wychodząc z łaźni, rożne ćwiczenia, a mianowicie granie w dużą piłkę Rzymianie czynić zwykli byli. Przez kąpiele i takowe ćwiczenia przyprawiali ſię do lepſzego na wieczerzy pożywania. Z początku łaźnie dla oboiey płci oddzielone były; wprowadzone potym w tey mierze pomięſzania i nie rządy cnotliwi Ceſarze znoſili, źli i roſpuſtni powracali.

Nie było wolno w Rzymie każdey godziny chodzić do łaźni, ale pewne tylko na to wyznaczone były, ktore dzwon ogłaſzał (*æs Thermarum. Martial.*) Zwyczaynie odbywſzy rano rożne potrzeby i ſprawy, dopiero po południu łaźni używali. U Grekow, czaſu na łaźnie oſobno wyznaczonego nie było.

BARBA. Broda, włoſy na twarzy. Był to znak Filozofow, ktorzy nigdy brody nie golili.

golili. *Video barbam & pallium*, mowił Aulus Gellus, *Philosophum nondum video.* Znaczyła także broda powagę. U Rzymian dopiero roku 454. zaczął się zwyczay golenia brody, i balwierze z Sycylii sprowadzeni. Od tego czasu młodzianie zaczęli się golić aż do lat czterdziestu dziewięciu wieku swego, po ktorych iuż to nie wolno było. Zwyczaynie w roku dwudziestym albo dwudziestym pierwszym golić się zaczynali. Dzień pierwszego golenia, był dniem osobliwszey radości i wesela; ponieważ w ten czas z młodzieństwa przechodzili do stanu doyzrzałego męża. Posyłali w ten dzień podarunki do swoich przyiacioł, i włosy z brody zamknięte w złotey lub srebrney puszce ofiarowali iakiemu bostwu, a mianowicie Jowiszowi Kapitolińskiemu. Adryan Cesarz, pierwszy znowu powrocił zwyczay noszenia brody; ktorą i poźnieysi Cesarze nosili. Za czasow nawet, w ktorych panował zwyczay golenia się, zapuszczano brodę, gdy się iakie nieszczęście pospolite lub domowe trafiło. Poczytywano za obelgę i krzywdę, wyrywać komu włosy z brody.

Grekowie za czasu Solona nosili ieszcze brodę, i nie zaczęli golić aż za czasu Alcibiada. Balwiernie stały się potym mieyscem schadzki wszystkich prożniakow, na ktore się zbierali na rozmowy i trawienie czasu.

BARBARI. Barbarzyncowie. Tak naprzod Grecy nazywali wszystki inne narody, a potym Rzymianie używali tegoż samego wyrazu, na oznaczenie tego, kto ani Grekinm, ani Łacinnikiem nie był. Gdy Cesarz Antonius pobożny, zniosł przez wyrok nazwany *Constitutio Antonina* wszelką rożnicę między obywatelami całego państwa Rzymskiego, od tego czasu zarowno wszyscy mogli nosić wszystkie urzędy mieyskie i woyskowe.

BASILICA. Z Greckiego znaczy dom krolewski. W pierwszych wiekach Rzymu był to gmach publiczny wspaniale wystawiony, figury podługowatey, ozdobiony kolumnami i posągami, naznaczony na sprawy sądowe i handlowe.

Składała się ta budowa z iedney wielkiey sali, z przystawami po boku oddzielonemi dwoistym rządem kolumn. Sciany tych przystaw były pełne kramow rożnych towarow, a sala we środku służyła do przechadzki. Tam się schodzili ludzie maiący z sobą co do czynienia i kupcy. Tam Centum viri Trybunowie i inni sędzio-

ſędziowie odprawowali ſądy ſwoie w przytomności wielkiey liczby ludu wſzelkiey płci i wſzelkiego wieku. A że te Bazyliki ſłużyły za przechadzki kryte, lud ſię tam dla wygody barzo gromadnie ſchadzał. Stawiano ie zawſze na placach albo rynkach, ktorych wialkość zgaſzona bywała od wielkości bazylik, przeto też imie ſwoie traciły, i tak mowiono tylko, *Baſilica Traiani*, *Nervæ Auguſti*, zamiaſt *Forum Traiani &c.* Same tylko *Forum Romanum*, dla obſzerności wielkiey utrzymało ſię przy ſwoim imieniu.

Bellum. Woyna. Za Romuluſa i naſtępuiących Krolow aż do Serwiuſza, woyna ſtanowiona była na Seymie ludu Rzymſkiego zwanym *Comitia Curiata*, to ieſt przez kurye. Ale Serwiusz odmieniwſzy formę ſchadzek publicznych, przez uſtanowienie Seymu nazwanego, *Comitia Centuriata*, przywłaſzczył Centuryom większe ſprawy państwa. A tak woyna i pokoy ſtanowione bywały przez Centurye. Kiedy Rzymianie odebrali iaką krzywdę, pierwſzy ich krok był dopominać ſię o zadoſyć uczynienie: ktore ieżeli odmowione było, woynę wydawali. Zgromadzenie *Fecialium* czyli poſłow woynę lub pokoy ogłaſzaiących, powinno było roztrząſnąć, czyliby woyna ſprawiedliwa i prawna była. Jeżeli za taką uznali, czterech z nich uwieńczonych koſzyczkowym zielem ſzło do ludu, od ktorego Rzym obrażonym był, upominać ſię o nagrodę za krzywdy wyrządzone, przy wezwaniu na świadectwo Bogow. Słowa dopominania tego, ktore ſię *Clarigatio* zwało, były te: *Jovem ego teſtem facio, ſi ego impie injuſteque illas res dedico populo Romano, mihique expoſco, tum patriæ compotem nunquam ſinat eſſe.* Jowiſza za świadka biorę, ieżeli ſię niegodziwie i nieſprawiedliwie o to dla ludu Rzymſkiego upominam, i ſobie wymagam niech nigdy nie powrocę do moiey oyczyzny. Jeżeli natychmiaſt krzywda nagrodzona nie była, pozwalano ieſzcze owemu ludowi do rozmyſłu dni trzydzieści, po ktorych upłynionych ieden z pomiędzy Feciales, ktorego *pater patratus* zwano, powracał ku nieprzyiacielowi, i podnieſionym głoſem zapowiadał mu imieniem ludu Rzymſkiego woynę. Na znak tego zapowiadania poſeł ow rzucał na granicę nieprzyiacielſkiego kraiu włocznię ſkrwawioną, i na końcu żelazem okutą albo przypaloną. Ten obrządek z nabożeńſtwem złączony ſprawiał, iż Rzymianie po-

poczytywali woynę za świętą i ſprawiedliwą. Co ożywiało w nich męſtwo i zemſtę. Grecy podobnie ſtarali ſię okazywać ſprawiedliwość w przedſięwzięciu woyny. Nigdy iey nie rozpoczynali aż po użyciu ſpoſobow łagodnych, i po oznaymieniu nieprzyiacielowi przez poſła woiennego uraz, ktory do niego mieli.

BENEFICIARIUS. Zołnierz wynieſiony do wyżſzego ſtopnia przez łaſkę Trybuna. Inſi też urzędnicy mieli ſwoich Beneficiaryuſzow, to ieſt ludzi wynieſionych przez ſiebie do iakiey godności. Nazywano ieſzcze tym imieniem żołnierzy, ktorzy odebrali uwolnienie od ſłużby, po nieiakim iey czaſie.

BES albo BESSIS. Dwie trzecie części funta Rzymſkiego, ośm uncyi: to ſłowo pochodzi od Aſſis, i z początku ſię mowiło *Dueſis*. *Bes*, była także miara napoiow, ktora zamykała ośm cyatow *obacz* Cynthus.

BIDENTAL. Rzymianie tak nazywali mieyſce, na ktore piorun upadł, ponieważ oczyſzciano ie zabiiaiąc na ofiarę owcę (*bidens.*) To mieyſce miano odtąd za święte i w takim poſzanowaniu, iż nie wolno było po nim chodzić.

BIGATI NUMMI. Były pieniądze tak nazwane, przeto iż wybita była na nich figura wozu parokonnego. Jedna ſztuka wynoſiła na naſzą monetę na 25. groſzy miedzianych.

BOEDROMION. Jeden mieſiąc roku Ateńſkiego tak nazwany od świąt *Bœdromia*, ktore były poſtanowione iako mowi Plutarch, na pamiątkę zwycięſtwa nad Amazonami odnieſionego przez Tezeuſza.

BONA. Dobra, maiątek. Ateńczykowie dobra dzielili na dwa gatunki. W iednym rodzaiu zamykali dziedzizny, pola; w drugim niewolnikow, pieniądze i ſprzęty. Dzieci dzieliły między ſobą dobra po oycu ſpadaiące, na iak nayrownieyſze części, i loſami ie obierali. Prawo pierworodztwa iedynie należało na obowiązku młodſzych oddawania ſtarſzemu czci i uſzanowania. Zona u Rzymian nazaiutrz po ſwoim weſelu ſtawała ſię panią dobr męża ſwego, i dla tego według Plutarcha, darowizny wzaiemne między małżeńſtwem przez prawo zakazane były, ponieważ wſzyſtko ſtawało ſię im ſpolne przez pierścień i klucze, ktore mąż oddawał żonie: w tym tylko rożnica zachodziła, że mąż iako oyciec miał rząd maiętności, żona zaś iako corka i dziedziczka

dziczka ich poczytywana była, i to ieżeli mąż umierał bez dzieci i testamentu. Jeżeli zaś zostawiał dzieci, tedy do rownego z niemi działu należała. Kiedy zaś żona pierwey umarła, mąż iako oyciec następował na wszystkie dobra.

Bona Prædia. Dobra tych ktorzy za drugich ręczyli; także dobra w zastaw puszczone, czyli ruchome, czyli nieruchome. Jeżeli ten ktory się obowiązał, niewypłacał, albo za niezdolnego do wypłacenia był osądzony, przedawano bez braku wszystkie iego dobra. Ta przedaż czyniona była iako i dobr wywołańcow na rynku, gdzie zioła i iarzyny kupowano, albo w Kapitolium; i to przedawanie zwało się *Hastæ subjicere*.

Bracca, Braccæ. Był to stroy używany od Gallow, Sarmatow, i wszystkich narodow wschodnich, a Grekom i Łacinnikom nie znaiomy, nakształt spodni, ktorych zwyczay u poźnieyszych Rzymian był przyięty.

Brauronia. Swięta Greckie na cześć Dyany, nazwisko maiącey Brauronia, odprawowano ie co pięć lat, w Brauronie miasteczku Attyckim, gdzie mniemano, iż się znaydowała statua Dyany, ktorą Ifigenia uwiozła że Scytyi Taurickiey powracaiąc do Grecyi.

Brumalia. Swięta postanowione od Romulusa, nazwane tak, a *bruma* zima, przeto iż cała uroczystość zależała na bankietach przez zimę odprawowanych: święta te były na cześć Bachusa.

Buccina. Trąba. Naprzod nic innego nie była, tylko rog woli, ktorego postuchy używali na zwołanie bydła. Potym z miedzi robiono narzędzie podobne do rogu, nakształt naszych trąb. Używano ich na dawanie znaku pod czas bitwy, i w innych posługach woyskowych, iako na odmianę straży.

Bullæ. Ozdoba dzieci wysokiego urodzenia u Rzymian. Była to gałka złota dęta z szyi na łańcuchu wisząca: brali ią dzieci około dwanastego roku wieku swego, razem z szatą dziecinną *prætexta* nazwaną, i nosili aż do siedmnastu lat, to iest do wzięcia szaty męskiey. W ten czas zawieszali ową gałkę na posągach bogow domowych *Lares*. Kładli w nią rzeczy ktorym przypisywano moc przeciwko urokom i czarom. Czasem te ozdoby miały figurę serca, albo raczey wyryty obraz serca, ażeby iako mowi Makrobiusz, dzieci poglądaiąc na nie, starali się nabierać mężne serce, Synowie Plebeiuszow nie nosili tey gałki, ale mieli rzemyk

z szyi

z ſzyie na pierſi ſpuſzczony i guzikiem ſię kończący.

Od dawnych czaſow używano takowych znakow. U Egipcyanow ſędziowie noſili ie z drogich kamieni na łańcuchu, nażywali ie *prawdą*, iako świadczy Diodor. Sicul. Służyła taż ozdoba zwycięzcom w tryumfach. Zamykano w niey rzeczy, o ktorych mniemano, że przeciw czarom i zawiſnym weyrzeniom moc lekarſtwa miały.

Bustum. Właściwie, ieſt mieyſce, w ktorym ciało zmarłego ſpalone i pogrzebione bywało: pochodzi od *bene uſtum*. Poſpolicie u dawnych Rzymian na tymże mieyſcu pogrzebywano ciała, na ktorym ie palono. I było to wyſtępkiem kary godnym zelżyć mieyſce pogrzebu. Trzeba iednak wyłączyć groby tych, ktorzy zaſłużyli ſobie na gniew i ohydę poſpolitą: zwyczay albowiem był u dawnych rzucaniem kamieni na groby takowych ludzi, gniew okazywać. (*)

Byssus. Jeſt gatunek lnu. Dawała go Indya i Egipt, nakſztałt naycieńſzego iedwabiu, rożni ſię iednak od niego: rodzi ſię bowiem z ziemi na podobieńſtwo bawełny, kolor ma iaſny biały; robiono z niego śliczne barzo i oſobliwſzey cienkości materye.

C.

C. Litera w napiſach i ſtarych rękopiſmach znaczy *Caeſar*, *Caius*, *Caia*, *Cenſor*, *Centuria*, *Civis*, *Collegium*, *Colonia*, *Cohors*, *Comitia*, *Conſul*, *Conſcriptus*, *condemno*, *concio*, *curavit*, *clariſſimus*.

C. Miane było za literę nieſzczęſną, z przyczyny iż ſędziowie wyrok ſkazania na karę przez nią znaczyli.

Dwoie C. C. w ten ſpoſob kładą ſię za *Caii* albo za *cariſſimae conjugi*, *circum*, *calumniae cauſa*, *conſilium cepit*. &c. CB. *commune bonum* CR. *contrarius* C. C. F. *Caius Caii filius*. C. H. *Cuſtos hortorum* albo *Cuſtos haeredum*; C. J. C. *Ca-*

(*) Euripid. Electr. Prop. el. IV. 5.

Cajus Julius Cæsar. CAL. *Calendæ.* CC. VV. *Clarissimi Viri.* C. D. *Comitialibus diebus.* C. M. albo CA. M. *Causa mortis.* CEN. *Censor* albo *centuria*, albo *Centurio.* To ostatnie słowo wyrażało się przez dwie figury, z ktorych iedna podobna była do liczby 3. wywroconey tak ·Ɛ a druga do liczby 7. I tak ·Ɛ Coh, lub też 7. Coh. znaczyło *Centurio cohortis.*

Pospolitsze ieszcze skrocenia pod literą C. były te: CC. *Claudius.* CN. *Cneus.* C. O. *Civitas omnis.* Cor. *Cornelius.* Cos. *Consul.* Coss. *Consules.* C. R. *Civis Romanus.* Cs. JP. *Cæsar Imperator.* C. V. *Centumviri* Cvr. *Curator.* Coi. K. C. *Conjugi carissimæ.*

W liczbie C. znaczy sto. CC. dwieście. CCC. trzysta. CCCC. czterysta. IↃ. pięćset. CIↃ. tysiąc. IↃↃ. pięć tysięcy. CCIↃↃ. dziesięć tysięcy. IↃↃↃ. pięćdziesiąt tysięcy. CCCIↃↃↃ. sto tysięcy.

C. czasem za G. brano iako na napisie Columnæ rostratæ *leciones*, *macistratus*, *Cartacinensis cessit* zamiast *Legiones Magistratus*, *Cartaginensis gessit.*

Caduceator. Poseł pokoy oznaymuiący. To imię dano przeto, iż u Grekow nosili laskę dwoma wężami okrążoną, iako nosi Merkuryusz *Caduceus.* U Rzymian zaś trzymali w ręku gałąź ziela koszyczko *verbena*, zwanego.

Cadus. Miara starożytna rzeczy ciekłych, taż sama co *Amphora.* Nie trzeba ią brać za iedno z miarą *cadus cervinus* ani *cadus Amphoreus*, ktore iedno były co *Metreta Attica.*

Caestus. Naręcznik, rękawica zwyczaynie z twardego rzemienia, ołowiem lub żelazem nabiiana, ktorey szermierze używali. Okrywała ona pięść, i rękę ku łokciowi. Razili się tym sposobem mocno szermierze, i kaleczyli w swoich bitwach.

U Grekow czworakiego gatunku te rękawice były, iedne z twardey, inne z miękko wyprawney skory, i rożny ksztalt miały.

Cæstus. Znaczy też u Grekow pas lniany, ktorym pannę młodą przepasywano, gdy iuż w dom męża oddana była, wyciągał obrządek weselny, aby mąż sam pas ten zdeymował.

Calceamenta. Calcei. Obuwie. W Lacedemonie dzieci i młodzianie aż do męskiego wieku nie nosili obuwia, i nałowy lub w drogę idąc wyraźnie prawo Likurga przykazywało chodzić boso. Zawsze ich obuwie od innych Greckich się rożniło. Podobne było do trzewika płaskie-

go całą nogę okrywaiącego, zwyczaynie z czerwoney skory, ale bez wszelkiey ozdoby. Trzewiki niewiast wyższe były niż męskie, a panien ieszcze od niewieścich wyższe.

W Atenach, ci ktorzy utrzymywali sposob życia surowszy, nie nosili obuwia, chyba w wielkie zimna, albo w przykrą drogę idąc. Z tym wszystkim były u Ateńczykow obuwia dwoiakiego rodzaiu. Jedne całą nogę okrywały, drugie zostawywały część iey nagą. Robiono ie ze skory wyprawney dla męszczyzn czarney, dla białychgłow zwyczaynie czerwoney. Procz tego iż trzewiki białogłowskie były z miększey skory i wyższe od męskich, ozdabiane nadto bywały złotem, srebrem, stoniową kością, drogiemi kamieńmi. Mieli też Ateńczykowie osobne obuwia żołnierskie, ktore miały cholewy, a samey stopy nieozuwały. Bywały ze skory grubey twardey, a czasem z blachy miedzianey lub żelazney. *Calcepodia* obuwie z drzewa.

Dawni Rzymianie na wzor Grekow nie nosili obuwia ani w mieście, ani na wsi. Zwyczay ozuwania się przyszedł ze zbytkiem z Azyi. Obuwie Rzymian także dwoiakie było. Mieli iedno obuwie okrywaiące całą nogę iak nasze trzewiki, i takie były te, ktore nazywano *calceus*, *mulleus*, *pera*, *phæcasium*. Tych zaś, ktore miały iedną lub więcey podeszew, i pasy skorzane około nogi okręcane, tak iż nie całą zakrywały, nazwiska te były: *caliga*, *solea*, *crepida*, *baxea*, *sandalium*.

Bot u Rzymian do poł golenia zachodził, z przodu otwarty sznurował się rzemyczkiem. Mieli Rzymianie osobliwe staranie gładko się obuwać, y dla tego mocno takowe bociki ściągali. Nos obuwia był zakrzywiony w gorę, ztąd poszło nazwisko *calci rostrati*. Skora czarna zwyczayną obuwia u Rzymian materyą była. Senatorowie i inni Urzędnicy w publicznych obrządkach, czerwonych używali. Poźniey iednak rożnica w ozuciu, oznaczaiąca albo stopnie i stany ludzi, albo dni i czasy, zniknęła. Zwyczay ią za pomnożeniem zbytku odmieniał. Białegłowy nosiły obuwia iak męszczyzni, ozdabiały ie goździkami złotemi, a czasem stoniową kością, drogiemi kamieńmi i perłami.

Senatorowie z rodu Patrycyuszow, mieli na zapiętkach obuwia swego miesiączek albo literę C. że *Patres* czyli pierwsi Senatorowie od ktorych Patrycyuszowie poszli, byli w liczbie sto, ktora liczba u Rzymian wyraża się przez C.

Obuwie żołnierſkię, u Rzymian zwane *caliga* ſkładało ſię z grubey podeſzwy, z ktorey wychodziły paſy rzemienne. Temi przepłatano obwiali nogę do poł goleni, zoſtawuiąc mieyſca odkryte. Przybiiano ćwieczki w podeſzwy niby podkowki. Obuwie wodzow, *compagus* zwane, mało ſię od żołnierzy proſtych rożniło. Rzemiki ktoremi ie do nogi wiązano ozdabiane były goździkami z ſłoniowey kości, a czaſem i złotemi lub ſrebrnemi w tych mieyſcach gdzie ſię w przeplataniu ſchodziły. *Ocrea* także było obuwie żołnierſkie, nakſztałt botow, naprzod ze ſkory, potym z miedzi, poźniey z żelaza, iako masz w Homerze Iliad. VII.

Perones były boty wieyſkie z grubey i niewyprawney ſkory, barzo wyſokie i ſzerokie, z początku takich wſzyſcy używali. *Phœcaſium* obuwia ſkorzane używane od Filozofow. *Baxea* obuwie także Filozofow. Nie wſzyſtkich można doyść pewney rożnicy. *Coturnus* i *Soccus* masz pod teatrum.

CALLISTEIA. Swięta Greckie w ktore wſzyſtkie białegłowy zgromadzano do Kościoła, a naypięknieyſzey dawano nagrodę. Ten zwyczay naywięcey miał mieyſce na wyſpie Lesbos. W Elidzie zaś naypięknieyſzemu z męſzczyzn doſtawała ſię nagroda, ktorą była zbroia zupełna.

CAMILLUS albo CASMILLUS. Starożytni dawali to imię chłopiętom ſłużącym u ołtarza. *Camillæ*, było imię młodych panienek na tęż uſługę naznaczonych. Varro powiada, iż to imię pochodzi z ięzyka Toſkańſkiego dawnego, w ktorym Merkuryusz poſługacz bożkow zowie ſię *Camillus*. Nażywano też tym imieniem młodziana niedoroſłego, ktory pod czas god weſelnych noſił naczynia *Cumera* u Rzymian rzeczone, w tym naczyniu zamknięte były grzechotki i inne czacka, dla przyſzłego dziecięcia.

CAMPUS MARTIUS. Powſzechnie *Campus* w miaſtach było pole albo plac na widoki, igrzyſka, ſeymy i inne ſchadzki publiczne wyznaczony. W Rzymie kilka znakomitſzych było, ktore imiona ſwoie albo od oſoby ie okryślaiącey, albo od domu lub innego budynku bliſkiego, albo od naznaczenia i użycia ſwego brały.

Nayznakomitſzy *Campus Martius*, Pole Marſowe, tak nazwane od małego kościołka bożka Marſa. Z początku ten plac nic innego nie był, tylko obſzerna błonia za murami miaſta nad brzegami Tybru. Potym ſtał ſię naypięknieyſzym przez wſpaniałe budynki na

nim wystawione, przez znaki zwycięzkie, i posągi naylepszych kunstmistrzow ręką działane. Na tym polu odprawiały się seymy ludu Rzymskiego bądź na policzenie i popis, bądź na obranie naywyższych Rzeczypospolitey Urzędnikow.

Na tym polu wodzowie zgromadzali lud dla zaciągnięnia z pomiędzy niego żołnierzy. Na nim palono ciała sławnych rycerzow i innych znakomitych obywatelow, i pogrzebowe uroczystości sprawowano. Na nim wodzowie powrociwszy z woyny ktorzy o tryumf prosili, z woyskiem swoim zatrzymywali się rownie iako i posłowie obcych narodow nim od Senatu listy ich poselstwo świadczące przyięte zostały. Na pole Marsowe schadzała się młodzież Rzymska na ćwiczenie sił ciała. Tam na konie wskakiwać, wozy w biegu kierować, gonić się pieszo, rożne pociski rzucać, pływać w bliskim Tybrze, dla nabywania mocy i zręczności, zabawą ich było; w ktorych łączyć się z młodzieżą i naypierwsi ludżie za wstyd sobie nie mieli.

CANDIDATI. Kandydaci. Biało przybrani. Byli to ci, ktorzy żądali doyść do iakiego urzędu Rzeczypospolitey; bo przez dwa lata ubiegania się o godność, powinni byli nosić szatę białą, bielszą od innych zwyczaynych, przez osobliwszą przyprawę farby z kretą, co im dawało blask osobliwszy. Nie nosili na ten czas *tuniki* szaty spodniey, aby nie dawali podeyzrzenia, iż pieniądze na kupowanie kresek kryli, i aby łatwiey pokażywać mogli blizny z rąn na woynie odniesionych, czym sobie sprzyianie ludu ziednywali.

Zwyczaynie, ubiegać się o Urzędy dwoma latami przed obraniem zaczynano, chybaby kto był zasług lub przymiotow znakomitych, w ten czas dość było ogłosić się ludowi mało co przed seymem. Przez czas starania się o urząd, kandydaci wszelkiemi sposobami uymować sobie głosy ludu usiłowali. Ukłony, odwiedzania, prożby, darowizny, obrotne sztuki na ten koniec użyte były. Czasem zachodziła chęć wyniesienia się aż do podłości i poniżaiących krokow.

Gdy się kandydat zdawał mieć ufność kresek, udawał się do Konsula, aby w liczbę ubiegaiących się był położony. Drugiego roku, starania i zabiegi pomnażał, chodził po nayniższego stanu obywatelach, pozdrawiał ich po ulicach, chwytał i ściskał za ręce, nazywał każdego swoim imieniem: na ten koniec mieli kandydaci przy sobie ludzi znaiących

cych po imieniu prawie każdego, ktorych to *Nomenclatores* zwano, często gdy im nie ptzychodziło imię własne, panami zwali. *Quomodo obvios, si nomen non occuvit, dominos salutamus.* Sen. ep. 3. Tego drugiego roku Konsul zabierał potrzebne wiadomości o kandydacie, i z senatem namyślał się o podaniu go ludowi do obrania. Mimo te upewnienia, często nieprzewidziane trudności zachodziły z strony Trybunow.

Dnia obraniu naznaczonego Kandydaci pokazawszy się ludowi na gorze Kwirynalskiey, zstępowali na pole Marsa maiąc około siebie krewnych i przyiacioł, na czele ktorych, był zawsze iaki mąż znakomity, dla wsparcia iego żądania. Przybywszy wśrzod zgromadzenia prawie się z uniżoności czołgali, za kolana spotykanych uymowali, o kreski prosząc. Potym na nieiakim niby rusztowaniu stawali przez czas elekcyi. Ten ktory większą liczbę głosow pozyskał, oznaymiony był ludowi, i do Urzędu mianowany, *Designatus*. Sami tylko Censorowie, zaraz po obraniu osiągali i sprawowali urząd; inni pięć miesięcy czekali obięcia urzędu, przez ten czas ucząc się powinności iego, i przysposabiaiąc do iego sprawowania.

Canephori, Xitophori. Tak u Grekow nazywano chłopięta i panienki nayzacnieyszego urodzenia, ktore pod czas ofiar nosiły koszyki z rzeczami do ołtarza należącemi. Stroiono tę młodź pysznie, i była to naywiększa cześć, iakiey tylko panienki Ateńskie życzyć sobie mogły. Do osiągnienia iey trzeba było świadectwa o obyczaiach nayczyścieyszych.

Capitolium. Był zamek Rzymski na gorze *Capitolinus mons.* Pierwsze fundamenta *Capitolii* były założone roku Rzymu 139 przez Tarkwiniusza starego, a budowanie zakończone przez Tarkwiniusza pysznego Roku 221. Nazwano tę twierdzę *Capitolium* z Łacińskiego słowa *Caput*, iż znaleziono głowę zmarłego człeka, kopiąc na fundamenta.

Naysławnieyszy i naybogatszy w Rzymie Kościoł był Jowisza *Jupiter Capitolinus* ztąd zwanego. Powiadaią że miał dwieście stop długości, że wschody do niego były, że stu stopni złożone. Ten Kościoł miał trzy części, śrzednią Jowiszowi, dwa skrzydła Junonie i Minerwie poświęcone. Facyata i boki otoczone były gankami, w ktorych wodzowie uczczeni tryumfem, częstowali senat. Zewnątrz i wewnątrz wszystko było

ło' pełno wytwornych ozdob i złota. Pokryty był blachą miedzianą pozłacaną. Posąg Jowisza siedzącego trzymał w iedney ręce piorun, w drugiey grot, wszystko ze złota lanego, korona iego w liście dębowe z tegoż kruszcu była. Zamykał ten kościoł bogactwa niezmierne tak z darow ofiarowanych Jowiszowi, iako zdobyczy wziętey z nieprzyiacioł, tam złożoney.

Między innemi widziano tam posąg zwycięstwa z złota lanego 320. funtow ważący, od Hierona Krola Syrakuzańskiego darowany. Zachowane było Capitolium od wtargnienia Gallow przez krzyk i klaskanie skrzydeł gęsi: chowano te ptaki nakładem publicznym w kościele Jowisa. Na pamiątkę.

CAPUT. Dawni przysięgali na głowę swoią, iako na nayszlachetnieyszą część ciała.

Golenie głowy chaniebne i niewolę znaczyło u Rzymian iako i u Grekow. Inaczey było u Egipcyanow, u ktorych kapłani golili wszystkie całego ciała włosy.

Grecy i Rzymianie w mieście nie mieli pokrycia na głowę, i nieużywali czapki chyba w drodze. Grecy trefili włosy, i między nie mięszali koniki złote, *Cicadas.*

Rrzymianie ochraniaiąc się od wielkiego gorąca lub zimna, zarzucali kray szaty na głowę. Kiedy kogo czci godnego spotykali, głowę tym sposobem osłonioną odkrywali. Sprawuiąc też ofiary mieli zwyczay kraiem szaty głowę okrywać, okazuiąc upokorzenie, i oddalaiąc przyczyny roztargnienia, wyiąwszy ofiary Saturnowi czynione, ktorego bożka poczytywali za prawdę samą, przed ktorą nic zakrytego być niepowinno. Na pogrzebach chłopięta z nakrytą głową, dziewczęta z odkrytą bywały.

Okrycie głowy u Grekow zwało się *pilion*, zkąd u Łacinnikow *pileus*, słowo ktore powszechne znaczy odzienie na głowę. Mieli Grecy w drodze nakształt daszku albo baldachinku, *skiadion*. Rzymianie czapek i kapturow w drodze, a czasem w nocy po mieście używali. W drodze zwyczaynie brali czapkę *petasus* zwaną, ktorey używanie i u Grekow było, nakształt kapelusza z opuszczonemi brzegami, ale wąższemi niż są skrzydła teraźnieyszych kapeluszow. Merkuryusz bożek takie odzienie ma ze skrzydłami w posągach i obrazach. Były czapki z okrągła nakształt szyszakow, albo czubato się kończące iak głowa cukru, rozmaitago koloru.

Przy uwolnieniu niewolnikow dawano im czapkę, zkąd

capere pileum znaczyło wychodzić z niewoli na wolność.

Ubranie głowy kobiet Greckich i Rzymskich, wymysłow i odmian pełne było. Same Lacedemońskie kobiety żadney ozdoby przydatkowey na głowach nie szukały. Bez złota i pereł, wstydliwość i prostota za wszystkie okrasy u nich stała. Włosy rozpuszczone nosiły, wychodząc z domu twarz zasłaniały. W Atenach przeciwnie, zbytek i wytwor we wszystkim się wydawał. Chęć niezmierna przypodobania się w kobietach czyniła ie wymyślnemi w trefieniu włosow: spinały ie czasem pierścieniami i łańcuszkami złotemi, czasem wstęgami szkarłatowemi lub białemi, ktore osadzały kleynotami. Trefiły się często nakształt wieży w kilka piątr, a te utrzymywały kolcami o głowkach perłowych.

U Rzymian niezliczone w ubiorze głow kobiecych odmiany nie daią dość poznać ich rożnicy. Włosy z początku ostrzygane i z nabożeństwa bożkom ofiarowane, w dalszych czasach stały się zabawą prożności i wymysłow. Skromnieysze stroie głow zwały się *calantica*, *mitra*, ubior żon Flaminow, *flaminium*, ktory też białegłowy nowo zamężne nosiły. Rożnica zamężnych i dziewic w stroiu głowy dawała się widzieć w tym, iż tamte rozdzielały włosy nad czołem na dwie strony, do tego używaiąc iglicy; bezżenne zaś bez żadnego podziału włosow, splatały ie podług upodobania, czasem z tyłu wplatały wieńce z kwiatow. Związanie włosow w kupę, ktore białegłowy czyniły na głowie, zwano *tutulus*. Włosy związane były w czub wysoki purpurową wstęgą.

Było w modzie lubić czoła niskie. Starania kobiet o tę piękność wprowadziły zwyczay obwiązywania głowy wstążką zasłaniaiącą część czoła. Te ktore młodo wyglądać chciały, trefiły włosy około czoła bez żadnego przedziału, albo ie zbierały w worek na wierzchu głowy, przywiązuiąc go i przyplataiąc w tył wstążkami. Cudze włosy, trefienia wysokie, i niby piętrami wzniesione, dawały często materyą żartom i satyrom poetow. Wszystkie panie Rzymskie przed trefieniem myły włosy, świetnieyszemi ie chcąc uczynić, i napuszczały wodkami pachnącemi. Te zbytki wtargnęły z zepsuciem obyczaiow ku schyłkowi Rzeczypospolitey,

CARCER. Więzienie. Dawni mieli wielorakiego rodzaiu więzienia. Te ktore Grecy *Dismosterion*, a Łacinnicy

Car-

Carcer nazywali, były iak są nasze. Winowaycy tam zamknięci, zwyczaynie w kaydany byli okuci. Pierwsze w Rzymie więzienie zbudował Ankus Krol naśrod miasta dla postrachu złych i zuchwałych Tullius Serwius powiększył to więzienie, albo wymurował inne większe; więcey ich potym przydano.

Drugi rodzay więzienia *philake* po Grecku, *custodia* po Łacinie, nie był nic innego, tylko straż wolna iakiey osoby oddana urzędnikowi lub senatorowi, ktory więźnia strzedz, wszystkie iego obroty uważać, i sprawę potym z tego wszystkiego, przystawiaiąc go do sądu, oddać był powinien.

Trzeci rodzay więzienia u Rzymian *ergastula*. Takich więzień po wsiach wiele miano. Były to lochy podziemne na mięszkanie niewolnikow do rolnictwa i innych robot używanych, gdzie ich przez brzydką nieludzkość, ktorą tchnie, samo trzymanie ludzi w niewoli okutych w nocy, a nawet i we dnie gdy nie pracowali, trzymano. Te lochy podzielone były na mieszkania, po piętnastu niewolnikow, nigdy więcey.

Carpotina. Swięta Junony odprawowane przez białegłowy, ktore ofiary tey bogini czyniły pod drzewem figowym dzikim, *caprificus*. Ofiarowały iey mleko z gałęzi i liści tego drzewa wychodzące.

Było to święto służebnic, ktore tego dnia podług świadectwa Plutarcha biegały po ulicach, biczami lub kamieńmi się biiąc.

Castra. Oboz, oszańcowanie. Greckie i Rzymskie woyska choćby iedną tylko noc na iakim mieyscu zatrzymać się miały, zaraz oboz rozkładać zwykły były, ztą tylko rożnicą, iż oboz na ieden dzień mniey był umocniony.

Między Grekami Lacedemończycy byli miani za naybieglejszych w obozowaniu. Zwyczayniey obozy ich były okrągłe. Okoliczności iednak mieysca i inne, odmieniały kształt okopow. Obierali nayzdatnieysze położenia, w mniemaniu że szańce od natury uczynione mocnieysze są od tych, ktoreby sztuka zdziałała.

Grecy przyszedszy na mieysce obozu, kopali w koło ziemię, chyba że na gorach lub przy rzece stali. Z tey ziemi sypali szańc, na ktorym osadzali pale z krotkiemi gałęziami, żeby iedne z drugiemi się niesplatały. Skoro każda część woyska rozłożyła się na mieyscach naznaczonych obozu, kazano wychodzić z niego nie-

wolnikom, a to osobliwie u Lacedemończykow. Dzień łożony był na rożne żołnierskie ćwiczenia; po wieczerzy hymny bogom śpiewali, i do spoczynku się zabierali. Piechota przez dzień straż w obozach trzymała, w nocy iazda za szańcami. Straży rorządzenie, dozor, i zachowanie karności należało do pobyarchow, niby wodzow namiestnikow. Namioty Grekow skorzane były. Rozłożenie części obozowych odmieniało się podług rożnicy iego kształtu. Co częste zamięszanie sprawowało, gdyż żołnierz nie łatwo mogł rozeznać leży, ani chorągwi swoiey. Nie wiadomo, wiele Grecy bram miewali w swoich obozach. W powszechności Rzymianie lepiey się znali na obozowaniu.

U Rzymian chociażby ich woysko ieszcze było w kraiu Rzymskim, i tylką iedną noc zatrzymać się miało, zaraz obozem stawono. Ztąd ow pospolity u pisarzow Łacińskich mowienia sposob *primis castris, secundis castris*, co znaczyło pierwszego lub drugiego dnia ciągnienia woyska. Oboz w ktorym dłużey stać mieli, nazywano *stativa*. Letni oboz *stativa aestiva*, zimowy *stativa hiberna*.

Oboz u Rzymian zwyczaynie był czworograniasty, rzadko obły, albo troygraniasty, co chyba przymuszeni położeniem mieysca czynili. Skoro stanęło woysko, obywatele i sprzymierzeni dzielili między siebie prace. Jeżeli nieprzyiaciel był blisko, część woyska pod bronią stała, część zabawiona była kopaniem rowow, ktore nie miały więcey nad ośm stop w szerz, a sześć w głąb, kiedy w kraiu Włoskim obozowano; kiedy zaś w obcym, szerokość fosss zachodziła do dwanastu stop i więcey. Ziemię wyrzucali ku obozowi, czyniąc z niey iakby wały, a dla większey ich mocy męszali z ziemią darń w rożną grubość i kształt rzniętą. Wierzchołki szańcow i niby grzbiety osadzono palami mocnemi. Grecy wybierali drzewa z wielą gałęziami. Rzymianie z małą liczbą i to po iedney stronie, ktore się czepiać i plątać z drugiemi mogły. Co sprawowało te korzyści, iż ich więcey żołnierz przywieść mogł, i nie łatwo ieden pal wyrwać można było.

Daiąc Rzymianie zawsze ieden kształt swoim obozom, iednakowe też w nim czynili rozłożenie. Zkąd każdy żołnierz zaraz wiedzieć mogł mieysce namiotu swego. Namiot wodza zawsze był na wynieśleyszym mieyscu: nazywał się *Praetorium*. Przy namiocie iego był ołtarz na ktorym

rym ofiary czyniono i trybunał, to ieſt mieyſce ſądow.

Trybunowie mieli ſwoie namioty w proſtey linii naprzeciw *Prætorium* ſtawione o pięćdzieſiąt od niego krokow, inſzych ſtarſzych woyſkowych wyżſzego ſtopnia namioty ſtały po prawey i lewey ſtronie w rowneyże między ſobą odległości dla łatwieyſzego odbierania i wykonywania rozkazow.

Cztery wielkie ulice, ktore wychodziły na cztery rogi obozu, były przecięte innemi wielą ulicami rowno leżącemi względem ſiebie.

Namioty pięknym porządkiem w liniie rozſtawiono. Bram cztery obozy Rzymſkie miały. Między okopami a namiotami prożny plac na dwieście ſtop, ſłużył do wielu rzeczy. Przechody połkow łatwo ſię tamtędy odprawiać mogły, bydło i cokolwiek z nieprzyiaciela zdobywano, tam ſkładali, ſtraż w dzień tam chodziła, i w przypadku woyſko miało mieyſce zebrać ſię na odparcie nieprzyiaciela. Takowy oboz podobnieyſzy do miaſta, czaſem nie koſztował roboty nad iedną godzinę.

Namioty Rzymian zwyczaynie ze ſkor były, zkąd ow ſpoſob mowienia u Łacinnikow, *ſub pellibus habitare.* Zebranie żołnierzy razem mięſzkaiących, *contubernium* zwano: zamykało zwyczaynie ośmiu lub dzieſięciu. Żołnierze na ſłomie lub ſiemie ſipiali. Materace dla karności zakazane były.

Porządek oſobliwſzy w dzień i w nocy panował w obozie. Noc dzielono na cztery części, ktore *vigiliæ* zwano, a dzień na cztery ſtacye *ſtationes.* Wſzyſtkie powinności każdemu wyraźnie okryślono; na zluzowanie wart trąbieniem znak dawano. W nocy żołnierze czaſem krzykiem oznaymiali, iż czuwaią.

Starożytni nie dawali woyſku prożnować w obozie. Nowi żołnierze ćwiczenia woyſkowe dwa razy na dzien, a ſtarzy raz odprawować muſieli. Codzień broń chędożyć i świetną trzymać, potyczki zmyślone odprawować w przytomności wodzow, a częſto ſamego Konſula, wiele chodzić noſząc ciężary, zawſze mieyſca ſwego piłnować, a nigdy chorągwi z oka nie ſpuſzczać, obowiązani byli. Ruſzanie obozu z oſobliwſzym także porządkiem u dawnych ſię odprawowało. Za pierwſzym odgłoſem trąby, ſkoro namiot naywyżſzego wodza zwiniono, każdy żołnierz ſwoy namiot zwiiał, ſprzęty woienne zbierano, co zowią Łacinnicy *vaſa colligere.* Za drugim znakiem

kiem ładowano wozy. Za trzecim chorągwie brano, i woyſko ruſzało.

Castra Navalia albo Castra Nautica. Był ten oboz, ktory zakładali Rzymianie na brzegach morſkich, gdy przy nich okręty woienne ſtały, albo gdy woyſko z nich na ląd wyſiadło. Roznił ſię ten oboz od innych i położeniem ſamym, i ſpoſobem wzmocnienia tak z ſtrony morza iako z ſtrony lądu. Z ſtrony ziemi kopano row głęboki na dzieſięć lub dwanaście ſtop, ktorego dwa końce wychodziły na morze. Okopy były iak w polowych obozach, kſztałt tych morſkich był okrągławy. Z ſtrony zaś morza wbiiano w wodę wielkie ſztuki drzewa kończate, przed ktoremi ſtawiano ſtatki do przewożenia ſłużące w kilka linii. Czzſem tylko okrywano oboz rozłożonemi w kilka ſzeregow okrętami, ktore liuami iedne do drugich przywiązywano; zoſtawuiąc mieyſce do przeyścia ſtatkow na zwiady wychodzących.

Caterva. To imię u Rzymian dawano w woyſku rocie żołnierzy z ſześciu tyſięcy złożoney.

Censor. Urzędnik w Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey maiący ſtaranie około dobra poſpolitego i poprawy obyczaiow. Cenſorowie policzeni byli między naypierwſzemi, i naypoważnieyſzemi urzędami Rzymſkiemi. Tak nazwani byli od ſłowa łacińſkiego *Cenſus*, *popis*, *policzenie ludu*; bo naydawnieyſza i celnieyſza ich powinność była czynić popis obywatelow, i maiątkow ich. Za Krolow nie było Cenſorow: Konſulowie potym ſprawowali w ſamey rzeczy urząd Cenſorſki. Ale gdy ci dla częſtych woien wuſieli wiele czaſu przebywać w polu, lub obcych kraiach, upłynęło bliſko 17. lat bez żadnego popiſu, i przeliczenia obywatelow. Na ten czas ſenat podał uſtanowienie nowego urzędu, ktoryby tey ſprawy ſzczegulnie doglądał. Zatym w roku od założenia Rzymu 311. lud zgramodzony przez Centurye na polu Marſowym mianował pierwſzy raz dwoch Cenſorow, ktorzy zaraz po ſwoim obraniu wchodzili na Kapitolium dla obięcia urzędu ſwego, i wykonania przyſięgi, iż nic nie mieli czynić ani przez nienawiść, ani przez przyiaźń, ale podług ſłuſzności i ſprawiedliwości.

Cenſorowie mieli wielorakie ſprawy należące do urzędu ſwego. Między temi naypierwſza była, iako ſię rzekło, popiſywanie i przeliczenie ludu Rzymſkiego, ktore ſię czyniło co pięć lat. Ten przeciąg czaſu nazy-

nazywano *Luſtrum*, z przyczyny ofiary luſtralney czyli oczyścialney, ktorą Cenſorowie odprawowali na oczyścienie ludu. Po ſkończonym popiſywaniu zabiiali na cześć bożka Marſa, iednego byka, iednego ſkopa, i ieduego wieprza, i ta ofiara nazywała ſię *ſuovetaurile*. Ten ze dwoch Cenſorow, na ktorego loſem przypadło zamknięcie czaſu luſtralnego, odziany ſzatą brambowaną i uwieńczony kwiatami, ſam uderzał toporem bydlęta na ofiarę naznaczone.

Do Cenſorow należał dozor porządku, ochędoſtwa i ſpokoyności w mieście, oraz dozor obyczaiow. Jako oni mieli prawo mianowania na ſenatorſką godność, co ſię zwało *legere ſenatum*; tak też rownie mieli władzę rugowania z ſenatu wſzyſtkich tych, ktorzyby iaką ſprawę nieprzykoyną iwemu doſtoieńſtwu popełnili, albo nie doſyć maiętnemi do utrzymania ſwego ſtanu byli: rugować z ſenatu wyrażali temi ſłowy, *movere ſenatu*. Ludzi ſtanu Rycerſkiego, *Equites* karali odebraniem pierścienia złotego, i konia publicznym nakładem utrzymywanego. Mogli podobnie proſtym obywatelom odbierać prawo głoſu na ſeymach i inne przywileie. To Plebeiuſzow ukaranie zwnano: *in Cœritum tabulas referri*, w regeſtr Ceritow być w piſanym. (Carites byli to pierwſi z takowych mięſzkańcow miaſt do Rzymſkiego państwa przyłączonych, ktorzy prawo mieyſkie bez przywileiu głoſu na obradach ludu otrzymywali.) Ale tym Cenſorſkim karom ktore *Cenſoria notatio* albo *nota* zwano, niepodpadały zbrodnie i wykroczenia publiczne, ktore do praw i ſądow należały, lecz tylko przeſtępſtwa prywatne w oſobiſtym obchodzeniu ſię i ſprawowaniu obywatelow, iako to, kiedy kto pokazał ſię nie mężnym na potyczkach, zaniedbał ſtarania około maiątku ſwego, nie żenił ſię w czaſie i okolicznościach prawami przepiſanych, długi bez potrzeby zaciągał &c. Ukarani od Cenſorow, *notati* zwani byli. Ta iednak kara, chociaż wſtyd zadawała, nie hańbiła iednak tak barzo obywatelow, żeby nie mogli doyść do godności w Rzeczypoſpolitey, poſtarawſzy ſię o znieſienie tey noty przez Cenſorow naſtępuiących. Cenſorowie ieſzcze mieli doglądanie nowych publicznych budynkow, o ktore ugody ogułem czynili; około wybieiania podatkow Rzeczypoſpolitey, ktore w arendę puſzczali, a przyſądzenie takiey arendy działo ſię publicznie na rynku. Do nich procz

tego

tego należało mianować *principem senatus.*

Kiedy zchodzili z Urzędu swego, powinni byli spisać krotki zbior tego wszystkiego, co się za ich urzędu działo, i kazać wyryć ten zbior na tablicach miedzianych, ktore chowano w kościele Nymf. Jeżeli się trafiło, iż ieden z Censorow umarł na urzędzie, tedy iego kollega powinien był złożyć urząd, i obranie innych następowało.

CENSURA. Urząd Censorski. Urząd barzo wysoki w Rzeczypospolitey Rzymskiey. Poczytywano go za dopełnienie i naywyższy wierzchołek honorow; ponieważ do doyścia iego, trzeba było być zaszczyconym pierwey Konsularską godnością. Postanowiony był ten urząd iako się rzekło od założenia Rzymu roku 311. przez długi czas sami patrycyuszowie Censorami bywali; ale potym i Plebeiuszow do tey godności wyniesiono, iak też do Konsularstwa wchodzić poczęli. Ze wszystkich Urzędow Rzeczypospolitey urząd Censorski był naypożytecznieyszy do zachowania całości i wolności przeto, iż Censorowie czuwali około wykonania praw i ustaw senatu i ludu, i około naprawy obyczaiow; wstrzymywali zbytek i dumę, ktore to w ostatnich czasach stały się naywiększą przyczyną upadku Państwa Rzymskiego. Ten urząd zakończył się razem z Rzecząpospolitą.

Ten urząd zrazu pięcioletni był potym połtora roku trwał. Nie obierano iedney osoby dwa razy na Censorstwo: iednemu się tylko Marcyusowi Rutilusowi powtornie obranie zdarzyło, ztąd *Censorinus* był nazwany, ale obrania tego przyiąć nie chciał, że to być przeciw zwyczaiowi Rzeczypospolitey sądził.

CENSUS. Popis, policzenie osob, i dobr Rzymian, czynione co 5. lat przez Censorow. O obrządku popisu pięcioletniego masz wyżey pod *Censor*, czasem iednak ten popis bez żadnego obrządku i okazałości odprawowany był, iako to w czasach pospolitych nieszczęśliwości. Popisy naprzod czyniono *in Foro*, potym na placu Marsowym, *Campus Martius.*

Wielki pożytek z takowego popisywania mieli Rzymianie; iż łatwo, i że tak rzekę za iednym weyrzeniem widzieć mogli bogactwa i potęgę swego państwa. Za pierwszych Krolow obywatele płacili pewne pogłowne do skarbu publicznego. Aże w początkach maiątki obywatelow prawie rowne były, włożono też na wszystkich rowną daninę, ktorą i poźniey pła-

płacili, chociaż rożność fortun iednych od drugich zachodziła. Na koniec roku Rzymu 177. Servius krol, chcąc poznać siły swego krolestwa, i pociągnąć poddanych, aby każdy podług możności przykładał się do potrzeb państwa, ustanowił *Censuw*, czyli popis ludu. Na ten koniec rozkazał, aby wszyscy obywatele wpisali się w księgę publiczną, i wyrazili swoie imie, wiek, stan rodzicow swoich, imiona żon i dzieci, oraz wyrazili dokładnie wszystkie dobra swoie; i ażeby lepiey rozkazy iego wykonane były, wydał prawo, przez ktore nie stawaiący na popis dnia naznaczonego, skazany był na chłostę rozgami, i przedanie iako niewolnika. Lud przyiął to prawo z wielkim pochwaleniem, i z pospiechem usłuchał rozkazow krola. Servius rozdzielił wszystkich obywatelow na sześć części, albo klass, podług rożnicy maiątkow; klassy podzielił na Centurye. Naybogatszych w pierwszey, w następuiących co raz mnieyszey fortuny ludzi, a w szostey ubogich postawił. Każda klassa podług maiątku płaciła daninę, i dawała żołnierzy. Ostatnia nie płaciła żadney daniny; ludzie z niey osobą swoią służyli oyczyznie, i ci nazywali się *proletarii*, *capite censi*. Ostatniego dnia popisu, stanąć wszystkim obywatelom ze wschodem słońca na polu Marsowym kazał. Tam uszykowawszy to woysko iako do boiu, obieżdzał ie, i oczyszczenie przez ofiarę *solivetaurile* albo *suovetaurile* uczynił. O iakim masz wyżey pod *Censor*.

Konsulowie po wypędzeniu krolow, a potym Censorowie, takowe ludu popisanie czynili, ktore trwało poty, poki i Rzeczpospolita, a przez Cesarzow poźnicyszych od Augusta zniesione było.

Census Equestris. Dobra nieruchome, iakie powinien był mieć ten, ktory chciał być w stan Rycerski przyięty. Trzeba było naymniey czterykroć sto tysięcy Sestercyow dochodu, co wynosi na pięć tysię czerwonych złotych. Equites ktorzy rozproszyli swe dobra, tym samym swoy stan tracili.

Census Senatorius. Do wniścia w stan senatorski we dwoie tylę dochodow mieć potrzeba było, ile wynosił *Census Equestris*, a zatym naymniey 800,000. Sestercyow. W początkach Rzeczypospolitey zapewnę nie miano względu na bogatszych, ale za czasem, gdy Rzym do wielkości, a barziey ieszcze do zbytku przyszedł, pieniądze między kon-

kondycyami doyścia pewnych godności ſtopniow policzono.

CENTUMVIRI. Stu mężow. W Rzymie w kilka lat po uſtanowieniu drugiego Pretora, gdy poſtrzeżono że ci dwa Urzędnicy nie wyſtarczali do odſądzenia wſzyſtkich ſpraw ſwoiey iuryzdykcyi; lud na podanie Trybunow poſpolſtwa, utworzył nowy trybunał podlegaiący Pretorom. Obrano więc z każdego cechu, ktorych było trzydzieści pięć, po trzy oſoby, co wynoſiło ſto pięć mężow. Ale dla łatwieyſzey i okrągłeyſzey liczby, nazwano to zgromadzenie ſtu mężow. Ktore nazwiſko trwało zawſze, chociaż ci ſędziowie do ſtu ośmdzieſiąt pomnożeni byli. Centumviri ſądzili tylko ſprawy odeſłane do ſiebie od Pretorow. Decemwirowie z naznaczenia Pretorow zaſiadali na ich ſądach. Od dekretow Centumwirow appellacya iść nie mogła. Sądy ſwoie odprawowali w bazylikach, w ktorych złożony był topor na znak ich ſędzioſkiey władzy; zkąd mowiono, *Haſtæ judicium.* Zamiaſt ſąd Centumvirow.

CENTURIÆ. Części iakiey rzeczy na ſto podzielone. Za czaſow Romuluſa chorągwie albo poczty miały po ſto ludzi. Legia albo połk, ktory na ten czas ſkładał ſię z trzech tyſięcy ludzi, zawierał w ſobie 30. Centuryi. Zachowano i w poźnieyſzych czaſach to imię, chociaż liczba chorągwi i pocztow odmieniana bywała.

Servius Tullius w popiſaniu ludu Rzymſkiego, podzielił go na ſześć klaſs, a klaſſy na Centurye w nierowney liczbie. W tym podziele Centurya nie znaczyła ſtu ludzi. Pierwſza klaſſa patrycyuſzow i naybogatſzych ludzi, ſkładała ſię z dziewięćdzieſiąt ośmiu Centuryi; całe zaś pięć klaſs nie więcey miały nad dziewięćdzieſięt pięć: przez co ſzlachetnieyſi i maiętnieyſi daleko więcey od niżſzych, a częſto ſami tylko w rząd wpływali, kiedy na ſeymach przez Centurye głoſy Centuryami liczone były. Obacz *Comitia Centuriata.* Dawniey zaś, kiedy każdy obywatel głos oſobny dawał, zawſze ubożſi, ktorych większa liczba była, przenoſili. Ale ieśli ta uſtawa ſprzyiała bogatſzym, daiąc im wyżſzość i powagę, nie mniey też dogadzała ubogim, ktorzy przez nią mniey ponoſili ciężarow publicznych, tak w podatkach, iako w ſłużbie żołnierſkiey. Bogatſi albowiem w czaſie woien, chociaż w mnieyſzey liczbie co do oſob, ale podzieleni na wieycey centuryi, więcey pieniędzy i żołnierza doſtarczać powinni byli. Niżſze klaſſy z mnieyſzey liczby

Cen-

Centurye złożone mało dawały, a ubogi lud w ostatniey klassie wolny był od wszystkiego.

Centuria. Dawna miara ze stu stay złożona; Podwoiona potym toż samo imię zachowała.

Centurio. Setnik, u Rzymian stu ludzi pod sobą maiący. Chociaż potym liczba połkow i rot odmieniona była, przełożonych iednak nad chorągwiami *Centuriones* nazywano. Trybunowie albo Połkownicy z rozkazu Konsulow, obierali dwoch Centuryonow z iakiegokolwiek rzędu żołnierzy, wyiąwszy letkich *velites*, maiąc szczegulnie w tym wyborze wzgląd na męstwo i waleczność. Mianowali po dwoch Centuryonow, aby w przypadku gdy ieden w potyczce zginie, lub na odbieraniu roskazow wyższego wodza zabawiony będzie, Centurya bez dowodzcy niezostawała. Każdy Centuryo obierał sobie dwoch pod centuryonow, co wychodzi na naszych porucznikow albo też podchorążych. Ci woyskowi urzędnicy, ktorych było na 55. albo 60. w każdym połku, składali pierwszy rząd pierwszey roty (*Cohortis*) w połku; a dwoch z pomiędzy nich nazywano *primi hastarii* inszy był *Centurio* pierwszy z żołnierzow, ktorych nazywano *Principes*, a pierwszy między nazwanemi *Pilani* mianował się *Primipilus*; tenże sam był naypierwszym Centuryonem z całego połku, wchodził on w radę woienną z Trybunami, i do niego szczegulniey należało bronić znaku orła: gdy się woysko ruszało, on powinien był wyrwać ten znak z ziemi, i oddawać go w ręce chorążego. Wszyscy Centuryonowie na znak swego stopnia nosili długie kiie, albo laski z drzewa winnego, ktorych używali na karanie żołnierzow. Postępowali oni stopniami z niższych na wyższych Centuryonow w swoim połku. Centuryonowie procz zwykłey płacy, mieli ieszcze inne zyski do swoiey władzy przywiązane, iako to: moc pozwalania odeyścia od woyska żołnierzom na iaki czas, i uwolnienia ich od powinności żołnierskich; ktore to pozwolenia czasem przedawali woyskowym.

Grecy mieli swoich Centuryonow, przełożonych nad stem ludzi, a każde sto dzieliło się na cztery poczty.

Cerealia. Swięta Greckie i Rzymskie, ktore odprawowano na cześć Cerery, i na pamiątkę znalezienia przez nią Prozerpiny corki iey. W Rzymie w miesiącu Kwietnia matrony Rzymskie, przygotowawszy się przez wstrzemięźli-

wość od wina i wszelkiey roſkoszy, odprawowały tę uroczystość przez dni ośm, noszące pochodnie zapalone, na pamiątkę iż Ceres podług baieczney historyi, zapaliła pochodnie w płomieniu gory Etny, szukaiąc corki swoiey. Te święta Rzymianie wzięli od Grekow, ktorzy ie *Tesmophoria* i *Eleusia* nazywali.

CHALCEIA. Swięta odprawowane w Atenach na cześć Minerwy, iako Bogini kunsztow, na podziękowanie iey za wynalezienie sztuki robienia około miedzi, ktora po Grecku zowie się *chalcos*.

CHLAMIS. Była to suknia zwyczayna u Grekow i Rzymianow, wdziewali ią na *tunikę*, to iest szatę spodnią długą, i zapinali na haftkę. Mniemaią, iż była podobna do kamizelki przydłuższey bez rękawow.

CHLAENA. Szata gruba ktorey Grecy używali dla ochrony od zimna. Rzymianie, ktorzy takąż suknię mieli, nazywali ią *Laena*. Barzo podobna była do sukni *Chlamis* zwaney.

CHOENIX. Miara grecka na sypne rzeczy, wynosi na naszych kwaterek trzy i poł, blisko kwarty.

CHOES. Miara Attycka na napoy rowna mierze Rzymskiey *Congius*, zwaney. Wynosi na naszą trzy i poł kwarty Warszawskiey.

CHORUS. Z Greckiego, taniec. U Grekow i u Rzymian tak nazywano orszak mężczyzn lub kobiet, chłopiąt, lub dziewcząt, tańcuiących i śpiewaiących pochwały bożkow, za przygrywaniem rożnych narzędziow muzycznych ten obrządek był wielką częścią nabożeństw pogańskich publicznych. Takowe chory tańcuiąc i śpiewaiąc, obrocały się czasem około kościoła, ale częściey około ołtarza i posągu bożka, zaczynaiąc stąpać w prawą rękę, co się nazywało *Stropha*, a powracaiąc lewą stroną względem mieysca z ktorego wyszli, co mianowali *Antistropha* i zaraz nic nie zastanawiaiąc się drugie koło zaczynali. Wszystkie te obroty kończyły się przestankiem, pod czas ktorego chor obrociwszy się ku posągowi bożka, śpiewał ostatnią część pieśni lub ody nazwaną *Epodos*. To przestawanie czasem było stoiąc, czasem siedząc. Przez obrot w prawą rękę wyrażali bieg dzienny niebios od wschodu na zachod; przeciwnym zaś w lewą obrotem, oznaczali bieg planet, ktore procz spolnego wszystkim biegu maią swoie ruszenie szczegulne od zachodu do wschodu.

Circus. Wielki plac okryty piaſkiem, ktory też przeto nazywan *Arena*. Na tym placu dawano publiczne igrzyſka gonitw pieſzych, konnych, i wozami, ſzermierſtwa, zapaſkow, łowow, *Ludi Circenſes* &c. Rzymianie zbyt ſię kochaiący w takowych widokach, ktorych zwyczay od Grekow zabrali, wiele barzo wyſtawili gmachow pod imieniem *Circus* z przydatkiem nazwiſka założycielow ich. Naywſpanialſzy był ow *Circus Maximus* okreſlony naprzod po proſtu od Tarkwiniuſa ſtarego między Awentyńſką a Palatyńſką gorą. Tarkwinius pyſzny kazał go otoczyć ſtopniami drewnianemi: potym te ſtopnie wymurowane z cegieł, na koniec były z marmuru. Ten Circus miał dwa tyſiące ſto ośmdzieſiąt ſtop długości, a ſto dwadzieścia pięć ſzerokości. Mogł zamknąć w ſobie ſto pięćdzieſiąt tyſięcy, a według innych, dwa kroć ſto tyſięcy patrzących. Ozdobiony był nader wſpaniale kolumnami, ſtatuami, i innemi budowniczemi dziełami. Jeden koniec cyrkuł był z podługowata okrągły, drugi proſto w linią ſię zamykał. Po tey ſtronie były ſklepy, i niby ſtaynie, zkąd zwierza, konie, i wozy wypuſzczano. Zamknięte były ſzrankami, (*carceres*) przed ktoremi był wyciągniony ſznur, albo mały łańcuch. Za daniem znaku od przełożonego nad igrzyſkami otwierano ie, wozy i konie razem wypadały, i biegły do mety, ktorą był ſłup na placu, *arena*, poſtanowiony. Stopnie, na ktorych ſiedzieli patrzący, od ſamego placu nie tylko drągami, ale i kanałem na 10. ſtop ſzerokim oddzielone były. Na koniec mur na cztery tylko ſtopy wyſoki ciągnął ſię wzdłuż owego placu, mur, *ſpina*, nazywano, ktory ozdabiały mieyſcami poſągi. Potym poſtawiono na nim dwa obeliſki, albo Egipſkie ſłupy, ieden na ſto trzydzieści dwa ſtop wyſoki, poświęcony ſłońcu, drugi ośmdzieſiąt ſtop wyſokości, poświęcony kſiężycowi.

Civis. W Rzymie nazywano *Cives* tych ktorzy w mieście mięſzkali, i policzeni w iaki cech (*Tribus*) byli, i mogli ubiegać ſię do urzędow Rzeczypoſpolitey. Wſzyſtkie te kondycye powinny ſię były łączyć, aby kto był *pleno jure Civis*. Przemięſzkiwanie na iaki czas za Rzymem nie przeſzkadzało nikomu, byle oſiadłość miał w ſamym mieście. Ale ktoby ſię w obywatelſtwo innego iakiego miaſta wpiſał, tracił prawo *Civis Romani*. Każdy obywatel Rzymſki był w iednym z tych ſtanow, albo w ſenatorſkim, albo w Rycerſkim,

ſkim, albo w poſpolitym. Od Romuluſa ſamego była ta polityka Rzymian, przypuſzczać do obywatelſtwa ſwego ludzi wſzelkiego kraiu, i całe narody. Co ſię u nich zwało *Civitate donare*. Krolowie obcy ſtarali ſię o ten tytuł. Tym między innemi ſpoſobem, ſzczupły w początkach gmin przychodniow, pomnożył ſię potym niezmiernie w liczbę i ſiły. Przywileie i zaſzczyty obywatela Rzymſkiego były te. 1. Był policzonym w iaki cech albo Centuryą z prawem dawania głoſu, i otrzymania urzędow i godności w Rzeczypoſpolitey. 2. Był wyiętym od kary chłoſtania rozgami, wygnania, i śmierci, chyba za ſądem ludu Rzymſkiego. Pierwſza z tych kar była tylko dla niewolnikow. 3. Sami obywatele Rzymſcy mogli być przyięci w legie czyli połki, ſami mieli prawo do nagrod rozdawanych żołnierzom beneficyaryuſzom. 4. Oni ſami mieli wſzelką zupełną władzę nad dziećmi ſwoiemi. 5. Mieli prawo przyſpoſobienia ſynow. 6. Noſzenia *togi*, co było znakiem rożnicę ubywatela Rzymſkiego od innych czyniącym. Na koniec oni ſami mogli dziedziczyć po obywatelach Rzymſkich, być przytomnemi przy czynieniu teſtamentow.

Obywatelow Rzymſkich na dwa gatunki dzielono; dawnych i nowych. Dawni byli ci, ktorzy obywatelami ſię urodzili, i ktorych cała familia tym zaſzczytem ozdobiona była. Za nowych miano ſprzymierzeńcow imienia Łacińſkiego, i tych, ktorych obywatelami potym czyniła łaſka ludu albo panuiących.

Rzymianie młodzianow w roku ſiedmnaſtym przy złożeniu dziecinney ſzaty, do ſtopnia obywatelow przypuſzczali. Gdy przyſzły te lata, ſprawowali bieſiadę krewnym młodziana z wielką weſołością, na końcu bieſiady zdeymowali z niego *prætextam*, ſzatę dziecinną, a wdziewali nań ſuknią białą *toga pura*, nazwaną; potym oyciec iego prowadził go do kościoła na czynienie ofiary bożkom, z tamtąd na plac publiczny mieyſki, gdzie upominano nowego obywatela, aby dziecinność ſkładał, a żył iak na męża przyſtoi.

Obywatele Spartańſcy albo Lacedemońſcy. Przed Likurgiem większa część mieſzkańcow Lakonii albo Lacedemończykow tak uboga była, iż ani kawałka ziemi nieposiadali. Wſzyſtkie dobra były w ręku niektorych oſob. Zeby był wyrugował i zbytnie uboſtwo, i zbytnie bogactwa ten prawodawca, w mowił we wſzyſtkich

oby

obywatelow, ażeby w iedno dobra swoie złożyli, i spolnemi ie uczynili. Co gdy nastąpiło, rozdzielił wszystkie grunta Lakońskie na trzydzieści tysięcy części, ktore rozdał między wieśniakow; okolice zaś czyli powiat Spartański, na dziewięć tysięcy części rozdane tyleyże liczbie obywatelow. Z ktorych zrobił sześć cechow, każdy cech rozdzielił na sześć części nazwane *Obes*. Skoro się dziecię urodziło, nioslono ie na pokazanie starszym cechu, ci oglądali, a ieżeli zdrowe, dobrze złożone, i mocne było, rozkazywali ie karmić i wychowywać; oraz naznaczali mu na dziedzictwo iedną z dziewięciu tysięcy cząstek ziemi. Od tego czasu iuż go liczono między obywatelow. Jeżeli przeciwnym sposobem osądzili dziecię za słabiuchne i niedołężne, skazywali ie na zatracenie i kazali go podrzucać.

Nie było nigdy więcey obywatelow Lacedemońskich nad dziewięć tysięcy. Jeżeli ich kiedy mniey się znaydowało, co czasem sprawowały woyny, tedy części ziemi zostaiące należały do całey Rzeczypospolitey, a kiedy liczba obywatelow przewyższała rzeczoną liczbę gruntow, co czasem zdarzało się w dłuższym pokoiu, w tedy wysyłano na osady tych, ktorzy się nad liczbę dziewięciu tysięcy iuż dziedzinę posiadaiących znaydowali. Poźniey ten porządek tak się odmienił, że nie było i tysiąc obywatelow, ktorymby dano cząstki gruntu.

Spartańscy obywatele naywięcey się chełpili wolnością między wszystkim ludem Greckim. Zle iednak tę wolność biorąc mniemali się być wyższemi nad wszystkie prawie kunszty, handle, rolnictwo, ktore niewolnikom zostawiali. W tym chwalebni, iż wolność swoią szczegulnie zasadzali na stałości i szlachetney wyniosłości umysłu, na nieprzełamanym męstwie, na pogardzie bogactw. Wzięci na woynie, śmierć sobie zadawać woleli, niż niewolę cierpieć. Lacedemończykowie rzadko nadawali komu prawo miasta, chyba ludziom osobliwszey zacności i zasługi.

Obywatel Ateński. Od czasu zniesioney Krolewskiey władzy w Atenach, dwoiaki rodzay obywatelow ustanowiono. Jedni byli szlachetnieysi, maiętnieysi, drugich znaczono imieniem pospolstwa, gminu. Przy tamtych samych były urzędy, godności, woyskowa władza. Solon w tym stanie rzeczy znalazłszy przy ustanowianiu nowego Rzeczypospolitey kształtu, zostawił godności

w ręku bogatſzych. Chcąc iednak udzielić poſpdlitym ludziom iakiey części w rządzie, dla wprowadzenia rowności, ktorą za wolności zaſadę poczytywał, podzielił maiętnych na trzy klaſſy. Ci ktorzy mieli dochodu pięć ſet miar tamecznych zboża, iako i oliwy, ſkładali pierwſzą klaſſę, drugą ci, ktorych dochod był trzyſtu takowych miar, i ktorzy mogli utrzymywać iednego konia, nazwał ich konnemi. Ci, ktorzy nie mieli więcey nad dwieście, należeli do trzeciey: nazywano ich *zeugetes*, z Greckiego ſłowa, znaczącego *łączę*, przeto iż śzrodek między konnemi, a ubogiemi trzymali. Wſzyſcy inni mniey od wyżſzych klaſs maiący, zamknięci byli pod imięniem *Thethes*, robotnicy, pracuiący ręczno. Solon im nie pozwolił mieć żadnego publicznego urzędu, ale im dał prawo głoſu na ſeymach.

Poźniey Cliſtenes i Ariſtedes odmienili uſtawę Solona, i wnieśli rząd gminowładny, zgładziwſzy wſzelką między bogatemi i ubogiemi rożnicę.

Lud Ateńſki z początku był podzielony na cztery cechy, potym na dzieſięć. Każdy cech znowu dzielił ſię na rożne cząſtki nazwane *Demos*, niby miaſteczka, dzielnice. W Atenach były kſięgi publiczne, w ktore wpiſywano obywatelow. Oycowie powinni byli ſtawiać przed pierwſzemi ſwego cechu dzieci doroſłych lat ośmnaſtu, zeznaiąc pod przyſięgą, iako byli ſynami prawego łoża, i z matki Atenki zrodzonemi; inaczey bowiem nie mogli wchodzić w liczbę obywatelow. Jak ſię u nich odprawował obrządek przyimowania młodych między obywatele, masz pod *Apaturia*.

Procz obywatelow w Rzeczypoſpolitey Ateńſkiey, znaydowali ſię inni mięſzkańcy, wielu oſiadłych cudzoziemcow, wielu niewolnikow. Potęga Ateńſka nie była zawarta w ſamey tylko liczbie mieſzkaiących w mieście Atenach, i w prowincyi Attyckiey: zawierała w ſobie wielką liczbę oſad po wyſpach bliſkich, i w Azyi mnieyſzey. Jeżeli wierzemy dzieiopiſom, Ateny odbierały poſłuſzeńſtwo więcey niż tyſiąc miaſt, nie licząc ſprzymierzonych. W kwitnących Rzeczypoſpolitey czaſach, Ateńczykowie nie dawali prawa miaſtą ſwego, chyba tym, ktorzy wielką iaką przyſługę dla ich oyczyzny uczynili. Lud zgromadzony na ſeymach zaſzczyt nadawał. Zeby go doſtąpić, trzeba było zgodnych głoſow ſześciu tyſięcy obywatelow. Poźnieyſzych czaſow nie tak trudnemi w tey mierze byli.

CLAS-

CLASSIS. Armata wodna flotta. Czasem znaczy u Łacinnikow ieden okręt. Naydawnieysza o ktorey dzieiopisowie wspominaią flotta była wystawiona od sławney Semiramidy wspołczesney z Abrahamem.

U Grekow Minos pierwszy uzbroił okręty, iako świadczy Pliniusz. A Rzymianie dopiero za pierwszey woyny Punickiey flottę mieli, podług powieści Polibiusza.

CLASSIS AFRICANA. Były okręty ktore corocznie do Rzymu przywoziły z Afryki zboże. Podług Lemprida Kommodus Cesarz wystawił tę flottę, aby zastępowała mieysce *Classis Alexandrinæ*, w przypadku gdyby ta chybiła.

CLASSIS ALEXANDRINA. Była flotta wyznaczona do przywożenia zboża z Alexandryi. August Cesarz, podbiwszy ten kray, włożył nań podatek zboża, ktore miało być rozdawane gminowi Rzymskiemu.

Nazywano tę flottę: *Commeatus Alexandrinus & Castaplus*. Po przeniesieniu Cesarstwa do Konstantynopola, flotta Alexandryiska naznaczona była na usługę tego nowego Rzymu. Afrykańska zaś została dla starego.

Flotty wysyłane na bronienie rożnych brzegow, zwały się od mieysc swego naznaczenia, naprzykład *Classis Gallica &c.*

CLASSIS. Część obywatelow Rzymskich. Obacz pod *Census*. Tu się przydaie że pierwsza *Clasis* ludu Rzymskiego, iako za nayprzednieyszą poczytana, miała i tę rożnicę, iż obywatele w niey zawarci nazywani bywali *Classici*, w innych zaś policzeni, *infra classem*. I dla tego, podług Festa, mianowano *Classici testes* tych, ktorzy używani bywali do podpisywania testamentow, iako ludzie znakomici, i poważni. Ztąd poszło, iż dano imię Autorow klassycznych pisarzom wybornym, i nayzdatnieyszym do pokazania czystości, i piękności ięzyka. *Classicus*, także flisow *a Classe* znaczyło.

CLAVUS ANNALIS. Goźdź roczny. Pretor, Konsul, lub Dictator wbiiali co rok w miesiącu Wrześniu goźdź po prawey stronie ołtarza w kościele Jowisza, na oznaczenie liczby lat. W początkach Rzymu, gdy lud woynami zabawiony w niewiadomości nauk zostawał, ten sposob służył Rzymianom do pomiarkowania czasu. W poźnieyszych wiekach zwyczay ten zamienił się w obrządek nabożny. Wbiiano z wielkiemi uroczystościami ćwiek w wspomnionym kościele, na odwrocenie publicznych nie-

nieſzczęśliwości, kiedy ktora z nich panſtwo Rzymſkie trapiła. Naprzod Pretor wielki, odprawował ten obrządek, potym Konſulowie i Dyktatorowie przypuſzczeni do niego byli. Czaſem umyślnie Dyktatorow obierano, na wykonanie tego nabożeńſtwa.

Clepsydra. Zegar wodny u ſtarożytnych. Cieczenie kroplami wody w naczyniu ſzklannym wyznaczało godziny. Nie doſkonały był ten Zegar, częścią że odmiany powietrza ciepła lub zimna odmienną w cieczeniu miarę ſprawowały, częścią, iż z początku woda prędzey kapała, więkſzym ciężarem ſię ſwoim ciſnąc, niż na końcu. Wymierzali tym zegarem Rzymianie czaſy ſtraży żołnierſkiey, i mowienia prawnikow u ſądu. Obacz niżey *Horologium*.

Cliens. U Rzymian każdy z Plebeiuſzow, czyli gminnych obierał z pomiędzy ſenatorow i Patrycyuſzow opiekuna i Patrona. Oddanie ſię takowe w opiekę nazywano *Clientela*. To prawo, czyli zwyczay wprowadził Romulus, dla ściśleyſzego związku między dwoma ſtanami ludu Rzymſkiego. W czaſach Rzeczypoſpolitey ſpoienie to, ieſzcze mocnieyſze ſię ſtało: bo ſzlachta barziey potrzebowała poſpolſtwa, z przyczyny kreſek na ſeymach. Między Patronami a Klientami były wzaiemne powinności. Patron obowiązany był wſpomagać w każdey okazyi klienta, wzięciem i powagą ſwoią, bronić od wſzelkiey krzywdy; wſpierać na ſądach, zgoła czynić to, co oyciec czyni dla ſyna. Jeżeli klient bez teſtamentu i dziedzicow umarł, patron po nim dziedziczył. Klienci z ſwoiey ſtrony żadney ważney ſprawy nie rozpoczynali bez rady patronow: powinni im byli dawać ſwoie kreſki na ſeymach. W przypadku, iż patronow dochody były ſzczupłe, klienci wypoſażać ich corki, wykupować ich ſamych i dzieci ich z niewoli nieprzyiacioł, dodawać im na wydatki urzędowe, obowiązani byli. Nie godziło ſię wzaiem na ſiebie czynić obżałowania ſądow, ani świadectw przeciw ſobie dawać, ani ſię z nieprzyiacioły ſtrony wiązać: ktoby w tych rzeczach wykroczył, karany był podług prawa Romuluſowego przeciw zdraycom wydanego: wolno było każdemu obywatelowi zabić takiego na ofiarę Plutonowi bożkowi piekła. To prawo *Clientelæ* było dziedziczne i w naywiękſzym poważeniu. Nie tylko ſzczegulne oſoby oddawały ſię w takową opiekę, ale miaſta, oſady i prowincye całe obierały ſobie

kogo

kogo chciały z obywatelow Rzymſkich za patronow i opiekunow ſwoich, klienci przychodzili co ranek do domow ſwoich patronow, bywali przytomni przy wſtawaniu i ubieraniu ſię ich, ſzli przy lektykach ich, i wſzyſtkie znaki uſzanowania i ſłużby okażywali. Plebeiuſzowie, ktorzy z początku klienſami być muſieli, gdy potym do naywiękſzych Rzeczypoſpolitey urzędow zoſtali przypuſzczeni, patronami też bywali. Za Ceſarzow, imię tylko patronow i klientow zoſtało. Klientela w ten czas cała na tym była, iż ubożſi bogatſzym nadſługowali, wyprowadzali ich z domow, i odprowadzali na powrot. Patronowie dawali im niby podarunek w pieniądzach, lub w żywności w domach ſwoich przygotowaney. Podarunek ten *Sportula* zwano.

U Ateńczykow Clientes nic innego nie byli, tylko niewolnicy, z ktoremi trochę łagodniey ſię obchodzono, i ktorym patron czyli pan płacę w pieniądzach lub żywności naznaczał.

Cloaca. Kloaca. Wychod. Kanał. Rzymianie oſobliwſzą wſpaniałość okazywali w kloakach i ściekach publicznych, wielkim koſztem robionych. Były one od ſtarożytnych Autorow poczytane rowno z rurmuſami, i drogami brukowanemi za cuda Rzymu. Utrzymywały te kloaki ochędoſtwo ulic ku zdrowiu, i wygodzie mięſzkańcow. Wielka kloaka ſpodem miaſta idąca, a na Tyber wychodząca, była dziełem od Tarkwiniuſza ſtarego roſpoczętym, a przez Tarkwiniuſza pyſznego zakończonym. Wiele ściekow z ulic ſchodziło ſię do niey. Scieki te miały otwory, w ktore mięſzkańcy wſzyſtkie plugaſtwa w rzucali, deſzcze, fontanny, wody ſprowadzane, iakich niezmierna liczba w Rzymie była, ſtrumienia puſzczane, nioſły śmiecia wſzelkie, i gnoie w wielką kloakę, a ta ie w Tyber puſzczała. Kloaki mieyſcami były niby moſty wyſokie na trzynaście ſtop, a ſzerokie na ſześnaście. Muſiały ſklepienia kloaki być oſobliwſzey mocy, kiedy mogły wytrzymywać ciężar domow mięſzkalnych nad ſobą, ciężar wozow w niezmierney liczbie uſtawicznie pomieście przechodzących, trzęſienia ziemi, pęd wod powodzią płynących po ściekach, i częſto odbiianych wylewem nagłym Tybru. Za czaſow Pliniuſza były w całości ieſzcze maiąc lat 700. Oſtatki ich do dziś dnia widać. Rzymianie, zwłaſzcza w pierwſzych wiekach, okazywali wielkość ſwoią przez wſpaniałość i koſztowność

wność dzieł i gmachow pożytecznych. Dozor Kloak należał wprzod do Censorow. Koszt na utrzymanie szedł ze skarbu pospolitego: potym podatek kloakowy *Cloacarium*, włożony był na obywatelow. Dozorcow kloak zwano *Curatores.*

Clypeus. Tarcza, broń wielce zwyczayna u starożytnych. Clypeus rożnił się od *Scutum*: iż *Scutum* było z okrągła podługowate drewniane, *Clypeus* zaś z miedzi okrągła tarcza mnieysza. Był ieszcze inny rodzay tarczy *Parma*, Pawęża, okrągła, mała, drewniana, skorą pokryta od lekkich żołnierzy naywięcey używana, i od wysiekaczow *Threces* i *Parmularii* zwanych na igrzyskach. Długość tamtey *Scutum* zwaney, była znaczna, iż ciało żołnierza zmieścić się na nim mogło.

Na tarczach wyrażali Rycerze znakomite dzieła przodkow swoich, i pamiątki ich; zkąd poszedł zwyczay wyrabiania herbow familii. Znaczyli także u Rzymian na tarczach imię żołnierza, roty i centuryi iego. Wielka u starożytnych, tak Grekow iako Rzymian hańba była, utracić na potyczce swoy puklerz; i hańbie ucieczki z placu się rownała. Dla tego matki Lacedemońskie wyprawuiąc syny swoie na woynę, mawiały im *aut in his, aut cum his.* Albo odnieście te puklerze, albo niech was na nich przyniosą. I w samey rzeczy, zabitych na woynie żołnierzy na puklerzach noszono. U Grekow śmiercią karano, ktoryby tarczę stracił w bitwie. Był zwyczay w Rzymie od Appiusa klaudyusa wprowadzony, u Grekow od naydawnieyszych czasow chowany, wieszać puklerze w kościołach po iakim zwycięstwie, ku przestaniu w potomność chwalebney pamięci rycerskich czynow. Te tarcze, *clypei votivi* zwano.

Cohlear albo *Ligula.* Miara barzo mała na rzeczy ciekle u Rzymian. Nie trzymała więcey iak czwartą część *Cyathi.* Grecy mieli także pod tym nazwiskiem miarę, ale ta nie wynosiła iak dziesiątą część *Cyata.*

Coena. Wieczerza. Pod tym artykułem zamknie się cokolwiek należy do opisania starożytnych biesiad, *Convivium.* Biesiadnikow *Conviva.* U dawnych iedno na dzień iedzenie we zwyczaiu było, przed zachodem słońca. Rano albo koło południa mało co pokarmu i to lekkiego brali, łożąc cały czas na sprawach publicznych i domowych, ćwiczeniu sił, łaźniach &c.

Gre-

Grecy w czaſach naydawniey-ſzych, ktore bohatyrſkiemi zowią, nie iadali innego mięſa procz wołowego i baraniego, na węglach pieczonego: inaczey piec było roſkoſzą i zbytkiem. Lacedemończycy podług praw Likurga, iadali w publicznych izbach ſpolnie, bez rożnicy oſob, Krole, ſenatory, Urzędniki. Inaczey iadać pod karą ſię nie godziło, chyba w dzień w ktory ofiarę kto bogom czynił, lub polował. Te publiczne ſtoły nazywano ſtołami oſzczędności i wſtrzemięźliwości, albo ſtołami przyiaźni. Jakoż od naydawnieyſzych wiekow ſpolne iadanie, ſpraſzanie gości na bieſiady, miane było za rzecz świętą i iedną z utrzymuiących związek ſpołeczności. Były w Lacedemonie rożne izby, na rożny wiek ludzi podzielone: prowadzono tam dzieci, iako do ſzkoły wſtrzemięźliwości. Białegłowy z corkami nigdy publicznie nie iadały u Grekow, ale u ſiebie oſobno. Każdy ſtoł był z piętnaſtu oſob złożony. Każdy z ſtołownikow powinien był pewną miarę mąki, wina, ſera, fig, i pewną kwotę ſwoiey żelazney monety na mieſiąc przynoſić. Siadali do ſtołow w wieczor: a zwyczay łożek ſtołowych nigdy u Spartańczykow mieyſca nie miał.

Dawano mięſo wieprzowe, a czaſem zwierzynę młodym tylko: ſtarym zaś ſame legumi-ny i owoce. Naycelnieyſza u nich potrawa była, nie iaka polewka czarna robiona podług świadectwa niektorych piſarzow, że krwi i roſołu mięſa wieprzowego, octu i nieco korzeni.

Gdy tę polewkę Dionizyusz Tyran iedząc nieſmaczną być powiedział, rzekł mu kucharz: nie dziwno, bo iedney przyprawy do niey niedoſtaie: zapytany iakiey? odpowiedział: zmordowania, biegu, potu, głodu i pragnienia. Uważano barzo, z iaką kto chciwością pożywał, a mocno naganiono niedoſtatek apetytu, biorąc go za znak albo gnuſności i prożnowania, albo niewſtrzemięźliwości w niedoczekaniu do czaſu wieczerzy. Bywały w Sparcie czaſem większe bieſiady: iako to w dzień weſela, w dzień znakomitego zwycięſtwa, gdzie więcey poſiłku, i przyprawnieyſzych potraw pozwalano.

Rozmowy zwyczaynie bawiły ſię około wſpominania ſławnych dzieł wodzow i bohatyrow. Czaſem żarty i dowcipne mowy rozweſelały ſtołownikow, a ſkoro kiedy poſtrzeżono, iż komu ſą przykre, zaraz żartować przeſtawano. Po ſkończoney wieczerzy zaraz

ſię

ſię rozchodzili pieſzo, choćby naydalſze mieſzkanie mieli, i choćby nayciemniey było, aby iako mowi Xenofon przyuczali ſię ſtraż w potrzebie trzymać po nocy, i niczego ſię wśzrod ciemności nie obawiać.

W Atenach dwoiakiego rodzaiu były bieſiady. Publiczne i prywatne. Do publicznych nie każdego przypuſzczano: owſzem bylo to wielkim uczczeniem, otrzymywać w nich mieyſce. Tę cześć mieli ci tylko, ktorym Ateńczycy dali prawo do niey za waleczne dzieła, za wielkie w oyczyznie zaſługi. Przypuſzczano i ſierot po rodzicach, ktorzy na woynie życie ſtracili, tych ſierot opieka należała do ſędziow Prytaneyſkich. Budynek publicznych Prytane, od placu publicznego Prytane imię maiący, wſpaniale poſągami nie tylko bożkow Ateńſkich, ale i wielkich mężow ozdobiony, był mieyſcem takowych bieſiad. Skoro ſię ſtołownicy zeſzli, klękali wſzyſcy, i za iednym urzędnikiem na to wyſadzonym mowili modlitwy. Kapłanom Apollina, ktorzy do tych ſtołow prawo mieli, podwoyną część dawano tego wſzyſtkiego, co inni pożywali. Zwyczayny pokarm był ſztuka chleba, ſztuka mięſa wieprzowego, i warzywo iakie. We dni świąteczne, i iakiey publiczney weſołości, przydawano maleńką bułkę chleba płaſką nakſztałt placka, parę iay, kawałek ſera, figi ſuche, kołacz i wieniec. Rozmowy toczyły ſię o ſprawach publicznych, o czynach wielkich mężow w Rzeczypoſpolitey. Niewiaſty nie były przypuſzczone, chyba nieuczciwe; bywały poſpolicie muzykantki. Gdyż u Ateńczykow zawſze przy ſtołach muzyki mieć lubiono.

Stoły domowe u Ateńczykow z początku były barzo ſkromne i oſzczędne. Za czaſow Solona, nie znali Ateńczycy innych pokarmow, procz legumin, iarzyn, i owocow. Dla tego też ten prawodawca żadney około odmiany ſtołow uſtawy nie napiſał. Nie znany był ani za Sokrateſa i Platona zbytek w pokarmie. Miło i uczciwo było zebrać ſię kilku do przyiaciela na ſkromną wieczerzę; a na ſłodkich, rozumnych i uczonych rozmowach kilka godzin przepędzać. Gdyby ſię kto w mowie czego wolnieyſzego dopuścił, zaraz to poſtrzegano, i mowę do iakiey obyczaiowey materyi obracano. Lecz gdy za zwycięſtwy w Azyi odnieſionemi, rozſzerzonym handlem, łupy i towary obce zbytek w Ateny wprowadziły, roſkosz w ſtołach i innych rzeczach miary nie miała. To prawda, iż czyniono

niono prawa przeciw zbytkom i postanowiono urzędnikow, dozorcow biesiad, ktorzyby obżarstwo i piiaństwo nadto zwyczayne Ateńczykom skrocali i karali, atoli prawa te barzo nie dobrze wykonane były: zakazywały one pić wino szczere napoczątku stołu, ale przy ucztach dozwalały. W tedy obierano Krola biesiady, ten kazał przynosić puhary rożney wielkości: bo na rożne uroczystości rozmaitey miary puharow używano. Lali pełno wina, i w koley spełniali zdrowiania, często powtarzaiąc koley. Łacinnicy chcąc wyrazić niepomiarkowanie w napoiu, mowili: *græcari*, *pergræcari*. Zbytek ten tak daleko zachodził, iż nagrody temu, ktoryby się w spełnianiu naylepiey popisał, naznaczano. Jadali leżąc podług zwyczaiu Azyatyckiego. Wieczerze ich barzo poźno w noc się ciągnęły. Za rospustnikow miano tych, ktorzy od południa stoł zaczynali. Wina naywytwornieysze piiali mięszaiąc w nie rożne zapachy.

U Rzymian, nie mowiąc o rzemieślnikach i prostym gminie, obywatele bawiący się sprawami Rzeczypospolitey raz tylko w wieczor, koło trzeciey lub czwartey godziny iadali. Bo co zowiemy *prandium* było to u nich małym tylko pożywieniem, w ktorym na kawałku chleba suchego przestawali. Zwano ie także *gustus* i *gustarium*. W pierwszych czasach Rzymianie iadali siedząc na ławkach drewnianych około stołu rozstawionych. Pokarmem ich zwyczaynym był nabiał, iaia, leguminy, ktore sobie sami gotowali. Pospolstwo ubogie chleb z solą samą, albo z solą i z octem za potrawę miało. Ale iak zwyczay brania posiłku leżąc z Azyi i Grecyi do Rzymu się wprowadził, lepszego i kosztownieyszego pokarmu używać poczęli. Niewiasty ktore u Rzymian z męszczyznami iadały, długo ieszcze zachowały zwyczay iadania siedząc. Mieysce ich, iako i dzieci, i młodzi nie maiących szaty męskiey, było na kraiu łożek stołowych przy mężach, rodzicach, lub krewnych. Poźnieyszych czasow miały też mieysce na łożach. Ku końcowi stołu niewiasty odchodziły do siebie.

Łoża do iadania stawiano z trzech stron stołu, czwartą wolną do noszenia potraw zostawiano. Nigdy więcey tych łożek nie było nad trzy, a na każdym łożku zwyczaynie trzy osoby, czasem cztery się mieściło, rzadko pięć. Naybarziey im się podobała liczba siedmiu lub dziewięciu stołownikow. Pierwsze mieysce było szre-

ſzrednie łoże, po nim u wyżſzego końca, oſtatnie u drugiego. Goſpodarz zwyczaynie na ſzrzednim łożku, ſzrzednie brał mieyſce, z ktorego mu i wſzyſtko widzieć, i rozkazy dawać, i do gości mowić łatwiey było.

A że u Rzymian łaźnia zawſze ſtoł poprzedzała, dla tego u panow izby łazienne z ſtołowemi ſię ſtykały. Wychodząc z łaźni, ſtołownicy brali ſzatę bieſiadną *Veſtis cœnatoria albo convivalis*, ktora koniecznie biała być była powinna; czaſem pan doſtarczał tych ſzat gościom, co było okazaniem wſpaniałości. Nim ſiedli do ſtołu, niewolnicy przynoſili im wody do umycia rąk, a czaſem i nog tym ktorzy nie byli w łaźni. Goſpodarz ofiarował mieyſca, albo unikaiac zatrudnienia o pierwſzeńſtwo, gościom wolność mieyſca zoſtawiał. Ci aby drogich materyi, ktoremi łoża okryte były nie kalali, zdiąwſzy obuwie zwyczayne, brali pantofle.

Skoro do ſtołu zaſiedli, przynoſzono im regeſtr potraw, ktore miały być na wieczerzy. Obierano potym krola bieſiadowego; do niego należało ſtanowić prawa ſtołowe, przepiſywać liczbę puharow. Jeżeli kto krolowi temu poſłuſznym być nie chciał, rzucano mu w oczy wino. Obierany on bywał albo przez loſy, albo przez zgodę bieſiadnikow. Nie na każdey bieſiadzie był krol. Częſto ten ſpoſob ſłużył do ożywienia weſołości, kiedy ſię nudzić, i tęſknoty obawiać zaczynano.

Potym przed każdym ſtawiano kubki, noſzono mięſiwa; nie każdy połmiſek oſobno ale wiele razem. Wieczerze zwyczayne z dwoyga dania ſię ſkładały, ktore nazywano *primæ & ſecundæ menſæ*, a to nazwiſko trwało, chociaż i więcey razy zaſtawiano. Pierwſze danie zaczynało ſię od iay świeżych, oraz z ſałatą, oliwkami, oſtrzygami i innemi podobnemi rzeczami, ktore do zaoſtrzenia apetytu ſłużą. Drugie kończyło ſię na owocach. Zkąd owe łacińſkie przyſłowie *ab ovo usque ad mala*, ktore znaczy od początku do końca. Pod czas pierwſzego zaſtawiania, dawano wino mięſzaiąc w nie miodu praśnego, i na to obierano mocnieyſze wina. Zwał ſię ten trunek *mulſum*, ſłużył on do utwierdzenia żołądka: przez cały zaś ſtoł pili ſamo wino. I tę część iedzenia zwali *ante-cœna, antecœnium, promulſis*. Przynoſzono potym rożne mięſiwa i wymyślne potrawy. Nayprzednieyſzą potrawę nazywali *caput cœnæ*.

Ku

Ku końcowi drugiego zastawienia zaczynały się zdrowia, dawano puhar większy i ozdobnieyszy; zwali go *cuppa magistra*. Krol biesiady zaczynał zdrowie, ktore szło w koley. Jedni przytym w szczególności drugich zdrowie podług upodobania spełniali. Słowa życzenia były: *propino tibi, bene tibi, bene illi, bene tali.*

Często wety, ktore kończyły biesiadę, dawano na inszych stołach odsunąwszy pierwsze. Co także czyniono niekiedy za każdym zastawianiem. Wety złożone były z owocow świeżych, suchych, smażonych, z rożnych słodyczy, ciasta nakształt naszych pierniczkow. *Bellaria, dulciaria.* Umieli barzo dobrze chować świeże winogrona aż do drugich.

Rzymianie pierwszych czasow, u stołow śpiewali pochwały bożkow i wielkich ludzi przy flecie, *ad tibicinem*, potym lutnie przydano. Po zwycięstwach nad Azyą, wprowadzili kuglarzow, trefnisiow, śpiewaczki, tanecznice i pantominy; i żadney nie było większey biesiady bez tey zgrai. Z niemi weszła swawola w pieśniach. Zawsze iednak stoły kończono, iak ie zaczynano modlitwą do bożkow, ktorym na ofiarę rozlewano wino, zwłaszcza gdy wieczerza dla gości w dom przyiętych, i cudzoziemcom dawana była.

Wielkie i kosztowne częstowania zwano *Cœna recta*. Za pięknych Rzeczypospolitey czasow, choć naywiększe biesiady, były iednak skromne, proste, ochędożne bez wytworow. Potym zgorszenie z Azyi wniesione zaraziło Rzym zbytkiem, iako w innych rzeczach tak w stołach. Nie szacowano potraw na ten czas inaczey, tylko podług miary kosztu na nie łożonego. Na ten czas kucharz iako mowią dzieiopise Rzymscy, dotąd mało ważony, stał się człekiem wiele znaczącym, i posługa iego niska i podła do tych czas, zrobiła się ważnym i szacownym kunsztem.

Mięsa zwyczayne, iako to: wieprzowe, i z drobiu domowego, ze stołow rugowane, ustąpiły samym rzadkim zwierzynom z dalekich obcych kraiow sprowadzonym, iako to: pawiom, i żorawiom maltańskim, słowikom &c. Lukullus ow sławny zbytkiem stołow kazał w domu karmić drozdy, przepiorki i inne ptaki. Wielkie upodobanie mieli w rybach osobliwych. Rzadkość i wielość potraw zaleceniem stołow były. Zastawiano ie piramidami z ptastwa i zwierzyn. Dawano całego dzika, ktory nadziany bywał rozmaitemi sztukami całkowito. Tak przypra-

prawionego dzika zwano dzik po Troiańſku dany, dla podobieńſtwa owego Troiańſkiego konia. Do tego też mieli niezmierne miſy ze złota i ſrebra miſternie wyrabiane, w czym iedni nad drugich przepych okazywali.

Panowie i bogatſi mieli wielką liczbę niewolnikow do ſłużenia u ſtołu na wielkie bieſiady. Ci przepaſani białemi ſerwetami, i w wieńcach na głowie, iedni potrawy rożnoſili, drudzy w kredenſie wina pilnowali, pragnącym go dawali, wodę zimną lub ciepłą podług pory roku ofiarowali. Za zgraią niewolnikow nioſących miſy ſzedł krayczy, ktory ſztucznie kraiał mięſne potrawy, często w takt muzyki. Inni wielkiemi wachlarzami, oganiali muchy i chłod czynili. Tego, ktory czynił porządek względem ſtołow i napoiow, zwano *modimperator*.

Procz potraw i win bieſiady ich pełne były innych rozkoſzy. Zapachy i wodki lane na ſtołownikow, albo palone w ſali i bliſkich izbach dla woni, śpiewanie, granie, ſkoki, widoki rożne ſkładyły bieſiadę. Czaſem wſpaniałość goſpodarza zachodziła aż do rozdawania drogich podarunkow zaproſzonym gościom.

U Rzymian za czaſow Rzeczypoſpotey nie nakrywano niczym ſtołow: po każdym daniu ścierano ie gąbkami zmoczonemi. Potym były obruſy *mappæ* z płotna malowanego, a za niektorych Ceſarzow ze złotogłowia. Serwety albo ręczniki, *mantilia* ſłużące do ocierania rąk od dawnych barzo czaſow w używaniu miane, były z wełny, albo z kutnerem albo gładkie. Nie było we zwyczaiu u Rzymian dawać gościom ſerwet, ale każdy z ſobą przynieść był powinien. Chować w nie co z potraw, lub wetow, poſyłać od ſtołu żonie, albo przyiacielowi co ſmacznieyſzego ſię zdawało, *partes mittere, de menſa mittere*, poſpolicie zwyczay pozwalał. Nie ieſt pewna czy dawni używali łyżek i widelcow.

Mogł każdy gość zaproſzony przywieść z ſobą przyiaciela, takich towarzwſzow zwano *umbræ* cieniem, ktory chodzi za człekiem. Ci ktorzy ani proſzeni, ani od przyiaciela przyprowadzeni przychodzili, nazwani byli *muſcæ* muchy, iż te wſzędzie lezą i przykrzą ſię każdemu.

Za większym zepſuciem niepomiarkowanie w iedzeniu i napoiu z innemi rozpuſtami złączone gorę wzięło. Takie bieſiady zwano *comeſſatio*. W godzinę po południu ſtoły zaczynali (*frangere diem epu-*

lari

lari de die.) Wſtyd i uczciwość wygnane z takich bieſiad były. Pod Ceſarzami ieſzcze ſię rozpuſta barziey wzmogła. A to wſzyſtko mimo wiele praw przeciw zbytkom, i niewſtrzemięźliwości ſtanowionych.

Cohors. Rota piechoty, iako *Turma* rota iazdy. Była to dzieſiąta część Legii albo połku Rzymſkiego. Legia za czaſu Romuluſa dzieliła ſię na dzieſięć *Cohortes*, każdą z oſobna złożoną ze ſtu ludzi. Ale gdy Legie naſtępnie roſły do trzech, czterech, pięciu, a na koniec i ſześciu tyſięcy ludzi; roty też powiękſzały ſię w rownym poſtępowaniu. Jako połki tak i roty ſkładały ſię z rożnego gatunku żołnierzy. Byli w nich *haſtarii*, *tertiarii*, *principes*, byli i z lekkich chorągwi. Pożniey i w tych rotach, znaydowali ſię konni, zkąd brały nazwiſko *Cohortes equitatæ*.

Colonia. Oſada. Przenaſzanie i oſadzanie obywatelow w kraie i mieyſca podbite po wypędzeniu dawnych mięſzkancow było barzo w używaniu u ſtarożytnych. Częſto gdy ſię kray iaki zbyt zaludnił, dobrowolnie wychodzili z niego narodowi, i ſzli opanowywać inne ziemie. Lacedemończycy i Ateńczycy barzo wiele *kolonii* mieli po wſzyſtkich wyſpach Greckich, w Sycylii i na brzegach Azyi mnieyſzey.

Grecy i oſobliwie Rzymianie opanowawſzy orężem kray iaki, część ziemi oney odbierali mięſzkańcom, wyprzedaiąc ich, albo przenoſząc, albo wygubiaiąc. Co uczyniwſzy, poſyłali z miaſta ſwego głownego ziomkow na zamieſzkanie, i uprawianie nowo nabytych gruntow. Tym ſpoſobem odeymowali możność zawoiowanemn ludowi buntowania ſię, a te nowe oſady ſłużyły im za granice i obronę przeciwko nagłym wtargnieniom nieprzyiacioł w kray ich właſny.

Dwa były rodzaie *Kolonii* u Rzymian; iedne ktore krolowie, a potym ſenat i lud poſyłał; drugie zwano *Coloniæ militares*.

Coloniæ militares były złożone z dawnych i zaſłużonych żołnierzy, ktorym w nagrodę prac i uſług dawano grunta na ich wyżywienie. Oſady, na ktore krolowie lub ſenat i lud poſyłał, były, albo *Romanæ*, albo *Latinæ*, to ieſt: albo z obywatelow Rzymſkich, albo z kraiu Łacińſkiego założone. Były pożniey *Jtalicæ*, ale te w przywileiach od tamtych poślednieyſze. Mieſzkańcy oſad Rzymſkich mieli prawo głoſu i kreſek na ſeymach ludu, ale nie wchodzili w urzędy i doſtoieńſtwa Rzeczypoſpolitey

litey. Mieszkańcy osad Łacińskich nie mieli prawa głosu, bez wyraźnego na to pozwolenia.

Kiedy senat albo lud postanowił wysłanie iakiey osady, wyznaczano na to Kommissarzow trzech lub pięciu (*Triumviri, quinque viri deducendæ Coloniæ.*) Ci spisywali maiących dobrowolnie lub z losu wychodzić z miasta na kolonie. Potym uszykowawszy ich niby woysko, na czele ich szli sami. Przybywszy na mieysce, dzielili między nowych osadnikow grunta, w taki sposob: aby na wyżywienie ich z żonami i dziećmi wystarczały. Dawali im także domy, lub place na domy, na rożne części podzielali miasto, mianowali urzędniki na sprawowanie sądow, i rozrządzali kolonią na kształt rządu samego Rzymu; ustanawiali Edila na dozor budynkow publicznych, i porządku kraiowego, Questorow albo podskarbich. Te naywyższe urzędy, iak w Rzymie, roczne były. Urzędnicy mieli też same co Rzymscy ozdoby, prawo noszenia szaty szeroko bramowaney purpurą. Zwyczaynie osady rządziły się prawami Rzymskiemi, zachowały albo przyimowały obyczaie Rzymskie, głownemu miastu wielce służyły przez ulgę zbytniego zaludnienia, z ktorego zamięszanie, i niedostatek często mogł wynikać.

Colossus Solis. Colossus Rhodius. Naprzod powszechnie, *Colossus* znaczy posąg, statuę wielkości ogromney, zbytniey. Wystawiano ie zrazu samym bogom, potym pochlebstwo i podłość znizyła tę cześć i do krolow. Naydawnieyszy, i w tym rodzaiu dzieł naysławnieyszy, był Kolos spiżowy w Rodach, na cześć słońca wystawiony, między siedm cudow świata policzony. Miał on siedmdziesiąt łokci wysokości. Okręty albo raczey galery po między nogi przechodzić mogły. Zaczął go Chares uczeń sławnego Sizyppa, ale postrzegłszy, że się źle z kosztem porachował, sam sobie życie odiął. Dokończył dzieło Laches Lindyczyk. Trzęsieniem ziemi obalił się ten kolos w pięćdziesiąt lat od wystawienia; a dopiero roku Chrystusa 656. Maciey wodz Saracenow przedał go żydowi iednemu, ktory spiżem z niego pokruszonym, obładował dziewięć set wielbłądow. Paul. Diac. Zonar. Cedre.

Columna Milliaris albo Lapis Milliaris. Był to mały słup kamienny czasem marmurowy, okrągły czworograniasty lub inszey formy, ktory Rzymianie stawiali na-

zna-

znaczenie mil od Rzymu lub innego wielkiego miasta. Na każdym takowym słupie była wyryta liczba mil, to iest tysięcy krokow od miasta, a czasem i tego imię ktory drogę i słupy sporządził. Srzodek wszystkich takich rozmiarow odległości we włoskim kraiu, był na placu wielkim, czyli rynku Rzymskim, gdzie August wystawił naycelnieyszy słup pozłacany, nazywany *milliarium aureum*. Od niego zaczynano rachować mile na wszystkie strony kraiu. Ztąd poszły owe sposoby mowienia po Łacinie *ad septimum*, *ad octavum*, *ad vigesimum lapidem*. Czasem to imię lapidem utaiali.

COMITIA. Seymy. Zgromadzenia publiczne ludu na obrady w sprawach Rzeczypospolitey, o woynie, pokoiu, ustanowieniu praw, obraniu urzędnikow, i tym podobnych rzeczy. Seymy w Lacedemonie były dwoiakie, wielkie i małe. Wielkie składały się ze wszystkich obywatelow miast Lakonii. Czasem przypuszczano do nich i sprzymierzeńcow. Naradzano się na nich o wielkich sprawach. Zwoływali ie urzędnicy Rzeczypospolitey. Małe seymy sami obywatele Lacedemony składali, o mnieyszych sprawach się naradzaiąc.

W początkach krolowie i senat składali seymy, ale po ustanowieniu Eforow, ci urzędnicy przywłaszczyli sobie samym zwoływanie obywatelow na obrady. Odprawowano seymy na otwartym polu, na ktorym ani krzeseł, ani pokrycia żadnego nie było. Stawiali się obywatele zbroyni, albo przynaymniey z laskami, ale po owym przypadku kiedy Alkander wybił Lykurgowi oko, zakazano z kiiem nawet przychodzić. Seymy na obranie urzędnikow, co rok bywały. Niekiedy okoliczności przypadaiące dawały okazyą częstszym ziazdom.

Przed ustanowieniem Eforow powaga ludu na seymach barzo szczupła była. Lecz odtąd tak się pomnożyła, iż nic w Rzeczypospolitey bez głosow i zezwolenia ludu stać się nie mogło, krolowie i senat mieli tylko powagę podległą powadze i władzy ludu. Głosy okrzykiem dawane były, co Lykurg uczynił dla zabieżenia zdradom w dawaniu tabliczek, bobow, lub kamyczkow białych i czarnych, iako to używano w Atenach. Gdy szło o obranie urzędnikow, ci ktorzy się o urzędy starali, powinni byli ieden po drugim przechodzić w oczach ludu; ten okrzykiem oznaczał, ktorych przyimował lub odrzucał. Ze-

by zaś w tym zamięſzania i wątdliwości nie było, takie rozrządzenie uſtanowiono iako świadczy Plutarch. Skoro ſię na obrady zgromadzono; ludzie wiadomey poczciwości na to obrani, zamykali ſię w bliſkim ſeymuiących domu: tam nie widząc kandydatow, ani wiedząc kiedy ktorego okrzykiwano, z pilnością uważali moc i wielkość krzyku, i zaraz znaczyli w ten ſpoſob: gdy pierwſzy kandydat przez zgromadzenia przechodził, krzyk był tey mocy; gdy drugi krzyk był takiey mocy, i tak daley. Gdy ſię okrzyki ſkończyły, owi wyznaczeni wychodzili do zgromadzenia ogłaſzaiąc tych, za ktoremi okrzyki więkſze i licznieyſze były. Kiedy zaś o tey mierze i liczbie okrzykow wątpliwości zachodziły, w ten czas naywyżſi urzędnicy rozkazywali, aby ci, ktorzy podanego kandydata przyimuiąc na iedną, przeciwni na drugą ſtronę przechodzili, potym liczono oſoby. Tenże ſpoſob zachowany był i w innych ſprawach publicznych, gdzie woli ludu z okrzykow rozeznać nie było można.

Seymy Ateńſkie. Z dzieſięciu cechow, ktorych więkſza część nie w mieście mieſzkała, ziednoczonych, a dwadzieścia tyſięcy obywatelow wynoſzących ſkładały ſię obrady narodowe. Chociaż bogatſi poſiadali pierwſze urzędy i doſtoieńſtwa, lud iednak ſam na ſeymach ſtanowił z naywyżſzą władzą o wſzyſtkich publicznych ſprawach, a czaſem i o prywatnych: gdyż wolno było od ſądow urzędowych do ludu wytaczać ſprawy. Urzędnicy Prytanes nazwani, Proedri i Epiſtatæ *Prezydenci* mieli prawo ſkładania ſeymow. Dwa rodzaie ſeymow w Atenach były: zwyczayne i niezwyczayne. Zwyczayne odprawowały ſię trzy razy w iedney *prytane* (był to przeciąg czaſu trzydzieſtu pięciu lub ſześciu dni,) to ieſt: iedenaſtego, dwudzieſtego i trzydzieſtego dnia. Seymy nadzwyczayne nie miały pewnego dnia; podług potrzeby i okoliczności ie ſkładano. Bywało że lud za pogłoſką woyny nagle bez zwołania w iedno ſię mieyſce ſkupił. Nie było żadnego placu na Seymy wyznaczonego, częſto na rynku, częſto na teatrum, częſto na placu *Pnike* zwanym ſeymowano. Mieyſce ſeymu żadney ozdoby nie miało, procz katedry dla mowcy. Urzędnicy ſeym naznaczaiący kazali po ulicach przybiiać piſmo wyrażaiące krotko te materye, ktore pod rozważanie podać mieli.

Wſzyſtkie obrady zaczynały ſię od ofiar, po tych woźny rzucał klątwy na tych, ktorzyby

by nie szli w radach za właſnym zdaniem i przeświadczeniem, coby ſię im naypożytecznieyſzego dla oyczyzny zdawało. Dopiero mowca, ktory ſię podiął w przedſięwziętey materyi rzecz mieć, wſtępował na katedrę i mowił do ludu.

Kiedy iuż rzecz o ktorą ſzło, dobrze roztrząśniona zoſtała, ciągniono loſy, ktory cech pierwſzy miał zdanie ſwoie dawać. Zatym każdy cech przez woźnego wołany ſtawiał ſię przy zaporze parkanu otaczaiącego pewne mieyſce placu publicznego. We śzrodku oparkanienia były dwie ſkrzynki naznaczone na wkładanie znaczkow zdania. Te znaczki czaſem były kamyczki białe i czarne; białe powinny były być całe i bez ſkazy, czarne zaś przedziurawione. Czaſem ziarna bobu czarne i białe znaczono pewnemi literami. Urzędnikow obierano przez ziarna bobu.

Skoro ſię cech ſtawiał przy wniściu w owo zaparkienienie, każdy od ſtarſzych ſwego cechu brał albo kamyczki, albo boby czarne i białe, ktore porządnie wchodząc kładł w ſkrzynki podług upodobania. Wychodził potym inną ſtroną odbieraiąc pieniądz *obolum*, ktory z prawa przytomnym ſię należał. Większość liczby białych znaczkow ſtanowiła zezwolenie na rzecz wziętą do naredzenia, albo obranie oſoby podaney na urząd, czarnych zaś, odrzucenie ſprawy lub oſoby. Czaſem lud zgadzanie ſię oznaczał okrzykiem i podnieſieniem rąk, a przeciwną wolą milczeniem i ſkładaniem rąk. Po roztrząśnieniu więkſzey liczby głoſow *Epiſtates* albo prezyduiący opowiedał głośno uſtawę uchwaloną, po czym każdy odchodził.

Seymy u Rzymian, na ktorych wſzyſcy obywatele Rzymſcy każdego ſtanu mieli mieyſce, bawiły ſię rownie iako u Grekow około ſpraw publicznych; prywatne także przychodziły na nich do ſądu całego ludu. Podług troiſtego podziału ludu Rzymſkiego, troiakie były ſeymy. *Comitia Curiata* gdy przez kurye, *Comitia Centuriata* przez Centurye, *Comitia Tributa* przez cechy. Prawo ſkładania ſeymu naprzod należało do krolow, po ich wypędzeniu ſpadło na Konſulow, Dyktatorow, Pretorow, i Trybunow poſpolſtwa. Zawſze ſeymy od wieſzczbierſtw i ofiar zaczynano.

Seymy przez kurye naydawnieyſze, ieſzcze od Romuluſa początek miały. Ten krol podzieliwſzy Rzym na trzy części, trzy tribus albo cechy, każdy z nich znowu rozdzielił na dzieſięć kuryi, niby para-

fii. Krolowie razem z fenatem fkładali te feymy. Wożny po kuryach chodząc ogłafzał feym na dzień naznaczony. Sami obywatele mieszkaiący w Rzymie na tym zgromadzeniu mieyfce mieli. Odprawowano ie na wielkim rynku Rzymfkim *forum*. Zdania dawane były głofem. Każda kurya iedna po drugiey podług porządku prawem przepifanego głos miał. Na tym feymie pod prezydencyą z razu krolow, potym pierwfzych urzędnikow Rzeczypofpolitey obierano urzędy, kapłanow, ftanowiono o walnych fprawach publicznych. Po fkończonych i policzonych głofach krol albo urząd ogłafzał obranie, lub poftanowienie prawa. Senat przez uchwałę fwoią potwierdzał, co ftanęło. Ten ieden kfztałt feymowania przez kurye trwał więcey niż dwieście lat w Rzymie. Ale że na nim większość głofow przez ofoby liczonych wfzyftko ftanowiła, zawfze zatym plebeiufzowie, licznieyfi od fenatu i patrycyufzow, nad temi gorę mieli.

Serwius Tullius krol, nie mogąc zcierpieć, aby wfzyftkie i naywiękfzey wagi fprawy ftanowione były nayczęściey od naypodleyfzego gminu, umyślił inny podział Rzymu, o iakim masz pod ftowem *Cenfus*. Do tego końca przyfzedł, podawfzy ludowi, aby podatki umiarkowane były podług maiątkow i dochodow każdego. Po tym podziale czafem feymy przez kurye dla kfztałtu tylko bywały. Nic więcey na nich nie czyniono, procz obrania Flaminow czyli kapłanow Jowifza, Marfa, Romulufa, oraz pierwfzych na każdą kuryą i innych małych urzędnikow.

Seymy przez Centurye. Mowiło fię obfzerniey o podziele ludu przez Serwiufza uczynionym pod artykułem *Cenfus*. Tym fpofobem cały narod fkładał fię ze ftu dziewięćdziefiąt i trzech centuryi, czyniących trzy klaffy. A że w famey pierwfzey klaffie znaydowało fię dziewięćdziefiąt ośm centuryi, ieśli tylko dziewięćdziefiąt fiedm zgodziło fię na iedno zdanie; iuż rzecz o ktorą fzło, uftanowiona zoftawała. A tak pierwfza klaffa z panow i znakomitfzych obywatelow złożona wydawała uftawy. Kiedyby wfzyftkie centurye pierwfzey klaffy nie były iednego zdania, przyzywano drugą; a gdy fię lub z zgody iedney klaffy, lub za przybraniem potrzebney liczby głofow z drugiey rzecz zakończyć mogła, iuż nie poftępowano do głofow niżfzych klafs. Głofy fię przez centurye rachowały.

Te feymy odprawiały fię za miaftem na polu Marfowym.

Ka-

Każda Centurya bezbronno ftawała pod chorągwiami, na czele maiąc ftarfzego fwego. Krolowie zrazu, potym konfulowie zwoływać na te obrady mieli władzę. Przez trzy dni targowe, w przeciągu dni dwudzieftu fiedmiu, tak w Rzymie, iako w okolicznych miaftach ogłafzano ie. Lud przez Centurye zgromadzał fię gdy trzeba było obierać wyżfze urzędy, ftanowić o woynie, pokoiu, przymierzach, i czynić prawa, fądzić wyftępki przeciw Rzeczypofpolitey popełnione, albo i prywatne gardłowe. Obierano też na nich kapłana, ktory fię nazywał, krol ofiar. Nie głofem na nich wotowali, ale za wezwaniem od Konfula obywatele fzykowali fię, przechodem na iedną ftronę znacząc zdanie. Uftawę feymową Konful głośno oznaymiał. Czafem, gdy wiefzczba niepomyślnie wrożyła, feym przez zabobonność, albo przez prywatę zabobonności używaiącą, na inny dzień odkładano. Częfto tym fpofobem fpadały feymy.

Seymy przez Cechy (Tribus) miały fwoy początek od Romulufa, ktory był Rzym podzielił na trzy *Tribus*. W naftępuiących czafach liczba ich pomnożyła fię aż do trzydzieftu pięciu. Dzielono ie na cechy mieyfkie, *Tribus urbanæ* i cechy wieyfkie, *Tribus rufticæ*. Odprawiały fię na placu Marfowym, gdy fzło o obranie urzędnikow, na targowifku publicznym, dla ftanowienia praw, lub dla fądow, czafem w kapitolium. Zgromadzał fię lud temi feymami, na obranie urzędnikow, na dobieranie kapłanow, na praw ftanowienie, na fądzenie fpraw. Rożniły fię od innych feymow tym, iż wiefzczbami poprzedzane nie były. Trwał ten rodzay feymow aż do Serwiufa Tulliufa, ktory odebrał ludowi władzę od założenia Rzymu pofiadaną, pod pozorem ulgi w daninach, poftanawiaiąc popis obywatelow i maiątkow ich.

Barzo poźno lud Rzymfki poznał utratę władzy fwoiey dla małego zyfku, i przemoc fzlachty, ktora fama była rząd opanowała, i wynikaiące ztąd zamięfzanie. Wyprowadziła pofpolftwo z tego nieczynności i upodlenia ftanu furowość i ftałość Trybunow, ktorzy doświadczywfzy mocy fwoiey pierwfzy raz na Koryolanie patryciufzu, rozciągnęli ią do wfzyftkich obywatelow, i ftrafzną im uczynili : przed tym fprawy patryciufzow do fenatu tylko należały.

Przywłafzczyli fobie potym Trybunowie prawo fkładania feymow bez zezwolenia fena-

tu; poſzły zatym barzo częſte *Comitia Tributa.* Aż do tego czaſu na tych ſeymach obierano tylko urzędniki drugiego rzędu, *Minores Magiſtratus*, iako to Edilow plebeiuſzow, Queſtorow, Trybunow legii albo pułkownikow, i innych do ſzczegulnych potrzeb, ktorych nazywano *Triumviri rerum Capitalium*, *Triumviri Monetales*, i tym podobnych. Ale w krotce Trybunowie znaleźli ſpoſob zgromadzeniom cechowym przydać władzę obierania i większych urzędnikow.

Cechy zebrane ſtanowiły prawa zwane *Plebiſcita uchwały poſpolſtwa*, ktore z razu ſamych tylko obowiązywały plebeiuſzow; potym miały moc prawa nawet względem ſenatu, a ten muſiał na nie dawać zezwolenie. Przez te ſtopnie poſpolſtwo, ktorego władza iuż tak barzo osłabiona była, przyſzło do uczeſtnictwa naywiększych godności tak mieyſkich iako i woyſkowych. Patryciuſzowie niczym nad plebeiuſzow nie celowali. Wſzyſtko ſtało ſię rowno.

Na tym ſeymie zrazu ſtanowiono wſzyſtko żywym głoſem. Urzędnicy na to wyſadzeni *Rogatores* chodzili od iednego do drugiego cechu, albo podług centuryi porządku, zbierali i liczyli głoſy. Rzecz większością zdań uſtanowiona za prawo ogłaſzana była. Dopiero roku Rzymu 615. Trybun Gabiniusz ten wotowania ſpoſob zamienił w takowy. Skoro los ſkazał każdemu cechowi lub centuryi mieyſce w porządku wotowania, kazano im przechodzić przez moſtek na to ſporządzony na polu Marſowym. Ten moſt prowadził w zaparkanienie zwane *ſepta*, albo *ovile*, od podobieńſtwa do hurtowania owiec w polach. Kiedy in *foro* ſeym ſię odprawiał, ſznury przeciągnione zaſtępowały mieyſce parkanu. Cech ktory pierwſzy podług loſu wchodził, nazywał ſię *prærogativa.* Zdanie *prerogatywy* nie było ſekretne. Służyło za wrożbę zdań innych cechow i prawie zawſze ie za ſobą pociągało. Przy wniściu w owo opaſanie byli rozdawacze tabliczek cienkich z drzewa. Na tych tabliczkach wyrażano litery początkowe zdania pozwalaiącego i odrzucaiącego. Potym ſzli wrzucać tabliczki w ſkrzynki na to poſtawione we śrzodku zamkniętego mieyſca. Feſtus powiada, że gdy pierwſzy raz lud ten moſtek przechodził, młodzież z całey mocy krzyczała, iż trzeba z niego wſzyſtkich maiących lat ſześćdzieſiąt poſtrącać, przeto iż ten wiek będąc wolny od publicznych ciężarow, nie powinien

winien był dawać głosow. Ztąd poszły te Łacinnikow mowienia sposoby *senes depontani*, *sexagenarios de ponte dejicere*.

Przy wchodzie w opasanie siedzieli obywatele poczciwością znakomici, dla uważania wszystkiego co się działo, *custodes* zwani. Wyciągaiąc tabliczki ze skrzynki, znaczyli ich liczbę u siebie na tablicy. Gdy szło o obranie iakiego urzędnika, dawano każdemu wchodzącemu tyle tabliczek ile staraiących się o urząd było, z imionami kandydatow. Jak się większość kresek za iednym okazała, prezyduiący na seymie ogłaszał obranego.

Jeśli rzecz była o przyięcie lub odrzucenie prawa, lub dekretu ludowi podanego, na ten czas każdy brał dwie tabliczki: na iedney z nich były litery U. R. *ut rogas*, to iest: iak żądasz, pozwalam; na drugiey litera A. *Antiquo*, znoszę, odrzucam, niepozwalam.

Kiedy się trafiło iż pod czas seymowania przypadły burze, grzmoty, łyskawice; brano to za znak iż się obrady bogom niepodobały, odkładano ie na inny czas. Obrani iednak urzędnicy zostawali iuż przy urzędzie.

COMITIA CALATA. Seymy na ktorych obierano kapłanow i czyniono *testamenta*. Były takie i przez kurye, i przez Centurye.

COMITIA CENSORIA. Na obranie Censorow. *Consularia*, na obranie Konsulow i tym podobne.

COMITIUM. Mieysce gdzie się lud Rzymski na seym z dawności zgromadzał. Była to część *Fori*, wielkiego placu, czyli rynku Rzymskiego. Potym mnogość ludu przyczyną była przeniesienia obrad na pole Marsowe. *Comitium i Comitia* pochodzą od słowa *Com* albo *cum eo schodzę się, wspoł idę*.

COMOEDIA. Sztuka teatralna wierszem złożona, w ktorey wydawano sprawy pospolite ludzi, wyśmiewaiąc ich przywary dla przestrogi lub poprawy patrzących, niewiadomy ma swoy początek. Powszechnieysze iest zdanie, iż się zaczęła od pieśni śpiewanych w czasie winobrania od robotnikow. Przy tych pieśniach odprawuiąc święta Bachusa brali też na siebie rożne postaci iako to Satyrow, Sylenow, i tak się wozami włoczyli. W Grecyi naydawniey znamy Komedyą. Wierszopisowie po wsiach naprzod chodzili, grube żarty wierszem wydaiąc, i kuglarstwa wyprawuiąc. Długo barzo komedya nie miała właśnego kształtu, i daleko poźniey niż Tragedia, mieć

go zaczęła. Poeta ſam wychodził na teatrum i przy piſzczałce wierſze ſwoie śpiewał. Przydano potym iedną oſobę, poźniey drugą, wynaleziono maſki, ſtroy i inne ſprzęty teatralne; rozdawano części komedyi do grania aktorom. Dopiero za dodaniem czwartego i piątego aktora ułożyło ſię Poema w pięć aktow. Na tych komedyach aktorowie brali imię i podobieńſtwo twarzy znanych oſob, wyśmiewali ie; nie przypuſzczali częſto uczciwych obywatelow. Swawola poetow i aktorow zuchwale kogo chcieli ſzarpiących, ściągnęła prawo pod ſurową karą wymieniać na ſcenie oſoby. Ten komedyi rodzay, nazywał ſię *komedya ſtara.*

Za nową uſtawą, poetowie iuż nie brali imion obywatelow, zmyślone dawali aktorom: ale tak dokładnie przez rożne znaki umieli wytykać oſoby, iż ie łatwo każdy poznać mogł. To była *komedya ſzrednia.*

Na koniec uprzykrzyſzło ſię wſzyſtkim nic nie ſłyſzeć na teatrum, tylko ſatyry oſobiſte. Jeſzcze barziey zatym oboſtrzono prawa, i ściśniono wolność wierſzopiſow. Ta odmiana ſprawiła nowy komedyi ſpoſob, *komedya nowa* nazwany. Odtąd komedya, przyſtoyność i dobre zamierzenie miała. Bawiąc ſię około ſpraw zmyślonych, śmiechem i żartem poprawie obyczaiow ſłużyła. Nayſławnieyſi Greccy komedyi piſarze Ariſtofan i Menander. Ta odmiana zaſzła mało przed panowaniem Alexandra.

U Rzymian, komedya zaczęła ſię iednegoż czaſu co i Tragedya około ſześćſetnego dwudzieſtego roku od założenia miaſta. Wierſze, ktore *feſcennini* zwano, przez ten cały czas zamiaſt komedyi miane, pełne były grubych ſzyderſtw, i złączone z poſtawą, ruſzaniem i ſkokami wcale nieprzyſtoynemi. Po tych roſpuſtnych wierſzach naſtąpiły żarty ucieſzne, i nic nieprzyſtoynego nie maiące. Takowe poema nazywano *ſatyra* albo *ſatura.* Dopiero w roku 514. Rzymu Liv. Andronicus zaczął dawać komedye i tragedye Łacinſkie na wzor Greckich: po nim Licinius Coecilius, Plautus i Terencyusz. Coraz barziey naſtępniy ten rodzay poezyi wydoſkonalali. Rożne były gatunki komedyi u Rzymian.

Comediœ Attellanœ tak nazwane od Attelli miaſta w kraiu Oſkow, zkąd ie też czaſem *Oſcœ* mianowano. Były to wierſze pełne dowcipu i żartow, ktore młodzi pomiędzy aktami większey teatralney ſztuki grywać byli zwykli. Nie było rzeczą hańbiącą nayſzlache-

chetnieyszey młodzieży pokazywać się i być aktorami w komedyi Attellańskiey: co w innych komedyach niesławę czyniło, aktorowie bowiem *Mimi*, *Histriones*, w Rzymie zwani, mieysce w cechu obywatelow tracili, i woyskową służyć nie mogli.

Comœdiæ Palliatæ. Zwano komedye Greckie przeto iż *Pallium*, płaszcz, był zwyczaynym owego narodu ubiorem.

Comœdiæ Togatæ. Komedye Rzymskie pisane na wzor obyczaiow Rzymskich. *Toga* zwyczayną tego ludu szatą była. To nazwisko dwoiakie znaczenie miało. Raz *Togatæ* wyrażało iedno co *Romanæ*, przez stosowanie się do zwyczaiow Rzymian, drugi raz, ile oznaczało rożnicę od komedyi *Pretextata* zwaney.

Pretextatæ. Komedye poważne, na ktorych aktorowie nosili osoby urzędnikow Rzeczypospolitey. To imię pochodziło od *pretexta*, suknia purpurą bramowana, iaką nosili ludzie na dostoieństwie wysokim będący. Podobno też zwano *pretextatas* od czystego i przystoynego pisania ich sposobu, iaki przyzwoity iest osobom dostoynieyszym.

Tabernariæ Comœdiæ były te, na ktorych udawano sprawy i obyczaie naypodleyszego gminu. Afranius i Ennius pisali w tym rodzaiu.

Comœdiæ Rhintonicæ od Rhintona ich wynalazcy człowieka jowialnego imię maiące; Zył on za czasow pierwszego Ptolomeusza. Mięszane były z Tragedii komedyi, co dzisiay Tragikomedyą zowią.

COMPITALIA. Swięta u Rzymian na cześć bożkow Lares, ktorym *compita* to iest ulice rozstayne poświęcone były.

CONGIARIUM. Podarunek, ktory Cesarze albo urzędnicy wyżsi dawali ludowi, iako *donativum* był podarunek czyniony żołnierzom. Congiarium było albo w pieniądzach, albo w żywności.

CONGIUS. Garniec Rzymski. Miara rzeczy ciekłych, trzyma Warszawskich kwart trzy i poł.

CONSUALIA. Swięta Rzymskie postanowione od Romulusa na cześć Neptuna, inaczey *Consus* nazwanego, bożka Rady. Odprawowano ie w cyrku, osobliwie przez igrzyska iezdne. W te święta nie pracowano końmi ani osłami, ktore kwieciem uwieńczano. Dzień tey uroczystości naznaczony był 21. Sierpnia.

CON-

Consul. Consulatus. Naywyżfzy urząd w Rzymfkiey Rzeczypofpolitey z Krolewfką prawie władzą. Po wypędzeniu krolow, dwoch urzędnikow rządziło Rzecząpofpolitą, zrazu pod imieniem Pretorow, (*) potym Konfulow od słowa *confulere* mieć ftaranie o całość Rzeczypofpolitey. Do tey godności trzeba było lat mieć przynaymniey 42. W nadzwyczaynych iednak przypadkach uchylano to prawo. Obieranie Konfulow należało do ludu Rzymfkiego zgromadzonego na feym przez Centurye na placu Marfowym. Czas obierania, iako i obeymowania tego urzędu odmieniał fię kilka razy. Bywało, iż pierwfzego dnia Stycznia obierano Konfulow, ktorzy piętnaftego Marca zaczynali fprawować urząd. Potym czas obierania uftanowiony był prawem w miefiącu Sierpniu, a obeymowania urzędu w Styczniu naftępuiącego roku. Przez pięć miefięcy powinni byli nowi Konfulowie, ktorzy w tym przeciągu czafu zwali fię *Confules defignati*, zabierać wiadomość fpraw Rzeczypofpolitey, fpofobić fię do iey rządu.

Skoro lud obrał nowych Konfulow, dawnieyfzy ktory feym był złożył, ogłafzał zgromadzeniu wybranych. Zaraz nowi Konfulowie otoczeni fenatem i ludem fzli na Kapitolium, na ofiarowanie Jowifzowi Kapitolińfkiemu, i czynienie ślubow za fzczęśliwość Rzeczypofpolitey, przez ktore obiecywali święta lub igrzyfka iakie fprawić, kościoł wyftawić albo co podobnego. Potym przyfięgali zachować zupełnie fwobody ludu Rzymfkiego, i we wfzyftkim fzukać dobra całego państwa. Rząd ich był roczny.

W początkach Konfulowie zatrzymali wfzelkie powierzchowne znaki naywyżfzey krolewfkiey władzy. Mieli przed fobą ceklarzow, *Lictores*, dwudziestu czterech, nofzących topory i pęki rożg, ale potym liczba ich zmnieyfzona do dwanaftu. Publ. Valeryufz Konful chcąc ludowi przypodobać, podanym od fiebie prawem topory od pękow odłączył. Nofili Konfulowie fzatę bramowaną purpurą, *prætexta*. W zgromadzeniach ludu fiadali na krzefłach z floniowey kości toczących fię *Curulis*, trzymaiąc w ręku z teyże materyi lafkę. Nofzono ich po mieście w lektyce, przed drzwiami ich domu rzucano gałązki laurowe. Na

(*) Feftus. in XII. tabul. apud. Plinium l. XVIII.

Na biesiadach i uroczystościach, naypierwsze mieysce im dawano, do domow odprowadzano, czego nikomu w ich przytomności nie czyniono. Gdy przechodzili po ulicy, wszyscy, nawet urzędnicy powinni byli przed niemi powstać, a ieżdni zsiąść z konia. Wszystkie urzędy były im podległe, oprocz Dyktatora i Trybunow pospolstwa.

Gdy Rzeczpospolita kraie swoie zwycięstwy rozszerzyła, senat przed obraniem Konsulow wymieniał dwie Prowincye, ktorych rząd naznaczony był przyszłym Konsulom. Ci losy ciągnęli o prowincye, albo między sobą umową wybor prowincyi stanowili, co się u Łacinnikow mowiło *comparare inter se*. Takowe prowincye nazywano *Consulares*. Kiedy Konsul w przeciągu roku umarł, albo był z urzędu złożony, obierano innego, ktorego urząd z rokiem iuż zaczętym się kończył.

Konsulowie koleyno rząd Rzeczypospolitey sprawowali przez miesiące: starszy w wieku lub więcey dzieci maiący koley zaczynał. Ten przy ktorym było sprawowanie władzy, miał wzwyż wyrażone konsularskiey godności znaki: Przed drugim ieden tylko szedł sługa urzędowy. To dostoieństwo z początku było dawane samym tylko patrycyuszom: ale w roku 387. gdy pospolstwo otrzymało pozwolenie rownie ze szlachtą dostępowania wszystkich godności w Rzeczypospolitey, pierwszy raz Konsulem plebeiusza obrano.

Władza Konsulow nayobszernieysza była. P. Valerius wprawdzie, podanym od siebie prawem dał wolność appellowania do ludu od sądu Konsulow, atoli ich dostoieństwo we wszystkich innych rzeczach nienaruszone się utrzymało. Wszystkie sprawy publiczne od nich zawiadowane były. Oni posłow wielkich wprowadzać i słuchać, seymy zwoływać, senatu wyroki i pospolstwa ustawy do wykonania przywodzić, prawa na tablice zapisywać i ogłaszać, na obieraniu urzędow pierwsze mieysce zasiadać, władzę mieli. Co się tycze woyny i wypraw woyskowych, przy Konsulach naywyższa i prawie krolewska moc była. Oni za ustanowieniem woyny, obywatelow na pole Marsowe zwoływali, żołnierzy wybierali, rozkładali woysko, starszyznę woyskową w swoiey służbie stanowili, skarbem zawiadowali, maiąc zawsze przy sobie *Questorow*, czyli Podskarbich.

Ta władza słabieć poczęła wtedy, gdy postanowiono Trybunow z mocą sprzeciwienia

ſię aktom Konſularſkim. Jedno ſłowo *veto*, niepozwalam z ſtrony Trybunow, wniwecz całą onych ważność obracało. W czaſach zamięſzania i niebezpieczeńſtwa Rzeczypoſpolitey, zupełną Konſulom władzę oddawano, zlecaiąc im temi ſłowy: *viderent ne quid Reſp. detrimenti caperet*, aby mieli baczność, żeby Rzeczpoſpolita nieſzkodowała. Pierwſzy Triumvirat Pompeiuſza, Cezara i Brutuſa, barzo nadweręźył Konſularſkiey powagi, a Dyktatura uſtawiczna Cezara ſtała ſię prawie iey zgubą. Ten uciemiężyciel wolności oyczyſtey odmienił kſztałt Konſularſtwa, dawał go komu i na iak długi czas chciał. Za Ceſarzow Rzymſkich cien tylko i nazwiſko tego urzędu zoſtało. Liczbę ich mnożono, za ſzczery tytuł Konſularſtwo dawano, czas do mieſiąca, a niekiedy do kilku dni ſkracano. Za panowania Juſtyniana, roku Chryſtuſa 541. Konſularſka godność zupełnie znieſiona, ślad tylko iey pozoſtał w tytule Konſula od Ceſarzow branym, pierwſzego roku panowania.

Copiæ. Woyſka. U dawnych na początku woyſka nie były liczne.

W Lacedemonie. Za czaſow Likurga, Sparta nie liczyła obywatelow nad dziewięć tyſięcy. Piechota u nich naywiękſzą ſiłę woyſkową czyniła: bo w początkach barzo mało iazdy mieli. W poźnieyſzym czaſie, woyſko Lacedemońſkie z czterech rodzaiow żołnierzy złożone było: z obywatelow, z ſprzymierzonych, z iurgieltowych, i z niewolnikow. Obywatele w tey Rzeczypoſpolitey dwoiacy byli. Jedni w mieście mieſzkaiący, Spartami, drudzy na wſiach lub oſadach, Lacedemończykami zwani. Zwyczaynie u nich oſzczędzano woyſka kraiowe, małą liczbę na wyprawy wyſyłano, ale ta mała liczba wiele dokazywała.

Sprzymierzeni we dwoynaſob wynoſili niżeli obywatele, utrzymywały ich ſwoim żołdem miaſta, od ktorych na potrzeby Spartańczykow wyſłane były. Jurgieltowi, byli to obcych narodow żołnierze od Rzeczypoſpolitey płaceni, kiedy ich na poſiłki ſwoie wzywała. W niezwyczaynych przypadkach Lacedemończycy uzbraiali niewolniki ſwoie nazwane *Ilotæ* albo *Hilotæ*, ktorych w wielkiey liczbie używali do rolniczey roboty. Liczba niewolnikow na woynę wyprawionych wynoſiła niekiedy na trzydzieści pięć lub czterdzieści tyſięcy, lecz takowe przypadki rzadkie były. Zwyczaynie woyſko ich ſkładało ſię z dzieſięciu, lub naywięcey dwanaſtu tyſięcy ludzi.

Woy

Woyſka Ateńſkie. Jako Ateny daleko więkſze i ludnieyſze były od Sparty, tak też więkſze miały woyſka. Daie ſię widzieć z Tucididesa, iż woyſka Ateńſkie na początku woyny Peloponeſkiey wynoſiły piętnaście tyſięcy piechoty, na tyſiąc ſześćſet iazdy, oprocz drugich ſzeſnaſtu tyſięcy zoſtawionych na ſtraż miaſta, zamku, portow i innych mieyſc kraiu Attyckiego. Więkſza tych drugich część była z obywatelow ſtarſzych, lub młodſzych od wieku żołnierſkiego, to ieſt dwudzieſtu lub ſześćdzieſiąt lat. Przyimowano także do tey ſtraży wielu cudzoziemcow, ktorzy w mieście oſiedli. Procz obywatelow mieli Ateńczykowie żołnierzy ſprzymierzonych, ktorzy naywiękſzą liczbę ſkładali: mieli za pieniądze zaciągnionych, i w okoliczności naywiękſzey potrzeby, uzbraiali niewolnikow.

Woyſka Rzymſkie. Od Romuluſa do Serwiuſa Tulliuſa woyſka Rzymſkie ſkładały ſię tylko z dwoch albo trzech legii czyli połkow. Każdy zaś połk nie miał więcey nad trzy tyſiące pieſzych, a trzyſta końnych. Po wypędzeniu krolow, gdy legie w początkach Rzeczypoſpolitey wynoſiły po cztery tyſiące ludzi, każdemu Konſulowi na wyprawy woienne po dwą tyſiącę dawano. Ale procz obywatelow, z ktorych ſię połki ſkładały, ſprzymierzeni też żołnierze należeli do woyſka Rzymſkiego. Były to ludy Włoſkie od Rzymian podbite, ktorym Romulus używanie ſwych praw pozwolił z obowiązkiem doſtarczania w potrzebie woienney poſiłkow. Dawali ſprzymierzeni zwyczaynie rowną piechoty liczbę z Rzymſką, a wedwoie tyle iazdy.

W tym ſtanie woyſko Rzymſkie zoſtawało prawie aż do ſzoſtego roku woyny Punickiey; kiedy Rzeczpoſpolita cudzoziemſkie zaciągi przypuściła. W ten czas woyſko iey z troiakiego gatunku żołnierzy ſkładało ſię z legii czyli pułkow, w ktore ſami tylko obywatele wchodzili; z żołnierza ſprzymierzonego; i zaciągnionych za pieniądze, ktorych *auxiliares* zwano.

Woyſka ſtały ſię licznieyſze, kiedy po owey potyczce pod Kannami, złożone legie z pięciu tyſięcy, a czaſem ieſzcze i dwochſet piechoty, a poźniey za Maryuſza z ſześciu tyſięcy. Pomnożyła ſię liczba ſprzymierzeńcow. Na końcu ſądzić można iak ſtraſzne były woyſką Rzymſkie oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſow, z powieści dzieiopiſow twierdzących że na potyczce pod Filippami przeciwko Brutuſowi i Kaſſiuſowi ſprzy-

ſprzyſiężonym, Cezar i Antonius mieli każdy z oſobna po dwadzieścia pułkow, ktore po pięć tylko tyſięcy ludzi rachuiąc, czyniły po ſto tyſięcy, z iazdą procz tego dwanaście albo trzynaście tyſięcy koni wynoſzącą. Przydać do tego potrzeba przynaymniey rowną liczbę ſprzymierzeńcow i żołnierza poſiłkowego.

Mieli ieſzcze Rzymianie procz tych woyſk małe połki pod Prokonſulami pilnuiące prowincyi granicznych, dla utrzymania w poddanſtwie ludow nowo podbitych.

CORONA. Wieniec, korona. Naydawnieyſzy ieſt zwyczay uwieńczania głowy. Z rożnych rzeczy korony wito. Na proſtych owych paſterſkich, a nayweſelſzych bieſiadach i świętach używano wieńcow z trawy, *coronæ gramineæ*, z winnych liści *pampineæ*, z kłoſow, *ſpiceæ*. Potym poſągi bożkow koronami zdobiono. Poźniey na rozkoſznych i zbytku pełnych bieſiadach każdy prawie ſtołownik miał trzy korony. Uwieńczano wierżchy domow, drzwi, bramy.

Korony ſtały ſię naychwalebnieyſzym znakiem chwały. U Grekow zwycięzcy na igrzyſkach Olimpiyſkich odbierali koronę oliwną, na Pityiſkich laurową, na Iſtmicznych z opichu ziela.

Kiedy w Atenach ſenat przyſądził komu koronę za uſługę Rzeczypoſpolitey, czyniono ogłoſzenie tego ſądu w ſamym ſenacie. Kiedy ią lud poſtanawiał, tedy naznaczano mieyſce koronowania w publicznym Ateńczykow zgromadzeniu. Uwieńczony brał koronę z ſobą, i chował ią w domu za chwalebną ſwych zaſług pamiątkę. W początku ta korona była z dwoch ſplecionych gałążek drzewa oliwnego, ktorą w zamku chowano i świętą zwano: potym na złotą odmieniona zoſtała. Czaſem narody obce Ateńczykom ſtanowiły i ofiarowały korony.

Rzymianie od Grekow zabrali zwyczay koron. Nim zbytek z Azyi i Grecyi wprowadzony upodlił używanie wieńcow, na nic one nie ſłużyły, tylko na cześć bożkow, i nagrodę czynow walecznych. Rozmaite u Rzymian były korony. Celnieyſze te.

Corona aurea zwyczaynie dawana była naywyżſzym wodzom, i tym ktorzy tryumf odprawowali.

Corona Caſtrenſis albo *Vallaris*. Odbierał ią żołnierz, ktory pierwſzy wtargnął w oboz nieprzyiacielſki, przedarſzy ſię przez ſzańce. Naprzod były z liści iakiego drzewa, potym ze złota.

Co-

Corona Civica. Z dębowych liści była nagrodą temu, ktory życie obywatela iakiego zachował od nieprzyiaciela. Obywatel zachowany świadectwo dawał przysługi swego wybawiciela, koronę z rąk wodza odebraną sam swoiemu obroncy oddawał, i zawsze go za oyca swego poczytywał. Ten, ktory ią odebrał, zawsze na głowie nosić mogł, a takie uszanowanie miał u wspołobywatelow, iż na igrzyskach publicznych, widokach, uroczystościach, wszyscy przed nim powstawać powinni byli, i mieysce między senatorami zasiadał. Nadto, od podatkow publicznych z oycem, i dziadem swoim po oycu, był uwolniony.

Corona Muralis. Ze złota lub srebra nakształt muru zrobiona z wydaniem wież i baszt, dostawała się temu, ktory pierwszy na mury miasta nieprzyiacielskiego wstąpił.

Corona Navalis, była dla tego, ktory pierwszy na okręt nieprzyiacielski z orężem w ręku wskoczył. Ta korona ze złota ozdobiona była sztabami okrętow. W zacności nieustępowała żadney, oprocz obywatelskiey *Civica.* Podobna co do kształtu była *Rostratæ*, od tamtey się tym rożniła, iż *Rostratam* odbierał wodz sam, ktory na morskiey potyczce zwycięstwo, otrzymał.

Corona obsidionalis. Nagroda temu, ktory miasto od oblężenia uwolnił. Zaraz na tym mieyscu, gdzie ta zasługa uczyniona była, spiesząc się z nagrodą rwano trawę i z niey wieńce spletano. Prostota nagrody zaszczycona była wielkim tey korony szacunkiem, gdyż za świadectwem Pliniusza więcey niż *Muralis*, *Navalis*, *Vallaris*, *Triumphalis*, poważana była.

Corona Ovalis. Z myrtu dawana była odprawuiącym tryumf mnieyszy, zwany *ovatio.*

Corona triumphalis była dwoiaka. Jedna, ktorą woysko przysądzało wodzowi swemu po otrzymanym zwycięstwie, ta bywała z lauru lub ze złota nakształt liści laurowych. Druga, ktorą prowincye ofiarowały wodzowi z zwycięstwem do Rzymu powracaiącemu na ozdobę iego w dzień tryumfu, *Provincialis* nazwana. Bywała ich często wielka liczba. Z tego daru i znaku czci wodzowie potym zrobili sobie własność, i niby podatek, ktory im prowincye w gotowych pieniądzach wypłacać musiały.

Były i inne rodzaie koron, iako to: *Corona Sacerdotalis* z myrtu, ktorą kapłani nosili

 na

na głowie. *Corona Sepulchralis* pogrzebowa. Jeżeli zmarły był iaką koroną za życia przez zasługi zaszczycony, po śmierci kładli mu iedną na głowie, inną na trumnie, inną na grobie. U Grekow była z *apium*: u Rzymian zwyczaynie z kwiatow rożowych.

CORVUS. Machina w Morskich potyczkach służąca do zaczepiania okrętow nieprzyiacielskich.

CULEUS. Naywiększa miara rzeczy ciekłych u Rzymian. Zamaykała w sobie dwadzieścia *amphoras*, co wynosi na sto czterdzieści garncy Warszawskich.

CURIA. U Rzymian tak się zwała część Cechu. Romulus podzielił lud Rzymski na trzy cechy, a każdy cech na dziesięć kuryi. Każda kurya z początku składała się ze stu ludzi, i czyniła osobną dzielnicę miasta, i niby parafią. Ztąd poszły rozmaite nazwiska, ktoremi rożnicę kuryi oznaczano. Nazywano też tym imieniem, mieysca, na ktore się kurye zgromadzały dla swoich szczegulnych spraw, i dla odprawiania uroczystości nabożnych. Tam po ofiarach zawsze następowały biesiady, ktore Romulus ustanowił na utrzymanie iedności i zgody między obywatelami. Takowe mieysca i domy brały imiona od tych, ktorzy ie wystawiali. Jako *Curia Hostilia* od Tulliusa Hostiliusa krola, &c. albo od tych na ktorych pamiątkę wybudowane były: tak *Curia Marcelli*, od Oktawii matki iego na cześć syna stawiona.

CURIALES. 1. Urzędnicy i Senatorowie rożnych miast, zwani także *Decuriones*. 2. Obywatele składaiący iaką kuryą. 3. Niewolnicy na biesiadach kuryalnych posługuiący.

CURIO. Kapłan i przełożony kuryi. Każda miała swego kuryona. Było ich zatym trzydziestu podług liczby kuryi z ustanowienia Romulusa. Ten *Curio* zawiadował ofiarami i biesiadami każdey kuryi, miał dozor wszystkich mieszkańcow iedney dzielnicy miasta. Każda kurya swego kuryona obierała. Nad temi zwierzchność i pierwszenstwo miał naywyższy kapłan kuryalny.

CURIO Maximus. Tego lud cały obierał przez kurye na seymie *Comitia Curiata*. Lubo poźniey kuryonowie byli pod starszeństwem naywyższego kapłana Rzymskiego (Pontifex Maximus) iednak poczytywano ich za pierwszych od wszystkich kapłanow, procz Augurow, ktorzy dawnieysi byli. Kuryonow utrzymywała każda kurya ofiarami, dziesięcinami, lub pieniędzmi.

Currus. Grecy i Rzymianie mieli rozmaite wozy do rożnego używania. Jedne do podroży, inne do woyny, inne do okazałości świąt, do igrzysk i gonitw służyły. Czytamy w Homerze i Wirgiliuszu o wozach u Grekow do potyczek używanych. Te iako barzo niewygodne, nie długo trwały. Poźnieysi pisarze wzmianki o nich żadney nie czynią. Wozy kosami nasadzone *Currus falcati* były barzo we zwyczaiu u narodow Azyatyckich do potyczek.

Rzymianie za krolow używali wozow *Carpentum* po mieście, iako się widzieć daie z Titusa, Liwiusza piszącego, iż Tullia żona Tarkwiniusa pysznego po ciele zmarłego oyca takowym wozem przeiechała. Ale ten zwyczay nie trwał za czasow Rzeczypospolitey. Nie używano wozow, ieno do podroży, do obrządkow nabożnych, do igrzysk na cyrku, i do pompy tryumfalney.

Wozy tryumfalne przechodziły wspaniałością wszystkie inne. Były podobne do wieżyczki wyzłacaney, ozdobione słoniową kością i laurem. Zaprzęgano do nich cztery konie białe wrząd ieden, a sam tryumfuiący stoiąc powoził się. Bywały te wozy czasem ciągnione lwami lub słoniami.

Trudno iest wszystkie rodzaie powozow u Rzymian wydać w przekładaniu Autorow. Nie mamy wszystkich iaśnie opisanych. Zwyczaynieysze te były powszechnie *bigæ*, *trigæ*, *quadrigæ*, woz parokonny, o czterech. *Thensa* o dwoch kołach powoz, służył do obwożenia posągow, bożkow na publicznych uroczystościach. *Carpentum* naprzod używane tylko od pań Rzymskich i Westalek o dwoch kołach, potym Cesarze takiemi ieździli, ozdabiaiąc ie suto złotem, rznięciem, drogiemi kamieńmi. *Carruca* i *pilentum*, były kryte, o czterech koniach lub mułach, barzo ozdobione, pozłacane lub posrebrzane. Te ktore Rzymianie nazywali *essedæ*, *vehicula*, *petoria* iedno prawie były, *Pilentum*, *Rheda* woz wielki do przewożenia ludzi o czterech kołach: zaprzęgano do nich ośm lub dziesięć koni; częściey iednak muły.

Cisium, *birotum*, i *synoris* małe powozy o dwoch kołach daią się widzieć na starych pamiątkach wozki nakształt kolasek o iednym koniu. Wozy ciężarne o dwoch lub czterech kołach *plaustra* zwane: *plaustrum majus* o czterech kołach: zaprzęgano w nich konie, muły, woły.

Mieli też Rzymianie zwłaszcza bogatsi lektyki, ktore noszone bywały przez niewolnikow, a czasem przez muły, z ktorych ieden szedł z tyłu a drugi z przodu.

Cursus. Bieganie, gonitwy. Te w wielkim używaniu i szacunku u Grekow i Rzymian były.

W Rzeczypospolitey Lacedemońskiey, Ateńskiey, Rzymskiey, gonitwy piesze były częścią edukacyi ich młodzieży, ktora przez nieszypkości, mocy i zręczności nabywała. Na początku igrzyska Olimpiyskie tak sławne w Grecyi i Rzymskie w cyrku, nic innego nie były procz biegania do mety. Do tego ćwiczenia dodano potym inne zapaski szermierskie. Atleci czyli szermierze z wielką pilnością przyprawiali się do gonitw, a przez wstrzemięźliwość w pokarmie i napoiu, przez rożne lekarstwa starali się zabiedź wzdęciu i zatwardzeniu śledziony. Nadto ćwiczyli się w biegu po wielkim piasku, umacniaiąc przez to nogi, i sposobiąc się do łatwieyszego uganiania się po twardey ziemi na publicznych igrzyskach. Ostatnie przygotowanie przed samym popisem zależało na nacieraniu całego ciała i smarowaniu oliwą, tak żeby przez to od zdrętwienia nogi ochronili, iako żeby ciepło wewnętrzne zatrzymane było.

Niektorzy z szermierzow biegali nadzy, procz pasa okrywaiącego, co wstyd okrywać każe, a czasem mieli pewny gatunek obuwia. Niektorzy zaś uzbroieni, w szyszaku z tarczą i w cizmach stawiali się. W miarę większego ciężaru większa w gonitwach zasługa była. Wszyscy stawali przy szrankach w iedney linii, iednak przez losy mieysce w linii brali, i tak czekali znaku: tym czasem przez rożne obroty i skoki doświadczali szypkości swoiey. Za daniem znaku z niewymowną szypkością wybiegali. Niegodziło się żadnych podstępow w biegu względem drugiego używać. Prawa szermierstwa zakazywały ich pod zelżywemi karami. Wolno iednak było z przypadkow cudzych korzystać. Pierwszy u mety stawaiący nagrodę odbierał.

Troiakie nam opisuią u Grekow gonitwy piesze co do długości placu. Jedne nic innego nie były, tylko przebieżenie placu *stadium* zwanego: i w tym iedynie szło o przegonienie się raz przez rzeczoną długość. Drugie nazwane *diaulon podwoyne*, w tym trzeba było, aby szermierz przebiegłszy *stadium* do mety, znowu się od niey do szrankow wrocił. Trzecie

cie *dolichos*, fkładało fię z wielu *diaulow*, to ieft podwoynych biegow, iednym ciągiem odprawionych. Liczba takowych powrotow mnieyfza była u Rzymian niż u Grekow.

Gonitwy konne. Te wielce zwyczayne były u Grekow na publicznych uroczyftościach, i chociaż nie tak fławne iako gonitwy wozami, iednak krolowie i xiążęta ubiegali fię na nich fami, albo przez fwoich iezdcow i niby koniufzych o zwycięftwo, co i miafta rożne przez fwoich czyniły. U Rzymian *Circus* był takich gonitw mieyfcem: używano ich pod czas widokow Circeńfkich i na igrzyfkach pogrzebowych. Zawfze z wielkim kofztem i okazałością odprawowane były. Grecy i Rzymianie na ten koniec z wielkim nakładem chowali dzielne konie, i ludzi biegłych do leczenia ich oraz do uczenia młodych iezdcow. Konie miały imiona właſne i zwyczaynie przed gonitwami wpifywano ie z imionami iezdcow w kſięgi na to fporządzone.

Mieyfca iezdcom, gdzie ktory przy fzrankach w iedney zawfze linii ftanąć miał, lofami iako fię rzekło ciągniono. Za daniem znaku przez trąbę fzranki otwierano, albo kiedy zamiaft nich fznur był ciągniony, fznur fpufzczano. Z wielkim pędem wypadali iezdcy. Powinni fię byli w koło mety czyli ftupa obrocić, i znowu na fwoie mieyfce ftanąć. Na ten czas przełożony nad igrzyfkami dawał zwycięzcy koronę, a koniowi na głowę przypinał palmę. Sławiono rownie z iezdzcami konie. Były na tablicach marmurowych imiona, rod i maść ich, nawet wyftawiano im pofągi. Te gonitwy, ktore odprawowano oklep bez ftrzemion, były niebefpieczne, i długiego przeciągu. U Grekow *Hippodromi*, to ieft: place gonitw konnych; miały naymniey cztery *ftadia* długości, u Rzymian zaś mniey. Ale między wfzyftkiemi gonitwami naytrudnieyfze były te, w ktorych iezdziec fiedząc na iednym koniu drugiego prowadził, i w pędzie z iednego na drugiego fię przefiadał fpofobem Numidom. Tacy iezdzcy u Rzymian zwali fię *Defultores*.

Gonitwy wozami. Te czyniły nayślicznieyfzy widok ze wfzyftkich igrzyfk Greckich i Rzymfkich. Wozy miały formę Konch na dwoch kołach z dyfzlem barzo krotkim do ktorego przyprzęgano czafem trzy lub cztery konie obok, wybrane z nayfzypcieyfzych. Łacinnicy takowe wozy zwali *Bigæ*, *Trigæ*, *Quadrigæ*, fkrociwfzy *Bijugæ*, *Trijugæ*, &c. Poetowie chcąc wyrazić pęd iak naywiękfzey fzypkości, porownywali go z prętkością bie-

biegu takowych wozow. Nic niebespiecznieyszego nie było nad te gonitwy dla wielości przypadkow, ktore się trafić mogły. Jezdziec ledwie się opierał. Procz przypadkow złamania iakiey części wozu, i wywrotu, iezdzcy spotykaiąc się z innemi wozkami starali się wzaiem zaczepiać ie i wywracać. Pomnażała niebespieczeństwo liczba wielka wozow uganiaiących się. W Rzymie dawano widok w iednym dniu stu wozow o czterech koniach na wielkim cyrku, razem ich wypuszczono dwadzieścia pięć. A rozbicie poiazdow czyniło wielkie upodobanie patrzącym, upodobanie wcale nie ludzkie. Ci ktorzy w igrzyskach odprawiwszy gonitwy wozem biegali także pieszo, zwani byli *Parabatæ*, *Apobatæ*.

Meta był to kamień wyniesiony nad ziemię na pułtora łokcia. W koło tey mety z naywiększym rozbicia się przez naymnieysze uderzenie niebespieczeństwem, trzeba było okrążyć i na swoie mieysce się wrocić. W czasie gonitw, trąby ożywiały ochotę walczących. Nie iest pewna, co niektorzy autorowie mowią o liczbie obrotow koło słupa potrzebney do wygrany.

Nagrodą tych niebespiecznych gonitw, u Grekow była korona oliwna. Imię zwycięzcy z imieniem oyca i miasta, z ktorego był, woźny publicznie ogłaszał. W Rzymie obdarzano zwycięzcow srebrem, złotem, wieńcami, szatami, lub końmi.

Czasem u Grekow niewiasty szlachetne do tego zwycięstwa się ubiegały. Nie było tego zwyczaiu u Rzymian za czasow Rzeczypospolitey, lecz za Cesarzow niewiasty i panny popisywały się w gonitwach konno i wozami.

CYATHUS. Miara rzeczy ciekłych u Grekow i Rzymian używana. Trochę mniey zawierała niż nasze kieliszki do napoiu, trzymała cztery łyżeczek sporych do kaffy, na wagę zaś uncyą iedną i pięć drachm wody.

CYMBALUM Cymbały. Były to miseczki miedziane, zwyczaynie okrągłe, ktoremi iedną o drugą bito. Powiadaią że Kabirowie narod Azyatycki, ktory się był do włoskiey ziemi uciekł, cymbały do niey wprowadził. Grecy i Rzymianie używali ich na święta Cerery.

CYNOPHONTEIA. Swięta u Grekow we dni kanikularne, pod czas nich zabiiano wszystkich psow, ktore się komu napotkać zdarzyło.

D.

D. Samo w napiſach lub w dawnych autorach kładzie ſię za *Decius*, *Decimus*, imiona właſne ludzi. *Decuria*, *Decurio*, *Dedicavit*, *Dedit*, *Devotus*, *Dies*, *Deus*, *Divus*, *Dii*, *Dominus*, *Domus*, *Domum*, *Decretum*, *De*.

D. A. *Divus Auguſtus*. D. B. J. *Diis bene juvantibus*. D. B. S. *De bonis ſuis*. DET. *Detractum*. DDPP. *Depoſiti*. DD. *Donum dedit* albo *dotis datio*, albo *Deus dedit*. DDD. *Dono dederunt*, albo *Datum decreto Decurionum*. DDDD. *Dignum Deo donum dedicavit*. D. D. Q. O. H. L. S. E. V. *Diis Deabusque omnibus hunc locum ſacrum eſſe voluerint*. DD. NN. *Domini Noſtri* D. M. S. *Diis Manibus Sacrum*. DIG. M. *Dignus memoria*. D. O. M. *Deo Optimo Maximo*. D. O. AE. *Deo Optimo æterno*. DN. *Dominus*. D. N. *Dominus Noſter*. D. PP. *Deo perpetuo*. D. S. P. F. C. *De ſua pecunia faciendam curavit*. D. PR. *Dare promittit*. D. RM. *De Romanis*. D. RP. *De Republica*. DT. *Dumtaxat*. DUL. albo DOL. *Dulciſſimus*.

D. Za znak liczby położone waży pięć ſet, a ieśli znayduie ſię kreſka na wierzchu, znaczy pięć tyſięcy. U Grekow *Delta* wielkie, w liczbach znaczy 4. a z kreſką od prawey ku lewey ręce cztery tyſiące.

Tę literę tzaſem piſano za L. *Dacrymas* za *Lacrymas*. Przed wynalezieniem P. zażywano D. także D. i R. D. i T. iedno za drugie u Łacinnikow czaſem kładziono.

DEBITOR. Dłużnik. W Atenach, kiedy dłużnik ani ſię wypłacić, ani rękoymi ſtawić nie mogł, ſkazywany bywał na więzienie poty, pokiby zadoſyć pożyczalnikowi nie uczynił.

Prawa Rzymſkie względem dłużnikow ſurowſze były, i wielu okrucieńſtwa przyczynę dawały. Nie mogący wypłacić długu, ſam z dziećmi wydany był pożyczalnikowi w zupełną władzę, aby go iako niewolnika używał. Dla beſpieczeńſtwa nawet okowywano go w kaydany ztąd pochodziło iż takich nazywano *nexi*. Ale ſkoro dług zapłacił, powracał do wolności i ſwobod ſwoich. Stan iego niczym ſię nie rożnił

 od

od niewolnikow, procz tego iż po upłynionym czasie swoiey służby, powracaiąc do praw obywatelstwa, ktore z wolnością odbierał, niepotrzebował obrządku wyzwolenia *manumissio* zwanego. Prawo to było iedno ze dwunastu tablic. Zachodziło swoią surowością aż do zbytku, gdyż i gardłem karać dłużnikow, i gdy ieden wielu winnym był, zabitego ciało między nich dzielić dozwalało. Ale sama srogość tego prawa bezskutecznym go czyniła, i iako mowi Quintilian, nigdzie nie słyszano ani czytano, aby kiedy do wykonania przyszło.

Lubo okrutne z dłużnikami postępowania często bywały przyczyną rozterkow i rozruchow między senatem, a pospolstwem Rzymskim, długo iednak nie rozwolniono rzeczonego prawa. Przestawali na tym, iż z pozwolenia ustawy dwunastu tablic dawano dłużnikowi nad czas przyrzeczonego wypłacenia, dni trzydzieści na szukanie sposobow wyiścia z długu. Po tych upłynionych, oddawano go pożyczalnikowi. Już w tym niewoli stanie zostaiącego wyprowadzano przez trzy targowe dni na widok publiczny, i kwotę długu ogłaszano, dla wzbudzenia litości w patrzących. Trafiało się iż bogatsi z miłosierdzia wykupowali dłużnikow.

Ostrość tey ustawy sprawiła owo zebranie się ludu na gorę świętą i wiele innych buntow. W czasie takowych zamięszek Trybunowie zawsze domagali się o zgładzenie długow, co nazywali *tabulas novas*. Bo w Rzymie każdy bankier trzymał regestra, w ktore wpisywał długi z podpisami dłużnikow. Znieść te reiestra, te tablice, było to znieść długi. Nie zawsze Trybunowie otrzymywali skutek domagania swego. Dopiero 424. roku dokazali tego, iż stanęło prawo, mocą ktorego same dobra, a nie osoby dłużnikow dostawać się mogły w ręce pożyczalnikow, lubo nie zawsze tę ustawę zachowano.

DECEMBER. Od *decem* tak się nazywał Grudzień miesiąc dziesiąty rachuiąc od Marca, podług podziału Romulusa. Ten Krol naznaczył mu dni 30. z ktorych ieden był przez Numę odięty, ale Cezar powrocił dzień ow odięty, i ieden ieszcze przydał. Pochlebcy Kommoda Cesarza nazwali ten miesiąc *Amazonius*, na uczczenie iedney nierządnicy, ktorą ten Cesarz po Amazońsku malować kazał. Lecz to nazwisko z życiem Kommoda koniec wzięło. Ten miesiąc poświęcony był Saturnowi, i cale

oddany na wesołości aż doroz- pusty. Gry na samym szczę- ściu zasadzone w innym czasie zakazane, w tym miesiącu wol- ne były.

Decemviri. W Rzymie byli urzędnicy zwierzchnią wła- dzę maiący do ustanowienia praw. Roku Rzymu 293. sprzy- krzywszy sobie lud, iż bez praw stałych zostawał, wymogł iż przez uchwałę senatu posła- no dziesięciu mężow do Rze- czypospolitey Ateńskiey, gdzie sławne prawa Dragona i Solona kwitnęły, zlecaiąc im zebra- nie onych. Posłani w roku 302. powrocili. Zniesiono Konsu- low i inne urzędy, a dziesięciu Kommissarzow do ułożenia ustaw dla Rzymu postanowio- no. Ci naprzod na publicznych mieyscach dla wiadomości i roztrząsania, poprzybiiać pra- wa kazawszy, uwagi i rożne pisma odbierali, za ktorych rozważeniem ułożyli dziesięć tablic praw Rzymskich. Na miedzi ie wyryto. A Kom- missarze ze wszelką sprawiedli- wością, i zadosyć uczynieniem ludowi urząd swoy sprawowa- li, czuwaiąc około wykonania praw podanych. Powaga ich iak naywiększa była. Koleyną dniami władzę każdy trzymał, i w ten czas tylko znakow do- stoieństwa swego używał. Dwu- nastu ceklarzow z pękami rozg i toporami przed Decemwirem iednym szło dnia iego władzy. Zdało się Rzymianom po roku pierwszych Kommissa- rzow owych, urząd ten trwa- łym uczynić, a osoby odmie- nić. Następcy pierwszych nie poszli w ich ślady. Używanie władzy przykre i tyrańskie utwierdzić chcieli przywła- szczeniem iey sobie na zawsze. Spisek ten ściągnął na nich sku- tki nieszczęśliwe. Do ktorych się przyczyniła rospusta iedne- go z Decemwirow Appiusza. Gwałt corce Wirginiusza uczy- nił. Oyciec zhańbiony udusi- wszy nieszczęśliwą lubieżności Appiusza ofiarę, stał się her- sztem rozgniewanego ludu. Woysko za Rzymem woiuiące porzuciwszy znaki Decemwi- row, do Rzymu powrociło. Lud i żołnierze stanęli na go- rze Awentyńskiey. Tam wy- mogli zgładzenie urzędu dzie- sięciu mężow. Appiusz z dru- gim w więzieniu uduszony, in- ni ucieczką się ratowali. Da- wne urzędy powrocone. Ci powtorni Decemwirowie dwie tablice praw przydali; zkąd *duodecim tabulæ*.

Byli także *Decemviri litibus judicandis*. Sędziowie spra- wuiący władzę sądową w nie- przytomności Pretorow, woy- ną zabawionych. Pięciu ich było z senatu, pięciu z Rycer- skiego stanu *Equites*. Niższą

od Pretorow, wyżſzą od Centumwirow władzę mieli.

Uſtanawiano też *Decemviros* czaſami w Rzymie na podział gruntow; o czym wzmianka często w dzieiach Rzymſkich.

Decuria. Poczet z dzieſięciu ludzi. Część Centuryi Rzymſkiey, ktora ſię na dzieſięć Dekuryi dzieliła. Przełożony nad tym pocztem, zwał ſię Decurio.

Decurio. Dzieſiętnik. Przełożony nad pocztem dzieſięciu ludzi. Według Polibiuſza, byli dzieſiętnicy u iazdy, i u piechoty. Rzymianie dzielili iazdę ſwoią na dzieſięć części (*korpuſow*) ktore nazywali *Alæ*, ſkrzydła. Każde korpus czyniło trzy kompanie pod iednym ſtarſzym *Præfectus equitum* zwanym. Kompanie ſkładały ſię tylko z trzydzieſtu ludzi, i na trzy poczty ſię dzieliły. Przełożony nad każdym pocztem był *Decurio*.

Dawano też to imię ſenatorom oſad Rzymſkich, że bywali w liczbie dzieſięciu. Ci Dekuryonowie mieli prawo głoſu przy obieraniu urzędnikow w Rzymie. Dawano ie także niektorym kapłanom, ktorzy zdaie ſię, iż do ſzczegulnych tylko pewnych ofiar naznaczeni byli.

Denarius. Była moneta ſrebrna u Rzymian. Rzymianie zaczęli bić tę monetę roku 485. od założenia Rzymu, i bili ią z ſrebra, ktore trzymało pod ſzesnaſtą probę z wagi Rzymſkiey zwaney *Libra*, trzymaiącey 12. uncyi takiego ſrebra, bito tey monnty 84. ſztuk. Waga Rzymſka *libra*, trzymała 6801. aſow holenderſkich. Denar trzymał tedy bliſko 81. aſſow, i wart był na monetę polſką dziſieyſzą około 40. groſzy miedzianych. Denary Rzymſkie były takiey proby i takiey wagi aż do Auguſta. Z początku bicia tey monety denarowi dany był kurs po 10. aſſow, zkąd moneta ta nazwana była denarius, i zkąd na denarach widzieć liczbę Rzymſką X. okazuiącą ten walor. W piſarzach Rzymſkich widzieć czaſem liczbę x. zamiaſt słowa *Denarius*.

Denarius miał taki kurs przez pięćdzieſiąt i dwa lat aż do powtornego oſłabienia monety miedzianey roku Rzymu 537. Na ten czas denar podnieſiony był do 16. aſſow, i na denarach bitych na ten czas widzieć liczbę Rzymſką XVI. Potym bito znowu denary znakiem X. i daie ſię widzieć ich wiele z tym znakiem, aż do końca Rzeczypoſpolitey. Po trzecim oſłabieniu monety miedzianey roku Rzymu 563. nie podnieſiona była cena denara, i zoſtał ſię na 16. aſſes. Denar miał taki kurs do końca Rzeczypoſpolitey i ieſzcze długo

pod

pod Cesarzami. Pod Cesarzami zaczęto osłabiać monetę srebrną, i zdaie się że ku końcowi panowania Nerona z wagi Rzymskiey zwaney *libra* bito iuż 96. denarow. Poźniey-si Cesarze nie zdrobnili barziey denara, ale spodlili srebro w tey monecie. Upadek wewnętrzney wartości tey monety coraz był znacznieyszy. Po Gallianie aż do Dyoklecyana, to iest: od roku Chrystusa 268. aż do roku 284. nie bito srebra w mennicach Rzymskich, ale tylko złoto i miedź. Pod Dyoklecyanem srebrne pieniądze były ze srebra poł szesnastey proby. Po Dyoklecyanie moneta też zdrobiała i spodlała znowu.

Naydawnieysze stęple denarow bitych za rządow Rzeczypospolitey maią pospolicie znak głowy białogłowskiey w szyszaku z napisem około *Roma*, a z drugiey strony znak powozu ciągnionego dwiema albo czterema końmi w biegu. Zkąd moneta ta była zwana *bigati* i *quadrigati* (nummi) czasem były wyobrażenia Kastora i Polluxa. Pod Cesarzami stępel pokazuie zawsze głowę Cesarza panuiącego, około ktorey imię tego Cesarza wyrażone było, z drugiey strony iaki znakomity czyn iego. Bito także monety pod stęplem żon Cesarskich. To co dziś żowią *Numismata*, medalle tak złote iak srebrne i miedziane, były to monety. Słowo denarius stało się czasem nazwiskiem powszechnym innych monet, i w Pliniuszu czytamy *denarius aureus* albo *denarius ex auro*.

Nie widzieć, żeby Rzymianie w czasach Rzeczypospolitey bili monetę srebrną większą od denara; ale bili drobnieyszą. Moneta srebrna drobnieysza zwała się, *Quinarius*, *Sestercius*, i *Libella*. Na denar szło dwa qvinarii, cztery sestercyow, dziesięć libelli. Obacz pod temi słowami.

Pod Cesarzami bito monetę większą iak *denarius*, a naywiększą bili Cesarze, ktory naybarziey podlili srebro. Heliogabal bił denary podwoyne, potroyne, *formas binarias*, *senarias*, *quaternarias*, *denarias atque amplius*. Lamprid.

Denicales Feriæ. W Rzymie nazywano tak dziesiąty dzień od pogrzebu obywytela. Drudzy twierdzą, iż ten dzień był pierwszy po odprawionym pogrzebie. Pochodzi to imię od słowa *deneco* zabiiam. W ten dzień czyszciono i święcono dom zmarłego, ktory za skalany przez śmierć poczytywano.

Devovere. Poświęcić, ofiarować, przekląć. Zwyczay był u starożytnych czynić

z sie-

z ſiebie lub z kogo innego ofiarę za ſzczęście lub nieſzczęście czyie. Bogow piekielnych poczytywali za nieubłaganych maczey chyba krwią ludzką. Dla tego częſto brali na ſiebie wſzyſtkie przeklęctwa, i niby ie nioſąc rzucali ſię w śrzod nieprzyiacioł, w tey myśli, że na nich też przeklęctwa i kary zleią. Wolno było nie tylko krolom, wodzom, urzędnikom, ale i prywatnym ludziom ofiarować ſię za całość oyczyzny. Sam wodz naywyżſzy miał moc ofiarowania żołnierza za całe woyſko.

U Grekow takie ofiarowania barzo dawne były. Między rożnemi, dzieie liczą owo ſławne poświęcenie ſię za oyczyznę Kodruſa krola Ateńſkiego, ktory dowiedziawſzy ſię o przepowiedzeniu od wyroczni zwycięſtwa tey ſtronie, ktoreyby wodz zginął, przebrany po wieśniacku dał ſię nieprzyiaciołom zabić.

Miłość ku oyczyznie i wſpaniała, a czaſem zapalczywa i mniey rozumna pogarda śmierci przenioſła ten zwyczay do Rzymu. Naywiękſzy tey odwagi przykład dał ſenat w naynieſzczęśliwſzym czaſie wzięcia Rzymu przez Gallow. Naypoważnieyſi wiekiem i zaſługami ſenatorowie poświęcili ſię na śmierć. W krotce młody Kurcyusz wrzucił ſię cały zbroyny na koniu w przepaść, ktora ſię otworzyła była wśrzod rynku Rzymſkiego. Sławne ieſt w hiſtoryi dwoch Decyuſzow poświęcenie ſię za całość woyſk, ktoremi hetmanili. Obydwa zwaliwſzy na ſiebie i na nieprzyiacioł przeklęctwa, rzucili ſię wśrzod naygęścieyſzych ſzykow i śmiercią zwycięſtwo ſwoim ziednali.

Kiedy ſię wodz tym ſpoſobem ofiarował, powinien był brać znaki doſtoieńſtwa ſwego. Ubierał ſię w ſzatę bramowaną ſzkarłatem, iedną iey część zarzucał w tył, niby ſię przepaſuiąc, ktore przepaſanie zwano *cinctus gabinus*: druga część głowę, iak zwyczaynie i w innych ofiarach, okrywała. Stoiąc podpierał ſię pod brodę ręką, a pod nogami miał grot leżący, po ktorym chodził, znacząc przez to iż oręż nieprzyiacielſki poświęcał bożkom piekielnym. Naywyżſzy kapłan obrządek tego poświęcenia odprawiał, mowiąc pewne modlitwy. Jeżeli wodz tym ſpoſobem poślubiony nie ginął w potyczce, miano go za obrzydliwego bogom, muſiał dla zgładzenia tey zmazy, poświęcać broń ſwoią Wulkanowi, i bić mu bydlęta na ofiarę.

Rzymianie zwykli też byli ofiarować przez ſtraſzne przeklęſtwa piekielnym bożkom oſoby

osoby szkodliwe pańſtwu, ktorych ſię inaczey pozbyć nie mogli, daiąc przez to prawo każdemu, zgładzenia onych. Tegoż ſamego obrządku używali względem miaſt oblężonych, gdy ie widzieli do oſtateczności być przywiedzione.

Deus Dii. Dawni Grecy uznawali bogow rządzących światem. Wyobrażenia w myśli Filozofow o Bogu rożne nieiaſne i bałamutne były. Plato nayczyściey o Bogu myślał: twierdził on, iż trzeba do poznania Boga, aby on ſam ludziom o ſobie mowił. U naydawnieyſzych Grekow znać żeby nie czyniono rożnicy bożkow. Hezyod i Homer pierwſi ią wprowadzili: dali im rożnicę płci, urzędow, opieki, na rozmaite gatunki i ſtopnie podzielili boſtwa. Jednych nad niebem, drugich nad ziemią, wodą, piekłem, i innemi nayſzczegulnieyſzemi rzeczami i ſprawami przełożonemi poczynili.

Dwie ſię zrobiły religie, i niby teologie pogańſkie u Grekow: iedna za głowę wſzyſtkich bogow Saturna, druga Jowiſza uznawała. Tey ſię drugiey prawie wſzyſcy poetowie trzymali. Grecy mieli bogow więkſzych, i bogow mnieyſzych, poł bogow czyli bohatyrow *Heroes*.

Rzymianie, ktorzy bogi i całą religią wzięli od Grekow, te prawie ſame ſtopnie boſtw przypuſzczali. Mieli ſwoich bożkow niebieſkich, bożkow więkſzych, ktorych zwali *Dii magni. Dii majorum gentium*. Tym przyznawali wolność, przechodzenia ſię z nieba na ziemię, i wzaiem: i lubo ſtałemi niebios mięſzkańcami ich czynili, przywłaſzczali im iednak i na podſłonecznym świecie ulubienſze mięſzkania. Mnieyſi bogowie, *Dii minorum gentium*, iedni byli powſzechnie przyięci, drudzy mieyſcowi, ktorych cześć w pewnym kraiu lub mieście zamykała ſię. Takiemi czyniono po więkſzey części tych bożkow, ktorych z zdobytym kraiem przypuſzczano, *Dii peregrini*. Lubo w Atenach bez zezwolenia areopagu, w Rzymie bez zezwolenia ſenatu, nie godziło ſię obcych bożkow wprowadzać, ale u pogan zawſze iaki pożytek lub zabobonność kierowała ſłużbą i czcią boſtwa.

Procz tych bożkow niezmierną ieſzcze liczbę wymyſł poetow, i zbytek zabobonności porobiły. Bożkowie i boginie niżſze podległe wyżſzym zbyt pomnożone były. Każda cnota uboſtwiona. Wyſtępki nawet, choroby i nieſzczęścia w ich poczet policzone. Tak dalece

lece, że sami autorowie Rzymscy z wielości bożkow, a zatym ich posągow i obrazow żartuiąc, mowili: iż łatwiey w Rzymie bożka niśli człeka znaleść.

Nie przestaiąc Grecy i Rzymianie na tym gminie bożkow, wierzyli, iż świat cały pełny był duchow, geniuszow bądź zawiaduiących ogulnie iego rządem, bądź maiących przełożeństwo nad każdym w szczegulności iestestwem.

Cześć bożkow u ludow Greckich z początku prosta była, i wśrzod rolniczych robot na prostych modlitwach i prożbach o owoce ziemskie przestawała. Ale gdy baieczna poetow teologia i liczbę i rożnicę bostw wprowadziła; weszła razem rozmaitość nabożeństw i obrządkow. Kościoły, posągi, ofiary pomnożone. Kapłanow odmienne gatunki, urzędy, stroie razem weszły. Rożnica ofiar nie tylko na rożności rzeczy, ale i sposobu ofiarowania zależała. Bożkom niebieskim ofiarowano bydlęta sierci białey i w liczbie nie parzystey; piekielnym czarne i do pary; wodnym czasem białe, czasem czarne, podług okoliczności.

Nie długo cześć bożkow na ofiarach samych przestała. Zamysły rządzących iakim kraiem stosuiąc religią do przypodobania się pospolstwu, igrzyska, widoki, tańce i rożne wesołości w nabożeństwo wprowadziły.

Procz tych publicznych nabożeństw, były inne prywatne, od ktorych nikt się nie miał wolnym. Bogatsi bili na ofiarę bydlęta, ubożsi mieli dosyć na tym, iż stawali przy posągach bożkow całuiąc kilkakroć prawą rękę swoią. Nigdy koło kościoła lub bałwanow nieprzechodzili, żeby nie przytulali ręku do ust dla pocałowania. Do bałwochwalnic z naywiększym uszanowaniem wchodzić, pod czas ofiar nayściśley milczenie zachować, żeby iakim szelestem lub słowkiem nie uczynili ofiary niedoskonałą, za naywiększy sobie poczytywali obowiązek. Nad to, każdy miał w swoim domu izbę, a czasem iedną część mieszkania poświęconą bożkom domowym, *Lares*, *Penates*, *dii tutelares* zwanym. Mieyscom tym Łacinnicy dawali imię *Sacrarium*, *Penetrale*. Ofiary w nich czynione były codziennie, z kadzideł, kwiatow, wieńcow, i innych mnieyszych rzeczy. Grecy nic prawie nie poczynali nie ubłagawszy bogin Gracye (w ich ięzyku *Charites*) bez ktorych pomocy mniemali, iż niczego nie było można dokazać.

Rzymianie w początkach ani bałwanow, ani żadnych posągow

gow nie mieli. Numa krol, ktory religią Rzymian ułożył, tak im wysokie dał bostwa wyobrażenie, iż chociaż kościoły mieli, za świętokradztwo iednak poczytali każdy obraz na wyrażenie bożkow pod postacią człowieka zrobiony. Trwał ten rodzay czci boskiey przez dwieście lat aż do tego czasu, kiedy zwyczay posągow ze wszystkiemi obrządkami do Rzymu z Grecyi i Hetruryi był wprowadzony. Zabobonność Rzymian inne narody przewyższyła. Rozmaite sposoby nabożeństwa i ofiar były wielką częścią ich nauki. To godna uwagi, że w prozbach swoich do bożkow wspominali im ofiary, ktorą im czynili, nabożeństwo, ktore w świętach i obrządkach zachowywali, i częstokroć obietnice ich bywały pod kondycyą, ieżeliby modlitwom skutek odpowiedział.

Chociaż pospolici ludzie grubo wierzyli, iż w bałwanach i posągach same bostwą mięszkały, z tym wszystkim trafiało się, iż gdy nie otrzymali o co prosili, w szaloną złość wpadali, na bożki się rzucali, kamienie na nich miotali, depcąc, i tysiączne łaiania wyrzekaiąc.

Po słońcu i innych światłach niebieskich, naydawnieysza była u pogan cześć bożkow nad wodami przełożonych. Za taiemnice poczytywali początek żrzodeł, nieprzerwaność w biegu: i zwyczaynie tam szli z swemi nabożeństwy i ofiarami. Cześć osobliwszą wyrządzali rzekom czyniącym granice państwa, oblewaiącym mury wielkich miast, a mianowicie stołecznych. Ztąd u poetow owe wprowadzania rzek i zrzodeł iakoby osob, ztąd nazwiska rożne od nich do bohaterow przeniesione. Bostwa wodne miały swoie szczegulne ofiary. Grecy i Rzymianie nigdy się przez rzeki nieprzeprawiali inaczey, tylko wezwawszy ie wprzod, co czynili umywaiąc w nich ręce. Grecy mieli swoie ofiary na przeprawy rzek: zwyczaynie wrzucali w nie konia żywego na uczczenie szybkości ich biegu, ktory zwyczay czasami Rzymianie od Grekow przeymowali. Więcey w Dykcyonarzyku mitiologicznym, czyli baiek, znaydziesz o bożkach, co do ich samych historyi należy.

DIAMASTIGOSIA. Swięta okrutne, ktore Lacedemonczykowie odprawowali na cześć Dyany Ortryskiey, na ktorey ołtarzu tak srogo siekli rozgami małe dzieci, że ie nie zdeymowano aż całe zbroczone krwią, a czasem bez duszy.

DICTATOR. Nazwany tak, iż iego rozkazom wszyscy posłu-

ſłuſzni być muſieli, *quod ejus dicto omnes obedientes eſſent*. Livius. Dictator u Rzymian był to urząd nadzwyczayny, obierany tylko w nayniebeſpiecznieyſzych Rzeczypoſpolitey czaſach do ſześciu mieſięcy trwaiący. Niekiedy Dictator ſkładał dobrowolnie doſtoyność tę przed ſześcią mieſięcami, kiedy prędzey zamięſzania, dla ktorych był wybrany, uſpokoił.

Dyktatora mianował za wyrokiem na to ſenatu ieden z Konſulow, byle w granicach włoſkich zoſtawał. Mianowanie to działo ſię w nocy, i po odprawionych wrożbach. Po mianowaniu zaraz, Dyktator wchodził w ſprawowanie ſwego urzędu, do ktorego naywiękſza władza przywiązana była. On o woynie i pokoiu ſtanowił, miał prawo życia i śmierci nad obywatelami bez odwołania ſię do ludu. Zwano go też *Magiſter populi Romani* i *Prætor Maximus*. Skoro obiął urząd, zaraz konſulowie i inſi urzędnicy ſwoie ſkładali, procz trybunow poſpolſtwa. Dyktator obierał ſobie iednego urzędnika, *Magiſter Equitum*, miſtrza iazdy, ktory był przy boku iego dla wykonania rozkazow, i zaſtępywania go w potrzebie namieſtniczą.

Ten naywyżſzy urzędnik miał na znak godności ſwoiey dwudzieſtu czterech ceklarzow noſzących pęki rozg z toporami. Z tym wſzyſtkim na pokazanie iż ta tak wielka doſtoyność nie była wyięta od wſzelkiey podległości, było prawo zakazuiące Dyktatorowi znaydować ſię na koniu w woyſku, chyba za wyraźnym ſenatu i ludu zezwoleniem. Powinien był potykać ſię pieſzo, a konſulowie konno.

Pierwſzego Dyktatora obrano roku od założenia Rzymu 257. na uſpokoienie iednego buntu poſpolſtwa. Juliusz Cezar, ktory pod imieniem Imperatora wſkrzeſił rząd monarchiczny, oſtatnim był Dyktatorem. *Dictatura*. Urząd Dyktatorſki.

DIES. Grecy nie znali innych podziałow dnia procz poranku, południa i wieczora. Długo nie wiedzieli, co to ieſt zegar. Mieli tylko niektore narzędzia do znaczenia cieniu przez iaką ſkazowkę, i z rożney wielkości cienia, rożną dnia porę, i rożne na ow czas przypadaiące ſprawy miarkowali. Długo ten ſpoſob trwał w Atenach. Na koniec mieli zegary, iako ſię z Platona, Ariſtotelesa pokazuie. Inne Greckie ludy naśladuiąc Ateńczykow, przeięli od nich podział dnia *cywilnego* od wſchodu do zachodu. Grecy czynili ieſzcze rożnicę dni ſzczęśli-

wych

wych i nieſzczęśliwych. Tamte białemi, te czarnemi zwali.

Rzymianie za czaſow Romulusa nie czynili innego podziału dnia, tylko na wſchod i na zachod. Potym podzielili go na dwie części rowne, i naznaczyli południe. Co podziału i leczenia godzin nie znali aż do roku 477. Rzymu, kiedy Konſul Papirius Curſor kazał zrobić pierwſzy kompas, czyli zegar ſłoneczny na murze kościoła Quirina. W ten czas podzielili dzień na dwanaście godzin, ktore czaſem dłuższe czaſem krotſze były, godług rożnych części roku. Sześć godzin od wſchodu do południa, ſześć od południa do zachodu liczono. *Dies civilis*, dzień zabawami i ſprawami miarkowany, brał ſię u nich od iedney połnocy do drugiey: kapłani trzymali ſię takowego dni liczenia. *Sacerdotes Romani, & quidem definivere civilem a media nocte in mediam.* Plen. 11. 77.

Początek nocy u Rzymian nazywał ſię podług Liwiuſza, *primæ tenebræ*, podług Horacyuſza *prima lumina*; część nocy naſtępuiąca, *concubium*, że ſię kładli ſpać, pierwoſpy; od tego czaſu do połnocy, *intempeſtiva nox*, albo *noctis ſilentium*. Po połnocy naſtępował czas zwany *gallicinium*, kurow pienie; ku świtowi *conticinium* zamilczenie kurow; na koniec *diluculum* świtanie. Dzielili noc na cztery części, ktore nazywali *Vigiliæ* ſtraże. Każda *Vigilia* miała trzy godziny, rożney iednak długości, podług rożnicy pory roku, a zatym zimie daleko dłużſze niż lecie.

W Kalendarzach ſwoich, kładli rożnicę dni. Nayogulnieyſza była rożnica dni, ktore *faſti*, i dni ktore *nefaſti* zwali. *Faſti* były te, w ktore Pretor ſądzić mogł, *nefaſti* albo *feriati* w ktore mu to zabroniono było. Mieli także dni na poł *faſtos* i *nefaſtos*. W te pewnych tylko godzin można było ſądy odprawować, i zwały ſię *dies interciſi*. Dni poświęcone czci bożkow *dies feſti*, dni naznaczone na zgromadzenie ſenatu, *dies ſenatorii*: inne na obranie urzędnikow i ſtanowienie praw, *dies comitiales*; w ktore można było woynę lub potyczkę wydać, *dies prœliares*; dni znakomite iakim ſzczęśliwym przypadkiem, *dies fauſti*, przeciwnie znaczne iaką nieſzczęśliwością, *dies atri*, poſpolſtwo ie czaſem i *nefaſti* zwało, iedno za drugie biorąc, lubo *nefaſti* te właściwie były, w ktore ani ſądzić, ani żadnych ſpraw publicznych czynić niepozwalały prawa.

Dies juſti były dni trzydzieści przez prawo pozwolone temu, ktory ſię przeſtępſtwa przyznał, albo ktory ſkazany był na winę, aby w tym przeciągu o kwotę pieniężną lub inny zadoſyć uczynienia ſpoſob mogł ſię wyſtarać. *Dies luſtricus* dzień, ktorego ſtarożytni dawali dzieciom nowonarodzonym imię, czyniąc na ich oczyſzczenie ofiary; dla ſynow był dzień dziewiąty, dla corek oſmy od urodzenia.

DISCUS. Sztuka ciężka żelazna, miedziana lub kamienna okrągła podługowata, gruba na trzy lub cztery cale, dłużſza nad ſtopę do gry ſłużąca. Dla ciężaru iey muſiano ią na barkach noſić. Atletowi, albo zapaſnicy w *diſcum* graiący *diſcoboli* nazywali ſię. Przed grą ſmarowali i tę kulę i ręce oliwą i piaſkiem dla łatwieyſzego trzymania nacierali. Namaſzczali także całe ciało oliwą dla gibkości większey. Stawiali ſię potym w takiey poſturze, ktora do mocnego ciſkania pomagała. Ten zwyciężał, ktory naydaley rzucił. Mieyſca każdego ciśnienia znaczono. To ćwiczenie do utwierdzenia ſił ſłużące u Grekow i Rzymian we zwyczaiu było.

DIVI. Swięci, uboſtwieni. Ceſarzom Rzymſkim po śmierci naſtępcy ich, dawali imię *divorum.* Zony, ſioſtry, dzieci Ceſarſkie często podobną czcią mianowane. Mimo zabobonności i pochlebſtw, przez ktore czaſem za życia Ceſarze za bogow lub ſynow bożkow miani lub nazywani byli, otrzymać iednak tytułu *Divorum* nie mogli. Auguſta poetow podłość i podchlebſtwo w wierſzach czaſem zwały. Domicyan ſam ſobie to nazwiſko przywłaſzczał. Zaſzczyt imienia tego nie był zawſze znakiem cnoty i zaſług zeſzłego Ceſarza: i naygorſzych uboſtwiał Rzym ſpodlony.

DIVORTIUM. Rozwod, zupełne małżeńſtwa rozwiązanie. W Lacedemońſkiey Rzeczypoſpolitey ani prawa pozwalaiącego rozwodzić ſię, ani przykładu rozwodu nie było. W Atenach uſtawy Solona rownie mężowi iak żonie rozwodzić ſię pozwalały. Przyczyny do rozwodu były, niepłodność, przykry umyſł, złe obchodzenie ſię. Strona niekontenta z drugiey ſtawała przed Archontem *Eponymem.* Ten ſędziow do ściſłego przyczyn rozwodu roztrząſania naznaczał. Za tych wyrokiem o rozwodzie, ieżeli mąż był powodem, oddawał żonie poſag iey, a potym kartę rozwodową właſną ręką piſaną: tak też, ieśli żona odrzucała męża, oddawała mu podobne piſmo, i publiczną obietnicę czyniła, że

nigdy

nigdy do iego domu niepowroci: to wſzyſtko w obecności ſędziego. Z tym wſzyſtkim rozwody w Grecyi w wielkiey ohydzie miano, zwłaſzcza z ſtrony białychgłow, i takie w pogardzie zoſtawały.

W Rzymie też ſame prawa, ktore zakazywały wielości żon, pozwalały rozwodow, a to tylko ſamym męſzczyznom daiąc moc rozſtawania ſię z żonami. Przyczyny nayzwyczaynieyſze rozwodzenia ſię były: cudzołoſtwo, niepłodność, ſtarość, niezgody i przykry umyſł, złe ſię obchodzenie. Kiedy dla pierwſzey z tych przyczyn, to ieſt cudzołoſtwa rozwodził ſię Rzymianin z żoną, nie oddawał poſagu, z innych pobudek ſię rozwodzący, poſag żonie powracał. Mogł nawet przez prawo mąż żonę na cudzołoſtwie zchwyconą zabić, albo do ſądu oddać: kiedy żona dzieci zabiła, cudze za ſwoie podłożyła, wino bez wiedzy męża piła, mąż miał prawo rozwodu. Rozwod ſię odprawiał u nich przez piſmo w te ſłowa wyrażone: *res tuas tibi habeto* weź z ſobą, co twego ieſt. Na ten czas odbierano od niey klucze, ktore w dzień zamęścia dane iey były. Potym wychodziła z domu mężowego z wolnością weyścia w inne małżeńſkie związki. Mimo tego pozwolenia praw Rzymſkich o rozwodach, więcey nad pięćſet lat minęło bez żadnego przykładu rozwodu. Dopiero Spurius Carvilius roku 520. z żoną ſię ſwoią pierwſzy rozwiodł, z przyczyny niepłodności, co długo trwaiącey dobroci obyczaiow znakiem było, ale na ſchyłku Rzeczypoſpolitey rozwiozłość rozwody zbyt zwyczayne uczyniła.

DOMUS. Dom, mieſzkanie. U Lacedemończykow domy były nayprościeyſze, iako żywność i odzienie ich. Prawa Likurga zakazywały innego do budowania domoſtw używać narzędzia, procz toporu i piły. Kościoły ſame wſpaniałe i koſztowne mieli. Drzwi u domow podwoyne były, ktore Łacinnicy *biſores* zwali. Zamki o kluczach troyzębnych zewnątrz i wewnątrz iak u nas ſpuſzczane.

U Ateńczykow zrazu mięſzkania grubo z drzewa budowano, i ziemią mokrą pokrywano, ale iak Solon kunſztom wziętość zieднał, poczęli domy ſwoie na mocnych fundamentach murować z kamienia lub cegły, a drzewem lub dachowką pokrywać. Za więkſzym poznaniem u Grekow proporcyi i ſymetryi poſzły budowania kſztałtnieyſze i wygodnieyſze. Domy poſpolitych oſob nic nie miały oſobliwſzego od zwyczaynych naſzych domow.

mow. Ale mieszkania osob znacznieyszych dostoieństwy lub bogactwy, były to pałace, ktorych wspaniałość rownała krolewskim dzisieyszym, w ktorych złoto, srebro, marmury nayrzadsze zwyczayną ozdobę czyniły. Niedali nam historycy opisania dokładnego ich domow, co do szczegulnych wewnętrznych części. Rozumieć można, że były iednego ksztaltu y ułożenia, iako u Rzymian naśladowcow Grecyi.

Domy Rzymian w początkach były naypróścieysze chaty słomą lub gontami pokryte. Jeszcze ku końcowi Rzeczypospolitey widziano pałac Romulusa w tey pierwszey postaci. Dopiero iak obcowanie Rzymian z Grekami sprawiło w nich smak w rozmaitych kunsztach, a osobliwie w Archytekturze; domy ich i budowania publiczne poczęły mieć ksztalt i układ przyzwoity. Ale ta odmiana zdarzyła się aż po roku czterechsetnym siedmdziesiątym od założenia Rzymu. Pałace maiętnieyszych obywatelow tchnęły przepychem i zbytkiem we wszystko co w kruszcach, kamieniach, ruchomościach naybogatszego być mogło, osobliwie zbytek był wysilony za czasow Augusta; odtąd Rzymscy panowie w pałacach swoich mieli mieszkania insze nie tylko na każdą porę roku, ale na każdy miesiąc.

Rożne części domow pańskich nazywały się: *Vestibulum*, *atrium*, *impluvium*, *triclinium*, *cubicula*, *gynecœa*, *conclave*, *cœnaculum*, *cœnatio*, *latrina*.

Vestibulum, podworze, weyście. Był to plac otwarty, prożny przed bramą, między ulicą a domem: tam się zbierali każdego ranku *Clientes* dla oświadczania swoich usług panu domu, i czekali widzenia się z nim.

Co nazywano *Atrium*, była to znaczna część domu, złożona z wielu sal wciąż idących na przyięcie gości i dawanie stołow: tam trzymano obrazy przodkow, wieszano tarcze, i inne zbroie na nieprzyiacielu zdobyte.

Mieysce, gdzie na tylnym podworzu deszcz ze wszystkich rynien tam sprowadzonych ściekał, zwano *impluvium*, wyższa część zkąd ściek bywał, *compluvium* się zwała.

Rzymianie wiele sal do iadania mieli: *cœnationes* były na dole samym, *cœnacula* na naywyższym piętrze, zwłaszcza u pospolitych ludzi. *Triclinium* słowo greckie znaczyło salę o trzech łożach stołowych: ta dłuższa niż szersza była.

Jzby sypialne *cubicula* miały zwyczaynie kominy na śrzodku stawiane i bez kapy, w

koło

koło niego grzeiący ſię ſtawali. Nie można dobrze wiedzieć, iakim ſpoſobem dymy wyprowadzali. Mieli też piecyki do ogrzywania ſiebie i potraw *foculus*.

Część domu dla białychgłow naznaczona, od innych oddzielona *gynecæum* ſię zwała. Słowo te ze zwyczaiem trzymania kobiet oſobno od mieſzkania męſzczyzn wzięli Rzymianie od Grekow, acz w tey mierze nie tak ściśle ſobie Rzymianie poſtępowali iako Grecy.

Conclave zwano część domu głębſzą i ſkrytſzą, czyli ſię z iedney ſztuki, czyli z więcey ſkładała. Zamykano ią na klucz zawſze: mniemanie ieſt, iż to iedno było co *penetrale*, i *ſacrarium domus*, niby kaplice, gdzie były poſągi bożkow domowych *Penates*, i ołtarze, na ktorych ku ich czci palono kadzidła.

Nie masz i śladu w dawnych piſarzach, żeby ſtarożytni mieli w domach ſwoich kanały czyli kloaki od potrzeb przyrodzonych. Ale były publiczne mieyſca *latrinæ*, do ktorych niewolnicy noſili wyprożniać naczynia temu używaniu ſłużące. *Latrinæ* także zwano łaźnie domowe.

Grecy i Rzymianie w domach ſwoich mieli okna z tafel kamieni przezroczyſtych łupanych w ſztuki ſzerokie, a cienkie. Seneka kamień takowy *ſpeculare* nazywa. Atoli podług świadectwa Pliniuſza, ſzkło znane było na wiele wiekow przed nim u ſtarożytnych, ponieważ pewna rzecz ieſt, iż mieli ſzklanki, butelki i inne naczynia ze ſzkła. To dziwno że podług poſpolitego mniemania ani Grecy, ani Rzymianie ſzkła do okna nie używali. (*)

Ro-

(*) W zbiorze piſm ściągaiących ſię do ſtarożytności, wydanym przez towarzyſtwo Antiquaryuſzow Londyńſkich pod tytułem *Archæologia* w tomie czwartym drukowanym roku 1777. Pan Hamilton opiſuie odkrycie miaſta Pompeia, ktore przez wyrzucane z Wezuwiuſza materye zaſypane zapadło ſię iednegoż czaſu co i Herkulanum. Kiedy Autor piſał ſwoy pamiętnik, w tedy właśnie odkopano ieden dwor wieyſki za miaſtem. Między innemi domu tego częściami była iedna izba wielka z framugami okien, w ktorych znaleziono wielkie tafle ſzklane. Ztąd wnoſić, iż dawni znali używanie ſzkieł do okien. Ten opis da ciekawym w ſtarożytności powod do pilnieyſzego tey rzeczy roztrząſania.

Rożney roboty posadzki u dawnych były. *Pavimentum lithostrotum*, była posadzka mozaykową robotą z wielu sztuk kamieni składana, ktora rożnym swym ułożeniem i rozmaitemi kolorami wielorakie figury udawała; zwali tę robotę *musiva* albo *musæa*, przeto iż wynalazek iey muzom przypisywali, i że muzy i naukę w niey wyobrażano. Robotnika tych posadzek *musivarius* nazywano. *Pavimentum Cerostrotum*, posadzka wykładana z rozmaitego gatunku i koloru drzewa. *Pavimentum Pœnicum* z marmuru Numidyiskiego. *Pavimentum scalpturatum*, posadzka rznięta w rożne figury. *Pavimentum sectile*, także *segmentum*, iedno znaczy co wykładana albo mozaykowa posadzka. *Pavimentum testaceum*, posadzka ceglana.

Drzwi i wrota były iak u nas, iedne przednie, drugie tylne. Ozdabiano drzwi zwyczaynie rzeźbą; bywały miedziane, żelazne, z słoniowey kości: utrzymywały się na podwoiach czyli oddrzwiach, *postes*, po iedney stronie wisiały na zawiasach, po drugiey rygiel zamku przechodził. Wrota otwierały się na ulicę, i dla tego wychodzący z domu szelest czynili, upominaiąc przechodzących, żeby ich drzwi nie uderzyły. W ostatnich Rzeczypospolitey czasach wrota otwierały się wewnątrz, iak u nas. Niektorym tylko w nagrodę walecznych dzieł pozwalano mieć drzwi otwieraiące się na ulicę iako świadczy Plinius XXXVI. 15. U Grekow były dzwonki przy drzwiach. Mieli też Starożytni odźwiernych, *Janitores*, ktorzy nie wpuszczali w dom, tylko te osoby, ktorym pan chciał przystępu pozwolić. Procz tego miewali psy uwiązane u wrot, i dla tego pisali na nich: *cave canem*, strzeż się psa.

W Rzymie i innych mieyscach zwyczay był nad bramą stawiać posąg Janusa, *Jani biformis imago*, pod ktorego strażą były bramy: posąg ten w iedney ręce kiy, w drugiey klucz trzymał. Wewnątrz domu chowano bożkow *Lares*, opiekunow domu.

W każdym maiętnieyszym domu były izby naznaczone na przyięcie i umieszczenie cudzoziemcow, gości: gdyż Rzymianie cnotę *hospitalitatis* gościnności w wielkim poważeniu i używaniu mieli.

DRACHMA. Moneta Grecka srebrna, bita za rozrządzeniem Solona roku przed Chrystusem 594. warta była groszy naszych miedzianych 45. Poźnieyszych czasow bito ią coraz podleyszą i mniey wartą. Pliniusz rowną tę monetę czyni

ni denarowi Rzymſkiemu, i zwyczaynie drachmy Attyckie wyważa na te denary, nie żeby zupełna między niemi rowność zachodziła, bo drachma, rzecz pewna, iż trochę większa od rzeczoney monety ſrebrney Rzymſkiey była.

DRUIDÆ. To imię piſarze daią nie tylko kapłanom, mędrcom, filozofom dawnym Gallickim, ale też wieſzczkom, wrożkom i śpiewakom albo wierſzopiſom ich, *Bardi* zwanym. Częściey iednak pierwſzych tym nazwiſkiem znaczono. Dawność Druidow niepewna. Utrzymuią niektorzy, że oni pierwſzemi filozofii wynalazcami byli, tak iako *Magi* mędrcy u Perſow, Chaldeyczycy w Babilonie. Wyiąwſzy naukę o nieśmiertelności duſzy, ktorą iawnie wyznawali, inne trzymali w taiemności. Uſtnie tylko uczyli, piſać nauk ſwoich nie pozwalaiąc. Nikt w całey ich filozofii nie mogł być biegłym i niby poświęconym, aż po dwudzieſtu łat nauki. Laſy gęſte i ogromne były Druidow ſzkołą. Gallowie mniemaiąc, iż im więcey w ktorey ſtronie Druidow było, tym większa żyżność i obfitość wſzyſtkiego kray uſzczęśliwiała; mieli ku nim oſobliwſze uſzanowanie. Jakoż Druidowie ſtarali ſię mieć pozor tych wſzyſtkich rzeczy, ktore poważenie ſprawuią, zwłaſzcza u ludu ciemnego i dzikiego. Oni byli rządcami religii i praw, oni ſami trzymali ſkład umieiętności i kunſztow, ktore w wielkie ciemności obwiiali. Urzędow ſprawowanie przy nich było; a do nabożeńſtwa niezbożnego i okrutnego, łączyli obrządki ſtrachem przerażaiące. Ludzi na ofiarę zabiiali, w niedoſtatku złoczyńcow zabiiali niewinnych. Chociaż niektorzy rożnicę czynią Druidow, a wieſzczkow, pewna iednak, iż iedni byli. Nic ſrożſzego nad obrządki ich wieſzczby. Uderzali ſtraſzliwie nożem w grzbiet człowieka, ktorego gwałtowne ruſzania i zwiiania ſię ſłużyły im za znaki wieſzczbiarſkie. Były ieſzcze u Gallow i Germanow *Druiady*, kobiety ktore ſię za wieſzczbiarki udawały; dłużey one trwały niż Druidowie. Prawa Rzymſkie znoſiły ie, a oſtatni im koniec przynioſła nauka Chrześciańſka.

DUPONDIUS i DUPONDIARIUS. Była moneta miedziana u Rzymian maiąca kurs po dwa *Aſſes*. U Rzymian *pondus* albo *pondo*, i *libra*, znaczyły iedno, to ieſt wagę trzymaiącą dwanaście uncyi. *As* trzymał iedne *pondo* miedzi, *dupondius* trzymał iey dwa *pondo*, i był to *As* podwoyny.

 dwoyny.

dwoyny. *Dupondius* albo *As* podwoyny ważył około 46. łotow kolońskich; ktore daią około 52. łotow Wrocławskich albo Warszawskich.

Rzymianie bili ieszcze cięższą monetę miedzianą, maiącą kurs po poł trzecia *asses*, iako mowi *Varro. Dupondius enim & semis, antipuus sestertius est. Antiquus sestertius* była moneta miedziana trzymaiąca poł trzecia *pondo*, i warta była poł trzecia asses. Dawny ten sestenrtius trzymał trzydzieści uncyi miedzi wagi Rzymskiey, ktore daią około 58. łotow Kolońskich, a Wrocławskich sześćdziesiąt cztery do sześciudziesiąt pięciu; to iest trochę więcey iak dwa funty Wrocławskie. Dawny *dupondius* trzymał tyle miedzi ile iey trzymaią złotych 5. groszy 18. monety Polskiey miedzianey; dawny sestertius trzymał iey tyle ile iey trzymaią złotych 7. teyże monety. Zda się, że po otworzeniu mennicy srebrney, Rzymianie nie bili cięższey miedzi iak *sestertius*.

W Rzymie *dupondius* i *sestertius* drobniały rowno z assem, i po ostatnim osłabieniu miedzi około roku Rzymu 563. *dupondius* trzymał tylko uncyą miedzi, i wart był groszy naszych miedzianych siedm; *dupondius semis* albo *sestertius* trzymał iey połtory uncyi, i wart był około dziewięciu groszy. Za czasow Pliniusza, ktory pisał pod Neronem i Wespazyanem do bicia dupondiow i sestercyow brano nayleprzą miedź, ktorą Rzymianie mieli w Hiszpanii; *asses* bito z miedzi Cypryiskiey.

Poki Rzymianie nie mieli monety srebrney, albo nie mieli iey dosyć, poty rachowali na miedź, a miedź rachowali na sestercye, co była zdaie się naywiększa moneta miedziana. Po otworzeniu mennicy srebrney utrzymał się rachunek na sestercye; i na ten czas rachunek na sestercye srebrne albo na sestercye miedziane wychodził na iedno. Po powtornym osłabieniu miedzi roku Rzymu 537. i podniesieniu *sestertii* srebrnego do czterech *asses*, rachunki zostały się przy sestercyach srebrnych, i odtąd Rzymianie rachowali naywiększe summy na tę monetę srebrną.

Rachunki na sestertius utrzymały się ieszcze około trzechset lat po upadku Rzeczypospolitey aż do Konstantyna Wielkiego.

DUUMVIR. Urzędnik Rzymski tak zwany, iż ich dwoch bywało. Obierano ich na rożne sprawowania, niby komissarzow, zrazu docześnie, potym bywali trwałemi. *Duumviri* zwyczaynie byli sędziowie

wie naznaczeni na ſądzenie iakiey ſprawy kryminalney z mocą ſkazywania na gardło. Kiedy winowayca był obywatel Rzymſki, wolno mu było od ich ſądu do całego ludu ſię odwoływać i ci byli: *Duumviri capitales*. Tych ktorych w gwałtownieyſzych Rzeczypoſpolitey przypadkach ſtanowiono nadzwyczaynie, zwano *Duumviri perduellionis*.

Po miaſtach municypalnych, to ieſt ſwoim ſię dawnym prawem rządzących, byli *Duumviri municipales* zwani, ktorzy niby Konſularſki urząd u nich ſprawowali. Nie zawſze ieden im czas urzędu bywał określony.

Duumviri navales. Kommiſſarze morſcy, do ktorych należało zawiadować zbudowaniem, naprawianiem, uzbraianiem okrętow. Urząd ten poſtanowiony był w Rzymie roku 443. od założenia miaſta, kiedy Rzymianie zaczęli mieć armatę wodną.

Duumviri ſacrorum poſtanowieni od iednego z Tarkwiniuſzow, do ſtraży i tłomaczenia kſiąg Sybilińſkich.

E.

E. Kładło ſię czaſem za I. *Deana* zamiaſt *Diana*, za O. *hemo*, za *homo*, za Y. w ſłowach z greckiego wziętych.

Przez ſkrocenie E. wyrażało *Aedilis*, *ætas*, *ejus*, *erexit*, *ergo*, *&* *exactum*. E. C. F. *Ejus cauſa fecit*. E. D. *Ejus domus*. ED. *Edictum*. EE. *ex edicto*. EE. N. P. *Eſſe non poteſt*. EG. *egit* albo *egregius*. E. H. *Ejus hæres*. EID. *Eidus* czyli *Idus*. EIM. *ejusmodi*. E. L. *ea lege*. E. M. *erexit monumentum*. E. T. *ex teſtamento*. E. V. V. N. V. V. E. *Ede*, *ut vivas*, *non vive*, *ut edas*.

Kiedy ta litera była znakiem liczby, wyrażała dwieście pięćdzieſiąt. U Grekow zaś pięć.

ELAPHOBOLION. Imię iednego mieſiąca Ateńſkiego, tak nazwanego od świąt *Elaphobolia*, ktore na cześć Diany odprawowano, ofiaruiąc iey ciaſto upieczone wyrażaiące poſtać ielenia. *Elaphos* po Grecku ielenia znaczy. *Elaphobolos* zabiiaiąca ielenia, nazwiſko Diany bogini łowow.

ELEPHAS. Słoń. Wielkie było u dawnych używanie ſłoniow

niow na woynach. Do włoch wprowadzone były pierwszy raz słonie od Pyrrusa Krola roku od założenia Rzymu 472. Na czele woyska stawiane, szły w szyki nieprzyiacielskie łamiąc ie, i niosąc na sobie niby wieże iakie z żołnierzami. Potrafiano potym tak ich roziuszać, iż tym samym, ktorym służyły, szkodliwemi się stawały; co do odrzucenia zwierza tego od woienney posługi przywiodło. Na igrzyska zaprowadzane bywały w Rzymie, gdzie wielka takowych widokow chciwość panowała: widziano na cyrku słoniow sto czterdzieści po dwa razy, podług świadectwa Pliniusza. Potym iako tenże powiada, uczono ich nawet po sznurach chodzić. W pompie tryumfalney pierwszy Pompeius zaprzągł słonie do wozu swego. Były słonie znakami chorągwi Rzymskich.

ELEUSINIA. Swięta u Grekow Cerery, nayuroczytsze ze wszystkich świąt, odprawowano ie co cztery lata skończone. Grecy do tych taiemnic, *mysteria*, przypuszczali osoby każdego wieku i płci, ale samych rodakow swoich, cudzoziemcy w nich mieysca mieć nie mogli. Wyciągano po wpraszaiących się do tych taiemnic życia być nienagannego. Mniemanie ich było, iż sama Ceres te święta ustanowiła, kiedy po rożnych swoich podrożach znalazszy corkę Prozerpinę od Plutona porwaną, zatrzymała się w Eleusis mieście Attyckim.

To święto szczegulnieyszym sposobem nad inne nazywano *mysteria* taiemnice. Ci ktorzy do nich przypuszczonemi być żądali, powinni byli oczyszciać się wprzod przez małe *mysteria*, ktore ich do większych przyprawiały. Zaczynano od tego, iż pragnących poświęcenia myto w rzece Ylissie przy rożnych modlitwach i ofiarach, osobliwie zalecaiąc im powściągliwość, i czystość do zamierzonego czasu. Przez ten czas dawano im początki nauki świętey wielkich taiemnic. Po tym przygotowaniu wprowadzano ich w kościoł bogini, a chcąc ich przeniknąć większym uszanowaniem i postrachem, czyniono ten obrządek w nocy. Rzeczy cudowne i osobliwe przez tę noc widzieć i słyszeć się dawały: widzenia, głosy nieznaiome, straszydła, grzmoty i pioruny przerażały przytomnych. Ci ktorych przyimowano, słuchali czytania pewnych ksiąg taiemniczych.

Przełożony nad obrządkami kapłan *Hierophontes* zwany, ubierał się osobliwszym kształtem, bezżennym być musiał. Trzech miał społecznikow w obrządkach swoich. Procz tego Archont modlitwy i ofiary czy-

czynił, maiąc też posługaczow do pomocy w ofiarach.

Ateńczykowie poświęcanie takowe dzieci swoich oboiey płci, zaraz w wieku ich dziecinnym czynić się śpieszyli; za występek sobie poczytywali, gdyby synowie lub corki ich bez tego poświęcenia schodzili ze świata, wierząc iż bez niego umieraiący zostawać mieli w piekle na wieki w gnoiu i w błocie. Pod karą śmierci zakazano było nie poświęconym wchodzić do kościła Cerery, albo poświęconym wydawać skrytości taiemnicze.

Odprawowanie tych świąt trwało dni dziewięć. Zaczynało się piętnastego dnia miesiąca *Boedromion*, ktory na nasz Sierpień wychodził. Po ktorych obrządkach i ofiarach boginiom Cererze i Prozerpinie przez trzy pierwsze dni czynionym, czwartego w wieczor były obchody z koszykiem mistycznym na wozie szkarłatową zasłoną okrytym. Panie Ateńskie szły krokiem mierzonym za tym wozem, niosiąc także koszyki zakryte, w ktore wglądać się niegodziło: a to na pamiątkę iż Prozerpina wyszedłszy zbierać kwiaty od Plutona porwana była.

Piąty dzień nazywał się dzień pochodni, iż weń wszyscy mężczyzni i białegłowy z pochodniami chodziły, okazuiąc iako Ceres zapaliwszy w gorze Etna pochodnie, po wszystkich stronach szukała corki.

Szosty, był nayuroczystszy nazwany *Jaachus* albo *Bachus* syn Jowisza i Cerery. Noszono statuę Bachusa uwieńczoną myrtem, i w ręku maiącą pochodnię. Cały szereg idących w tym obrządku wychodził z Aten i szedł aż do Eleusy. Mnogość ludu na ten obchod wynosiła czasem do trzydziestu tysięcy, a kościoł Eleuzyiski obeymował wszystkich. Cała droga brzmiała odgłosem śpiewania i rożnych narędzi muzycznych przy skokach ludu.

Szostego dnia igrzyska, potyczki, i zapaski mieysce miały. Nagroda zwycięzcy była miara ięczmienia, przeto iż podług baieczney historyi Ceres pierwsza miasto *Eleusis* nauczyła siania i użycia ięczmienia. Ostatnie dni przechodziły na rożnych obrządkach stosuiących się do rozmaitych bogini przypadkow.

Przez całe te święta, pod wielkiemi karami zakazano było, chwytać kogo do więzienia, albo nawet obżałowanie przed sędziow zanosić.

ENAUTAE. Pewni Urzędnicy w mieście Milecie. Ci kiedy mieli naradzać się o sprawach wielkiey wagi, wchodzili w okręt, i daleko odłożyć od brzegu kazali. Tam poty sie-

fiedzieć powinni byli, poki fię na iedno w przedfięwziętey rzeczy nie zgodzili. Ten zwyczay dał im *enautow* imię z Greckiego, znaczące *będący w okręcie*.

EPHORES. To imię Greckie pochodzi od słowa znaczącego *wglądać, dozierać*. Ephores byli urzędnicy naywyżfi w Lacedemonie. Początek ich uftanowienia nie ieft pewny dla rożnych zdań pifarzow Greckich.

Eforow było pięciu, corocznie ich odmieniano. Brano ich z pofpolftwa, w czym podobni byli do Trybunow pofpolftwa w Rzymie. Lata liczono przez Eforow, iak u Rzymian przez konfulow.

Pierwfzy Efor dawał imię rokowi, iak pierwfzy Archont u Ateńczykow. Władza ich tak daleko zachodziła, iż krolow brać do więzienia mogli. I mniemanie autorow niektorych ieft, że na fkrocenie wielowładnego panowania krolow, Sparta Eforow wyftawiła. Nofząc na fobie ofobę całego ludu, niepowftawali przed krolem wchodzącym, gdy na fwoim trybunale fiedzieli. Innym urzędnikom nakazywać złożenie doftoienftw, i przed ludem ofkarżać ich mogli.

Eforowie fzczegulny dozor mieli około wychowania młodzieży, co dziefiąty dzień młodź fię przed niemi ftawiać była powinna, aby przez fię widzieli, coby odmienić i poftanowić potrzeba było. Sprawy rozfądzać niektore bez appellacyi do ludu, wiefzczby czynić, obroty niebios uważać, a przez to wolę bożkow tłumaczyć do nich należało. Ztąd fzło, iż władza ftanowienia pokoiu i woyny, wyfyłania woyfk, opatrywania im żywności, zawierania, przymierza, naznaczania naywyżfzym fądem nagrod i kar przy nich była. Na okazanie ftrafzney Eforow mocy, poftawiono niedaleko ich trybunału kościoł boiaźni. Atoli przy tak niezmierney ich władzy, był fpofob uczynienia ią niefkuteczną, i prawie znifzczenia. Dofyć było rozdział i niezgodę między niemi fprawić. Bo ieden tylko przeciwiaiący fię mogł zatamować wfzyftkich innych zdania. W tym powagi ftanie utrzymali fię Eforowie aż do czafow Kleomenefa fyna Leonidy, ktory forow chcących opanować rząd, zamordować kazał. Za tym przypadkiem wkrotce pofzło zupełne obalenie Rzeczypofpolitey Lacedemońfkiey.

EPULONES. Bankietnicy. W Grecyi byli urzędnicy, ktorzy w publiczne uroczyftości dawali fwoim kofztem bankie-

ty wſzyſtkim obywatelom ſwoich cechow.

U Rzymian dla pomocy wyżſzych kapłanow niemogących wydołać wſzyſtkim obrządkom i ofiarom, uſtanowieni byli kapłani w liczbie trzech *Triumviri epulones*, ktorzyby zawiadowali ucztami święt'emi po kościołach na cześć bożkow. Sylla pomnożył ich liczbę do ſiedmiu, *Septemviri epulones*. Julius Cezar do dzieſięciu, *Decemviri epulones*. Ci *epulones* noſili ſzatę bramowaną purpurową, iak naywyżſi kapłani: między innemi przywileiami, mieli to, iż od noſzenia broni wolnemi byli, iż ich corki niemogły być obierane za weſtalki.

EQUIRIA. Gonitwy konne. Igrzyſka, ktore ſię dwa razy do roku odprawowały, to ieſt dwudzieſtego czwartego Lutego, i czternaſtego Marca na polu Marſowym; a kiedyby to pole zalane było przez Tyber, w ten czas przenoſzono ſię na gorę Cælius.

EQUITES. EQUITATUS. Jazda, żołnierze konno ſłużący. Grecy i Rzymianie w początkach nieznali; pożyteczności iazdy! a tak piechota naywiękſzą czyniła ſiłę woyſkową. Lacedemończykowie barzo mało iazdy mieli, ſam ich kray gorzyſty niezdatny był do chowania koni. Dopiero iak wyſzli z Peloponezu i podbili Miſſeńczykow, poſtrzegli czego im niedoſtawało. W ten czas u Scyrytow mięſzkańcow, części Lakonii zaciągnęli trzyſta koni, ktore Likurg pomnożył do tyſiąc dwoch ſtu. Powiękſzano coraz liczbę iazdy. Mieli Spartańczycy w mieście miſtrzow ſzkoł końſkich, ktorzy młodych uczyli ieździć na koniu. Białegłowy ſame przyłączyły ſię do tego ćwiczenia, i wiele z nich znacznemi w ieżdzeniu na koniach było.

W Atenach Solon podzielił obywatelow na trzy klaſſy, i rozkazał, aby w drugiey klaſſie będący mieli konia ku ſłużbie woienney. Ta była pierwſza iazda Ateńſka. Dopiero po bitwie Maratońſkiey przyſzli do trzyſtu iazdy i tyluż ſtrzelcow. Liczbę tę, iako i Lacedemończykowie do tyſiąca dwuch ſtu pomnożyli. Licznieyſza poźniey była ich iazda, ale zawſze mnieyſza znacznie od piechoty.

Rzymianie podobnę iak Grecy nieznaiąc korzyści iazdy, naywiękſzą ſiłę ſwoią na piechocie zakładali. Romulus podzieliwſzy lud na trzy cechy *Ramnes*, *Tacienſes* i *Luceres*, w każdym z nich wybrał ſto ludzi, na iezdnych, i każde ſto nazwał imieniem cechu, z ktorego wzięci byli. W krotce onże ſam pomnożył ich liczbę, przez uſtanowienie trzyſtu

ſtu młodzieży, krorych nazwał *Celeres*, *ſzypcy*, z przyczyny prętkości, z ktorą powinni byli wykonywać roſkazy hetmana. Potym ci konni żołnierze wciągnieni w pierwſze centurye albo ſetce dali ſwoie nazwiſko całey iezdzie. Hoſtilius pomnożył do dziewięćſet iazdy, po znieſieniu Alby, Albańczykow do ſłużby woyſkowey przyiąwſzy. Każda w ten czas centurya po trzyſta konnych miała. Tarkwiniusz dał każdey centuryi ſześćſet koni. Jazda w ow czas tyſiąc ośmſet koni wynoſiła, a centurye aż do Serwiuſza zawſze ſwoie imię zatrzymały.

Serwius podzieliwſzy obywatelow podług maiątkow ich na ſześć klaſs, pomyślił o pomnożeniu iazdy. Na ten koniec uſtanowił dwanaście nowych centuryi ſkładaiących ſię z iazdy, ktorą wybrał z pierwſzych familii państwa, każda z nich miała trzyſta konnych. Te ośmnaście centuryi Serwiuſza czyniły ze wſzyſtkim pięćtyſięcy czteryſta koni, co wyſtarczało na ośmnaście legii, po trzyſta iazdy na iedną.

W początkach od Romuluſa iazda Rzymſka do piechoty była, iak ieden do dzieſięciu. Lecz daley ta proporcya ſię zmnieyſzała, kiedy iazda po legiach zawſze w rowney trzyſtu liczbie była, a piechota pomnażała ſię do pięciu lub ſześciu tyſięcy na legią. Jazda w legii dzieliła ſię na poczty, *turmæ*, nazwane. Obacz *Cohors*.

Jazdę ſprzymierzonych zwano *Alæ*: bo legie Rzymſkie środek w ſzyku trzymały, a iazdy rzeczone czaſem prawe czaſem lewe ſkrzydło. Kiedy prawe obywatelſtwa pozwolone były ſprzymierzeńcom włoſkim, w ten czas iazda ich, weſzła w iazdę legii. Imię *Ala* zatrzymano. Taki był ſtan iazdy od czaſow Romuluſa do końca Rzeczypoſpolitey. Za Cezara iazda nie czyniła iednego ciała z legią. Oſobno iazdę, oſobno piechotę liczono, i wſpominano iakoby dwa korpuſy. Spoſob uzbraiania konnych nie był zawſze iednaki. W pierwſzych czaſach mieli oni nakſztałt kazakinki, dla łatwego wſkakania na koń. Nie znali ſtrzemion, ani kulbak: woyłoki im za wſzyſtko ſłużyły. Bronią ich włocznia lekka, i tarcza ſkorzana były. Poźniey od Grekow wzięli używanie wielkiego pałaſza, długiey włoczni i zbroi; czaſem mieli groty do ciſkania.

EQUITES. EQUESTER ORDO. Stan rycerſki. Nie masz wzmianki w autorach o podobnym ſtanie w Grecyi. Dawano tylko to imię drugiey klaſſie bogatych i ſzlachetnych oby-

oby-

obywatelow Ateńskich, przeto iż powinni byli trzymać konia, i ci naprzod składali iazdę Ateńską.

U Rzymian był to stan wolnych obywatelow pośrzedniczy między senatem i pospolstwem. Dopiero znany być zaczął za Grachusow około roku Rzymu 620. Do owego zaś czasu *equites* nie byli nic innego, tylko iazda w połkach. To prawda, że ta iazda od Romulusa ieszcze wybierana była z naymaiętnieyszych familii Rzymskich.

Dway bracia Grachowie nieprzyiaciele senatu, przez zbytnią swego wyniesienia żądzę będąc Trybunami pospolstwa, pierwsi z iazdy Rzymskiey ustanowili stan osobny, oddaiąc mu sprawowanie sądow, ktore senatowi odięli.

Equites, trzymaiący przedtym zawsze pierwsze mieysce w stanie pospolstwa, stawszy się sędziami, nabrali nowey powagi. Odtąd większa część tych rycerzow iuż nie służyła w połkach, a poźniey gdy prawo obywatelstwa udzielone było ludom włoskim, i iazda Rzymska zmięszaną została z iazdą sprzymierzoną, ci equites wcale się od służby woienney uwolnili.

Co zaś ich uczyniło zupełnie osobnym stanem, to było przywiązanie ich do trzymania dochodow Rzeczypospolitey. Wszyscy się rzucili do arendowania ceł i podatkow, iak Sylla odiął im trybunały. Chęć zbogacenia się przywiodła ich do ułożenia między sobą niby kompanii rzeczoną arendą się bawiących. Lubo nie oni sami tylko celnikami byli, naywiększa iednak część celnikow z nich się składała. Naywięcey stan ten stwierdził się pod konsularstwem Cycerona, ktory w nim zrodzony, wziął sobie za powinność w każdey okoliczności wynosić go i zalecać.

Jak się tego stanu ludzie wcale oddzielili od iazdy w połkach, iuż ich niezwano prosto *equites*, ale z dodatkiem *equo publico*, to iest ktorzy brali konia od Rzeczypospolitey nakładem wyż utrzymywanego, iuż nie dla służania w woysku iak przedtym, ale dla zaszczytu i honoru. Procz konia, mieli ieszcze inne znaki rożniące ich od pospolstwa. Nosili szatę bramowaną sztukami purpurowemi, nakształt goździ, ale mnieyszemi niż senatorowie, zkąd tę suknią zwano *angustus clavus*, a senatorską *latus clavus*. Mieli też pierścień złoty na palcu. Być do tego stanu przypuszczonym wyrażało się temi słowy *aureo annulo donari*. Na widokach osobne od ludu mieysce tuż po senato-

natorach trzymali. Powinni byli mieć dochod znaczny prawem opiſany, aby w tym ſtanie umieſzczeni być mogli. W czaſiech bogactw Rzeczzpoſpolitey dochod ten miał wynoſić czterykroć ſto tyſięcy ſeſtercyow, około pięciu tyſięcy czerwonych złotych naſzych. Trzeba było być wolnie urodzonym, i mieć naymniey lat ośmnaście.

Każdego piątego roku bywał popis tych rycerzow przed Cenſorami. Wzywano każdego po imieniu. W ten czas ſtawiał ſię każdy pieſzo trzymaiąc konia na uzdeczce. Ci ktorzy iakim przypadkiem, albo przez złe goſpodarſtwo mniey mieć dochodow pokazali ſię, ktorzy popełnili uczynek niegodny ſwego ſtopnia, albo w obyczaiach naganę mieli, rugowani bywali z reieſtru rycerſkiego ſtanu. Odbierano im konia Rzeczypoſpolitey, i przenoſzono ich do klaſſy proſtych obywatelow.

Ericius. Jeż, narzędzie woienne, ktore ſię ſkładało z belki nabitey kolcami żelaznemi, a zaſadzony na czopie tak, iż obracać ſię na nim mogło. Używano tey machiny na bronienie przyſtępu nieprzyiacielowi do mieyſca iakiego.

Exercitatio. Cwiczenie, wzmacnianie ſił. Grecy i Rzymianie do woyny ſtoſowali wſzyſtkie ćwiczenia ciała. Likurg, ktory wſzyſtkich Lacedemończykow chciał mieć ludem woiowniczym, przepiſał im wſzelakie trudy w znoſzeniu głodu, zimna, w paſowaniu ſię, w gonitwach i innych podobnych pracach. Za tym poſzło u nich, iż ci wſzyſcy, ktorzy przez złożenie ciała albo przez miękkość i otyłość zdatnemi do ćwiczeń takowych nie byli, pogardzie i hańbie podlegali.

Naypierwſze w ćwiczeniach mieyſce polowanie miało, dla naybliżſzego z woyną podobieńſtwa. Codziennie wyſyłano po części woyſko na łowy. Myśliſtwo ptaſze, zdaie ſię, iż w to ich ułożenie niewchodziło. Pſy wyborne, chwalone częſto przez poetow, nakładem publicznym utrzymywane były.

Tańce i ſkoki w wielkim używaniu Spartańczycy mieli. Pewnych dni świętych na publiczne mieyſca zgromadzona oboiey płci młodzież, w obecności obywatelow na wiele części ſię podzieliwſzy, ſkoki żywe, a przyſtoyne wyprawiała: gdyż lekkie i niewieście wcale oddalano. A co trudna do wierzenia, iż w mieście tak ſurowym i cnotliwym nago te tańce czyniono; lubo podobno ſama życia ſurowość niebeſpieczeńſtwa uymowała.

Inne też ćwiczenia, iako bieganie, noſzenie ciężarow, gra w kamienie i paſowanie ſię, ſpolne oboiey płci były. Potyczki Lacedemończykow zachodziły częſto do okrucieńſtwa, nie tylko pięściami ſię na nich tłukli, ale zębami i pazurami kaleczyli. Mieyſca tych potyczek oblane wodami nazywało ſię *ephebeum*. Po paſowaniu ſię ſzczegulnym, i po ſkaleczeniu ciała i twarzy, dzielili ſię na dwie ſtrony; iedna uderzała na drugą, i na to godziły, aby iedną w kanał wtrącić. Tak ſię okrutne zapaſki kończyły. Należy ieſzcze wſpomnieć, iż ſrogo dzieci chłoſtano przed poſągiem Dyany, w dni iey poświęcone; a to ſieczenie z niewymowną cierpliwością dzieci przyimowały.

Rownie w Atenach ćwiczenia ſił wzięte były. Zawczaſu do pracy i trudu młodź przyzwyczaiać, Solon rozkazał. Naypierwſza ich nauka była pływać. Inne ćwiczenia wſzyſtkie rownie Ateńſką młodź hartowały. Mieyſca ćwiczenia *Gimnaſia*, *Palæſtra* zwano. W tych mieyſcach nauczycielowie byli ſpoſobiący młodzież do wſzyſtkich prac i trudow przepiſanych.

Rzymianie w używaniu ćwiczeń, iedenże co i Grekowie cel mieli; a pole Marſowe na to wyznaczone było w ſamey rzeczy ſzkołą rycerſką Rzymian. Jeżdżenie na koniach, do ktorey nauki drewniane konie ſłużyły, ciſkanie grotow i ſtrzał, gonitwy, rzucanie kamieni ręką lub procą, przeſkakiwanie ſzerokich rowow albo okopow, zwykłą młodzi Rzymſkiey zabawą bywały. Po zmordowaniu okryci potem i prochem, w Tyber w ſkakali wprawuiąc ſię w pływanie.

Zołnierze też w czaſie pokoiu ćwiczeniami ciała zabawiani, i w ſile a zręczności utrzymywani byli. Są miaſta ich rękami wyſtawione, iako to ow mur w Anglii, między innemi miaſto Lugdun, Auguſta Vindelicorum, teraz Auſzpurg.

EXILIUM. Exſilium. Wygnanie. W Lacedemonie wielka miłość ku oyczyznie ſprawiała, iż wygnanie poczytywano za ciężką barzo karę. Nayczęściey iednak dobrowolne było, a zaczym raczey uniknieniem kary, niż karą. W rzeczy ſamey, kiedy kto ſkazany był na śmierć, na hańbę, a nawet na proſte winy pieniężne lub inne, a poddać ſię karze niechciał, ſam ſię udawał na wygnanie. Jeśli przeſtępſtwo lekkie było, pozwalano winowaycy ſchronić ſię do ſprzymierzeńcow, ale w przypadku większey winy przymu-

ſzano go ſzukać ſchronienia u obcych, to ieſt u niezoſtaiących w przyiaźni z Rzecząpoſpolitą.

W Atenach wygnanie w wielkim używaniu było, iedno dobrowolne, drugie przymuſzone. Kiedy winowayca nie chciał, albo nie mogł ſię wypłacić z winy nań włożoney, a czaſem też unikaiąc ſądu wychodził z kraiu. Do przymuſzonego wygnania, przywiązana była hańba. Nigdy na nie obywatela, chyba za wielki wyſtępek, nieſkazywano. W ten czas haniebnie go wypędzano, dobra iego na ſkarb obracano, i drożey płacącemu przedawano; takowe wypędzenie dożywotnie bywało. Lubo zaś *oſtracismus* (o ktorym w oſobnym artykule) był w ſamey rzeczy nakazaniem wyiścia z kraiu, hańby iednak nie przynoſił, owſzem prawie zawſze dowodził oſobliwſzą zacność i zaſługę tego, ktorego pod takowe z kraiu rugowanie poddawał.

U Rzymian nigdzie w prawie nie mowią o wygnaniu przez wyrok ſądowy, tym wyrazem *exilium*. Znaczyło to zwyczayniey wygnanie dobrowolne, z podobnych iak ſię wyżey rzekło przyczyn. Kiedy zaś kogo za wielki wyſtępek nawygnanie ſkazywano; mowiło ſię *interdici aqua & igni*, co znaczy zakazywać ognia i wody. W ten czas dobra iego zabierano, i drożey płacącemu przedawano. Nie mogł taki dziedziczyć, nie mogł teſtamentu czynić, za umarłego w obywatelſtwie miany.

Expiatio. Oczyścienie używane u pogan, na zmycie i zgładzenie wyſtępku. Wierząc oni, iż przeſtępſtwo ściąga gniew bogow, a za nim ſzczegulne i powſzechne klęſki, wynaleźli wiele obrządkow nabożnych, na ubłaganie ich zapalczywości.

Były iedne oczyścienia ſzczegulne, drugie poſpolite. To, ktorego używano na zgładzenie mężoboyſtwa, nayuroczyſtſze było: ſami krolowie obrządek ich ſprawowali. Ci ktorzy na zgładzenie rzeczoney zbrodni do domu na to wyznaczonego wchodzili, całą poſtać upokorzonego i zawſtydzonego nioſąc w milczeniu i z oczyma ſpuſzczonemi do ogniſka ſię zbliżali; tam miecz albo puinał, narzędzie ſwoiey zbrodni, tkwili w ziemię. W ten czas pan domu zabierał ſię do oczyścienia: kazał przynoſić proſię ieſzcze ſſące, i zakłowſzy go, krwią świeżą nacierał ręce winowaycy. Potym niektore napoie rozlawſzy na ofiarę Jowiſza oczyściaiącego, oſtatni ofiar wyrzucał za dom, i palił ciaſto zrobione z mąki, ſoli i wody, łącząc modlitwy

na

na ubłaganie Eumeni. Owidiusz świadczy, że oczyścienie za mężoboystwo mniey trudne w początkach było; że dosyć było umyć ręce w wodzie bieżącey.

Mieli ieszcze Grecy inne oczyścienia, iako to przygotowywuiące do taiemnic Eleużyiskich. Obacz o nich pod *Eleusynia*. Mięli inne idąc do wyroczni Tryfonas, ktorego to zaboycę brata swego poganie między połbożki policzyli; chodzili do wyroczni iego, a przygotowanie było pełne przykrości i trudow. Mieli ieszcze oczyścienia publiczne miast. Te obrządki odprawowano corocznie w dni na to wyznaczone. W ten czas lud się na plac publiczny albo za miasto zgromadzał, a kapłani po zabiciu wielu ofiar, kropili całe zgromadzenie wodą oczyściaiącą. Ateńczycy od innych Grekow zabobonnieysi, zabiiali na zgładzenie win miasta, męszczyznę albo niewiastę. Nad to oczyścienia ulic, teatrow, rynku, placow, woyska, obrządki i dni okryślone sobie miały. Nayzwyczayniey na początku wiosny ie odprawowano. W takowych obrządkach przekładali wodę morską nad inną, i bieżącą nad stoiącą.

Oczyścienia u Rzymian, prawie tak częste i takim sposobem czynione były iak u Grekow. Procz oczyścień przyprawuiących do taiemnic dobrey bogini, lub innego bostwa, procz oczyścień miasta, były ieszcze inne wszystkich obywatelow, co pięć lat odprawiane. I od słowa *lustrare* oczyściać, nazwany przeciąg lat pięciu *lustrum*. Oczyścienie woyska nazywano *armilustrium*. *Obacz lustratio.*

Daleko więcey osobnych i domowych oczyścień i niż publicznych było. Zaboystwo miało swoy sposob oczyścienia. Nie było żadnego prawie w życiu kroku, żadnych urodzin, Wesela, pogrzebow, ktorych by nie poprzedzał oczyścienia obrządek. Gusła, i znaki nieszczęścia zabobonne, iako to spotkanie zaiąca, niespodziana burza, sny, wszystko to pomnażało onych liczbę: zkąd te słowa *purgare*, *expiare*, *lustrare*, *februare*, często nic innego nie znaczą, tylko nabożeństwa na oddalenie złey wrożby. Oczyścienia szczegulne nie zawsze złączone były z ofiarami. Często dosyć było umyć się, albo szaty odmienić. W takowe obrządki zawsze wchodziło używanie wody, soli, ięczmienia, wawrzu i ognia przez ktory oczyściaiących się czasem przepuszczano.

EXPOSITIO. Podrzucanie dzieci. Zwyczay podrzucania dzieci, ktorychby rodzice albo

zwierżchność żywić nie chciała, nie ludzkim prawem tak w Grecyi, procz Thebow, gdzie to ſurowo zakazano, iako i w Rzymie przyięte było. W Lacedemonie, urodzone dzieci zaraz ſtarſi cechowi oglądali, i ieśli go ſłabym lub nie zewſzyſtkim kſztałtnym znaleźli, na zaginienie ſkazywali. W Atenach oycowie z naymnieyſzey pobudki dzieci wyrzucali z domu, albo ie ſami zabiiali. Matki pełnieyſze ludzkości i litości częſto na ocalenie takowych dzieci fortelow używały. Zwykły były kłaść w pieluſzki pierścień lub inną rzecz drogą, przez coby łatwiey ſię kto wyżywienia ich podiął, w nadziei poznania potym rodzicow lub krewnych i odebrania nagrody.

Jak dawny we włoſkim kraiu podrzucania dzieci był zwyczay, daie widzieć powieść o Romuluſie i Remuſie. Prawo pierwſzego Rzymian krola daiące oycu władzę nad życiem dzieci, zaſadą i początkiem było dzikiego potym zwyczaiu wyrzucania dzieci, albo zabiiania ich w domu. Zatym ſkoro ſię dziecię urodziło, kładziono ie na ziemi, ieżeli oyciec chciał ie wychować, podnoſił ie. Ztąd poſzedł ow wyraz łacińſki *tollere liberos*. Jeżeli nic nie mowił, to było znakiem iż chciał wyrzucenia lub zabicia iego. Skrociły nieco ten zwyczay poźnieyſze prawa, nie pozwalaiąc wyrzucania dzieci, chyba dla ſzpetności i kalectwa nie zwyczaynego, i to poradziwſzy ſię pierwey naybliżſzych ſąſiadow. Walentynian i Gracyan Ceſarze, pierwſi znieśli ten dziki zwyczay, ktory hańbę Grekom i Rzymianom czyni.

F.

F. Dawni tę literę kładli zamiaſt h. *faedus* za *haedus*; *foſtis* za *hoſtis*. Częſto a. F. za E. dla podobieńſtw wpiſaniu; częſto za *ph*. *Triumphus*. F. ſamo w napiſach znaczy. *Fabius*, *fecit*, *fiet*, *ſit*, *faciendum*, *familia*, *famula*, *feſtus*, *februarius*, *felix*, *fœmina*, *fides*, *filius*, *finis*, *flumen*, *fenum*, *frater*, *frons*, *figura*, *fuit*, *fluvius*, *fauſtus*.

F. A. *Filia amantiſſima*. F. D. *Factum dedicavit* albo *filius dedit* albo *Flamen Dialis* FD.

FD. *fidejuſſor* albo *fiendum*. FEA. *femina*. FF. *fabre factum* albo *filius familias* albo *filius fratris*. F. F. F. *Ferro, flamma, fame* albo *fortior fortuna, fato*. F. F. *fecerunt*. FL. *fluvius*. F. FQ. *filiis filiabusque*. ꝗIX. ANN. XXXIX. m. I. D. VI. HOR. SCIT. NEM. *Vixit annos triginta novem, menſem unum, dies ſex. Horas ſcit nemo*. FO. FR. *Forum*. F. R. *Forum Romanum*.

FACTIO. Procz innych poſpolitych znaczeń to ſłowo na igrzyſkach Cyrceńſkich wyrażało podział odprawuiących gonitwy wozowe, w ktorych iedni od drugich kolorem ſzat ſię rożnili. Zrazu dwie ſtrony były *factio alba & ruſſata*, to ieſt biała, i żołto czerwona, potym do tamtych dodano dwie *Venetam*, koloru z błękitna modrego, i *Praſinam*, koloru zielonego. Mniemaią, iż dawni przez te cztery kolory chcieli wyrążać cztery pory roku w podobieńſtwie poſtaci odmieniaiącey ſię natury: i tak przez zielony, wioſnę, przez czerwony, lato; przez błękitny, ieſień; a przez biały, zimę.

FASTI. Pod artykułem *Dies* masz o nayogulnieyſzym u Rzymian dni podziele na *dies faſti* i *nefaſti*.

Faſti były tablice marmurowe, na ktorych Rzymianie przeſyłali potomności dzieie ſwoie, chwalebne czyny ſławnych mężow, i znaczyli dla poſpolſtwa dni poświęcone bożkom i dni rożnych obrządkow. *Faſti* początek wzięły od kronik kapłanow Rzymſkich, ktorych powinnością było piſać po proſtu, a wyraźnie dzieie pańſtwa. Starali ſię oni ſkryto trzymać u ſiebie wiadomości praw i nabożeńſtwa. Mianowicie nazwane *Faſti Pontificum* były ieſzcze od kronik rożne, zawierały w ſobie rzeczy ſamym kapłanom znane co do obrządku ich nabożeńſtwa.

Pewny Flawiusz piſarz naywyżſzego kapłana Appiuſa i ślepego około roku Rzymu 550. potrafił ułożyć niby kalendarz iaki z tych tablic, i na iaw go wydał, co mu wielką miłość i łaſkę u ludu ziednało, tak dalece iż był uczyniony Edilem za odrzuceniem innych o ten urząd ubiegaiących ſię, chociaż ſynow konſularſkich. Te *faſti* nazwane *calendares* zawierały przez mieſiące wſzyſtkie święta, obchody, nabożeńſtwa, i były dwoiakie: na miaſto, *Urbani*, i na wſie, *Ruſtici*.

Faſti ruſtici, dla ludzi wieyſkich, ktorzy przez ſwoie prace i roboty obchodzić wſzyſtkich uroczyſtości nie mogli,

znaczyły niektore święta, kalendy, nony i Idus w miesiącach, imiona bożkow domowych, długość dni, znaki zodiaczne, i co się do rolnictwa stosowało. *Urbani*, zwane oraz *majores*, więcey świąt i igrzysk w sobie zawierały, a procz tego pamiątki znaczniey-szych przypadkow, dzieiow konsularskich i dyktatorskich, woien i zwycięstw.

Fasti Consulares. Były tablice na ktorych pisano imiona konsulow lub dyktatorow, urząd każdego roku sprawuiących, igrzyska sekulnarne i inne znacznieysze przypadki. Służyły na znaczenie czasu i liczenie lat, oraz na rozstawianie znakomitych dzieł.

FAUNALIA. Swięta Rzymskie, na cześć bożka leśnego Fauna, przypadaiące piątego Grudnia, w ktore wieśniacy wśrzod wesołości rożnych ofiarowali mu koźlę i wino. Powtarzano to święto trzynastego dnia Lutego.

FEBRUALIA. Swięto oczyścienia miast i ludu u Rzymian w miesiącu Lutym, ktory był miesiąc ostatni roku Rzymskiego. Obrządki oczyścienia łączyły się z ofiarami nocnemi na ubłaganie *Plutona* i innych bogow piekielnych, ztąd oczyściać uroczyście u Łacinnikow mowiło się *februare*, a ofiary oczyścialne *februa*.

FEMINÆ. Białegłowy, żony. Stan białychgłow odmienny był u Grekow i u Rzymian. W Lacedemonie podług świadectwa Plutarcha, żyły w prostocie i osobności. Cudzołostwo i rozwody nieznane u nich były prawie przez lat 500. Zabawa ich tkać dla siebie i dla mężow szaty. Atoli Arystoteles utrzymuie, że surowość praw Spartańskich do samych tylko męszczyzn się rozciągała, że mężowie nie dbali o żony, że zatym w tey płci rozwiązłość i rospusta panowała. W czasach potęgi Lacedemońskiey, kobiety rządziły męszczyznami na naywyższych stopniach postanowionemi i wdawały się w rząd Rzeczypospolitey.

W Atenach zrazu, iak prawie wszędzie, prostota, skromność, oszczędność i praca były udziałem kobiet. W domach osobne i oddzielone mieszkania miały, z męszczyznami nie iadały przy obcych. Robota szat dla siebie mężow i dzieci wszelkiey acz naywyższey kondycy; białogłowy zabawiała. Za rozszerzeniem państw Rzeczypospolitey, rozlał się powodzią zbytek, ktory w płci niewieściey tak daleko zaszedł, iż musiano ustanowić urząd *Gynætonomi* nazwany, na zatamowanie niezmiernych wydatkow na stroie i kleynoty. Ci ustanowili prawa, ażeby wyda-

datek kobiet był podług miary pośiłkow, ktore każdy obywatel z klaſſy ſwoiey Rzeczypoſpolitey dawać był powinien, ale prawo bez wykonania zoſtawało. Niewiaſty wdawały ſię w rząd państwa i tak ſobie męſzczyzn podbiły, iż ci nie śmieli odmiennego mieć od nich zdania.

Prawa też Solona ſtoſuiące ſię do niewiaſt, nie miały w ſobie nic tak ſurowego iak obaczemy u Rzymian. W iednym tylko przypadku, w ktorymby mąż zaſtał na wyſtępku przeniewierzenia ſię żonę, wolno mu było życie żonie i ſkazicielowi iey odiąć. Tym zaś niewiaſtom, ktoreby przekonane o podobną winę były, zakazywał prawodawca, pokazywać ſię w kościołach ani na iawnym mieyſcu noſić ubior uczciwym kobietom przyzwoity. Pozwolił wſzyſtkim, ktorzyby taką ſpotkali, łaiać iey i rożne obelgi wyrządzać, ile na życie ſię targać zabronił.

U Rzymian ſtan kobiet do niewolniczego podobien. Zawſze zoſtawały pod władzą męża, ktory nad niemi miał tę moc, iaką nad dziećmi, to ieſt życia i śmierci. Mąż był ſędzią żony, za każdą winę mogł naznaczać karę. Cudzołoſtwo i pozwolenie ſobie wina, było gardłowym wyſtępkiem w żonach. Na śmierć ią ſkazywać i zabiiać mąż miał prawo. Te iednak tak ſurowe uſtawy, oſobliwie tyczące ſię napoiu wina, w początkach tylko Rzeczypoſpolitey w mocy zoſtawały.

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey czaſach, iako Rzymianie żyli małym maiątkiem, ſami ziemię ſprawowali, kobiety dzieliły z niemi prace. Na wſi i w mieście roboty pożyteczne, wychowanie dzieci, ſkromność, w domach ie trzymały. Nie wychodziły z nich chyba do kościołow, lub na iakie obrządki nabożne. Lecz gdy zwycięſtwa nad Azyą odnieſione zbytek i miękkość w Rzym wprowadziły, białegłowy w wolności i ſwywoli nie dały ſię przeyść męſzczyznom. Zwawość z ktorą naſtawały o znieſienie prawa Appiuſzowego zakazuiącego im pewnych zbytkow w ſtroiu, nieſkuteczność rożnych innych uſtaw do tego zmierzaiących pokazuie, iak mocne ich było do wymyſłow przywiązanie. Na koniec doſzły do tego, iż nad panami świata Rzymianami panuiąc, przyſpieſzały zgubę Rzeczypoſpolitey.

FERALIA. Swięta żałobne, ktore Rzymianie dwudzieſtego pierwſzego Lutego odprawiali, na uczczenie pamiątki zmarłych i ulżenia ich kar piekielnych. Noſili w te dni potrawy na groby i ztąd *Feralia*, mo-

mowi Festus, *a ferendis epulis*.

FERIÆ. Swięta, dni w ktore pewnych robot czynić się nie godziło. U Rzymian dwoiakie były *Feriæ:* iedne pospolite, publiczne, drugie szczegulne, osobne. Między publicznemi naycelnieysze były *Feriæ Latinæ* od Tarkwiniusza starego ustanowione, z okoliczności przymierza między Rzymem i sąsiedzkiemi narodami. Chciał dla utwierdzenia tego związku, aby spolnie odprawowali święta na gorze nad albą położoney. Ofiary, biesiady, obrządki, wszystko się czyniło za składką tych narodow. Bożek na ktorego cześć święcono te dni, był *Jovis Latialis*: to iest opiekun Łacińskiego kraiu. Na pewnych takowych świętach czterdzieści siedm ludow się znaydowało w rowności zupełney, ta tylko rożnica była, iz przełożonym tego obrządku, *Præfectus*, był Rzymianin, ktory zwyczay na zawsze został. Swięta Łacińskie coroczne były, ale dnia pewnego nie miały. Do senatu i pierwszych urzędnikow należało wyznaczać dni w roku. Z początku ieden dzień tylko te święta trwały; po wygnaniu krolow drugi przydano, trzeci po zgodzie patrycyuszow i gminu, daleko poźniey czwarty: ale ten nie wchodził w same święta w albie odprawiane. Na kapitolium tylko gonitwy wozow poczwornych czyniono; a zwycięzca odbierał w nagrodę kubek soku piołunowego. Były inne *feriæ Latinæ* nadzwyczayne, ale to barzo rzadko.

Jeszcze święta publiczne *feriæ* zrazu w prostocie i skromności, potym ze zbytkiem i wytworem odprawowane troiakiego rodzaiu były. *Feriæ statæ* albo *stativæ*, pewnych zawsze dni przypadaiące. *Conceptivæ*, ktorym kapłan naywyższy i urzędy dzień naznaczał: takie były *sementinæ* po sieybie, *Vindemiales* na winobranie obchodzone. Na koniec *Imperativæ*, że zawisły od rozkazu senatu, konsulow lub dyktatora za zezwoleniem trybunow z iakiey przygody wypadłego. Zwano ie także *supplicationes*.

Feriæ, święta szczegulne osobne były te, ktore obchodzono w każdey kuryi, w każdey familii. Nazywano ie *Sacra Gentilitia*. Jedne odprawowały się na urodziny, *Natalitia*, inne gdy młodzian brał męską szatę, *Liberalia*. Wesołości i biesiady po domach obywatelskich takowe dni od innych rożniły. Rzymianie do obchodzenia tych świąt wieszczbę szczęśliwości swoiey przywiązywali.

FLA-

Flamen. Tak w Rzymie zwali się kapłani przywiązani do czci i służby iednego bożka, nie mogąc innym służyć. Numa krol trzech takich kapłanow postanowił. Pierwszy był *Flamen Dialis*, albo Jowisza, drugi *Flamen Martialis*, Marsa, trzeci *Flamen Quirinalis*, Romulusa przezwanego *Quirinu*. Ci byli z patrycyuszow, i wybierani przez głosy ludu. Nazywano ich wielkiemi Flaminami. Potym przydano inszych z gminu branych, ktorych mnieyszemi zwano. Każdy z nich nosił imię bożka, ku ktorego czci był wzięty. Cesarzom nawet między bożki policzonym Flaminow dawali, ztąd *Flamen Cæsaris. Flamen Augusti.* Flaminowie urząd swoy dożywotnie nosili, i złożeni z niego być nie mogli, chyba z ważnych barzo przyczyn, ktorych sędzią był naywyższy kapłan. Imię to *Flamen*, pochodzi od *flammeum*, co znaczy zasłonę, ktorą kapłani głowę sobie okrywali. Inni prowadzą toż imię od *filum* nić, iż ci kapłani związywali sobie włosy nicią wełnianą.

Flamen Dialis. Flamen Jowisza. Nayprzednieyszy był z kapłanow szczegulnych bożkow. Miał prawo używania szaty bramowaney purpurą, krzesła z słoniowey kości, *Curulis*, iako naywyżsi Rzeczypospolitey urzędnicy. Uszanowanie pospolite nad innych go wynosiło, ale wielką liczbą praw był określony. Z pomiędzy wielu te są znacznieysze. Nie wolno mu było ieździć konno, patrzeć na woysko potykaiące się za miastem, przysięgać, nosić na palcu pierścienia, chybaby był przedziurawiony, rozpadniony albo przerznięty, wynosić z domu ognia chyba poświęconego. Nie powinien był mieć żadnego węzła na sobie, ani czapki spiętey, ani pasa spiętego. Jeśli więzień związany mogł wniyść w dom iego, trzeba było z więzow go uwolnić, powrozy albo łancuchy z dziedzińca po nad dach przeciągnąć, i za dom zarzucić. Jeśli winowayca prowadzony na chłostanie padł do nog iego, poczytanoby za zbrodnie, gdyby tegoż dnia karę na nim wykonano. Nie godziło się kapłanowi Jowisza nie tylko się dotknąć, ale ani wspomnieć psa, kozy, mięsa surowego, bluszczu, bobu. Nogi u łoża iego powinny były być oblepione gliną, albo błotem rozwiedzionym; nikomu innemu leżeć na nim nie godziło się. Nie można było pod łożkiem iego kłaść ani skrzyni, ani drzewa, ani żelaza. Nie wol-

no mu było trzech nocy weiąż nieſpać w domu. Wſzyſtkie dni u niego świętne były. Nie wychodził nigdy bez mitry ſwoiey kapłańſkiey. Nie mogł zdeymować koſzuli czyli ſpodniey ſzaty, chyba w mieyſcu wcale zakrytym, żeby nigdy nie był widziany nagi w oczach Jowiſza. Na bieſiadach, nikt mu mieyſca nie brał procz krola ofiar, *Rex Sacrificulus*. Jeśli mu żona umarła, uſtawała iego doſtoyność. Ci ktorzy z takiey przyczyny ſchodzili z urzędu, *Flaminales* nazwani byli. Rozwodzić ſię z żoną nie mogł. Nie wolno mu było wniyść na mieyſce, gdzie pochowano lub ſpalono umarłego, godziło mu ſię iednak być przytomnym na pogrzebie. Sam miał prawo noſić czapkę czyli mitrę białą, *Albogalerus* zwaną.

Zona iego zwana *Flaminica*, noſiła ſzaty koloru płomieniſtego, na ktorych był wyrażony piorun. Nie mogła noſić trzewikow ze ſkory zdechłego zwierza. Na głowie noſiła gałążkę dębową. W niektorych obrządkach ani ſtroić ſię na głowie, ani włoſow czeſać nie powinna była. Nie mogła wyżey nad trzy wſchody, lub trzy ſzczeble wſtępować.

Poſługacze, ktorzy przedtym Flaminem ſzli *Præciæ* albo *Præclamitores* zwani. Powinnością ich było przeſtrzegać rzemieślnikow i każdego rodzaiu robotnikow, aby od roboty przeſtawali: bo gdyby tego nie czynili, a Flamen nadſzedł, ofiary czynić nie mogł.

FOEDUS. Przymierze, traktat, ſoiuſze. W Lacedemonie traktaty pokoiu lub ſprzymierzenia czyniły ſię za zezwoleniem ludu i Eforow: krolowie i wodzowie żadney do tego władzy nie mieli. Gdy umowy zgodnie ſtanęły, ſpiſywano ie ſtylem zwięzłym lakonicznym, ale iaſnym i bynaymniey oboiętnemu tłomaczeniu niepodległym. Poprzyſiężone na Kaſtora i Polluxa bożkow, ktorych przewodnikami zwali, wyryte bywały na kolumnach poſtawionych na świętym mieyſcu.

Ateńczycy nigdy przymierza nie czynili bez przyſiąg i przeklęctw na tych, ktorzyby ie zgwałcili. Sam lud zgromadzony miał moc zawierać traktaty. Gdy te doſzły, poprzyſięgali ie na Minerwę, Jowiſza i inne bożki opiekuny miaſta, a to w kościołach ich, lub przed ich poſągami.

W Rzymie czyniono przymierza za zezwoleniem ſenatu z uſtawy ludu i przez przewodnictwo heroldow, to ieſt poſłow woyny i pokoiu *Feciales* zwanych. Wyznaczony z pomiędzy

między nich na to *Pater Patratus*, wymawiał przyfięgę w przytomności ftron fprzymierzaiących fię. Zrazu poprzyfięgaiący mieli w ręku kamień, ktorym uderzali w profię na ten koniec przyftawione. Przyfięga tak brzmiała. „ Jeśli „ lud Rzymfki pierwfzy tych „ uftaw odftąpi, czy z publi„ czney rady, czy podftępem, „ ty Jowifzu tak uderz lud „ Rzymfki, iako ia tego wie„ prza dziś uderzę. „ Poźniey był zwyczay o ziemię tylko mocno kamieniem rzucić. Ztąd pochodzą owe wyrazy *foedus ferire*, *foedus ictum eft*. Czafem pod czas przyfięgi, dotykano fię pofągow bożkow. Zwyczaynie Rzymianie te przyfięgi rano przed południem czynili. Inaczey mieli fobie za złą wiefzczbę.

FORUM. Plac publiczny. Rynek. Dwoiakiego rodzaiu place publiczne były u ftarożytnych. Jedne, na ozdobę miaft i na publiczne zgromadzenia ludu, feymy; inne na targi rzeczy potrzebnych do życia.

O pierwfzych mowiąc: W Grecyi place były czworograniafte otoczone przyfionkami w kolumny ścifło ftawionemi, na ktorych fię wfpierały architrawy kamienne marmurowe z gankami i galeryami. W Lacedemonie ieden tylko plac publiczny był w mieście na obrady ludu, i ćwiczenie młodzieży naznaczony. Inne za miaftem, zwłafzcza na ktorym młodzi gonitwy odprawiali blifko rzeki *Eurotes*.

W Atenach więcey takowych mieyfc było na fchadzki ludu w publicznych fprawach z katedrami czyli kazalnicami dla krafomowcow. Naywiękfzy plac, nayozdobnieyfzy był i nayokazalfzy. We śrzodku placu tego, ktory był opafany leżał kamień duży, świętym nazwany, na ktorym urzędnicy *Thefmothetes* rzeczeni poprzyfięgali ftraż i zachowanie praw. Drugi plac w Atenach *Pnyke* nie miał nic podobnego wfpaniałości pierwfzego na też fchadzki ludu naznaczony.

Place publiczne w Rzymie w Włofzech te nawet, ktore fłużyły na przedawanie rzeczy do życia potrzebnych, wfpaniale przyfionkami i gmachami ozdobione były, ale żaden niewyrownywał okazałości placu Rzymfkiego *Forum Romanum*, tak dla fwoiey okazałości i wielkości zwanego. O położeniu, a barziey rozległości iego wiele odmiennych zdań pifarzow. To pewna iż między kapitolium, a gorą Palatyńfką leżał. Niektorzy mniemaią, iż cały plac teraz *Campo vacino* zwany zabierał, ale podobniey-

bnieyſza do prawdy, iż tey rozciągłości przed rozſzerzeniem przez Auguſta uczynionym nie miał. Kościoły piękne, przyſionki, kolumnady ſzerokie otaczały go. Widoki i igrzyſka tam dawano. Na galeryach po nad kolumny były kramy i ſtoły odmieniaczow monet, bankierow, kupcow, urzędnikow ſkarbowych do odbierania dochodow Rzeczypoſpolitey.

Na tym placu odprawowano obrady i obierano urzędnikow przez cechy i przez kurye; Prætor ſądy odprawował. Tam na mieyſcu przykrytym była niby katedra dla mowcow *Roſtra* nazwana, przeto iż przodami okrętow obita była, ktore ſię zowią *roſtra*. Tam ſtaraiący ſię o urzędy chodzili ziednywać ſobie łaſkę ludu. Z tych miar ten plac pełny zawſze był ludzi. Ten ieden był w Rzymie aż do czaſu Juliuſa Cezara, ktory drugi zrobił, od imienia ſwego nazwany *Forum Julium*. Trzeci po nim Auguſt, *Forum Auguſtum*. Były i inne imionami od ſwoich zakładaczow, albo od bliſkości domow wziętemi znane.

W Greckich miaſtach i Rzymie rynkom na przedaż rzeczy potrzebnych wyznaczonym, imiona od ſamychże rzeczy przedaiących ſię dawano. Był w Atenach rynek na leguminy, na zapachy, na ſer świeży, na niewolniki, podług ich dzikiego zwyczaiu handlowania ludźmi.

W Rzymie też były place na targi wołow *boarium*, świń *ſuarium*, ryb *piſcatorium*, iarzyn *olitorium forum*, i tym podobne inne. Te place były wſpaniale obudowane.

Na rynkach w Rzymie co dziewięć dni bywały iarmarki barzo ludne. *Nundinæ* to ieſt *feriæ novem dinæ*: na ktore zgromadzali ſię ludzie ze wſi częścią dla przedawania rożnych żywności, częścią dla dowiedzenia ſię o naſtępuiących świętach i o ſprawach rządu.

FRAMEA. Był to u ſtarożytnych oręż zaczepny, o ktorego kſztałcie nie zgadzaią ſię autorowie; niektorzy za iedno go maią co i *pilum* pociſk; inni rozumieią iż był pałasz długi.

FUGALIA. Niby święto ucieczki, zwane też *refugium*, odprawowane na pamiątkę wypędzenia krolow z Rzymu. Obchodzono ie w Lutym tego ſamego dnia, kiedy Tarquinius pyſzny uſzedł do Perſenny Krola.

FUNDA. Proca. Narzędzie woienne do rażenia ſłużące, złożone z ſznurow, z ktorych miotano kamienie, a czaſem

kule ołowiane z tak wielkim natężeniem, iż ani tarcze, ani szyszaki im nie wytrzymywały. Mięszkańcow wysp Balearyiskich miano za naybiegleyszych w ciskaniu z procy. Procownicy, *Funditores* byli częścią woyska Rzymskiego.

FUNUS. Pogrzeb. Sprawowanie pogrzebow w naydawnieyszym i prawie za święty poczytanym używaniu było u starożytnych. W Lacdemonie pogrzeby obywatelow nic okazałego nie miały. Jeśli ktory na obronie oyczyzny życie położył, obwiiano w purpurę ciało iego i na łożu obsypanym liściem oliwnym ie kładziono. Nikt ani płakał, ani ięczał publicznie, kobiety nawet nigdy nie płakały zmarłych.

Inaczey się na pogrzebach krolow obchodzono podług praw nawet Likurga. Skoro krol umarł, zaraz po wszystkich ulicach miasta na koniach biegali z ogłoszeniem tey nowiny. Zaraz kobiety z włosami rozpuszczonemi brały misy miedziane, w ktore biiąc dzień i noc płacze i narzekania czyniły. Ciało zmarłego przez dziesięć dni wystawione było; a przez ten czas sądy i schadzki publiczne ustawały. każdy dom powinien był w żałobę ubrać iednego męszczyznę i iedną białągłowę. W dzień na pogrzeb naznacznony wielki gmin ludzi z miasta i ze wsi oboiey płci z niewolnikami hurmem się zgromadzał do pałacu krolewskiego, gdzie krzyki i ięczenia straszne wydawali, tłukąc się srodze w twarz, i mowiąc iż krol zmarły był naylepszy z krolow. Cały ten tłum szedł za ciałem, ktore na marach przybranych w drogie bławaty niesiono na mieysce grobu. Jeśli krol na woynie umarł, lub w potyczce zginął, wyrabiano figurę iego wcale mu podobną i tęż samą iey iakoby ciału cześć wyrządzano.

W Atenach iako i w innych Grecyi miastach ieden był pogrzebu sposob. Kiedy zwątpiono o chorym, przypinali na drzwiach domu gałęzie bukszpanowe i laurowe. Bukszpan miał odpędzać duchy szkodliwe, a laur błagać Apollina bożka lekow. Czasem brzękali w misy miedziane dla odgonienia złych duchow. Inne obrządki prawie też same były, co u Rzymian, ktorych opisanie następuie.

U Rzymian pogrzeby osobliwszym sposobem za święte obrządki miane. Przy ostatnim zgonie choruiącego, trzeba było aby naybliższy krewny, a w małżenstwach iedno z małżonkow pocałowanie umieraiącemu dawało, niby

dla przyięcia duszy iego; tychże powinność była oczy i usta zamykać, żeby się zmarli nie tak straśliwemi wydawali. Zdeymowano mu potym pierścień z palca, ktory znowu wkładano, gdy go na stos niesiono. Wzywano głośno kilka razy po imieniu zmarłego, dla dowiedzenia się czy pewnie umarł, czy tylko wpadł w letarg. Odprawiwszy to, udawano się do ludzi, ktorych powinność była, dostarczać wszystkich rzeczy do pogrzebu potrzebnych. Ci *Libitinarii* od Libityny bogini śmierci i pogrzebow zwali się, i przy kościele *Veneris Libitinæ* skład wszelkiego narzędzia swego mieli. Tam też trzymano księgi, w ktore zmarłych zapisywano. Pod Libitinarzami byli *Pollinctores*, od ktorych ciało zmarłego powinno było być umyte i namaszczone. Odziewano ie w szatę białą zwyczayną, *toga*, a ieżeli był na wysokich urzędach, w szatę urzędową. Kładziono ciało na katafalku w przysionku domu, a do bramy przypinano gałęź cyprysową, na znak iż tam nikt wchodzić nie miał, z przyczyny trupa złożonego. U nog stało naczynie z kadzeniem. Wszsze ktoś był przy ciele: przy zacnieyszych i maiętnieyszych zmarłych, zawsze byli młodzianie dla oganiania much z twarzy i z rąk.

Po siedmiu dniach, woźny publiczny w żałobie ogłaszał wyprowadzenie ciała, dłuższemi słowy przy pogrzebach znacznieyszych obywatełow; przy pospolitych Krewni i przyiaciele oboiey płci krotszemi wyrazami: a kiedy człowiek znakomicie zasłużony w Rzeczypospolitey umarł, lud się do bramy domu zgromadzał. Na pogrzebach wodzow żołnierze szli za ciałem, włocznie żelazem do ziemi obrocone niosąc. Ceklarze takimże sposobem pęki rozg, *fasces*, nosili. Ciała na małym łożu, *lectica*, złożone, ośmiu lub dziesięciu bliższych krewnych niosło. Twarz zmarłego była odkryta, a głowa w wieńcu, chybaby go choroba zbyt zeszpeciła, w ten czas twarz przykrywano. *Designatores*, niby mistrze ceremonii każdemu mieysce wyznaczali. Przed całą przytomnych gromadą szli trębacze i piszczkowie smutnie graiący. Inni pochodnie nieśli. Blisko ciała szedł kuglarz, czyli podrzezniacz, ktory maskę do zmarłego podobną na twarzy niosąc, udawał go co do szczegulnych iego chodzenia i ruszenia się sposobow. Wszystkie znaki dostoienstw i urzędow zmarłego niesione były,

iako

iako też i głowy z wofku, tak zmarłego iako przodkow iego wyrażaiące: ale to było tylko przywileiem szlachty, zwano go *Jus imaginum*.

Szli potym wyzwoleńcy zmarłego z czapkami na głowie, co było znakiem wolności ich, toż krewni i przyiaciele w żałobie. Synowie mieli zasłonę na głowie, a corki z włosami rozpuszczonemi bez żadnego pokrycia głowy i boso w szatach białych. Za niemi płaczki kobiety szlochaiące i narzekaiące, na ten koniec naięte, *praeficae* zwane. Za temi niewiastami następowali do usług pogrzebowych należący *Pollinctores* namaściciele *Vespiliones sandapilarii* grubarze. *Ustores* podpalacze stosow &c. wszyscy w czerni przed woźnym.

Kiedy pogrzeb był znaczney osoby, cała pompa zatrzymywała się na placu publicznym. Tam ieden z synow lub bliskich krewnych wstąpiwszy na katedrę miał mowę pogrzebową. Co w używaniu było i dla pań Rzymskich wysokiey godności. Jeśli ciało spalone być miało, prowadzono go na pole Marsowe. Tam ułożony był stos w czworogran, rożney wysokości te stosy bywały, nazywano ie *bustum*. Gdy iuż ciało bogato odziane na stosie złożono, zlewano ie woniami, otwierano zmarłym oczy, oddawano pierścień i pieniądz na okup przewozu Charona w usta w tykano. Podpalali krewni tyłem się obrociwszy, zabiiali na ofiarę byki i barany, rzucali w płomień szaty iego, i łupy z nieprzyiacioł. Dawnieyszych czasow dzikim i nie ludzkim zwyczaiem na ubłaganie bożkow podziemnych i na cześć zmarłych zabiiano ieńcow, potym zastąpiły ten zwyczay bitwy wysiekaczow gladiatorow *bustuarii* od *bustum* nazwanych. Bywały czasem gonitwy konne i widoki teatralne.

Co po spaleniu zmarłego zostało, zbierali krewni. Między innemi znakami, po ktorych Rzymianie zwłoki zmarłych poznawali, nayzwyczayniey szy podług Pliniusa był ten: obwiiali ciało w płotno amiant zwane po Grecku *asbestos*, ktore ogień nie pali. Popioły i kości, mlekiem i winem obmywszy, schowane składali w grobie familii. Potym ofiary sprawuiący pokrapiał lud wodą oczyścialną, a naypierwsza z płaczek odprawiała przytomnych tym słowem *Ilicet* można odeyść. Krewni przyiaciele odchodząc żegnali zmarłego wołaiąc po trzykroć *vale*, a czasem *ave salve*. Poydziemy, przydawali za tobą, gdy na nas koley przyidzie.

Ciała te, ktore palone bydź nie miały, ſkładano na płaſkich marach, niby denkach z gliny, ktore potym w grobie ſkładali na kamieniach na to przygotowanych. Szlachetnieyſi chowali ſię w grobach kamiennych i marmurowych.

Pogrzeby zawſze kończyły ſię ucztą, ktorą krewnym i przyiaciołom dawano, tę ucztę *Silicernium* nazywano. Początek tego nazwiſka i ſpoſob uczty nie iednakowo rożni autorowie opiſuią. W dziewięć dni po pogrzebie znowu ſprawowano uczty *Novemdialia* zwane, na ktore brano ſzaty białe.

W Egipcie ſzczegulniey ſię z namaſzczeniem ciał obchodzono. Wielu do tego poſługaczow było. Jedni żelazami na to ſporządzonemi mozg wyimowali przez nozdrze. Drudzy wybierali wnętrzności otworzywſzy w boku dziurę kamieniem Etiopſkim oſtrym nakſztałt brzytwy; a na to mieyſce rożne zapachy i balſamy wkładali. Ze zaś rozrzynanie boku i wydzieranie wnętrzności miało coś okropoego, ci ktorzy to czynili, ſkończywſzy robotę ſwoią, co tchu uciekali ścigani od przytomnych kamieńmi. Barzo dobrze obchodzono ſię z temi, ktorzy balſamami ciało napuſzczali. Do tego oni myrtu, cynamonu i innych korzeni używali. Po nieiakim czaſie okręcali ciało namaſzczone bindami lnianemi, także napuſzczonemi rożną wonią i przykliionemi na końcu gumą dobrze rozprawioną. Tak oporządzone ciało oddawali krewnym, od ktorych chowane było w czaſie otwartey na to ſprawioney, a potym z ſzafą w grobowcach poſpolitych ſkładane. Ze wſzyſtkich mieyſc grobowych nayznacznieyſze było przy *Menſis* od miaſta odłączone iezioręm, nad ktorego brzeg przynoſzono umarłego. Tam ſędziowie na to uſtanowieni zgromadziwſzy ſię roztrząſali życie Egipcyanina i nie pozwalali przewieść go na drugą ſtronę na *mieyſce odpoczynku*: co znaczy *eliſcii*, chyba że ſprawowanie ſię zmarłego nie naganne było. Surowość w tym ſędziow nie ubłagana była i bez względu na oſoby i doſtoyność ich, chociażby krolewſką. Ci ktorych ſąd naganił, pozbawieni byli czci pogrzebu i przewoźnik, ktory w ięzyku Egipſkim *Charon* ſię nazywał, nieprzewoził ciała na drugą ſtronę. Egipcyanin, ktory umarł nie uſpokoiwſzy długow, ciało iego pożyczalnikom wydawano, dla przymuſzenia krewnych do wykupna iego przez ſkładkę na zapłacenie długu. Jeśli nie był poſłuſzny prawom, ciało

ciało bez pogrzebu zostawało', to iest że go nie składano, iak dobrych obywatelow w grobie, ale tylko wrzucano w doły, ktore *tartara* nazywano. Ztąd ieszcze dzisia znayduią mumie, to iest ciała balsamowane w mieyscach osobnych i niemaiących podobieństwa grobow. Tych zaś, ktorzy zdraycami oyczyzny, świętokradcami, tyranami byli, ktorzy ponieśli ostatnie kary zbrodniom swoim winne, tych ciała na polu porzucone, na pastwisko dzikiego zwierza i żarłocznego ptastwa zostawiano.

G.

G. Samo kładło się za *Gaius* albo *Caius Gellius*, *gens*, *gaudium*, *gesta*, *gratia* GAB. *Gabinius*. GAL. *Galerius* albo *Gallus*. G. C. *Genio Civitatis*. GER. albo GERM. *Germanicus*. *Germania*. GM. *Germanicus* albo *Germanus*. GN. *Gnæus* zamiast *Cnæus*, *Gens*, *Genus*, *Genius*. GRE. *Græcus*. GL. *Gloria*. *G. V. Gravitas vestra*. GR. GX. *Grex*. GR. *Gerit* albo *Gratis*. GL. S. *Gallus Sulpicius*.

Pierwszy tę literę wynalazł Corbilius wyzwoleniec dodawszy do C. małą kreskę. Rzymianie litery G. nie zaczęli używać, aż po pierwszey woynie Punickiey. Przedtym na mieysce iey używali litery C. Potym zaś czasem iedną za drugą oboiętnie kładli. Znayduie się *g*. położone za *n Aglisses* za *Anchises* *aggulus* za *angulus*. Pisano niekiedy *r*. za *g*. *arger* za *agger* niekiedy *v*. za *g*. *fivere* za *figere*.

G. w liczbie znaczy cztery sta i ieśli iest kreska nad nią, znaczy czterdzieści tysięcy. U Grekow ta litera wyraża trzy, a z kreską z prawey strony idącą trzy tysiące.

GALLICYBELES. Kapłani bogini Cybeli tak mianowani od rzeki Phrygiyskiey Gallus nazwaney, gdzie się cześć tey bogini zaczęła. Rzeżańcami byli. Naywyższy między niemi, *Archigallus* się nazywał. Przywłaszczali sobie przepowiadanie rzeczy przyszłych i biegaiąc po miastach i wsiach korzystali z prostactwa prędkowiernych. Ofiary swoie odprawowali przy odgłosie cym-

 bałow

bałow i kotłow, a z nożami tu i owdzie biegaiąc niby ſzaleni kaleczyli ſię ſami.

GAMELION. Mieſiąc Ateńſki na nasz Styczeń wychodzący, w ktorym odprawowały ſię święta god weſelnych po Grecku *gamelea*. Dane było nazwiſko *gamelia* Junonie bogini, na cześć ktorey tę uroczyſtość obchodzono.

GENS. Rod. Dom. Między *Gens* a *Familia* ta zachodzi rożnica, iż pierwſze zdaie ſię należeć do imienia, a drugie do przezwiſka domu. Pierwſze, to ieſt *gens*, zawiera cały rod z iednego pnia, drugie, *familia*, oznacza linie na ktore ſię dom rozrodził. Naprzykład wſzyſcy Waleryuſzowie byli iednego rodu, od iednego pochodzący *eadem gens*, ale rod podzielony był na rożne familie, ktore do imienia Walerych rożne przezwiſka czyli przydomki dodawały: *in gente Valeria* byli Maximowie, Meſſalowie, Flakkowie *&c.* *Familiæ* były albo *Patriciæ* albo *Plebeiæ*, ta rożnica pochodziła od pierwſzego podziału Rzymian uczynionego przez Romuluſa (obſzerniey o tym pod *Patricii.*) Trafiało ſię iednak dość częſto, że ze dwoch familii tegoż imienia i tegoż rodu, iedna była Patrycyuſzowſka, a druga Plebeyſka, iako *in gente Tullia*, Tulliuſowie Longi byli patrycyuſzami, a Tulliuſzowie Ciceronowie plebeiuſzami. Czaſem iedna familia przechodziła z ſtanu patrycyuſow do plebeiuſzow, albo dla oſiągnienia doſtoieńſtwa Trybunow, albo z przyczyny przyſpoſobienia za ſyna od oyca niżſzego ſtanu: acz niektorzy z autorow twierdzą, iż przyſpoſobienie bynaymniey rzędu familii nie odmieniało, do ſamey tylko przyſpoſobionego oſoby ſię ściągaiąc. Pochodzący z iednego rodu zwali ſię *gentiles*.

GLADIATOR. Wyſiekacz. Zwano gladiatorami w Rzymie ludzi, ktorzy ſię mieczami potykałi i zabiiali wzaiemnie na placu, *Arena*, dla dania widokow ludowi.

Początek tego ſzermierſtwa pochodzi ze zwyczaiu ſtarożytnego zabiiania na ofiarę bohatyrom i rycerzom na woynie poległym ieńcow woiennych. Zamiaſt zarzynania ich, kazano im ſamym między ſobą ſię wyſiekać.

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey czaſach, nie bywały te bitwy tylko na pogrzebach naywyżſzych urzędnikow, i znaczniejſzych ſenatorow: potym poſpolicie dawano i na pogrzebach prywatnych ludzi, ktorzy nawet przez teſtament te wyſiekania nakazywali. Dopiero w roku Rzymu 488. bi-

twy gladiatorow pierwszy raz na widok dane ludowi Rzymskiemu bez pogrzebu. Zbyt się zwyczay ten dziki wzmogł u Rzymian, tak dalece że na ucztach przy salach iadalnych stawiano kilka par tych wysiekaczow, ktorzy się dla rozrewki przytomnych potykali. Nie było żadnego poświęcenia kościoła ani budynku publicznego, żadney uroczystości bez tych szermierzy.

Ci ktorzy się za gladiatorow naymowali, obowiązywali się do wycierpienia wszystkiego, żelaza, ognia, kaydan, śmierci samey, gdyby swoiey powinności nie czynili zadość, gdyby uciekali. To obowiązywanie się zwano *autoramentum*. Mała z początku liczba wysiekaczow coraz barziey rosła, ostatnich osobliwie Rzeczypospolitey czasow do podziwienia ich wielu było. Julius Cezar pod czas Edilstwa swego, stawił ich na rożnych widokach trzysta dwadzieścia par. Ci, ktorzy takowe widoki sprawowali, wprzod obwieszczali lud przez tablice po rogach ulic i publicznych placach poprzybiiene o liczbie gladiatorow, wyrażaiąc imiona znacznieyszych i znaki po ktorychby ich rozeznawać miano. Dla ćwiczenia wysiekaczow na igrzyska byli nauczyciele *Lanistæ* zwani.

Dwoiaki rodzay ludzi w te bitwy gladiatorskie wchodził: iedni z przymusu, iako niewolnicy i zbrodniowie na śmierć skazani; drudzy wolnemi będąc z upodobania i rozpusty poddawali się w to haniebne rzemiesło. Co w historyach i o ludziach na naypierwszych stopniach będących, a nawet o niewiastach z pogardą i wzdryganiem się czytamy.

Wiele gatunkow było wysiekaczow, ktorzy albo od oręża ktorym się spotykali, albo od okoliczności z ktorey te widowiska dawano, albo od mieysca igrzysk imię brali. *Retiarii* wysiekacze tak zwani, iż w sieci zaymowali głowę przeciwnika i wikłali go, za oręż trzyzębney włoczni zażywali; przeciwko tym retiariom walczący zwani *Secutores*, kiedy bez skutku sieciami zaymowani byli, z pałaszem się za tamtemi uganiali. *Thraces*, ktorzy uzbroieni byli kształtem ludu Trackiego, to iest szablą krotką, puinałem i tarczą okrągłą. *Mirmillonnes* uzbroieni iak Gallowie, nosili długi pałasz, tarczę i szyszak, na wierzchu ktorego zwyczaynie było wyobrażenie ryby. *Samnites* od podobieństwa oręża Samnitow przez wzgardę tak nazwali pewnych gladiatorow. Wysiekacze na pogrzebach się potykaiący, zwali się *bustuarii*

 od

od *bustum* stos pogrzebowy. *Andabatae*, wysiekacze z zawiązanemi oczyma z koni się potykaiący.

Mistrze wysiekaczow karmili ich mocnewi potrawami, starali się mieć wysokich, przedawali ich drogo urzędnikom z powinności igrzyska sprawuiącym, ktorzy dla ziednania sobie głosow ludu, widokami podobać się im chcieli. Seneka twierdzi, że za iego czasow gladiatorowie wcale nago się potykali. W czas do bitwy naznaczony, prowadzono z okazałością te nieszczęśliwe ofiary. Z początku lekko się nagabywali, rożne ruszania sztuczne wyrabiaiąc; wnet za daniem znaku przez trąbę do cięźkich razow i do krwi przychodziło. Gdy lud widział ranionego, ktory schyleniem miecza wyznawał się pokonanym, a raniony dobrze i mężnie się sprawił, dawał znak, aby go przy życiu zachowano; ieśli zaś potykał się gnuśnie, na śmierć go zwycięzcy wydawał. Znak zachowania był, dwie ręce złączone, a wielkie palce zgięte; znak zguby, iedna ręka z palcem wielkim podniesionym. Ciało zabitego wysiekacza hakiem z placu ściągano.

Kiedy iakiemu gladiatorowi, ktory się na wielu potyczkach dobrze popisał, lud wolność darował, Praetor kazawszy mu do siebie przystąpić, dawał w ręce kiy sękaty, nazwany *rudis*. Ztąd takim sposobem wolnością darowani *Rudiones* się zwali. Niektorzy uczeni mniemaią, że to były miecze drewniane.

Rzymianie te igrzyska tak dzikie i okrutne w wielkim upodobaniu mieli. Rozszedł się ten zwyczay po Grecyi i Azyi. Nigdy iednak w Atenach przyiętym nie był. I gdy raz wprowadzenie iego na zgromadzeniu ludu podano, zawołał ieden Ateńczyk: *Wywroćcie pierwey ołtarz, ktory oycowie nasi więcey od tysiąc lat wystawili litości.*

GRAMMATICA. Nauka ięzyka wynikła z uważania, iak się używaią, iak łączą i składaią słowa. Zrazu Grammatyka przestawała na wykładzie własności wyrazow i prawidłach podług ktorych skład ich czynić się powinien. Potym rozciągała się do rozumienia i tłomaczenia autorow zwłaszcza poetow. Przydano ieszcze do niey krytykę, to iest sztukę sądzenia o dziełach dowcipu i o umieiętnościach. Imie iedno zostało, chociaż czyniono rożnicę między *Grammatistice* i *Philologia.*

Pierwszey zabawą było uczyć mowienia i pisania bez błędu w iakim ięzyku. W Grecyi, szko-

ſzkoły; na to publiczne były: w wielkim używaniu ta nauka w Greckich miaſtach, a oſobliwie w Atenach miana, tak dalece, iż z nayniżſzego poſpolſtwa każdy mogł rozeznać nayrnnieyſzą w ięzyku omyłkę autorow, mowcow, aktorow. Pochodziło to z wielkiego ſzacunku, ktory Grecy mieli ku ſwemu ięzykowi z pogardą innych, nawet Łacińſkiego.

Drugi gatunek Grammatyki *Philologia* zaymował wykład, tłomaczenie i ſądzenie autorow, z czynieniem uwag rożnego rodzaiu. Zawierał przeto w ſobie grammatykę, retorykę, poetykę, znaiomość ſtarożytności, hiſtoryą, filozofią.

Rzymianie w początkach zatrudnieni podbiianiem i ubeſpieczaniem ſobie dzierżaw, nie mieli żadnego ſtarania o wykſztałcenie ięzyka ſwego. I tak w pięćſet lat po krolowaniu Numy mowa ich ani grecka, ani łacińſka nie była, ale pomięſzana i gruba. Polyb piſząc ſwoią hiſtoryą, miał trudność znaleść choć między barzo uczonemi, ktoby mu przetłomaczyć mogł traktaty Rzymſkie. Grammatyka u Rzymian prawie dopiero przy ſchyłku Rzeczypoſpolitey przyiętą zoſtała, na ſześćdzieſiąt około lat przed woyną domową Cezara i Pompeiuſza. W ten czas ſię nauka ięzyka zaczęła i wiele ſłow od Grekow zabranych i na łacinę przekſztalconych ten ięzyk zbogaciło. Szkoły Grammatyki otworzono, do ktorych młodzi wſzelkiego ſtanu uczęſzczali. Nayzacnieyſi ludzie, iako Cezar, Pompeius, Cycero, pozwalali w domach ſwoich tę naukę dawać i ſami czaſem iey uczyć mieli ſobie za rzecz miłą. Ztąd w krotce ięzyk ten do kſztaltu i doſkonałości przyſzedł.

Za pierwſzego w Grecyi autora Grammatyki poczytuią Ariſtoteleſa, iż pierwſzy ſłowa na klaſſy podzielił i o tey rzeczy piſał. Wielu barzo potym Grammatykow było. Ariſtarcha między znakomitſzemi liczą. Przeyrzał on i ułożył z pilnością dzieło Homera i Pindara. W Rzymie zrazu byli Grecy Gramatycy, poźniey wielu Łacinnikow. Sławny ieſt Aurelius Apilius filolog ſławny Marcus Aurelius Gniphon, ktory uczył retoryki i grammatyki w domu Juliuſza Cezara ieſzcze dziecięcia. Na iego nauki przychodził Cycero iuż pretor nie wſpominaiąc tych, ktorzy piſmami do dobrey grammatyki pomogli, choć w ſzkołach nieuczyli, iako Varro, Cicero, Meſſala i Julius Cezar.

Gymnasiarcha. Przełożony nad młodzieżą ćwiczącą się. W Grecyi był to urząd wielkiey wagi, zawiaduiący dozorem wszystkiey młodzieży sobie powierzony. Miał pod sobą niższych urzędnikow, z ktorych ieden nazywał się *Xistarcha* przełożony nad passowaniem się i był mistrzem zapaśnikow; drugi *Gymnasta* dozieraiący rożnych ćwiczeń, aby porządnie i bez szkody zdrowia odprawowały się.

Gymnasium. Mieysce na ćwiczenie ciała, nabieranie sił i zręczności. Masz obszerniey pod *Exercitatio*. Gymnasium pochodzi od Greckiego słowa znaczącego obnażyć się, przeto iż w Grecyi podobne ćwiczenia zdiąwszy szaty odprawowano. W Persyi, u Grekow i Rzymian wielka część edukacyi młodzi na tych ćwiczeniach zależała. Sztuka ćwiczenia takowego zwała się *Gymnastica*. Obacz *Athletæ*.

H.

H. Litera u dawnych Rzymian nic innego nie była procz prostego znaczku, iż do wymawiania syllaby tchnienie mocnieysze przydać trzeba, często ią opuszczali pisząc *triumpus*, za *triumphus Græcus*, za *Gracchus* &c. Czasem kładli na początku słow tam zkąd teraz zwyczay ią wyrugował, *huber*, za *uber*, *harena*, za *arena*. Na mieyscu tey litery czasem się znayduie B. *Belena*, za *Helena* czasem S, *exsibebant* za *exhibebant*. *Hesper* pisali za *vesper*. Znayduie się też *hamula*, za *famula*. Obacz Spanhiem de numism. usu & præst. Desurt. 11.

H. samo kładzie się za *habet*, *hic*, *heic*, *hastatus*, *hæres*, *homo*, *honestus*, *honor*, *hora*, *hortus*, *herus*.

H. A. *Hoc Anno*. HA. *Hadrianus*. HC. *hunc* albo *hic*. HER. *Heres*, *hæreditas*, *Herennius*. HER. albo HERC. S. *Herculi Sacrum*. H. L. S. *Sestercius*. H-S. albo HS. *Sestercium*. H. M. AD. H. N. T. *hoc monumentum ad hæredes non transit*. H. O. *hostis occisus*. HSS. *hostes*. H. S. *hic situs*, *sita* albo *sepultus sepultæ*. H. SS. *his suprascriptis*.

Kiedy H. iest znakiem liczby, wyraża w ten czas dwieście,

ście, a liniyka na wierżchu, dwakroć ſto tyſięcy.

Hasta. Włocznia, kopia. Oręż ten od Hetruſkow wzięli Rzymianie *Curim* u nich zwany z Sabińſkiego *Quiris*, odczego poſzło imię Romuluſa *Quirinus*. *Haſta* wieloraki oręż wyrażało, rożniący ſię barziey długością i grubością, niż kſztałtem. Dwa rodzaie były włoczni używanych od piechoty. Jedne włocznie były długie i grube, ktorych wręcz używano, drugie krotſze i lekſze do ciſkania. Wyſokość tego oręża była na człeka. Drugi rodzay włoczni niby poł kopii albo włoczenki miał około dwoch łokci długości, a cal ſzerokości. Żelazca albo grotu ſamego dziewięć cali długości było, dla wielkiey kończatości i cienkości ſwoiey za pierwſzym pociſkiem i uderzeniem zginał ſię, tak dalece, iż nieprzyiaciel nie mogł go na odrzucenie użyć. Każdy żołnierz miał wiele takich włoczenek w lewey ręce, w ktorey tarczę trzymał, prawą zachowuiąc wolną, bądź dla ciſkania onych, bądź dla używania miecza. Rzymianie ten drugi rodzay włoczni nażywali *haſta velitaris*, przeto iż ten był oręż lekkich żołnierzy, ktorzy za drugiey woyny Punickiey nazwani byli *velites*. *Haſta pura* zwano włocznią bez żelaza.

Haſta centumviralis. Znaczyła zebranie ſię na ſąd Centumvirow. *Haſta ementa*. Włocznia czerwonego koloru, iaką wyſtawiono na wynieśleyſzym w obozie mieyſcu, na znak że miaſto mocą dobyte na łup i rabowanie żołnierzom wydawano. *Haſta prætoria* albo *haſta venditionis*. Włocznia pretorſka, włocznia przedaży, ktorą wyſtawiano, gdy z wyroku pretora dobra i ruchomości iakie pod przedaż publiczną poddane zoſtały.

Hastati. Kopiynicy. Z początku tak zwani pieſi Rzymſcy żołnierze, iż tylko kopii albo włocznie używali: poźnieyſzych czaſow choć broń odmienili imię toż ſamo im zatrzymano. W iakim rzędzie w woyſku mieyſce mieli obacz pod *Legio*.

Hecatombeon. Imię iednego mieſiąca Ateńſkiego tak nazwanego od *hecatombe* ofiary ſtu wołow, w tym mięſiącu ſprawowaney w Argos na cześć Junony. Swięta ſame zwały ſię *hecaſteſia*, a pierwſzy ich dzień *hecatombœa*. Pochodzi to imię od greckiego ſłowa ſto znaczącego. Ten mieſiąc wychodzi na Lipiec u nas.

Hellepolis. Machina woienna czworograniaſta znaczney wielkości, do obalenia murow mIey-

mieyſkich ſłużąca, iako ſłowo greckie oznacza. Z wielu wież drewnianych balkami mocnemi oſadzonych, a coraz mnieyſzych złożona, na kołach toczona była. Z tych wież pokrytych mokremi ſkorami i chroſtem zielonym wychodziły troyzębne kończate belki, ktorym ſztuki żelaza wagi dodawały. Walono w mury takowemi belkami.

Heliastes. Urzędnicy Ateńſcy. Do ich ſądu należało tłomaczyć prawa ciemne w przypadkach. Co nie czyni chwały prawom Ateńſkim: gdyż między innemi praw przymiotami iedna z naypierwſzych ieſt, iaſność i niepodpadanie tłomaczeniu. Trybunał ten złożony był z tyſiąca, a czaſem z tyſiąca pięciuſet ſędziow, ktorych *Theſmotetæ* drudzy urzędnicy nad wykonaniem praw przełożeni zgromadzili. Wybierali z każdego cechu tych, ktorzy iuż w innych ſądach Rzeczypoſpolitey ſłużyli. Na znak wezwania Heliotetow Teſmoteci poſełali im laſkę maiącą wyrytą literą cechu, z ktorego ich na ten czas wołano. Plac publiczny w Atenach nazwany *Helia*, był mieyſcem zaſiadania tych urzędnikow. Czaſem i z innych trybunałow do tego wzywano ſędziow, ktorzy brali toż imię Heliaſtow i rożne ſprawy rozſądzali. Zaſiadać zaraz po zachodzie ſłońca powinni byli.

Hemerodromos. Grecy tak nazywali gońcow wyprawianych z liſtami w ſprawach pańſtwa, ktorzy z niewymowną ſzypkością biegli. Dla prętſzego doyścia goniec taki nie biegł tylko ieden dzień, co i imię z dwoch ſłow greckich złożone oznacza. Po dziennym biegu, oddawał liſty drugiemu gońcowi iednodziennemu. Używanie hemerodromow Rzymianie od Grekow wzięli.

Hilaria. Swięta u Grekow i Rzymian na cześć matki bożkow Cybeli i Pana leſnego bożka, w Marcu odprawowane.

Hipparchus. U Grekow wodz iazdy.

Hippodromus. Słowo pochodzące od dwoch Greckich, z ktorych iedno *konia*, drugie *bieg* znaczy. Plac na gonitwy końne w Grecyi, inny był na zapaſki i ſzermierſtwa. Czaſem autorowie mięſzaią *ſtadium* i *hippodromum*. Rożnica iednak między niemi zachodzi. *Stadium* nie miało więcey, iak około ſześćſet krokow długości, a *hippodromum* miało mniey od czterech ſtadiow. Zrazu były te place proſte i nieozdobne. Potym ie murem albo parkanem opaſywano. Poźniey, oſobliwie w Ate-

w Atenach, naywſpanialſze pałace ozdabiały plac gonitwy.

HISTORI. Opiſanie dzieiow ludzkich, ktore ſię rzerelnie zdarzyły. Kiedy ią piſać zaczęto, zaraz za barzo pożyteczną wſzelkich ſtopniow ludziom uznana. U żydow ieſt naydawnieyſza, u Egipcyanow w wielkim była poważeniu, ale zaćmiona zawſze allegoryami i wyobrażeniami niewłaściwemi, odmianami imion i dzieiow. U Grekow zrazu proſta i gruba. Doſyć mieli Grecy, iako i inne narody w początkach oſobliwſze przypadki znaczyć wyſtawianiem ołtarzy, ſłupow i rożnych pamiątek Poźniey ryto powieść dzieiow na kamieniach lub miedzi. Potym w piſmach i kſięgach publicznych ſkładano ie, na koniec poetowie w pieniach i wierſzach ſwoich poświęcili rożnych czynow pamięć. Przeto Homera za dzieiopiſa maią. Przed Herodotem i Tucidideſem, nikt wolną mową ile wiemy nie piſał hiſtoryi.

Rzymſka hiſtorya rownie ſłabe początki miała. Na kamieniach i miedzi zrazu ryta, potym w dozorze i zawiadowaniu kapłanow zoſtawała. Naywyżſzy kapłan wſzyſtkie roczne dzieie układał w kroniki. I te to zwano *Annales Maximi*. Dopiero Roku Rzymu 631. Newius i Ennius poczęli hiſtoryą kraſić poetycznemi ozdobami. Quintus Fabius Pictor pierwſzy porządniey nie wierſzem dzieie piſał. Poźnieyſzych Rzeczypoſpolitey czaſow wielu i barzo ſławnych Rzym miał dzieiopiſow. Wiadomość o nich zabrać możesz z kſiążki elementarney o wymowie i poezyi.

HOROLOGIUM. Z Greckiego godzinnik, zegar. Machina ſamoruſzna wyznaczaiąca godziny. Nim zegary takowe naſtały, ſtarożytni ſamych kompaſow iak zowiem, czyli zegarow ſłonecznych zażywali. Anaximander albo według Pliniuza Anaximenes zrobił w Lacedemonie pierwſzy kompas w całey Grecyi. Porobiono potym podobne w Atenach, Koryncie i innych miaſtach. Klepſydry były naypierwſze z zegarow ſamoruſznych. To ſłowo pochodzi od dwoch greckich, z ktorych iedno znaczy *kryie*, drugie *woda*. Klepſydry w rzeczy ſamey były wodne. Krerybiuſza miano za ich wynalazcę. Tak były poſpolite w Grecyi, iż ie przy ſobie noſzono. Masz o nich pod ſłowem *Clepſydra*.

Zwyczay ſłonecznych zegarow z Grecyi przeſzedł do Sycylii, a z tamtąd Valerius Meſſala konſul przynioſł kompas do Rzymu z Katany miaſta. Prawda że trzydzieſtą lat pier-

wey konsul Papirius Cursor kazał był w Rzymie ieden zrobić; ale był wcale niedoskonały, gdyż tego Katańskiego przez sto lat prawie wolono używać, chociaż nie służył na kray Rzymski. Dopiero Q. Marcius konsul poprawił go, albo raczey inny na wzor tego zrobić kazał, przystosowany do kraiu. Nie długo potym poznano niedostateczność takowego zegaru na nocy i na dni pochmurne. Scipio Nasica umyślił pierwszy kazać zrobić zegar wodny. Nie iest wiadomo czyli to była prosta klepsydra bez innego kunsztu, procz cieku wody. To pewna że ten był pierwszy zegar, w ktorym koł użyto. Na wzor tego robiono potym rożnego składu zegary, iako Vitruviusz mowi. Nic nam iednak autorowe w szczegulności o zegarach nie opisali. Używanie ich w Rzymie wielkie było. Zwyczaynie miewali ie zawsze w stołowych izbach. (*)

HORTUS. Ogrod. To słowo w liczbie mnogiey *horti* u Rzymian nie znaczy tylko mieysce zasadzone drzewami, kwieciem i roślinami, ale całe wieyskie mieszkanie pana z gruntem, zamykaiące rożne zabudowania, łąki, winnice, ogrody. I w tym rozumieniu mowią nam autorowie Łacińscy wymieniaiąc *Hortos Alcinoe*, *Aggripinæ*, *Luculli*, *Sullustii*, *Mæcenatis &c.* Cokolwiek kształtnego, wspaniałego, wymyślnego być mogło, wszystko Rzymianie łączyli na ozdobę ogrodow swoich. Ulice drzewami sadzone, kwatery kwieciste, fontany i gry wod, statuy, czyniły ie okazałemi i powabnemi. Mieli ogrody w mieście, mieli na wsiach rownie wygodne i ozdobne. Sławne są Rzymskie ogrody *pensiles* nazwane; że tu nic o owych Assyryiskich Semiramidy nie wspomniemy dla zbytniey dawności czasow i niepewności o ich kształcie. Rzymskie wiszące ogrody były w samey rzeczy na kołach przenaszane. W ciepłe i pogodne dni przetaczano ich na otwarte mieysce, w zimie podtaczano pod przykrycie. Przykrycie to było z kamieni przezroczystych, przez ktore promienie słoneczne przechodząc ogrzywały drzewo i inne rośliny i wzrost

(*) Wydana iest roku 1777. w Lipsku po niemiecku książka o kompasach czyli zegarach słonecznych napisana przez Pana Jerzego Henryka Martini &c. Tam dokładna o tey rzeczy wiadomość.

wzroſt im dawały. Obacz ieſzcze *Villa*.

O Greckich ogrodach w powſzechności mowić można, iż wſpaniałość i zbytek rownie ie znacznemi czynił, iak Rzymſkie. Piſiſtrat i Cimon mieli w Atenach pyſzne ogrody, ktore publicznemi uczynili, wniścia do nich, używania owocow w nich wſzyſtkim dozwalaiąc. Naywięcey ſię Grecy o obfitość wod w ogrodach ſwoich ſtarali, ale zwierzchność nie cierpiała zwrotow wod na używanie oſobne, i winy pieniężne za to poſtanowione były.

HOSPITALITAS. Gościnność. U Grekow i Rzymian gościnność była związkiem i niby powinowactwem wzaiemnym między oſobami rożnych kraiow, ktorzy mocą przyiaźni zabierali obowiązek między ſobą, aby w gościnie ieden drugiego w dom ſwoy przyimował, daiąc mu mieſzkanie, żywność, a nawet odzienie bez płacy: a to powinoctwo z oycow przechodziło w naypoźnieyſze potomſtwo. Kiedy wchodzili w ten związek, ſtawali obydwa na progu domu, trzymaiąc ſię za ręce i przyſięgali ſobie niezgwałconą przyiaźń, ktorą i prawa woyny rozerwać nie mogły, chyba za uroczyſtym wyrzeczeniem ſię. Jowiſza i innych bożkow na świadectwo wzywali wierności ſwoiey. Prawa gościnności były nayświętſze i częſto ie nad pokrewieńſtwo przekładano. Zwyczaynie miano za grubiańſtwo pytać ſię cudzoziemca gościa o przyczynę przybycia. Naprzod mu kąpiel ſprawowano, umywano nogi, potym poſpolicie przez dziewięć dni częſtowano. Dla tego u dawnych, maiętnieyſi domy obſzerne budowali, aby obcych umieścić mogli.

Zaſtaw tego ſprzymierzenia była tabliczka z kruſzcu lub z kory, ktorą na dwoie dzielone, każdey ſtronie połowę oddaiąc, a znaczek im powinien był do naſtępcow przechodzić. Znak zwano *teſſera hoſpitalitatis*. Czaſem te znaki nic innego nie były, tylko dwie ſztuczki ſłoniowey kości albo drzewa, z iedney ſztuki przerznięte, tak iż złożone iedną czyniły. Wyrażano na nich litery, cyfry, lub inne figury, ktore ſię podobało obrać. Czaſem ie pożyczano przyiaciołom: a ci za pokazaniem onych, praw gościnności uczeſtnikami ſię ſtawali. Kiedy dla wielkich przyczyn do wyrzeczenia ſię związku tego przychodziło; łamano ową tabliczkę i donoſzono przeniewierzonemu przyiacielowi, iż z nim ſię na zawſze zrywało powinowactwo.

Ho-

Hostia. Ofiara. Bydlęta na ofiarę naznaczone i w niey zabiiane zwano *hostiæ* albo *victimæ*. Te między niemi zachodziły rożnice: naprzod iż ofiary *hostiæ* zwane czynić mogł każdy, *victimas* tylko ten, ktory nieprzyiaciela zwyciężył. Powtore iż *hostia* zabiiana bywała na ofiarę przed wyiściem naprzeciw nieprzyiaciela. *Victima* zaś aż po zwyciężonym nieprzyiacielu. A tak te słowa pochodzą *hostia ab hostibus cædendis; Victima a vincendis hostibus*. Te dwa nazwiska dawano potym i bydlętom ofiarowanym z innych przyczyn i okoliczności, ztą rożnicą że *victimas* zwano większe bydlęta, *hostias* mnieysze: lubo trafiało się, iż iednego za drugie używano. Uważać trzeba, iż iako starożytni czynili także ofiary z rzeczy nieżyiących, imię *victimæ* służyło samym rzeczom żyiącym, *hostiæ* zaś zarowno iednym i drugim. Więcey obacz pod *Sacrificium*.

Hostiæ puræ. Tak zwano ofiarę z barankow, także prosiąt dziesięć dni tylko maiących.

Hostiæ præcidaneæ od *præ* wprzod i *cædo* zabiiam, ktore w dzień poprzedzaiący święta uroczyste ofiarowano. *Porca præcidanea* była świnia pełna przed żniwami zabiiana Cererze, na oczyszczenie tych, ktorzy nie oddali ostatniey usługi zmarłym z swoiey familii. *Hostiæ succidaneæ* od *sub* i *cædo*, potym bite; były te ktore zabiiano powtore, kiedy pierwsze nie były miłe bogom, albo kiedy w pierwszych uchybiono iakiego obrządku.

Hybristica. Swięta odprawowane w Argos na cześć Telesilli niewiasty odwagi heroiczney, ktora stanąwszy na czele woysk miasta, przymusiła Kleomena krola Lacedemońskiego do odstąpienia od oblężenia. W te święta męszczyżni ubierali się po kobicu, a kobiety po męsku.

Hydrophoria. Swięta Greckie na cześć Apollina i na pamiątkę tych, ktorzy w potopie Deukaleona zginęli.

I.

I. Literę famą łacinnicy kładli za *Junius*, *Julius*, *Jupiter*, *ibi*, *id eſt*, *Immortalis*, *Imperator*, *Inferi*, *Invictus*, *Juſſit*, *Interdum*, *Jus*. IR. *Intra*. I. AG. *In agro*. JAN. *Janus*, *Januarius*. JAD. *Jam dudum*. I. R. *Jam reſpondi*. H. *Hic*. J. C. *Juriſconſultus*, *Judex Cognitionum* albo *Julius Cæſar*. I. D. *Inferis Diis*, albo *Jovi dedicatum* albo *Iſidi Deæ* albo *Juſſu Deorum*. ID. *Idus*. I. F. albo I. FO. *in foro*. IF. *interfuit*. IFF. *Interfuerunt*. IG. *Igitur*. I. H. *Jacet hic*. II. V. *Duumviri*. III. V. *Triumvir* &c. I. M. *Imago*, *Immortalis*, *Imperator*. I. M. CI. *In media Civitate*. IMM. *Immolavit*, *Immortalis*, *Immunis*. IM. S. *Impenſa ſua*. IN. *Inimicus*, *Incoepit*. IN. A. P. XX. *In agro pedes viginti*. IN. *Inluſtris*. IR. *Jovi regi*, *Junoni reginæ*, *jure rogavit*. I. S. *Infra ſcriptus*, albo *in Senatu*. I. V. *Juſtus vir*.

I. liczbę wyrażaiące u niektorych autorow znaczy iedno co i litera C. ſto. Zwyczaynie wyraża iedność. JC. znaczy dziewięćſet. Powſzechnie I. przed większą od ſiebie liczbą położone, uymuie naſtępuiącey iedność, iako IX. dziewięć.

U Grekow ta litera z kreſką ku prawey ſtronie idącą na wierżchu, wyraża dzieſięć, ale kiedy kreſka ieſt ſpodem i z ſtrony lewey, znaczy na ten czas dzieſięć tyſięcy.

Częſto Łacinnicy zamiaſt I. używali u, *Optumus* zamiaſt *Optimus*. &c.

JANUARIUS. Styczeń. Pierwſzy mieſiąc roku tak nazwany od Januſa naydawnieyſzego bożka Rzymſkiego. Na początku tego mieſiąca Rzymianie odwiedzali ſię wzaiemnie i poſyłali ſobie podarunki *ſtrenæ* zwane, niby kolędy.

JEJUNIUM. Poſt był w zwyczaiu u Grekow i u Rzymian. Ariſtoteles piſze, iż Lacedemończykowie poſtanowiwſzy dać pomoc iakiemu miaſtu oblężonemu ſwoich ſprzymierzeńcow, nakazywali poſt powſzechny po całym państwie, nie wyimuiąc od tego rozkazu nawet bydląt. Czynili to dla dwoch końcow, naprzod dla oſzczędzenia żywności dla oblężonych, potym dla ziednania ſobie pomocy bogow.

W Ate-

W Atenach były niektore święta, między innemi Eleuzyiſkie i Teſmofoliyſkie, z ktorych obchodzeniem łączyły ſię poſty oſobliwie białychgłow, ktore po całym dniu ſiedziały na ziemi w ſzatach żałobnych wſtrzymuiąc ſię od wſzelkiego pokarmu. Rożnym bożkom rożne dni poświęcone były. Wiele kapłani i ofiarnice mieli obowiązkow wſtrzymywania ſię od pewnych pokarmow. Poſt chowali kapłani gdy wyroki dawać mieli, także przychodzący do kościołow, gdy ie odbierać chcieli, albo obrządki oczyścienia odprawiać. Zwyczay ten Grecy od Egipcyanow wzięli.

U Rzymian rownie znane poſty. Mamy w Liwiuſzu, iż Decemvirowie odebrawſzy rozkaz radzenia ſię kſiąg Sybillińſkich, z okoliczności niektorych dziwow na ow czas zdarzonych, ogłoſili, iż na odwrocenie złych ſkutkow, trzeba było poſt nakazać na cześć Cerery, ktoryby ſię co pięć lat odprawiał. Były poſty na cześć Jowiſza. W chorobach i nieſzczęściach obiecywano temu bożkowi pościć, gdyby ię odwrocił. Na doyście znaczenia ſnow, albo na zabieżenie złym ich ſkutkom poſty czynili. Także zachowanie ciała w czyſtości pobudką poſtow bywało, oſobliwie to ſtaranie mieli kapłani wyżſi, przeto od ſnu ſię wcale w noc poprzedzaiącą iakie uroczyſte ofiary wſtrzymywali, maiąc przy ſobie niżſzych w ſwoim urzędzie, ktorzyby ich obudzali, gdyby ich ſen morzył.

Początek zwyczaiu poſtow u pogan był w domowych i publicznych utrapieniach. Strata dzieci lub rodzicow, poſucha zbytnia, mory, woyny były powodem poſtow.

Imperator. W czaſach Rzeczypoſpolitey był to pełny czci tytuł, wodzowi dawany od żołnierzy po iakim znakomitym woiennym dziele. Potwierdzenie iego naſtępowało od ſenatu, używał go wodz aż do odprawienia Tryumfu. Gdy Rzeczpoſpolita ſtraciła wolność, Julius Cezar ktory opanował iey rządy, niechcąc brać nazwiſka krola, przeſtał na Imperatora tytule. Nayważſza władza rządu przy naſtępcach iego zoſtała. Zwali ſię Imperatorami. Czaſem ich ſenat obierał, częściey żołnierze: pochodziło ztąd, że naypodleyſzych i niegodnych na ten ſtopień wynoſzono. Spodlony Rzym i w niewolą wzięty, częſto czcił i bał ſię, częſto zabiiał tyranow ſwoich. Przybierali ſobie Imperatorowie, albo ſynow i krewnych, albo obcych za życia do ſpołeczeńſtwa panowania. Tak przy-

przyſpoſobieni zwali ſię *Caeſares*. Używali Imperatorowie lub Ceſarze Rzymſcy między innemi godności ſwoiey znakami, pęku rozg laurami otoczonego, ktory przed niemi noſzono wraz z ogniem w żarze. Domicyan pierwſzy bindy krolewſkiey *diadema* użył.

INDUSIUM. Kiedy więcey niż iedney *tuniki*, to ieſt ſpodnich ſzat zaczęto u Rzymian używać, w ten czas *Induſium* była to *tunika* białogłowſka bliżſza ciała wełniana, ktora im za koſzule ſłużyła. Dopiero za oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſow, kuſzele z płotna być poczęły. Ta tunika dla męſzczyzn zwała ſię ieſzcze *Subucula*.

INTERREGNUM. INTERREX. *Interregnum*. Międzykrolewie, czas ktory płynął między zakończeniem rządu iednego a zaczęciem drugiego rządcy. Pierwſze interregnum w Rzymie było po śmierci Romuluſa: gdy ſię na nowego krola ſtany zgodzić nie mogły, a tak Rzymianie iak ſabinowie z ſwego narodu krola mieć chcieli; poſtanowiono, aby przez dni pięć władza i znaki krolewſkie były przy iednym ſenatorze. Tak mianowany ſenator, *Interrex* ſię nazywał, niby namieſtnik krolewſkiey doſtoyności. Gdy pięć dni wyſzło, *Interrex* ſam drugiego na toż mieyſce mianował i tak czynił naſtępca iego, aż do obrania krola, co na ow czas cały rok zabrało. Po znieſieniu krolow, czas między iednym konſularſtwem i drugim, albo między dyktatorem iednym a drugim z iedneyże potrzeby branym *Interregnum* zwano, a namieſtnika do czaſu wybranego *Interrex*. Ten ieden urząd nigdy plebeiuſzom nie był dany. Zwyczay ten rządu znieśli Ceſarze.

ISTHMICI Ludi. Nazwane tak od *Iſthmus* cieśniny ziemney Koryntſkiey, poſtanowione na cześć Neptuna przez Siſyfa brata Atamaſa z przyczyny śmierci żony tego, nazwaney Ino, ktora ſię w morze wrzuciła z ſynem ſwoim Melicertem. Te igrzyſka przez długi czas zaniedbane Tezeusz wznowił i okazałemi uczynił. Korynczykowie do nich przypuścili Rzymian; ci po zburzeniu Koryntu odprawowanie onych zlecili Sycieńczykom. Cwiczenia i zapaſki na tych igrzyſkach podobne iako i na innych widok czyniły.

JUDICIUM. Sąd. W Lacedemonie iak Likurg wſzyſtkie maiątki ſpolnemi uczynił, a ſrebro i złoto wywołał, mało barzo' było ſpraw między prywatnemi obywatelami. Były iednak podzielone gatunki ſpraw, pewnym ſędziom przywła-

właſzczone. Rozſądzać o dziedzictwie dobr, ktore cała Rzeczpoſpolita wydzielała obywatelom należało do krolow. Wyſtępki gardłowe podlegały ſądowi ſenatu, ktory na śmierć nie ſkazywał winowaycow, aż po długim roztrząſaniu i pewnym doyściu przeſtępſtwa. Eforowie rozeznawali wſzyſtkie obżałowania prywatne między obywatelami. Jeżeli ſzło o ſądzenie krola, ſprawa toczyła ſię przed zgromadzeniem ludu i Eforow, pod prezydencyą drugiego krola. Zdania dawane głośno, ſtanowiono większą liczbą głoſow. Zawſze wolno było odwołać ſię do ſądu całego ludu. Poźniey Eforowie w zbytnią moc ſię wzbili, wſzyſtko pod ſwą władzę podgarnęli, ſądząc podług wymyſłow i namiętności ſwoich.

W Atenach dwoiaki naprzod był ſąd: ieden w ſprawach w proſt lub pobocznie tyczących ſię Rzeczypoſpolitey; drugi w ſprawach prywatnych. Kiedy w pierwſzym obwiniony nie miał po ſobie piątey części ſędziow, ſkazywany był na winę pieniężną 1000. druchmow i za nieſpoſobnego do pozywania i oſkarżania w ſądzie uznany. Winowayca zaś o wyſtępek iawnie przekonany, rożnym karom z wyroku ſądu podlegał. Albo na winy pieniężne, albo na utratę urzędu i godności, albo na wygnanie, na przywiązanie przez iaki czas znaczny do ſłupa, lub na śmierć go potępiano. Kiedy ſędziowie przez wyrok ſwoy uwolnili obżałowanego o zaboyſtwo nie umyślne, powinien on był po zabiciu ofiar poprzyſiądz, iż ſędziowie ſprawiedliwie i nic przeciw prawdzie nie wykraczaiąc oſądzili, i gdyby inaczey było, kładąc na ſię przeklęſtwo, oddawał ſię bożkom piekielnym.

Trzeci rodżay ſądu w Atenach używanego, zależał na tych prawnych krokach. Chcący drugiego obżałować, przychodził do naypierwſzego ſędziego w Trybunale w ktorym chciał mieć ſprawę, i brał pozwolenie pozwania przez woźnego. Otrzymawſzy ie podawał kartę, na ktorey wypiſywał imię ſwoie i woźnego, toż pozwanego; wyſtępek iego krotko wyrażał i karę, ktorey ſię domagał. Jeśli po zwłoce oſkarżonemu pozwoloney dla obrony, ſprawa ieſzcze iaſną nie była, kazano tak powodowi, iako i oſkarżonemu przyſięgać, iako nic przeciw prawdzie, mowić nie będą, ani przez podeyście i zdradę nic nie czynić. Swiadkow przyſięgłych także ſłuchano. Po świadectwach, po pilnym ſprawy roztrząśnieniu, ſędziowie brali dwa

li dwa kamyczki, ieden biały, drugi czarny i w milczeniu idąc ieden za drugim kładli owe kałkuły w iedną ze dwoch ſkrzyneczek na to przygotowanych. Biały uwalniał, czarny potępiał. Skoro na śmierć winowayca był ſkazany, oddawano go iedynaſtu mężom gardłowym, ktorzy wyrok śmierci wnet wykonywali. Skazanego na winy Prætorowie albo Quæſtorowie niby podſkarbiowie Pallady w ſwoie kſięgi wpiſywali. Niemogących zapłacić do więzienia wtrącano i hańbą z potomſtwem ich naznaczano, zniżaiąc ich z ſtopnia ſtanu w ktorym zoſtawali.

Czwarty rodzay ſądu był, w ktorym rozeznawali ſprawy ſędziowie zwani *Diætetæ*, *arbitri*, Roziemcy. Sędziowie polubowni. Do takowego ſądu, ſame tylko ſprawy cywilne i między obywatelami zachodzące przychodziły. Sąd ten był bez appellacyi. Naywiększa wina lub przegrana w tym ſądzie była tyſiąc drachmow.

Sądy w Rzymie dwoiakie były, w ſprawach publicznych *Judicia publica:* w ſprawach cywilnych i prywatnych, *Judicia privata.* Pretorowie zrazu nie rozeznawali innych ſpraw procz prywatnych. Lud ſobie zachował inne, albo mianował kommiſſarzy, *Quæſitores* lub *Quæſtores;* albo urzędnik iaki z pierwſzych przynoſił ſprawę do ludu. Sami bowiem urzędnicy mogli przed ſąd ludu pozywać obywatela o publiczne wyſtępki, iakie były *de ambitu*, o ubieganie ſię do godności przez śrzodki zakazane; *de peculatu*, o kradzież ſkarbu publicznego; *de repetundis*, o zdzierſtwo wyrządzane nad prowincyami państwa Rzymſkiego, albo nad ſprzymierzonemi.

Zwyczaynie wprzod nie wywoływano ſpraw do całego ludu, aż pozwawſzy ſtronę do ſędziow zwyczaynych i dawſzy mu do obrony czas prawem przepiſany, to ieſt mniey więcey dni trzydzieści. Jeżeli ſkazany był na winę pieniężną w pierwſzym ſądzie, ſprawa wytaczała ſię przed ſeym ludu przez pokolenia, ieśli kara była gardłowa, tedy przed ſeym przez Centurye. Wnoſzenia ſtrony oſkarżaiącey powinny były być przybite na iawnych mieyſcach przez trzy dni targowe, tak iako prawa. Gdy dzień naznaczony przyſzedł, powtarzała ſwoie domagania ſtrona powodowa w takowych naprzykład wyrazach. *Rogo vos, Quirites, velitis, jubeatis, ne ut M. Tullio aqua & igni interdicatur.* Na ten czas lud na Centurye podzielony, każdy oſobno dawał ſwoie zda-

 nia,

nia, głoſem, albo przez tabliczki, przechodząc przez małe moſty na to umyślnie ſporządzone.

Jeśli kiedy Trybunowie, nie czekaiąc pierwſzego zwyczaynego ſądu, chcieli kogo proſto obwinić przed ludem, ieden z nich na to wyſadzony wſtępował na katedrę mowcow i naznaczał temu ktorego obwiniać miał dzień na ſłuchanie ſkarg przygotowanych. Gdy dzień ow przyſzedł, Trybun przez woźnego pozywał, przez trzy dni naſtępnie przekładał winy oſkarżonego. Pozwalano mu czaſu do uſprawiedliwienia ſię. Jeżeli tego nie czynił, zaraz tam przy *roſtrach*, Trybun wyznaczał winowaycy dzień do ſtawienia ſię przed ludem, na ſłuchanie dekretu przeciw ſobie po trzech dniach targowych.

Naydawnieyſzy cel, około ktorego Trybunał całego ludu zabawiał ſię, był *Crimen Perduellionis*, kryminał przeciw oyczyznie. Kary w tym ſądzie naznaczane były, wina pieniężna, wygnanie, śmierć. O wygnaniu masz pod *Exilium*, i o wyrazach, ktorym na wygnanie ſkazywano. Dopuſzczali Rzymianie dobrowolnym wygnaniem uchodzić kary śmierci, chyba żeby ztąd wolność oyczyzny w niebeſpieczeńſtwie zoſtawała; w ten czas bowiem wyrok śmierci wykonywano, zaduſzeniem przeſtępcy, albo zrzuceniem z Tarpeyſkiey ſkały.

Sądy prywatne ſprawowane bywały, albo przez Prætora, albo przez Trybunał Decemvirow lub Centumvirow. Do takowych ſądow należały ſprawy ſzczegulne między obywatelami tak cywilne iako kryminalne. Jeśli w ſprawie mowiono zrana; ſąd zaſiadał po obiedzie na ogłoſzenie dekretu. Jeśli ſędziowie nie wyſłuchali rzeczy o ktorą ſzło, albo niepoznali iaśnie ſprawy, mowili ſtawaiącym, *non liquet*, nie iaſna ieſzcze rzecz ieſt.

Powſzechnie dekreta ſądow Rzymſkich były w barzo małey liczbie ſłow. Zwyczaynie mowili tylko *condemno*, uznaię go winnym, ſkazuię go, albo *ille debet*, winien, albo *ſolve*, zapłać, lub *redde*, oddaj. Wyrazy poprzedzaiące ſłowa dekretu były te: *Si quid eſt mei judicii*, ile ia ſądzić mogę. Przy ſkazywaniu na śmierć, Prætor zdeymował ſzatę bramowaną purpurą.

Sądy polubowne wielce zwyczayne u Rzymian były. W tych dekretuiący zaczynał zawſze od tych ſłow: *Arbitror te hoc modo ſatisfacere actori debere.* Mniemam, iż tym

ſpo-

ſpoſobem zadoſyć uczynić powodowi powinieneś.

Kiedy po trzydzieſtu dniach nie uczynił zadość wyrokowi ſądowemu ſkazany, prowadzono go poniewolnie do Prætora, ktory nowym dekretem dłużnika w moc pożyczalnikowi oddawał, *in cuſtodiam*, pod ſtraż w dom tegoż, chyba że zaraz zapłacił, albo rękoymię poſtawił. Obſzerniey o dłużnikach pod *Debitor*. W ſprawach kryminalnych, ſtrona przegrana mogła apellować do ſądu ludu Rzymſkiego.

JUGERUM. Był u Rzymian wymiar roli, niby morg, pomiar, ſtaie, przeciąg ziemi na ſtop dwieście, albo według innych na ſtop dwieście czterdzieści wzdłuż, a ſto lub ſto dwadzieścia w ſzerz. Połowa jugeri zwała ſię *Actus*.

JULIUS. Mieſiąc Lipiec tak u Rzymian nazwany, na cześć Juliuſza Ceſarza, ktory ſię w tym mieſiącu urodził. Przedtym zwał ſię *Quintilis*, iż był piątym mieſiącem roku zaczynaiącego ſię dawniey od Marca. W tym mieſiącu zwyczaynie płacono naięcia domow i odprawowano przeglądanie całey iazdy Rzymſkiey.

JUNIUS. Mieſiąc Czerwiec. Nazwiſko iego pochodzi od Junony bogini, albo od młodzieży *Juniores*, albo od Junius Brutuſa, ktory krolow z Rzymu wypędził.

JURAMENTUM. Przyſięga. Twierdzenie za wezwaniem na świadectwo boſtwa barzo dawno używane od ſtarożytnych. Poetowie Greccy przyſięganie zowią płodem niezgody. W rożnych kraiach przez rożnych bożkow i boginie przyſięgali dawni. Częściey Lacedemończycy przez Herkuleſa i połbożkow Kaſtora, i Polluxa; Ateńczykowie przez Minerwę. Czynili zwyczaynie przyſięgi ſwoie przy ołtarzach, lub poſągach bożkow. Niewiaſty przez boginie częściey przyſięgi czyniły. Czaſem wzywali bohatyrow w przyſięgach. Podłość i pochlebſtwo wprowadziło zwyczay po upadku Rzeczypoſpolitey Rzymſkiey, że przyſięgano na imię i geniuſze Ceſarzow. Jedni z Ceſarzow zakazywali, drudzy przykazami ſtwierdzali takowy obrządek. Przyſzło było do tego, że przez naylichſze rzeczy przyſięgano. To dało przyczynę, iż woleli ludzie przez ſiebie ſamych, na ſwą głowę, na oczy w przyſięgach ſię zaklinać. Rożnych ſtanow ludzie na rożne boſtwa opiekuiące ſię temiż ſtanami przyſięgali. Tak rolnicy przez Cererę, winnicy przez Bachuſa, myśliwi przez Dyanę &c.

Rzymianie poſpolicie przyſięgali na Jowiſza kamień, *per Jo-*

Jovem lapidem. Był to posąg z kamienia od początku Rzymu w kapitolium. Czyniąc tę przysięgę, trzymali kamień w ręku. Także na boginie *Fides* wierność, rzetelność, ktorą zwano *Cana fides*, siwa, starożytna. Miała ta bogini swoy kościoł w Rzymie od Numy wystawiony. Był także bożek nad przysięgami przełożony, ktorego w nich wzywano, *Dius Fidius*. Pospolicie rozumieią, iż to był Herkules Jowisza syn, *Dei filius*. Inni rozumieią że to wcale osobny bożek. Posąg iego był między posągami honoru i prawdy. Przysięganie na Kastora, na Polluxa wyrażały się *Perœcastor*, *œdepol*, za *per œdem Castoris* na kościoł Kastora, *per œdem Pollucis* na kościoł Polluxa, na Herkulesa, *Hercle*, *me hercle*, to iest *me hercules juvet*, niech mi tak Herkules dopomoże.

W Lacedemonie i w Atenach, każdy młody wchodzący w stan obywatela przysięgę czynił. Powszechnie mowiąc, w Grecyi i w Rzymie wszyscy wchodzący w urzędy przysięgą się obowiązywali. Konsulowie nawet zchodząc z urzędu ią ponawiali. Osobna była przysięga żołnierzy nowo się zaciągaiących.

Dawni żeby byli natchnęli większe uszanowanie przysiąg, iako rzeczy świętey, przydawali do niey niektore obrządki: zwyczaynię wznosili rękę do gory. Osoby na iakim dostoieństwie postawione chciały się i w tey mierze rożnić: krolowie przysięgaiąc podnosili berło, wodzowie włocznie, żołnierze miecz, a czasem końce miecza do gardła przykładali. Poźniey w kościołach przy ołtarzach przysięgi czyniono, zabiiano ofiary i dla większey okropności przysięgaiący broczyli ręce we krwi i we wnętrznościach ofiarowanych zwierząt. Za uszanowaniem w czynieniu przysięgi szła wierność w iey dochowaniu. Za wielką zbrodnię i znaczne kary nieba ściągaiącą mieli złamanie przysięgi. Przewinionych o nią na hańbę lub śmierć skazywano.

Jus Latii. Prawo to u Rzymian było niemal iedno co prawo obywatela Rzymskiego. Zależało naprzod na tym, iż ludzie łacińskiego kraiu, mieli pozwolone sobie nieiakie prawo głosow na publicznych schadzkach ludu Rzymskiego, kiedy urzędnicy na nich przodkuiący przypuścić ich do tego chcieli, a żaden z kollegow się nie opierał. Poźniey mogli być przypuszczeni do prawa obywatelstwa Rzymskiego; na koniec wszyscy tym prawem zaszczyceni zostali. *Jus Latium*

tium więcey przywileiow dawało, niż *Jus Italicum* spolne wszystkim ludom Włoskim.

JURISCONSULTI. Ludzie do ktorych się o obiaśnienie praw i poradę w sprawach udawano. W Lacedemonie mała liczba i iasność praw z nauką swoich ustaw każdemu obywatelowi powszechną znosiła potrzebę prawnikom. W Atenach prawa Dragona i Solona, przez zbytnią krotkość i surowość swoię tłomaczeniom podlegały. Pozniey zbytnie ustaw pomnożenie, pomnożyło liczbę praktykow. Ci wcale się na tę naukę wydawali. Młodzi chcący sobie drogę do urzędow w Rzeczypospolitey otworzyć, chodzili do nich na zabranie wiadomości prawnych. Wielka była wziętość w Atenach w prawie biegłych, i tego ze stanu swego pilnuiących. Sędziowie w swoich wyrokach zwyczaynie na ich radach i wniesieniach przestawali. W Rzymie Juryzkonsulty naprzod ułożyli prawo cywilne ze wszystkich ustaw krolewskich, potym z ustaw Decemwirow, ktore zwano dwunastu tablic; Pozniey z niezliczonych uchwał senatu, ustanowień ludu, wyrokow Pretorskich. Pierwszy Sextus Papirius, ułożył zabranie wszystkich praw krolewskich. Zebranie to nazwane *Jus Papirium*. Od wypędzenia krolow, Rzymianie nie mieli praw pewnych aż do Decemwirow. Formuły prawne, i wyrazy za prawa używane były zbyt krotkie i często ciemne. Chowane one były niby w składzie u kapłanow, przez co prawnicy dawali im postać rzeczy poświęconey i naypoważnieyszey. Lecz gdy wkrotce Pisarz ieden Cneus Flavius wydał ie na iaw, aby do powszechney wszystkich wiadomości przyszły, prawnicy tym zatrwożeni, żeby się bez nich nie obchodzono, powymyślali inne formuły i wyrazy przez znaczki i skrocenia słow sobie tylko wiadome. Takowy postępek musiał być koniecznie spokoyności i maiątkom obywatelskim szkodliwy. To też Cicero naganiał i wyśmiewał takich prawnikow i wielką ich wzgardę pokazywał, wytykaiąc im że cała ich umieiętność na znaczkach i skroceniach zależała. Z tym wszystkim byli oni w poważeniu u Rzymian. Młodź na naukę, rożni ludzie na poradę do ich domow zgromadzali się.

K.

K. Litera Grecka u Łacinnikow często zarowno w iednychże słowach za C. zażywana. Wzaiem C. za K. Wymawiali C. nawet przed i, iak się wymawia K. *Kikero* za *Cicero* i w innych imionach własnych i pospolitych.

W napisach zamiast C. używana była: iako za *Cæsar*, *caput*, *cohors &c.* KAL. KL. KLD. KLEND. *Calendæ*. KARK. *Carcer*. KK. *Carissimi*. KR. *Carus*, albo *Chorus*, KS. *Chaos*. KRM. *Carmen*. Troie K, iedno przy drugim KKK. znaczyło trzech naygorszych, i wyrażało, Kappadokow, Kreteńczykow i Ciliyczykow, że te narody za naygorsze miano.

Literę K. wyrażano na sukniach, ktore były od piorunu tknięte i dla tego za nieszczęsne poczytywane. Inne Greckie piorun znaczące od K. się zaczyna.

K. w liczbie waży dwieście pięćdziesiąt, a z liniyką na wierzchu, dwakroć sto pięćdziesiąt tysięcy. U Grekow taż litera z kreską od prawey strony znaczy dwadzieścia, a z kreską z lewey strony na dole, znaczy dwadzieścia tysięcy.

KOTYLA. Miara napoiow u Grekow iednaż *hæmina* i *Trebblion* trzymała Warszawską kwaterkę i $\frac{1}{6}$.

L.

L. Litera sama w dawnych napisach iest położona za *Lucius*, *Lælius*, *Lollus*, *Lares*, *latum*, *legavit*, *Liber*, *Bacchus*, *Libera* bogini. *Libertus*, *libra*, *locavit*, *locus*, *longum*, *ludus*, *Lustrum Sestertium*, mały Sestertius.

L. A. *Lex alia* albo *libens animo*. LA. C. *Latini coloni*. L. A. D. *locus alteri datus*. L. AEL. *Lucius Aelius*. L. AG. *Lex Agraria*. L. AP. *ludi Apol-*

Apollinares. LAT. P. VIIS. E. S. *latum pedes octo & semis.* L. ADQ. *locus adquisitus.* L. AIMILI. L. F. *Lucius Aemilius Lucii Filius.* LB. *Libertas.* L. D. D. D. albo L. IↃ. IↃ. IↃ albo L. Ↄ. Ↄ. Ↄ. *Locus datus decreto Decemvirorum.* LEG. I. *Legio prima.* L. E. D. *Lege ejus damnatus.* LEG. PROV. *Legatus Provinciae.* L. EM. *Locus emptus.* LIB. LIBQ. POSTQ. EOR. *Libertis libertabusque posterisque eorum.* LVD. SAEL. *Ludi Saeculares.* LV. P. F. *Ludos publicos fecit.*

Rzymianie nigdy podwoionego l. nie używali. Potym ie dwoiono często bez przyczyny i przeciw etimologii.

Kiedy L. ieſt liczba, cnaczy pięćdzieſiąt tyſięcy, X. przed L. uymuie mu dzieſiątek, tak XL. czterdzieści. U Grekow ta litera z kreſką z prawey ſtrony daną na wierzchu znaczy trzydzieści, z kreſką nadole trzydzieści tyſięcy.

Lacerna. Szata u Rzymian nakſztałt płaſzcza, na woynie tylko zrazu używana, potym na wſi i w mieście; zapinano ią z przodu. W zimie materya tey ſzaty była gruba, w lecie lekka. Z tyłu przypięty był kaptur *cucullus.* Za czaſow Cicerona *Lacerna* była odzieniem poſpolſtwa: poźniey w używaniu u wſzyſtkich. Białegłowy nawet brały ią wychodząc w wieczor. Senatorowie i inſi ſzlachetnieyſi mieli ſią z purpury, poſpolſtwo czarnego koloru, ztąd poſzedł ow wyraz *pullata turba*, czarna zgraia.

Lampas. Lampa. Naydawnieyſzy świecenia u ſtarożytnych ſpoſob był palić w domach na trzy nożach drewka. Wſchodnie kraie używały pachnących, w ktore obfitowały. Kiedy zaś wychodzili w czas ciemny, albo ſmolnemi gałąźmi, albo wachlami z powrozow woſkiem proſtym nieprzygotowanym oblanych, światło ſobie czynili. Na mieyſce ſmolakow i takowych wachli naſtąpiły lampy od wſchodnich narodow do Grekow, a od tych do Rzymian wprowadzone. Uważyć trzeba że ani *candela* znaczy świecę naſzego kſztałtu, ani *candelabrum* takie iakie my używamy świeczniki. Pierwſze ſłowo u Grekow i Rzymian wyrażało lampy, a drugie świeczniki na lampy, ktore to świeczniki o wielu gałęziach bywały.

Mieli Grecy lampy do kościołow. Sławna ieſt owa w zamku Ateńſkim ze złota, ktora ſię przed poſągiem Minerwy raz oliwą nalana cztery mieſiące dzień i noc paliła: mieli lampy do domow na świecznikach,

kach, i w latarniach; mieli do noſzenia po ulicy. Ten ſam zwyczay był u Rzymian. Zrazu lampy były z gliny: potym u maiętnieyſzych z żelaza, miedzi, ſpiżu Korynckiego, z ſrebra i ze złota. Poſpolicie o iednym knocie bywały: ſporządzano iednak i o wielu knotach zwłaſzcza do kościołow, w dni święte i na bieſiady.

Grecy, oſobliwie Minerwie i Wulkanowi palili lampy, zwłaſzcza w dni ich uroczyſte, ktore dla tego *Lampadophoria* nazywali. Rzymianie w dni święte w kościołach przy bramach domu i po oknach wielką lamp liczbą zaświecali. W grobach ludzi maiątnych i panow kładziono lampy, w ktorych ſtarano ſię, aby oliwa długo trwać mogła, i zawſze z pilnością ie utrzymywano: bo niemożna wierzyć, co niektorzy piſarze podali, iż takowe lampy raz nalane i zapalone wieki trwały bez odnawiania.

Z powſzechnego po domach używania poſzło u Grekow przyſłowie o dziełach uczonych dobrze napiſanych *czuć w tey robocie oliwę*. U Rzymian o pracy bez ſkutku i powodzenia mowiono: *oleum & operam perdere*.

L a n c e a. Włocznia, oſzczep. Oręż obrażliwy u dawnych, podług Warrona od Hiſzpanow do Rzymian wprowadzony. Czaſem tego oręża używali, rzucaiąc iako dard na nieprzyiaciela. Zwyczaynie była to pika drewniana, długa, kończata, okuta żelezcem, do odpierania nieprzyiaciela ſłużąca. Pika Lacedemońſka, *Sariſſa* zwana, ſamą długością oſobliwſza była. Miała bowiem łokci ſzeſnaście podług powieści piſarzow.

Laphria. Swięta Greckie na cześć Diany dwa dni trwaiące. Pierwſzego dnia czyniono obchody, drugiego podpalano ſtos niezmierny przed świętem przygotowany. Na tym ſtoſie kładziono owoce ziemſkie, ptaki i zwierza dzikie, iako wilki, niedzwiedzie, lwy. Przywiązywano ie ſznurami. Trafiało ſię, iż gdy ſię wiązania wprzod ſpaliły, zwierza ſię rozbiegały z wielkim przytomnych niebeſpieczeńſtwem. Ale Grecy utrzymywali, iż nic ſię nigdy ſzkodliwego w tey okoliczności nietrafiło.

L a r e n t i n a l i a albo L a u r e n t i n a l i a. Swięta Rzymſkie na cześć Akcyi Laurencyi, o ktorey mniemano iż była mamką Romuluſa i Remuſa.

Lectisternium. To ſłowo złożone z *lectus* łoże, i *ſterno* ścielę, oznacza zwyczay Rzymian, ſłać łożka ma-

łe w kościołach przy ołtarzach bożyſzcz. Ten obrządek, ktory trwał kilka dni nie miał mieyſca chyba za poſtanowieniem ſenatu, a prawie zawſze, albo na ubłaganie bogow w iakiey poſpolitey klęſce, albo na dziękczynienie za iaką znaczną pomyślność. Te łożeczka były zaſłane węzgłowiami, pulvinaria i uſtroione gałązkami pachnącemi i kwiatkami. Ozdabiano maiem i kwiatami bramy tych kościołow. Pod czas tych uroczyſtości wynoſili poſągi bożkow z framug, i zaſtawiali im uczty wſpaniałe. Każdy maiętnieyſzy obywatel trzymał ſtoły otwarte, do ktorych wſzyſcy zarowno przyiaciele, kraiowi i obcy przyſtęp mieli.

Oſtatniego dnia świąt, czyniono uroczyſte obchody. Na przedzie ſzła gromada chłopiąt i panien uwieńczone kwiatami, z laurem w prawey ręce, śpiewaiąc hymny na dwa chory. Po tych naſtępowali ci ktorzy nieśli *thenſa* i *fercula*, to ieſt worki kościelne, i noſidła; po nich naywyżſi i niżſi kapłani. Za temi ſzli urzędnicy, ſenatorowie, rycerſkiego ſtanu ludzie i poſpolſtwo, wſzyſcy w ſzatach białych, każdy iak iakokazaley przybrany w znaki ſwoiego doſtoieńſtwa. Panie Rzymſkie wyſtroione, oſobno idąc od mężczyzn, wielką tey uroczyſtości ozdobę czyniły. Potym wſzyſcy porządnie ſtawiali ſię przed bożkami pierwſzego rodzaiu zwanemi, *Dii majorum gentium*, ktorych znaydowano albo leżących na owych węzgłowiach, albo ſtoiących nad ofiarami.

Przez czas trwaiącey uroczyſtości, wſzyſtkie ſpory uſtawały. Gościnność względem wſzyſtkich obcych znaiomych czy nieznaiomych wyrządzano. Zdeymowano kaydany więźniom bez powrotu do nich. Były okoliczności w ktorych te obrządki nie tylko w kościołach odprawowano ale i w domach prywatnych.

LECTUS CUBICULARIS, Lectulus, thorus, łożko do ſypiania. Zrazu te łożka nic innego nie były, tylko ſienniki albo materace ſłomą lub liściem ſuchym wypchane. Sypiano też na ſkorach zwierzęcych z ſzercią i ſkorami ſię przykrywano. Wygoda polepſzyła łożka, a zbytek uczynił ie wymyślnemi i drogiemi. Grecy i Rzymianie po zwycięſtwach Azyatyckich mieli nogi u łożek okładane ſłoniową kością, ſrebrem lub złotem, poźniey mieli ie ze ſrebra lub złota lane. Łożka ich z przodu tylko otwarte, miały oparcie idące od głow do nog z iednego boku, niby iak kanapy:

bez dafzku i zafłonek, tak były wyfokie, iż po ftopniach na nie wftępowali. Kołdry bogate zażywane od maiętnych, ubożfi temiż fzatami ktore w dzień nofili przykrywać fię zwykli byli.

Lectus Triclinaris. Łoże ftołowe, masz o nim pod Cæna.

Legati. Legatio. Poftowie. Pofelftwo. U Grekow i u Rzymian na poftow wybierano ludzi fędziwych, przymiotami i zafługami znakomitych. Słowo Greckie do znaczenia pofta używane wyraża *ftarca*. Wfzyfcy poftowie zawfze byli z fenatu brani. Pozwalano im dla większey okazałości znakow zwierzchnych doftoieńftwa: iako nofzenia pierścienia złotego w odprawowaniu pofelftwa, w ten czas nawet gdy iefzcze fenatorfkiego i rycerfkiego ftanu lodziom to nie było wolno. Szata ich była purpurowa w pofelftwach dla fpraw Rzeczypofpolitey; w tych zaś, ktore z przyzwoitości odprawiano, fzata biała. Wyfyłali oni bowiem dla winfzowania, ubolewania i innych podobnych przyczyn, iak u nas bywa, do pańftw przyiacielfkich.

Był iefzcze ieden pofelftwa rodzay, famym Rzymianom właściwy. *Legatio libera* zwany. Kiedy mężom znakomitym maiącym potrzebę dla fwych własnych fpraw w obcym kraiu przebywać pozwalano nazwifka i przywileiow pofta dla większey iego uczciwości. Było nawet, iż niektorym mufzącym dla iakiego niefzczęścia fzukać w cudzey ziemi fchronienia, dozwalano tego zafzczytu.

Z iakieykolwiek przyczyny pofelftwo było, zwyczaynie u Grekow i Rzymian nie mniey nad trzy, ani więcey nad dziefięć razy poftow wyprawiano. Jedne tylko pofelftwo za znak wzgardy poczytywano.

Zlecenia poftom dawane zawierały fię w liftach od fenatu albo ludu pofyłaiącego danych. U Grekow był zwyczay dodawać: aby poftowie nadto czynili co im fię lepfzego zdawać będzie dla Rzeczypofpolitey. Niekiedy zupełną mocą czynienia upoważniali poftow.

Nie masz śladu w pifarzach, aby Ateńczycy pofpolitym kofztem utrzymywali poftow obcych, albo darowizny im czynili. Prywatna gościnność zaftępowała mieyfce publiczney. A iako przez prawa nie wolno było Ateńfkim poftom żadnych podarunkow odbierać, tak z tey przyczyny zdaie fię, iż wzaiemnie fobie z obcemi poftępowali.

Inaczey u Rzymian. Kiedy posłowie od przyiaźnych państw przychodzili, o patrywano im mieszkania i wcale nakładem Rzeczypospolitey ich ze wszelką wspaniałością podeymowano. Odbierali dary publiczne, *Lautia* zwane, w oponach i szatach bogatych, w koniach, zbroiach, naczyniach srebrnych i złotych. Jeżeli takowy poseł umarł, kosztem publicznym go chowano. Kiedy przyieżdżali nieobwieszczeni pierwey, tedy w pewney od miasta odległości zatrzymywać się musieli. Urzędnicy *Quæstores Urbani* powinność mieli ziechać do nich, o imionach ich, przyczynie poselstwa się dowiedzieć, i w księgi na to sporządzone wpisać. Rzymianie dla większey powagi swoiey niedozwalali inaczey mowić w sprawie poselstwa obcym, tylko po Łacinie, choćby im inny ięzyk był wiadomy, a to nie ieno w samym Rzymie, ale gdziekolwiekby ich słuchano.

Osoba posła u starożytnych była święta i niezgwałcona. Mocą starego prawa narodow, osobę ktoraby obelgę lub krzywdę iaką posłowi wyrządziła, odsyłano narodowi, ktorego poseł był obrażony, dla uczynienia sobie z niey zemsty, iakaby się podobała.

LEGATI. W woysku, byli w samey rzeczy na mieysce naywyższego wodza do prowincyi posyłani. Wielkiey powagi ten urząd był u Rzymian i uszanowanie mu rowne, iak naywyższemu kapłanowi wyrządzano.

LEGIO. Połk, legia. Nayprzednieysza część woyska Rzymskiego, z razu z samych obywatelow Rzymskich złożona. *Legio* od *legere* wybierać. Legia miała w sobie iazdę i piechotę. Liczba żołnierzy w Legii nie zawsze rowna była.

Romulus naprzod złożył legią z trzech tysięcy piechoty, a z trzech stu iazdy. Od Serwiusza do potyczki pod kannami liczba połkowych była cztery tysiące lub mało co więcey. Odtąd pięć tysięcy pieszych aż do woyny Macedońskiey, na ktorey były legie, nie wszystkie iednak, o sześciu tysięcy żołnierza. Maryusz wszystkie dotey liczby przywiodł, chociaż Silli i Cezara pod czas domowych woien nad pięć tysięcy nie miały.

Legia składała się ze czterech gatunkow żołnierza, ktorzy zwali się *hastarii*, *principes*, *tertiarii*, *leviter armati*. Trzy pierwsze korpusy brane były ze czterech pierwszych klass obywatelow: lekkie chorągwie z piątey klassy: ta ostatnia była z ktorey żołnierzy zaciągano do legii. Gdy trybun

bun po wykonaney od żołnierzy przyſiędze mieyſce legiom wyznaczył, w ten czas z pomiędzy wſzyſtkich wybierał naymłodſzych i nayubożſzych na lekkie chorągwie, wyżey ſzli *haſtarii*; żołnierze wieku nayſilnieyſzego ſkładali część *principes*, przedni zwaną, nayſtarſi i na woynach bywali ſzli w rząd *triariorum*. W tych wſzyſtkich ſtopniach wiek naywięcey miał względu.

W czaſach gdy cała legia miała cztery tyſiące ludzi, *Triarii* byli w liczbie 600. *Principes* i *haſtarii* po tyſiącu dwieście, reſzta lekkiego żołnierza wynoſiła tyſiąc. Za powiękſzaniem legii, powiękſzała ſię liczba każdey części, procz Tryaryuſzow zawſze ſię w rowni trzymaiących.

Legia dzieliła ſię na *Cohortes* Roty, *Manipulos* lub chorągwie, poczty i *centurias* ſetce. Legia miała dzieſięć rot *Cohortes*. *Cohors* dzieliła ſię na trzy chorągwie lub poczty *Manipulos*, po iednemu z każdego korpuſu. *Manipulus*, na dwie *centurye*. A tak Legia miała dzieſięć *cohortes*, trzydzieści *manipulos*, a ſześćdzieſiąt *centurias*.

W uſzykowaniu pułku, *haſtarii* byli w pierwſzey linii, *principes* w drugiey, *tertiarii* w trzeciey. Lekki żołnierz nie miał pewnego iednoſtaynie mieyſca. Czaſem na czele, czaſem na tyle ſtawał, czaſem w przedziałach między chorągwiami.

Ku końcowi Rzeczypoſpolitey Maryus przewrocił porządek częściom legii, poſtawiwſzy naprzedzie rot ſwoich dawnych żołnierzy. Ztąd od tego czaſu nie ſą wzmiankowani w opiſaniu żołnierſtwa ani *haſtarii*, ani *principes* &c. ale tylko *cohortes veteranorum*, roty ſtarych żołnierzy, *cohortes tyronum*, roty nowych żołnierzy.

Hufce lekkie w legiach *leviter armati*, były naprzod dwoiakiego gatunku, ktore nazywano *Rorario* i *Accenſos*, każdy gatunek dzielił ſię na dzieſięć chorągwi, po 60. ludzi. Zołnierz lekki nie miał tarczy, ale tylko pałasz i włoczenkę do ciſkania na nieprzyiaciela. Na mieyſce tych rzeczonych poźniey naſtąpili leccy żołnierze nazwani *Velites* od *veles* drażniący: byli pieſi iako i *Rorarii* i *Accenſes*: rożnili ſię od nich nie tylko bronią, ale i mieyſcem w ſzyku: tamci zwyczaynie ſzli za Triaryuſzami, tych zaś mięſzano między iazdą, ktorey obrotom pomagali ſzybkością ſwoią. Miano ich w legii tyſiąc dwieście. Broń ich była, pałasz, włoczenka, tarcza okrągła tak wielka iż ca-

całych okrywała; czapki mieli ze ſkory wilczey, albo innego zwierza.

W pierwſzych Rzeczypoſpolitey czaſach nie więcey nad cztery legie miewali Rzymianie, ale potym zawſze ich przyczyniano, tak dalece, iż ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey w niektorych przygodach było ich na dwadzieścia pięć i na trzydzieści.

Zrazu legie nie miały innego rożniącego ich nazwiſka, tylko pierwſza, druga, trzecia i tak daley podług porządku czaſu zebrania ich; ale później brały imiona kraiow, w ktorych ſłużyły i nazywały ſię *Gallica*, *Italica*, *Germanica* &c. czaſem też od bożkow *Martialis*, *Apollinaris* i tym podobne.

LEMURIA. Swięta ſtrachow, upirow, ktore Łacinnicy *Lemures* zwali. Wierzyli iż umarli albo ich cienia przychodziły z piekłow na ſzkodzenie żywym. Dla odproſzenia tych przykrych gości, poſtanowili modlitwy i ofiary. Uroczyſtość ta zaczynaiąca ſię 9. Maia, przez trzy nocy trwała, obrządki odprawowały ſię o połnocy. W ten czas goſpodarz domu w ſtawał z łożka i boſo ſzedł cicho do żrzodła bliſkiego. cztery palce ręki na pierwſzy maiąc założone, czym mniemał odpychać ſtrachy. U żrzodła trzy razy umywſzy ręce, powracał, rzucaiąc za ſiebie ziarna bobu czarnego, ktore w gębie trzymał, mowiąc: ſiebie i domowych moich wykupuię tym bobem: powtarzał te ſłowa dziewięć razy, nie obzieraiąc ſię w tył, będąc u ſiebie pewny że duſza za nim ſzła, ktora bobowe ziarna zbierała. Brzękał przytym w miſki miedziane proſząc i zaklinaiąc ſtrachy. Wyidź ztąd mowił duſzo oyca mego, albo duſzo tego i tego człeka oddal ſię. Po tym wſzyſtkim do łożka ſię wracał.

LEX. Prawo, uſtawa naywyżſzey władzy rządowey.

U Lacedemończykow zrazu ſama wola krolow prawem była. Co wiele odmian i nieſzczęść tey Rzeczypoſpolitey przyczynę dawało, i toby ią zapewne o zgubę przyprawiło, gdyby Prawodawca ich Likurg mądremi uſtawami temu nie zabiegł. Ten człowiek dla lepſzego wykonania przedſięwzięcia ſwego, podroż w rożne kraie rządne odprawił: mędrcow ſię radził, do wyroczni Delfickiey ſię udał, tam w ſwoim zamyśle potwierdzony, przyiacielem ludzi i raczey bogiem niż człowiekiem ogłoſzyny. Użył tego ſpoſobu Likurg, aby był ſwym uſtawom większą powagę zyednał.

Zwa-

Zwano ie wyrokami bofkiemi, iż kfztałt i krotkość wyrokow miały.

Powrociwfzy, uftanowił fenat, krolow weń policzył, ziemię rowno między obywatelami podzielił, złoto i frebro wywoławfzy, famey żelazney monety pozwolił: zamykaiąc wrota zbytkom, fpolnie wfzyftkim w zgromadzeniu iadać pod karami przykazał. Ze wfzyftkich praw Likurga nayważnieyfze było prawo ściągaiące fię do wychowania dzieci. Rzeczypofpolitey w dozor młodź oddał. A iako Likurga zamyfł we wfzyftkich iego uftawach był uczynić lud woiowniczy, naywięcey zalecał ćwiczenia i umocowanie ciała. Z tego powodu odiął im rzemiffa, rolnictwo, zeglugę, i wfzelkiego przeftawania z obcemi zakazał. Dozwolił iednak muzyki, poezyi, wymowy, ale to wfzyftko ftofuiąc do chwały woienney. Procz tych praw, uczynił iefzcze Likurg innych wiele około małżeńftwa; przez iedne zakazał wielości żon i pofagow dla corek; przez inne ponaznaczał nagrody rodzicom, ktorzyby więcey dzieci oyczyznie dali, zabraniaiąc bezżeńftwa. Ponaznaczał lata młodzianom do wniyścia w ftan obywatelow, do otrzymania urzędow. Nakoniec zalecił mocno cześć bogow, ktorych małą liczbę przyiął.

Wfzyftkie te uftawy Likurga nie były pifane. Starał fię fam wprowadzić ie w zwyczay, i napoić niemi umyfł Spartańczykow, pewny u fiebie, iż na wykonaniu praw dobrych fzczęśliwość i ftałość pańftw zależy.

Władza prawodawcza u Spartańczykow była przy zgromadzeniu całego ludu, ktory przyimował, albo odrzucał prawa od fenatu lub Eforow fobie podane; lubo oni przez ufzanowanie praw Likurga ani ich znofili, ani odmieniali; a nowych barzo mało, w wielkiey potrzebie, w nieprzewidzianym od prawodawcy przypadku, i zawfze do nich nowe ftofuiąc ftanowili.

Prawa Attyckie. Pańftwo Attyckie w początkach było monarchiczne, a krolowie pierwfzemi byli prawodawcami. Na mieyfce krolow naftąpili Archontowie. Wielu odmianom podległy kray, Solon przez mądrość fwoią do wolności zupełney przyprowadził.

Obrany Archontem Solon z mocą nadaną fobie przekfztałcenia Rzeczypofpolitey, zaraz fprawowanie urzędu fwego od tego zaczął, iż dłużnikow uwolnił od długow; znioft prawa

wa

wa Dragona, prócz tych ktore na zaboycow były: a chcąc ustanowić rowność ile możności między obywatelami, bogatszych przy urzędach iak bywało zostawił, a uboższych do nieiakiego uczestnictwa w rządzie, czego niemieli, przypuścił.

Na ten koniec oszacować dobra obywatelow kazał. Ci ktorzy mieli pięćset miar dochodu tak w zbożu, iak w ciekłych rzeczach, pomieszczeni byli w pierwszey klassie; druga była tych, ktorzy mieli trzysta i mogli żywić konia, zwano ich iezdzcami. Trzecia składała się z tych, ktorzy nie mieli tylko dwieście, nazwani *Zegnites*. Z tych tylko trzech klass wybierano urzędy, i wodzow woyskowych. Inni obywatele w ostatnią klassę szli *Thetes* zwani, to iest robotnicy i rzemieślnicy. Tym pozwolił prawo głosu na zgromadzeniach i sądach ludu. Uczynił ieszcze inny podział, oddzielił nieprawego łoża dzieci od prawych óbywatelow.

Ten podział uczyniwszy, ustanowił Areopag wielki Trybunał Ateński, albo raczey dawniey ustanowionemu nową powagę nadał. *Obacz Areopagus*. Postanowił i drugi senat ze czterech stu mężow złożony, z każdey klassy po sto, ktorzyby pierwey każdą sprawę pospolitą roztrząsali, niżby ią do zgromadzenia ludu podali. Z tych liczby brał sędziow do rożnych Trybunałow, wyznaczył każdemu urzędowi wiek do osiągnienia iego pewny.

Rozrządziwszy sądy, pozwolił każdemu obywatelowi brać za swoią, drugiego obywatela iakimkolwiek sposobem ukrzywdzonego sprawę, oraz przez osobną ustawę poddał pod skazę hańby publiczney tego ktoryby w rozterkach i rozruchąch do żadney się nieprzywiązywał strony. Osobliwszą miał baczność około małżeństw. Zakazał posagow dla corek ktore nie były iedynaczkami i więcey wnosić w dom mężowski nie pozwolił, procz troie szat i niektorych tanich sprzętow. Wśrzod innych rozrządzeń około małżeństw pokrewnych, sierot, wdow, zakazał pod ciężkiemi karami cudzołoztwo i porwania.

Przed Solonem nie wolno było testamentow czynić, wszystko po zmarłym szło na krewnych. Solon pozwolił rozrządzić każdemu, ktoryby dzieci z prawego łoża nie miał, swemi dobrami, iakby chciał, byle testament był na rzecz obywatela, a bez przymusu uczyniony.

Prawodawca ten wyraził w mądrych ustawach swoich obowiązki

wiązki i powinności wzaiemnie rodzicow i dzieci. Rodzice powinni byli dawać dobre wychowanie dzieciom. Dzieci żywić w ftarości i niedoftatku rodzicow. Od tego obowiązku uwalniał tych, ktorych rodzice nie ftarali fię nauczyć kunfztu lub rzemiofła iakiego. Przeto pouftanawiał rękodzieła, zalecił i uczcił handle. Przez wzgląd, iż kray Attycki fuche i nie żyzne maiąc grunta, potrzebom mieszkańcow doftarczać nie mogł, ftarał fię przemyfł wprowadzić. Na ten koniec włożył na Areopag dozor i wywiadowanie fię o fpofobie życia i zarabiania każdego obywatela, z władzą karania prożniakow. Nakazał fadzenie drzew, zabronił wywożenia z kraiu fig i innych owocow procz oliwy.

Opatruiąc fpokoyność i bezpieczeńftwo każdego, pod ciężkiemi karami zakazał napaftować drugich, ofobliwie w kościołach, w mieyfcach fądu i feymow, na teatrach pod czas igrzyfk. Rozrządził pogrzeby, zakazał źle mowić o umarłych pod winą świętokradzftwa.

Ofzczędzaiąc wydatkow publicznych, zmnieyfzył nagrody od Rzeczypofpolitey dawane na igrzyfkach Olimpiyfkich, a co z nich zbywało, rozkazał dzielić na dzieci tych rodzicow, ktorzyby na ufłudze oyczyzny zmarli. Zadney na oyčoboyftwo kary nieuftanowił, myśląc, iż byłoby to nieznaney dotąd w kraiu zbrodni uczyć przez prawa, daiąc o niey wiadomość. Ze zaś cześć bogow barzo dobrze ugruntowaną w Atenach zaftał, nie pifząc o niey praw, dofyć miał położyć ową modlitwę na czele praw fwoich. *Przed wfzyftkim prośmy wielkiego krola Jowifza, aby pobłogofławił prawa fwoie i fprawił ich ufzanowanie.*

Wfzyftkie te prawa pifane były na długich drewnianych tablicach, ktore złożono w zamku, ale potym przenieffiono ie na mieyfce publiczne i na placu Prytane dla wiadomości wfzyftkich przybite były. Solon podawfzy fwoie uftawy, przywiodł Areopag i fenat do poprzyfiężenia, że ie zachowuią przynaymniey do ftu lat. Sam z kraiu wyfzedł, a po dziefięciu latach powrociwfzy, zaftał niefnafki i podziały między obywatelami. Miał umieraiąc fmutek widzieć Ateny pod panowaniem tyrana Pizyftrata.

Władza prawodawftwa w Atenach do zgromadzenia ludu należała. Wfzyfcy tam bez rożnicy między klaffami zarowno głofy mieli. Solon rozrządził, aby co rok miewano

takie-

takie ſeymy, na ktorych urzędnicy *Theſmothetes* zwani, przeczytawſzy prawa, powinni ſię byli pytać ludu, czy ie potwierdzić, czy ie odmienić, czyli znieść wcale żądał. Za daniem znaku od ludu, dopiero ci urządnicy odkładali roztrząśnienie całey rzeczy do oſtatniego zgromadzenia ludu w teyże ſamey Prytanei, to było w przeciągu pięciu niedziel.

Z tym wſzyſtkim lud wybierał oſoby cnotą i mądrością zalecone, na uważanie tego wſzyſtkiego, co około praw do czynienia zachodziło. Zwano ie *Nomothetes*. Solon zakazał był ubliżania dawnym prawom, chyba z nayważnieyſzych przyczyn.

Urzędnicy Rzeczypoſpolitey, ktorzy chcieli podawać nowe prawa zgromadzeniu ludu, powinni ie byli na tablicach wypiſać, i na placu publicznym przybite wyſtawiać, od pierwſzego do oſtatniego poſiedzenia ſeymowego w iedneyże prytanei. Po rotrząśnieniu przez *Nomothetow* uczynionym, ſkoro ſię lud zgromadził, zabiiano bydło na ofiary; potym każdy przyſięgał wielkie na ſię wkładaiąc przeklęctwa, iż w dawaniu zdania ſamo tylko dobro Rzeczypoſpolitey miał mieć przed oczyma. Po czym pierwſzeńſtwo w zaſiadaniu maiący czytać kazał nowe prawo: Kommiſſarze dawali ſprawę z owego roztrząſania, a lud ſtanowił.

Prawa Rzymſkie. Romulus zakładaiąc miaſto, wziął od Grekow co pzzyzwoitſzego ſądził, w dawaniu praw. Na wzor Spartańczykow uſtanowił władzę krolow, a na wzor Ateńczykow określił ią powagą ſenatu w wielu rzeczach, i wprowadził rożnicę Patrycyuſzow i Plebeiuſzow. Wiele iednak uſtaw iego było nieznanych Grekom, iako o władzy rodzicuw nad dziećmi, o małżeńſtwach, patronach i klientach.

Miał ſtaranie krol ten naprzod z religii wyrugować baśnie Greckie, iako hańbiące boſtwo. Wielkie ku Bogu uſzanowanie w lud ſwoy wpaiał. Wiele uſtaw poczynił zaſadzonych na prawie przyrodzonym, ktore, acz nie piſane, w wielkim zachowaniu były; ich wykonaniu piſarze niektorzy wzroſt i pomyślność Rzymu przypiſuią.

Numa aby więcey prawom powagi ziednał, chełpił ſię, iakby ie wziął od Nimfy Egeryi. Ten krol nietykaiąc dawnych, naywięcey ſię przywiązał do przepiſania praw narodow i obrządkow nabożeńſtwa: a co mu naywiękſzą chwałę przynoſi, ieſt to, iż uſiłował wprowadzić przez

ſwe uſtawy ſkromność i oſzczędność w życiu, a oſobliwie ſprawiedliwość. Zeby był przywiodł ſwoich do rzetelności i wierności w umowach, wynioſł do czci Boſkiey wierność *Bona fides*, i kościoł iey wyſtawił. Dla zagrodzenia kłotniom granicznym, nakazał wſzyſtkim obywatelom, wymiar gruntow ſwoich, i ſtawienie na graniach kamieni, poświęciwſzy ie *Jovi Terminali*, Jowiſzowi granicznemi: ktoby ie ruſzył lub przenioſł, zoſtawał winnym świętokradztwa przeciw bożkowi *Terminus*. Były iego prawa około rolnictwa i goſpodarſtwa: byli urzędnicy maiący dozor po częściach państwa uprawy pol: nagradzał lepſzych rolnikow, karał gnuśnych. Prawa iego częścią piſane były w zbiorze uſtaw, częścią ſamym używaniem dochowywane.

Między naſtępuiącemi trzema krolmi, ktorzy mało praw podali, Ancus Murtius uſtanowił tyczące ſię rolnictwa, i na tablicach drewnianych wyryć ie kazał. Servius Tullius, ktorego maią za nayprzednieyſzego autora prawa Rzymſkiego, kazał uczynić zebranie wſzyſtkich uſtaw Numy, przydał nowych pięćdzieſiąt, ktore ſię ściągały do długow, lichwy, umow, krzywd. Porownał wcale niżſzych i wyżſzych co do przywileiow. Prawa iego na publicznych mieyſcach przybite były. Tarquinius hardy przewrocił całą uſtawę prawa Rzymſkiego, tablice pozdzierał i pokruſzy; zmienił kſztałt rządu, i wprowadził tyranią ſwawolną. Zwalenie władzy krolewſkiey we dwadześcia pięć lat naſtąpione, przywrociło rząd i porządek dobry.

Pierwſi konſulowie przywrocili moc prawom ſprawiedliwym Talliuſa na ſtronę Plebeiuſzow; ale Patryciuſzowie, z ktorych naypierwſi urzędnicy brani byli, dawali im nie raz czuć nieznośny ciężar ſwoiey powagi i władzy. Prawa ktore Waleryusz Plublicola na ſtronę Plebeiuſzow wydał, były nową nieſnaſek pobudką. Te waśnie coraz barziey roſnące dały okazyą plebeiuſzom domagania ſię o nowego praw układ, przy ktorymby zaſłonieni byli od przemocy patryciuſzow. Poſzły zatym rożne uſtawy, a oſobliwie ta, ktorey mocą nowy urząd wprowadzony, *Tribuni Plebis* obroncow poſpolſtwa.

Gdy raz domaganie ludu o wybranie dzieſięciu kommiſſarzow na ułożenie praw ſpadło bez ſkutku, dopiero w roku 299. ſenat od Trybunow przymuſzony, przez uchwałę ſwoią od ludu potwierdzoną, obrał *Decemviros*, ktorzy do Grecyi

cyi

cyi i miaſt Włoſkich wyprawieni, wybrać co przyzwoitſzego z praw i zwyczaiow ich mieli dla Rzeczypoſpolitey. Ludzie byli zacni i roſtropni: większa tych praw część była z dawnych uſtaw Rzymſkich, niż z obcych. Obacz pod *Decemviri*.

Cały zbior prawa Rzymſkiego ułożony przez tych urzędnikow na trzy części się dzielił. Pierwſza część *leges ſacratæ*, prawa pod klątwami. Były to uſtawy oddaiące w moc piekłom tych, ktoryby ie przełamali. Takie były od Waleryuſza Publikoli wydane, takie ktore się do oſoby Trybunow ściągały, takie przeciw niezbożnym i świętokradcom. Te znieſione być nie mogły. Druga część wiele uſtaw prawa publicznego zawierała. Trzecia, uſtaw rożnych ſzczegulnych. Te prawa wyryte były na dwunaſtu tablicach lub deſkach, ztąd zwane *leges duodecem tabularum*, ſtylem krotkim i zwięzłym piſane, na mieyſcach iawnych przybite. *Duodecem tabulæ* w wielkim uſzanowaniu u Rzymian były. Młodź ich się uczyła, kraſomowcy, a zwłaſzcza Cicero ze czcią ie przytaczali.

Procz tego zbioru powſzechnego, były potym w rożnych okolicznościach od rożnych urzędnikow wydane i przyięte prawa w niezmierney liczbie. Sciągały się do nabożeńſtw, świąt, iarmarkow, weſtalek, woyny, pokoiu, dziedzictw, niewolkow, wyzwoleńcow, wyſtępkow, kar &c.

Władza prawodawſtwa w Rzymie po krolach była przy zgromadzeniu ludu. Tylko naywyżſi urzędnicy, iako konſulowie, dyktatorowie i tym podobni, a potym Trybunowie poſpolſtwa podawać nowe prawa do ludu mogli. Pewne na ten koniec dni ſzczęśliwe z ich wieſzczbiarſtwa, pewne obrządki przepiſane były. Naprzod ieśli urzędnik był patrycyusz, z ſenatem; ieśli plebeiusz, z Tribunami ludu zniożſzy się i namowiwſzy, kazał te prawo wypiſać na tablicy, i zawieſzać na mieyſcach naylu- dnieyſzych, iąkie to były *Campus, Martius, Forum Maximum*, *Mons Capitolinus*; a to przez trzy dni targowe wciąż, w ktore ze wſi obywatele Rzymſcy przybywali do Rzymu, tak dla opatrzenia się w potrzeby, iako dla zabrania wiadomości o ſprawach Rzeczypoſpolitey.

A tak pierwſzy obrządek w ſtanowieniu prawa, był, *promulgatio legis*, ogłoſzenie prawa albo raczey proiekta na prawo. Drugi był, mowy na ſtronę prawa i przeciw nie mu; kraſomawcy przekładali poży-

tki lub ſzkody z uſtawy podaney wynikaiące. Naſtępował ſeym ludu na polu Marſowym.

W dzień naznaczony zgromadzeniu ludu, dawano każdemu dwie tabliczki drewniane cienkie, gładkie i woſkowane, iednegoż koloru. Na iedney z nich były te litery U. R. *ut rogas*, zezwalam na prawo iak podaiesz; na drugiey litera A. *Antiquo*, odrzucam, nie przyimuię: każdy podług zdania, wrzucał iedną z tych tabliczek w ſkrzynkę na to przygotowaną. Słowa podania prawa były *Rogare legem:* znoſzenia zaś, *abrogo legem.* Gdy prawo uſtanowione było, ryto go na tablicy miedzianey, i ſkładano w ſkarbie publicznym.

LIBELLA. Moneta Rzymſka mała, dzieſiąta część denaryuſza, wynoſi na naſzą około poł trzecia groſza miedzianego. Przezwano tym imieniem *aſſem*, kiedy *as* przeſtał mieć rzetelną wagę funta.

LIBERALIA. Swięta Rzymſkie na cześć Bachuſa, ktory ſię też nazywa *liber Pater*. Rożniły ſię od świąt Bacchanalia przez to: iż Baccchanalia odprawowano co mieſiąc, *Liberalia* zaś tylko raz w rok 17. Marca. Zabiiano na ofiarę kozła. Stare kobiety maiąc w naczyniach wino i miod, przedawały ie chcącym lać na ogień, ſpoſobem ofiarowania rzeczy ciekłych. W te dni wolno było każdemu powiedzieć co ſię podobało.

LIBERI. LIBERORUM EDUCATIO. U Grekow wychowanie i ćwiczenie dzieci było za nayważnieyſzą ſprawę poczytane. W Lacedemonie maxyma rządu była, iż dzieci barziey do Rzeczypoſpolitey, niż do rodzicow należały. Brano ich zatym z domow na publiczną edukacyą ſtoſowaną do praw państwa. Skoro ſię urodziło dziecie, nieſiono ie do ſtarſzego cechu (*Tribus*) na oglądanie. Zdrowe, kſztałtne i mocne zoſtawiono; ſłabe, ułomne, ſkazywano na zgubę i wyrzucano. Poruczano ie mamkom zdrowym i ſilnym, ktore ſię z niemi dość twardo obchodziły. Nie powiiano dzieci, ſtarano ſię przytym aby nie kſztałtnego układu członki nie brały. Przyuczano ich, żeby nie były w iedzeniu wymyślnemi, żeby ſię zoſtawać pociemku nie bały, aby nałogu płakania i krzyczenia nie nabierały. Zimie iednoż co i lecie odzienie ich było.

W ſiedmiu leciech odbierano dzieci z ręku kobiet i oddawano do poſpolitych ćwiczeń. Pierwſza klaſſa zawierała dzieci od ſiedmiu do

ośmna-

ośmnaſtu lat na rożne orſzaki podług wieku podzielone. Chociaż cały Likurga prawodawcy zamyſł zamierzał uczynić z nich lud woiowniczy, nie zupełnie iednak ſztuki wyzwolone wyrugował, chciał aby utwierdzaiąc ciało, kſztałcili dowcip, przepiſał im uczyć ſię grammatyki, muzyki i nawet wymowy.

Mieli miſtrzow w tey klaſſie uczących pod okiem wyżſzego dozorcy, męża znakomitego urodzeniem i cnotą. Przyuczano ich z dzieciństwa do ſtylu krotkiego i zwięzłego. Powinne były dzieci odpowiadać na pytania, prędko, iaśnie i krotko, pod karą, ktora była gryść ſobie, wielki palec przez iaki czas. Jadali ſpolnie, pokarm ich był barzo ſkromny, kawał mięſa bez żadney przyprawy. Niekiedy dla ſprawienia w nich miłości ſkromnego i trzeźwego życia, ſtawiano im w oczach piianych niewolnikow, wytykaiąc brzydkość i podłość tego wyſtępku. Sypiali w izbach ſpolnych, ſami ſobie łożka ścieląc, ktore za całą pościel miały głowki trzcin zbieranych przez nich ſamych w rzece Erone; w zimie używali rośliny *lixophon* zwaney, ktorą za zdolną do utrzymania ciepła mieli. Hartowano ie przez wſzyſtkie ſpoſoby do pracy, trudu i niewygody. Łowy gonitwy, paſſowania ktemu ſłużyły. Oſobliwſzą zaś ſtałość i rodzice i dzieci okazywały, gdy te w pewne Dyany święta do krwi rozgami ſmagano, cierpiały zaś ten bol nic nie ſarkaiąc, czaſem aż do utraty życia. W czym zbyt daleko oſtrość Lacedemończykow zachodziła.

A iako edukacyą ich do woiowniſtwa ſię ſtoſowała, pozwolona im przez prawa była pewna kradzież, co do nazwiſka raczey, niż co do rzeczy kradzież. Pewne tylko na to przepiſane były czaſy. Wſuwali ſię zręcznie do ſadow i ogrodow cudzych na wymknienie owocow i iarzyn. Schwytani na uczynku, karani byli za niezręczność. Tego iednak inaczey nie godziło ſię czynić, tylko pod okiem wodzow. Naywięcey wbiiano w umyſły i ſerca Spartańczykow uſzanowanie ku ſtarſzym i ſędziwym; aby ich wſzędzie czcili, aby ich ſtrofowania z pokorą ſłuchali.

Maiąc lat ośmnaście z klaſſy dziecinney przechodzili do klaſſy młodzieńſkiey, w ktorey dwa lata przebywſzy, zoſtawali *irenae*, to ieſt wodzowie pewnego pocztu młodzi. Ich urzędem było, gdy młodzi wychodzili na ćwiczenie ſił i potyczki, ſzykować i rozrządzać powierzoną ſobie część,

Dwanaście lat w tey klaſſie wytrwawſzy, odprawowali ofiarę Herkuleſowi; po ktorey do wieku męſkiego w trzydzieſtu leciech przechodzili: i odtąd wſzyſtkich praw i zaſzczytow obywatelſkich uczeſtnikami ſię ſtawali.

W Atenach rodzice dzieciom przyzwoitą podług ſtanu edukacyą, dzieci rodzicom w ſtarości żywność dawać mocą praw powinni byli: chyba że rodzice ſwego obowiązku wychowania uchybili. Niſkiego urodzenia dzieci do rolnictwa i rzemioſł, innych do ſztuk wyzwolonych i nauk obracano. Nauki z ćwiczeniem i wzmacnianiem ſił ciała łączono w Gimnazyach. Skoro dziecie umiało czytać i piſać, poruczano ie zaraz dozorcom; ktorych zwali krolmi dzieci, *reges*, *curatores puerorum*. Ci dozorcy wodzili ich do miſtrzow grammatyki oyczyſtego języka. Z nauką wymowy, w ktorey ſię naywięcey młodź Ateńſka zwłaſzcza chcąca do wyżſzych godności doyść, ćwiczyła, nierozdzielnie prawie ſzła filozofia, muzyka i matematyka. Uczono też ryſunku, zwłaſzcza chcących nabyć malarſkiey i ſnycerſkiey ſztuki. Byli miſtrzowie do ſztuki woiennej, do wzmacniania ſił; polowanie nad inne ćwiczenia przekładali.

Podzielono dzieci na klaſſy, wpiſywano każdego w regeſtr klaſs. Klaſſy miały miſtrzow i wyżſzych dozorcow, ktorzy byli urzędnikami publicznemi. Z tych *Coſmothetæ* dozierali wyroſtkow *ephebos*, *puberes*, co do nauk i obyczaiow maiąc pod ſobą niżſzych urzędnikow, *Hipocoſmetas* i *Antiſmetas*. *Gymnaſiarcha* był ſtarſzym nad ćwiczeniem ſił i zręczności. Pod tym *Pædotriba* około takowego ćwiczenia pracował, prowadził młodych na polowanie.

W dwudzieſtu leciech wpiſywano młodych w regeſtr żołnierzy z obrządkami do tego zwyczaynemi, wyiąwſzy niektore przypadki, w ktorych prawo mogło być rozwiązane; to wpiſanie i obowiązanie ſię było nierozerwane aż do ſześćdzieſiąt lat wieku.

Edukacya dzieci u Rzymian. W początkach Rzymianie woyną i rolnictwem zabawieni, nie mieli ſpoſobności dawać ćwiczenia młodzi ſwoiey. Za czaſem ſzukali miſtrzow czytania i piſania. Gdy poźniey więcey między niemi, a Grekami związkow zaſzło; wymowa i umieiętność tych, zagrzała tamtych do naśladowania. Sprowadzono Grekow uczonych, otworzono ſzkoły w ktorych autorow Greckich młodź ſię uczyła; język Grecki,

cki, stał się ięzykiem uczonym w Rzymie. Na wzor Greckich przykładow, kształcili się Rzymianie. Zadnego prawie znakomitszego domu nie było, żeby się w nim albo przyiacielem, albo niewolnikiem, lub wyzwoleńcem Grek iaki nie znaydował, sprowadzali ich sobie iak u nas w przeciągu lat kilkudziesiąt panował zwyczay sprowadzać albo trefunkiem brać Francuzow. Dozorcy dzieci *custodes*, *rectores*, *reges*, odprowadzali ich do szkoł, ze szkoł do domu, nieodstępnie pilnuiąc wykształcenia ich umysłu i serca, a czuwaiąc nad sprawowaniem się i życiem ich, gdyż osobliwszą Ryymianie baczność obracali na czystość obyczaiow dzieci swoich. Gdzie takich dozorcow mieć nie można było, tam niewolnicy prowadzili synow pańskich do szkoły, nosząc za niemi tekę. Studenci płacili pewną kwotę mistrzom swoim *Minerval* zwaną.

Procz Greckiego ięzyka, nauka i ćwiczenie się w własnym oyczystym w osobliwym u Rzymian staraniu było: mieli do tego nauczycielow, iako i do retoryki. Nie przestaiąc na edukacyi u siebie dawaney Rzymianie maiętnieysi posyłali dzieci swoie do Aten, iako do stolicy nauk i gładkości w obyczaiach. Za powrotem obracali ich do wymowy w sprawach. Wymowa stała się drogą do naywyższych Rzeczypospolitey dostoieństw. Bawiąc się w Atenach nabywali też nauk matematycznych, muzyki i innych szlachetnego młodziana zdobiących.

Naznaczeni wszyscy bez braku obywatele do noszenia broni za oyczyznę, mieli w ciągu edukacyi ćwiczenie sił i zręczności ciała. Polowanie, gonitwy, ieżdżenie na koniu, ciskanie grotow, pływanie i tym podobne zabawy i sztuki wchodziły w ich wychowanie. Tak wyborna edukacya psuć się ku schyłkowi Rzeczypospolitey poczęła, gdy młodź dawano do szkoł komediantow, gdzie się uczyli gestow i wymawiania teatralnego, oraz z gadaniem aktorow łączyć ruszania niby w takt całego ciała, i tańcow komedianckich. O wychowaniu płci niewieściey masz pod artykułem fœmina.

Libra. Funt, waga. U Grekow i Rzymian była dwunastu uncyi. Libra i as w początkach iedney wagi były. Uncya Rzymska na naszą wagę wynosi iedną uncyą i dziewiątą część uncyi; z tego łatwo wymiarkować inne części funta Rzymskiego, ktorych te nazwiska były. *Sextans* dwie uncye, *quadrans*, trzy, *triens*, cztery, *bes* ośm, *semis*, sześć,

ſześć uncyi albo poł funta, *dodrans* dziewięć, *dextans*, dzieſięć, *decunx* iedenaście uncyi.

Waga u ſtarożytnych zwyczaynie była z kamienia czarnego z znakami z miedzi lub ſrebra wyrażaiącemi uncye i funty. Waga funta znaczona była przez literę I. dzieſięć funtow przez X. Uncye przez kropki, a połowa uncyi przez S. *ſemiuncia*.

W Rzymie wagi publiczne chowano w kościołach bogini *ops*, Herkuleſa, Kaſtora i Polluxa. Wagi były okrągłe, a z obydwoch ſtron płaſkie. Niektore też były czworograniaſte.

L I B R A R I U S. Kſięgarz, piſarz, kopiſta. Dawni mieli piſarzow do kopiowania kſiąg, malowania liter. Mieli kſięgarzow kupuiących i przedaiących dzieła autorow. Kſiążki ich nie były takie iak ſą u nas. Były to pargaminy albo papiery z liścia pewnego drzewa Egipſkiego w walec zwinione, karty iedne do drugich przykleione maiąc. Każdy walec takowy zwał ſię *volumen*. Kiy okrągły z bukowiny, z hebanu albo z ſłoniowey kości był na końcu zwinięcia, zwał ſię *umbilicus*. W ſkleianiu kart pargaminowych, liſtwa malowana była ſzkarłatową albo karmazynową farbą. Karty po iedney ſtronie piſane były, tytuł na 'grzbiecie walca, a liſt przypiſuiący na brzegu wewnątrz. Końce ozdabiano złotemi farbami, wypolerowawſzy kamieniem Trypolitańſkim. W Bibliotekach tomy walcowe w kolumny ułożone były.

Kſięgarze mieli kramy do ktorych na czytanie nowych dzieł ſchodzili ſię uczeni.

U Rzymian *Librarii* byli kopiſtowie kſiąg, i *Bibliopolæ* przedaiący kſięgi. Procz tego mieli niewolnikow barzo ſpoſobnych do ſkliiania ich, *glutinatores*. Za czaſow Rzeczypoſpolitey maiętni trzymali w domach ſwoich po kilka niewolnikow lub wyzwoleńcow do przepiſywania kſiąg. Dopiero za panowania Auguſta Bibliopolæ w Rzymie być poczęli. Mieli ſwoie kramy zwyczaynie przy ſłupach kościołow, placow publicznych, oſobliwie na wielkim rynku Rzymſkim. Na tych ſłupach i kſiążki i inne obwieſzczenia, naprzykład rzeczy zgubionych przybiiali: ozdabiali ie imionami autorow. Rękopiſma drogie były. Rozſyłali ie po prowincyach.

L I C T O R. Ceklarz. To imię pochodzi od ſłowa *ligare*, wiązać. Lictores byli w Rzymie ſłudzy publiczni, ktorzy przed naywyżſzemi Rzeczypoſpolitey urzędnikami chodzili

dla

dla ſprawienia im łatwieyſzego przeyścia. Romulus na wzor Toſkańczykow, a potym konſulowie mieli ich dwunaſtu. Pierwſza ceklarzow uſługa była, imać, wiązać, chłoſtać, ścinać złoczyńcow. Mieli pęki rozg leſzczynowych rzemykiem związane, z toporem we śzrodku. Na woynie po otrzymanym zwycięſtwie, albo pod czas tryumfu, pęki ich były uſtroione laurami.

Kiedy urzędnik Rzeczypoſpolitey ſzedł do czyiego domu, ceklarze poprzedzaiąc go uderzali we drzwi ſwemi pękami na znak przyiścia iego. Po ulicach odpychali ludzi z drogi. Czego względem weſtalek i kobiet nie czynili. Wyſokie doſtoieńſtwa rożniły ſię liczbą liktorow. Dyktatorowie mieli ich dwadzieścia cztery konſulowie dwanaście, Pretorowie w prowincyach rządzący ſześć, Pretorowie w Rzymie dwoch.

LITTERÆ. Liſty. Kſztałt liſtow u Grekow i Rzymian miał pewne ſwoie i nie odmienne wyrazy. Grecy na początku kładli naprzod imię piſzącego, potym oſoby do ktorey liſt piſali, toż ſłowa życzące zdrowia i powodzenia w zamyſłach. Opuścić ten wyraz przez niedbalſtwo, a dopieroż umyślnie, poczytywano za grubiiańſtwo lub urazę.

Lacedemończycy piſali liſty barzo krotkie, ſtyl taki oazwano od nich lakonicznym: piſali na pargaminie wąſko a długo kraianym, ktory obwiiali około walca drewnianego, obwiązywali nitką czarną i pieczęść przykładali. Nie mieli ſzczegulnych pieczątek właściwych, ale każdy brał iaką chciał. Pierścienie żelazne ſłużyły im do pieczętowania.

Rzymianie na wzor Ateńczykow ieden mieli ſpoſob piſywania liſtow. Kładli naypierwey imię ſwoie i urząd, toż imię i urząd tego, do ktorego piſali, przydaiąc zwyczaynie albo ſamo ſłowo *ſalutem*, albo *ſalutem dicit*, a czaſem *ſalutem plurimam dicit*. Kiedy do konſula lub dyktatora kto piſał, pierwey tych urzędnikow imię niż ſwoie wyrażał. Konſulowie, dyktatorowie i pretorowie do niżſzych piſząc, tych imiona przed ſwemi kładli. Zwyczaynie liſty kończyły ſię tym ſłowem *vale*. Naywięcey piſywano na papierze zrobionym z liścia drzewa Egipſkiego *papyrus* zwanego. Składali ie po proſtu, albo w walec, nitką okręcali, woſk przyłożywſzy pieczętowali. Ci ktorzy oſzczędzić chcieli koſztu na papier drogi na ow czas, piſywali na tablicach wo-

ſkowanych, ſtylem to ieſt żelazem zaoſtrzonym; obwinąwſzy, potym woſkiem pieczętowali. Odebrawſzy takie tabliczki można było piſmo zagładzić drugim końcem ſtylu, i na tychże ſamych odpis dawać.

Liſty naywyżſzych hetmanow podwoyną pieczęć miały, a kiedy o zwycięztwie donoſiły, ozdobione bywały laurem.

Logistæ. Urzędnicy w Atenach przełożeni nad regeſtrami i rachunkami; wybierani po iednemu z każdego cechu, przez ſameż cechy. Przed niemi każdy urzędnik ſchodząc z urzędu ſtawać, i ſprawę ſwoiego obchodzenia ſię na nim, czynić był powinien; do nich należało rozeznawać wſzyſtkie uciemiężenia i krzywdy od ludzi ſkarbowych wyrządzane, wſzyſtkie kradzieże publicznych pieniędzy, zgoła wſzyſtkie wyſtępki w ſprawowaniu ſprawiedliwości i ſkarbu.

Lorica. Pancerz, zbroia, *ad lorum* rzemień, przeto iż z razu ſtarożytni miewali ie ze ſkory. Poźniey robiono pancerze z kołek żelaznych, na koniec z blach żelaznych, z ktorych iedna pierſi, a druga plecy okrywała, ſpięte ſprzączkami. Czaſem miewali nakſztałt zbroi kaftany wytkane. Grecy niżey zbroię dla oſłony brzucha noſili blachę miedzianą, ſrebrną lub złotą, ktorą paſem pokrywali, z tyłu haftkami ſpinaną.

Luctus. Załoba, ſmutek iawnemi znakami okazany. U pogan żałoba powinnością religii była. W Sparcie, gdzie płakać zakazano było ale pozwolono żałobę noſić, i poſtawą i zaniedbaniem ſtroiu ſmutek okazywać, nie trwała żałoba nad dni iedenaście. Dwunaſtego ſkładano ią po odprawioney ofierze Cererze.

W Atenach dłużſza była żałoba. Kobiety noſiły ią w kolorze białym, a męſzczyzni w ciemnym. W czaſie żałoby, kobiety zaniedbywały wſzyſtkie ſtroie, włoſy ſobie ſtrzygły; męſzczyzni zapuſzczali brody, czaſem popioł na głowy ſobie ſypali. Rodzice po dzieciach w żałobie chodziły.

W Rzymie, zrazu kolor czarny, albo iakikolwiek ciemny, był kolorem żałobnym dla oboiey płci: poźniey niewiaſty noſiły zaſłonę białą, reſztę ubioru czarnego koloru bez żadnego przyſtroienia. Męſzczyzni włoſy i brodę zapuſzczali, nie brali wieńcow na głowę w uroczyſtości i bieſiady. Naydłużſza żałoba, iaka była dzieci po oycu, wdowcow i wdow, nie trwała nad dzieſięć mieſięcy. W przeciągu

ciągu tego czaſu wdowa nie mogła iść za mąż bez zakały ſwoiey ſławy. Wdowiec zaś żenić ſię mogł, kiedy chciał.

Były w Rzymie publiczne po zmarłych żałoby, ktore trwały mniey lub więcey podług chęci ku zeſzłemu obywatelowi.

Publiczna żałoba miała także mieyſce w klęſkach i ſmutnych przygodach państwa lub miaſta Rzymu, ktorey przeciąg rozmaity bywał. Po kanneńſkiey Rzymian przegraney, ſkrocono czas żałoby aby prędzey klęſka ta w niepamięć poſzła. Czaſem dla rodzin albo świąt, albo na uczczenie iakiego wielkiego czynu w obywatelu przerywano żałobę, ale potym czas przerwania nagradzano.

Ludi. Naywłaściwſze tego słowa u dawnych znaczenie wyraża *igrzyſka. Ludi publici.* Miano ie za rzecz do religii należącą. Nie dawano ie zrazu tylko w dni poświęcone iakiemu bożkowi albo bohatyrowi. W Grecyi igrzyſka iedne były poſpolite całemu kraiowi, drugie ſzczegulnych miaſt. Naprzod dawane na placach publicznych, potym niektore w Amfiteatrach budowanych. Widoki teatralne, gonitwy, paſowanie ſię ludzi i zwierząt, tragedie i komedie ſkładały te igrzyſka.

Ateńczykowie niewymownie lubili igrzyſka. Nigdzie tyle ludu niewidywano, iak na nich. Mimo ich wielość i częſtość, zawſze ſię zewſząd ubiegali do mieysc, o ktore wſzczęte wielekroć kłotnie, bitwami ſię kończyły. Dla zabieżenia temu, poſtanowiono, aby każdy patrzący płacił dwa obole od mieyſca. A że więkſza część ubogich obywatelow na to rozrządzenie ſzemrała, uchwalono, aby im po dwa obole ze ſkarbu dawano. Te pieniądze ſzły trzymaiącym widoki, na opłacenie koſztow potrzebnych.

Lacedemończykow ſurowe obyczaie nie mogły ſię ze zwyczaiem reſzty Grecyi co do igrzyſk zgodzić. Likurg wſzelkich widowiſk im zakazał, a zatym ſceniczne widoki, ſzermierſkie zapaſki, bitwy zwierząt, na koniach i wozach gonitwy, tragedye, komedye, nie znane były w Sparcie, ſame ćwiczenia do nabycia ſił zręczności, ſerca, miały mieyſce, i na tych barzo radzi przytomnemi bywali.

W Rzymie tenże ſmak w igrzyſkach i widokach co i w Atenach panował. Romulus pierwſzy ie na cześć bogow poſtanowił, toż po nim naſtępcy krolowie, po wypędzeniu krolow konſulowie i inſi urzędnicy czynili. Znaydziesz o

Gre-

Greckich i Rzymſkich igrzyſkach, pod ſzczegulnemi ich nazwiſkami w tym dykcyonarzu. Przydać tu należy, iż Grecy i Rzymianie znali igrzyſka lalek ruchomych. Były to oſobki z drzewa, ktore za pociągnieniem ſtron poprzywiązywanych do rożnych części ciała, ruſzały ſię w rozmaite ſpoſoby, naśladuiąc udawania arlekinow, i kuglarzow, pokazywano ie na teatrach.

Ludi. Nie było oſobliwie dawnieyſzych czaſow w Rzymie używane to imię *ludi* do znaczenia gry zabawnych. Tu iednak ieſt mieyſce dania o nich wiadomości. Były rożne małe gry u Grekow i u Rzymian iak ſą u nas w mieście i na wſi używane. Z takowych liczby ieſt owa, *ludere par impar*, cet czyli licho: w ktorą takim ſpoſobem, iakim dziś grano. Taka ieſt i druga, ktorą Cicero zowie, *micare digitis*: ta gra natym zależała; ieden z graiących krył rękę za ſiebie tyle palcow złożywſzy ile chciał, drugi zgadać był powinien liczbę złożonych palcow. Ludzie wieyſcy naywięcey ſię tą grą bawili.

Trochus. Grecka zabawka w używaniu u młodzieży Rzymſkiey. Nie był to ani bilar, ani bąk, iak niektorzy mieć chcą, ale obręcz żelazna maiąca wiele kołek} żelaznych wewnątrz. Młodzi toczyli też obręcz, popychali ią prętem żelaznym z rękoyścią drewnianą; moc i ſztuka w tym popychaniu popiſywała ſię: kołka brząkaniem przeſtrzegały przytomnych, aby ſię uſtępowali.

Zołnierze mieli ieſzcze grę zwaną *latrones* albo *latrunculi* niby ſzachy albo ſaki naſze. Zręczność tam naywięcey dokazywała. Grywano w nią na tablicy w warcabnicę układaney. Krol ſię nie ruſzał, chyba w gwałtowney potrzebie. Ta gra była obrazem woyny, nacierano i broniono ſię. Ten wygrywał, ktory zabrał wſzyſtkich pierwſzych żołnierzy. Krol nie mogł być wzięty, ale ſkoro wſzyſtkich żołnierzy zabrano, iuż miany był za zwyciężonego.

Po wywroceniu Rzeczypoſpolitey, u Rzymian gra barzo podobna do loteryi, czyli faryny; wielce zwyczayna za Ceſarzow. Znaki do tey gry były czworograńce małe z proſtey lub ſłoniowey kości, na czterech bokach piſano, co ſię podobało obrać za wyrażenie rzeczy na farynę danych. Nazywano te znaki *teſſera convivalis*, kość bieſiadna, że tym ią dawano, ktorzy na bieſiadę zaproſzeni byli. Zwyczaynię

nie wygrywano iakie drogie i kſztałtne ruchomości. Heliogabal Ceſarz w ten ſpoſob złożył ſwoią ſarynę, iż naprzykład ieden wygrywał dzieſięć wielbłądow, drugi dzieſięć much; ieden tyle funtow złota, drugi tyle liſtkow ſałaty. Był to ſpoſob zręczny okazania hoyności.

Gry trefunkowe u Grekow i u Rzymian były dwoiakiego gatunku. *Tali* i *Teſſeræ luſoriæ*. *Tali*, koſtki były nazwane, iż ie robiono z koſtek nog bydlęcych *tali*. Ten rodzay gry ieſt barzo dawny, bo ieſzcze za woyny Troiańſkiey używany. Nie zgadzaią ſię piſarze dawni o figurze tych koſtek. Zakładaią między *tali* a *teſſeræ* tę rożnicę, iż tamte cztery tylko boki, te zaś ſześć bokow miały. Twierdzą ieſzcze, iż z tych czterech bokow dwa były płaſkie, a z drugich dwoch ieden wypukły, *ſupum*, *ſupinum*, naznaczony liczbą trzy, drugi wklęſły nazwany *pronum*, naznaczony liczbą cztery. Trzeci bok naznaczony liczbą ſześć *ſenio* u Łacinnikow zwany, czwarty miał znak *aſſa*, ktorą Łacinnicy zwali *canis*. Procz czterech bokow na ktore zwyczaynie kość padała, były dwa zakończone z okrągława, rzadko kiedy na te paść mogła: co gdy ſię trafiło zwano to *talus rectus*; kiedy za rzuceniem czterech kości każda innym znakiem padła, wygrana była zupełna.

Taki raz ſzczęśliwy zwano *regius* albo *baſilicus*, krolewſki iż ktory tak rzucił, krolem bieſiady obrany bywał. Przeciwny naynieſzczęśliwſzy rzut był, kiedy *aſſami* kości wſzyſtkie padły, *damnoſi canes* zwany. Rożne padnienia kości, rożnemi bożkow i bohatyrow imionami nazywali Rzymianie. Wzywali boſtw na ſzczęście.

Do rzucania mieli naczynia nakſztałt wierzyczek bez dna ſzerſze u dołu niż u gory: we śrzodku były niby ſtopnie po ktorych ſpadały z ſzeleſtem kości.

Drugi był rodzay gry w kości *teſſeræ luſoriæ* po łacinie zwaney. Kości te iak naſze miały ſześć bokow, i kropkami znaczone. Grywano we dwie kości, częściey we trzy. Troiakim ſpoſobem grę w kości czyniono. Jeden był podobny do wzwyż opiſanego pod *tali*. Przegraiący procz ſtawki ieſzcze płacił pewną kwotę. W drugim ſpoſobie, ten ktory zaczynał, mianował liczbę, ktorą chciał rzucić; ieśli mu ſię udało, wygrywał; ieśli nie, przeciwnikowi zoſtawiał wolność obierania liczby, i podpadał karze na ſiebie włożoney.

żoney. Trzeci nazywał się u Rzymian *duodena ſcripta.* Stoł na ktorym grali, był czworograniaſty, dzieſięcią liniami u Grekow, dwonaſtą u Rzymian podzielony. Na tych liniach uſtawiano kałkuły podług woli, ſtoſuiąc się do liczby wopadłych kości. Piętnaście kałkułow Rzymianie, dwanaście Grecy używali, rożnego koloru. Los i przemyſł tą grą kierował. Czaſem umyślnie kto przegrywał ku upodobaniu oſob ſobie lubych. Gdy kilka iuż kałkułow kto ſtawił, co zwali *dare calculum*, a poſtrzegł, iż źle grał, mogł za pozwoleniem drugiego znowu grę zacząć, *reducere calculum.*

Przez owe linie rowno odległe, ſzła iedna linia przecinaiąca tamte *linea ſacra:* ktorey chyba w oſtatniey potrzebie, nieprzeſtępowano: co wyrażali *redigi ad incitas.* Ta gra wiele podobieńſtwa miała do naſzego trytraku.

Powſzechne nazwiſko gry od trefunku zawiſłych było *alba.* Prawa ie ſurowo zakazywały, i zakazy te dość ſkutecznie zachowane były do ſchyłku Rzeczypoſpolitey. Kiedy wyuzdana chęć gry takowych opanowała Rzymian, zrazu przeſtępuiących w tey rzeczy prawa, do więzienia w ſadzano, albo na kopanie kamieni ſkazywano. Wyłączone iednak były dni świąt Saturnowych; ale po panowaniu Auguſta, wniwec te prawa poſzły, gry ſtały się im zbyt powſzechne.

Ludus. Znaczyło ieſzcze u Łacinnikow mieyſce gdzie w rożne ćwiczenia wprawowano: tak domy w ktorych miſtrze gladiatorow ćwiczyli zwano *ludi*, ſzkoły gdzie młodź nauki brała, nazywano *ludi*, ztąd nauczyciele, *ludi magiſtri.*

Lupercalia. Swięta ſławne Rzymſkie na cześć bożka *Luperka* albo *Pana* odprawowane piątego dnia Lutego. Młodzi ludzie w to święto biegali cale nadzy z biczem w iedney ręce, w drugiey z nożem ktorym zabiiali kozy na ofiarę Panowi bożkowi. Pod czas ofiary maczali ſobie czoło krwią zabitych zwierząt, a po niey ocierali ie wełną zmoczoną w mleku. Potym biegaiąc z naywiękſzym śmiechem chłoſtali, kogo na drodze napadli. Mniemanie w kobietach, iż uderzone tym biczem mogły się ſtawać płodnemi, albo ſzczęśliwie rodzić, ſprawiało że się na drodze chłoſtaiącym umyślnie nawiiały. *Luperci* zwali się kapłani do tych świąt naznaczeni.

Lustratio. Oczyścienie. Obrządek u ſtarożytnych bar-

zo

zo używany. Oczyściali ludzi, miasta, woyska, pola, ktore mniemali być skalane przez iaki występek, lub nieszczęsny przypadek. Oczyścienia iedne były publiczne, drugie prywatne. Pierwsze czynione bywały przez naywyższych urzędnikow, przez hetmanow, przez kapłanow; drugie przez tego samego, ktory ich potrzebował.

Trzy były sposoby oczyścień publicznych: przez ofiary bite, przez wodę, przez ogień. Oczyściaiąc woyska przez ofiarę z bydła, dzielono ofiary na dwie części, po iedney i po drugiey stronie drogi do ołtarza wiodącey umieszczono, po między nie przechodziło woysko, zwano to *lustrare exercitum.* Servius krol przy pierwszym policzeniu ludu czynił oczyścienie iego, obwodząc w koło świnię prośną, owcę i byka, i ta ofiara zwała się *solitaurilia* albo *suovetaurilia.* Pola oczyściano obchodami publicznemi. Winnice i role obchodzono śpiewaiąc na chory chwałę Bachusowi i Cererze.

Lustracya albo oczyścienie przez wodę używane było na pogrzebach: po ktorych kapłan brał z ołtarza głownię rozpaloną, i zanurzał ią w naczyniu pełnym wody, potym gałęzią rozmarynową albo oliwną skrapiał przytomnych, obchodząc trzy razy całe zgromadzenie: ta woda zwała się *lustralis.*

Oczyścienie przez ogień zależało na tym, iż lud obchodził trzy kroć około stosa rozpalonego albo około ołtarza, na ktorym węgle rozpalone leżały.

Lustracye prywatne i szczegulne odprawowały się także troiakim sposobem; iedne przez powietrze, drugie przez ogień i siarkę. Przez powietrze, kiedy około osob oczyściaiących się mocno ie powiwali. Przez wodę, kiedy albo nią skrapiano, albo w niey nurzano. Przez ogień i siarkę, co w wielkim u pospolstwa używaniu było, kiedy około człeka palono siarkę zmięszaną z kleiem kopalnym, ktore podpalano patykiem sosnowym *taeda* nazwanym. *Obacz Expiatio.*

LYCEUM. Mieysce w Atenach ozdobione przysionkami, ogrodami, gdzie Aristoteles dawał nauki swoie.

LYRA. Narzędzie muzyczne, ktorego strony nie miały spodem ani drzewa, ani żadney deki. Rozmaitego lyra gatunku była, rożnego kształtu, wielkości, i liczby stron.

Gatunek lyry Cithara, był to instrument barzo prosty o trzech stronach zrazu: przydano

dano potym czwartą, poźniey piątą, a daley dwie nadto, i taka cyfra nayzwyczaynieysza u dawnych była. Chociaż znaydowało się w niey siedm tonow, nie było iednak oktawy, ktorą Simonides przydał.

Grecy mieli ieszcze inny rodzay, zwany *chelos* po Grecku, *testudo* po łacinie od żołwia, iż podobna do skorupy żołwiey ksztaltem swoim była. Czasem poetowie citrę i ten instrument *testudo* za iedno biorą. Pindar i Homer siedm stron i temu instrumentowi daią.

Dwoiakim sposobem na takowey lirze grano, albo palcami strony szczypiąć, albo brzękaiąc w nie niby nieiakim smyczkiem *plectrum*, *pecten*, zwanym. To *plectrum* podług iednych był to patyczek kończaty albo haczysty; podług innych naksztalt kostki karbowaney, albo przedzieloney, ktorą w palcach trzymaiąc chwytali strony. Zwyczaynie miewali ie z kopytek kozich. Niektorzy utrzymuią, iż smyczki takie, iak są teraz, znane były dawnym.

M.

M. Ta litera sama kładzie się za *Marcus*, *Mucius*, *maceria*, *magistratus*, *magnus*, *manes*, *mancipium*, *marmorus*, *Marti*, *mater*, *memor*, *memoria*, *mensis*, *mens*, *miles*, i od niego pochodzące, *mille*, *missus*, *monumentum*, *mortuus*, *mulier*, *municipium*, *merens*, *merita*. M. ALM. *Marcus Aemilius*. M. AG. EQ. *Magister Equitum*. MAR. *Maritus* albo *Marita*. MAR. VLT. *Mars ultor*. MAX. POT. *Maximus Pontifex*. MD. *Mandatum*. MED. *Medicus*. MER. MERC. *Mercator* albo *Mercurius*. MERK. *Mercatus*. ME. *mecum*. MES. *Mensis* albo *molestus*. MS. *Magis*. MI. *Maximo Jovi*. MIN. albo MINER. *Minerva*. ML. *Malum*. M. albo MON. albo MNT. *Moneta*. M. P. *Mulier pessima*. MO. MN. MUN. MUNIC. *Municipium*. MNF. *Manifestus*. MNM. *Manumissus*.

M. w liczbie znaczy tysiąc, a z liniyką na wierzchu tysiąc razy tysiąc. U Grekow wyraża

ża miryadę, to ieſt dzieſięć tyſięcy. Pomnożona wyraża tyle miryadow, ile razy położona ieſt. M. między dwoma I. maiąca liniykę na wierzchu IMI. znaczy pięć miryadow 50,000. IMI. M. ſześć miryadow i tak daley. m. Greckie małe z kreſką ukośną na wierzchu, znaczy czterdzieści, z kreſką na dole czterdzieści tyſięcy.

MAEMACTERION albo MAEMATERION. Mieſiąc Ateńſki u nas Październik, w ktorym odprawowano święta *Maemacteria* na cześć Jowiſza *Maemactes*, burzyciel, dla burz i nawalnic w tym czaſie panuiących, na ktorych odwrocenie błagano go ofiarami.

MAGI. Mędrcowie u Perſow tak zwani. Radzono ſię ich w każdey rzeczy: ich pieczy wychowanie ſynow krolewſkich poruczone było. Sam Monarcha muſiał przed niemi dać nieiaki wywod umieiętności i zdatności ſwoiey. Kapłani oraz Filozofowie, ſzanowani od ludu, poważeni od krolow, czaſem ſię im ſamym niebeſpiecznemi ſtawali.

MAJUMA. Swięta u Rzymian obchodzone pierwſzego Maia z wielką uroczyſtością i koſztem. Tego dnia nayznacznieyſi i naybogatſi z Rzymian przybywali do *Oſtia* przy uściu Tybru, gdzie wſzelakiego rodzaiu rozrywek używali. Gzili ſię iak dzieci, a naywięcey ich bawiło, żeby ieden drugiego ſtrącał w morze.

MAJUS. Mieſiąc tak nazwany od bogini *Maia*, matki Merkuryuſza.

MANCIPI RES. Dobra własnością do kogo należące takowe, ktore nie mogły być ani przedażą, ani innym ſpoſobem uſtąpione, tylko między obywatelami Rzymſkiemi z zachowaniem prawności *nexus* zwaney. *Nexus* zaś był takowy ſpoſob umowy przedarzowey: trzeba było pieniędze gotowe pokazać, mieć pięciu świadkow obywatelow Rzymſkich wyroſłych z dzieciństwa; procz tych ieden ſzalę miedzianą trzymał, do kupczących mowił ſłowa z prawa na to wyznaczone, i ſzali ſię dotykał: to wſzyſtko w obecności urzędu, ktory ſię pytał przedaiącego, czyli ſię nie odwoływa przeciw temu; a gdy odpowiedział że nie, rzecz kupuiącemu przyznawał. Ten ieden był ſpoſob zbywania dobr między obywatelami, podług prawa dwunaſtu tablic.

MANES. Nauka pogan o *Manes* ieſt barzo niepewna. Jedni tym imieniem nazywali bożki piekielne, inni trzymali, iż *manes* nie ſą nic innego

tylko dusze zmarłych, ktore oni między bożki podziemne poczytywali. Mieli ie za duchy przeciwne, ktore trapią żywych. Poetowie przydawali im pazury, pochodnie, łańcuchy i bicze. Powymyślano ofiary i modlitwy na ubłaganie tych dusz: *placare manes*.

Manipulus. Tym imieniem znaczyła się mała cząstka woyska, ktora wynosiła trzydziestą część Legii; z dwoch setcow się składała. Wodź przełożony nad nią zwał się *Ducentarius*, dwusetnik. Mniema Plutarch że to imię pochodzi z dawnego zwyczaiu Rzymian, iż zamiast proporca noszono na żerdzi snopek słomy lub siana *Manipulus* po Łacinie. Insi inny początek nazwisku temu daią, rownie niepewny. Zołnierz w takowey chorągwi *manipularius*.

Manumissio. Wypuszczenie na wolność niewolnika, tak nazwane, iż pan wolnością daruiący ręką się iego dotykał. W Lacedemonie prawo uwolnienia niewolnikow nie przy panach, ktorych rolę oni uprawiali, ale przy zgromadzeniu ludu, ktory tym dobrem nagradzał znacznieysze rycerskie dzieła niewolnika z panem swoim na woynie będącego, albo w ciężkiey potrzebie Rzeczypospolitey dostarczenie pienędzy i znakomitą zasługę. Na ten czas daruiąc go wolnością wkładano mu na głowę wieniec, znak wolności w całey Grecyi zwyczayny.

Niewolnicy w Atenach nabywali wolności, dawszy panu pewną kwotę pieniędzy prawem przepisaną. W ten czas pan powinien był stawić niewolnika przed Archontem Polemarchem, i uznawać go wolnym: co czynił kładąc rękę na głowę iego. Woźny to uwolnienie ludowi ogłaszał. Kiedy w nagłey potrzebie Rzeczpospolita niewolnikow rownie z obywatelami na woynę zaciągała, w ten czas w nagrodę usług swoich nie tylko wolność, ale i prawo obywatelstwa otrzymywali.

Wyzwalanie w Rzymie zaczęło się za panowania krola Serwiusa, ktory chcąc pomnożyć i wzmocnić państwo, wydał prawo upoważniaięce każdego do dawania wolności swoim niewolnikom. Zrazu wyzwalano rzadko i dla wielkich przyczyn, ktore przed urzędem wyłożyć należało. Trzema sposobami wyzwalano u Rzymian. Pierwszy był przez popis, *census:* to iest niewolnik, ktorego pan wolnością chciał darować, dawał wpisać imię swoie w publiczne księgi popisu zwyrażeniem dobr, ktore

re poſiadał. Drugi, przez laſkę, *vindicta*, wprowadzony od P. Waleryuſa Publikoli, gdy w nagrodę odkrytego młodzian Rzymſkich ſpiſku na powrocenie Tarkwiniuſzow, wolnością nadał niewolnika. Ten niewolnik nazwany był *Vindex* albo *Vindicius*, i od tego ten ſpoſob wyzwolenia zwał ſię *Vindicta*. Głowę niewolnikowi golono, potym pan prowadził go przed pretora, mowiąc, *chcę aby ten niewolnik był wolnym*. Pretor odpowiadał: *ogłaſzam cię być wolnym podług zwyczaiu Rzymian*, wyrzekaiąc te ſłowa uderzał go z lekka laſeczką. Przydaią ieſzcze, iż dawano lekki policzek niewolnikowi, i w kołko go obracano, co Łacinnicy zwali *vertigo*. Trzeci wyzwolenia ſpoſob był przez teſtament. Częſto prożney chwały żądza pobudką takowego poſtępku bywała. Mieli ſobie za cześć, aby wyprowadzanie pogrzebowe iak nayokazalſze było, a liczba wyzwoleńcow, do tego wiele przydawała. Czapka znakiem wolności u Rzymian była; *pileo donare*, wolnością darować.

MANUMISSUS. Wyzwolony z niewoli. W Lacedemonie wyzwoleńcy nie mieli praw i przywileiow obywatelſkich. Nie znaydowali ſię na ſeymach, i bynaymniey w rząd niewchodzili. Wolno im tylko było mięſzkać gdzie chcieli, i w ściſłey potrzebie zaciągano ich do woyſka.

W Atenach wyzwoleńcy brali inſze imię, albo do dawnego iaką ſyllabę dla utaienia dodawali, nie tak zupełną iak obywatele wolność mieli. Panowie ich, zachowywali iakąś władzę nad niemi. Wyzwoleniec powinien był zawſze być przy dawnym panu, ſzanować go, czynić mu uſługi; czego uchybiaiąc podpadał karze powrotu do niewoli. Panowie z ſwoiey ſtrony mieli obowiązek bronić wyzwoleńcow radą, pomocą i powagą ſwoią wſpierać ich w każdey potrzebie.

W Rzymie pan niewolnika wolnością darował i w liczbę obywatelow poczytywał. Wyzwoleńca nazywo *libertus*, albo *libertinus*. *Libertas*, mowiło ſię względem pana iego. *Libertus Auguſti*. *Libertinus*, znaczyło kondycyą wyzwoleńca, *homo libertinus*.

Wyzwoleńcy mieli głowę golonę i noſili czapkę pewną na znak wolności. Lubo wyzwoleńcy ſtawali ſię obywatelami Rzymſkiemi, nie byli iednak przypuſzczeni iako ci ktorzy ſię wolnemi urodzili *Ingenui*, ani do rycerſkiego, ani do ſonatorſkiego ſtanu.

Kondycya ich była iako naypospolitszych obywatelow: poczytani iak tamci bywali w cechy mieyskie.

W służbie woienney kładziono rożnicę między wyzwoleńcami, a domowemi obywatelami. Częściey wyzwoleńcy do woyska morskiego, ktore mniey niż lądowe poważano zaciągani bywali. Wyzwoleniec na okazanie wdzięczności temu, ktory go szacownym wolności darem nadał, miał sobie za cześć brać imię iego, a czasem i przedimię, na końcu zostawuiąc swoie dawne; naprzykład. M. Tullius Tiro, wyzwoleniec M. Tulliusza Cycerona.

Wyzwoleńcy w Rzymie powinni byli przychodzić dwa razy na dzień do swoich panow, żeby z niemi szli na miasto, na mieysca publiczne, pomnażaiąc ich orszak. Nadto gdyby panowie w ubostwo wpadli, obowiązani byli dawać im ratunek. Były kary na wykraczaiących przeciw uszanowaniu pana: powracano ich w niewolą, albo na kopanie kruszcow skazywano.

MARTIUS. Marzec miesiąc tak nazwany od Marsa bożka woyny. Przed odmianą roku przez Numę krola uczynioną, Marzec był pierwszym miesiącem dla czci Romulusa, ktorego miano za Marsowego syna.

MATRIMONIUM. Małżeństwo. U Lacedemończykow męszczyzni powinni byli mieć lat trzydzieści, a białegłowy dwadzieścia do stanu małżeńskiego, a to z myśli Likurga, żeby mocnicysze potomstwo oyczyznie dawali. Panny innego posagu nie wnosiły, procz honoru i cnoty. Nie bogactwo, ale piękność, szykowność i męstwo kobiet, zalecały ie w oczach młodzianow.

Kiedy rodzice zezwolili na wydanie corki proszącemu, młodzian dnia naznaczonego przychodził w wieczor do ich domu, i niby przez moc wydzierał corkę z ręku rodzicielskich i do swego ią domu wprowadzał, maiąc z sobą iedną tylko niewiastę, ktorą Łacinnicy zwali *pronuba*.

Skoro oblubienica stanęła w domu męża, niewiasta owa, ktora za nią przyszła, strzygła iey włosy barzo nisko w przytomności krewnych tamże zgromadzonych. Szaty i obuwie białogłowskie zdeymowała iey, daiąc na to mieysce męskie. Tak przebrana prowadzona była do łożnicy. Zadnych god weselnych nie było. Oblubieniec szedł ieść u pospolitego z swemi rowieńnikami stołu: potym za daniem znaku na spo-

czynek w spolnym mieyscu spać się kładł, około połnocy wstawał dla obaczenia swey żony, i prędko się wracał.

W innych państwach Greckich rożne prawa, rożne zwyczaie około małżeństwa były. Pospolicie oycow o corkę proszono: matki żadney w tey mierze władzy nie miały. Po uczynionych umowach i zapisach posagowych, naznaczano dzień ślubny, uważaiąc aby nie przypadł na iaki dzień za nieszczęsny od nich poczytany.

Obrządki prawie iednakowe były, procz małych niektorych rożnić. W Beocyi podług Plutarcha pannę młodą wieziono do domu oblubieńca, i skoro z woza zsiadła, palono osię, na znak, iż nie masz powrotu z domu mężowego, w ktorym na zawsze zostać trzeba.

Ateńczykowie żenili się zwyczaynie w zimie. Zwłaszcza w miesiącu *Gamelion*, od słowa Greckiego małżeństwo znaczącego. Wychodzi ten miesiąc na Styczeń u nas. Czwarty dzień miesiąca, za nayszczęśliwszy do tego miany.

U Ateńczykow iako i u innych narodow ofiary i wieszczby poprzedzały wesele. W dzień sam ślubu oblubieńcowi kładziono na głowę stroy z fig, daktylow i rożnych iarzyn. Pierwszy wchodził do domu rodzicow oblubienicy, i wydzierał ią niby z rąk matki, i wprzowadzał do swego domu. Wtedy matka szła przed niemi, niosąc wachlę z drzewa sosnowego. Otaczał ich orszak chłopiąt śpiewaiących pieśni na część Hymena, i powtarzaiących często Hymen, Hymenæe. Po wielkiey uczcie daney krewnym nowożeńcow, prowadzono pannę do łożnicy. Gdy goście wyśli, orszak chłopiąt i dziewcząt u drzwi pokoiu śpiewał *epithalamium*, weselną pieśń. Wszystkie wesela u Grekow w wieczor przy pochodniach sprawowano.

U Rzymian zabobonnieyszych niż byli Grecy, małżeństwa się odprawowały z większemi obrządkami, przywięzuiąc do zwyczaiow szczęśliwe małżeństw powodzenie. Synowie obywatelow nie mogli brać za żony tylko corki obywatelskie. Przestępstwo tego obyczaiu hańbę ściągało. W Rzymie małżeństwa zwykły się były z oycem panny układać. Jak umowy stanęły, przyciskano do nich pieczęci krewnych przytomnych. Zona po mężu bez dzieci i testamentu zeszłym dziedziczyła; kiedy były dzieci, szła z niemi do rownego działu. Były we zwyczaiu osoby swataiące osobliwie kobie-

ty *Pronubæ*, Dziewosłębice; ktorych żądaiący małżeństwa, podarunkami obsyłał.

Dnia naznaczonego zaczynano od rana wieszczby i ofiary niebu i ziemi, iako pierwszym i nierozerwanym małżonkom; także Minerwie bogini panieństwa, i Junonie nad związkami przełożoney, oraz innym bostwom, ktorym chcieli. Wystrzeganie się dni nieszczęsnych, za iakie miano dni po kalendach, nonach, idach każdego miesiąca zaraz następuiące. Zakazane także były wesela w święta publiczne, i przez cały miesiąc Maia.

Ten zakaz ściągał się tylko do dziewic: bo wdowom pozwalano iść za mąż w dni święte, aby mniey widziane były, kiedy wszystkich święta i uroczystości zabawiały: co pokazuie, iż Rzymianie powtornych małżeństw nie szacowali.

W dzień wesela ubieraiąc na głowie pannę młodą, przedzielano iey włosy oszczepem, na znak, iż zostawać miała *sub hasta*, to iest pod władzą męża. Dzielono włosy na dziewięć warkoczow iak u westalek, na znak iż oblubienica panną była. Potym kładziono iey na głowę mitrę niby kapeluszyk z kwiatow koszyczkowych, ktore powinna była sama zbierać; na kapeluszyk dawano zasłonę białego lub żołtego koloru *flammeum* zwaną. Ta zasłona czasem okładana była drogiemi kamieńmi. Od zasłonienia wzięte są u Łacinnikow słowa: *nubere*, *nupta*, *nuptiæ*, (*nubes*, chmura obłok.) Obuwie iey dawano wysokie nakształt *cothurnus* obuwie teatralne, tegoż koloru.

Szata iey była biała, albo mocno żołta gładka, bez ozdob: pas z wełny owcy związany węzłem *herculeus* zwanym, ktory przez oblubieńca razwiązany bywał przy wzywaniu Junony przed łożnicą. W pierwszych czasach w Rzymie kładziono na głowę oblubienicy niby iarzmo, zkąd poszły owe słowa: *conjugium* małżeństwo, *conjuges* małżonkowie. Udawano iak u Grekow, iakoby z rąk matki wydzierano pannę młodę dla oblubieńca, co czyniono przy piąciu smolakach sosnywych zapalonych. W wieczor zawsze wesela bywały. Liczba piąciu z nabożeństwa wzięta, na cześć piąciu bostw, ktore błagano: a te były Jowisz, Juno, Wenera, Diana, Swada.

Oblubienica z domu rodzicow prowadzona była przez dwoch chłopiąt ubranych w szatę bramowaną, *pretexta*, maiących oycow i matki, ktorzy ią trzymali za ręce; trzeci niosł przed nią pochodnią weselną z głogu, ktorey krewni barzo pilnowali

nowali, boiąc ſię aby iey kto na czary nie użył. W tym prowadzeniu, każdy ſpiewał *hymen, hymenæe*. Wzywano także imienia *Thelaſſius*, ktory to był poiął za żonę iedną z Sabinek porwanych, a małżeńſtwo ich barzo ſzczęśliwe było. Za panną młodą nieſiono kądziel z wełną i z wrzecionem, także koſzyk z kleynotami, narzędziami do gotowalni. przy wniściu w dom męża, ukazywano iey ogień i wodę, na znak uczeſtnictwa dobr mężowſkich: ſkrapiano ią wodą luſtralną niby poświęconą; aby czyſtą wchodziła. Brama domu uſtroiona była w kwiaty i liścia. Pytano ſię iey o imię, odpowiadała *Caia*, bo niewolno było tego dnia nazywać ſię właſnym imieniem: oblubieniec brał imię *Cajus*. W tedy mowiła mu oblubienica: *ieśli ty ieſteś Cajus goſpodarz, ia ieſtem Caia goſpodyni*. Brali nowożeńcy to imię na oświadczenie, iż chcieli być tak dobremi goſpodarzami, iak była *Caia Cæcilia* żona Tarkwiniuſza ſtarego. Oblubienica przybiiała wełnę do drzwi, i ſmarowała ie ſadłem wieprzowym i wilczym na odpędzenie czarow. Po tym zabobonnym obrządku, białegłowy podnoſiły ią, i przez prog przeſadzały, tak żeby ſię go niedotknęła, iako poświęconego bożkom domowym *Penates*, i weście bogini. Zaraz dawano iey na obrączce zawieſzone klucze, znacząc iż dozor goſpodarſtwa do niey należał, ſadzano ią na runie z owcy ofiarowaney bożkom, daiąc do zrozumienia, iż mężowi i dzieciom ſzaty tkać ona powinna. Wkrotce naſtępowała uczta z okazałością, na ktorey muzycy wygrywali rożne pieśni.

Po uczcie *pronubæ* dziewoſłębice prowadziły ią do łożnicy *lectus genialis*, to ieſt łoże poświęcone geniuſzowi, albo Aniołowi dobr męża. Mąż nim drzwi zamknął, rzucał orzechy chłopiątom, ktorzy oblubienicę przyprowadzili. W ten czas chłopiąta śpiewali pieśń małżeńſką, *epithalamium*, ktora do czaſow Katulla poety nic innego nie była tylko wierſze wolne *feſcenina* zwane, przeto iż ie miano za ſkuteczne przeciw czarom *faſcinum*. Wzywano rożnych bożkow. Podarunki oblubienicy poſyłano w poprzedzaiący dzień weſela, w ſam dzień i nazaiutrz. Kiedy wdowa ſzła za mąż, odmieniano i łożko i wſzyſtkie ſprzęty pierwſzego męża, nawet i drzwi pokoiu.

Nazaiutrz weſela, mąż dawał wielką ucztę krewnym i przyiaciołom ſwoim: zwali ią

Łacinnicy *repelia*; pod czas ktorey żona na iednym ſtołowym łożu obok z mężem ſiedząc, prowadziła rozmowy tak nieprzyſtoyne, iż chcąc wyrazić mowę iaką ſwywolną, zwano ią mową nowey żony. Po bieſiadzie pan młody ofiary czynił rożnym bożkom.

Trzy były ſpoſoby u Rzymian weyścia w małżeńſkie związki. Pierwſzy *Confarreatio* nazwany zależał na takim obrządku. Oblubieniec i oblubienica w przytomności dzieſięciu świadkow ślubowali ſobie pewnemi na to ſłowy. Czynili w obecności kapłana ofiarę z mąki pſzenney. Z tey mąki i z ſoli robiono chleb, ktory przyſzli małżonkowie na znak ziednoczenia iedli. Rozwod z przeciwnemi obrządkami zwał ſię *Diffareatio.* Drugi, *Coemptio*, zakupienie. Mąż pod ktorego władzę przechodziła niewiaſta, dawał iey tylko dla obrządku pieniądz w ręku: i to ſię zwało *convenire in mutuum.* Trzeci ſpoſob żenienia ſię był *uſu capere mulierem*, to ieſt kiedy męſzczyzna przez rok mieſzkał z niewiaſtą w myśli wzięcia ią za żonę, to roczne iey trzymanie zaſtępowało prawności i obrządki przy weyściu w małżeńſtwo używane.

MATRONALIA. Swięta Rzymſkie od Romuluſa ieſzcze pierwſzych dni Marca odprawowane, na cześć Marſa, i na pamiątkę niewiaſt zacnych, za ktorych przewodnictwem, pokoy między Rzymianami i Sabinami ſtanął.

Panie Rzymſkie ſzczegulnie te święta obchodziły. Męſzczyzni w tę uroczyſtość poſyłali podarunki białymgłowom, co te czyniły w święta Saturnalia względem mąſzczyzn. Panie w te dni mięſzały ſię z niewolnicami, i do ſtołu im ſłużyły; iako męſzczyzni w Saturnalia, zkąd te święta zwano też, *Saturnalia fœminarum.*

MEDICUS. Lekarz. Grecy od naydawnieyſzych czaſow mieli Lekarzow. Za woyny Troiańſkiey Chiron biegły w znaiomości zioł i leczeniu ran, nauczył tey ſztuki Patrokla wychowańca i przyiaciela ſwego. Po nim Eſkulapius uczeń iego tak ſię umieiętnością lekarſką wſławił, że go bożkiem zdrowia uczyniono. Syn Eſkulapiuſza poſzedł w iego ślady. Homer wſpomina Machona wielce biegłego w leczeniu cerulickim, a Podalira w lekarſkiey nauce zwaney logiczney, to ieſt zaſadzoney na rozumnych wywodach, i wyprowadzonych ztąd prawidłach. Hippokrat umieiętność z rozumu połączywſzy z doświadczeniem do wyſokiey doſkonałości wynioſł lekarſką ſztukę. Uczniowie

wie iego rozcſzli ſię po Grecyi i Włoſzech, na koniec weſzli do Rzymu. Grecy rożnemi nazwiſkami lekarzow zwali, podług rożnych ich poſług. Niepozwalali nikomu bawić ſię leczeniem, poki nie przyſiągł, iż poſtępować ſobie będzie podług prawideł i ſpoſobu Hippokrateſa.

Rrzymianie ſkromnością i oſzczędnością życia utrzymywani przez długi barzo czas obchodzili ſię bez lekarza, i ieśli ich kiedy ſzukali, to było z oſobliwey przyczyny, i w czaſie ſtraſznego powietrza. Tak dopiero 301. roku gdy mor niezwyczayny prawie połowę obywatelow zabrał, pierwſzy raz ſłychać było o lekarzach w Rzymie; drugi raz w połtora wieku z podobneyże przyczyny. Chcąc ſię od takiey na potym klęſki uchować lud Rzymſki, wyſłał wyznaczonych ludzi do Grecyi, aby poſąg Eſkulapiuſza, ktory był w figurze węża przywieźli; ale ieſzcze lekarze nie oſiedli w Rzymie. Lecz gdy zbytki w ſtołach i inne za tym idące ſkaziły zdrowie Rzymian, dopiero poczuli potrzebę lekarzow, ktoremi częſto tak barzo gardzili: wielka zatym ich liczba około roku 600. do Rzymu ſię zbiegła. Długo bez poważenia zoſtaiący, w oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſach ſzanowani być poczęli. Julius Cezar pierwſzy nadał im prawo mieyſkie, Auguſt zaś w nagrodę, iż go Muſa lekarz iego z ciężkiey choroby wyprowadził, uwolnił lekarzow od podatkow. W Rzymie lekarze i Aptekarzami, i Cerulikami byli. Celſus w tey nauce pięknie po łacinie piſał.

Sztuka babienia, to ieſt odbierania dzieci, znana była Egipcyanom, ponieważ hiſtorya Moyżeſza wzmiankę o takich niewiaſtach czyni. Atoli, ieśli wierzyć Hyginowi, barzo ią pozno znali Grecy: u ktorych wiele matek przy rodzeniu umierało, że wſtyd niepozwalał męſzczyzn używać do tey poſługi, a prawa zakazywały płci białogłowſkiey ſztuką ſię lekarſką bawić. Jedna młoda niewiaſta Agnodice, czuiąc w ſobie wielką chęć do tey nauki, przebrała ſię po męſku. Doſzedłſzy w niey biegłości, ofiarowywała ſwoie uſługi rodzącym kobietom, upewniwſzy ich o płci ſwoiey. Lekarze drudzy rozgniewani uſzczerbkiem ſwych zyſkow, pozwali ią do Areopagu o wykroczenie przeciw wſtydowi i obyczaiom niewiaſt, ktore nawiedzała; ale Agnodice łatwo potwarz odparła. Dopiero obwiniać ią ciż lekarze poczęli, iż białogłową będąc przeciw prawom w leczenia wda-

wała ſię. Na ten czas białegłowy ſię wſtawiać mocno i odmiany tego prawa dopraſzać poczęły. A tak dopuſzczono odtąd białymgłowom wolno urodzonym bawić ſię tą uſługą. W Rzymie kobiety dzieci odbieraiące przypuſzczone w ieden cech, w pewney miaſta dzielnicy mieyſce do mięſzkania miały.

MEDIMNUM. Miara Grecka na rzeczy ſuche. Była dwoiaka, *medimnum* poſpolite miało co więcey nad 4. *modios*, korcy Rzymſkie, naſzego korca krolewſkiego koło iedenaſtu garcy. *Medimnum* wieyſkie, ſześć *modios* Włoſkich u nas poł korca krolewſkiego.

MEDITRINALIA. Swięta Rzymſkie na cześć bogini *meditrina* od *mederi* leczeć: bo w te święto przypadaiące w Wrześniu, Rzymianie zaczynali pić wino ſłodkie, mieſzaiąc ie z winem ſtarym, co im za lekarſtwo ſłużyło.

MEGALESIA. Swięta Rzymſkie tak nazwane od kościoła Cybeli bogini, ktory w Grecyi miała. Cybelę zwano wielką boginią, wielką matką, wielka po Grecku Megale.

MEGALENSES Ludi. Igrzyſka poſtanowione na cześć Cybeli Matki bogow, wtedy, gdy Rzymianie z wyroku Sybilli ſprowadzili ſtatuę tey bogini do Rzymu, ktorą ſtawili w kościele zwycięſtwa na gorze Palatyńſkiey. Edilowie naywyżſi ſprawowali te igrzyſka na rzeczoney gorze. W Kwietniu dawane przez ſześć dni, naywięcey zależały na widokach teatralnych. Panowie Rzymſcy aż do zbytku ſię w te dni częſtowali.

MENSIS. Mieſiąc. Grecy mieſiące dzielili i rachowali podług roku kſiężycowego. Masz obſzerniey o tym pod artykułem *annus* rok. Now kſiężyca naymięcey uważali. Ta lunacya była u nich ſtraſzna dłużnikom, iako kalendy u Rzymian, iż zwyczaynie ten był czas płacenia długow.

Rzymianie ſwoie mieſiące także wymierzone biegiem kſiężyca dzielili na trzy części; ktore ſię nazywały *Calendæ*, *Nonæ*, *Idus*.

Calendæ albo *Kalendæ* od Greckiego ſłowa Kalein, z ktorego Łacinnicy zrobili ſłowo *calare*, wołać. Calendæ ktore nic innego nie były, tylko pierwſze pokazanie ſię kſiężyca, przypadały zawſze na pierwſzy dzień mieſiąca. Tego dnia ieden z mnieyſzych kapłanow zwoływał lud na Capitolium, i zapowiadał im głośno święta przypadaiące w mieſiącu, oraz wiele dni przed Nonawi być ma; przed każdą rzeczą mowiąc *calo*. Bo po-

nie-

nieważ now księżyca nie iednego dnia w każdym miesiącu przypadał, zatym nie rowna była liczba dni w miesiącach przed Nonami.

Nonae tak zwane, iż dziewięć dni było od Nonow do *Idus*. W Styczniu, Lutym, Kwietniu, Czerwcu, Sierpniu, Wrześniu, Listopadzie i Grudniu, ktore to miesiące miały tylko po 29. dni w Kalendarzu Numy, Nonae przypadały na piąty dzień miesiąca. W Marcu, Maiu, Lipcu, Październiku ktore miały 31. dni, Nonae przypadały na siodmy; a tak w ośmiu tamtych miesiącach drugi dzień wyrażał się po łacinie *postridie Calendas*, na zaiutrz Kalend albo *quarto Nonas*, dorozumiewaiąc prepozycyą *ante*; potym *tertio Nonas;* daley dzień przed Nonami *pridie Nonas;* piąty dzień, *Nonae.* W czterech zaś miesiącach, gdzie sześć dni przed nonami było, drugi się mowił, *sexto Nonas*, i daley, szosty *pridie Nonas*, siodmy *Nonae.*

Potym szły *Idus* podobnym liczenia sposobem. *Idus* nazwane od dawnego Hetrurskiego słowa *iduare* dzielić, przeto iż *Idus* przypadaią prawie na poł miesiąca: w owych ośmiu miesiącach na trzynasty w drugich czterech, ktore sześć dni przed Nonami maią, na pietnasty dzień; wszystkie miesiące były ośmiu Idow. Po nonach mowiło się *octavo Idus*, i tak daley, aż do dwunastego lub czternastego, ktory się zwał *pridie Idus*; potym *Idus.* Po *Idus* trzeba było rachować wiele dni zostawało do Kalendow, to iest do pierwszego dnia następuiącego miesiąca. Tedy nazaiutrz po Idus, dzień zwał się tą liczbą, w ktorey był przed Kalendami. Jeśli było siedmnaście, iak w Maiu, mowiło się postridie Idus Maii, nazaiutrz po Idus Maia, albo XVII. Calendas Junii, albo Junias, to iest siedmnastego przed Kalendami czyli przed pierwszym dniem następuiącego Czerwca, i tak postępowało się zawsze zmnieyszaiąc liczbę, bo mniey dni zawsze zostawało do Kalend przyszłego miesiąca. Ostatni dzień mowiono *pridie Calendas*, dniem przed Kalendami. Ten sposob rachowania zachowali Rzymianie od Numy aż do poprawy Kalendarza przez Juliusza Cezara, kiedy rok się stał prawie zupełnie słonecznym. Z wielką uroczystością w Rzymie obchodzono, Kalendy, Nony, Idus.

Kalendy Stycznia nayuroczystsze były dla początku nowego roku, w ten czas nawiedzali się, winszowali i życzenia oświadczali wzaiem, podarunki posełali. Podarunki te stre-

ſtrenæ zwali, niby Kolendy. Nonæ nie były żadnemu bożkowi poświęcone, ale obchodził ie lud na pamiątkę, iż w Nony dobry krol Servius ſię urodził.

Idus poświęcono Jowiſzowi, ktoremu w te dni na ofiarę zabiiano owcę białą. Dni zaraz po Kalendach, Nonach, Idach naſtępuiące poczytywano za nieſzczęſne.

MERCATORES. Kupcy, handlownicy. Handel dawnych cały zależał na przemianie rzeczy potrzebnych. Miaſta pobudowane nad brzegami morſkiemi ułatwiały handel. Gdy zaś coraz barziey kunſzty i ſztuki zakwitać w nich poczęły, pomnożona rękodzieł liczba powiękſzyła kupiectwo. Korynt położony na ciaśninie ziemi między dwoma morzami, nayſławnieyſzy był w Grecyi z tey miary. Po wzięciu tego miaſta przez Rzymian, handel iego przenioſł ſię do Delos. Ateny w kunſzty bogate i wymyślne po woynach Punickich ſtały ſię barzo handlownemi. Dopiero po śmierci Alexandra weśli w handel z Indyami wſchodniemi: dotąd nigdy nie żeglowali na morzu czerwonym. Handel Grecyi procz Azyi i Egiptu zaſzedł do Afryki: częſto poſyłali okręty do Hiſzpanii, zkąd ſprowadzali niezmierne ſkarby do Sycylii i innych wyſp śrzodziemnego morza. Trwał zaś ten handel aż do podbicia Grecyi od Rzymian i obrocenia iey w prowincyą.

Lacedemończykowie nie bawili ſię kupiectwem: gruntami tylko handlowali u ſiebie, płacąc za nie wołmi lub niewolnikami. Co zaś od obcych ſprowadzali, ſrebrem i złotem w bryłach płacić zwykli byli. Likurg zakazawſzy im żeglugi i handlu, zabronił oraz wſzyſtkim wolno urodzonym bawić ſię iakimkolwiek ſpoſobem pomnożenia bogactw i ten umyſł daleki od zyſkow trwał, pokąd ich miaſto trwało.

Rzymianie przez ſześć ſet prawie lat, zawſze zabawieni chwałą woienną, niedbali o handel; kupczenie oſobliwie na miary i wagi w pogardzie maiąc, zoſtawiali ie niewolnikom, albo wyzwoleńcom. Prawda, że wielki handel, przez ktory w kray ich obfitość rzeczy prawdziwie użytecznych wchodziła, nie był odrzucony, ale niepozwalano ſię nim bawić ſenatorom ani patrycyuſzom.

Po wzięciu Koryntu i Kartaginy, uwaga na potęgę tych miaſt z handlu wyroſłą zachęciła Rzymian do niegoż. Poſyłali okręty do Sardynii, Afryki i innych mieyſc po zboże, bydło i po niewolniki.

Po-

Poźniey obfitość, chęć wygod i okazałości pomnożyły handel: w ten czas po miastach obcych, po morzach pełno kupcow Rzymskich było. Sprowadzano drogą handlu wszelakie kruszce, perły, dyamenty, kleynoty, szkarłat, drzewa hebanowe, cedrowe, zapachy, konie, muły, ziarna i wino z wszelkiego kraiu.

Kupcy mieli swoich spolnikow, posługacow i bankierow w Rzymie i po innych miastach Włoskich, zwłaszcza z wschodniemi kraiami handel prowadzący. Rzeczpospolita dawała opiekę kupcom i wysyłała wodne armaty dla bespieczeństwa okrętow kupieckich, dostatek i nawet chwałę państwa w handlach upatruiąc.

Kupcy w Rzymie cech swoy mieli, *Collegium mercatorum*: wolność handlowania nie była ścieśniona. Swięto kupieckie odprawowało się piętnastego Marca, na cześć ich bożka Merkuryusza. Zabiiali mu na ofiarę świnię prośną, i oczyszczali się w fontanie *aquæ Mercurii* zwaney, prosząc Merkuryusza o odpuszczenie win kupieckiemu stanowi zwyczaynieyszych.

METRETA. albo Metretes u Grekow miara napoiu, iedno co i *cadus cervinius*, *cadus amphoreus;* trzymała dwanaście *choas*, naszych garcy Warszawskich poł iedenasta. U Rzymian *Metreta* iedno co i *amphora*. Obacz *Amphora*.

MILITUM DELECTUS. Zaciąg żołnierzy. Likurg w Lacedemonie podzielił z początku wszystkich obywatelow na sześć części czyli klassy, *morae* po grecku, ktore nie zawierały innych procz maiących od trzydziestu do sześćdziesiąt lat, przeto iż tęn czas był przez prawa przepisany, w ktorym każdy obywatel powinien był nosić oręż. Te Klassy dzieliły się na roty *Lochoi*, a każda rota na poczty *pentecostíes*, co znaczy pięćdziesiątki, bo zrazu poczet u nich tyle miał ludzi. Jako te woyska zostawały w mieście w czasie pokoiu, dosyć było po uchwaleniu woyny zgromadzić ie: co czynił *Polemarch* naywyższy wodz po iednym z krolow rząd woyska trzymaiącym. Za pierwszym więc znakiem wszyscy stawali na placu publicznym zbroyni, i wychodzili na woynę odziani szatą purpurową i z wiencami na głowie.

Procz obywatelow sześciu klass, mieli Lacedemończykowie wielu cudzoziemcow, ktorzy brali oręż w czasie woyny, nie licząc niewolnikow Ilotow czasami do woyska branych. Obywatele składali piechotę cię-

ciężką; cudzoziemcy i niewolnicy ledką; a tych liczba często przewyżſzała tamtych. Jazda zrazu nie z Lacedemończykow była, lecz z Sciritow, mięſzkańcow iedney części Lakonii. Poźniey za powiękſzeniem iazdy, ſkładali ią Spartańczycy i zwyczaynie wybierano do iazdy naywalecznieyſzych żołnierzy.

W Atenach, ſkoro woynę ogłoſzono, Heroldowie nieśli rozkaz wſzyſtkim obywatelom wieku do noſzenia broni zdolnego, aby ſtawali na placu publicznym, gdzie przełożeni nad każdym cechem, *philarchi* zwani i ſtarſi każdego ludu albo miaſteczka *demarchi*, podawali wodzowi regeſtr obywatelow rzeczonego wieku w ſwoy cech wpiſanych. Wtedy naywyżſzy hetman ze ſtarſzemi wodzami obierał naymocnieyſzych i nayurodziwſzych na roty, i dawał każdey rocie przełożonego.

Piechota Ateńſka dzieliła ſię na dzieſięć części, każda część była z iednego cechu. Te części woyſka niczym ſię procz dawności w ſłużbie nie rożniły: nigdy ſię nie mieſzały, potykały ſię oſobno pod ſwoim wodzem każda.

Gdyby ſię trafiło, iżby obywatel zbraniał ſię bez ſłuſzney przycyny iść na woynę, utracał zaraz wſzyſtkie obywatelſtwa zaſzczyty. Rownie ſię obchodzono z temi ktorzy odſtępowali ſłużby, albo z placu uchodzili.

Hypparchowie czyli wodzowie iazdy, obierali iezdnych z naymaiętnieyſzych obywatelow i z nayznakomitſzych przez dobre obyczaie i waleczność. Każdy cech ſtawiał ich ſto dwadzieścia. Po ſkończoney ſłużbie woyſkowey każdy z iezdnych powinien był oddawać konia w dobrym ſtanie wodzowi, *Phylarchos* zwanemu. Konie zaś iazdy żywione były nakładem Rzeczypoſpolitey.

W Rzymie Konſulowie, zwyczaynie zaciągi czynili: a że co rok nowych obierano, co rok też nowe zaciągi były. Kiedy dyktatora obrano, do niego to prawo należało: w niebytności zaś konſulow i dyktatora, do pretorow. Wiek do wniścia w ſłużbę był lat ſiedmnaſtu: ſamych tylko do niey obywatelow przypuſzczano: tych, ktorzy nayubożſi byli (*proletarii* i *capite cenſi* zwani) niezaciągano. Marius ten zwyczay odmienił: wziął do woyſka tych, ktorzy, iak mowi Valerius Maximus, za cały maiątek mieli ręce. Krom tego, żaden obywatel nie mogł ſię wymawiać od ſłużby na woynę, procz uwolnionych ſzczegulnie przez ſenat, procz ſkaleczonych i podległych wiel-

kiey

kiey chorobie, młodszych od siedmnastu lat, albo starszych od czterdziestu sześciu. Kapłani także wyięci byli, chyba że woyna była przeciw Gallom, wtedy wszystkie przywileia ustawały.

Przed zaciągiem konsul obwieszczał przez wyrok, albo przez herolda wszystkich obywatelow w wieku przez prawo przepisanym, aby się na plac publiczny ześli. Ci ktorzy się nie stawili, w pierwszych Rzeczypospolitey czasach miani byli za zdraycow oyczyzny; poźniey karę gardłową na winy pieniężne zamieniono. Były niektore okoliczności od tego stawienia się uwalniaiące, iako to, pogrzeb krewnego, niektore nabożeństwa przytomności obywatela wyciągaiące. Ci, ktorzy nie chcieli dać imion swoich do wpisania, skazywani bywali na chłostę, przedawano ich dobra, a ich samych obracano w niewolniki.

W dzień zgromadzenia, gdy wszyscy Rzymianie stawali na Kapitolium, albo na polu Marsowym, Tribunowie nad żołnierzami *Tribuni militum* w obecności konsula wyciągali cechy przez losy, i ten ktory każdemu z nich przypadł, wzywali do siebie: wybierali z nich czyniąc rożnicę obywatelow co do wieku i maiątku na cztery gatunki żołnierzy składaiące każdą legią, to iest *Hastatos*, *Principes*, *Triarios*, *Velites*. Po zaciągu i wpisywaniu zakończonym, żołnierze wykonywali przysięgę woyskową, *Sacramentum*. Na to, Tribunowie każdey legii wybierali iednego żołnierza, ktory słowa przysięgi głośno wymawiał, wzniozszy do gory rękę prawą i zagiąwszy u niey wielki palec. Gdy on przysięgę mowił, inni żołnierze podobnym ręki wzniesieniem okazywali, iż rownie się obowiązuią. Tą przysięgą obiecywali żołnierze: iż się zgromadzą na rozkaz konsula, że nie porzucą służby bez pozwolenia iego, że wodzom bliższym posłuszni będą, nigdy nie wystąpią z szyku, nie przywłaszczą sobie nic ze zdobyczy, że nic nie wezmą nikomu ani z osobna, ani z drugiemi w obozie, lub o dziesięć tysięcy krokow od obozu. U Rzymian iako i u Grekow przysięga żołnierska nie była to prostym obrządkiem, ale barzo poważnym aktem religii, za barzo potrzebny do woiowania poczytanym, i bez ktorego żołnierz nie mogł się z nieprzyiacielem potykać, chociaż się w obozie znaydował iak mowi Cicero.

Mina albo Mna. Moneta Attycka ważyła i wartość miała ſtu drachm za Salona i z iego uſtanowienia, iako świadczy Plutarch, co na naſzą monetę wynoſi około 85. złotych, była także *mina* złota, ktora wartość miała dzieſięciu drachmow ſrebrnych.

Modius. Miara na ſuche rzeczy u Rzymian. Zwyczaynie tłomaczą korzec: nie ieſt zupełnie pewna, wiele brała. Naybliżey zgadnąć można, iż na naſzą miarę trzymał *modius* trochę więcey nad poł trzecia garnca. Dawano zwyczaynie niewolnikom cztery takich miar na mieſiąc.

Mola. Młyn. W naydawnieyſzych czaſach Grecy, i Rzymianie młynow takich, iakich my używamy, nie znali. W mozdzierzach, wyſuſzone zboże tłukli. Wynalezienie młynow Pauſanias przypiſuie Miletesowi ſynowi pierwſzego Lacedemonow krola. Jakażkolwiek ieſt, Grecy używali naywięcey rąk niewolniczych do mielenia, a rzadko bydląt.

Rzymianie naprzod iak Grecy mozdzierza, potym żarna *mola truſatilis* używali do mielenia zboża. Niewolnikom za karę, tę pracę naznaczali; Muły lub oſły obracały kamień, *mola aſinaria*. O młynach wodnych *mola aquaria* nie masz wzmianki przed panowaniem Auguſta Ceſarza. Vitruvius, pierwſzy opiſanie tey machiny daie. Wietrzne młyny ieſzcze ſą poźnieyſze: dopiero ſzoſtego wieku po Chryſtuſie Panu znane.

Moneta. Moneta, pieniądze. Złote i ſrebrne pieniądze ieſzcze przed Rzymianami i Grekami były. Zdaie ſię iednak, że naypierwey, miedzanych w ſztukach nieznaczonych używano. Grecy za czaſem ſtępluiąc kruſzce na monetę, kładli na niey znaki ciemne taiemnicze, ktore każda prowincya miała ſobie właſne. Delfickie pieniądze miały znak świni morſkiey; Ateńſkie ptaka bogini ich Minerwy, to ieſt, ſowy; Beotczykowie Bachuſa z winogronem i czarą, Spartańczycy puklerza. Każda procz tego zwierżchność przydawała w wybiciu monet znamie tych rzeczy, ktore chwałę lub korzyść miaſtu przynoſiły.

Lacedemończykowie przed Likurgiem, tak iako inni Grecy mieli, monetę złotą, ſrebrną, miedzianą; ale ten prawodawca zabiegaiąc złemu pieniędzy użyciu, wywołał złoto i ſrebro, ſamego żelaza pozwolił używać za monetę, ktorą grubą, a mało wartuiącą bić kazał; tak dalece, iż trzeba było woża o parze wołow dla przenieſienia ſummy dzieſięciu

min

min co wynosi na naszą około 8500. złotych. Prawa Likurga o pieniądzach tak ściśle zachowane były, że obywatel przekonany, iż miał monetę srebrną lub złotą, na gardle był karany. Aż po wzięciu Aten Lisander krol Spartański wprowadził do Lacedemonu wszystkie monety, przez kilka wiekow wywołane.

Pokazuie się z znoszenia i porownania monet Attyckich, iż tam proporcya srebra do złota była iak iednego do dziesięciu, acz w niektorych czasach zachodziła do proporcyi iak iednego do dwunastu lub trzynastu.

Rzymianie za Romulusa żadney monety nie bili. Złoto i srebro z Illiryku przychodzące towarem było. Servius Tullius pierwszy miedzianą monetę bić kazał ze znakiem owcy *pecus*, zkąd nazwisko *pecunia*: poźniey wyrażano głową Janusa, albo niewiastę uzbroioną z napisem *Roma*. Długie samey miedzi używanie dało przyczynę nazwania wszelkich pieniędzy *æs*. Pod artykułem *Aurum* i *Argentum* dowiesz się, kiedy te kruszce na monetę używać poczęto.

Na monecie złotey wybiiano rożne znaki: boginią Rzym wyrażaiącą, głowę Janusa lub Marsa, Kastora i Polluxa i inne z wyrażeniem liczby, ktora oznaczała wiele sztuka złota ważyła srebrnych denarow. Z początku ieden pieniądz złoty *aureus nummus* przez wartość swoią i rzadkość, iako i przez oszczędność w życiu, wystarczał przez długi czas na potrzeby prywatnego człowieka. Te monety starodawne bywały rożnie zmnieyszane co do ich wartości w biegu względem wartości wewnętrzney. *Obacz pod As Sestertius Denarius.*

MUNICIPIUM. Tak nazywano u Rzymian miasto, ktorego obywatele mieli sobie pozwolone prawo miasta Rzymu, ale żyli podług dawnych swoich ustaw i zwyczaiow. Dwoiakiego gatunku takowe miasta były. Jednym pozwalano prawa głosu na seymach i zgromadzeniach ludu Rzymskiego. Obywatele takowych miast zwali się *Municipes*, i niczym się od obywatelow Rzymskich nie rożnili, tylko iż się niewpisywali w kurye Rzymskie, a zatym nie mogli się znaydować na seymach przez kurye. Drugim nie dawano prawa głosu, ale do niektorych tylko zaszczytow i swobod Rzymian za iaką przysługę znaczną dla Rzeczypospolitey przypuszczane były. Obywatele tych zwani *Coerites*.

Miasta municypalne były niby Rzeczypospolite, i rządziły

ſię nakſztałt Rzymſkiey. Zamiaſt konſulow byli u nich *Duumviri* dwoch mężow; zamiaſt ſenatorow, *Decuriones* dzieſiętnicy. Miały ſwoy ſkarb, ſwoich kapłanow, pretorow, edilow, quæſtorow, cenſorow. Wſzyſtkie iednak te Rzeczypoſpolite ſkładały iedną Rzymſką. Nadawanie tych przywileiow miaſtom było u Rzymian i nagrodą dla tych ktore ſię im dobrowolnie poddawały, lub iaką przyſługę uczyniły, i powabem dla drugich, aby ſię takim ſpoſobem ſprawiały.

MUNYCHION. Jeden mieſiąc w roku Ateńczykow, tak nazwany od świąt *Munychia* odprawowanych w pełnią, na cześć Dyany *Munychia* przezwany, w kościele iey poświęconym w części portu Pyreyſkiego *Munychia* mianowaney. To święto poſtanowione było na wieczną pamiątkę zbicia Perſow przez Temiſtokleſa.

MUSEUM. Mieyſce poświęcone Muzom: mieyſce nauk i zgromadzania ſię mądrych. Akademia. Takie było *Muſeum* Alexandryiſkie w ktorym krolowie Alexandryiſcy, a po zawoiowaniu przez Rzymian Egiptu, Ceſarze Rzymſcy utrzymywali z krolewſką wſpaniałością ludzi naukami ſię bawiących i filozofow pod iednym przełożonym, ktorego wyſoce poważano.

MUSICA. Muzyka, ktorey początek naydawnieyſzy, zrazu na cześć bogow używana, od pogan dawnych co do ſwego wynalazku rożnym bożkom przypiſywana była. Byli filozofowie, ktorzy mniemali, iż muzykę od ptakow ludzie wzięli. Powſzechne rozumienie było, iż muzyka łagodzi obyczaie, dzikich ludzi w ſpołeczność ſpaia, wzbudza i uśmierza namiętności, leczy choroby.

Muzyka u wſzyſtkich narodow w zwyczaiu, u Grekow naywięcey poważana, i wydoſkonalona była. Naukę muzyki naywiękſi filozofowie Sokrates, Plato, Aryſtoteles radzili młodzieży; wchodziła ona w ich ſzkoły rownie z czytaniem. Nayzacnieyſi ludzie umieli ią, a prawie wſzyſcy Grecy ludem byli muzykow.

Lacedemończykowie ſami lubili muzykę, ale nie miękką i delikatną, lecz męſką i czci bogow, a wſławieniu bohatyrſkich dzieł poświęconą. Inſtrumentow innych procz liry, cytry i piſzczałki nie mieli. Nie było wolno ich muzykom dodawać więcey ſtron do cytry. Teſpandres, acz dawney muzyki wielki miłośnik ſkarany od Eforow, że przydał iedną ſtronę. Noty Dorycki

ckie iako poważnieyſze zawſze zachowali. Filozofowie zawſze ſtarą muzykę iako z poważnemi obyczaiami zgodną zalecali, ganiąc nową, teatralną, pieſzczoną, a co zatym poſzło rozpuſtną.

Poganie w świętach, ofiarach, obrządkach pogrzebowych, na godach weſelnych używali muzyki. Znali rożne rodzaie głoſowey i inſtrumentalney muzyki, troiſte noty naprzod wiadome i używane były: *Dorycka* naypoważnieyſza i niſka; *Lidyiſka* wyſoka i żywa; śrzodek między niemi trzymała *Frygiyſka*. Przydano potym dwie *Jońſką*, między Dorycką i Frygiyſką; i *Eoliyſką* ktora mieyſce miała co do tonow między Frygiyſką i Lidyiſką. Poźniey noty ieſzcze pomnożono.

Starożytni mieli ſztukę znaczenia not muzycznych. Ateneus nazywa ią *Paraſemantica*, albo *Semeotica* i utrzymuie, iż wynalazcą iey był Pitagoras. Służyły do tego litery częścią całe, częścią przecięte, częścią rożnie kładzione; a ponieważ każdy znak inakſzy był, piſano ie w iedney linii rowno leżącey z linią ſłow; nie iak u nas, że znaki ſą rożne zatym w rożnych liniach, iedne wyżey, drugie niżey piſane być muſzą.

Z pomiędzy wiele ſpoſobow, ktorych Grecy i Rzymianie używali do bicia w takt, nayzwyczayniey ſzy był uderzanie nogą w miarę. Czynili to poſpolicie. *Coryphei* niby kapelmayſtrowie, wodzowie choru, poſtawieni w śrzodku muzykantow wyżey od innych, aby od wſzyſtkich ſłyſzani być mogli. Tych tatk biiących nazywano u Łacinnikow, *pedarii*, *podarii*, *pedicularii*. Brali na nogi obuwie nakſztałt ſandałow z drzewa lub żelaza, żeby głośniey tupać mogli. Znaczyli ieſzcze klaſkaniem rąk lewą w prawą uderzaiąc; znaczących tym ſpoſobem zwali *Manuductores*. Służyły im ieſzcze do tego ſkorupki i muſzle.

Lubo zaś muzyka w wielkim u Rzymian używaniu była, nie tak iednak ci umieiętność iey, iako Grecy poważali. W oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſach nie mieli tego talentu za godny urodzenia i ſtanu wyſokiego. Saluſtiusz wyrzuca Sempronii Pani Rzymſkiey, iż więcey ſztuki i kſztałtu w śpiewaniu miała, niż na panią uczciwą i zacną przyſtało; co okazuie ſpoſob myślenia Rzymian w owym czaſie. Za Auguſta odmiana w tey mierze naſtąpiła, i w wielkim ſzacunku muzy Grecka w Rzymie była.

Mystrum. Miara napoiow u Grekow. Dwoiakie *Myſtrum* było większe i mnieyſze. Większe zawierało ſzeſnaſtą część Kotyli *Cothila* greckiey: mnieyſzy zaś trochę więcey od czwartey części *Cyathu*. *Obacz Cothyla i Cyathus.*

N.

N. Dawni Łacinnicy opuſzczali czaſem tę literę. *Horteſia* zamiaſt *Hortenſia*: *infas* za *infans*, czaſem też przydawali w niektorych ſłowach *thenſaurus* zamiaſt *theſaurus*. N. ſamo w napiſach kładzie ſię za *Neptunus*, *Numerius*, *Numeria*, *Nonius*, *nam*, *non natio*, *natus*, *nefæſtus*, *nepos*, *nomen*, *noſter*, *numerus*, *nummus*, *numiſma*, *numen*.

NAV. *Navis*. N. B. *numeravit bivus* za *vivus*. NB. albo NBL. *nibilis*. NC. albo N. C. *Nero Cæſar* albo *Nero Claudius*, albo *non certe*. NEG. albo NEGOT. *Negotiator*. NEP. S. *Neptuno Sacrum*. N. F. N. *Nobili familia natus*. NL. *non liquet*, albo *non latet*, albo *non longe*, albo *Nominis Latini*. N. M. *Nonas Marcias*, *non malum*, *non minus*. NST. *Noſtri*. NO. *Nobis*. NR. albo NNR. *Noſtrorum*. NOBR. *November*. NON. AP. *Nonis Aprilis*. N. V. N. D. P. O. *Neque vendetur*, *neque donabitur*, *neque pignori obligabitur*. NUP. *Nuptiæ*.

W liczbie N. znaczy dziewięćſet; a z liniyką na wierzchu dziewięć tyſięcy. U Grekow ta litera z kreſką na wierzchu, wyrażała pięćdzieſiąt, z kreſką na ſpodzie pięćdzieſiąt tyſięcy.

Naufragium. Rozbicie ſię okrętu. Dawny był u Grekow i u Rzymian zwyczay, iż rozbici wyrażali przez malowanie na tablicach lub deſkach nieſzczęścia ſwoie. Noſili te obrazy na ſzyi lub na plecach zawieſzone, pobudzaiąc tym widokiem i ſmutnemi wraz pieśniami do ulitowania ſię nad niemi i dawania im potrzebnych pomocy. Niektorzy z nich przeſtawali na tym, iż rzeczone deſki zawieſzali w kościołach bożkow, do ktorych ſię w niebeſpieczenſtwie na morzu udali byli; ztąd ściany kościołow Neptuna i innych boſtw morſkich takowemi obrazami okryte były.

Navigandi Ars. Zegluga, fztuka żeglarfka. Grecy nauczyli fię żeglugi od Egipcyanow, ktorych iako i Korynczykow za naybiegleyfzych w niey miano. Sidonczykowie nauczycielami ich w aftronomii i arytmetyce, umieiętnościach do żeglarfkiey nauki potrzebnych, byli. Ale że dawni nie znali kompafu morfkiego, żegluga też barzo niedofkonała i niebefpieczna była. W dzień albo fłońcem, albo widokiem wyfp i brzegow fobie znaiomych kierowali fię. Grecy mieli z fobą ptaki z pewnych wyfp, ktorych wypufzczaiąc z okrętow, po ich locie miarkowali położenie onych. W nocy zapatrywali fię na gwiazdy Helice albo Urfa, woz niebiefki fkazywał im poł noc, ale barzo niedoftatecznie. Nie pufzczali fię brzegow, długo zatym krążyć mufieli. Pod czas burzy dobierali fię do lądu i często nań z niebefpieczeńftwem wpędzone okręty, potym z wielką pracą rękami i drągami na wodę fpychali. Mieli kotwice.

W początkach po famym tylko śrzodziemnym morzu Grecy żeglowali. Foceeńczycy pierwfi w dalekie fię morfkie podroże puścili. Lacedemończykowie, ktorym prawa żeglugi zabraniały, nie prędko fię do niey wzięli, ale wkrotce przyfzli do tego, iż fpor wiedli o panowanie morfkie z Atenami, ktorzy do owego czafu w tym pierwfzeńftwo mieli. Ale to panowanie do famych morz w brzegach Grecyi zawartych fię ściągało. Barzo nie rychło Grecy wefzli na ocean. Co na odnogę Arabfką i Perfką nie znali żeglugi przed śmiercią Alexandra. Od tego dopiero czafu wyprawiać zaczęli Grecy, a naybarziey Ateńczykowie i Koryńczykowie okręty fwoie ku brzegom Hifzpańfkim, Afrykańfkim, na ocean, na czarne morze, do Egiptu i Fenicyi. Kwitnęło u nich żeglowanie, aż poki fię wzaiemnie nifzczyć nie poczęli, i na koniec państwo i wolność ftracili.

Zdaie fię z Pifarzow dawnych, iż żegluga u Rzymian od początku Rzeczypofpolitey znana była. Polibius mowi o przymierzu Rzymian z Kartagineńczykami roku od założenia Rzymu 245. ftofuiącym fię do żeglugi Rzymian. Titus Livius o armacie morfkiey przed woyną Tarentyńfką: ale w fzczupłych fię na ten czas żeglowanie Rzymian granicach zamykało. Dopiero roku Rzymu 493. przed pierwfzą woyną Punicką czyli Kartagińfką poczęli fię mocno przykładać do fpraw na morzu. Odtąd wielkie flotty wyprawiali Rzymia-

nie w rożne ſtrony, w ktorych, to z Kartagińczykami, to z Grekami, to z rożnemi Azyi Kroleſtwy woyny wiedli; z Egiptu czerwonym morzem przeſzli do Indyi i innych wſchodnich kraiow. Rozciągnąwſzy ſwoie żeglowanie po śrzodziemnym morzu, zaſtali okręty na ocean pod wodzem Juliuſem Cezarem, kiedy Gallow i Anglow pobili. Taki był ſtan żeglugi Rzymſkiey aż do potyczki pod actium.

NAVIS. Nawa, okręt. Dawni budowali okręty z drzewa ſuchego, ktoreby ani zbyt lekkie, ani zbyt ciężkie nie było. Zwyczaynie używano ſoſnowego, iodłowego, ieſionowego i dębowego drzewa. Grecy i Rzymianie mieli okręty albo raczey galery dwoiakiego rodzaiu, iedne do przewożenia towarow żywności, lub woyſka, nazwane *naves onerariæ*, drugie okręty woienne, *naves longæ*, nawy długie, iż tamte ładunkowe były obłe, to ieſt z okrągła podługowate, te zaś podługowate wcale. Okręty przewożne nie miały pokrycia *naves apertæ*, ani noſa u przodu *roſtra*.

Okręty woienne były pokryte *naves conſtratæ*, dla oſłonienia maytkow i żołnierzy od pociſkow nieprzyiacieiſkich; a przody ich okute były noſato żelazem lub miedzią, żeby dziurawić i pogrążać mogły nieprzyiacielſkie okręty. Te nawy woienne znowu na dwa gatunki dzieliły ſię. Jedne były o iednym tylko rządzie wioſeł, drugie więcey rzędow miały. Te ktore po dzieſięć wioſeł po obuch ſtronach miały, naymnieyſze były. Do ſto wioſeł czaſem galery miewały, to ieſt po pięćdzieſiąt na każdey ſtronie. Okręty ktore między naymnieyſzemi, a temi co o wielu rzędach wioſeł były, śrzodek trzymały, nażywano *naves actuariæ*: że naylżey i nayſzypciey obroty czynić mogły.

Drugi gatunek okrętow o wielu rządach. Były okręty o dwoch rzędach, *biremes*, o trzech *triremes*, i tak *quadriremes*, *quinqueremes*, naywiękſze o pięciu. Grecy mieli i o więcey rzędach, ale te dla okazałości tylko. Wſzyſtkie okręty u ſtarożytnych o wioſłach razem i o żaglach były.

Nie mało biegłych w morſkim żeglowaniu przeczyło tey wielości rzędow wioſeł, nie rozumieiąc iakimby ſpoſobem rozłożone były, i iako robota maytkow iść mogła. Takby zaiſte było, gdyby rzędy ieden pod drugim w proſte linie ſzły, ale widać z kolumny Traiana, iż rzędy z ukoſa rozłożone by-

by-

były, tak iż iedne drugim nie przeszkadzały.

Rzymianie między maytkami rożnych rzędow czynili rożnicę w pracy. Nazwisko nayniższych było *Thalamites* z Greckiego nayniższa część: środnich *Zeguites* środnia. Naywyższych *Thranites* naywyższa. Rzędy maytkow zwały się u Łacinnikow *Fori*, *versus*, *ordines*.

Okręty Greckie zwyczaynie czerwono malowane były. Na tyłach okrętow malowali często obrazy bożkow, ktorym ie poświęcali, albo Tritonow, Centaurow &c. Poźniey zamiast malowania stawiano posągi, albo rznięto wypukło obrazy, od ktorych imię brały okręty, i przez ktore iedne od drugich rozeznawano. Czasem nazwisko okrętu na przodzie wypisane było. Na tyle chorągiewki rozpięte okazywały wiatry.

Narzędzia okrętowe były, wiosła, żagle, liny, kotwice i inne potrzebne machiny. Zrazu po iednym żaglu okręty miały, i to małe, zwyczaynie białe. Poźniey pomnożono ich liczbę i wielkość: rożnemi farbami ie malowano. Jeden maszt był w okrętach dawnych. Liny kręcono z lnu, konopi, sitowia, liści palmowych, z rośliny zwaney *papyrus*, czasem łyczane. Kotwica z razu kamienna o iednym końcu, poźniey żelazna o dwoch końcach zaostrzonych. *Bolis* po grecku i po łacinie, ołowianka żeglarska do gruntowonia morza. *Anthlia* narzędzie do czerpania i wylewania wody.

Wspomina Ateneus o trzech niezmierney wielkości i wspaniałości okrętach nadzwyczaynym kosztem sporządzonych. Jeden był Filopatra krola Egipskiego maiący czterdzieści rzędow wioseł, cztery tysiące maytkow. Drugi *Talametes* nazwany, że miał w sobie sale, pokoie, krożganki, i cały pałac; Ptolomeus wybudował go dla przeieżdżania się po Nilu z swoim dworem. Trzeci Hirona drugiego krola Syrakuskiego pod dozorem sławnego Archimedesa wysławiony; był o dwudziestu rzędach wioseł, liczono w nim trzydzieści mieszkań, o czterech łożach każde; ktore wszystko co do wymyślney wygody służyło, miały. Zaden go port Sycyliyski nie mogł obiąć. Darował go Hiron Filopatrowi. Chociaż w tym okręcie stek u spodu był barzo głęboki, atoli ieden człowiek wyczerpywał z niego wodę machiną o śrzubach przez Archimeda wynalezioną. Te okręty nie mogły być prędko ruszane: zatym

tym do przepychu tylko, a nie do żadnego pożytku służyły. Wyłączyć trzeba nawę od Demetryusa Policerta zbudowaną podziwienia godną, rownie z wielkości i wspaniałości swoiey, iako i z szypkości w obrotach. Użyta była z wielkim powodzeniem w oblężeniach portow, i na bitwach morskich.

Naumachia. To słowo pochodzi z Greckiego okręt i bitwę znaczącego. W Rzymie było to mieysce potyczek na wodzie. Z początku dawano te potyczki na wielkim Cirku i w Amphiteatrum, spuściwszy tam wody przez rurmusy. Ale potym za Augusta Cesarza pokopano po rożnych dzielnicach miasta wiele iezior albo stawow, ktore mocnemi murami otoczone były. Na tych brzegach komorki, i siedzenia iak w Cirku służyły wygodzie patrzących. Ten widok dogadzał razem rozrywce dla ludu, i ćwiczeniu się w obrotach na morzu dla młodzi Rzymskiey. Te naumachie można było o każdey godzinie wodą napełnić przez łoża rurmusowe, i o każdey godzinie osuszyć spuszczaiąc otworami i kanałami podziemnemi wodę do Tybru. Przez te wielkie rurmusy z Tybru galery wchodziły w owe ieziora, i temiż powracały. Używano zwyczaynie do takowych potyczek okrętow czyli galer o dwoch, trzech, albo czterech rzędach wioseł, pełno w nich było ludzi zbroynych. Te udawane bitwy zamieniały się często w szczere i zawzięte boie, zwłaszcza za czasow Cesarzow, kiedy niewolnicy, brańcy, winowaycy, więzniowie potyczki odprawowali.

Nemea. Igrzyska Nemeyskie u Grekow tak nazwane od miasta i lasu Nemeyskiego w Nemei. Adrastus ie ustanowił, a Herkules ponowił zabiwszy lwa w lesie Nemeyskim. Te igrzyska były iedne ze czterech uroczystych barzo w Grecyi. Wszystkie ćwiczenia i sztuki szermierskie, zapaśnicze, gonitwy, miały tam mieysce. Ci, ktorzy w piąciu ćwiczeniach po Grecku *pentathle* zwanych, popisali się znakomicie, nagrodę odbierali. To zaś pięciorakie ćwiczenie było gonitwy pisze, passowanie się, skakanie, gra w piłkę kamienną lub z kruszczu (*discus*) i pociski. Czasem też dawano gonitwy konne lub wozem.

Te igrzyska obchodzone co dwa roki zimie. Argeńczykowie podawali nagrody. To było w tych widokach osobliwe, iż na nich bywali biegaiący o zwycięztwo uzbroieni, lekko w prawdzie, ale większą

iuż w gonieniu się trudność, a zatym i większą zasługę i prawo do nagrody maiący. Nagroda zwycięzcom była wieniec z opichu ziela.

Neocori. Byli w Grecyi zrazu niżsi kościelni sludzy, potym wyżsi kapłani, ktorzy ofiary sprawowali. Ten stopień tylko za uchwałą senatu mogł być otrzymany.

Nobiles. Szlachetnie urodzeni. Szlachetność u Grekow i Rzymian dawała rożnicę przywileiom i wyniesienie nad innych obywatelow. Przed Likurgiem dwa rodzaie obywatelow w Lacedemonie znane były, wyższych, czyli szlachty: i niższych, to iest pospolstwo. Lecz ten prawodawca chcąc wywołać z Rzeczy pospolitey zbytek, swawolą, tyrannią; zniszczył wszelką rożnicę podzieliwszy rowno na wszystkich grunta. W ten czas wszystkie znaki powierzchowne ustały, rowność we wszystkim iednoczyła obywatelow, a sama tylko cnota i zasługa czyniła chwalebną rożnicę.

Inaczey było w Atenach. Zawsze dzielila rożność urodzenia iednych od drugich: szlachta zwani *Eupatridæ* niby *Patricii*. Reszta zaś obywatelow *demos* i *plethos* pospolstwo, gmin. Solon w dawaniu praw, miał wielkie przeszkody do wprowadzenia rowności. Zostawił więc na urzędach szlachetnie urodzonych, ale dał część rządu pospolstwu. Obacz *Lex* prawo.

Rożnica szlachectwa u Rzymian od Romulusa początek miała. Z osob zasługami i bogactwy znakomitszych, wybrał wielką radę *Patres*, zkąd ich potomkowie *Patricii*. Inni obywatele byli *plebs*, *plebei*. Ztąd owa nienawistna rożnica w obywatelach, ztąd kłotnie i nieszczęścia Rzeczypospolitey Rzymskiey.

Prawa i prerogatywy szlachectwa zależały naywięcey na tym, iż szlachta mogła trzymać w domach obrazy przodkow. Ale tey prerogatywy nie wolno było używać, tylko tym, ktorych dziadowie wyniesieni byli do naywyższych urzędow Rzeczypospolitey, iak to edylow, pretorow, censorow i konsulow. A że przez długi czas sami tylko patrycyuszowie te godności osiągać mogli, im też tylko samym *jus imaginum*, prawo obrazow służyło. Lecz za czasem gdy i plebeiuszowie do naywyższych dostoienstw przypuszczeni zostali, szlachetność z urzędow zabrana, toż prawo obrazow im nadawała. Ci ktorzy pierwsi otrzymali takową godność, i szlachectwo domu

mu ſwego na ſobie zaczęli, zwani byli *homines novi* ludzie nowi, nowa ſzlachta. Wſzyſcy zaś, ktorzy obrazow przodkow mieć nie mogli *ignobiles*, nie ſzlachta. Daie ſię widzieć, iż troiſty był rodzay ſzlachty u Rzymian. Ktorzy z dawnych familii ſenatorſkich przez Romuluſa wybranych pochodzili, ſkładali naypierwſzą ſzlachty klaſſę. Do drugiey należeli ci, ktorych przodkowie byli rycerſkiego ſtanu, a do wyſokich godności doszli. Trzecia była tych, ktorzy za przypuſzczeniem poſpolſtwa do pewnych urzędow w iednym z nich zaſiadali.

NOMEN. Imię. Grecy zwyczaynie iedno tylko miewali imię: dzieci nie bierali imion rodzicow; ale przydawano im niby przezwiſko po oycu lub dziadzie, znich zrobiono imiona *patronimica*. Tak naprzykład Achilleſa zwali *pelides* od imienia oycowſkiego *peleus*. Czaſem przydawali przezwiſka przez żart z przyczyny iakiey ułomności w ciele, lub niedoſkonałości w umyśle.

Rzymianie w początku iedno tylko miewali imię, iako *Romulus*, *Renus*. W krotce drugie przybierać poczęli *Numa Pompilius*. *Tullius Hoſtilius*. Poźniey ludzie ſzlachetnieyſi trzy, a czaſem cztery imioną noſili, to ieſt: *Prænomen*, przedimię. *Nomen* imię. *Cognomen* przezwiſko. *Agnomen* przyimię, przydomek. *Prænomen* iako Marcus, Quintus, Cajus, znaczyło oſoby ſzczegulne. *Nomen*, właſne imię, znaczyło rod domu, iako Pompeius, Cornelius. *Cognomen* wyrażało rożne linie iednego domu, iako Scipio, Lentulus, Dolabella. Te częſto były nazwiſka dane albo dla iakiey przywary ciała. *Scævola*, Mańkut, *claudus*, kulawy, *barbatus*, brodaty i wiele podobnych; albo też czaſem dla przymiotow umyſłu, iako *ſophus*, mędrzec; czaſem z iakich znacznych dzieł, takie ſą: *publicola*, miłośnik ludu. *Magnus*, wielki. *Pius*, pobożny. *Agnomen*, bierali czwarte imię Rzymianie, albo dla tego, iż te było przezwiſkiem familii, w ktorą przez przyſpoſobienie wchodzili, tak *Publius Cornelius Scipio Aemilianus*: to oſtatnie imię *Aemilianus* znaczyło, iż Scipio młody był ſynem Pawła Aemiliuſza i był przyſpoſobionym przez ſyna pierwſzego Afrykana; albo dla tego, iż wyrażać miało to czwarte imię iaką cnotę lub chwalebną ſprawę. Naprzykład *Quintus Coecilius Metellus Pius*. Niekiedy zamiaſt nazwiſka, kładli imię oyca, *Quintus Fabius Maximi*

mi filius. Rzymianie przydawali też do imion ſwoich tytuły godności. *Cajus Julius Cæſar Imperator* i tym podobne. Przezwiſka czyli przydomki żartobliwe iedne mieli oboiętne i tylko ucieſzne, zwali ie *apellatio nugatoria*, inne obraźliwe, *apellatio ignominioſa*, *dictum mordax*, inne też uczciwe i chwalebne iako ſię rzekło wyżey.

Niewolnicy po uwolnieniu ſwoim zwyczaynie iakieś przezwiſko mieli, nayczęściey od kraiu, z ktorego byli; przybierali zaś pierwſze imię pana ſwego: tak iako masz pod *Manumiſſus*. Podobnież cudzoziemiec do obywatelſtwa Rzymſkiego przyięty, brał pierwſze i drugie imię tego, za ktorego ſtaraniem ten zaſzczyt otrzymał.

Gdy ſię ſyn urodził, oyciec dawał mu pierwſze ſwoie imię dziewiątego dnia od urodzenia, i bieſiadę przyiaciołom i ſąſiadom ſprawował. Co zaś inne właſne, dopiero w ten czas dawano, gdy młody brał ſzatę męſką, to ieſt ſiedmnaſtego roku. Corki brały imię idąc za mąż; kiedy były iedynaczki, iedno tylko imię miały. Imię familii, a nie imię męża noſiły. Czaſem procz imienia familii, brały przezwiſko iako *Aurelia Oreſtilla*, ale to rzadko. Kiedy dwie tylko corki były w domu, rożnicę między niemi czyniono, mowiąc, ſtarſza, młodſza: kiedy więcey ich było, nazywano: pierwſza, druga, trzecia: ztąd owe *diminutiva*, *ſecundilla*, *quartilla* &c.

NUMERUS. Liczba, znaki do rachowania. Przed wynalezieniem znakow liczbowych, ludzie na palcach rachowali. Od iednego do pięciu ſzli na palcach iedney ręki, potym przez palce drugiey ręki liczyli do dzieſięciu; ztąd poſzło że i w rachowaniu przez znaki na tey liczbie ſię ſtawa, powracaiąc po każdym dzieſiątku znowu do iedności. Znaczyli oni palcami dzieſiątki, ſta tyſięcy, iako z poetow widzieć ſię daie.

Po tey arytmetyce na palcach, wzięli Grecy inny ſpoſob rachowania w piąciu tylko literach, ktore rożnie układaiąc, rożnemi znaczkami kreśląc, rachunek odbywali. Poźniey litery alfabetu raz wielkie, drugi raz mnieyſze do łatwieyſzego liczenia użyte były. W tym dykcyonarzyku pod każdą literą kładzie ſię iey wartość w liczbie.

Rzymianie palcow, potym kamiczkow *calculi*, albo innych podobnych znakow, poźniey piąciu tylko liter do rachowania używali. Litery te były I. V. X. L. C. I. znaczyło

ło ieden: powtarzano ie do czterech. II. dwa i tak daley. V. znaczyło pięć, po ktorey kładli I. powtarzaiąc aż do dziewięciu. VI. sześć, VII. siedm &c. X. ważyło dziesięć, po niey przydawano wzwyż wyrażone liczby aż do dwudziestu, ktore przez dwoie XX. wyrażano i znowu tymże sposobem szły liczby do trzydziestu XXX. czterdziestu XXXX. aż do pięćdziesiąt, ktore się wyrażało przez L. Po tey następuiące dziesiątki oznaczały się przez przydanie X. i tak LX. sześćdziesiąt, LXX. siedmdziesiąt, aż do sto: ktore wyrażało się przez C. dwoie CC. dwieście. CCC. trzysta. CCCC. czterysta. Za pięćset kładli znak IƆ. Za tysiąc CIƆ. Poźniey z tego zrobili M. rownie znaczące tysiąc, a z IƆ. zrobili D. pięćset; albo też V. z liniyką i gwiazdeczką. Tak też za dziesięć tysięcy kładli samo X. z liniyką albo CCIƆƆ. Uważyć trzeba, iż kiedy litera mnieyszey liczby znayduie się przed literą większey, tyle od większey odciąga się, ile mnieysza znaczy. Naprzykład I. przed V. znaczy cztery. IX. cznaczy dziewięć XL. czterdzieści. XC. dziewięćdziesiąt.

Procz takiego nayzwyczaynieyszego liczb wyrażania, Rzymianie używali też czasem, i innych liter z kreskami albo bez kresek. Wiadomość o takowym używaniu masz pod każdą literą.

Ze wszystkiemi rożnemi łączeniami znakow swoich liczbowych Grecy i Rzymianie tylko rachowali do stu tysięcy, iako mowi Plinius. Żeby daley iść mogli, używali przysłowek, *adverbia*, liczbowych, ktore znaczyły raz, albo wiele razy liczbę, ktorą pomnażać chcieli, takie są *semel*, *bis*, *ter*, *decies*, *centies*, *millies*; tak naprzykład bis przy imieniu *Sestertium*, wyrażoło, bis centena milia, i tym podobne inne.

O naszych znakach liczbowych zwyczaynych, Arabskich zwanych, pospolite mniemanie iest, iż od narodow wschodnich nam przyszły. Grekom i Rzymianom nie znane były.

NUNDINÆ. Dni targow, lub iarmarkow u Rzymian. Te co dziewięć dni bywałe. Masz o nich obszerniey pod *Feriæ* i *Forum*.

NUTRIX. Mamka. To osobliwszego względem mamek starożytni mieli; iż kobiety ktore wykarmiały dzieci, względem corek cały dalszego ich wychowania dozor miały, i przy nich całe życie zostawały; względem synow, wykarmiwszy ich, zostawały iednak

iednak w domu. One były naywiękſzemi przyiaciołkami na całe życie oſob karmionych od ſiebie. Z bohatyrami i ich żonami na woynach ſię znaydowały, do rad i pomocy wzywane. W dramatycznych poematach one wchodzą we wſzyſtkie zamyſły i ułożenia bohatyrow i innych oſob; maią w nich zupełną ufność krolowie i xiążęta. Lubo w dawnych czaſach mamki zwyczaynie niewolnice były, nic iednak podłego ſtan ten nie zawierał, i prawie niewolą zgładzał. W Sparcie publicznym koſztem utrzymywane były. Nie zawſze *nutrix*, mamkę, karmicielkę znaczy, gdyż i własne matki karmiły, a *nutrices* poufałe i przyiazne kobiety, pomoc w pięlognowaniu przynoſzące zwano.

O.

O. Ta litera tak bliſką ieſt w wymawianiu z literą U, że Łacinnicy częſto iednę za drugą piſali. *Conſol*, *dederont*, za Conſul, dederunt; czaſem o za a *Torquinius*, za Tarquinius; o za au *Plotia* za Plautia; *oriculas*, za *auriculas*; o za e *voſter*, za *veſter*, *coorare* za curare *oitile* za utile.

O. ſamo za *officium*, *olla*, *omnis*, *optimus*, *optio*, *ordo*, *oſſa*, *oſtendit*. OA. *omnia*, OB. *obiit*. OB. C. S. *ob cives ſervatos*. OCT. *Octavius*. O. E. B. Q. C. *oſſa ejus bene quieſcant condita*. O. H. F. *omnibus honoribus functus*. OO. *omnes*, albo *omnino*. O. O. *optimus ordo*. OP. *oppidum*; albo *Opiter* za *Jupiter*, albo *obnepos*, albo *oportet*, albo *optimus*, albo *opus*. OTIM. *optimæ*.

O w liczbie znaczyło iedenaście, a z liniyką na wierzchu iedenaście tyſięcy. U Grekow ta litera z kreſką z ukoſa nad nią, wyraża ſiedmdzieſiąt, z kreſką zaś na dole ſiedmdzieſiąt tyſięcy.

OBELISCUS. Słup kamienny czworograniaſty nakſztałt piramidy proſto ſtawiony, oſtro ſię kończący, tym od piramidy ſię rożni: iż ta ma podſtawę barzo ſzeroką, a obeliſk wąſką. Była ieſzcze między temi dwoiakiemi ſłupami i ta rożnica, iż obeliſki ſłużyły do przeſłania potomności znacznych

cznych dzieł krolow, a piramidy naznaczone były na ich groby.

Kſztałt ich wyrażał u Egipcyanow promień ſłoneczny i Plutarch powiada, iż obeliſk w ich ięzyku znaczył promień. Wyſtawiano obeliſki na ozdobę publicznych placow i ryto czaſem na nich rożne napiſy i znaki allegoryczne. Cały Egipt takich ſłupow był pełny. Seſoſtris wyſtawić kazał dwa obeliſki, z ktorych każdy miał ſto dwadzieścia łokci, czyli trzydzieści ſążni wyſokości. Auguſt Ceſarz obrociwſzy Egipt w prowincyą państwa Rzymſkiego, przenioſł do Rzymu obydwa te ſłupy, z tych ieden potym ſię przełamał; nie śmiał ſprowadzić trzeciego, ktory był ſtraſzney wielkości, wyſtawiony on był za Ramaſſeſſa krola; powiadaią ze dwadzieścia tyſięcy ludzi robiło około wykucia iego. Konſtantyn śmielſzy od Auguſta, kazał go ſprowadzić do Rzymu. Daią ſię dotąd widzieć dwa z tych obeliſkow w Rzymie, procz tego ieden ieſzcze ſtu łokci wyſokości, a ośm diametru.

Obolus. Mały pieniądz Grecki wynoſzący ſzoſtą część drachmy Attyckiey, a na monetę naſzą około czterech groſzy miedzianych. Dawni mieli zwyczay kłaść ten pidniądz w uſta zmarłych, na zapłacenie Charanowi od przewozu.

Odeon albo Odeum. Mieyſce w Atenach, ktore było nakſztałt Teatru. Na nim czyniono proby muzyki, albo iak inni mniemaią, proby teatralnych widokow. Muzycy i poetowie tam ſię ſchodzili. Budowa ta ozdobiona była wſpaniale: we śrzodku kolumny i ſiedzeniu i ſiedzenia ſzły w wiele rzędow. Odea były w Rzymie; o trzech wſpominaią piſarze.

Olympia. Olympici Ludi. Olimpiyſkie igrzyſka, tak uazwane od Olimpii miaſta Elidy prowincyi na wyſpie Peloponezie, bliſko ktorego miaſta odprawowały ſię nad bregiem rzeki Alfius co cztery lata ſkończone na cześć Jowiſza Olimpiyſkiego, około przeſilenia letniego dnia z nocą. Herkules ie uſtanowił, albo uſtanowione od Pelopſa uroczyſtſze oczynił. Te igrzyſka ze wſzyſtkich Greckich nayokazalſze i nayludnieyſze były. Zgromadzano ſię na nie procz z całey Grecyi, nadto z dalekich kraiow. Wſzelkiego rodzaiu ſzermierſtwa, potyczki i gonitwy, gry także rozmaite ſkładały tę publiczną zabawę.

Na każdy rodzay ćwiczenia, mieyſca wyznaczone były, *ſtadium*, na bieganie pieſzo zwe-

czay-

czaynie długości iego miara była 134. krokow Rzymſkich, co wynoſi na ſto ſążni; nie można wiedzieć ſzerokości. Mieyſce potykania ſię zapaśnikow, *Athletæ*, zwało ſię *ſcamna*, niżſze było i głębſze od inſzych mieyſc. Po obydwoch ſtronach placu do biegania, i na końcu iego ziemia ſypana pochodziſto, pełno na niey było ław, ktore ſłużyły ku wygodzie patrzących. *Hyppodromus*, plac cztery razy maiący długości ſtadii, wyznaczony był na gonitwy konne, czyli wozami, czyli wierżchem. O Atletach masz obſzerniey pod artykułem *Athletæ*.

Igrzyſka Olimpiyſkie zaczynały ſię ze wſchodem ſłońca od gonitw pieſzych. Obſzerniey mowiono o nich pod *Curſus*. Naſtępowały ćwiczenia ſzermierzow, to ieſt zapaſki, bitwa pięściami, gra w wielką piłę, *diſcus*. Kończyły ſię te widoki gonitwami konnemi, z pomiędzy wſzyſtkich nay więcey chwały zakładano w ubieganiu ſię wozami. Rownie o tych ieſt wiadomość pod *Curſus*.

Cześć i nagrody oddawane zwycięzcom, wielorakie były. Okrzyki patrzących oznaczały wcześnie ſąd o nagrodach. Wieniec z gałęzi oliwnego drzewa dzikiego i palma, ktore odbierali z rąk iednego z Hellandoikow, to ieſt ſędziow na to wyznaczonych, były nagrodą zwycięztw. Przybranych tym wieńcem i w ręku palmę trzymaiących, prowadzono po całym placu pieſzych lub konnych gonitw. Woźny ogłaſzał imię i narod zwycięzcy, a lud okrzyki z klaſkaniem powtarzał. Kiedy zwycięzca powracał do ſwey oyczyzny, wſzyſcy obywatele na przeciw niemu wychodzili, i odziawſzy go w znaki zwycięzkie, na woz poczworny wſadzali, niby w tryumfie prowadząc w miaſto, nie przez bramę, ale przez wywalinę w murze umyślnie na to zrobioną. Zwyczaynie tryumf Atlety kończył ſię bieſiadą albo koſztem poſpolitym krewnym i przyiaciołom iego daną, albo właſnym iego nakładem nie tylko dla ſwoich, ale i dla wielu z patrzących ſporządzoną.

Procz tych zaſzczytow i nagrod, pozwalano zwycięzcom niektorych ſwobod ſzczegulnych i przywileiow. Naznaczano im płacy rożne z poſpolitego ſkarbu. Uwalniano ich od ciężarow i poſług publicznych miaſtom municypalnym właściwych. Na widokach pierwſze mieyſca poſiadali. W Sparcie krolowie na wyprawach woiennych miewa-

li

li ich przy ſobie. W Atenach żywność im nakładem Rzeczypoſpolitey opatrowano na całe życie. Koniom nawet cześć wyrządzana była, iako czytać możesz pod *Curſus*.

Skoro ſię igrzyſka ſkończyły, przełożeni nad niemi zaraz wpiſywali z pilnością imiona zwycięzcow i rodzay zwycięſtwa. Naypierwey kładziono tych ktorzy w gonitwach pieſzych zwyciężyli. Ztąd dzieiopiſowie licząc lata przez Olimpiady, zawſze zowią ich imieniem zwycięzcy tego rodzaiu.

Nie tylko ſiła i zręczność dawała prawo do nagrod, ale i dzieła rozumu. Sofiſtowie, kraſomowcy i poeci, ſchodzili ſię tam na czytanie piſm ſwoich. Malarze nayſławnieyſi wyſtawiali obrazy; wſzyſtko ſłużyło do okazałości tych wielkich igrzyſk.

Olimpias. Przeciąg czterech lat u Grekow między iednemi a drugiemi igrzyſkami Olimpiyſkiemi, o ktorych w poprzedzaiącym artykule. Tam wyczytaſz, kiedy ſię odprawowały, i iako ie wdziełach znaczono. Przez ten przeciąg lat *Olympias*, Grecy liczyli roki ſwoie. Początek zaś takiego lat rachowania był pod przſileniem dnia z nocą letnim w roku od ſtworzenia świata 3228. a przed Narodzeniem Chryſtuſa 776, podług zgodnieyſzych zdań Autorow. Ta epocha Olimpiadow nayſławnieyſza ieſt u Hiſtorykow.

Opalsa. Swięta Rzymſkie na cześć bogini *Ops* czyli *Cybeli*.

Oraculum. To ſłowo znaczy poſpolicie odpowiedź ciemną i oboiętnego znaczenia, ktorą dawni poganie rozumieli być dawaną o rzeczach przyſzłych i taiemnych od bożkow przez ich poſągi, albo Kapłany. Nazywano też Oraculum mieyſce, gdzie takowe wyroki odbierano, i bożka ktorego ſię pytano. Ze wſzyſtkich ſpoſobow dowiedzenia ſię o woli bożey u Grekow, Rzymian i innych Narodow, naywiękſzy był ten przez wyroki. Kazdy kray, każde miaſto miało ſwoie wyrocznie. Greckie przez długi czas nayſławnieyſze były. Spor ieſt między uczonemi, od kogo te wyroki i przepowiadania pochodziły. Iedni ie czartom po więkſzey części przypiſuią, drudzy wſzyſtkie obłudom i oſzuſtoſtwom pogańſkich popow, Sybil Pithyiſkich kobiet, i tego gatunku innych oſob, ktore dla wyłudzenia pieniędzy, lub ſławy mięſzały ſię do prorokowania przyſzłych i niewiadomych rzeczy. Nie można wątpić że to drugie żrzodło wielu wyrocznic rzetelne było.

Nay-

Nayſławnieyſze wyrocznie były; Delficka, Dodońſka, i iaſkini Trofońſkiey. W Delfach kościoł był Apollina, cały iak powiadaią z miedzi i ze ſpiżu, do ktorego zewſząd ſię gromadnie zbiegano dla wybadywania ſię Pythyi, to ieſt xiężni tego kościoła. Wygodne tam goſpody znaydowali bogaci, a ich dary czyniły dochody oſzuſtow. Były niektore dni oſobliwie wyznaczone do odbierania wyrokow. Ci ktorzy radzić ſię onych przychodzili, od ofiar zaczynali, i ieśli bydlę na zabicie ſtawione nie drzało całe, trzeba było inne przyprowadzić. Kapłani zwyczaynie rzuceniem na bydlę wody, drżenie w nim ſprawowali. Po ofierze Pythya ſiadała na trzynożu ſwoim (*tripos*) i wypiwſzy czarę wody z Kaſtaliyſkiego źrzodła, zdawała ſię cale upoiona i zachwycona, wydawała odpowiedzi zawſze ciemne i nie zrozumiane. Kapłani tamże przytomni, tłomaczami ich byli, a poeci w wierſze ie układali.

Wyrocznia Dodońſka, tak w ſtarożytności wſławiona, nie w kościele dawała wieſzczby ſwoie, ale na otwartym powietrzu i to nie głoſem, ale brząkiem nieiakich naczyń miedzianych. Piſarze nie zgadzaią ſię względem ſpoſobu, ktorym ſię to działo. Niektorzy kładą więcey takich naczyn iako Virgilius, *Dodonæas lebetas*, drudzy iedno tylko. Ci powiadaią, iż w Dodonie były dwie kolumny bliſko ſiebie w iedney linii poſtawione, na iedney ſtało naczynie miedziane nakſztałt kotła *æs Dodonæum;* na drugiey mały chłopczyk z tegoż kruſzcu, trzymaiący w ręku biczyk o wielu pręcikach miedzianych giętkich i łatworuſznych, tak iż wiatr ſprawiał że ow biczyk uderzał w kocioł. Aże wiatry barzo panowały w Dodonie, ten brząk wydawany był we dnie i w nocy. Wrożka, ktora iaſkinię bliſko miała, brząk tłomaczyła na poradę przychodzącym. Jeſzcze i to dziwnego to mieyſce u pogan miało, iż w leſie Dodońſkim, dęby i buki wydawały wyroki przez odgłos za uderzeniem w też drzewa. Wieſzczbiarki tam mieſzkaiące, ktore tłomaczami były, zwano po grecku gołębiami, zkąd poſzło rozumienie, iż gołębie wyroki wydawały.

Wyrocznia iaſkini Tryfońſkiey rownie ſławna i dawna była iak tamte. Za potrzebne miano do odebrania odpowiedzi niektore obrządki, ktorych przeſtąpienie ściągało karę bogow, iak im prawili tamteyſi wrożkowie. Żądaiący odpowiedzi powinien był

wiele bydląt na ofiarę zabiiać, z ktorych oftatni miał być koniecznie fkop. Po ofiarach prowadzony był od kapłanow do dwoch żrżodeł; z tych iedno zwało fię żrżodło zapomnienia, drugie żrżodło pamięci. Pił on z pierwfzego, aby zapomniał wfzyftko co wiedział dotąd; pił z drugiego, aby pamiętał co miał wnet widzieć w iafkini. Potym ukazywano mu pofąg Tryfona, ktoremu pokłon i modlitwy czynił. Do iamy potym go wprowadzano. Wniście do niey ręką ludzką zdziałane, nakfztałt czeluści piecowych było, po drabinie fchodzono; trzeba było mieć kołacz z miodem czyniony na ofiarę. Skoro na pierwfzym fzczeblu ftanął, całe ciało fzło na doł, iak gdyby kto rękami ie ciągnął. Po ten czas w śrzod ciemności dowiadywał fię przyfzłych rzeczy, ktore wyrocznia nie każdemu iednym fpofobem obiawiała: iednym przez ftuch, drugim przez widzenie. Nazad wftępować tyłem trzeba było; fkoro wyfzedł na światło, wrożka pifała na tablicach wfzyftko co on widział lub ftyfzał i tablice zawiefzała na kracie tam blifkiey. To godna uwagi, iż ci wfzyfcy, ktorzy w tym lochu raz byli, zoftali na zawfze pofępnemi i nigdy fię potym nie śmieli.

Rzymianie żadney nie mieli ftawney wyroczni w kraiu Włofkim. Wzmianka tylko ieft o Sybilli Kumeńfkiey od mieyfca *Cumæ* w Neapolitańfkim pańftwie zwanego, ktora przyfzła powiadaią do Tarquiniufza pyfznego, przynofząc mu zbior przepowiedzień o lofie Rzymu i potym zniknęła nigdy fię nie wrociwfzy. Ta Sybilla wyroki fwoie na liściach drzew pifała, rzadko dawała ie żywym głofem. Po zniknieniu iey, Rzymianie wyrokow we Włofzech nie mieli w przypadkach czafem pofyłali do Delfow. Zwyczaynie u nich Augurowie i Arufpices mieyfce wyrocznie zaftępowali.

ORGYIA. Miara Grecka, iedno co Ulna Rzymfka. *Obacz Ulna.*

OSCHOPHORIA. Swięta Greckie poftanowione od Tezeufza na pamiątkę fzczęśliwego fwego powrotu z wyfpu Krety. W te święta odprawowano obchody nofząc na cześć Bachufa i Argany gałęzie winne z gronami.

OSTRACISMUS. Sąd w Atenach przez ktory lud fkazywał na wygnanie dziefięcioletnie tych obywatelow, ktorych fię zbytniey potęgi obawiał, albo ktorych o zamyfły iednowładztwa pofądzał; tak był nazwany od ftowa greckiego *oftra-*

oſtracon, ktore właściwie znaczy ſkorupkę ſpławową; ale w tey okoliczności powinno ſię brać za tabliczkę, na ktorey piſali imię takiego obywatela. Zdaie ſię, iż ani z ſpławow ani z żołwiowey ſkorupy były takie tabliczki, lecz z gliny, gdyż Łacinnicy ſłowo Greckie wykładali przez ſwoie teſtula.

Zazdrość lub nieſnaſki między pewnemi obywatelami, a czaſem ſama zbyt wynieſiona iednego chwała trwożąc obywatelow o złe potęgi użycie, przywodziła ich do tego ſądu. Na zgromadzeniu ludu tym końcem zwołanego, pierwſzeńſtwo trzymali Archontowie z ſenatem. Trzeba było ſześć tyſięcy kreſek, iżby wygnany przez *oſtracyzm* muſiał z miaſta wychodzić.

Takie ſkazanie żadney hańby z ſobą nie nioſło, czaſem znakiem było wielkiey zacności obywatela; gdyż prawo o nim względem ſamych znakomitych mężow uſtanowione było. Przez to też dobra takowych wygnańcow nie ſzły na ſkarb, ani ztą karą gniew i pogarda w poſpolſtwie nie łączyła ſię.

P.

P. Ta litera u Łacinnikow czaſem kładła ſię za B. czaſem za C. W ſtarych napiſach ſamo P. znaczy *Publius, paſſus, patria, pecunia, pedes, pius, plebs, Pontifex, poſuit, præſes, prætor, pridie, princeps, provincia, publicus, puer, primus, pupilla.*

PA. *Pater, patricius, Papia.* PAD. ET. ARR. COS. *Pæto & Arrio Conſulibus.* P. A. F. A. *Poſtulo an ſias auctor.* PAR. *parens, Parilia* i *Palilia, Parthicus.* PAT. *Pater patriæ.* PLC. *Publicus.* PC. *Procurator.* P. C. *Patres Conſcripti*, albo *Patronus Coloniæ*, albo *ponendum curavit*, albo *publice curavit*, albo *pactum conventum* &c PC. PRT. *Præfectus Prætorio.* PD. albo PED. *Pedes.* PEC. albo PEQ. *Pecunia.* PEG. *Peregrinus.* P. EX. R. *Poſt exactos Reges.* P. II. Ꞩ. L. *Pondo duabus ſemis librarum.* P. KAL. *Pridie Kalendas.* POM. *Pompeius.* PPR. *Proprætor.*

P. P. P. C. *Propia, pecunia, ponendum, curavit.* P. R. *Populus Romanus.* P. R. C. *Post Romam conditam.* P R N. *Pronepos.* PS. *Passus* albo *plebiscitum.* PUD. *Pudicus* & *pudica*, albo *pudor.* PUR. *purpureus.*

W liczbach znaczyło sto, a z liniyką na wierzchu czterykroć sto tysięcy. U Grekow p. z kreską z ukośną na gorze znaczy ośmdziesiąt, nadole ośmdziesiąt tysięcy.

PÆNULA. Szata gruba, nakształt opończy, ktorey Rzymianie w deszcz używali, albo poźnieyszych czasow idąc na wieś; wzięli ią od Lacedemończykow. *Pænula* byłą ze skory i w ten czas zwali ią *sportea*; albo też z wełny i to dwoiaka, gładka i kosmata: tego drugiego gatunku zwała się *gausapina*; niby gunia przeciw zimnu nią się okrywali nakształt togi większa iednak; z przodu zapięta była. Białegłowy też ią nosiły.

PAGANALIA. Wieyskie święta *a pago.* Odprawowane na cześć bożkow mieyscowych. Ustanowił ie mądrze Servius, przepisuiąc, aby pewnego dnia wszyscy w każdey wsi schodzili się, ofiary czynili i pieniądz ieden inszego gatunku męszczyzni, inszego kobiety, a inszego dzieci składali. Tych pieniędzy liczba i rożnica dawała przełożonemu nad uroczystością łatwo poznać liczbę, płeć i wielk mięszkańcow. Serwius tym sposobem za iednym weyrzeniem wiedział liczbę obywatelow, stan ich, a zatym moc i potęgę państwa.

PALARIA. Jedno z ćwiczeń żołnierskich, ktore nowo zaciągli odprawiać powinni byli. Stawiano im pal, na ktory uderzać, w ktory bić, i pociski rzucać w koley niby na nieprzyiaciela musieli: cięższego oręża do tego używali; aby im łatwiey było lekszym w potyczkach władać.

PALILIA. Swięta Rzymskie na cześć Pales bogini pasterskiey. Z wielką uroczystością ie odprawowano: procz obrządkow nabożnych i oczyszczenia tak ludu, iako i trzod, obchodzono w ten dzień ktory był 20. kwietnia pamiątkę założenia Rzymu, mniemali bowiem, iż tego dnia początek to miasto wzięło.

PALLA. Szata białogłowska długa aż do ziemi, u Grekow takaż sama zwała się *peplum.* Kładły ią na wierzch sukni *stola* zwaney. Samey tylko płci białogłowskiey właściwa była. W teatralnym stroiu *palla* była szata długa z ogonem, zwano ią też *syrma*, spolna oboiey płci.

PAL-

Palliolum. Płaſzczyk, iako ſame ſłowo wyraża zmnieyſzone z *pallium*. Była to ſzata u Rzymian z kapturem do okrycia głowy nakſztałt mucceta czyli naramiennika. Słabi i zniewieścieli używali go. Kobiety złego życia nośiły ten płaſzczyk chodząc po mieście, żeby ich nie poznano.

Pallium. Szata Grecka, płaſzcz, ktory na wſzyſtko brali, nakſztałt naſzych płaſzczow, ale dłużſzy, barzo zaś ſzeroki. Rzymianie go poźniey używać zaczęli, kiedy i Grekom wolno było Rzymſkie togi nośić, ktora wzaiemna wolność dopiero za prawem Auguſta względem tego danym naſtąpiła; Rzymianie uczciwi nośili płaſzcze koloru białego.

Palmus. Miara, czwarta część dawney ſtopy Rzymſkiey. *Palmus* był czterech palcow; palec *digitus* mnieyſza miara u dawnych była niż cal *pollex*; dwanaście calow czyniło 16. palcow. Grecy dwa rodzaie tey miary mieli: więkſzy *palmus* dwanaście palcow, mnieyſzy, czterech cali Rzymſkich. Pochodzi to od *palma* dłoń. Rownie ſię także czaſem brał *palmus* u Łacinnikow za czwartą część każdey całey rzeczy. *Palmipes* miara iedney ſtopy i iednego palmu, to ieſt ſtopy ćwierci.

Paludamentum. Płaſzcz woyſkowy wodzom właściwy. Nośili go na zbroi ſpięty ſprzączką na ramieniu prawym. Brali oſobliwie paludament wodzowie na publiczne uroczyſtości woyſkowe. Wyieżdżaiąc z Rzymu na wyprawę, ſzli do kapitolium i tam go odbierali.

Panathenaea. Swięto Minerwy w Atenach, na pamiątkę złączenia wſzyſtkich ludow Attyckich. Wſzyſcy ſię na nie ſchodzić powinni byli; ztąd wielkiemi świętami ie zwano. Dzielono ie na więkſze i mnieyſze. Więkſze obchodzono co pięć lat w mieſiącu *Hecatombeon*, ktory na naſz lipiec wychodzi, tak zwany od *hecatombe* ſto ofiar: mnieyſze co trzy lata. Na mnieyſzych troiakie widoki dawane były; gonitw pieſzych i konnych z pochodniami zapalonemi; Atletow paſuiących ſię, i poetow z muzykami popiſuiących ſię dziełami ſwemi o nagrodę. W te święta każda wieś powinna była przyprowadzić wołu na zabicie. Te ofiary i bieſiady ludowi z mięſa pobitych bydląt dane, kończyły uroczyſtości.

Więkſze *Panathenæ* z więkſzą okazałością ſię odprawowały. Procz ofiar, igrzyſk, widokow i bieſiad, czyniono powſzechne obchody, w ktorych

rych nofzona była fzata Minerwy *Peplum*. Szata była biała, bez rękawow i tkana złotem. Starcy czerftwi ieszcze i zdrowi nosili roszczki oliwne. Nie godziło się być na tych obrządkach w szacie iakiegokolwiek koloru.

PANEGYRIS. U Grekow znaczy święto, uroczystość, kiermasz, na ktory się schodzą ludzie z okolicy na odprawowanie igrzysk.

PANICUS TERROR. Tak wyrażali dawni strach nagły bez wiadomey przyczyny wszczęty, i niby dziw iakiś oznaczający. Rozumieli bowiem że bożek leśny Pan, takowe trwogi sprawował.

PANTHEON. Ieden z kościołow dawnych Rzymskich wszystkim bożkom poświęcony, iako wyraża Greckie iego nazwisko. Niepewna ieft czy to Aggrypa zięć Augusta kazał tę pyszną budowę z gruntu wystawić, czyli tylko dokończyć. Architektura przysionku nie zdaie się być iedna z architekturą samego kościoła. Pokrycie przysionku, i sklepienie kościoła spiżem obite było. Drzwi także ze spiżu. Teraz ten kościoł naylepiey z innych starożytnych zachowany, poświęcony ieft Nayświętszey Pannie.

PARASITUS. Z Greckiego *para*, nad i *sitos* pszenica. Dozorca przełożony nad zbożem. To imię nic nie miało upodlaiącego z razu, owszem barzo uczciwe było. Nazywano tak w Atenach pewnych sług ołtarza, do ktorych należał dozor zboża poświęconego, to ieft, zboża, ktore zbierał z gruntow kościołowi, lub bożkowi iakiemu oddanych. Ich także powinnością było, odbierać szczegulne dary na cześć bożkow odnoszone, robić kołacze na ofiary, zawiadować pod czas świąt biesiadami, ktoremi się one kończyły, co u Rzymian Epulonowie wykonywali. Ci urzędnicy ktorych dziesięciu lub dwunastu było, w Atenach wybierani byli z nayznacznieyszych familii, utrzymywani nakładem pospolitym.

Potym imię *parasitus* wzięte było na złą stronę, znacząc pasibrzucha, natrętnego biesiadnika. Plutarch powiada, iż pierwszy Solon to znaczenie dał, nazywaiąc parasitami tych, co nayczęściey się znaydowali na biesiadach z iego ustawy sprawowanych obywatelom, ktorzy znakomitą iaką usługę Rzeczypospolitey uczynili.

Toż samo u Rzymian co i u Grekow *parasiti* byli. Zwyczaynie kuglarskiemi żartami, obmowami się bawili, płacąc swemi śmieszkami, szyderstwy i pochlebstwy obiady. Czasem się

ſię im kiiem lub rzemieniem doſtawało. Dawano im nazwiſka obelżywe, *Flagriones*, ſmagańce *plagipatidæ* od plag ktore znoſili, *duri capitones* od łba twardego na razy. Jedni trzymali ſię iednego ſtoła; drudzy odmieniaiąc ie, biegali za lepſzemi. Panie Rzymſkie miały ſwoie parazytki, ktore ſię żywiły z pochlebiania paniom, chwaląc ich piękność, przymioty, ſtroie, ſprzęty &c.

PARENTALIA. Swięta Rzymſkie od Numy na ubłaganie dusz krewnych uſtanowione, ktore w lutym obchodzono. *Patrz Manes.*

PASSUS. Miara rozciągłości u Rzymian, pieć ſtop wynoſiła. Takich tyſiąc czyniło milę włoſką.

PATER. Oyciec. Imię u Grekow, Rzymian, iako i innych Narodow z przyrodzenia i z praw naywiękſzego poważenia było. Dawali go bogom, panuiącym, urzędom, kapłanom, ſtarcom, zgoła kogo barziey uczcić chcieli. Toż ſamo należy mowić o imieniu matki, ktorego używali na uczczenie bogiń i pań znacznych. Wſzyſcy prawodawcy poczynili uſtawy barzo ſurowe o uſzanowaniu ku rodzicom, o władzy ich nad dziećmi. Rzymſkie prawa w tey mierze ſorowſze od Greckich były. W Greckich Rzeczachpoſpolitych dzieci nie byli obowiązani zoſtawać pod władzą oycow, ieno do krotkiego czaſu, albo do ożenienia ſwego, albo poki nie byli wpiſani w liczbę obywatelow. Kary z prawa naznaczone za niepoſłuſzeńſtwo dzieci ku rodzicom, były lekſze, niż w Rzymie. Naywięcey kiedy dopuſzczały oycu wypędzić z domu, albo wydziedziczyć ſyna. W Atenach oyciec nie kontent z ſyna, ſzedł do Archonta przekładaiąc mu ſkargi ſwoie. Jeżeli ten urzędnik za ſprawiedliwe ie uznał, woźny w zgromadzeniu ludu obwoływał, iż ten obywatel nie uznaie tego za ſwego ſyna. Od tego czaſu ſyn przeſtawał być dziedzicem oyca i zoſtawać pod iego władzą, ale nie przeſtawał być obywatelem. W niektorych miaſtach Greckich, prawo kazało ucinać rękę temu, ktoryby ſię ważył uderzyć oyca: w inſzych kamienowano takiego. Solon nieuſtanowił żadnego prawa przeciw oycoboycom, z tey przyczyny iak mowi Cicero, że nierozumiał, żeby ſię tak złośliwy człowiek znalazł.

Prawa Rzymſkie dawały oycu zupełną władzę nad dziećmi, a to przez całe tych życie: dozwalały im za naymnieyſzą urazą wypędzać ich z domu, wyſyłać na wieś dla ſpra-

ſprawiania ziemi, wydziedziczać; a za cięższe wyſtępki iako zelżenie lub uderzenie oyca, mogli przedawać dzieci, do więzienia wſadzać, okować, rozgami chłoſtać i gardłem karać kiedyby chcieli, a to choćby iuż ſynowie na urzędzie iakim byli, lub znacznemi ſię przez zaſługi ſtali. Oſobliwa kara na oycoboycow uſtanowiona była. Zawiązywano im oczy i zaſzywano ich w wor ſkorzany, razem ze pſem, małpą, kogutem, zmiią i tak w morze lub rzekę rzucano. Ztąd ſzło że w Rzymie daleko podległeyſze rodzicom dzieci były niż w Grecyi.

Patritius. Romulus z ludu Rzymſkiego wybrał ſzlachetnieyſzych, bogatſzych, zaſługami znakomitſzych i od innych obywatelow oddzieliwſzy ich, nazwał *Patres*. Od tych rodem pochodzący, *Patritii* zwani. Inni wſzyſcy bez względu na bogactwa i urodzenie, ktorzy z tamtych familii nie ſzli *plebeii*. Przez długi czas ſami Patrycyuſzowie do ſenatorſkich godności i urzędow Rzeczypoſpolitey przypuſzczani byli, oni ſami *jus imaginum*, prawo trzymania w domu obrazow przodkow ſwoich mieli.

Po uſtanowieniu cenſorow, gdy ci uchwalili, iż do poſiadania ſenatorſkiey godności trzeba było mieć maiątku nieruchomego ośmkroć ſto tyſięcy ſeſtercyow, wiele Patrycyuſzow, ktorzy mniey mieli, rugowano z ſenatu. Ale nie utracali przez to zaſzczytu Patrycyuſzow, i do naywyżſzych doſtoieńſtw prawem urodzenia doyść mogli. Ztąd ſię widzieć daie, że Patrycyusz ani ſenator, ani na żadnym urzędzie nie zoſtaiący, do ludu należał, nie był iednak plebeiuſzem. Tu należy obaczyć artykuł *Nobilis*.

Patronus. Zwyczaie ſtarożytnych względem patronow i klientow, ich obowiązki wzaiemne ſą opiſane pod *Cliens*.

Pauperes. Ubodzy. W Lacedemońſkiey Rzeczypoſpolitey, iako bogatych tak i ubogich nie było. Każdy w domu ſwoim miał ſpiżarnie i piwnice publiczne, z ktorych każdemu dawano ſamym ſię względem potrzeby i pracy każdego rządząc. Zabawy i roboty obywatelow, każdego ſiłami i przemyſłem miarkowano.

W całey Grecyi chociaż nie we wſzyſtkim ſpoſob poſtępowania Spartańſki był wzięty, to iednak powſzechnie zdanie panowało, iż prożniactwo i gnuſność ieſt matką uboſtwa i nędzy. Prożnuiących, a iak oni mowili, brzuchy gnuśne nazywali

zywali złemi i niebeſpieczemi zwierzęty. Był ſąd o prożniackie życie, i na przekonanych kara śmierci. Plato ułagodził to prawo przeſtaiąc na wygnaniu takich z Rzeczypoſpolitey. I nie przez niedoſtatek ludzkości tak ſię Grecy rządzili względem żebrakow przez bezczynności i gnuſność w ten ſtan popadłych, bo nie było nad nich uczynnieyſzego i litościwſzego narodu; lecz przez ſłuſzność przyrodzoną: tym, ktorych ſtarość opuſzczona, choroba, albo nieprzeyrzany przypadek o nędzę przyprawił, wſzelkie uſługi i pomocy czynili.

W Atenach tacy ubodzy niedołężni odbierali codzień ze ſkarbu po dwa obole na wyżywienie. Każda familia pilno czuwała około wſpomagania krewnych i iakokolwiek ſpowinowaconych; a naywięcey ſtarania łożyła, aby ochronić od uboſtwa, ktore za gorſze od śmierci poczytywali. Pod czas ofiar, oſobliwie tych, ktore co mieſiąc bogatſi czynili bogini Hecate, nie tylko reſzty bydląt pobitych, ale i chleb i inne żywności doſtawały ſię ubogim.

Rzymianie rownie o żebrakach, iako Grecy myśleli, maiąc ich za ſzkodliwych poſpolitemu dobru. Jedna z przednich ſpraw cenzorow była czuwać około włoczęgow, kazać ſobie oddawać ſprawę od każdego obywatela czym ſię bawi, co oni zwali, *rationem otii & negotii reddere.* Ktorzy ſię winnemi pokazali, ſkazywano ich na kopanie kruſzcow, drog robienie i tym podobne prace. Każdy ſtan miał ſwoie roboty. Nieczynność nie była przywileiem ſzlachty i maiętnych, ale była hańbą publiczną. Za źle łożoną dobroczynność poczytywali, być hoynym na prożniakow i leniwych.

Daie ſię widzieć z autorow, iż u Rzymian mało było uboſtwa. Bo mieli uſtanowienia ſwoie względem ratowania familii podupadłych; a nie cierpieli żebrakow, chyba ſkaleczonych i bez zdrowia cale; i to niepozwalali w kościołach im żebrać: zwyczaynie zbierali ſię i ſiadali po drodze z oſtyi do Rzymu, we dni święte pełno ich bywało, bo podług praw Rzymſkich w każdą uroczyſtość powinni byli maiętnieyſi dawać iaką pomoc nędznym. Doſtawały ſię tym żebrakom ścierwa zwierząt pobitych na igrzyſkach cyrceńſkich. Nie wolno było żebrakom podpiſywać teſtamentu. Nic ſprawiedliwſzego iako pogarda tych ubogich, ktorych prożnowanie, piiańſtwo, nierząd,

rząd, zbytki, do tego ſtanu przywiodły.

PEDES. PEDITES. Pieſzy żołnierz. Piechota. *Masz o tym pod artykułami Equites. Legio.*

PELTA. Jeden gatunek tarczy. Mała była, letka i kſztałt mieſiąca miała. *Peltatos* nazywano tych, ktorzy noſili taką tarczę.

PEREGRINITAS. Był to ſtan człowieka, ktoremu odięto tytuł obywatela Rzymſkiego. Ten ktory ſobie przywłaſzczał zaſzczyt obywatela, nie maiąc go w rzeczy ſamey, był ſądzony *reus peregrinitatis*, i za karę przedawany.

PEREGRINUS. Cudzoziemiec. W Grecyi, a mianowicie w Atenach cudzoziemcy prawie ſami kupcami i handlarzami byli, nie używali zaſzczytow obywatelſkich, nie mogli mieć urzędow. Trzeba było każdemu cudzoziemcowi obrać ſobie kogo z obywatelow, pod ktorego ſię opiekę udawał. Związki między niemi podobne były iako klientow i patronow w Rzymie. Każdy cudzoziemiec płacił do ſkarbu publicznego dwanaście drachm na rok, około dzieſięciu złotych naſzych. O wielkiey ku gościom i obcym ludzkości dawnych, masz pod *hoſpitalitas.*

W Rzymie, gdzie wielu cudzoziemcow było, iędnych na krotki czas dla ſprawy iakiey przybyłych, drugich oſiadłych, rownie iak w Grecyi niepozwalano zaſzczytow obywatelſkich obcym; ale też żadnych podatkow nie płacili, po krewnych dziedziczyć, nić ſię nieopłacaiąc ſkarbowi mogli, i tyle wolności używali, iż im ſię nagradzało nie być obywatelami. Zdarzali ſię cudzoziemcy tak o dobro poſpolite gorliwi, że wſzyſtko dla niego łożyli. Gdy ſię cudzoziemcow liczba namnożyła, poſtanowiono na odſądzanie ich ſpraw drugiego prætora, *peregrinus prœtor* nazwanego.

Papius trybun poſpolſtwa wydał prawo, przez ktore z miaſta wſzyſtkim cudzoziemcom uſtąpić kazał. Prawo to nieludzkie, i ktore długo mocy mieć nie mogło, ſprawiedliwie nagania Cicero.

PERIPATETICI. Była to ſekta filozofow uczniow Aryſtotelesa tak nazwanych od ſłowa Greckiego znaczącego przechodzić ſię. Ta ſekta ſamym tylko imieniem rożna od akademikow, iednego zdania względem naywyżſzego dobra ſzczęścia była. Jeden nauki ſwoiey około tey rzeczy fundament mieli: to ieſt, iż do naywyżſzego ſzczęścia trzeba żyć podług natury, zgodnie z na-

z naturą, *ſecundum naturam vivere.* W czym tłomaczyli ſię w ten ſpoſob: ponieważ mowili człowiek ſkładał ſię z duſzy i z ciała; żeby zatym mogł być iak nayſzczęśliwſzym, trzeba mu oſiągać wſzyſtkie dobra duſzy i ciała, i to nazywali żyć podług natury. Czyniąc dalſze w noſzenie, za rzeczy do ſzczęścia należące kładli, zdrowie, doſtatek, dobrą ſławę, cnotę, mądrość, i tym podobne korzyści; w liczbę nieſzczęść, chorobę, uboſtwo, hańbę, wyſtępek, głupſtwo. Kładli iednak daleko wyżey dobra duſzy, wyznaiąc, iż z temi ſamemi można być ſzczęśliwym bez drugich, lecz nie zupełnie.

Pes. Stopa. Miara rożległości u Grekow i u Rzymian. Stopa Rzymſka miała iedenaście calow francuzkich; Grecka zaś iedenaście calow i pięć linii. Stopa Rzymſka wynoſi na naſze połłokcia.

Petaurista. Aktor na ſcenie, ktory ſię nagle i wyſoko podnoſił na powietrze, za pomocą machiny nazwaney *petaurum*, na ſprężynach ſporządzoney.

Pharos. Wieża tak nazwana od wyſpy Pharos, na ktorey poſtawiona była z rozkazu Ptolomeuſza Filadelfa. Na wierzchołku tey wieży, ktorą policzono między ſiedmią cudow świata, była latarnia dla świecenia w nocy okrętom żegluiących koło brzegow Egipſkich, gdzie wiele ſkał i piaſkow było. To imię potym dano wſzyſtkim takowym wieżom.

Philosophia. Znaczy miłość mądrości. Nauka filozofii, nie wchodząc w wyżſze iey początki, ktore z rozumu ſamego i uważania rzeczy wypłynęły, z Grecyi przeſzła do Włoſkich kraiow i do Rzymu.

Naprzod prawie na ſamey moralney przeſtawano, przydano dyalektykę, niby myślenia i mowienia ſztukę, poźniey fizykę, metafizykę i teologią, w ktorych o rzeczach ſtworzonych, o prawdach powſzechnieyſzych wyprowadzaiąc ie z ſzczegulnych, i o Bogu mowiono. Jakie tych części poſtępki i odmiany były, z krotkiey o rożnych filozofiach, i ich ſzkołach wiadomości widzieć można.

Ludzie kochaiący mądrość i uczcący ſię tego wſzyſtkiego co ſię do obyczaiow ściąga, naprzod nazwani byli *Philoſophi.* Pierwſi Grecyą z grubiańſtwa i ciemności wyprowadzili *ſophiſtæ, mądrzy uczeni.* Jeſzcze do tego nazwiſka nie było przywiązane znaczenie wzgardy, iako poźniey, kiedy ſofiſtami

wy-

wykrętnych lub prożnych mowcow nazywano. Pitagoras maiąc imię mędrca za zbyt pyszne, obrał nazwisko lubiącego mądrość, przyiaciela mądrości; ktore to nazwisko potym wszystkie filozofow szkoły zatrzymały. To uważać należy, iż zaczynaiący filozofować, otwieraiący swoie szkoły, iuż znaydowali w ludziach, zdanie o nieśmiertelności duszy wkorzenione, i na tym gruncie nauki swoie zasadzali.

Nauka pierwszych sofistow zawierała się w krotkich sentencyach obyczaiowych. Nie mieli ani związku nauk, ani szkoły. Wkrotce porobiły się sekty albo szkoły rozmaite filozofow w iednym prawie czasie, Jońska założona od Anaximandra. *Italica*, włoska od Pytagoresa. Eleotycka od Xenofonta. Rożnicę szkoł rożność nauki czyniła. Te szkoły po wielu mieyscach miane, zebrały się wszystkie w Ateny za czasow Sokratesa i Platona.

Sokrates, ktory iuż zebrał ostatki prawie upadłey szkoły Jońskiey, sądząc za pożytecznieyszą ludziom obyczaiową filozofią, sądząc ią za łatwieyszą dla pospolitości niż fizykę, całe staranie swoie na iey podawanie obrocił. Filozof mądrości i cnoty pełen.

Plato Sokratesa uczeń filozofią dotąd niemaiącą żadnego składu całkowitego, ale że tak rzekę rozsypaną, w iedno ciało zebrał. Trzymał się mistrzow i wzorow swoich: co do fizyki Pytagoresa szkoły Włoskiey; co do moralney, Sokratesa szkoły Jońskiey; co do dyalektyki, Zeuxesa szkoły Eleatyskiey. To Platona dzieło powszechną w Grekach wzbudziło żądzę do filozofii, każdy chciał być filozofem. Ateny miały ich wiele. Wkrotce szacunek ku Pytagoresowi i Sokratesowi się zmnieyszył, gdy nowemi być przestali. Wielka moc rodzących się sekt przytłumiła filozofią. Sposob uczenia Sokratesa nieprzyiaźny sporom, uczący przez rozmowy, i zbiiaiący przez wyśmiewanie fałszu i błędu zniszczony został. Szkoły między sobą dzieliły się i rożniły podług rozmaitych względow i namiętności swoich nauczycielow. Themistius i Varro liczyli ich na trzysta. Znaiomsze były akademikow, ktorzy się na dawnych i nowych, a ci znowu na trzy sekty dzielili, perypatetykow, stoikow, cynikow, epikureyczykow, pyrromiyczykow &c. Dyalektyka i moralna filozofia naybarziey ich dzieliła w rozmaite zdania. Mniey o bostwie mowili, częścią iż tę naywyższą naturę za

oto-

otoczoną ciemnościami poczytywali, częścią że wielu niezbożność oboiętnemi w tey mierze czyniła.

Wszystkie sekty to sobie spolnego miały, iż ich mędrcy szukali być zupełnie szczęśliwemi; ale na czymby się prawdziwa szczęśliwość zasadzać miała, w tym zgodzić się nie mogli; wiele o tym mowili, wiele pisali. O każdey z przednieyszych sekt masz osobne artykuły.

W Rzymie szkoły filozofow nie były znane aż do podbicia Macedonii. W ten czas smak umieiętności i kunsztow wprowadził się do Rzymu, a filozofowie rożnych sekt zbiegać się z całey Grecyi zaczęli. Wzmagały się coraz wsparte mocnemi obrońcami i uczniami. Odmiany ich wzrostu lub upadku, szły za odmianą obyczaiow, i okoliczności. Zrazu dawni i prawdziwi filozofowie, wielkie poważenie przez wysoką mądrość, obyczaiow czystość, stałość serca w wszelkich przypadkach, i pogardę zyskow sobie iednali; ale poźniey stali się wyśmiewania i pogardy celem, gdy ich widziano prożnych i pysznych, a oraz pochlebcow, i podle się przed panami czołgaiących, chciwych zbogacenia się, przedaiących i niby handluiących nauką. O wielu tamtych wiekow filozofach mowić można, iż byli oszusty i obłudnicy, ktorzy nic filozofskiego procz płaszcza i brody nie mieli.

PICTURA. Pingendi Ars. Sztuka malarska. Ta sztuka iako i inne w początkach swoich prosta, gruba, niedoskonała była. U Grekow malowano naprzod osoby tylko bokiem; co łatwiey było, ale ani rąk, ani nog, ani innych części wydawać dobrze nie mogł ten sposob, żadnego ruszenia w wyobrażeniu nie widziano. Pierwszy Cimon postrzegł potrzebę, aby malowanie rożny układ, i znaczenie członkow dawało. Zaczął od głowy, w rożne wyrażenia ią maluiąc, co potym i względem innych części czynił. Tenże Cimon wydanie fałdow i rożnego szat ułożenia wprowadził. Poczuł potrzebę anatomii do malarstwa, i pierwszy udał żyły w ciele i muskuły. W iego ślady pośli malarze dążąc do wydoskonalenia tey sztuki. Z tym wszystkim iey postępki nie były rowne co do użycia farb, iakie iuż były względem rysunku. Naprzod cały obraz iedną tylko farbą malowali; powoli zaczęto łączyć i mięszać cztery tylko kolory: to iest biały z melos, żołty Ateński, czerwony synopiyski, i prosty czarny. Temi to czterema kolorami malowali Melantes, Apel-

Apelles i inni naylepſi malarze Greccy ſwoie nieśmiertelne dzieła. Potym za wydoſkonaleniem używania farb, Grecy brali do ſwoich robot rożne ziemie i inne przyprawy chimiczne, z tą od naſzych rożnicą, iż teraźnieyſze farby rościeraią z oleiem, u nich zaś z białkami iaia, gumą, i innemi kleiowatemi rzeczami. Kolory ich były barzo wyſokie i żywe.

Troiakim ſpoſobem malowali dawni. Naywziętſzy był rodzay malowania *pictura encaustica* zwany. Używano w nim woſku farbami zaprawnego: ale iak ſobie z tym malarze poſtępowali, wiele ieſt domyſłow autorow, żadney pewności nie masz. Drugi farbami wodą lub gumą rozprawionemi. Trzeci na murze świeżym. Nie mamy wiele dzieł ſtarożytnych malarſkich, przynaymniey nie mamy naylepſzych, żebyśmy o ſtopniu, do ktorego ta ſztuka doſzła, ſądzić mogli. Przywiezione za Auguſta do Rzymu malowania ledwie rozeznane być mogły, tak ſpełzły farby. Dawni malowali obrazy na deſkach, zkąd u Łacinnikow obrazy *tabulæ* ſię zowią.

Nayſławnieyſi Greccy malarze byli, Appollodon z Aten, Zeuxes z Heraklei, Parrhaſius z Efezu, Apelles z wyſpu Cos, ktory to naywięcey ſię do wydoſkonalenia tey ſztuki przyłożył i robotą i piſmami ſwemi.

Rzymianie zawſze poźnieyſi, zawſze poślednieyſi w ſztukach i kunſztach, nawet w oſtatnich Rzeczypoſpolitey czaſach, gdzie wymyſł i zbytek panował, nie mieli dobrych malarzow, ani dobrych malowań. Pogardziciele ſztuk, ſamym ie niewolnikom lub wyzwoleńcom, ktorzy prawie wſzyſcy cudzoziemcy byli zoſtawiali. Greckie obrazy zdobiły ich pałace, i to długo ſię na nich nie znali. Kſztałt ich rządu był tey względem kunſztow oboiętności przyczyną. Każdy obywatel miał ſię za rządcę świata, każdy zabawiony był publicznemi ſwoiey oyczyzny ſprawami.

PILA. Piła, piłka dogrania. Gra ta i ćwiczenie przez nią ſił i zręczności u Grekow nazywała ſię *ſphæriſtica* od *ſphæra*, dla okrągłości gałki lub piłki. Mieyſca na to ćwiczenie naznaczone zwały ſię *ſphæriſteria*. Graiący i uczący ſię tey gry *ſphæriſtici*. Zdaie ſię być ta gra barzo dawna. Homer czyni ią zabawą ſwoich bohatyrow. Niektore gry w piłkę nie można było czynić, tylko na otwartym powietrzu i w mieyſcach obſzernych, iakie były ulice drzewami ſadzone

a' nie zamknięte z wierzchu, *Xysta* zwane; niektore zaś w wielkich salach gymnazyow.

Piłki były ze skory wyprawney miękkiey, albo z wełnianey materyi zszyte nakształt worka napełnione czasem pierzem, lub wełną, czasem piaskiem, ziarkami figowemi, mąką. Rzucano ie pięścią albo dłonią. Rożney grubości bywały. Wielkość ich i sposob rzucania czynił rozmaite rodzaie tey gry. Procz pięści lub dłoni, co nayzwyczayniey sza była, rzucali ieszcze nogą. Czasem okręcali sobie ręce rzemieniem nakształt rękawicy, zwłaszcza gdy trzeba było rzucać w wielką piłę, iak teraz są palony. Służyły dawnym te naramienniki zamiast naszych rakietow.

Rożne, iak się rzekło gry były tego rodzaiu. Jedna gra w małę piłkę nayzwyczayniey sza, ktorą lekarze dla zdrowia radzili. Ta znowu na trzy kształty się dzieliła. Naprzod grali w małą barzo piłkę, stoiąc blisko siebie i nierusząiąc się z mieysca, zawsze odrzucaiąc piłkę iedni do drugich. Powtore, w większą trochę piłkę graiący, stawali iuż daley od siebie, i podrzucaiąc piłkę iedni z drugiemi się zbiegali, uganiaiąc się do podrzucenia iey, gdy się od ziemi albo ściany odbiiała. Po trzecie, w większą iesz cze piłkę grali rozstawuiąc się w znaczney odległości, na dwie części się dzielili, iedna stawała nierusząiąc się z mieysca, i piłkę do drugiey rzucała; druga dla złapania iey rożnie w tę i ową stronę się ubiegała. Grecy mieli i inne procz tych sposoby grania w małą piłkę, ktore nie były znaiome Rzymianom, wyiąwszy ieden o ktorym mowić się będzie.

Drugi gatunek gry był w wielką piłę w palona wypchanego. W nią graiący trzymali ręce podniesione wyżey głow, i stali na palcach, aby złapać mogli palon po nad głowy lecący. To granie trudne i morduiące było.

Trzeci rodzay sferystyki u Grekow był w dużego palona dętego, iak są teraźnieysze. Do tey gry używali rzemieniow okręcaiąc sobie ręce. Zbyt trudziła ta gra gwałtownym mordowaniem, dla tego lekarze zakazywać iey zwykli byli.

Corycus, gra zależała na tym: zawieszano u powały na sznurze wor mąką, lub ziarnami figowemi dla słabszych, piaskiem dla silnieyszych nasypany. Ten wor spuszczony był, tak iż do pasa graiących przychodził. W ten czas graiący każdy w koley brał go w ręce, i popychał co miał siły

na-

naprzeciw drugiego, ile długość ſznura pozwalała, idąc ſam za worem; tamci ſię umykali, potym biorąc wor popychali go ze wſzyſtkich ſił na przeciwnika, ktory ſię naſtawiał pierſiami, ręce maiąc rozciągnione, albo za plecy założone. Byle ſię ktory zapomniał lub opuścił, padał uderzony. Lekarze barzo radzili to ćwiczenie na ſtracenie otyłości, radzili ie także trędowatym.

Rzymianie, ktorzy Grekow w budowaniu ſwoich cieplic i Paleſtr naśladowali, ćwiczenia także sferyſtycznego używali. Mocno tę grę lubili Rzymianie, i nawet w domach ſwoich w nią grywali. Cztery gatunki piłki u nich było. Palon dęty, *follis*, ktory dwoiaki był; ieden więkſzy, ktory rzucali ręką rzemieniem okręconą *follis pugillaris*; drugi maleńki *folliculus*. Tego dla lekkości używały oſoby nawet ſłabe, dzieci i ſtarzy. Piłka troygraniaſta, *pilla trigonalis*, nie dla kſztałtu ſwego, gdyż była okrągła, ale że trzech graiących rozſtawiali ſię w tryanguł, wzaiem ſobie piłkę odrzucaiąc. Ten ktory nie złapał iey, albo upuścił, przegrywał. Piłka wieyſka, *pilla paganica*, nie tylko od wieśniakow, chociaż naywięcey od nich, używana. Była pierzem miękkim ale barzo nabitym wypchana; wielka i mocno twarda, trudna do grania była. Piłka nazwana *arpaſtum* albo *Hirpaſtum* od Greckiego słowa wyrywam znaczącego, że ią ſobie iedni drugim wyrywali. Dzielili ſię graiący na dwie części, i w rowney odległości od linii we śrzodku ſkreśloney ſtawali. Na tey linii kładli piłkę, za graiącemi znowu były linie oznaczaiące granice. Dopiero iedna ſtrona przybiegała do śrzodkowey linii, i chwytała piłkę, aby ią za iedną z linii owych granicznych zarzucić mogła; druga zaś ſtrona broniła piłki i ſobie ią wyrywała. Było to nakſztałt potyczki, w ktorey ſzturchali ſię i wywracali iedni drugich. Ta ſtrona ktora częściey piłkę za linie zarzuciła, wygraną miała. Nayczęściey we trzech grywali.

Mowi ieſzcze ieden ſtary napis o piłce ſzklaney, a Plinius wſpomina, iż były takowe piłki. Gra w tym była, aby nie dopuſzczać tey piłce paść na ziemię. Graiący mieli obie ręce wznieſione, iedną chwytali, a drugą podbiiali tę piłkę.

P i l a. Pilorum. Figury człowieka z wełny zrobione, iakie ofiarowano bożkom domowym *Lares* pod czas świąt *Compitalia*. Zrazu na ofiarę tym bożkom zabiiano dzieci ma-

maleńkie, ale Brutus wypędziwſzy krolow, znioſł ten dziki zwyczay, na mieyſce ich rzeczone figury naznaczaiąc.

PILEUS. Czapka. To nazwiſko poſzło od *pilus* włos, iż z włoſow czapki robiono; były i ſkorzane. Kſztałt dawnych czapek był albo okrągły nakſztałt ſzyſzaku, zkąd poſzło imię *Galerus* od *galea;* albo czubato nakſztałt głowy cukru; kolor także rozmaity im dawano. W pierwſzych Rzeczypoſpolitey czaſach Rzymianie chodzili z odkrytą głową, albo dla ochrony od deſzczu i zimna oſłaniali ſię połą togi, iako widać na ſtatuach i medallach dawnych. Czapkę brać, *pileum capere*, znaczyło wolności nabywać, mowiono tak o niewolnikach, ktorych wyzwalano.

Pileus Paſmonicus zwano rodzay czapki ſkorzaney.

Pileus Theſſalonicus. Czapka po Teſſalońſku zrobiona. Miała brzegi i niby ſkrzydła ſzerokie, dla zaſłonienia od ſłońca i ochrony od deſzczu. Grecy też mieli czapki, ale tylko chorzy, ſłabi używali ich wychodząc z domu. Macedońſkie czapki *Cauſia*, z ſierci lub wełny mocno ubitey tłoczone, bo ſłużyła im nawet za przyłbicę.

PILUM. Spiſa, rohatyna, broń zwyczayna Rzymſkich żołnierzy barzo ciężka, iż do robienia nią trzeba było wielkiey ſiły. Składała ſię z drzewa tak grubego, żeby pięść tylko obiąć mogła, a na cztery łokcie długiego, i z żelaza, ktore trochę więcey iak cal ſzerokości, a trzy łokcie długości miało: połowa iego do drzewca przybita była, a połowa wychodziła oſtro ſię kończąc: przy końcu były dwa haczki do rozſzarpania. Zołnierze używaiący tego oręża, zwali ſię *Pilani.*

PIRÆUM. Port Ateńſki. Chociaż miaſto Ateny od morza oddalone było na czterdzieści ſtadiow, na milę naſzą i ćwierć, atoli miało trzy porty dość bliſko ieden drugiego; nazywano ie *Mumichia*, *Phalera*, i *Piræum.* Ten zaś był naywiękſzy i naywygodnieyſzy, przeto też Ateńczykowie za radą Temiſtokleſa na ow czas Archonta, tam przenieśli ſwoią armatę wodną, i przedſięwzięli ten port złączyć z miaſtem przez dwa długie i mocne mury foſſami obronione. Mury te były z wielkich cioſowych kamieni ołowiem i żelazem ſpoionych. Port łańcuchem ſię zamykał. Cała ta wielka robota we dwoch leciech ſkończona była. Poźniey Ateńczykowie wzdłuż między temi murami powyſtawiali ſpichlerze, ſkłady towarow, zbro-

iownie, amphiteatra, rynki &c. Część tych murow zburzona pod czas woyny Peloponezkiey, naprawiona była przez Konona wodza Lacedemońſkiego. Ale ta wielka pamiątka potęgi Ateńſkiey, zupełnie znieſiona zoſtała od Sylly, pod czas woyny przeciw Mitrydateſowi.

PISCATUS. Ryb łowienie. Rybołoſtwo tak dawnym ćwiczeniem ieſt, iak i myśliſtwo. Ludzie nad morzem lub rzekami żyiący, dali początek ſztuce i handlowi rybiarſkiemu. W Grecyi rybakow wielka moc była, wielka też mnogość ryb dowożona do miaſt. Łowiono ryby w morzu i rzekach iak u nas ſieciami wielkiemi, włokami, wędkami.

U Rzymian ryb łowienie w wielkim używaniu i w większym niż myśliſtwo było. Lubili oni barzo ryby, nigdy prawie bez nich nie mieli ſtołu. Ich domy wieyſkie po większey części położone były po nad morzem, zkąd ſprowadzali wody w wielkie ſadzawki barzo koſztownie i pilnie robione napełniaiąc ie wſzelkiego gatunku rybami. Były w Rzymie święta i igrzyſka rybiarſkie, *ludi piſcatorii*, ktore corocznie w czerwcu odprawowano z tamtey ſtrony Tybru.

PITTACIUM. Napis, tabliczka z napiſem, ktorą przylepiali do butelki znacząc iaki napoy, iakie wino było. Inni autorowie rozumieią też przez to imię tabliczki ſmołą oblane, na ktorych piſano rożne obwieſzczenia i przeſtrogi.

PLAGIARIUS. Tak zwano tego, ktory ſię ważył przedawać lub kupować wolną oſobę, albo ktory odmawiał, przedawał, kupował, u ſiebie zatrzymował cudzego niewolnika. Prawo Fabiuſzowe ſkazywało takiego na winę pieniężną.

PLATENSES LUDI. Igrzyſka u Grekow odprawowane co pięć lat w Platei mieście Boecyi; w ktorych biegali cali uzbroieni około ołtarza Jowiſza. Nagrody były znaczne dla zwycięzcow w tych gonitwach. Igrzyſka Plateńſkie nazywano igrzyſkami wolności, z przyczyny ſławnego zwycięſtwa, ktore Grecy tego dnia nad Perſami odnieśli. Procz tego na tęż ſamą pamiątkę czyniono co rok ofiarę wielką Jowiſzowi uwolnicielowi pod czas powſzechnego ſeymu Grecyi.

PLEBEII. Ludzie z poſpolſtwa. Co w Atenach i w Rzymie było poſpolſtwem, powiedziano pod artykułami *Nobiles* i *Patricii*. Pod tym oſtatnim, masz rożnicę między *populus* i *Plebs*.

PLU-

Pluteus. Było to pokrycie nakształt szyszaku plecione z łoziny i powleczone skorą wołową zmoczoną, ktorym się żołnierze okrywali, gdy szli tłuc mury nieprzyiacielskie. Była to także szopa woienna, iak *Vinea*, zrobiona także z krat łożowych, pokryta skorami świeżemi, na trzech kołach, dwoch pobocznych, a iednym we śrzodku. Ta szopa służyła do zasłonienia żołnierzy pod mury podstępuiących od pocisków nieprzyiacioł.

To słowo *Pluteus* znaczyło ieszcze ten kray łożka, ktory iest z strony muru, przeciwny kray zowie się *sponda*. Dawni stawiali łożka wzdłuż bokiem przy murze. Zona miała mieysce od muru.

Jeszcze *Pluteus* była połka, na ktorey książki, pisma, i głowy ludzi sławnych kładziono.

Poenæ Militares. Kary żołnierskie u Grekow były barzo surowe. Lacedemończykowie zrzucali z stopnia na iakim żołnierz zostawał, i wieczną hańbą znaczyli tego, ktoryby albo uszedł z pola, albo iaki znak boiaźni pokazał. Ogłaszano takiego za niezdolnego do żadnych urzędow, z schadzek i widokow rugowano, odbierano mu żonę, ktorą komu innemu dawano; każdemu wolno było bić go, znieważać go na każdym mieyscu. Niemogł się nigdzie inaczey pokazać tylko w brzydkich i podartych szatach z brodą na poł ogoloną. Czasem musieli tacy nikczemni żołnierze stać kilka dni na placu z tarczą. Za wstyd miano wchodzić z nim w małżeńskie związki albo w powinowactwo. Tak byli pogardzeni, iż nikt nie chciał przyimować ich do sal pospolitych, ani żołnierze do społnego mięszkania.

W Atenach, kto się zbraniał nosić broni, zakazane sobie miał wniście w zgromadzenia publiczne, na widoki, do kościołow. Ci, ktorzy oddali oręż nieprzyiacielowi, wieczney hańbie i niesposobności do urzędow podpadali. Smiercią karano tych, ktorzy rzucili tarczę dla uciekania, albo z mieysca swego pod czas utarczki uszli. Ktorzy zaś utracili tarczę albo swoią winą, albo że im nieprzyiaciel wydarł, musieli płacić pewne grzywny i od służby odsądzeni byli.

Rzymianie mieli podług wymiaru występku kary żołnierskie wyznaczone. Rzadko na gardle karano. Były iedne kary na całe woyska lub roty, były inne dla każdego z starszyzny, i w szczegulności dla żołnierza.

Czasem dosyć było na iednym słowie z pogardą, albo z okazaniem buntu powiedzianym, żeby wodz całe roty karał iuż to wyłączaiąc ie od uczestnictwa łupu, iuż na stronę od innych oddzielaiąc, i nieużywaiąc ich do bitwy, iuż nakazuiąc im roboty około okopow w iedney tunice i bez pasa; co wielce sromotna była, bo zwyczaynie żołnierze takowe prace czynili w zbroi i z mieczem u boku. Często kazano im stoiąc ieść, gdy drudzy siedząc iedli.

Kiedy połk iaki albo rota uciekła z placu pod czas sprawy, albo nieposłuszeństwem przeciw wodzu wykroczyli, dziesiątego z pomiędzy nich karano śmiercią w oczach całego woyska; drudzy zaś skazani byli, albo ięczmień zamiast pszenicy na żywność odbierać, albo obozować za okopami, wystawieni na większe niebespieczeństwo od nieprzyiaciela. Bunty żołnierskie karano znosząc cały połk lub rotę z hańbą na zawsze, i niemożnością służenia Rzeczypospolitey w woysku, z zakazem, aby w Rzymie, a czasem w całych Włochach niepostali.

Dla urzędnikow woysk, lub prostego żołnierza, było występkiem gardłowym opuścić swoie mieysce, albo się potykać bez rozkazu. Kara kiiow *fustuarium*, potykała tego, ktorego na mieyscu straży nie zastano. Trybun takiego lekko dotykał laską, a cały połk z kiimi i kamieńmi nań rzucał się, tak iż często w tym ukaraniu życie tracił. Jeżli zaś ktory żywo wyszedł, zakazany mu był powrot do oyczyzny. Ustępuiący z pola w potyczce iakiegokolwiek stopnia żołnierz, teyże karze podlegał, albo przynaymniey tracił swoy stan. Odbierano mu pas rycerski na ktorym pałasz przypasywany bywał. Ktory tylko z rzędu wyszedł, natychmiast laską Centuryona był bity. Kiimi karano i tych, ktorzy kradli w obozie, czasem im pięść ucinano. Zbiegowie zwyczaynie kiimi publicznie bici, i przedawani iako niewolnicy. Powracać bez tarczy hańbę i karę ściągało. Konsulowie i naywyżsi wodzowie bez kary nie byli, ieżli o przestępstwo powinności ich przekonano. Za czasow Rzeczypospolitey kary na śmierć rzadkie były. Starali się Rzymianie więcey nagrodami i czcią zachęcać żołnierzy do męstwa, i utrzymywać ich w karności.

Zołnierzy okrętowych podobnież karano: niektore szczegulne zniewagi przydawane były względem zbiegow. Zawieszano ich na masztach, a przechodzący nań plwali: wyrzucano

no na wyſpy puſte; ucinano ręce.

Poesis. Poeta. Poetyka, to ieſt ſztuka wykładania myśli przez wiersz, u dawnych poczytana była za mowę boſką, tak dla wyſokiego ſpoſobu mowienia, iako że z naypierwſzego użycia ſwego ſłużyła do czci bogow, do czynienia im dziękow za dobrodzieyſtwa, a proſzenia o nowe. Poezya zabawiona ſzczegulniey chwałą boſtwa i nauką ich czczenia, zamierzyła też ſobie dawać przepiſy obyczaiow ludziom. Jedno i drugie zamierzenie daie ſię widzieć we wſzyſtkich dziełach, i rodzaiach Poezyi. Wſzyſcy Greccy i Łacińſcy poetowie procz Lukrecyuſza, chociaż bohatyrſkie czyny opiſuią, zawſze bogow dawcami wſzelkiego dobra, i rządcami świata ukazuią. Epopeia, tragedya, oda, wſzyſtko uczy ſzacunku cnoty, zapala do dzieł chwalebnych, wzbudza wſtręt wyſtępku. Komedya i ſatyra wyśmiewaiąc przywary, odraża od nich. Elegia, wzbudza płacz nad nieſzczęściem lub ſtratą godnych żalu. Ekloga, śpiewa niewinne czucia. Jeźli potym obrocono poezyą na baianie o bogach ſpraw niegodnych boſtwa, i zbrodni niecierpianych między ludźmi; na pochlebſtwa i podłe pochwały panow; na wzburzenie namiętności, na zwiedzenie i ſkażenie ſerc dotkliwych; na prożne zabawki przez płoche fraſzki; to złym użyciem i naganą ieſt poetow, nie wina poetyki.

Poetowie w pewnych czaſach nie do piſania ſamych wierſzow określeni, zabierali wſzyſtkie nauki, teologią, fizykę, moralną naukę, muzykę; hiſtoryą i politykę. Miano ich za ludzi natchnionych od bogow, i zwano ich ſzczegulniey mędrcami. Mowić, mędrzec, albo poeta i muzyk wſzyſtko iedno znaczyło. Krolowie, xiążęta i prawodawcy ſtarali ſię mieć ich przy ſobie, dla zaſięgania od tych mędrcow rad potrzebnych. Nie na iednym mieyſcu mieſzkali, ale tu i owdzie przechodzili przyiemnie ucząc ludzi czcić bogow, ſzanować rodzicow, rozeznawać świętość, od świeckości, poſpolite dobro od zyſku fałſzywego, miarkować namiętności, zakładać miaſta.

Wielkie ku nim poſzanowanie ludzi ſprawiało, iż nie tylko im cześć oſobliwa wyrządzana bywała, ale i nagrody znaczne w pewnych okolicznościach, iako to na igrzyſkach Greckich odbierali. Ztąd na publicznych zgromadzeniach pokazywali ſię przybrani w pyſzne ſzaty i z wieńcem

na głowie. Tak poważani byli poetowie, aż poki ich muzy nie ſtały ſię handlowne: chciwość i łakomſtwo przywiodło ich do przedawania dzieł dowcipu. Od tego czaſu poetyka namiętnościom i wyſtępkom po wielkiey części ſłużyć zaczęła.

Wielcy Grecyi poetowie byli Homer, Heſiod, Steſichor, Alceus, Archilochus, Pindar, Guripid, Sophokles, Ariſtophanes, Teokrit, Bias, Sapho białogłowa &c.

Przez 500. lat od założenia miaſta Rzymianie nie mieli poetow. Pierwſi ktorzy ſię tam pokazali, byli poetowie tragiczni i komiczni; ci z razu tłomaczyli tylko greckie poezye, potym ſami ſię wyćwiczywſzy, do wielkiey doſkonałości u ſiebie tę ſztukę przywiedli. Wkrotce ziednali ſobie wzięcie powſzechne, i ſprzyianie panow, ktorzy ſtarali ſię mieć u ſiebie poetow dla uczoney zabawki.

Z tych liczby w czaſach Rzeczypoſpolitey byli Nevius, Livius Andronicus, Ennius, Accius, Pacuvius, Lucilius, Plautus, Terentius. Po tych pokazali ſię Virgilius, Horatius, Catullus, Tibullus, Ovidius, Propertius, ktorych Auguſt Ceſarz oſobliwſzemi łaſkami obdarzał. Rzymianie i czcią i znacznemi nagrodami, iako to płacy z publicznego ſkarbu, nadawania obywatelſtw i rożnych przywileiow okazywali upodobanie ſwoie w poetach i ich ſzacunek, maiąc ie za oſoby święte: poźniey iak w Grecyi poetowie upodleni zoſtali.

POMPA. Pompa, uroczyſte obchody. Proceſſye z wielką okazałością u Grekow i Rzymian odprawowane na cześć bogow. O pompie używaney w Atenach w święta Panateneyſkie masz pod *Panathenæa.*

Podobnież w Rzymie obchody czynione były z wielką wſpaniałością. Jeden nayſtawnieyſzy corok w mieſiącu wrześniu na pamiątkę wielkiego zwycięſtwa nad Latinami odprawowany poda doſtateczne okazałości ich wyobrażenie. Ten obrządek naprzod na podziękowanie Jowiſzowi, Junonie i Minerwie poſtanowiony, potym na cześć wſzyſtkich bogow poświęconym zoſtał. Proceſſya zaczynała ſię w kościele Jowiſza Kapitolinſkiego, zkąd ſzła przez wielki rynek do Cirku porządkiem naſtępuiącym.

Na czele całego zgromadzenia śli dzieci patrycyuſzow; za niemi przednieyſi z ſtanu rycerſkiego na koniach, a po tych dzieci innych obywatelow. Cała ta młodzież na roty podzielona była, iak gdyby na po-

potyczkę się wybrała. Następowały wozy podwoyne i poczworne, potym iezdzcy prowadzący konie na powodzie, Atletowie wszelkiego gatunku, iedni nago tylko z fartuszkami, drudzy w czerwonych katankach. Tuż za niemi tanecznicy i skoczkowie, nakształt sylenow i satyrow w skory i inne kosmate szaty przybrani, skacząc za przygrywaniem piszczałek i cytar. Prowadzono potym bydlęta naznaczone na ofiarę ustroione w wstęgi i kwiaty. Słudzy kościelni i niżsi kapłani nieśli kadzielnice i łodki srebrne lub złote z kadzidłem.

Zaraz po ofiarach następowały koszyki zawieraiące w sobie sprzęty potrzebne do obrządkow ołtarza. Posągi bożkow z znakami tych rzeczy, ktore każdy z nich dla dobra narodu ludzkiego wynalazł; naprzod dwonastu większych bożkow, toż za niemi mnieyszych. Jedne wiezione były, drugie kapłani nieśli tak iako i koszyki na ramionach. Dopiero rożne zgromadzenia kapłanow na czele maiąc naywyższego kapłana postępowały. Za niemi śli konsulowie lub dyktator z rożnemi urzędnikami i wielką częścią senatu. Całą pompę zamykała mnogość ludu wszelkiego stanu i wieku.

Skoro stanęli na cirku, urzędnik całą pompą zawiaduiący nakazywał czynić ofiary na cześć bożkow, ktorych święto obchodzono. Skoro kapłani wyleli wody czystey na bydle i niektore modlitwy odprawili, ofiaruiący ie zarzynali.

Po sprawioney ofierze, urzędnicy, kapłani, i wszyscy inni brali mieysca swoie, i zasiadali, a igrzyska się zaczynały. Tak uroczystość od rana aż do wieczora trwała, kończąc się na biesiadach i radościach publicznych.

PONTIFEX. Kapłan wyższy. To słowo złożone z *pontem* most, i *facere* robić, z siebie znaczy robiącego most. Dla tego kapłanow tym imieniem nazwano podług świadectwa Dyoniziusza z Halikarnassu, iż oni pierwsi most w Rzymie na Tybrze zbudować kazali, z przyczyny odprawowania powinności swoiey z obydwoch stron rzeki. Ten most na palach stawiony *pons sublicius* od Liwiusza nazwany iest.

Imię i godność pontificis nie znane były Grekom, właściwe są Rzymianom. Numa czterech tylko postanowił, liczba ich potym znacznie się pomnożyła. Dzielono ich na większych i mnieyszych. Zgromadzenie większych *Majorum*

Pontificum ſądziło z naywyżſzą władzą wſzyſtkie ſprawy do religii ſię ściągaiące. Prawa około rzeczy świętych ſtanowić, przepiſywać obrządki, odmieniać ie, nakazywać święta, do ich zwierzchności należało. Oni kſięży, ofiarnikow innych ſług kościelnych niżſzych, muzykantow, wybierali; o ich zdatności ſądzili, iednych zrzucali, innych przyimowali. Do nich ſię lud po naukę około ſłużby bogow udawał; oni wykraczaiącym w tey rzeczy kary wyſtępkiem wymierzone naznaczali. Więkſi kapłani żadney nad ſobą w rzeczach kościelnych zwierzchności nie znali; nikomu ſię z nich, ani ſenatowi, ani ludowi nie ſprawiali.

Mnieyſi *minores Pontifices* mieli także zgromadzenie, i niby cech ſwoy z podległością iednak wyżſzym. Do nich ſzły roſkazy i rozrządzenia wyżſzych, aby nad ich wykonaniem czuwali. Do nich ſzczegulne obrządki należały. Oni powinni byli now kſiężyca uważać i ludowi go ogłaſzać, święta zapowiadać iako i Nonas, Idus, obwieſzczać ich o czaſie i ſpoſobie ofiar.

Naywyżſzy kapłan *Pontifex Maximus* poſtanowiony od Numy, zawſze brany był z zgromadzenia *majorum Pontificum*. Ta doſtoyność naywyżſza w religii u Rzymian dożywotnia była i dawała wielką powagę. Przy nim naywyżſza wſzyſtkich rozrządzień około czci bogow władza była, z mocą karania przeſtępſtw i naypierwſzych urzędnikow. Nigdy pieſzo nie wychodził, tylko w poieździe albo lektyce *thenſa* nazwaney. Nie wolno mu było z włoſkiey ziemi wyieżdżać. Miano za zgwałcenie świętości iego, żeby był widział trupa; dla tego znayduiąc ſię na pogrzebach brał na głowę zaſłonę. Naywyżſze kapłańſtwo było zawſze ſzukane z wielką chciwością od Rzymian i otrzymywali ie nayznakomitſi w Rzeczypoſpolitey ludzie. Lud na ſeymach przez cechy zgromadzonych obierał go większą liczbą głoſow.

POPA. Sługa ofiarny, ktory uwieńczony laurem na poł nagi, a od połowy fartuchem *Limbus* zwanym oſłoniony, prowadził bydlę na ofiarę do ołtarza, przygotował noże i inne ſprzęty do ofiary, na koniec zarzynał bydlę. Ci *popæ* przedawali reſzty z ofiar. Ztąd poſzło ſłowo łacińſkie *popina* garkuchnia.

PORTUMNALIA. Swięta u Rzymian na cześć Portumna bożka portow, zkąd iego imię poſzło. Odprawowano ie w ſierpniu.

Posidion. Mieſiąc roku Ateńſkiego, wychodzi na nasz grudzień, tak nazywany że poświęcony był bożkowi, ktorego Grecy zwali *Poſidon*.

Prædia. Każde dobra w mieście, lub na wſi, ktore w policzeniu i popiſie obywatelow, pan, goſpodarz powinien był wyznać, i do wpiſu podać.

Prædiatus. Ten, ktory ſię obowiązał Rzeczypoſpolitey ofiaruiąc dobra ſwoie, albo dla ubeſpieczenia za ſiebie, albo dla ręczenia za drugiego, naprzykład pożyczaiąc pieniędzy ze ſkarbu poſpolitego. Dobra tak w tey okoliczności, iako i w innych rękoymie zwały ſię *præs*, *prædes*.

Præfecturæ. Tak Rzymianie zwali te miaſta, ktore uchybiwſzy wierności ludowi Rzymſkiemu, znowu pod ich władzę ſię doſtały. Mieſzkańcy ich mieli wprawdzie prawo mieyſkie Rzymſkie, ale mniey ſwobod i przywileiow, niż oſady i miaſta municypalne. Chociaż kſztałtem Rzeczypoſpolitey ſię rządzili, iednak urzędnikow i ſędziow nie mieli z ſwoich obywatelow, ale im Rzymianie przyſyłali *Præfectos* rządcow i ſędziow, niby ſtaroſtow: ztąd ſię zwały *præfecturæ*.

Præfectus Alarum. Przełożony nad ſkrzydłami w ſzyku. Co był trybunus w połkach, to był ten urzędnik woyſkowy względem woyſk ſprzymierzonych, ktore zwyczaynie w ſzyku na ſkrzydłach ſtawiane były, niż naſtąpiło poźniey złączenie ich z obywatelſkim żołnierzem. Do nich należał dozor i opatrzenie w ſzczegulności potrzeb i porządku woyſkowego. Ci *præfecti* byli brani z obywatelow Rzymſkich, chociaż naywyżſzy wodz ſprzymierzonych był ich rodu.

Præfectus Annonæ. Przełożony nad żywnością. Ten urząd u Rzymian był nadzwyczayny. W czaſach nieurodzaiu i niedoſtatku zboża poſtanawiano tych przełożonych, aby ſzpichlerze były napełnione i aby ludowi doſtarczano chleba za ſłuſzną cenę. Do nich należało ſądzić wſzyſtkie krzywdy i uciążliwości, ktore ſię względem żywności popełniały.

Præfectus Castrorum. Przełożony nad obozem. Był ieden u Rzymian z woyſkowych urzędnikow, ktory zawiadywał robotami około obozu, gdy wodz mieyſce iego wybrał. Do niego należało, kazać ſypać okopy, bić pale, naznaczać mieyſce rotom, dozierać namiotow, wozow żołnierſkich, i tego wſzy-

ſtkiego co w obozie być powinno.

Præfectus Prætorii. Przełożony nad ſtrażą Ceſarſką. Ten urząd poſtanowiony był od Auguſta. Zdaie ſię iż z razu celem iego było zaſtępować mieyſce miſtrza rycerzow *magiſtri equitum*, ktory razem z wolnością był znieſiony. W początkach, ſprawowanie iego do ſamych tylko rzeczy woiennych należało, ale potym obiął i ſprawy cywilne, tak dalece że od wſzyſtkich ſądow appellacye ſzły do prefekta prætoryi. Liczbę ich, ktora była dwoch, do czterech potym pomnożono. Władza ich niezmiernie ſię powiękſzyła. Wyżſi byli od rządcow prowincyi, dawali im rozkazy, karali przeſtępſtwa ſędziow, zawiadowali podatkami, cłami, żupami &c.

Præfectus Urbis. Przełożony nad miaſtem, ſtaroſta Rzymſki. Był to urząd czaſowy, od krolow, a potym od konſulow ſtanowiony. Kiedy ci z miaſta dla woiennych ſpraw wyieżdżali, na mieyſcu ſwoim zoſtawiali tych prefektow, dla ſądow i rządu. Łatwo poznać, iako ten urząd był wielki za krolow, gdyż po wypędzeniu Tarkwiniuſza ſtaroſta Rzymu pierwſzych konſulow mianował. Trwał ten urząd aż do uſtanowienia prætora. Odtąd obierano prefektow tylko na odprawowanie świąt Łacińſkich. Auguſt Ceſarz za radą mecenaſa wznowił ten urząd, i pierwſzemu mecenaſowi go oddał. Władza tych ſtaroſtow rozściągała ſię w koło Rzymu aż do ſtu ſtadiow. Do niego należał ſąd wielorakich ſpraw, część urzędu edylow, zawiadowanie budowami, widokawi, utrzymanie ſpokoyności wewnętrzney miaſta.

Præmia. Nagrody dawane, i cześć wyrządzana żołnierzom. W Grecyi od naydawnieyſzego czaſu był zwyczay nagradzać bohatyrſkie dzieła. Podarunki w ten czas były kubki złote, miednice do umywania rąk, wanienki do nog, trzynoża i tym podobne z rożnych kruſzcow naczynia, o iakich mowią Homer, Wirgiliusz i inni; i chociaż poźniey zwyczay takich darow ſię odmienił, pilność w nagradzaniu zawſze iedna była.

W Lacedemonie, kiedy wodz zwycięzcą umarł, ſprawowano mu z wielką okazałością publiczny pogrzeb; kiedy powrocił, nie odbierał żadney oſobiſtey nagrody. Ale ieśli zwycięſtwo z znacznym wylaniem krwi nabyte było, zabiiali na ofiarę tylko koguta, ieżli bez rzezi, zabiiano byka. Wodzowie i inni obywatele

gdy

gdy iakie znakomite dzieło uczynili, odbierali wielkie publiczne pochwały: mieszczono ich w liczbę trzystu obywatelow, ktorych miano za naywaleczniejszych w Rzeczypospolitey. Jeźli iuż dośli lat sześćdziesiąt, to iest klassy starcow, dawali im pierwsze mieysca na wszystkich zgromadzeniach i powstawali przed niemi. Obcym także podobną cześć wyrządzano, gdy ich za godnych uznano. Opasywano publicznie skorzanym pasem tego, ktory się znakomicie sprawił na potyczce; dawano wieniec oliwny tym wszystkim, ktorzy iakie dzieło waleczne wykonywali. Ale naywiększa cześć zachowana była dla zabitych dla obrony oyczyzny. Spartańczykowie wystawiali im słupy i posągi, wystawiali groby większe i okazalsze, zwłaszcza gdy ciała zmarłych przyniesione z placu były. Dla tych, ktorych ciał dostać nie mogli, kładli nagrobki z napisem pochwał. Czasem na słupach wyryte były imiona ich samych, i oycow ich; iako uczyniono dla tych, co przy Termopilach poginęli. Nie było u nich we zwyczaiu, stawiać kościoły i ołtarze ludziom znakomitym. Samemu to Likurgusowi uczynili, święta na cześć iego ustanawiaiąc, ale ten przykład był bez naśladowania. Widziano w Lacedemonie statuy i groby zaleconych cnotą cudzoziemcow.

W Atenach wielką cześć wyrządzano wodzowi po zwycięstwie. Sprawowano mu wiazd barzo wspaniały. Po wszystkich ulicach obnoszono oponę albo obraz, na ktorym wydane były nayznakomitsze iego sprawy. Po wystawieniu przez kilka dni na mieyscu publicznym tey opony, poświęcano ią, i w kościele na pamiątkę zawieszano. Wszystko się kończyło pochwałą wodza od iednego z krasomowcow powiedzianą. Oddawano też nagrody i cześć wszystkim, ktorzy się znaczniey z męstwem okazali. Na ten czas oni wychodzili przed zgromadzenie ludu i prosili ō co im się zdało: iako to o postąpienie na wyższy stopień, o koronę, o rożne nad innych zaszczyty, posiadanie drugich na schadzkach i widokach; do tego aby mogli być odprawieni od służby woyskowey, poświęcać i zawieszać oręż swoy w kościołach. Sprzymierzeni i cudzoziemcy także nie byli bez nagrody podług wielkości zasługi. Dawano im pochwały, wywyższano ich na dalsze stopnie w woysku, nadawano im prawo obywatelstwa.

Ale nayokazalsza cześć była dla tych, ktorzy życie na obro-

nę

nę oyczyzny położyli. Powrociwſzy z potyczki do oyczyzny, ſprawiali im pogrzeb publiczny koſztem Rzeczypoſpolitey. Ciała ich przez trzy dni wyſtawiane były, a lud wſzelkiego ſtanu zbiegał ſię na uſzanowanie ich rzucaiąc kwiaty, i paląc kadzidła. Potym nieſiono kości ich na tylu marach, ile było cechow, w liczney gromadzie ludu na mieyſce pogrzebu. W kilka dni, ſprawowano na cześć ich igrzyſka pogrzebowe, po ktorych ieden z nayſławnieyſzych kraſomowcow miał mowę na ich pochwałę. Jeżeli ſię zoſtały małe dzieci, tedy wychowywano ie koſztem poſpolitym aż do lat młodzieńſtwa, i odſyłano ie do domu oycowſkiego uzbroionych od ſtop do głow; corki wypoſażono ze ſkarbu. Tymże to ſpoſobem obchodzono ſię ze ſtarcami i wdowami, potrzebuiącemi wſparcia.

Rzymianie w ſwoich nagrodach dla wodzow i walecznych żołnierzy, łączyli cześć z zyſkiem. Skoro wodz odnioſł zwycięſtwo zupełnieyſze nad nieprzyiacielem, żołnierze na placu, albo na murach wziętego miaſta, unieſieni radością, ogłaſzali go *Imperatorem*. Senat potwierdzał okrzyk woyſka i poſtanawiał publiczne modlitwy pod imieniem iego na dziękczynienie bogom. Takie publiczne nabożeńſtwa zwały ſię *ſupplicationes*. Wodz przy ſwoim imieniu używał tytułu Imperatora, aż poki nie wiechał do Rzymu.

Jeżeli zwycięztwo odnieſione było barzo znaczne, ieżeli na placu padło nieprzyiacioł przynaymniey pięć tyſięcy, a to bez wielkiego wylania krwi Rzymian; albo ieźli wodz rozſzerzył znacznie granice państwa, odzyſkał orężem ſtracone kraie, na ten czas pozwalano mu tryumfu; co było naywyżſzym wierzchołkiem chwały wodza i nayokazalſzą nagrodą zaſługi woiownika. Za tym naywyżſzym uczczeniem ſzło, iż ow zwycięzca mogł przez całe życie na widokach noſić wieniec laurowy, i ſiedzieć na krześle kurulnym czyli z ſłoniowey kości.

Kiedy z niżſzych wodzow, ktory maiąc część małą woyſka, wykonał iakie dzieło znaczne, iako to odſiecz dał w oblężeniu, zachował całe woyſko i tym podobne; hetman pochwaliwſzy go w obecności woyſk, oddawał mu koronę złotą, żołnierzom zaś iego naznaczał we dwoynaſob żywności na iaki czas, a nie kiedy i na cały czas ſłużby ich. Przydawał woły, i żołnierſkie ſuknie, pałaſze i inne rynſztunki wo-

woienne, ubranie na konia, pas rycerſki.

Mieli też Rzymianie i inne nagrody żołnierſkie, iako poſuwanie na wyżſzy ſtopień, co *beneficium* nazywali, i rożne wieńce podług rożności walecznych ſpraw. O tych masz pod *Corona*. Wyſtawiali też ſtatuy bohatyrom na kapitolium, na polu Marſowym, albo na innym placu publicznym.

PRÆSAGIA. Co Grecy *oionos*, a Łacinnicy *omen*, *ſignum* zwali, wrożka, znak dobry lub zły przyſzłey rzeczy. U pogan pod tym nazwiſkiem zawierały ſię nie tylko ſłowa trefunkiem uſłyſzane, z ktorych ſobie wnoſili ſzczęście, ale i uważania zabobonne tak ſpraw ludzkich, iako przypadkow rożnych, meteorow powietrznych. Od takowych wieſzczb zawiſły u Rzymian i Grekow ziazdy poſpolite i inne publiczne ſprawy.

Na zbieranie wrożek z ſłow trefunkiem wymowionych wychodzili z domu, albo niewolnikow ſwoich poſyłali, i co pierwſzego uſłyſzeli, to ſobie za dobry, lub zły znak brali, ſtanowiąc z nich ſwoie przedſięwzięcie.

Były także imiona u nich dobrey i złey wrożby; i w obieraniu dzieci do obrządkow, ſług ołtarza i kapłanow, urzędnikow i żołnierzy uważali, aby mieli imiona dobrze wrożące. Czynili ſobie wieſzczby z oſob lub rzeczy, ktore idąc ſpotykali. Człeka ułomnego, karła, murzyna, pſa, kota, za złe znaki brano, i ſkoro ie na drodze zdybali, wracali ſię do domu. Były zwierzęta, ktore ſpotkać na wſi za złą wrożbę miano, iako to, wilki, węże, liſy; inne za dobre, iako to, lwa, mrowki, pſzczoły. Idąc po ulicy potknąć ſię, rozerwać rzemik u trzewika i tym podobne przypadki źle znaczyły i cofali ſię nazad. Kiedy idąc we dwoch, dziecko ſpotkali lub pſa, ktore pomiędzy nich przeſzło, dziecku dawali policzek, a pſu nogą. W liczbę złych znakow kładli dzwonienie w uſzach, drżenie ręki, nogi, oczu; drżenie iednak prawego oka dobrym znakiem było. Kichanie przed południem, dobrze znaczyło.

Procz innych ſpoſobow wywiadowania ſię o wolą bogow względem ſwego zamyſłu, iakie były z powietrza, ptakow, wnętrzności pobitych na ofiarę bydląt, mieli i ten, przychodzić do ołtarzy bałwanow i przytykać uſzy do uſt ich i iaki ſzeleſt lub głos zdarzył ſię im pierwſzy uſłyſzeć, z tego wrożbę i radę brali.

Nay-

Naybarziey ſtarali ſię mieć dobre znaki zaczynaiąc dzień, rok, lub ſprawę iaką. I przeto ſtarali ſię mowić i ſłyſzeć co miłego w pierwſzy dzień ſtycznia: czynili ſobie życzenia, łącząc ie z podarunkami miodu i innych ſłodyczy. Początek ſpraw dawali owemy ſłowy: *quod felix fauſtumque ſit.* Czynili modlitwy do bogow o potwierdzenie dobrych wieſzczb, a o złych odwrocenie. Mieli zwyczay uſłyſzawſzy albo obaczywſzy iaki znak przeciwny, pluć, mniemaiąc, iż tym odwrocą ſkutek wrożby.

Mową wyſtrzegali ſię wyrzekać ſłowa ſmutne wyobrażenia maiące: dla tego innych na ich mieyſca używali: i tak zamiaſt umarł mowili *vixit*, żył. Grecy zamiaſt więzienia, mowili dom, zamiaſt kat, człowiek publiczny i tym podobne.

PRÆSTIGIÆ. Dwoiakiego rodzaiu u dawnych były: iedne na ſamych grach kuglarſkich, iakie ſą: podſuwanie i odmiany gałek, i tym podobne, albo na ſztukach fizycznych i matematycznych zaſadzały ſię. Drugie zaś były guſła i czary, ktorym wierzyli, myśląc iż od złych duchow pochodziły, iako to, w leczeniu chorob, zarażeniu i innych niezwyczaynych ſkutkach; dla ſprawienia tych ſkutkow używali rożnych modlitw i praktyk zabobonnych: Czarownice Teſſalſkie miane były za naybiegleyſze. Mniemała proſtota u Grekow, że one miały porozumienie nie tylko z duchami, ale i z kſiężycem. Piſały na zwierciedle odpowiedzi ſwoie krwią ludzką; a radzący ſię ich wierzyli, iż te odpowiedzi nie w zwierciedle ale w kſiężycu czytali, myśląc że też czarownice kſiężyc na ziemię ſprowadzały, co wyrażali *lunam deducere.*

U Rzymian także do takowych guſłow pewne pacierze i czynienia, iako to, obwiązywania obchodzenia w koło &c. w używaniu były. Do miarkowania, iak daleko ich w tey mierze zabobonność zachodziła, doſyć ieſt przytoczyć z Petroniuſza: iż wierzyli że chcąc oſobę lub też bydlę uczynić niewzruſzonym z mieyſca, trzeba było kilka razy w koło mocz puścić.

Kuglarſkie ſztuki, chodzenia po linach, uſwoienie zwierza dzikiego, wyuczenia takowych zwierząt tańcow, unoſzenia ſię po powietrzu niby lataiąc i tym podobne u Grekow i Rzymian bawiły lud i ſztukmiſtrzom zarobek przynoſiły. Ci ktorzy, dziſieyſze tego rodzaiu ſztuki z dawnemi porownywaią, za lekkie barzo ku-

kuglarſtwa naſzych czaſow względem tamtych poczytuią. Naywięcey ludzie ze wſchodu tym ſię bawili, obchodząc rożne miaſta.

PRÆTEXTA. Szata u Rzymian biała, podobna do togi, nazwana od *prætexo*, bramuię; iż była u ſpodu bramowana ſzkarłatem, to ieſt liſtwę purpurową miała. Dawano ią dzieciom zacnego urodzenia doraſtaiącym płci męſkiey razem z gałką złotą, *bulla*, we dwonaſtu lub trzynaſtu leciech aż do ſiedmnaſtu, kiedy iuż brali ſzatę męſką *togam*, to ieſt ſzatę wierzchnią bez liſtwy; pannom, gdy na wydaniu być poczynały do zamęzcia. Pozwalano takiey ſzaty urzędnikom przełożonym nad oſadami i miaſtami municypalnemi nie tylko za życia, ale i po śmierci gdy ich na pogrzeb wynoſzono. Augurowie, konſulowie, dyktatorowie, mieli tenże przywiley.

Prætextata verba nazywały ſię mowy rozpuſtnieyſze, ktore nie wolno było mowić przy młodzieży noſzącey *prætextam*, iako *prætextati mores*, ſwawolne obyczaie. *Comedia prætextata* pod *Comoedia*.

PRÆTOR. To ſłowo pochodzi od *præeſſe* być przełożonym, albo *præire* wprzod iść. Pretorowie byli urzędnicy w Atenach i w Rzymie. Co rok w Atenach obierano dzieſięciu pretorow, po iednemu z każdego cechu. Ci urzędnicy byli drugiego rzędu, i obowiązki tych były rożne. Pod czas woyny wyſyłano niektorych za woyſkiem. Do tych należało płacić woyſku, rozdawać nagrody żołnierzom. Ci ktorzy zoſtawali w Atenach, powinni byli uzbraiać okręty, ſądzić niektore ſprawy między obywatelami ich władzy oddane. Pokazuie ſię z tego, iż urząd ten mnieyſzey był w Atenach wagi, niż w Rzymie.

Pretor w Rzymie był urzędnik maiący zwierzchność nad ſtrażą, dozor około wykonania praw, i władzę ſądzenia. Ten tytuł znaczący rząd, zwierzchność, naprzod dany był konſulom. Lecz gdy baczono, iż konſulowie częſto oſobliwie w lecie dla wypraw woiennych będąc oddalonemi od miaſta, nie mogli przez ſię ſprawować wſzyſtkiego, a oſobliwie ſądow; patrycyuſzowie otrzymali, aby nowi z pomiędzy nich obierani byli urzędnicy, ktorymby ta część władzy konſulow oddana była. Co ſię ſtało roku Rzymu 389. We ſto dwadzieścia iuż lat potym, kiedy ſię liczba obywatelow i obcych w mieście pomnożyła, a zatym i liczba ſpraw, poſtanowiono drugiego pretora. Jeden z pretorow

ſą-

ſądził ſprawy między obywatelami zachodzące, zwany *prætor Urbanus* i pretor większy: drugi ſądził między obywatelem, a cudzoziemcem, lub między cudzoziemcami, zwano go *prætor peregrinus*. Pretor cudzoziemſki. Pokąd ieden w Rzymie był pretor, zawſze go z pomiędzy patrycyuſzow brano; ale gdy ſię liczba ich pomnożyła, trybunowie przymuſili ſenat do przypuſzczenia plebeiuſzow na ten urząd, tak iako i na inne.

Pretorowie rownie iak konſulowie rocznie urząd ſwoy ſprawowali. Obierano ich na ſeymach przez centurye. Gdy lud Rzymſki nowe prowincye podobywał, trzeba było poſyłać tam pretorow dla ſprawowania ſądow. Przy tych cała władza rządcow prowincyi zoſtawała. Obierani także na ſeymach przez centurye. Liczba ich ſtoſowała ſię do liczby nabytych kraiow. Prowincye im loſami przypadały. Te ſame znaki doſtoyności mieli co i konſulowie, ſzatę bramowaną ſzkarłatem, krzesło, *curulem* pęk rozg z toporem, ceklarzy dwoch w Rzymie, a ſześciu w ſwoiey prowincyi.

Pretor mieyſki wielkie zaſzczyty do urzędu ſwego miał przywiązane. W niebytności konſulow on ich mieyſce zaſtępował, ſenat zwoływał, na igrzyſkach publicznych pierwſze mieyſce trzymał, ſam też ie w roku ſwoiey pretury ſprawował. Niektorzy autorowie mowią, że te pretorſkie igrzyſka odprawowały ſię w domu naywyżſzego kapłana przez ſame niewiaſty. Jego władzy było nakazywać i rozrządzać święta publiczne. Mogł nowe prawa ſtanowić, ſtare znoſić z potwierdzeniem ſenatu i zezwoleniem ludu. Przy nim były kſięgi wſzyſtkich wyzwoleńcow ich w Rzymie z przyczynami ich wyzwolenia. Miał prawo w niebytności konſulow zaciągać woyſka i niemi rządzić. Wyieżdżał na koniu białym, a gdy ſądził, przed ſtolicą iego ſtawiano utkwiony w ziemi miecz i kopią.

Nie ſam ieden ſądził pretor, ale na ſądach pierwſze mieyſce i zwierżchność miał. Przy obięciu urzędu powinien był przyſięgać na zachowanie praw: co wykonywał temi trzema ſłowami: *do*, *dico*, *addico*. Dla folgi i pomocy pretorom w ich urzędzie, obrano znowu trzydzieści pięć oſob znakomitey mądrości i cnoty, ktorzyby ſię na ſądach znaydowali i ſpolnie z pretorami ſądzili. Brano te oſoby z rożnych ſtanow Rzeczypoſpolitey: w czym wiele odmian zachodziło. Pierwſi byli z ſenatu; potym za pomnożeniem ſpraw powię-

kſzono

kſzono ich liczbę, i wybranie ich zoſtawili pretorom, ktorzy ich przybierali z rożnych urzędow i ſtanow. Tych przyłączonych ſędziow zwano *ſelecti*. Liczba ich, ktora z początku była tylko trzydzieſtu pięciu, uroſła potym do trzyſtu. Podług rozmaitości ſpraw rozdzielał ich pretor. Los wydziałem ich rządził. Po dzieſięciu wyznaczano. *Decuria* zwał ſię regeſtr, w ktorym imiona ich wpiſywane były.

Procz dwoch pretorow; mieyſkiego i cudzoziemſkiego, w roku 605. poſtanowiono ieſzcze czterech innych, do ktorych należał ſąd o czterech wyſtępkach publicznych, *de repetundis*, *de ambitu*, *de majeſtate*, & *de peculatu*. A tak odtąd ſześciu pretorow było aż do Sylly, ktory dodał dwoch rzeczonych, *prætores Cereales*. Ci o wſzyſtkich uciemiężliwościach i oſzukaniach w przedaży zboża ſądzili.

Prætor Maximus. Zwano w początku tak dyktatora. Urząd ten nazywał ſię *prætura*. Nie mogł nikt na tę godność być obrany przed czterdzieſtą lat wieku.

PRÆTORIANI Milites. Tak nazywano żołnierzy ktorzy byli ſtrażą naywyżſzego wodza.

PRINCEPS JUVENTUTIS. Za czaſow Rzeczypoſpolitey, tak nazywano tego, ktorego cenſor pod czas pięcioletniego popiſu pierwſzego mianował z rycerzow *equites*. On pierwſzeńſtwo trzymał między młodzieżą Rzymſką, pierwſzy ſzedł na iey czele pod czas igrzyſk i świąt publicznych. Odmieniano go co pięć lat, bo zawſze młody mieyſce to zaſtępować powinien był.

Potym Julius Ceſarz przywrociwſzy igrzyſka Troiańſkie, ktore na Cirku odprawowane były przez młodzież Rzymſką ſenatorſkiego urodzenia lub z pierwſzych familii, nazwano *Princeps Juventutis* tego, ktory hetmanił nad rotami młodzi wchodzącemi w te gonitwy: Auguſt i dalſi Ceſarze przywłaſzczyli ſobie prawo mianowania xiążecia młodzi: i tytuł ten zawſze dawany był naſtępcom albo naybliżſzym krewnym Ceſarſkim.

PRINCEPS SENATUS. Xiąże Senatu. Tak był nazwany ten, ktorego cenſorowie w pięcioletnim popiſie pierwſzego wymieniali czytaiąc nowy regeſtr ſenatorow. Nie dawano zwyczaynie tego honoru, ieno ludziom konſularnym, ktorzy byli dawniey na urzędzie cenſorſkim, albo odebrali zaſzczyt tryumfu, a zatym ktorzy u ſenatu i ludu w poważeniu i miłości zoſtawali. Ten honor zrazu dożywotni był,

potym co pięć lat odmieniać ſię mogł. Jedna z prerogatyw xiążęcia ſenatu była, iż pierwſzy głos zabierał, i zdanie dawał; ale konſulowie, ktorzy zawſze na zgromadzeniach ſenatu w pierwſzeńſtwie zaſiadali, poſtrzegłſzy niektore ztąd wynikaiące nieprzyzwoitości, niepozwalali tey prerogatywy kiedy chcieli.

PROCONSUL. U Rzymian był to urzędnik, ktory po konſularſtwie wyſłany był na rząd prowincyi od ſenatu ſobie naznaczoney. Czaſem to nazwiſko znaczy namieſtnika konſularſkiego, ktorą godność lud niekiedy dawał ludziom, ktorzy żadnego urzędu nie mieli: co ſię rzadko i w przypadkach tylko nadzwyczaynych trafiało.

Podbite prowincye, ktorym prawa ſwoie nałożyli Rzymianie, rządzili przez prokonſulow, albo propretorow, ktorych tam poſyłali z władzą ſędziow i wodzow, przydaiąc im queſtorow czyli podſkarbich na wybieranie podatkow. Ci prokonſulowie mianowani bywali tylko na rok ieden, po ktorym ſenat albo lud odwoływał ich na powrot, innych poſyłaiąc: atoli zdarzało ſię, iż gdy ſię woyna w prowincyi zaczęła pod hetmańſtwem prokonſula, zoſtawiano go dla zakończenia iey. Do czego trzeba było wyroku ludu Rzymſkiego na ſeymie.

Każdemu prokonſulowi ſenat przydawał namieſtnika (*legatus*) do pomocy w ſprawowaniu urzędu, i do zaſtępowania w iego niebytności rządu woyſkowego. Czaſem dwoch i trzech namieſtnikow bywało. Wyſyłaiąc prokonſula ſenat, określał rozległość prowincyi, liczbę woyſk, i opatrywał zkąd na nich płaca iść miała.

Prokonſul przed wyiazdem z Rzymu, ſzedł na kapitolium, aby tam ofiary czynił, i brał płaſzcz woienny *paludamentum* zwany. Co i ci wſzyſcy czynili, ktorzy na hetmańſtwa z Rzymu wychodzili. Potym z nieiaką pompą wyieżdżał z miaſta, maiąc przed ſobą liktorow z pękami, odprowadzany od krewnych i przyiacioł, wśrzod życzeń dobrego powodzenia. Prokonſulowie też ſame honory mieli w prowincyi, co konſulowie w Rzymie, wyiąwſzy iż ſześciu tylko liktorow przed niemi chodziło, a dwonaſtu przed konſulami.

Rok urzędu ich zaczynał ſię od ſprawowania iego w prowincyi. Kiedy mu naſtępcę naznaczono, ten powinien był donieść poprzednikowi przybycie ſwoie. Prokonſul dawny zaieżdżał mu drogę, i na-

natychmiast woysko mu oddawał, a nad dni trzydzieści nie mogł odiazdu swego odkładać. Jeżeli po wyszłym roku nie posyłano nikogo na iego mieysce, on iednak powinien był złożyć rząd prowincyi, i zostawić go w ręku namiestnika aż do przybycia nowego rządcy. Powrociwszy prokonsul, obowiązany był stawić się przed senatem i dawać rachunek z sprawowania swego, który spisywano i w skarbie publicznym chowano.

PRODICOS. Tak nazywali Lacedemończycy opiekunow krolow swoich małoletnich.

PROPRÆTOR. Rożne propretorow rodzaie były u Rzymian. Jedni byli to pretorowie postani na rządzenie prowincyi na rok, po wyiściu ktorego zostawiano ich tamże pod imieniem propretorow. Drudzy byli ci, ktorzy pretorami Rzymskiemi będąc, na końcu roku urzędu swego wysyłani iechali do prowincyi od senatu wyznaczoney na rządzenie iey. Na koniec byli propretorowie, ktorych tym urzędem dla osobliwszych zasług zaszczycano, chociaż wprzod pretorstwa nie sprawowali.

Propretorowie mieli też samą co do sądow i woyska władzę, iaką i prokonsulowie. Dawano im namiestnikow, questora, liktorow, pisarzow, i innych officyalistow. Ta tylko iedna zachodziła rożnica, iż prowincye propretorskie, mniey poważane niż prokonsulowskie były.

PROQUÆSTOR. Nazywano prokwestorem tego, ktory nie nosząc urzędu kwestora, ani w Rzymie, ani w prowincyi sprawował iego powinność: co bywało, gdy kwestor prowincyi iakiey przed skończonym rokiem kwestury umarł, albo z niey dla iakiey przyczyny schodził. Tych prokwestorow prokonsulowie albo propretorowie mianowali.

PROVINCIA. Rzymianie prowincyami nazywali, państwo woyną zdobyte, bądź we Włoszech, bądź daley, ktorym urzędy ich i prawa własne odiąwszy, swoich rządcow naznaczali, od ktorychby podług praw Rzymskich rządzone zostawały. Jedne były prokonsularskie, ktore rządcow *proconsules* miały; drugie pretorskie od *propretorow*, i te mnieysze. Rzymianie naywiększe dochody swego państwa mieli z tych to prowincyi.

PRYTANES. W wielu miastach Ateńskich było to imię pierwszego urzędnika. W Atenach prytanowie, byli to senatorowie, składaiący naywyż-

ſzą radę państwa, o ktorych masz pod *Senatus*.

PRYTANÆUM. Był to wielki plac w Atenach, otoczony rożnemi publicznemi budowami. Tam były rożne trybunały, w ktorych ſądy i urzędy ſprawowali Prytanowie; ſkłady i ſpichlerze publiczne, z ktorych rozdawano na obywatelow w ubostwo bez ſwoiey winy popadłych, z ktorych brano rzeczy potrzebne na żywienie tych co znakomite w Rzeczypoſpolitey zasługi położyli.

Wielorakie ieſzcze znaczenie to słowo u Ateńczykow miało. Znaczyło to u nich co u Łacinnikow *ſportula*, to ieſt pewny podział żywności, ktory na lud podług okoliczności czyniono. Znaczyło także zakład pieniężny, ktory na ratuſzu ſkładały ſtrony prawuiące ſię. Pieniądze tego ktory przegrał, ſzły częścią na ſędziow, częścią na potrzeby Prytaneyſkie.

Prytaneis znaczyło przeciąg czaſu trzydzieſtu pięciu lub ſześciu dni, przez ktore Prytanowie iednego cechu rząd i ſądy ſprawowali. Każda Prytanea zamykała pięć tygodni, a przez każdy tydzień dzieſięciu ſenatorow tego cechu wykonywali rządową i ſędziowſką władzę. Rok Ateńczykow dzielił ſię na dzieſięć Prytanei, z ktorych cztery pierwſze po 36. dni każda, a ſześć drugie po 35. maiące, wypełniały rok kſiężycowy Ateńſki.

PUBLICANI. Celnicy, zawiaduiący cłem, albo go arędujący. U Grekow *telonæ* zwani. Obierano ich corocznie. Lud na publicznym placu zgromadzony, oddawał im w ręce dozor tych dochodow Rzeczypoſpolitey, za pokazaniem beſpieczeńſtwa i rękoymi.

U Rzymian publicani inaczey też *Redemptores* zwani, wybierali podatki po prowincyach. Ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey rycerze Rzymſcy *equites* zawiadowali i arędowali ie, dzieląc ſię przez kompanie na prowincye. Ci ktorych zwano *mancipes* albo *redemptores*, pod ſwoim własnym imieniem trzymali dochody publiczne. *Prædes* ręczyli za nich: *ſocii*, byli ſpolnicy.

Oddanie w arędę dochodow ſkarbowych bądź w Włoſkim kraiu, bądź w innych prowincyach, nie mogło ſię czynić kędy indziey, tylko w Rzymie w przytomności ludu. Do cenſorow to należało. Prawo zakazywało urzędnikom Rzeczypoſpolitey wchodzić wprost lub pobocznie w ſpolność z arędarzami podatkow. Spory wzglę-

względem aręd, senat rozsądzał. Nie miano za złe zbogacenie się tych to poborcow; bo w potrzebie często ku wielkiey pomocy Rzeczypospolitey bywali: ale częste skargi z prowincyi zachodziły, nie tak na uciążliwość podatkow, iako na przykrość i nieludzkość celnikow i poborcow.

PUGILATUS. Bitwa pięściami. Biiący się tym sposobem *pugiles* zwani. Cwiczenie to gimnastyczne dość było umiarkowane, kiedy się gołemi pięściami potykali. Ale czasem mieli ręce uzbroione kamieniem, albo dużą kulą ołowianą, w tedy była bitwa niebespieczna i okrutna; ale naystrasznieysza, kiedy się bili maiąc ręce uzbroione *cestem*, a głowę osobliwie około skroń i uszu blachą. *Cæstus*, były to nakształt rękawic, albo naręcznikow z rzemienia w pasy, ktoremi okręcano w rożne sposoby rękę; czasem te pasy nabiiane były blaszkami, z miedzi, żelaza, lub ołowiu. W tak srogiey potyczce poty trwano, poki ieden, albo się zwyciężonym nie wyznał, albo nie padł na mieyscu umarły.

PYANEPSION. Miesiąc roku Ateńskiego na nasz październik wychodzący, tak nazwany od świąt *Pyanepsia*, ktore odprawowano siodmego dnia w pierwszym tego miesiąca dziesiątku na cześć Apollina. Ofiarowali w te święta leguminy, a zwłaszcza bob, *pyana* po grecku, rzeczonemu bożkowi.

PYRAMIDES ÆGIPTIÆ. Słowo to pochodzi z Greckiego znaczącego ogień; przeto iż piramidy kończyły się spiczasto nakształt płomiena. Robiono ie w Egipcie z kamienia. Liczono ich na dwadzieścia. Jedne były nakształt głowy cukru, inne składały się z czworogran niby ieden na drugim kładzionych, a coraz mnieyszych aż do wierzchołku. Wystawiono ie podług Pliniusza, częścią dla chluby i okazałości, częścią z powodu polityki, żeby w niewolą zabrani, pracą zabawieni, nie mieli czasu o buntowaniu się myśleć. Daią im wysokości od czterechset stop aż do ośmset. Jest mniemanie, iż w nich składano ciała zmarłych krolow. Robotnicy co trzy miesiące się luzowali, a każdą razą szło około stu tysięcy ludzi. Jak piramida stanęła, ryto na niey, ile na robotnikow wydano rzotkwi, cebuli i czosnku, a wydatek na tę samą żywność wynosił na iedną piramidę około dziewięćdziesiąt tysięcy czerwonych złotych. Pierwsza piramida miała cztery boki obrocone

cone na cztery ſtrony świata, i znaczyła linią południową.

Pyrrhónici. Filozofowie ſekty lub ſzkoły Pyrrhona. Ten filozof nauczał, iż ponieważ ludzie o rzeczach ſądzą przez ſame podobieńſtwo prawdy i fałſzu, zatym należy o wſzyſtkim wątpić; iż nie masz w rzeczy ſamey nic prawdziwego ani fałſzywego, nic ſprawiedliwego, ani nieſprawiedliwego, nic uczciwego, ani ſromotnego; ale wſzyſtko takim ſię ſtaie, iakim prawo i zwyczay mieć chce. Zatym Pyrrończykowie zawſze zdanie zawieſzone mieli, nigdy nic nie ſtanowiąc z boiaźni żeby płocho nie ſądzili. Ta ſekta u Grekow i u Rzymian w pogardzie była.

Sceptici był to także gatunek Pyrrhoniſtow. Nic nie twierdzili, niczemu nie przeczyli około prawdy i fałſzu, około dobrego i złego. Poſłuſzni byli prawom i zwyczaiom, powodom natury, o niczym nie ſądząc.

Pythagorici. Filozowie idący za nauką Pytagoraſa z Samos. Nazywano też ſektę iego *Italica*, przeto iż Pytagoras nie mogąc żyć w oyczyznie, udał ſię do Włoch wſchodnich *Magna Græcia* zwanych, tam w Krotonie ſzkołę ſwoię założył. Pierwſzą powinność przychodzącym do ſiebie dawał, aby w milczeniu ſłuchali nauki iego, nigdy ſię o nic niepytaiąc; wmawiał w nich, iż milczenie iako ieſt trudne, tak pożyteczne. Za tym nauczyciela ſwego idąc przykładem Pytagorycy, kiedy ſzkoły otwierali, uczniom ſwoim ten niby nowicyat milczenia przepiſywali do lat dwoch, a czaſem aż do piąciu miarkuiąc każdego chęć do gadania. Druga Pytagoraſa nauka była, aby uczniowie iego codzień przed ſpaniem roztrząſali ſprawy dnia całego, tym końcem mowił, żeby poprawiali co złego, a cieſzyli ſię z dobrych uczynkow.

Uczniowie tego filozofa podzieleni byli na dwie klaſſy, iedna ſłuchaiących w milczeniu bez pytania o przyczyny; druga iuż dawnieyſzych w nauce, ktorzy mieli prawo zadáwania trudności. Ci *mathematici* zwani, tamci *acuſtici*.

Pytagoryci ſzczegulniey między filozofami przykładali ſię do nauki fizyczney i liczb czyli matematyki, poczytuiąc ie za potrzebne dla przyprawy rozumu do więkſzych umieiętności. Wielce ſzacowali muzykę, i nią ſię bawili, mniemaiąc że świat był złożony przez harmonią. Ich obyczaiowa nauka pełna była przedziwnych przepiſow, dążąca do tego,

aby

aby się zbliżać do podobieństwa boskiego.

Z tym wszystkim nie dobrze z nauczycielem swoim oświeceni byli względem Naywyższego Jestestwa, rozumieiąc że Bog iest powszechną rzeczy wszystkich duszą, a dusze ludzkie są cząstką iey, lub wynikaniem z niey. Uczyli *Metempsicosim*, to iest przeyścia dusz z iednych rzeczy w drugie, i to zdanie stało się naycelnieyszym w ich filozofii. Ztąd mniemali że to było zbrodnią wielką zabiiać zwierzęta, w ktorych iednakaż iak u nas dusza była; a zatym że takowy zabiiał drugiego siebie, albo kogo z przodkow swoich. Zakazywał także Pytagoras ieść bobu, ucząc iż bob razem się urodził z ciałem ludzkim, i z iednego zepsucia, przytaczał na to doświadczenie: w naczyniu iakim dobrze zamkniętym złożony kwiat bobowy, lub sam bob, po kilku dniach obraca się w ciało i w krew. Cicero inną przyczynę tego zakazu daie, że bob sprawuie w żołądku skutki przeciwne spokoyności potrzebney tym, ktorzy się około wynalezienia prawdy bawią.

Ze wszystkich sekt filozofskich żadna się mniey nie dzieliła: iedność między niemi panowała aż do społeczności dobr. Przyiaźń tylko między sobą zawierali, innych sekt wcale nie poważaiąc. Tak zaś z wielkim dla Pytagorasa uszanowaniem byli, iż i naybałamutnieysze iego nauki za wyrok poczytywali, przestaiąc na tym iż on powiedział, *ipse dixit*.

PYTHIA. Była wieszczka Apollina daiącego wyroki w Delfach, nad iaskinią miała trzynożne krzesło *tripos*, obite skorą węża Pytona zabitego od Apollina. Ci ktorzy po wyroki przychodzili, udawali się do kapłanow mieysca przełożonych. Ofiary czyniono, z ktorych kapłani stanowili czy mieli do wyrokow przypuszczać Pythią. Kiedy te ofiary pozwalały, pytania odbierali od przychodzących. Pythia strachem świętym przeięta, kilką słowami wyrok dawała, a kapłani odpowiedź donosili, tłomaczyli, i mieli poetow ktorzyby wierszem wyrok wykładali. Wiersze ich tak twarde, złe, i ciemne były, że dziwna rzecz, iako ie za mowę Appollina brać mogli.

Pythia powinna była być dziewica młoda z prawego łoża zrodzona, w prostości obyczaiow wychowana, nic wymyślnego w stroiu nie maiąca. Zwyczay wybierania młodych panien odmieniony z przypadku, kiedy iedna z nich od mło-

młodego Teſſalończyka porwana była. Odtąd ſame niewiaſty pięćdzieſiąt lat maiące brano, ale te zawſze ſtroy młodych zachować były powinny. Poźniey dwie obierano. Przygotowywała ſię Pythia do wieszczenia przez poſty, umywania rąk i nog, a czaſem całego ciała, przez napoy wod Kaſtyliyſkich.

Pythici ludi. Te igrzyſka były poświęcone Apollinowi Pythyiſki nazwanemu za to, iż węża Pytona zabił, podług baieczney hiſtoryi. W ſamey zaś rzeczy Python był tyran piaſtuiący koronę Delfow. Odprawowały ſię co cztery lata, ztąd ten czaſu przeciąg *Pythias* zwano. Zrazu całe igrzyſka na tym były, iż poetowie i muzykanci razem śpiewali pochwały Apollina, i w nagrodę wieniec laurowy odbierali.

Te igrzyſka przez iaki czas uſtały były i w zapomnienie poſzły, aż po wygubieniu Kreſſeyczykow, Amfiktyonowie na oświadczenie wdzięczności Apollinowi za to zwycięztwo znowu ie wſkrzeſili, przydaiąc procz poetow, lutniſtow i innych muzykantow, i zwyczayne ćwiczenia, potyczki i gonitwy. Zwycięzca w nagrodę otrzymywał ſummy pieniężne w złocie lub ſrebrze, ktore ſzły z łupu nad Kreſſeńczykami zdobytego. Miane były te igrzyſka za barzo ſławne. Potym Amfiktyonowie nagrodę dawnym ſpoſobem uſtanowili, to ieſt wieniec laurowy; i nie chcieli graiących na piſzczałkach, iż ten głos coś w ſobie ſmutnego mieć ſię zdawał. Sami poetowie na cytrze razem przygrawaiąc o lepſzą ſpor wiedli. Z rozrządzenia Amfiktyonow te igrzyſka co pięć lat odprawiały ſię na początku trzeciego roku każdey Olimpiady: co potym zawſze w używaniu zoſtało.

Q. Da-

Q.

Q. Dawni Łacinnicy nie znali tey litery, zamiast niey kładli C. *anticus*, za *antiquus*, *cotidie*, zamiast *quotidie*.

Q. samo w napisach za *Quintus*, *Quintius*, *Quintilianus*, *qui*, *quadratum*, *quæsitus*, *quæstor*, *quantum*, *quartus*, *quintus*, *quinquennalis*, *quando*.

Q. FFFQS. *Quod felix faustum fortunatumque sit.* QM. *Quomodo.* QAN. *Quemadmodum.* QB. F. *Qui bixit* (vixit) *feliciter.* QE. *Qui* albo *quæ est.* QQ. *Quinquennalis.* QQV. *Quoquo versum.* QR. *Quare.* Q. R. *Quæstor Reipublicæ.* QS. *Quasi.* Q. S. *Quæ supra.* QVIR. *Quirinalia.* QT. C. *Quintus Cælius.* Q. TP. *Quo tempore.*

Q. w liczbie znaczy pięćset, a z liniyką na gorze pięćkroć sto tysięcy.

QUADRANS. Czwarta część assa Rzymskiego, to iest: trzy uncye i dla tego z dawna zwał się *Triuncis.* Dla tego też w pieniędzach *Quadrans* iedno było co do ważności monety co *Triuncis*; z tą rożnicą, iż *Quadrans*, była moneta miedziana, a *Triuncis* srebrna. Tyle płacili w Rzymie od łaźni ludzie pospolici. Walor kwadransa odmieniał się podług waloru assa. *Quadrans* było także naczynie na napoy, ćwierć kwaterki naszey biorące, iedno co *Quartarius*.

QUÆSITORES. Komissarze, ktorych lud Rzymski stanowił na czynienie inkwizycyi w sprawach tyczących się państwa. W początkach Rzeczypospolitey te inkwizycye były doczesne, poki sprawa dla ktorey ie naznaczono trwała. Ale poźniey gdy się występki wszelkiego rodzaiu pomnożyły w Rzymie, rozrządzono aby dway pretorowie zawsze mieli władzę sądzenia między iednym a drugim obywatelem; czterech zaś inni aby czynili wybadywania zlecone im od senatu względem iakiego występku przeciw Rzeczypospolitey. Te wybadywania i inkwizycye nazwane były *Quæstiones perpetuæ*, bądź dla tego, że trwałe i nie odmienne były, i nie trzeba było osobnego na nie prawa iak przedtym, bądź że pretorowie czynili ie nieprzerwanie przez cały rok swoiey pretury.

QUÆSTOR. Urzędnik maiący dozor ſkarbu publicznego: podſkarbi. Byli Queſtorowie w Atenach, byli i w Rzymie. W Atenach ten urząd był drugiey klaſſy urzędow. Dwa ich tam gatunki były: iedni maiący ſtraż ſkarbu Rzeczypoſpolitey, inni wybieraiący iey dochody. Pierwſi trzey w liczbie rożne zlecenia mieli: ieden rozdawał pieniądze, to ſędziom za ſprawowanie ſęſtwa im należące, to ludowi w dnie zgromadzeń i ſeymow. Drugi, zawiadował kaſſami woyſkowemi. Trzeci przełożony nad wydatkami na święta publiczne, na widoki, na ozdobę miaſta. Drudzy wybrani byli z każdego cechu po iednemu, ludzie z rozſądku, ſtateczności i cnoty znani. Ich powinnością było wybierać wſzyſtkie Rzeczypoſpolitey dochody, z danin, ceł, ktore w oſtatnich czaſach do ſześćſet talentow wynoſiły: oni odbierali grzywny z ſądu naznaczone, do nich należało doglądać aby ſpichlerze i ſkłady publiczne opatrzone były, aby miaſtu na niczym do życia nieſchodziło.

Procz tych dzieſięciu obierano ieſzcze innych tyleż w nagłych potrzebach nowych podatkow. Archontowie ich mianowali. Wſzyſcy ci ſkarbowi urzędnicy oddawali rachunek ſprawowania ſwego przed urzędnikami zwanemi *Logiſtæ*, przełożeni nad rachunkami.

Queſtorowie w Rzymie byli urzędnicy pierwſzego ſtopnia, ktorym oddana była ſtraż ſkarbu publicznego, chorągwi woyſkowych w nim złożonych, i dozor poborow. Ci Urzędnicy nie mieli żadnych znakow godności, nie mieli władzy ſądowey. Nie można było o ten urząd ſię ſtarać, nieodbywſzy wprzod dzieſięć wypraw woiennych, co przypadało zwyczaynie na dwadzieścia ſiedm lat wieku. Obierani bywali od ludu na ſeymie przez kurye. Brano ich zawſze z patrycyuſzow aż do roku 338. w ktorym dwoch innych z plebeiow przydano. Kiedy konſulowie wyieżdżali hetmanić woyſkiem, dwoch queſtorow z niemi iechało, dwoch zoſtawało w mieście. Ci trzymali kſięgi przychodow i wydatkow poſpolitych: przyimowali poſłow i panow cudzoziemſkich, opatruiąc im mieſzkania i wſzyſtkie potrzeby ze ſkarbu Rzeczypoſpolitey. Czaſem pretorowie chcąc ſobie ulżyć, odſyłali do nich niektore ſprawy, zwłaſzcza pieniędzy i długow publicznych ſię tyczące.

Queſtorowie z konſulami lub innemi hetmanami zoſtaiący zawiadowali także rachunkami dochodow publicznych, i kaſſą woyſkową. Łupy z nie-

przy-

przyiacioł zdobyte przedawali, i pieniądze do kaſſy wnoſili. Namiot tych queſtorow nazywał ſię *Quæſtorium*. Do nich utrzymywanie żołnierza, i płacenie onemu należało. Kiedy wodz domagał ſię u ſenatu zaſzczytu tryumfu, w ręku queſtorow przyſięgę wykonywał, iako ſzczerze wypiſywał co do wielkości zwycięztwa i dopiero za świadectwem tych to urzędnikow ſenat ſłuſzność proźby rozſądzał.

Za powiękſzeniem kraiow pańſtwa Rzymſkiego przez woyny, uſtanowiono ośmiu queſtorow. Po zburzeniu Kartaginy pomnożono ich liczbę, tak dalece że za Sylly dwudzieſtu, a za dyktatury Juliuſa Cezara czterdzieſtu było. Z tych wſzyſtkich dway tylko byli queſtorowie w Rzymie, *Quæſtores Urbani*, reſzta po prowincyach *Quæſtores Provinciales*. Naznaczenie, ktorzy w mieście zoſtać albo do ktorey prowincyi iachać mieli, od loſu zawiſło było. Ludzie cnotą znakomici, a częſto ſenatorowie ktorzy konſularſtwo odbyli, ten urząd brali.

Procz tych mieyſkich i prowincyalnych queſtorow, był ieſzcze trzeci gatunek, *Quæſtores parricidii*. Inkwizytorowie o zaboyſtwo. (*Parricidium* u dawnych Łacinnikow znaczyło każde mężoboyſtwo) ſenat czaſami wyſyłał urzędnikow do prowincyi pod nazwiſkiem *Queſtorow*, na wybadywanie o ſprawach kryminalnych. Ci używali znakow honoru iak naywyżſi urzędnicy Rzymſcy. Sąd ich był bez odwołania.

Urząd queſtorow, *Quæſtura*, roczny był. Jedni twierdzą, iż ieſzcze od Tulliuſa Hoſtiliuſa krola, początek ſwoy miał; inni że dopiero poźniey od konſularſtwa, za Waleryuſa Publicoli ſię zaczął. Poty zaś trwał, poki Rzeczpoſpolita.

QUATUOR VIRI. Czterech mężow. Urzędnicy niżſi u Rzymian, komiſſarze rożne zlecenie maiący. Byli *quatuor viri ad ærarium*, naznaczeni do ſtraży pieniędzy zawartych w ſkarbie kapłanow; inni *juri dicendo*, do ſądzenia; inni ktorych nazywano *Viales*, *Ambulantes* ktorych powinnością było czuwać w nocy dla ſtraży od ognia. W miaſtach municypalnych *quatuor viri* byli niby radcy lub łatwiey mieyſcy.

QUINCUNX. Pięć dwonaſtych części aſſa Rzymſkiego; to ieſt w rzeczy ſamey pięć uncyi. Było także naczynie napoiow *Quincunx* zawieraiące w ſobie naſzych około trzech kwart.

Quindecem Viri. Piętnaſtu mężow. Byli to nieiako kapłani albo urzędnicy kościelni, do ſtraży i tłomaczenia kſiąg Sybilli Kumeńſkiey od Tarkwiniuſza nabytych wyznaczeni z patrycyuſzow. Dwoch ich zrazu było, *Duumviri ſacris faciendis*. Dwoch mężow do ſprawowania rzeczy świętych. Gdy roku Rzymu 388. plebeiuſzowie ſpolnie do urzędow z patrycyuſzami przypuſzczeni zoſtali, pomnożono liczbę tych kſięży Sybilińſkich aż do dzieſięciu. Poźniey przyczyniono ieſzcze pięciu.

Ci urzędnicy, ktorych Cicero zowie *Sibillinorum interpretes*, i *Sybillini Sacerdotes*, ſami ſię obierali, gdy ktory z nich umarł. *Quindecemviri* nie mogli wchodzić w roztrząſanie i radzenie ſię kſiąg Sybilińſkich bez rozkazu ſenatu. Co w ten czas bywało, kiedy umyſły zatrwożone iakim dziwnym przypadkiem, lub grożącym państwu niebeſpieczeńſtwem uſpokoić chciano, i dowiedzieć ſię z rzeczonych kſiąg o woli bożey i o odwroceniu gniewu iego.

Zwyczayne tych kſięży Sybillińſkich odpowiedzi były, aby na ubłaganie bogow uſtanowiono święta i igrzyſka, do dawnych obrządkow nowe dodawano, aby czyniono obchody nabożne albo około miaſta, ktore, *Amburbium* zwano: albo po polach, *Ambarvale*: bydło na ofiarę bito. Czaſem nakazywali na ten koniec ofiary z ludzi, ktorey dzikości i okrucieńſtwa przykłady rzadkie wprawdzie, ale nayduią ſię w dzieiach Rzymſkich.

Quinquatria. Było to święto na cześć Minerwy, podobne świętom Greckim *Panathenæa*. Odprawowano ie w Rzymie dziewiętnaſtego marca, w tym rozumieniu że ten dzien był urodzin bogini. Zrazu dzień ieden ta uroczyſtość trwała, zwana *Quinquatrus*: potym liczba dni pomnożona, ztąd *Quinquatria* zwano. Było to święto uczącey ſię młodzi. Popiſywali ſię o zwycięſtwo i nagrodę, przeſtawali nauk, oddawali nauczycielom podarunek zwykły w pieniędzach *Minerval* zwany.

Quinquennalis. Urzędnik pięcioletni rząd w oſadach maiący. Nazywano też tak cenſorow, przeto, iż przez tyleż lat na urzędzie zoſtawali.

Quintaña. Mieyſce w obozie, gdzie przekupniowie mieli wſzyſtko co do życia potrzebnego było. Tam także znaydowali ſię rzemieślnicy wſzelkiego gatunku. To mieyſce za pretorium było, i ſtykało

ło się z *Quæstorium* namiotem questora.

QUINTILIS. Tym imieniem Rzymianie nazywali miesiąc lipiec nim był julius przezwany od Juliusa Cezara. Jako dawny rok Rzymski zaczynał się od marca, lipiec był piąty, ztąd *Quintilis* zwany.

QUIRITES. A dawniey *Curites* kiedy ieszcze Rzymianie litery Q. nie mieli. Mniemanie iest powszechne że quirites Rzymianie, iako *Quirinus Romulus* nazwani byli, od Cures sławnego miasta Sabinow, przy złączeniu ich z Rzymianami: inni początek słowa tego wywodzą od *quiris* po Sabińsku włocznia: przeto iż Romulusa za wielkiego woiownika poczytywano.

R.

R. Litera u Łacinnikow zwana *Canina*, psia, od podobieństwa warczenia psa, wynaleziona iest od Appiusa Klaudiusa, iako twierdzi Pomponius. Przedtym na iey mieyscu nayczęściey używano S. czasem R. kładzie się za L. N. P. S.

W napisach dawnych R. samo znaczy *Romulus*, *Roma*, *Romanus*, *Rex*, *rationalis*, *retro*, *rostra*, *rudera*.

RC. *Rescriptum*. R. C. *Roma Civitas*, albo *Roma condita*. REF. C. *Reficiendum curavit*. REG. *Regio*. R. P. *Respublica*. RMS. *Romanus*. RS. *Responsum*. ROB. *Robigalia*. RT. *Refert*. RTD. *Rotundum*.

Kiedy R. było znakiem liczby, wyrażało ośmdziesiąt; a z liniyką na gorze ośmdziesiąt tysięcy. U Grekow ich R. z kreską z ukosa na wierzchu, znaczy sto, z kreską spodem, sto tysięcy.

RABULA. Tak Łacinnicy zwali złego mowcę, ktory tylko przez wykręty i gadania przedłużone, a niczego nie warte usiłował zwłoczyć sprawy; ztąd ich i *Moratores* nazywano.

RATITUS. Stara moneta cztery uncye ważąca, tak nazwana od obrazu statku okrągłego *Ratis* na niey wybitego, iak tłomaczy Plinius. Varro zaś powiada, iż to nazwisko ztąd poszło, że ten pieniądz płacił się od przewozu.

Recuperatores. Sędziowie do czasu brani, kommissarze, do ktorych szły sprawy o odzyskanie i powrocenie pieniędzy między prywatnemi obywatelami. Naznaczał ich pretor, nie w inszych wyrazach, tylko w ktorych strona powodowa o nich się domagała.

Reditus. Dochody. Rzeczypospolite Grecka i Rzymska miały dochody z rozmaitych podatkow włożonych na obywatele i sprzymierzeńce.

Likurg przeistaczaiąc kształt Rzeczypospolitey Spartańskiey, nie ustanowił żadnych danin. W nagłych potrzebach państwa sami obywatele składali się z dobrey woli. Przeto nie było długi czas ani skarbu publicznego, ani podskarbich, ani celnikow i poborcow. Moneta tylko żelazna szła w Lakonii, za Lakonią nikt iey nie brał. Na woyny w odległych kraiach każdy obywatel przykładał się do wydatkow; w bliskości swoim kosztem żołnierze służyli i woiowali. Zrazu rownie się z przymierzonemi obchodzili, ale potym podatki na nich powkładali, ktore wybierać byli zwykli z wielką pilnością. Pieniądze z podatkow i z łupow nieprzyiacielskich, naprzod składywali u Arkadyiczykow sąsiadow i przyiacioł swoich, pożniey w kościele pod opieką bogow, nie tykaiąc publicznego grosza, chyba w ciężkiey państwa potrzebie. Poty w miastach swoich Lacedemończycy nie mieli skarbow i kass, poki nie podbili Aten. Obfitość wielka pieniędzy weszła na ten czas w ich kray; i od tego kresu począł się upadek ich karności, i zepsucie obyczaiow. Stali się odtąd Lacedemończycy naybogatszym ludem w Grecyi, ale przestali być naywalecznieyszym.

W Atenach było wiele rodzaiow danin, z ktorych się dochody państwa ich składały. Jedne w pieniądzach, drugie w zbożu, i inney żywności płacono. Pogłowne podług podziału na klassy obywatelow od Solona uczynionego rożne było. W pierwszey klassie talent od osoby: co uczyniło na naszą monetę dziewięć tysięcy złotych; drugiey poł talentu; w trzeciey szosta część talentu; czwarta klassa z ubogich i z rzemieślnikow się składaiąca, żadnego podatku nie dawała.

Dochody w zbożu i innych owocach ziemi brane były z gruntow zdobytych, ktore mięszkańcom zostawowano pod obowiązkiem dawania do składow publicznych czasem dziesiątey, czasem pięćdziesiątey części urodzaiow.

Da-

Dawniey w pieniądzach były cztery gatunki daniny. Pierwszy zwany *tele* cło: płaciło się z min Attyckich srebrnych, z trzech klass obywatelow w pewney kwocie, z towarow wchodzących do portu i wychodzących, do tego należało pogłowne od cudzoziemcow nowo osiadłych w Atenach, od wyzwoleńcow, kobiet nierządnych: męszczyzni płacili dwanaście drachm, a niewiasty sześć. Danina *phoroi* zwana, włożona była na miasta sprzymierzone, i na wyspy sąsiedzkie Attyce pod panowaniem Aten zostaiące, a to na posiłki woienne; ten dochod był znaczny. Trzeci *esphoræ* wybierany bywał w nagłych potrzebach Rzeczypospolitey, a zawsze z dekretu senatu i ludu. Było to drugie pogłowne wymierzone maiątkiem każdego, czasem wynosiło pięćdziesiątą, czasem setną część, niekiedy, ale zbyt rzadko dwunastą. Czwarty gatunek dochodu *trimemata*, zależał na taxach i grzywnach wynikaiących z dekretow sądowych na winowaycow. Z tych dziesiąta część poświęcona była Minerwie, pięćdziesiąta inszym bogom, a reszta wchodziła w kassę publiczną.

Te dochody Rzeczypospolitey Ateńskiey tak znaczne, gdyż pod czas woyny Peloponezkiey wynosiły na dwa tysiące talentow, to iest na ośmnaście milionow naszych, nie były obracane na płacę woysk, opatrzenie posłow, na wybudowanie flotty, na utrzymywanie i naprawy gmachow publicznych; ale po większey części osobliwie od czasu Peryklesa, na widoki, igrzyska, i inne wydatki płoche, i cale państwu nie pożyteczne.

Dochody Rzymian *Vectigal.* To słowo od *vehere* wozić, pochodzące, właściwie znaczy cło od przywozu i wywozu rzeczy, u Łacinnikow iednak brane było w znaczeniu, za każdy rodzay dochodow publicznych. Małe zrazu za czasu krolow i na początku wolności dochody Rzymskie, pomnożyły się w miarę zdobywania kraiow.

Dwa powszechnieysze rodzaie były podatkow na obywatele i na sprzymierzeńce włożonych. Nazwano *tributum* daninę od *Tribus*, ktorą obywatele na cechy podzieleni rowno wszyscy płacili, aż kiedy Servius Tullius szosty krol, podzieliwszy Rzymian na klassy ustanowił daninę w miarę maiątku. Składka z razu mała była. Ale gdy woyska zaczęły nie swoim ale Rzeczypospolitey żołdem służyć, coraz się daniny pomnażały podług rożnych okoliczności. Jedne były stałe, zwyczayne i raz urządzone,

dzone, drugie nadzwyczayne w nagłych potrzebach. Wyciągano podatki od każdego obywatela do roku 586. kiedy Paulus Emilius po zbiciu Perseusza ostatniego Macedonow krola, tyle do skarbu wniosł pieniędzy, iż ulżyć można było obywatelom, i od wszelkiey daniny ich uwolnić. Co trwało aż do roku po śmierci Juliusa Cezara.

Nayznacznieysze Rzymu dochody były z ceł. Trzy ich gatunki były. *Decumæ*, *Scripturæ*, *portorium*.

Decumæ albo *Decimæ*. To słowo dziesięcinę znaczy. Rzymianie od początku kiedy kray iaki lub we Włoszech lub gdzie indziey sobie podbili, iak za prawo u siebie mieli odbierać mu iaką część gruntow, z tych iedne zostawiali nowym osadom, drugich własność przy sobie zachowywali, puszczaiąc ie w arędę, z ktorey pieniądze szły do skarbu publicznego. Te ktore uprawne były, dawali pierwszemu o nie proszącemu, z obowiązkiem oddawania corocznie, piątey części owocow drzewowych, a ośmnastey zboża. Nie wszystkie prowincye iednakowo dawały ten podatek. Jednym raz na zawsze bez względu na urodzaie nałożona była pewna kwota pieniężna, zwana *vectigal certum*. Drugie od rocznych urodzaiow tę dziesięcinę oddawali, *frumentum decumanum*. Niektore prowincye dawały dziesięcinę od wina, i rożnego ziarna. Niektore od słonin, inne od skor na namioty.

Scriptura podatek z bydła ktore się pasło na łąkach i pastwiskach do Rzeczypospolitey należących. Zwali ie *scriptura*, iż wpisywano w regestra arędniącego ten dochod, ile każdy kmieć powiedział swego bydła.

Portorium. Cło wybierane z towarow wprowadzonych do miast i do portow, lubo z razu do samych tylko miast, gdyż nie zaraz Rzymianie porty mieli. Dawny ten podatek za krolow ieszcze ustanowiony, przez Waleryusza Publikolę zniesiony, ale potrzeby Rzeczypospolitey znowu go wskrzesiły. Nierownie wszędzie był płacony. Poczytywano go za naycelnieyszy dochod Rzeczypospolitey.

Była ieszcze danina znaczna *Vicesima manumissorum*, dwudziesta część taxy niewolnika, ktorego kto wolnością chciał darować.

Rzymianie procz tego wybierali daninę wielką z soli, co było z ustanowienia krola Ankusa Martiusa: ale gdy arędarze tego poboru zbyt drogo sol przedawali, iakie zwykły by-

bywać zawſze ſkutki takowych aręd cło to za naleganiem ludu zznieſione, znowu roku 548. wſkrzeſzone było za cenſora Marka Liwiuſza, przezwanego *Salinator*, że iemu to wznowienie przypiſywano.

Miny złote, ſrebrne i żelazne we Włoſzech i w Hiſzpanii, oraz łupy z nieprzyiacioł znacznie czyniły Rzymianom. Nie można dokładnie wiedzieć, co też dochody publiczne tey Rzeczypoſpolitey wynoſiły. To pewna iż niezmierne były za czaſu Cicerona.

REGIFUGIUM. Swięto u Rzymian odprawowane 24. lutego, na pamiątkę, iż tego dnia Tarquinius krol wypędzony był z Rzymu, podług zdania Owidyuſza, albo iak Plutarch mniema, tak nazwane święto z tey przyczyny, iż *Rex Sacrificulus*, krol ofiar, uczyniwſzy na placu ſeymowym ofiarę, wychodził ſpieſzno z pomiędzy zgromadzenia ludu.

REMIGES. Fliſi wioſłami robiący. Kſztałt dawnych okrętow czyli galer potrzebował wielkiey liczby fliſow. Grecy i Rzymianie naymowali do tey poſługi cudzoziemcow. Lacedemończykowie mieliby ſobie za poniżenie fliſować. Procz obcych używali do tego niewolnikow. Fliſi rozłożeni byli na galerach iedni po iedney ſtronie, drudzy po drugiey, wſzyſcy pod pokryciem. Podobnieyſza ieſt do prawdy, iż lubo wiele rzędow fliſow bywało na okrętach, a zatym wyżey ſiedzących dłużſze wioſła były, z tym wſzyſtkim każdy flis miał iedno wioſło. Zaczynali robić lub odmieniali robotę czaſem za znakiem trąby, ale częściey głoſu. Grecy miewali muzykantow, ktorzy tą robotą kierowali graiąc na piſzczałkach lub na cytrze. Oſobliwy był ſpoſob ćwiczenia fliſow zwłaſzcza u Rzymian. Sadzali ich na brzegu morſkim, iednych niżey, drugich wyżey, tak iako na okrętach mieyſce trzymać mieli; dawano im iednego niby wodza, ktory ich wprawiał w robotę, żeby ſię raz w tył za ruſzeniem wioſeł cofali, drugi raz poſuwali naprzod, znowu razem przeſtawali; z wielką pracą przychodzili do wielkiey doſkonałości i zręczności w żeglowaniu, nic ieden drugiemu nieprzeſzkadzaiąc. Więcey do tey rzeczy obacz pod *Navis*.

REPUDIATIO. Tak u Rzymian zwali zerwanie zaręczyn, to ieſt obietnicy wniścia w małżeńſtwo. Piſmo ktorym to zerwanie ſtrona ſtronie ogłaſzała, było w tych wyrazach. *Conditione tua non utar*. Oblubieniec zrzucaiący ſię z ſłowa, płacił zaſtaw dany ſobie od

 oblu-

oblubienicy; ta zaś we dwoynasob płaciła: ale kiedy żadna strona do zerwania tego przyczyny nie dała, nikt niepodpadał winie pieniężney. *Repudiatio* znaczyło, rozeyście się małżeństwa po zaręczynach, iako *Divortium* znaczyło rozwod małżeństwa.

Rex. Krol. Prawie wszystkie małe państwa Grecyi za fundatorow swoich uznawały krolow. Lacedemon od początku swego miał dwoch krolow z rowną władzą panuiących; ktorzy powinni byli pochodzić z rodu Heraklidow potomkow Herkulesa. Dzieci po oycach na tron następowały; ale trzeba było żeby nie byli nięgdołężni, kalecy: inaczey nie mogli być krolmi. Krolowe też Spartańskie powinny były wzrostem, wspaniałością i postawą inne kobiety przechodzić. Wychowanie dzieci krolewskich acz nie zachodziło do takiey, iak innych Spartańczykow ostrości, wszelako proste, skromne i pracowite być musiało. Dziedzictwo oyczyste krolow stałe i niewychodzące z domu było na częściach wydzielonych gruntow w okolicy Sparty i niektorych innych miast Lakońskich. Lubo ich władza barzo okreslona była, zwłaszcza w pokoiu, gdyż przy wstąpieniu na tron przysięgać przed Eforami musieli, że podług praw rządzić będą; mieli iednak wielkie zaszczyty dostoieństwu swemu przywiązane. Likurg dał im pierwszeństwo we wszystkim. Oni na zgromadzeniach ludu i senatu przod trzymali. Każdy przed niemi powstawał z uczciwością. Reska ich dwie ważyła. Zwierzchność rzeczy do czci bogow należących, moc radzenia się wyrokow, sprawowanie naywyższego kapłaństwa przy nich były. Procz tego oni mieli prawo sądzenia względem potrzeby stanowienia ustaw nowych i odmieniania starych, dawania odpowiedzi od ludu i senatu posłom obcym, rozeznawania pewnych spraw ich władzy oddanych; lubo od ich sądu do ludu odwoływać się wolno było. Pod czas woyny rząd naywyższy woysk lądowych mieli, bo za wodzow okrętowych zawsze obierano obywatelow w tey sztuce doświadczonych. Władza ich w woysku bez określenia była. Nigdy dwom razem rządu woyskowego nie dawano, dla ochronienia zazdrości zwyczaynie się zdarzaiącey między wodzami. Po śmierci, większą iak za życia cześć im wyrządzali. Pogrzeby ich pełne były okazałości i pochwał zmarłego. O każdym mowiono iż to był naylepszy z krolow. Kiedy na woynie umarł,

lub w potyczce był zabity, z naywiękſzą czcią pogrzeb mu ſprawiali. Nie przywożono ciała, ale wyobrażenie iego na katafalku ſkładano. Przez dzieſięć dni pogrzeb ſię ciągnął, a wſzyſcy obywatele żałobę noſili, wſzyſtkie trybunały zamknięte były.

W Atenach. Naprzod to miaſto wyſtawił albo naprawił pierwſzy krol ich Cekrops. Podzielił on był kray Attycki na dwanaście niby miaſteczek. Nayprzednieyſze z nich było *Cekropia*, gdzie ſtolicę założył, potym nazwane Ateny. Hiſtorycy daią ſiedmnaſtu krolow Atenom. Cztery pierwſi ſiłą i przemocą panowanie ſobie przywłaſzczyli. Cekrops pierwſzy krol chcąc wiedzieć iaka liczba poddanych iego była, wydał rozkaz, aby każdy z obywatelow złożył kamień w mieyſcu naznaczonym: i doſzedł iż ich dwadzieścia tyſięcy było. Podzielił ich na cztery części czyli cechy. Pouſtanawiał mądre prawa, cześć bogow, małżeńſtwa, gdyż ich pierwey Ateńczycy nie znali. Po czwartym krolu Pandionie, naſtępowali na tron dziedzice. Między niemi Tezeusz powiękſzył znacznie miaſto Ateny, podzielił na trzy klaſſy obywatelow, to ieſt ſzlachtę, rolnikow, i rzemieślnikow, co dało początek rządowi gminowładnemu, ktory potym był wprowadzony. Po Kodruſie oſtatnim krolu, Ateńczykowie wybili ſię z iarzma iednowładztwa, i wprowadzili rząd Rzeczypoſpolitey, na czele ktorego poſtawili Archontow, określiwſzy ich władzę.

W Rzymie, Romulus fundator tego miaſta, obrany był iednomyślnie krolem po wziętych wieſzczbach, ktory obrządek zawſze odtąd poprzedzał obranie krola, i naywyżſzych urzędow. Uznany był razem za głowę religii, naywyżſzego ſędziego, i wodza Rzymſkiego. Dla większey doſtoieńſtwa ſwego okazałości, Romulus wziął koronę, ſzatę purpurową, berło i krzeſło z ſłoniowey kości. Liktorowie noſili przed nim pęk rozg i topor. Zabawiony uſtawą państwa poczynił prawa rządowe: naznaczył popis obywatelow, z ktorego pokazało ſię trzy tyſiące piechoty, a trzyſta iazdy. O podziałach ludu przez niego uczynionych masz pod *Lex Comitia Cenſus.* Szczupły kray państwa ſwego na trzy części acz nierowne rozdzielił; pierwſzą poświęcił bogom, drugą naznaczył za właſność krolom, trzecią na kurye, ktorych trzydzieści było, wymierzył. Senat uſtanowił i opiſał co do ſenatu należało. Ale ſpoſob panowania

iego, przez ktory wſzyſtkim chciał ſamowładnie rządzić, wcale był przeciwny uſtawom iego właſnym. Senatorowie nie mogąc zcierpieć tego hardego pana, umyślili ſię go pozbyć, co iakim ſpoſobem wykonali, nie pewna. Po iego śmierci, po roku bezkrolewia, ſenatorowie przyſtąpili do obrania naſtępcy na tron. Numa zoſtał krolem; i naywięcey rozrządzeń tyczących ſię czci bożey pouſtanawiał. Tarkwiniusz pyſzny nie cierpiąc dłużſzego panowania poprzednika i teścia ſwego, zabił go, krolewſką godność bez obrania żadnego obiął, a ſamowładnie bez rady ſenatu trzymał. Miaſto ozdobił, kapitolium wyſtawił, zawſze otoczony żołnierzami, ktorych darami uymował, a ci mu i za ſzpiegow, i za obrońcow ſłużyli. Na koniec bezwſtydność ſyna iego Sextuſa Tarkwiniuſza ściągnęła na krola ſkutki zadawnioney nienawiści obywatelow. Rugowany z Tarkwiniuſzami wygnanemi rząd krolewſki, uſtąpił kſztałtowi Republikantſkiemu. Rzymſkie państwo odtąd było Rzecząpoſpolitą.

REX SACRORUM albo SACRIFICULUS. Krol nad ofiarami. Ta godność była iedna z naypierwſzych w Atenach. Należała z prawa drugiemu z Archontow. Cokolwiek ſię ściągało do religii, pod iego zwierzchnością było. Miał ſędziowſką władzę we wſzyſtkich czci bożey tyczących ſię ſprawach. Zona iego nazywała ſię krolową. Miała także zwierzchność nad pewnemi ofiarami taiemnemi Bahuſa, otoczona dwonaſtą kobietami zwanemi *Geraræ*. Noſiła w obchodach publicznych ſzatę oſobliwą i koronę na głowie.

U Rzymian, *Rex Sacrificulus*, był poſtanowiony po wypędzeniu krolow, ktorzy przedtym rządzili ofiarami. Ale żeby ten tytuł ſtraſzny dla wolności Rzymian nie wbiiał go w pychę, poddali go pod władzę naywyżſzego kapłana: żadney władzy rządowey i ſędziowſkiey nie miał, albo ieżli ią poſiadał, ſkładać przed obięciem ſwego urzędu muſiał. Odprawiwſzy ofiary przedſeymowe z zgromadzenia iak uciekaiący uchodził. Kapłani i Augurowie wyznaczali z pomiędzy ſiebie iednego, ktory im ſię do tego ſprawowania nayzdatnieyſzy zdawał; a lud na ſeymie przez centurye obierał tego krola. Zona iego *Regina Sacrorum* odprawiała także pewne ofiary, ktorych mąż ſprawować nie mogł. Dom ich nazywał ſię *Regia* pałac krolewſki.

RHE-

Rhetor. Rhetorica. Retorami zwali dawni tych, ktorzy uczyli wymowy, albo przepisy i nauki o niey pisali. W gminie wielkim Retorow Greckich nayſławnieyſi byli Plato, Aryſtoteles, Hermogenes i Longin. Cicero zaś i Quintilian między Łacinnikami.

Sztuka wymowy złożona z uwag, ktore ludzie dowcipem i rozſądkiem znacznieyſi czynili ſłuchaiąc drugich mowiących, zowie ſię retoryka. U Grekow początek iey barzo dawny ieſt. Już za woyny Troiańſkiey była, ponieważ Heſiod namienia, że w owym iuż czaſie uſtanowiono reguły i ſpoſob dobrego mowienia. Nie wſzyſcy retorowie dobrą i zdrową naukę wymowy dawali. Plato wyśmiewaiąc lichych retorow, nagania ich, że całe przepiſy ſwoie do głaſkania uſzu prożnego ſtoſowali. Retoryka Platona pełna ieſt zdrowych przepiſow względem wynalezienia i rozłożenia rzeczy do mowienia, względem wymowy ſamey. Uczy tam poznania namiętności ludzkich, uczy, iakiemi ſpoſobami ie wzruſzać, i iakiemi uſpokaiać. Jego przykładem piſali Aryſtoteles, i Iſokrates. Szkoła iego wielce ſławna, wielu retorow, wielu mowcow wydała. Grecya wkrotce iak powodzią zalana była niezmierną retorow liczbą. Złych było naywięcey. Wykwintne gadania, daleka od przyrodzoney własności mowa, żadnego prawdziwego czucia i poruſzenia ſerca, wſzyſtko wytworne, ſłow pełno, mało myśli i rzeczy; te były wady owych gadaczow. Piſali mowy prawne wykrętne, wyſilali ſię na obroty, dzieła ſwoie przedawali, bawić Ateńczykow ułożonemi wykwintnie ſłowy uſiłowali. Poſzła zatym ich, i ſztuki, ktorą podawali, pogarda.

Rzymianie długo bez retoryki byli. Zwyciężona Grecya dała im ſmak umieiętności i ſztuk wyzwolonych. Retorowie Greccy ukazali ſię w Rzymie. Młodź ſzkoły ich napełniła. Rzymianie uczyli ſię po Grecku, iak my ſię uczemy po Łacinie. Nauczyciele ich dawali im ćwiczenia ſtylu po Grecku, rzadko po Łacinie, co długo trwało, aż Łacinnicy dobrych w ſwym ięzyku piſarzow mieć poczęli.

L. Plotius pierwſzy otworzył ſzkołę Łacińſką retoryki, ktora była barzo ſławna. Miał wielu nauczycielſtwa ſwego ſpolnikow i naſtępcow. Nayznacznieyſzy między niemi był Cicero. Trwały ieſzcze Greckie ſzkoły, ale mnieyſza była ich liczba. Zdrowy rozum dał poznać Rzymianom więkſzą

kſzą potrzebę wymowy w włáſnym ięzyku, ktorym przez całe życie mowić i w publicznych i w prywatnych poſiedzeniach mieli.

Co zaś naywięcey pobudzało do poſtępku w tey nauce młodzież Rzymſką, był to zwyczay popiſywania ſię, i niby ſpolnego walczenia o lepſzą przez złożone mowy i wyprawy retorſkie. Zwyciężca brał pierwſze mieyſce w ſzkole, a razem z nagrodą popiſu żywſzą chęć utrzymywania ſię na ſtopniu ſwoim. Co mieſiąc popis ſię odnawiał, i dawał ſpoſobność zwyciężonym ſtanąć na mieyſcu dawnego zwycięzcy. Dobry guſt w ſzkołach ochraniał uczniow od przywar ćwiczeń takowych. Przykład ſtołecznego miaſta rozſzedł ſię po innych miaſtach i prowincyach. Pełno wſzędzie było mowcow. Poźniey retoryka rownie ſpodlała u Rzymian, iako u Grekow.

ROBIGALIA. Swięta Rzymſkie odprawowane w kwietniu, ku czci bożka *Robigus* na uproſzenie od niego, aby zboża od śniedzi *Robigo* ochraniał. Uſtanowił ie Numa. Ofiarowano bożkowi owcę i pſa.

S.

S. Tę literę czaſem kładziono za R. *doloſi* za *dolori*, *eſo* za *ero*. Czaſem ią Łacinnicy wkładali zwłaſzcza przed literami M. N. *Poeſni* za *poeni*: czaſem w innych słowach wcale opuſzczali *dignu* za *dignus*, *omnibu* za *omnibus*. Czaſem ią za C. G. I. kładli.

S. w dawnych napiſach za *Sacellum*, *ſcriptus*, *ſemis*, *ſenatus*, *ſepulchrum*, albo *ſepultus*, *ſanctus*, *ſequitur*, *ſervius*, *ſervus*, albo *ſerva*, *ſibi*, *ſic*, *ſilentium*, *ſinguli*, *ſitus*, *ſolvit*, *ſtipendium*, *ſub*. Czaſem S. kładzie za *Centuria*.

S. A. *Sub aſcia*. Obacz Aſcia. SA. *ſua* albo *ſanguis*. SAC. *Sacerdos*, albo *Sacrificium*, albo *Sacrum*. SAE. albo SAEC. *Sæculum*. SAL. *Salus* bogini. SB. *ſibi*. SC. *ſicut*. S. C. *Senatus Conſultum*. SCI. *Scipio*. S. D. *Sacrum Diis* albo *ſupradictus*. S. EQ. Q. OD. ET. P. R. *Senatus Equeſtrisque ordo & populus Romanus*. SEMP. *Sempronius*. SEPT. *Septimus*. SER. *Servius*

vius albo *Sergius*. SYL. albo SUL. albo SL. *Sylla*. SG. *Sacrilegium*. S. L. *Sacer ludus*, albo *ſine lingua*. S. M. *Sacrum Manibus* poświęcone duſzom zmarłym, albo *ſine manibus* bez rąk, albo *ſine malo*. SN. *Senatus*, albo *ſententia*, albo *ſine* bez. SP. *Spurius*. S. P. *ſine patre*, *ſine pedibus*. S. P. D. *Salutem plurimam dicit*. S. P. Q. R. *Senatus Populusque Romanus*. SS. *Sanctiſſimus*. S. T. A. *Sine* albo *ſub tutoris auctoritate*. ST. *ſcilicet*. S. E. T. L. w nagrobkach *ſit ei terra levis*, niech mu będzie ziemia lekką, niech ſpoczywa w pokoiu.

Litera S. poiedyncza, albo podwoiona i przecięta na dwie części rowne przez linią horyzontalną ieſt znakiem wyrażaiącym ſeſtertia, pieniądze Rzymſkie, albo rożne części aſſu Rzymſkiego.

S. w liczbie znaczy ſiedm. U Grekow ta litera z kreſką z ukoſa daną waży dwieście; a kiedy ta kreſka ieſt na dole, znaczy dwakroć ſto tyſięcy. Taż ſama litera w Greckim harakterze razem z ich t. związana wyraża ſześć.

SACERDOS. Kapłan. Jako Grecya była podzielona na wiele małych państw, każde z nich miało ſwoich kapłanow, ſwoią religią i ſwoie ofiary. Kapłańſtwo u nich było w wielkim poważeniu, ponieważ krolowie, xiążęta, i naywyżſi wodzowie kapłanami nazywani byli, a czaſem i urząd kapłańſki ſprawowali. W Lacedemonie krolowie zwykli byli niektore ofiary czynić, i dla tego noſili zawſze przy ſobie noż ofiarny. Grecy mieli xięży i xienie, to ieſt kobiety do pewnych świętości wyznaczone. Obierały ie urzędy mieyſkie. Maiący iakie kalectwo, lub przywarę ciała nie byli do kapłańſtwa przypuſzczeni. W Lacedemonie wyciągano tego, aby oſoby tak iedney iako i drugiey płci na kapłańſtwo obrane żyły w czyſtości. Wolno im było wchodzić w małżeńſtwo, ale zakazywano powtornych ślubow. Chociaż w niektorych miaſtach Greckich byli kapłani wielcy, ci iednak nie więcey powagi mieli iak inſi. Nazywano ich od bogow, ktorych czci ſzczegulniey ſłużyli. Jedni byli miaſt poiedynczych, inni wielu miaſt, inni na koniec całey prowincyi; i tych kapłańſtwo dożywotnie, tamtych pięć lat, mniey lub więcey trwało. Obranie iednych los ſtanowił, innych głoſy urzędnikow albo ludu. Kapłani nie byli zgromadzeniem oſobnym od innych obywatelow, powſzechnym zarowno prawom podlegli. Wiele ie-

iednak przywileiow i zaſzczytow mieli: oſoby ich święte były, gwałt im uczyniony za świętokradztwo miano. Uſzanowanie im oſobliwſze wyrządzano, iednym więkſze niż drugim, podług praw i poſług do ktorych należeli. Nie mieli władzy ſądowey ani w rzeczach religii, chyba kiedy krolmi byli.

Xienie albo białegłowy kapłaństwo ſprawuiące dla czci i ſłużby bogiń były, nie dla bożkow; procz Pythii Delfickiey Apollinowi poświęconey. Rownie iako xięża muſiały ſprawiać ſię przed urzędem z zdatności ſwoiey do kapłaństwa, a po ſkończonym urzędzie z obchodzenia ſię na nim przed zwierzchnością miaſt, w ktorych uſługi ſwoie czyniły. Cybele bogini miała kapłanow ſwoich rzezańcow, nazwanych *Galli*, ktorzy powinni byli noſić ſtroy białogłowſki. Błąkaiący ſię iako ich bogini, od ſamego gminu zabobonnego czczeni byli. Pod czas poświęcenia ſwego kaleczyli ſię po rękach i biczmi ſię ſiekli. Miała ta bogini i innych kapłanow nie rzezańcow. Naydawnieyſzy z nich zwał ſię *Archigallus*, noſił purpurę i mitrę kapłańſką.

Romulus wybrał po dwoch kapłanow z każdey kuryi, było ich zatym ſześćdzieſiąt. Naprzod brani byli z ſtanu ſzlacheckiego, wieku przynaymniey lat pięćdzieſiąt, obyczaiow nie nagannych i bez żadney przywary ciała. Potym zabobonność pomnożyła liczbę kapłanow. Rożne ich zgromadzenia (*Collegia*) były. Przez długi czas ſami patrycyuſzowie kapłaństwo ſprawowali; ale poſpolſtwo zazdroſzcząc tey powagi, ktorą kondycya kapłańſka dawała w ſenacie, przez wiele ſpoſobow i uſilności dokazało tego, żeby rownie z niego kapłani być mogli. Nadto, ſamemu ſobie prawo obierania kapłanow przywłaſzczyło. Obrani, od zgromadzenia kapłanow potwierdzenie brali. Naſtępowało ich wprowadzenie na urząd z obrządkami i wieſzczbami. Kapłani w Rzymie wielką cześć mieli: oſoby ich święte i nie tknięte były: wielą ie przywileiami zaſzczycano. Procz ſzaty purpurą bramowaney, *prætexta*, procz czapki, albo mitry *apex*, *tutulus*, *galerus albogalerus* zwaney, mieli prawo wieżdżać na kapitolium w poieżdzie, ktory nazywano *carpentum*, prawo wniścia do ſenatu; noſzono przed niemi pochodnie i gałąź laurową; procz tego od wielu ciężarow poſpolitych wolnemi byli. Kapłaństwo Augurow, i krola ofiar, *Re-*

gis

gis Sacrorum dożywotnie trwało, inne odmieniane być mogły. Wszyscy kapłani mieli dochody sobie naznaczone ze skarbu Rzyczypospolitey. Rożne były stopnie posługaczow kościelnych, o ktorych masz pod właśnemi artykułami.

Sacrificium. Od *Sacrum facere:* ofiara, sprawowanie ofiary. Można wszystkie ofiary do dwoch rodzaiow ściągnąć. Pierwszy ofiar rodzay, był zabiiać bydło, a w niektorych kraiach i ludzi: drugi, ofiarować bogom wina, mleko, owoce, kłosy zboża i kadzidło. Były iedne publiczne, sprawowane w przytomności miasta, prowincyi, narodu, nakładem pospolitym przez naywyższych lub niższych kapłanow, Augurow i innych z urzędu; prywatnieysze, czynione imieniem iakiego obywatela chcącego uczcić ktorego bożka; i domowe, ktore po domach oddawano bożkom domowym *Lares, Penates.*

Przed ofiarami kapłani przez rożne oczyścienia i obmywania przygotowanie czynić byli powinni, i te oczyścienia opuścić się nigdy nie mogły, kiedy rzecz była względem bożkow niebieskich. Bo rożne były obrządki dla bostw niebieskich, ziemskich i piekielnych. Bydło też i rzeczy na ofiarę nie iednego rodzaiu wszystkim bogom ofiarowywano. Dla niebieskich bydlęta szły białe, dla piekielnych czarne lubo czasem i białe.

Grecy od naydawnieyszych czasow mieli sobie za powinność pierwiastki wszystkich owocow dawać na ofiarę bogom. Cena tych rzeczy każdemu przepisana była. Poźniey gdy do ofiar bydląt używać zaczęto, obierano zwyczaynie co naytłuścieysze i naypięknieysze, bez żadney skazy i przywary. Zwyczaynie złocono rogi bydląt większych maiących paść na ofiarę, i w wstęgi i kwiecia ie przybierano: mnieysze zaś tylko uwieńczano iakiemi gałązkami i ziołami poświęconemi temu bożkowi, ktoremu miały być ofiarowane.

Kiedy bydlę ofiarne z obrządkami przywiedziono, kapłan w szacie białey, z głową odkrytą przystępował do ołtarza, i obracaiąc się do przytomnych pytał się, *kto tu iest*, i odpowiedano mu, *wiele dobrych ludzi:* bo prawa nie pozwalały na tych nabożeństwach znaydować się złodzieiom, mężoboycom, i skazanym sądownie zbrodniom. Potym kapłan mowił głośno i wyraźnie niektore pacierze: po nich posypował ięczmieniem palonym z solą,

z folą, i oddawał ie na zabicie *Victimariis*, ofiarnikom zabiiaiącym. Ci ftarali fię, aby głowa bydlęcia była ku niebu, gdy ofiarowano bogom niebieſkim; a ku ziemi, gdy piekielnym.

Po zabiciu bydlęcia i po ofiarowaniu przez kapłana krwi i wnętrzności na ołtarzu, oftatki dzielono między ſług ofiarnych, i tych ktorzy ofiarę dali. Było to nabożeńftwem u dawnych, pożywać te oftatki z przyiaciołmi. Skory z bydląt pobitych kładli na poſągi bogow, albo zawieſzali ie ze ſklepienia lub na ścianach. Czaſem kapłani na świeżych ieſzcze ſypiali, a obudziwſzy fię ſny ſwoie prawili, ktore za wyroki brano.

W Lacedemonie ofiary odprawowały fię bez obrządkow. Zbytek i okazałość od Likurga wywołane ze Sparty ani w nabożeńftwie mieyſca nie miały. Chciał on aby maiętnieyfi i ubożfi zarowno ofiarować mogli. Lacedemończycy za świadectwem Platona tego u fiebie przekonania byli, że bogowie raczey poglądaią na czyftość ferca, niż na iakość ofiar. Mało kapłanow, mało ofiar mieli. Te prawie zawſze poſpolite i nakładem publicznym były. Wſzyſcy zarowno bez braku płci, wieku i ftanu na ofiarach fię znaydować mogli. Chciał prawodawca przez tę ſpolność mocniey wiązać iedność i przyiaźń obywatelſką.

Rzymianie zrazu bydląt na cześć bogow nie bili. Numa uczeń Pytagory zakazał im tego. Same owoce ofiarowano. Poźniey za Grekow przykładem poſzli, wiele ofiar, wiele przy nich obrządkow powymyślali. Jedne były dla więkſzych, drugie dla mnieyſzych bogow. Pod trzema rodzaiami ich ofiary zamknąć można. Poſpolite, ſzczegulne i obce.

Poſpolite albo publiczne, z nakładu ſkarbu odprawowano, a z tych iedne zwyczayne, ftałe, drugie nadzwyczayne *indicta* w kalendarzach wytknięte. Szczegulne, ktore w familiach przyięte, i potomkom przeſtane były *gentilitia*, ktore zaś każdy obywatel w domu ſwoim ſprawował, *privata*, *domeſtica*. Ofiary obce, *externa*, czynione były bogom prowincyi lub miaſt orężem zdobytych, gdy ci bogowie do Rzymu przenieſieni byli.

Wſzyftkie u ftarożytnych ofiary ze czterech fię przednieyſzych części ſkładały. *Libatio*, *immolatio*, *redditio*, *litatio*: iako fię z opiſu obrządkow widzieć daie. Rzymianie rownie iak Grecy bydląt nayzdrowſzych do ofiar ſzukali; a po kapłanach czyftości i ochę-

ochędoſtwa wyciągali: przeto ci przez rożne oczyściania i mycia czaſem i całego ciała do ſprawowania ofiar przyprawiać ſię muſieli, zwłaſzcza kiedy to było dla bogow niebieſkich; bo dla piekielnych na ſamym pokropieniu wodą przeſtawano. Brali na ten obrządek ſzatę białą, i wieniec z gałązkow poświęconych boſtwu, ktoremu ofiarowali; głowę i twarz zaſłoną okrywali, chcąc uniknąć roztargnienia. Bydlę oglądano czy miało być przyięte. Potym kapłan wołał: *hoc age*, uważay co czynisz, albo *favete linguis*, chowaycie milczenie. Naſtępowały pacierze od wezwania Januſa, iako bożka nad drzwiami przełożonego. Z boiaźni omylenia ſię w pacierzach, ieden wymawiaiąc głośno i wyraźnie poprzedzał. Po pacierzach kapłan obchodził kilka razy ołtarz, położywſzy palec na uſtach ſwoich: tym czaſem odgłos dawały piſzczałki i inne narzędzia muzyczne: bo bez muzyki dawni ofiar nie czynili, myśląc iż przez to przeſzkadzali, aby iaki głos nieſzczęſny ſłyſzeć ſię nie dał. Zatym wylewał kilka kropel wina na ołtarz z naczynia na to poświęconego, *ſimpulum*, ſam go pierwey z przytomnemi ſkoſztowawſzy; i to łanie zwało ſię *Libatio*. Sypał między rogi bydlęce okruſzyny z ciaſta zrobionego z mąki pſzenney rozprawioney z ſolą i kadziłem, zwało ſię to ciaſto *mola ſalſa*, zkąd pochodzi *immolatio*. Zaraz potym wyrwawſzy nieco ſierci z bydlęcia, wrzucał ią w ogień. Na końcu nożem zakrzywionym maiąc twarz ku wſchodowi obroconą, znaczył lekko kreſę przez cały grzbiet bydlęcia, ktore przez to ofiarowane i poświęcone ſię ſtawało. Oddawał bydlę ofiarnikowi (*Victimarius*) na zabicie, ktory ſprawę ſwoią z takim iak u Grekow obrządkiem wykonywał. Co gdy ſię działo, cały lud chował iak nayściśleyſze milczenie, poki zabite bydlę na ołtarzu nie ofiarowano; ktory to przeciąg czaſu nazywano *inter cæſa & proiecta*. Skoro krew ofiary z czary zebrano, i ſkorę ze zwierzęcia zdięto; zaraz kapłan przeglądał wnętrza, i kazał odcinać głowę i nogi, ktore ten co ofiarę dał, w mące uwalawſzy na ſtole kościelnym, rzucał w ogień na ołtarzu zapalony wraz z rożnym kadzidłem: co nazywano *redditio*. Gdy ofiara ſpełniona była, gdy wſzyſtkie znaki wieſzczbiarſkie znaleziono ſzczęśliwe, i poczytywano ofiarę za mile od bogow przyiętą; w ten czas ta ofiara miana była za doſkonałą; co

Ła-

Łacinnicy wyrażali przez *litatio* i *litura*. Po ofiarach kapłani ręce ſobie umywali, i lud zgromadzony odprawowali mowiąc: *ilicet* albo *extemplo*, wolno wyiść z kościoła, oſtatki z ofiar dzielono między kapłany i przytomnych, co i z kołaczem *liba* zwanym na ofiarę dawanym czyniono: ktory kapłani poſługaczom ſwoim dawali. Ci tak byli zmordowani że i kołacza tego nie czekaiąc uchodzili, woląc mieć ſpoczynek z naygorſzym chlebem. Jeźli ofiara była publiczna, po niey naſtępowała uczta; na ktorey iedli ſtoiąc z chlebem niekwaſzonym, wśrzod pienia chwały bogow; całe święto kończyło ſię tańcami około ołtarza.

SAGUM. Była to ſzata żołnierſka bez rękawow, zprzodu otwarta, ktora ſię na haftki zapinała, i ſzła na wierzch innego odzienia. Rzymianie wzięli ią od Gallow. Była czworograniaſta i nie daley iak do kolan zachodziła. Niektorzy autorowie brali ią za *chlamys* i *paludamentum*.

SALII. Kapłani Marſa w Rzymie uſtanowieni od Numy krola z przyczyny morowego powietrza. Dano im to imię *Salii*, iż święta ſwoie odprawowali tańcuiąc i ſkacząc, *saliendo*. Dwanaście ich zrazu było do ſtraży tylu puklerzow, ktore Numa porobić kazał podobne owemu z niebios iak udawał ſpuſzczonemu. Obacz *Ancile*. Wſzyſcy byli patrycyuſzowie. Tullius, Hoſtilius, a podług innych Tarkwinius przydał ich drugie tylo. Ubior ich był *tunica*, czyli ſpodnia ſuknia rozmaitego koloru, złotem haftowana, ſzata długa nazwana *trabea*, pałasz wiſzący na paſie nabitym miedzianemi blachami, kopia w prawey ręce, a w lewey puklerze święte *Ancilia;* na głowie mieli czapkę rogatą *Apox* albo *Galerus*. Święta Marſowe odprawiali ſkacząc i tańcuiąc po całym mieście, wzywaiąc imion bogow i bogiń procz Wenery, ktorey ani wyrzec im ſię niegodziło. Szli do kościoła Marſowego ſkładać puklerze poświęcone. Wſzyſtkie dni tych świąt miano za nieſzczęſne. Woyſka na wyprawę w te dni nieruſzały, nikt nie śmiał żadney ſprawy rozpoczynać, ani w małżeńſtwo wchodzić. Godność kapłanow Saliow w Rzymie wielce poważana była, i naypierwſi ludzie mieli ſobie za cześć być nią ozdobionemi. Były także niewiaſty *Saliæ virgines*, ktore z kapłanami. *Salii* ofiary ſprawowały, w ſzacie żołnierſkiey *paludamentum*, i w takiey iak *Salii* mitrze.

Zwy-

Zwyczaynie nazywano *Salii*, albo *salisubsules* tych, ktorzy w obrządkach nabożnych śpiewali i tańcowali, iako to czyniono w ofiarach Herkulesowi sprawowanych.

Saltatio. Taniec, skakanie. Taniec u Grekow składał się ze skakania, i z krokow wymierzonych muzyką na instrumentach lub śpiewaniem. Taniec nie był u nich poczytany za samą zabawkę, ale raczey za obrządek wchodzący w nabożeństwo, i za ćwiczenie żołnierskie. Filozofowie Sokrates, Plato i inni mieli w szacunku taniec, bo go sądzili być zdatnym do wzbudzenia szlachetnych chęci, i wpływaiącym w dobre obyczaie. Ale wolność scenicznych tańcow o pogardę przywiodła tę zabawę.

Lacedemończycy mieli rożne tańce, ktore czynili na cześć bogow i bohatyrow. Taniec *Gymnopœdia* nazwany, składał się z dwoch orszakow: ieden był chłopiąt, drugi ludzi doyrzałych. Wszyscy byli nago, i śpiewali wiersze liryczne Thaletesa. Mieli wieńce na głowie, a w ręku palmy. Po tym tańcu następował drugi Pyrrycki zwany, że, podług Lucyana, Pyrrus syn Achillesa dał im początek. Chłopięta lat pięciu odprawiali ten taniec cali uzbroieni, naśladuiąc i udaiąc wszystko sprawę woyskową, iako nacieranie, cofanie się, zwrocenie i tym podobne. Były inne Pyrryckie tańce spolnie od chłopiąt i dziewcząt czynione.

Ateńczycy i Rzymianie mieli także rozmaite tańce, ktore prawie wszystkie służyły do sprawienia siły i zręczności w młodzieży. Używano ich na igrzyskach i widokach: w traiedyach i komedyach wypełniały przerwę aktow dla dania spoczynku aktorom. Te zwano sceniczne.

Tańce sceniczne dzieliły się na traiczne, komiczne, i satyryczne. Pierwsze były poważne; drugie miano za bezecne dla skoku i ruszań nieprzystoynych; trzecie satyrycznemi zwano, przeto że tańcuiący przyłączali do nich żarty i słowka trefne. Zawsze tańcowano za muzyką, a tancznicy barzo lekko odziani byli. Obuwie było białe, tancznice starały się mieć podwiązki bogate.

Taniec u Grekow dzielił się: *Cubistica*, *sphæristica* i *Orchestica* (saltatio.) Pierwszy, było to mocne i niebespieczne skakanie, z wielką sztuką co do wysokości skokow, i wyrabiania nogami. *Sphæristica* taniec złączony z grą *balona*, to iest wielkiey piłki: w takt skakanie szło

z grą,

z grą, trzeba było zawſze odbitą od ziemi piłkę podrzucać, a nigdy iey nie dać upaść. *Orcheſtica*, był to taniec zwyczayny podobny do naſzych. Tańcowali czaſem za graniem muzycznym trzymaiąc ſię za ręce, czaſem ſami ſobie w tańcu przygrywaiąc.

Rzymianie także wielorako tańczyli. Mieli tańce kapłańſkie i świętom właściwe, inne w rożnych okolicznościach, iako to żniwa, weſelnych god, bieſiad używane.

Co do tańcow dla ſamey rozrywki, w Grecyi mocno ſzacowano tych, ktorzy dobrze tańczyli. Nie tak było w Rzymie, gdzie nie tylko wcale nie byli ſzacowani, ale owſzem barzo pogardzeni. Poczytywali to Rzymianie za lekkość i rozwiozłość.

Tanecznicy po ſznurach, powrożobieguny u Grekow *ſcænobates*, u Łacinnikow *funambuli*, od *funis* ſznur i *ambulo* chodzę, zwani, dokazywali ſztuk ſwoich rozmaitym ſpoſobem. Jedni kręcili ſię około ſznura niby koło oſi, wieſzaiąc ſię nogami lub ſzyią: drudzy latali na ſznurze brzuchem położeni, ręce i nogi maiąc na powietrzu. Poſpolitſi chodzili po ſznurze z gory na doł wyciągnionym; ſztucznieyſi ſkoki i pląſy na nim wyrabiali.

SARISSA. Oręż obraźliwy. Była to kopia tak wielkiey długości, iż trudnoby wierzyć o iey używaniu w woyſku, gdyby piſarze poważni tey rzeczy nie twierdzili. Niektorzy z nich daią iey dzieſięć, a niektorzy czternaście łokci. Macedończykowie używali iey w Azyatyckich woynach na odpieranie ſłoniow: była użyta u Lacedemończykow, a czaſem i u Rzymian.

SATURNALIA. Swięta Saturnowe. Odprawowano ie w Rzymie ſiedmnaſtego Grudnia. Naśladowano w uroczyſtość ową rowność między ludźmi za praw i panowania Saturna bez rożności ſtanow iak mniemali utrzymywaną. Trzy dni te święta na weſołościach i bieſiadach trwały. Rzymianie ſkładali togę, i tylko w ſzacie ſtołowey ſię pokazywali. Gry trafunkowe, innych czaſow zakazane, w ten czas pozwolone były. Seymy, obrady, ſądy i ſzkoły uſtawały; dawano ſobie wzaiem podarunki, kolędy, i wſzędzie świece zapalano. Poſąg Saturna obwiązany cały rok taśmami wełnianemi, w te dni odwiązany bywał. Dni święta ogłaſzano biegaiąc i wołaiąc *Jo Saturnalia.* W ten czas zaraz władza panow nad niewolnikami uſtawała. Ci mieli prawo mowić i czynić, co ſię im podobało.

Nic też panom w mowię nie przepuſzczali: pannowie ſzaty mieniali z niewolnikami. Taką wolność niewolnice brały w święta Matronalia.

Scenici Ludi. Od Scena. To słowo ſcena z pierwſzego wzięcia, znaczyło gałęzie drzew, ktorych używano dla cienia w gorąco; potym przeſzło do znaczenia tey części teatru, na ktorey aktorowie udaią. Igrzyſka ſceniczne początek maią od zwyczaiu Greckiego, udawania przy uroczyſtościach ktoremi bożkow ſwoich czcili, rożnych przypadkow baiecznych imże zdarzonych w śrzod wierſzy i pieni z muzyką. Naywięcey zaś przygody Bachuſa zabawiały poetow. Ztąd poſzły dalſze poſtępki poezyi dramatyczney.

Rzymianie prawie czteryſta lat byli bez widokow ſcenicznych, lubo nie byli bez poezyi. Pierwſze ich pienia przy ofiarach owocow ziemnych i bieſiadach były porywcze z głowy winem zagrzaney. *Feſcinina carmina* albo *Saturnina*, grube, proſte wierſze, ſamym rymem ſię od mowy poſpolitey rożniące, ſzpetne i z poſtawą nieprzyſtoyną, i takiemiż ſkokami złączone. Dopiero w roku od założenia Rzymu 390. albo 391. nie mogąc znaleść ſpoſobu uśmierzenia ſtraſznego powietrza, udali ſię do igrzyſk ſcenicznych na ubłaganie bogow. Te z początku nic innego nie były, iak chory tanecznikow przy muzyce, i na to Toſkańczykow ſprowadzono. A tak iedenże początek był teatru u Rzymian i u Grekow z nabożeńſtwa, i czci bogow.

Młodzież Rzymſka podobała ſobie w tey zabawie, a nie chcąc porzucić ſwoich *feſcenninow*, złączyli wierſze z tańcami. Poſzło zatym powoli polepſzenie w pieniach. Już nie mowiono wierſzy koleią bez przygotowania; ale grano ſztuki ſatyryczne umyślnie złożone. Byli na to zebrani aktorowie, ktorych *hiſtriones* zwano. Satyry ſpolnie z tańcami ſzły. W ſamey rzeczy były to ſzyderſtwa i grube żarty, wyśmiewania, w pewnych iednak granicach i opiſach.

Te ſatyry bezkſztaltne trwały aż do roku 514. kiedy *Livius Andronicus* wyzwoleniec Liviuſa Salinatora pierwſzy raz dał do grania komedyą: Grekiem będąc, Greckich poetow naśladował po Łacinie. Sam poeta udawał na ſcenie. Takowy widok podobał ſię Rzymowi, uznany był za pięknieyſzy niż ſatyry. Kiedy Andronik i inni poeci podobne komedye piſywali dla aktorow, młodzież Rzymſka lubiąc ſię

śmiać

śmiać i bawić, przynosiła swoie satyry, ktore pomiędzy aktami właśni ich autorowie mowili. Satyry te nie maiące iedna z drugą związku, mogły się osobno powiadać. Tey wolności pozwalali sobie nawet w ten czas, kiedy komedye lepszy ksztalt wzięły, iakie były Terencyusza. Atoli poźnieyszych czasow odłożono satyry, na koniec komedyi, przydawano ie zwłaszcza do tych, ktore się *Attellanæ* zwały. Obacz pod *Comœdia*. Te satyry przed wyiściem z teatru mawiane nazywano *exodia*. Ci ktorzy w satyrach udawali, w takich szatach i maszkarkach to czynili, iako i aktorowie komedyi *Attellanæ*. Trwał zwyczay *exodiow* nie tylko do Horacyusza, ale i po nim wiek prawie cały.

Trafiało się w Rzymie, iż wśrzod naylepszych komedyi lud domagał się o przerwę ich przez szermierskie zapaski, pokazywanie zwierza dzikiego, skakania po sznurach, bitwy wysiekaczow; i trzeba mu było, zadosyć czynić. Te przerwy czasem cztery godziny trwały.

SCHOLA. Mieysce publiczne, przysionki w ktorych filozofowie schodzili się na rozmowy i nauki, ztąd mieysca publicznych nauk imię wzięły. Były szkoły publiczne w każdym mieście Greckim. W Sparcie Likurg podzieliwszy Lacedemończykow na rożne klassy, ustanowił też szkoły rożne podług rożnego wieku dzieci. Przełożonych im ludzi cnotliwych i mądrych naznaczył, tym wybieranie nauczycielow zlecił. Cwiczyła się młodź w muzyce, poetyce, wymowie, ale to wszystko skromnie i poważnie szło, i zamierzenie naukom dane, obywatelskie było. Nie trzeba więc rozumieć, iż nauki i sztuki nieznane były w Sparcie, ale cokolwiek w nich lekkiego, płochego i miękkiego być mogło, to prawodawca Lacedemonski z Rzeczypospolitey swoiey wywołał.

Ateny zaraz z początku upodobaniem w naukach znakomite, wielką szkoł liczbę miały. Dzieci od naymłodszych lat szły do szkoł, w ktorych uczono ich czytać i pisać. Plato twierdzi, że naukę dzieciom dawać zaczynano od baiek obyczaiowych. Z tych pierwszych szkoł przenosili się uczniowie do szkoł gramatyki, poetyki, wymowy, i innych, osobliwiey się przykładaiąc do ięzyka swego oyczystego. Nauczyciele czytali w szkole i wykładali poetow, zwłaszcza Homera. Naznaczano też uczyć się na pamięć traiedyi w ich czasie pokazywanych. Muzy-

ka

ka zawſze w liczbę nauk wchodziła. Szkoły filozowſkie w Atenach naydawnieyſze ze wſzyſtkich kraiow były; a z tych ſzkoła nazwana *cinoſargia*, w ktorey poſpolitym koſztem dawano wychowanie i naukę podrzuconym dzieciom, a tych niezmiernie wiele bywało. Sokrates nayznakomitſzy mądrością i obyczaiow czyſtością filozof, nie miał ani pewnych godzin, ani mieyſca oſobnego na ſwoią naukę: poświęciwſzy ſię ćwiczeniu i kſztałceniu młodzi, nauczycielem był każdego mieyſca, każdey godziny, i z każdey przygody. Plato uczeń iego, wyſtawił wſpaniałe publiczne ſzkoły na przedmieściu bliſko placu barzo pięknego w drzewa, i nagrobki wielkich ludzi, *ceramicus* zwanego. Ten filozof nie przeſtawſzy na tym, wyrobił u Rzeczypoſpolitey rożne przywileia i wolności dla uczących, wyięcie ſzkoł z pod władzy urzędow w rzeczach do wewnętrznego ich rządu należących, w ktorych zwierzchności ſzkolney podlegali uczniowie. Między innemi uſtawami były te, aby ſzkoł ani przed wſchodem nie otwierano, ani przed zachodem nie zamykano; aby nikt do ſzkoł nie chodził aż wprzod wpiſany w katalog uczniow; aby dla ochrony od zepſucia, młodſi od ſtarſzych oddzieleni uczyli ſię; aby obcy mięſzkali w bliſkich ſzkołom domach, a to w ſpokoyności i ſkromności; aby nauczyciele obierali ſobie ſpolnikow i naſtępcow. Plato uſtanowiwſzy rząd i karność ſzkolną, nie tylko iak inni filozofowie, uczył nauk przez teoryą i przepiſy, ale rożnemi ćwiczeniami wpaiał w młodzież znaiomość prawa i ſprawiedliwości. Aryſtoteles obrażony iż go Plato nie obrał za naſtępcę ſwego w akademii, (tak ſię mieyſce ſzkoły Platonowey zwało) otworzył inną *Lyceum* i *Peripaton* zwaną. Po nim naſtąpił Teophraſtes, i za niego to Sophokles będąc Archontem ſprawił, iż przywileie ſzkołom publicznym odięto, a władzę obierania nauczycielow i ich naſtępcow, do ſenatu i do ludu przenieſiono. Theophraſtes nie chciał ſię temu prawu poddać, i z innemi filozofami z miaſta wyſzedłſzy, prożne i bez nauk ſzkoły zoſtawił. Ale po zakończeniu urzędu Sophokles oſkarżony iako ſprawca zamięſzania tego przed ludem, na pięć talentow grzywny był ſkarany. Przywileie ſzkołom, i ſzkoły Atenom przywrocone.

Nauczyciele publiczni darmo tę uſługę ſprawowali aż do Aryſtyppa, ktory pierwſzy wyciągał od uczniow małego iur-

gieltu. Naſtępcy iego na złe używaiąc tego przykładu, tak wielkich ſię płac od uczniow domagali, iż nie tylko ubożſi, ale i miernego maiątku, acz z naylepſzemi przymiotami młodzi przyſtępu do ſzkoł nie mieli. Zwyczay płacenia nauczycielom z Aten i do innych miaſt przeſzedł. Mniemanie ieſt dobrze ugruntowane, iż były ſzkoły publiczne w Atenach dla płci niewieściey, ktora ſię w nich czytać, piſać, i czyſtości ięzyka ſwego uczyła.

W Rzymie ſzkoły, *ludi literarum*, po Łacinie zwane, długo iako i nauki nieznaiome były. Pewna ieſt że w Roku Rzymu 304. znaydowały ſię ſzkoły dla panienek, iako znać z hiſtoryi Wirginii, prowadzoney od mamki ſwoiey do ſzkoły. Mieyſce ich było *in Foro Romano*.

Poźniey gramatyki ſzkoła ſię otworzyła. Greckiego i Łacińſkiego ięzyka w nich uczono. Na pięknych placach umieſzczone były. Schodziło ſię tam wielu i niemłodych na tłomaczenie poetow. Quintus Cecilius wyzwoleniec Attyka i miſtrz iego corki, pierwſzy uczniom ſwoim czytał poetow wſpołczeſnych. Nie dawano zaś do czytania dzieciom z poetow, tylko mieyſca zawieraiące wyborne nauki obyczaiowe dla człowieka i obywatela. Łączono czytanie dzieiopiſow ſwego kraiu. Były ſzkoły retoryki, długo w nich po grecku, dopiero za Cicerona po Łacinie uczono. Zawſze wzory Greckie do kſztałcenia wymowy ich oyczyſtey ſłużyły. Długo nie znani filozofii nauczyciele zgraią do Rzymu poźnieyſzych czaſow naſzli. Za konſularſtwa Strabona i Meſſalli bądź za podſtępem zazdrości, bądź z iakiey polityki Rzymian, wſzyſcy Greccy filozofowie do Grecyi przez wyrok publiczny odeſłani byli. Wkrotce potym Kato ſtarſzy boiąc ſię aby Rzymianie uwiedzeni chęcią popiſywania ſię filozofią i retoryką, wſzyſtkiey uſilności ſwoiey nie obracali na gadanie i piſanie, zaniedbawſzy czyny, całą ſwoią powagą i wzięciem dokazał u ſenatu, iż wydał rozkaz wyiścia wſzyſtkim filozofom i retorom uczącym niby przechodząc i do czaſu przebywaiąc w Rzymie. Doznawali oni rożnych ieſzcze przeciwności; ale te zawziętego w młodzieży Rzymſkiey ku naukom rzeczonym ſmaku przytłumić nie mogły.

SCIRROPHORION. Jeden mieſiąc Ateńſki, wychodził na naſz czerwiec, tak nazwany od świąt *Scirrophoria*, ktore weń odprawowano na cześć Minerwy, od nieiakiego baldachinu

dachinu noſzonego w tey uroczyſtości. Inni mowią że te święta były Cerery i Prozerpiny.

Scorpio. Narzędzie woienne tegoż używania co *catapulta* i *baliſta*, z tą iednak rożnicą, iż tamte ſłużyły do rzucania wielkich pociſkow, *ſcorpio* zaś była kuſza ręczna, ktorą można było w ręku noſić, tak nazwana od cienkich i oſtrych poſtrzałow żelaznych z podobieńſtwem do ſztychow niedzwiadka *ſcorpio*.

Scribæ. Piſarze, ſekretarze przywiązani do urzędow i urzędnikow wyżſzych dla ſpiſania i chowania uchwał i rozrządzeń ich. U Grekow byli ludzie wolno urodzeni i ſzlachetnieyſi temi piſarzami. W Rzymie zwłaſzcza w początkach Rzeczypoſpolitey tę poſługę odprawiali, albo wyzwoleńcy, albo wyzwoleńcow ſynowie. Poźnieyſzychczaſow ten urząd był w więkſzym poważeniu.

Scribendi Ars. Piſanie. Grecy winni byli Kadmuſowi wynalezienie liter i charakterow, od niego ſię piſać nauczyli. Zrazu piſywali na liściach pewnych kwiatow, na korze pewnych drzew, oſobliwie lipiny i buczyny, potym na cienkich deſzczułeczkach mocno gładzonych i woſkowanych. Piſywali także Grecy na ſkorach zwierzęcych, ktore do tego dwoiakim ſpoſobem przyprawiane były: albo cienko i miękko iak zamſza wyprawne, albo na pargamin biały lub czarny przerobione: i ten drugi ſpoſob był w nay-więkſzym używaniu. Jakakolwiek zaś materya do piſania użyta była, liście albo karty, zwały ſię *chartæ*.

Były ieſzcze karty z tey cienkiey kory, niektorych drzew, ktora ieſt przy ſamym drzewie, ta kora nazywa ſię *liber*. Robiono także liſtki z iednego krzewa Egipſkiego po Grecku *Biblos*, *Papyrus*, i tych więcey niż innych używano. Krzew ten *Papyrus*, był na dwa łokcie wyſoki, liścia iego były ſzerokie, i z wielu błonek niby ſkleionych złożone, te błonki rozdzielano ſzpilką: dwie razem ſkleiono, w praſę kładziono, i ſuſzono na ſłońcu. W Alexandryi wiele fabryk było tego to papieru: i ztamtąd go Grecy ſprowadzali.

Rzymianie długo bez piſma bez znaiomości charakterow zoſtawali, i małą liczbę wyiąwſzy, aż prawie do czaſow wypędzenia krolow nie umieli piſać. Charaktery i piſanie od Tuſkow i Grekow wzięli; tak iako Grecy piſywali na ſkorach wyprawnych zwierzęcych, na liściach, na korach pewnych drzew, na deſzczułkach woſkowanych, *Palimpſe-*

 ſta

ſla zwanych, na cienkim płotnie lnianym. *Papyrus*, krzew Egipſki przywieziono Rzymianom po pierwſzey przyprawie gruby nie gładki, i do piſania zaraz nie zdatny, muſieli wielę podeymować pracy do oczyścienia, ubicia, i wygładzenia iego.

Dawni na ſkorze po iedney tylko ſtronie, na papierze o iakim tu mowa, po dwoch ſtronach piſali. Do piſania na deſzczułkach używali ſzpicy żelazney, *ſtylus*, ktora z drugiego końca była gładka i płaſka, dla zacierania piſma. Do piſania inkauſtem używali trzcinek wodnych *calamus*. Naſze piora ſą poźnieyſzego wynalazku. Rożnie były robione inkauſty dawnych. W ten o ktorym Plinius mowi, wchodziła ſadza drzewa *tæda* zwanego, ſadza kominow, w puſzczano w to trochę gumy. Takim czernidłem kſiążki piſano. Mowi teńże o innym z indyi ſprowadzonym, ktorego materyi i roboty nie znał; rozumi iednak że każdy inkauſt, aby nabył doſkonałości ma być na ſłońce wyſtawiany, i aby od myſzy ochronić piſma, powinno ſię weń wina piołunkowego nalewać. Robili ieſzcze dawni inkauſt ze krwie pewney ryby albo pławu *ſepia*, ktora miała krew czarną. Używano też likworu czerwonego do napiſow kſiąg i większych liter. Był zaś ten likwor z minii i z wody w ktorey drzewo cedrowe mokło. Mieli rożne narzędzia do piſania, nożyk, kamień do oſtrzenia trzcinek, cyrkiel do rownania kart i linii, kamień do oczyścienia i gładzenia, puzderko na trzciny i ſtyle, i to wſzyſtko noſili w kałamarzyku czworograniaſtym.

SCULPTURA. Snicerſtwo. Sztuka wyrabiania figur z drzewa, kamieni, ſłoniowey kości, kruſzcow, woſku dłutem lub laniem. Pierwſi w tey ſztuce robotnicy z gliny działali bądź ſame figury, bądź formy do lania i wytłaczania w nich wzoru małego.

Poſpolicie początek tey ſztuki w Grecyi przypiſuią handlowi i związkom, ktore między nią a Egiptem zachodziły. Pierwſze roboty były grube, niekſztaltne, z drzewa, w ktorych procz twarzy, rąk i końcow nog żadnego wyobrażenia nie można było znaleść. Statuy były nakſztałt pyramidy lub ſłupa, iakie ſą Egipſkie. Poźniey użyto kamieni, marmurow, ale żadney poſtawy i ſkładu dać poſągowi nie umiano. Nogi zwyczaynie złączone, ręce do udow ſpuſzczone, grubość i nieumieiętność okazuią. Toż mowić o niedoſkonałości w laniu. Poſągi ſpiżowe

żowe

żowe ſkładały ſię z kawałkow blach poſztukowanych, i goździmi pozbiianych. Z tych grubych początkow, prętko Grecy ſnicerſką ſztukę do wielkiey wytworności przywiedli. Ryſunek iako duſza ſnicerſtwa, uznany był za potrzebny. Za Perykleſa nayślicznieyſze tego kunſztu dzieła z marmuru, ſłoniowey kości, inne lane z kruſzcow z taką ſztuką, iż kruſzcow rożnych mięſzanie, rożność namiętności w poſągach wydaiąc, ſprawowało podziwienie poſpolite wielkim kunſztmiſtrzom. Nayſławnieyſi byli Pidias Ateńczyk, Polyctor Sycyończyk, Milon Ateńczyk, Liſippus Sycyończyk, Praxyteles z wyſpu Paros.

Rzymianie od Grekow wzięli ſnicerſtwo, i inne ſztuki. Demaratus oyciec Tarkwiniuſza ſtarego, uchodząc z Koryntu do Hetruryi przyprowadził tam z ſobą wielu rzemieślnikow biegłych w tey ſztuce, ktorzy ſię po Włoſzech rozeſli. Pierwſze poſągi, ktore były bożkow, z gliny robiono, a za całą ozdobę dawano im farbę czerwoną. W Rzym wprowadzona ta ſztuka, pomimo wielość poſągow bożkow i ludzi znakomitych, w wielkiey niedoſkonałości zoſtawała. Upodobanie w niey dopiero ſię wzniecilo, gdy Marcellus, Scipio, Flaminius, Mumius i inni Azyi i Grecyi zwycięzcy zdobyte z tych to kraiow prześliczne dzieła przed oczyma Rzymian ſtawili. Na ten czas każdy ſię pokwapiał mieć po domach poſągi wyborne. Widziano wiele ſnicerzow Rzymian iako Grekow, ale nigdy nie doſzli miſtrzow ſwoich Grekow tak w tey iako i w innych ſztukach.

Scytale. Był to ſpoſob, ktorym Lacedemończycy przez piſanie porozumiewali ſię z wodami ſwemi na wyprawie będącemi, i z poſłami w obcych kraiach: niby cyfry. Pas ze ſkory albo pargaminu okręcali koło walca, nic prożnego mieyſca nie zoſtawuiąc, na tym paſie w ten czas piſali, dopiero odwiiali ow pas, i piſmo wyſyłali, do kogo należało. Wodz lub poſeł miał drugi taki walec, i obwinąwſzy wkoło niego taką ſkorę, lub pargamin, wykładał ſobie cyfry wolą Rzeczypoſpolitey znaczące.

Sæculares Ludi. Igrzyſka wiekowe u Rzymian tak nazwane, iż ie odprawowano nie co ſto lat właśnie, ale co ſto iedenaście. Nie ieſt wiadomy początek tych igrzyſk. Mniemanie ieſt iż z wyroku Sybilli mieli wrożbę Rzymianie, że ieśli odprawiać będą te święta co ſto lat na cześć pewnych bogow, Rzym zawſze kwitnąć i nad narodami panować

wać miał. Pierwfzy raz te igrzyfka obchodzono roku od założenia Rzymu 295.

Jak iuż blifko wychodziło lat fto, wyfyłano woźnych do wfzyftkich ludow Włofkich zaprafzać ich na widzenie tego, czego nigdy nie widzieli, i czego widzieć znowu nie mieli. W kilka dni przed święta-mi Decemviri, a potym Quindecemviri Sybillini fiedząc przed drzwiami kościoła Jowifza kapitolińfkiego, albo podług innych Apollina na gorze Palatinus, rozdawali ludowi rzeczy do oczyścienia służące, iako to pochodnie karukiem i fiarką oblepione. Lud wchodząc do kościoła ftarał fię mieć przy fobie pfzenicę, ięczmień, bob, ktory mu dano w kościele Awentyńfkim Dyany, po dwoch nocach tamże przebytych, na cześć Park bogiń śmiertelnych.

Swięta trzy dni i trzy nocy trwaiące, zaczynały fię od uroczyftego obchodu, na ktorym znaydowali fię wyżfi i niżfi kapłani, urzędnicy Rzeczypofpolitey i lud, w fzatach białych, wieńce na głowie, a w ręku palmy niofąc. Tak śli do kapitolium, gdzie cały dzień bawiąc ofiary czynili Jowifzowi, Junonie, Apollinowi, Latonie, Dyanie i Cererze; a w nocy Plutonowi, Prozerpinie i Parkom. Pierwfzey nocy święta, konfulowie maiąc z fobą piętnaftu mężow Sybillińfkich, śli nad brzeg Tybru, gdzie igrzyfka te fwoy początek miały, i kazawfzy tam wyftawić trzy ołtarze, fkrapiali ie krwią trzech baranow, i palili na nich mięfa pobitych bydląt. Potym określili mieyfce na igrzyfka, ktore to mieyfce oświecali mocno. Na nim odprawowali wfzyftkie fztuki fzermierfkie; i śpiewano potym na cześć bogow.

Drugiego dnia wfzyftkie panie Rzymfkie dobrze uftroione, ftawiały fię na kapitolium o godzinie przez wyrok Sybilli naznaczoney, na śpiewanie chwały Jowifza, i czynienie modlitw i prozb do innych bogow.

Na koniec trzeciego dnia dwadzieścia fiedm chłopiąt i tyleż panienek naypierwfzych domow Rzymfkich na dwa chory podzielone, śpiewały na przemiany pienia po grecku i po łacinie, błagaiąc o opiekę nad Rzymem tych bogow, na cześć ktorych święta trzydniowe fię odprawiały. Mniemali Rzymianie od Grekow nauczeni zabobonow, że dzieci zażyte do tego obrządku mieli dosyć wielkiey ftarości, a panienki prędko być wydane.

Sella Curulis. U Rzymian było to krzesło z floniowey kości fkładane, bez grzbietu,

tu, wyżſze niżeli krzeſło zwyczayne ze ſtopniami. Na tym krześle ſiadywali krolowie, a potym pierwſi Rzeczypoſpolitey urzędnicy: dyktatorowie, konſulowie, prokonſulowie, pretorowie, propretorowie, Cenſorowie, i naywyżſi edilowie, nie tylko u ſiebie, ale wſzędzie gdziekolwiek ſię znaydowali, w ſenacie, na placach publicznych, na ſeymach ludu, na widokach, i nawet będąc u kogo w domu. Wſzędzie za niemi ie noſzono, nawet w woyſku. Nayznacznieyſzą ozdobą pierwſzych urzędow to krzeſło było. Rzymianie poſyłali ie dla uczczenia krolom, i xiążętom obcym z ſobą ſprzymierzonym. Ci ſenatorowie, ktorzy byli kiedy na urzędzie Rzeczypoſpolitey, zachowywali prawo używania tego znaku doſtoyności w ſenacie i na innych mieyſcach.

SENATOR, SENATUS. Senat, rada, zgromadzenie znacznieyſzych obywatelow wchodzących w rząd państwa. W Grecyi wiele było Rzeczypoſpolitych, każda miała ſwoy ſenat. O znacznieyſzych tylko, to ieſt Spartańſkich, Ateńſkich, tu mowić ſię ma.

Państwo Lacedemońſkie przed Likurgiem pewnego uſtanowienia nie maiąc, czaſem ſkłaniało ſię ku tyranii, czaſem ku bezrządowi. Likurg dał mu ſenat, ktoryby ſtawał przy krolach, kiedyby gmin mięſzać rządy zamyślał; a brał obronę ludu i z nim trzymał, kiedyby krolowie władzy ſwoiey ſwawolnie używać chcieli. Liczba ſenatorow była dwudzieſtu ośmiu, ktorzy z dwoma krolami ſkładali radę trzydzieſtu oſob. Pierwſzemi ſenatorami byli ſpolnicy Likurga w układaniu praw. Senatorow obierał lud nie przez kreſki, ani głoſy porządkiem zabierane, ale przez okrzyk ſpolny, kiedy kandydaci po między lud zgromadzony przechodzili. Wołanie większe lub mnieyſze ſtanowiło wybor: iako masz o tym pod *Comitia*. Do tey godności trzeba było mieć świadectwo poſpolite zacności, cnoty, mądrości, i uczynić ſię znaiomym przez iakie czyny. Senatorſtwo było dożywotnie, chyba ie komu za nieprzyſtoyne ſprawowanie ſię i wyſtępne życie odbierano. Senat miał naywyżſzą władzę rządową, nikomu ſię nie ſprawiał z uchwał ſwoich, ktore miały moc prawa. Wſzyſtkie całego państwa ſprawy do nich należały. Jedne z nich ſami bez krolow kończyli, drugie z krolmi. Powaga zaś krolow w ſenacie cała na tym była, iż pierwſze mieyſce w zaſiadaniu

i po dwa głosy mieli. Senatorowie stanowili większą liczbą głosow, daiąc zdanie koleią po dawności, ktora sama rożnicę i pierwszość czyniła. W tym stanie trwał senat Spartański, aż pokąd lud postrzegłszy, że powaga i władza iego robiła się coraz ustawom wolności niebespiecznieysza, ustanowił radę z plebeiuszow, to iest z pospolstwa *Ephores*, ktorzy w granicach utrzymywali senat. Kleomen przywłaszczywszy sobie iednowładztwo, co Grecy w wolnym narodzie zwali tyranią, zniosł zupełnie.

W Atenach senat dwoiaki. Były to Rady naywyższe rożniące się władzą i sprawowaniem. Pierwszy i znacznieyszy senat zwany Areopag. Chociaż nie iest pewna żeby Areopag ustanowiony był od Solona, to iednak wiadoma, iż ten prawodawca uchwalił, żeby sami Archontowie z swego urzędu zszedłszy i sprawę z niego ludowi oddawszy, gdy za obwołaniem woźniego nikt im niczego nie zarzucał, być Areopagitami mogli. Dostoieństwo ich dożywotnie było, oprocz gdyby kogo z nich o wielką zbrodnię przekonano. Obacz *Areopagus*.

Drugi u Ateńczykow był senat, albo rada zrazu zwana czterechstu, a potym pięciuset. Solon podzielił lud Ateński na cztery cechy (*Tribus*) z każdego z tych obierano po dwieście mężow, z ktorych znowu sto tylko obierano do sprawowania urzędu. Ci co nad liczbę zostawali, w przypadku choroby lub śmierci sprawuiących urząd, brani bywali. Toż samo zachowano, gdy potym z przyczyny większey ludności Klisthenes ieden cech, a zatym sto radnych przydał. Obierał ich lud w ten sposob: każdy cech swoich. W każdym cechu byli urzędnicy *Lexiarchæ*, ktorzy trzymali opis każdego obywatela, od lat dwudziestu czterech co do wieku, przymiotow, przywar. Dawano każdey osobie po dwa bobowe ziarna, iedno białe, drugie czarne. Za osobnym żądaiących tey godności wspomnieniem, kładli owe ziarna. Dwie były na to skzynki przygotowane, iedna na białe, druga na czarne. Ten ktory więcey miał białych za sobą, obrany był senatorem, ale nieobeymował tey godności aż Lexiarcha dał świadectwo iego wartości; inaczey, mianowano innych. Zrazu do senatu sami rodem i usługami publicznemi znakomici obywatele brani byli, potym bez względu na szlachetność obierano, byle nienagannego życia. Trzeba było mieć trzydzieści lat z pełna. Ten sam sposob obrania trwał, cho-

chociaż się liczba senatorow pomnożyła.

Gdy cały senat stanął; unikaiąc zamięszania, ktoreby z spolnego wszystkim mieysca obrad i sądow nastąpić musiało, podzielono go po pięćdziesiąt; każde pięćdziesiąt składało osobną izbę; było zatym izb cztery, iako cztery cechy. Każda z tych izba sprawowała swoie powinności co do rządow i sądzenia przez dni trzydzieści pięć, lub sześć, ktory to czas nazywał się *Prytania*, a senatorowie *Prytanes*. Żeby zaś nie dać żadnego pozoru wyższości iednych nad drugich między cechami, losowi zostawiano, ktory z nich iakie mieysce w Prytanie trzymać miał. Jak dzień zaczynania władzy przyszedł dla pięciudziesiąt iednego cechu, dzielili się na dziesiątki, ktore po tygodniu sprawowały urząd; ci dziesięciu nazywali się *prœdri*, a pierwsze mieysce zasiadaiący, także losem obrany *Epistates* czyli *Prœses*. Kto raz był Epistatem, nigdy iuż nim być niemogł: ponieważ ten urzędnik miał w swoim rządzie wszystkie skarby państwa, bano się aby powtorne sprawowanie ułatwiaiąc mu sposoby złego użycia, nie uwiodła chciwość iego. Ci Epistates mieli prawo zwoływać senat. Prytanowie zaczynali zasiadanie swoie od ofiar Minerwie, i przeklęstw na tego, ktoryby nie sądził podług praw i słuszności. Dla zabieżenia długości w gadaniu u sądu stron i prawnikow, czas pewny na to był wyznaczony, ktory klepsidra wodna przed sędziami postawiona, wymierzała. Jedna część tego czasu była dla strony powodowey, druga dla pozwaney, trzecia dla sędziow. Wszystkie sprawy się stanowiły większą liczbą zdań przez białe i czarne boby. Senat z pięciuset radnych złożony, nie tylko sądził, ale miał sobie powierzone nayglownieysze sprawy rządu, oraz dozor porządku w miastach, a zwłaszcza w Atenach, opatrzenie żywności, dawanie małoletnim opiekunow: z tą iednak całą władzą, można było od stanowień iego odwoływać się do sądu całego ludu.

Senat Rzymski od Romulusa był ustanowiony, dla rady krola i opieki ludu. Wszystkie sprawy stanowiły się większą liczbą głosow, a krol pierwsze mieysce zasiadaiąc, ieden tylko głos w radzie miał. Romulus ustanowił stu senatorow. Tatius krol Sabiński do społeczności tronu od Romulusa przybrany, stu Sabinow dodał, a Tarkwinius stary ieszcze sto: trzystu zatym senatorow było, a to do dyktatury

 Sylli

Sylli i Triumviratu, kiedy aż do dziewięciuset powiękſzony. Auguſt tę liczbę do ſześciuset zniżył. Pierwſi od Romulusa z nayſzlachetnieyſzey kondycyi wzięci *Patres*; ich potomkowie *Patricii* zwani, a dla rożnicy od przydanych przez Tarkwiniuſza, z plebeiow *patres majorum gentium*, a ci poźnieyſi *patres minorum gentium*. Zwano także tych poźnieyſzych *patres conſcripti*, że do dawnych w regeſtr ſenatorow wpiſywani, ale poźniey to nazwiſko względem wſzyſtkich ſenatorow użyte było. Prawo mianowania ſenatorow przy krolach, potym przy konſulach było; ale gdy cenſorow uſtanowiono, im oddana była moc dawania ſenatorſkiey godności. Ta godność nie była dziedziczna: ale zaſługom ſię dawała. Poźniey za odmianą rzeczy, przynaymniey ſamych patrycyuſzow brano do ſenatorſkiey godności, w dalſzych czaſach, gdy plebeii do ſenatu weśli, to tylko uważano, żeby wolno urodzeni byli. Zwyczaynie do ſenatu wynoſzono ludzi z rycerſkiego ſtanu. (*Equites*) o wieku do ſenatorſtwa przepiſanym autorowie ſię niezgadzaią. Za krolow *patres*, oycowie, dla ſędziwego wieku nazwani byli. Poźniey trzeba było mieć między dwudzieſtą pięcią, a trzydzieſtą lat. Ponieważ nie mogł być ſenatorem, kto nie przeſzedł urzędu iakowego krzesłowego (Curulis) a naymłodſzy wiek do kweſtury był lat dwudzieſtu pięciu. Uważano także maiątek, i trzeba było mieć *cenſum ſenatorium*. (*Obacz pod tym ſłowem*) co było wpiſywano dokładnie w kſięgi cenſorow. Ta uchwała względem dobr ſenatora daleko poźnieyſzych czaſow uczyniona była od uſtanowienia ſenatu, gdy Rzeczpoſpolita w bogactwa opływała. Znaki i ozdoby doſtoieńſtwa ſenatorſkiego, były *Latus clavus*, ſzata ſzeroka bramowana purpurą nakſztałt goździ, (clavus, goźdź) obuwie czarne ſtopę i połowę goleni okrywaiące z mieſiączkiem czyli literą C. na znak że ſto ſenatorow było. (C. w liczbie łacińſkiey ſto) Na widokach tuż przy orcheſtrze mieyſce mieli. Prawo zwoływania ſenatorow naprzod przy krolach, potym przy konſulach, dyktatorach, pretorach, miſtrzach rycerſtwa i trybunach ludu było. Zwoływanie działo ſię przez woźnego publicznego w te ſłowa: *Senatores, quibusque in ſenatu ſententiam dicere licet*; ktorzy nie przychodzili do ſenatu bez ważney przyczyny, grzywnom podlegali. Mieyſca z prawa wyznaczone były. Naprzod

ſia-

ſiadali naywyżſi urzędnicy iako dyktator, konſulowie, pretorowie; niżey cenſorowie, edylowie, kweſtorowie, potym ſenatorowie co na wielkich urzędach przedtym byli, *conſulares*, *prætoriani*, &c. na koniec podług dawności inni ſenatorowie. Byli w ſenacie *ſenatores pedani* zwani, podług Teſta przeto, iż nic nie mowiąc przechodzili w ſenacie do ktorego ſenatora, i ſtawali przy nim, aby dał ſwoie zdanie, znacząc iż na nie przyſtaią. Varro i Aulus Gellus mniemaią, że to nazwiſko poſzło ztąd, iż ſenatorowie nie bywſzy nigdy wyſokiemi urzędnikami, pieſzo do ſenatu przychodzili, kiedy inni w lektykach noſzeni byli.

Władza ſenatu nie zawſze iednakowa była. Romulus uſtanowił go, aby w niebytności krola zupełnie rządził. Naſtępcy iego utrzymywali te uſtawy aż do Tarkwiniuſza pyſznego, ktory dążąc do ſamowładztwa, zniſzczył powagę ſenatu otworzywſzy z podległych ſobie radę. Po wypędzeniu krolow, ſenat obiął zupełną moc rządu, i chociaż lud obierał urzędniki, prawa nowe dawać, pokoy i woynę ſtanowić, moc ze kſztałtu rządu miał, wſzyſtko to iednak bez *ſenatus conſultum*, to ieſt uchwały i uſtawy ſenatu nie ważyło. Tak rzeczy zoſtawały aż do pierwſzego wyiścia ludu na gorę świętą i obrania trybunow. Odtąd władza ſenatu ſłabieć, a władza gminu wzmagać ſię poczęła, atoli przy ſenacie zoſtało prawo dawania rządcow prowincyom, wyprawienia i przyimowania poſłow, odbierania liſtow od hetmanow, przyſądzania tryumfu, zawiadywania ſkarbem poſpolitym rozkazywania konſulom w nagłych i ciężkich przygodach, aby czuwali około całości Rzeczypoſpolitey: *Ne quid reſpublica detrimenti patiatur*, zaciągania żołnierza. Zadney ſprawy publiczney bez ich potwierdzenia nie było.

Spoſob głoſow rozmaity był rożnych czaſow. Za krolow i długo potym naprzod pytano ſię o zdanie od naydawnieyſzego ſenatora zacząwſzy, aż do tych, co tylko głos radzący a nieſtanowiący mieli, iacy to byli, ktorzy żadnego z wyſokich urzędow pierwey nie noſili, ktorzy mogli ſię w ſenacie znaydować choć nie ſenatorowie i nowo do ſenatu obrani: pytać ſię o zdanie, rozdawać głoſy, wyrażano po łacinie *rogare ſententiam*. Kiedy cenſorowie naſtali, w ten czas ten pierwſzy dawał głos, ktorego oni xiążęciem ſenatu naznaczyli; po nim przeſzli konſulowie. Rożne

w tey mierze zachodziły odmiany; dawali zdania ſtoiąc, albo rękę w gorę wznoſząc, albo przechodząc na ſtronę tego, na czyie zdanie przyſtawali, co wyrażali *pedibus ire in ſententiam.* Tym ſpoſobem można było iednym rzuceniem oka widzieć większą zdań liczbę. Ten obyczay dawania głoſow zwał ſię *discuſſio.* W czaſach Rzeczypoſpolitey ſenat ſię nieochybnie zbierał trzy razy w mieſiąc, w dni Calendæ, Nonæ, Idus rzeczone. Nie iedno mieyſce zawſze zgromadzenia ſenatu bywało: to mieyſce koniecznie miało być poświęcone przez augurow. Czaſem nadzwyczaynie w potrzebie zwoływano ſenat. Nigdy iednak pod czas ſeymu, kiedy inne wſzyſtkie zgromadzenia zakazane były. Każdy ſenator mogł podać do rady, co ſądził. Ten ktory zwołał ſenat, po ſkończonym poſiedzeniu odprawiał go mowiąc: *Nihil vos moror patres conſcripti.* Nie zatrzymuię was więcey ſenatorowie.

SENATUS CONSULTUM. Uchwała, uſtawa ſenatu Rzymſkiego w ſprawach publicznych albo prywatnych. Po uczynionym podaniu rzeczy o ktorą radzić mieli ſenatorowie, przez urzędnika ktory ſenat zwołał, zbierano ich głoſy: większa liczba ſtanowiła uchwałę. Ale żeby ta moc prawa miała, trzeba było, żeby ſię nikt iey nie ſprzeciwił, żeby dzień ſenatu był pozwolony; w ſamym zaś zwołaniu wſzyſtkie przepiſane obrządki zachowane; żeby mieyſce przyzwoite i przez Augurow poświęcone było; żeby ſię znaydowała liczba należyta ſenatorow; zrazu ſtu, poźniey dwuchſet potrzebowano do zupełności liczby dla zaſiadania. Jeżeli na iedney z tych kondycyi ſchodziło, nie było *ſenatus conſultum* co uradzono, ale *ſenatus auctoritas*, zdanie ſenatu, ktore żadnego ſkutku nie miało, tylko oznaczało co większa część ſenatu w iakiey rzeczy ſądziła. We wſzyſtkich uchwałach rady ſenatu wyrażano imię tego, ktorego pierwſze takowe zdanie było: podpiſywała go większa część przytomnych, potym ſkładano w kościele Cerery w archiwach publicznych pod ſtrażą edilow. Uchwale ſenatu przeſzkodzić wiele przyczyn mogło: iako to, ſprzeciwienie ſię urzędnika wyżſzego, albo rownego temu ktory uchwałę czynił; ſprzeciwienie ſię trybunow poſpolſtwa; umyślne głoſow przedłużenie do zachodu ſłońca, po ktorym nie wolno było uchwały ſtanowić; to przedłużenie wyrażano, *diem tollere, diem dicendo conſumere*; na koniec kiedy

dy Augurowie źle wieſzczby brali. W tym przypadku, doſyć było na inny dzień radę odłożyć.

Sestertius. Była naypierwey moneta miedziana u Rzymian, a potym ſrebrna. Obacz *Dupondius* i *Denarius*.

Trzeba uważyć rożnicę tego ſłowa *Seſtertius* od *Seſtertium*. *Seſtertius* moneta ſrebrna drobna, ktorey ſzło cztery ſztuki na denar. Poki *Denarius* miał bieg po dzieſięć *aſſes*, poty na *ſeſtertius* rachowano poł trzecia *aſſes*, zkąd moneta ta nazwana była *ſeſtertius*, to ieſt *ſemitertius nummus*. Od roku Rzymu 537. przed Chryſtuſem 217. kiedy denar podnieſiony był do ſzeſnaſtu *aſſes*, *ſeſtertius* ſrebrny ſzedł po cztery *aſſes*; taką wartość zatrzymał ieſzcze za Antonina Ceſarza, iako ſię widzieć daie z Voluziuſza Mecyana. Moneta ta podlaia rowno z denarem, tak iak wſzyſtkie inne monety drobnieyſze od denara.

Naydawnieyſze ſtęple monety zwane *ſeſtertius* noſiły te znaki L, L, S. Libra Libra Semis, dwa funty y poł, potym L, L, S. odmieniono w J, J, S. znaczące *duo & ſemis*, dwa i poł. Z noty tey piſarze Rzymſcy zrobili H. S. Kiedy *Seſtertius* podnieſiony był do czterech aſſow, wyrażono na tey monecie liczbę Rzymſką IIII. znaczącą cztery. Potym ſeſtercowi przywrocono dawnieyſzy znak IIS. iako denarowi X. pod Ceſarzami ani na denarach ani na ſeſtercach nie kładziono tych znakow.

Seſtertium nie ieſt moneta ale ſumma, znaczy tyſiąc ſeſtercyow, tyſiąc ſztuk rzeczoney monety.

Rzymianie licząc ſwą monetą mowili *centum ducenti ſeſtertii nummi*, ſto, dwieście ſeſtercyow; *centena, millia ſeſterciorum nummorum*, ſto tyſięcy ſeſtercyow; *bina quina &c. ſeſtertia*, dwa kroć, trzy kroć dziewięć kroć ſto tyſięcy ſeſtercyow. Dla krotſzego wyrażenia ſtu tyſiącow i aby łatwiey liczenie rozciągnąć mogli, wprowadzili Rzymianie w zwyczay adwerbia liczbę znaczące, i mowili *decies centies ſeſtertium*, znacząc dzieſięć razy ſto tyſięcy ſeſtercyow, czyli milion ſeſtercyow. Potym żeby nie muſieli często powtarzać ſłowa cencies, utaiaiąc go przeſtawali na ſamym decies, albo przydaiąc *ſeſtertium*, *decies ſeſtertium*, albo tylko ſamo *decies* kładąc, co znaczyło dzieſięć razy ſto tyſięcy, czyli milion ſeſtercyow. W wyrażeniu ſummy ſeſtercyow przez znak H z liniyką na wierzchu, naprzykład CHS.

li-

liniyka znaczy tyſiące. Przeſtrzedz należy iż po wielu mieyſcach u piſarzow ſtarożytnych zamiaſt *ſeſtertium* to ieſt *ſeſtertiorum* błędnie ſię czyta, *ſeſtertia*. Y owſzem uważaią uczeni, że *ſeſtertia* w rachowaniu tyſiącow ſeſtercyow od ſamych tylko poetow w używaniu było.

Sextans. Szoſta część aſſa Rzymſkiego, to ieſt dwie uncye. Była moneta miedziana. Na naſzą monetę nie dochodzi ſzeląga. Sextans była też miara, albo naczynie napoiu, trzymała w ſobie dwa cyaty, na naſzą miarę ośm łyżeczek iakich do kaffy używaią.

Sextarius. Miara napoiow trzymaiąca w ſobie trochę więcey nad poł kwarty Warſzawſkiey.

Sextula. Szoſta część uncyi, a naymnieyſzy pieniądz złoty, około 25 groſzy naſzych miedzianych czyniący. Była także miara rozciągłości czteresta ſtop.

Sextilis. Sierpień, tak u Rzymian zwany, iż był ſzoſty w roku ich od Marca ſię poczynaiącym. Potym od Ceſarza Auguſta Auguſtus mianowany.

Sibillini Libri. Kſiążki Sybilli. Sybille były to niewiaſty, ktore ani do ofiar, ani do żadney ſzczegulney wyroczni nie będąc przywiązane, powiadały ſię być natchnionemi, i przyſzłe rzeczy wrożyły. Około liczby ich nie zgadzaią ſię piſarze, iedni dwie, inni cztery, inni dzieſięć ich liczą. Rownie czas w ktorym żyły, niepewny ieſt. W Rzymie kſięgi zawieraiące przepowiadania Sybilli wierſzem z wielką pilnością chowane były, z wielkiemi obrządkami w rożnych okolicznościach po radę ſię do nich udawano. Dzieiopiſowie nie zgadzaią ſię ani o liczbie kſiąg ten zbior zamykaiących, ani o krolu ktorego one doſzły. Powieść Dioniziuſza Halikarnaſkiego ieſt: iż Sybilla Kumeńſka przyſzła do Tarquiniuſza pyſznego, przynoſząc mu dziewięć kſiąg Sybillińſkich wierſzem piſanych, ktore miały w ſobie przyſzły los Rzymu; chciała za nie znaczną ſummę pieniądzy: krol za ſzaleńſtwo domaganie iey poczytuiąc, pogardę ſtarey kobiety pokazał. Na to Sybilla trzy kſięgi w ogień wrzuciła, i za część zoſtaiących teyże ſamey płacy ſię upominała, co barziey ieſzcze utwierdziło krola w mniemaniu, iż Sybilla rozum pomięſzany miała. Ale Sybilla znowu trzy ſpaliła, znowu za trzy iedney ſummy wyciągała. Tarquinius zadumiony iey poſtępkiem, boiąc ſię utracić wſzyſtkich kſiążek, żądane od niey pieniądze wyli-

czyć

czyć kazał; kſięgi w ſkrzynię kamienną ſchowane złożył w lochach kościoła Junony na Kapitolium. Straż ich powierzona była dwom ſenatorom, *Duumviri ſacris faciundis*. Zakaz oni mieli wglądać w te kſięgi i radzić ſię ich bez wyraźnego rozkazu krolewſkiego, a potym bez uchwały ſenatu. Gdy te kſięgi w pożarze Kapitolium przed diktaturą Sylli zgorzały, ſenat rozeſłał po wſzyſtkich miaſtach Włoſkich i Greckich na zbieranie wierſzy Sybilli. Zbierano ie i w tak wielkiey mnogości, iż Auguſt zabiegaiąc zbytnim ludu zabobonom, przeyrzeć ie i wybor z nich uczynić kazał. Spalono więcey niż dwa tyſiące kſiąg: zachowano te, ktore ſię zdały mieć cechę pewności. Wrożby Sybill były ogolne, nie pewne znaczenie maiące, ktore można było iak chcieć wykładać, piſane wierſzem ſześciomiernym, *hexametron*.

SIGNUM. Chorągiew. Znak woyſkowy. *Signum militare* na ten koniec od dawnych czaſow używane, żeby pomieſzanym w potyczkach rotom ſłużyło za znak zebrania ſię i ſzykowania ſię. W wiekach ſtarożytnych, naprzod używano na ten koniec ſnopka ſłomy lub ſiana przypiętego na żerdzi. Potym Grecy na chorągwiach ſwoich mieli iaką literę albo poſtać zwierza: rożność ich oznaczała woyſka rożnych miaſt. Y tak Lacedemończycy mieli literę A. Meſſeńczycy M. Ateńczycy ſowę, ptaka poświęconego Minerwie. Tebani Sfinxa, Koryńczykowie konia ſkrzydlatego. Poſpolicie obranie znakow do upodobania było. Czaſem dla oznaymienia potyczki, wywieſzano płaſzcz purpurowy na kopii, czaſem kawał płotna białego.

Chociaż u Rzymian orzeł był znakiem Legii, każda iednak rota miała ſwoią chorągiew ſzkarłatową, na ktorey malowane albo wyſzywane było wyobrażenie ſmoka albo innego iakiego zwierza. Każda chorągiew, każdy poczet ſto ludzi, noſił ſwoie znaki także ſzkarłatowe, z rożnemi literami do rozeznania ſwoiey w ſzczegulności ſłużącemi. Chorągiew iazdy *vexillum* był płat drogi ſzkarłatowy, na ſtopę długości, czworograniaſty, na żerdzi. Ci ktorzy chorągiew noſili, zwyczaynie mieli głowę okrytą lwią ſkorą.

SISTRUM. Inſtrument muzyczny. Grecy wzięli go od Egipcyanow. Był figury z okrągła podługowatey, podobny do rakietu, iakim teraz w wołanta graią, wyiąwſzy że ſię graniaſto kończył ku rękoyści.

Był

Był z miedzi, wkoło fzły dziurki, przez ktore przechodziły pręciki tegoż krufzcu, co i fam inftrument. Te pręciki na końcach haczyfto zagięte wolno rufzać fię mogły, aby za rufzeniem inftrumentu w pewny takt wydawać mogły dźwięk, ktory podobaiącą fię dawnym melodyą czynił. Używano tego narzędzia muzycznego w woyfku, przy ofiarach, i do dawania taktu w muzyce.

Socii. Sprzymierzeńcy, krolowie, narody fprzymierzone. Lacedemończykowie i Ateńczykowie obowiązywali fwoich fprzymierzeńcow, aby im w potrzebie tyle żołnierza na fwoim żołdzie doftarczali, ile oni mieli właſnego. Czafem więcey nawet wyciągali. Wzaiemna pomoc i obrona między fprzymierzonemi, iftotnym obowiązkiem.

Imię fprzymierzonego i przyiaciela ludu Rzymfkiego było tak uczciwe, iż fię o nię krolowie ufilnie ftarać zwykli byli; chociaż w famey rzeczy takowy zafzczyt, prawdziwą był niewolą, ktora ich panowaniu Rzymian poddawała. Rzym hardy z zwycięztwa nieudzielał go, chyba w nagrodę za wielkie podłości, albo za wielkie zafługi. Tego fię prawie wfzędzie Rzymianie od początku pańftwa fwego trzymali, iż ktorych orężem zdobyli, tych fobie fprzymierzeńcami i przyiaciołmi czynili. Senat pofyłał z okazałością krolom, i innym rządcom, ktorych do towarzyfzenia z fobą przyimował, fzatę bramowaną fzkarłatem, *prætexta* krzesło z ſłoniowey kości, i takąż laſkę, ozdoby konfulow. Zrazu Rzymianie innych fprzymierzonych nie mieli procz Włofkiego Narodu *Socii Italici*, między ktoremi pierwfze mieyfce trzymali, *Socii Latini*, albo *Socii nominis Latini*, i ci wielkie przywileie mieli. Poźniey zwycięztwami obfzerniey fię rozefzło to przyimowanie. Byli przypufzczeni krole i ludy obce *Socii Provinciales*, ktorych troiaki był rodzay. Pierwfi i nayznakomitfi byli ci, ktorzy fami związku i przyiaźni z Rzymem fzukali, nigdy iego nieprzyiaciołmi nie będąc; i ci famego tylko żołnierza Rzymianom doftawiali, żadney daniny nie płacąc. Drudzy, ktorzy doświadczywfzy raz mocy oręża Rzymfkiego, fami fię poddali: ci pewną też daninę do fkarbu wnofili. Trzeci na koniec, ktorych oręż Rzymian do niemożności odporu przywiodł, i mufieli przyimować prawa od Rzymu, płacić mu daninę, ktorą na nich zwycięzca nałożył. W umowach z fprzymierzonemi

waro-

warowywali sobie Rzymianie: żeby sprzymierzeni, ani przyiacioł, ani nieprzyiacioł innych nie mieli, tylko tychże co i lud Rzymski; aby im pomoc w woynach dawali dostarczaiąc tyle żołnierza, ileby im wodzowie Rzymscy dawać wyznaczyli, i to własnym stowarzyszonych nakładem. Zwyczaynie rowną dawali liczbę pułkow, iaką Rzymianie na woynę wyprawiali. Ci zaś z swoiey strony opiekę i obronę sprzymierzonym przyrzekać byli zwykli, a to bez żadney płacy i nadgrody.

Speculum. Zwierciadło. Woda czysta naprzod podała myśl ludziom szukania zwierciadeł. Pierwsze ręką zdziałane były z kruszcu. Miedź, cyna i żelazo ciemno gładzone, na to użyte były. Niektore z dwoch kruszcow, miedzi i cyny zmieszaney robiono. Poźniey srebrne nad inne przekładano. Poetowie dawniey kładą zwierciadła między pierwszemi sprzętami gotowalni białychgłow; Homer nic o zwierciedle nie wspomina w podobney okoliczności. Zbytek poźnieyszych wiekow wydał się w oprawach zwierciadeł: srebro, złoto, drogie kamienie szły na ozdobę tego narzędzia. Dawni barzo się w zwieciadłach kochali. Pełne ich były ściany w pokoiach; wykładano niemi misy do potraw, ktore nazywano *specillatæ patinæ*, kubki do napoiu; na wyrażenie wielości obrazow, ktorego mnogość zwierciadeł w domu i u stołow wydawała, Plinius użył tych słow, *populus imaginum.* Zdaie się, iż zwierciadła u starożytnych okrągłe, albo obłe były. A lubo naydawnieysze zwierciadła z kruszcu robiono, pewna iednak rzecz, iż szkło u nich znane było. Lecz niewiadomo, w ktorym czasie Grecy i Rzymianie zaczęli używać szkła na zwierciadła. To pewna z Piliniusza, iż z hut Sydońskich pierwsze zwierciadła szklane wyszły. Szkoda że ten pisarz niczego w szczegulności nie uczy o robocie tych zwierciadeł.

Spolia. Łup z nieprzyiaciela. Zdobycz. W pierwszych czasach u Grekow, po wzięciu obozu lub miasta, wodzowie nie dzielili łupow między żołnierzy; każdy trzymał, co dostał. Poźniey gdy woyskom żołd naznaczony płacono, Lacedemończykowie taki sposob w podziele zdobyczy ustanowiony mieli: składano wszystko w ręku podskarbich woyskowych, ci do Lacedemonow odsyłali. Tam iedną część oddawano bogom, drugą krolowi, ktory na tey wyprawie hetmanił; trzecią żołnierzom

ktorzy ſię z męſtwem znaczniey okazali, oſtatek wnoſzono do ſkarbu poſpolitego.

U Ateńczykow, cały łup doſtawał ſię wodzowi, ktory nic ſobie z niego niezachowuiąc, rozrządzał nim, iak mu ſię podobało.

U Rzymian, dzielono żołnierzy zdobyczą dziwnie porządnie. Po dobyciu obozu lub miaſta, każdy żołnierz cokolwiek doſtał, znoſił do trybuna czyli pułkownika ſwoiey legii. Gdy wſzyſtko w kupę złożono, i drożey płacącym rozprzedano było, pieniędzmi z przedaży zebranemi, trybun dzielił rowno żołnierzy nie tylko tych co w potyczce ſię znaydowali, ale i zaſtawionych na ſtraży obozu, chorych, lub na iaki podiazd i potrzebę wyprawionych. Dla zabieżenia wſzelkiey nierowności, żołnierze idąc na wyprawę muſieli przyſięgać, iako nic zdobyczy nie utaią, ale wſzyſtko do trybunow znioſą.

Spolia opima: była to broń, ktorą wodz Rzymſkiego woyſka zdobył z nieprzyiacielſkiego hetmana ſwoią ręką zabitego: miecz, włocznia, ſzyſzak, zbroia i tarcza były te oręża. I taką zdobycz w Rzymie więcey ważono nad wſzyſtkie tryumfy. Romulus, pierwſzy tę broń zdobywſzy z zabitego ſwoią ręką Akrona krola Ceninczykow, ofiarował ią w kościele Jowiſzowi Feretryiſkiemu; rozkazuiąc aby podobne łupy w tymże kościele na potym wieſzano. Ta cześć rzadko ſię komu w dzieiach Rzymſkich zdarzyła. Warro powiada, iż nie tylko hetman, ale i inſi wodzowie, i żołnierze prości mogli poświęcać *ſpolia opima*.

SPONSALIA. Poślubiny, zaręczyny, od *ſpondeo* obiecuię, poślubiam. U dawnych zaręczyny, to ieſt obietnica przyſzłego małżeńſtwa, kilką dniami ſame weſele poprzedzały. Po umowach między rodzicami przyſzłych małżonkow uczynionych, naſtępowało zezwolenie ſamych ſtron: i to powſzechne ugodzenie ſię wſzyſtkich, było zaręczynami. Dość iednak częſto umowy, a iak u nas zowią intercyzę, piſano w kſięgi publiczne, i każda ſtrona ie pieczętowała. Zwyczaynie zaręczano w nocy albo o świcie. Dni mgliſte i burżliwe za nieſzczęſne miano. Po tych obietnicach oblubieniec poſełał oblubienicy podarunki, zwyczaynie z iakich ſztuk złotych i ſrebrnych: po nich pierścień żelazny gładki, ktory ona na drugim palcu lewey ręki noſiła. Ten pierścień *pronubum* zwano. Można było zaręczyć corkę dzieſięcioletnią, ale niegodziło ſię

przez prawo za mąż ią wydawać przed dwonastą lat skończonemi.

STADIUM. To słowo Greckie znaczy plac gonitw szermierskich, i miarę drog. Plac gonitw zwyczaynie miał tylko około sto dwudziestu pięciu krokow geometrycznych. Masz o nim obszerniey pod *Olimpici ludi.*

Stadium. Miara drog, była dwoiakiey długości. Stadium wielkie, miało tysiąc stop; małe, stop sześćset. I to mnieysze było więcey w używaniu u Grekow: zwali ie *Stadium Olympicum*, przeto że plac gonitw na igrzyskach Olympiyskich tey był długości. Nie można wiedzieć szerokości tego to staia, bo autorowie nic o niey nie mowią. Rzymianie przcięli *stadia.* Staie Rzymskie miało długości dwadzieścia pięć krokow geometrycznych, to iest sześćset dwadzieścia pięć stop Rzymskich, bo Rzymska stopa mnieysza od Greckiey była.

STATER. Moneta Grecka złota trzymaiąca wagę dwoch drachm Attyckich, to iest sto ośmdziesiąt assow Hollederskich, iakich czerwony złoty dzisieyszy trzyma siedmdziesiąt dwa $\frac{40}{67}$. Stater wart był zatym na złoto dzisieysze czerwonych złotych dwa i puł, ieżeli w staterach złoto było tylko tey czystości ktorey iest w czerwonych złotych Hollenderskich.

Znayduie się w Tucydidesie iednym z naydawnieyszych dzieiopisow Greckich, ktory żył wraz z Herodotem, złoto wspomnione pod imieniem stater. Mowi o nim pod rokiem piątym woyny Peloponezkiey, co wychodzi na rok Rzymu 327. przed Chrystusem 427.

Grecy zwali często tę monetę złotą imieniem miast w ktorych było bite: i tak w Tucydidesie widzieć statery Foceyskie, od Focei miasta Greckiego, na brzegach Azyi leżącego. Xenofon wspomina statery Cizyceńskie od miasta *Cisicus* leżącego na pułwyspie tegoż imienia w Azyi.

Stater w pisarzach Greckich bez innego nazwiska znaczy stater wagi Ateńskiey.

W Azyi zwano *Stateres* od imion krolow, pod stęplem ktorych bite były. *Stateres Craesei* pod stęplem Krezusa krola Lidyi. *Darici*, te ktore pod stęplem krolow Perskich bite były. Pierwsze złoto Perskie było tak nazwane od Daryusza I. przezwiskiem Histaspis. Ten Daryusz zaczął panować w roku Rzymu 233. Herodot wspomina monetę Perską złotą pod tym imieniem w roku Rzymu 275. a szostym pa-

panowania Xerxesa syna Daryusza Histaspa. Daie się widzieć z autorow, że złoto Perskie pod iakimkolwiek stęplem bite zwane było *Daricus*. Toż samo pokazuie się z Xenefonta wspominaiącego o dziesięciu tysięcach darykow. Dziesięć tysięcy darykow czyniły dwadzieścia pięć tysięcy czerwonych złotych dzisieyszych. Widzieć w Demostenesie że daryk miał kurs po dwadzieścia drachm.

Ztąd pokazuie się iaka była na ow czas proporcya między złotem a srebrem. Daryk trzymał dwie drachmy złota, za daryk ten dawano dwadzieścia drachm, ktorych każda trzymała drachmę srebra. Za iedną drachmę złota dawano tedy dziesięć drachm srebra, co czyniło proporcyą między temi kruszcami iak ieden do dziesięciu. Daryk więc na monetę naszą trzymał wartość trzydziestu złotych.

Nazwisko złota daricus utrzymywało się w Azyi aż do upadku monarchii Perskiey. Na ten czas Macedończykowie wprowadzili do Azyi złoto zwane *Philippeus*.

Philippeus bity pod stęplem Filippa oyca Alexandra wielkiego, około roku Rzymu 400. po odkryciu gor złotych w Macedonii przy wsi zwaney *Crenides*, gdzie potym założył miasto *Philippi*. Stateres pod stęplem tego krola trzymaią ieszcze dzisiay wagę sto siedmdziesiąt ośm assow Hollenderskich.

Po opanowaniu Azyi na Rzeczpospolitą Rzymską, stateres bite w miastach Azyatyckich zwane były ieszcze Philippei, nawet iuż za Cesarzow chociaż ich stępel nosiły.

STATUÆ. Statuy, posągi. Chcąc ludzie zachować pamięć dobrodzieystw, ktore od bostwa odbierali, za znaki zewnętrzney dobroczynności i innych przymiotow boskich użyli posągow. Pozniey przez gruby błąd statuom cześć boską wyrządzać poczęli. Ztąd owa mnogość posągow w Grecyi i w Rzymie wystawiona bogom, ktorych przyimowali. Wystawiano potym statuy i bohatyrom, i prawodawcom, i innym ludziom znakomitym po śmierci, a czasem za ich życia. Kobiety, ktore iaką znaczną zasługę dla oyczyzny położyły, stawały się tego zaszczytu uczestniczkami. Grecy poczęli potym wystawiać posągi ludziom umieiętnością, i kunsztami znacznym, nawet szermierzom zwycięzcom na igrzyskach. Nikomu nie godziło się sobie samemu albo innemu własną swoią powagą statuę wystawiać. Trzeba było uchwały senatu albo ludu.

W Atenach i w Rzymie zwierzchność zlecała wykonanie uchwały swoiey zawiadowcom publicznych budynkow, koszt ze skarbu łożąc. Zaraz i mieysce, gdzie posąg miał być stawiony wyznaczała. Wielka za czasem urosła mnogość posągow, po kościołach, ratuszach, placach publicznych, przysionkach. Wystawione statuy obrządnie poświęcano. Palono im kadzidła, zapalano koło nich światła.

Były i statuy haniebne na przestanie w potomność pamiątki zdrady albo inney zbrodni przeciw państwu. Kładziono ie bez podstawy na ziemi, na obelgi powszechne.

Nie było żadnego rozrządzenia stałego względem miary posągow. Zdaie się iż wysokość trzech stop długo zachowana była. Znaydowały się statuy wysokości przyrodzoney. Niektore zaś niezmierną wielkość miały, tak dalece że na żadnym warsztacie nie mogły być robione. Brano więc każdey części miarę stosuiącą się do całości posągu, i do rożnych rzemieślnikow ie posyłano, z ktorych potym w dobrym wymierze dzieło składano.

Statuæ equestres. Statuy na wozach lub konno. Zwyczay ich od Grekow do Rzymian przeszedł. Rzadko iednak w Rzymie ten zaszczyt dawany: gdyż od czasu kiedy w początkach Rzeczypospolitey statua takowa Clelii Rzymiance wystawiona była, aż do czasow Sylli podobnych posągow nie stawiano.

Glina i drzewo pierwszym materyałem posągow były. Robiono posągi, ktore z drzewa tołub miały, a twarz, ręce i nogi z marmuru; inne z drzewa złoconego i malowanego z twarzą, rękami i nogami z słoniowey kości. Naywiększa zaś liczba posągow była z kamienia, marmuru, słoniowey kości, złota i srebra.

Zwyczaynie stawiano ie na słupach kamiennych z napisem przyczyny dla ktorey ie nakazano. Greckie statuy całe nagie, procz bogini Lucyny całey okrytey. W Lacedemonie bogow i boginie w ubiorze żołnierskim stawiano: w Rzymie dawano im odzienie podług charakteru i stanu osob, a naywięcey odzienie żołnierskie.

Stoici. Filozofowie szkoły Zenona, tak nazwani od słowa Greckiego przysionek znaczącego. Było to mieysce zamknięte całe w krozgankach. Stoicy wystawiali się miłośnikami cnoty, ludźmi surowych obyczaiow. Nigdy na igrzyska, widoki nie chodzili, maiąc to za rzecz nieprzyzwoitą

mądremu. Naywyżſzą człowieka ſzczęśliwość zakładali na cnocie; ktorą maiąc mowili, można ſię bez wſzyſtkiego obeyść, można wytrzymać naywiękſze męki, na śmierć poglądać iak na rzecz oboiętną. Przeto ani zdrowia, ſławy, maiątku i tym podobnych korzyści nie kładli w liczbę dobrych rzeczy; ani choroby, hańby, bolu w liczbę złych i nieſzczęść. Mędrcę, iakiego oni wyſtawiali, mieli za ſtworzenie naydoſkonalſze. Wſzyſtkie wyſtępki za rowne poczytywali; utrzymywali, iż nie należało na tym ſtanowić ſzczęśliwość człowieka, co mu iakożkolwiek kto inny odiąć może. Zbytnią oſtrością ſwoią w pogardę wpadli. Za czaſow Horacyuſza, gdy na miaſto wychodzili, zgraia dzieci za niemi ſię uganiała, ſzydząc z nich, i ſwawolnie wyrywaiąc im włoſy z brody, ktorą ſtarali ſię iak naydłużſzą zapuſzczać. Wiele ich nauk mądrych i do cnoty wiodących było; ale też wiele błędow, wymyſłow, i niepodobnych do wykonania prawideł w nie mięſzali.

STIPENDIUM. Zołd, płaca żołnierza. W Grecyi zrazu żołnierz ſwoim koſztem ſłużył. W Lacedemonie długo nie było ſkarbu publicznego. Poki woyny w kraiu Spartańſkim, albo w bliſkiey okolicy toczono, Rzeczpoſpolita doſtawiała woyſku żywność, i ſuknie na rok. Był na to rozdawanie poſtanowiony ieden urzędnik. Do małego opatrzenia przydawał ſobie żołnierz, czego z zdobyczy mogł doſtać. Ale od Lyſandra, ktory pierwſzy zrobił ſkarb publiczny, i kiedy Spartanie w Azyi mnieyſzey woiować poczęli, bez wątpienia żołnierz płacę miał od Rzeczypoſpolitey. Niewiadoma iey kwota.

W Atenach, dopiero Perykles pierwſzy, woiuiąc daleko w Tracyi wprowadził płacę woyſka. Wiemy że płaca dzienna maytkow była trzy obole, około dwunaſtu groſzy naſzych, a lądowego żołnierza czterech obolow, konnego zaś drachma iedna, koło czterdzieſtu pięciu groſzy. Nie wiadoma płaca urzędnikow woyſkowych niżſzych, i czy wodzowie wyżſi brali co ze ſkarbu; zdaie ſię iż ze ſwego łożyli. Jako w Atenach ſami bogaci podeymowali wſzyſtkie Rzeczypoſpolitey ciężary, a ci na trzy klaſſy podług wielkości maiątku podzieleni byli; kiedy trzeba było lądowe albo wodne woyſko zebrać, naybogatſi nakłady zaraz czynili, a drudzy im potym podług części wydatku na ſiebie przypadaiącey oddawali.

U Rzy-

U Rzymian w początkach iako i w Grecyi żołnierz swym nakładem służył. Woyny na ten czas ani daleko, ani długo toczone nie były. Dopiero w roku od założenia Rzymu 350. senat z okoliczności oblężenia Weientow, ktore dziesięć lat trwało, uchwalił, aby żołnierzom pewny stały żołd płacono, i dla dostarczenia wydatku włożono daninę na wszystkich obywatelow w miarę dochodow każdego. Płaca woyska Rzymskiego nie zawsze iednakowa była. Naprzod dawano pieszemu trzy assy na dzień, na naszą monetę koło dziewięciu groszy. Denar Rzymski w ten czas szedł w dziesięciu assach. Kiedy denar podwyższono do szesnastu assow, płaca żołnierska poszła do pięciu assow, nie rachuiąc w to miary zboża, ktorą im codzień dawano. Odciągano im nieco od płacy na broń i namioty, a Polyb powiada że i na zboże. Konni także zrazu darmo służący, konia tylko od Rzeczypospolitey brali; w iednym czasie płacić im zaczęto, w ktorym i piechocie. Naprzod brali we dwoynasob co piesi, to iest sześć assow na dzień, nie rachuiąc zboża ktore im dawano na nich, na sług ich, i ięczmienia na koni.

Zwyczay żozdawania zboża na żołnierzy, a nie chleba, był barzo dawny. Miara dziennego wyżywienia była Choenix, na naszą miarę blisko kwarta: też samą miarę dawano piechocie sprzymierzonych. Konny żołnierz brał dwa medymny Rzymskie (korzec Warszawski) na miesiąc, trzymał dwoch pocztowych. Miał dwa konie, iednego dla siebie, drugiego pod tłomoki, pod żywność, i obrok na dwa konie: brał siedm medymnow, poł trzecia korca Warszawskiego ięczmienia. Konny sprzymierzonego woyska, brał poł korca, i około pięć garncy zboża, bo tylko iednego miał pocztowego, iako i iednego konia, na ktorego brał ięczmień. Czasem we dwoie powiększano miary zboża, chcąc uczcić za iaki czyn dobry. Starszym woyskowym szło zboże i ięczmień podług stopni ich urzędow. Nie co dzień rozdawano im należytość w zbożu, ale na tydzień, czasem na dwie niedziele, albo też na miesiąc.

Zdaie się iż dla żołnierzy było rzeczą barzo zatrudniaiącą w ciągnieniu i wyprawach nie brać chleba iuż gotowego, lecz ze zboża go dopiero czynić: ale żołnierz Rzymski zawsze był do tego wprawiony. Podzieleni na spolne kilku albo kilkunastu mięszkania *per contubernia*, dzielili między

ſiebie robotę chleba. Procz tego nie tylko ſam chleb z mąki robili, ale polewki, ktore barzo lubili mięſzaiąc w nie ſoli i iarzyn. Było to iedną częścią karności żołnierſkiey u Rzymian, aby żołnierz ſam koło chleba dla ſiebie robił: mieli za rozwiozłość przeciwne poſtępowanie. Czaſem zdarzało ſię że im gotowy chleb dawano, ale to w przypadkach nadzwyczaynych, i barzo rzadko. Do zboża lub chleba dodawano im też ſol, iarzyny, ſer, a czaſem ſloninę. Na okrętach morſkich żołnierze brali ſuchary.

Napoy zwyczayny żołnierza była woda ſama. W długich drogach mięſzali do wody trochę octu, dla ochłody. Przeto każdy żołnierz muſiał mieć z ſobą naczynie z octem. Ten napoy zwano *poſca*. Wina im nie dawano, kupowali ie ſobie od przekupniow za woyſkiem idących; i to ieſzcze za rozwiozłość miano.

STOLA. Szata białychgłow Rzymſkich ſzlachetnych. Było to *tunica* z rękawami aż do ſtop długa, bramowana taśmami złotemi, albo purpurą, u dołu podſzyta w koło. Na tę *ſtolę* brały płaſzcz *Palla* zwany, także ſamym niewiaſtom właściwy.

SUPPLICATIO. Modlitwy, nabożeńſtwa publiczne czynione do bogow. W Rzymie *ſupplicatio* z dwoch przyczyn bywała, na podziękowanie za dobre, i na odwrocenie złego. Kiedy hetman Rzymſki znaczne nad nieprzyiacielem zwycięztwo odnioſł, więkſze miaſto wziął, albo kray zdobył, poſyłał do ſenatu liſty uſtroione liściem laurowym, daiąc o ſwoim powodzeniu ſprawę. Senat rzecz roztrząſnąwſzy z zezwoleniem trybuna ludu ſtanowił hetmanowi ſupplikacye, co ſobie za wielką cześć wodzowie mieli. Ta uroczyſtość odprawiała ſię zrazu iednego tylko dnia; poźniey więcey dni naznaczano. Supplikacye były obchody publiczne. Poczty dzieci wolno urodzonych, a oyca i matkę maiących *patrimi* i *matrimi* ſzli na czele proceſſyi z lauremi w ręku, lub na głowie, śpiewaiąc pieśni na dwa chory; za niemi urzędnicy Rzeczypoſpolitey, kapłani wſzyſcy w bieli. Niewiaſty też ſtroyno ubrane oſobny orſzak czyniły. Przychodzili do kościołow wyżſzych bogow *majorum gentium*, ktorych ſtatuy na łożkach położone były, albo ſtoiące na ołtarzach; kadzenia im z dziękami czyniono.

Podobne nabożeńſtwo odprawowali Rzymianie, gdy w trwodze iakiego nieſzczęścia zoſtawali. Modlitwy, dary, ofia-

ofiary użyte były, na odwrocenie powietrza, głodu, ſuſzy. Ofiary na uproſzenie deſzczu zwali *aquilitia*. W tym razie ieſzcze mieli zwyczay toczyć ieden kamień, do ktorego mniemali naznaczenie boże być przywiązane, ktory leżał bliſko kościoła Marſowego, zwali ten kamień *Manalem lapidem*, od *manare* ciec, że rozumieli iż miał moc ściągania deſzczow.

SUPPLICIUM. Kara za zbrodnie. Prawie powſzechny był u grekow i u Rzymian zwyczay, iż przed człowiekiem ſkazanym na publiczną karę, ſzedł woźny wywołuiący przyczynę kary. Czaſem ſam winowayca to czynił.

Lacedemończykowie dwa gatunki kary boleśney mieli. Smaganie, i powrozem duſzenie. Wſzyſtkich winowaycow wtrącali do więzienia, kładąc im kaydany na ſzyie i na ręce. Ten zwyczay w ſtarożytności był powſzechny; ale ſkoro winowayca na śmierć ſkazany zoſtał, rozkowywano go. Mieli go za ofiarę maiącą paść ſprawiedliwości, nad ktorą iuż prawo do nich nie należało. Na ſmaganie ſkazywali obywatelow nadto otyłych, poczytuiąc to za dowod leniſtwa, gnuſności i boiaźliwego ſerca, kazali im procz tego w zimie nago chodzić po publicznym rynku, i wołać, iż ſłuſzno ſą ukarani. Teyże karze podlegali, ktorzy przeciw uſzanowaniu ku zwierzchności wykroczyli albo ſię podłości iakiey dopuścili.

Duſzenie winowaycy iedyny był ſpoſob u nich karania śmiercią. Wykonywali tę karę w naygłębſzym mieyſcu więzienia w nocy, i zaraz ciała zmarłych grzebali, nie wyſtawuiąc ie na widok.

Ale u obywatelow Sparty nigdy kara śmierci tak ſtraſzną nie była, iako kara hańby. Znaczono hańbą boiaźliwych i zbiegow, odeymuiąc im pałaſz, i rozkazuiąc im pokazywać ſię na rynku publicznym z tarczą i z brodą na poł ogoloną; odbierano im także żonę, i innemu dawano; ogłaſzano ich za niemogących otrzymać żadney godności, żadnego urzędu: wolno było każdemu bić ich, gdziekolwiek ich ſpotkał; nikt z niemi niechciał ieść, mięſzkać: nie mogli bywać na igrzyſkach i widokach.

Dzieci ſię w ſzkołach uczący, ſmaganiem karani byli zwłaſzcza za nieuſzanowanie ſtarcow i przełożonych; kiedy zaś na zapytania nie odpowiedali, albo nie lakonicznie, to ieſt krotko i zwięzło odpowiadali, muſieli za pokutę gryść

ſobie wielki palec przez godzinę lub więcey.

U Grekow i u Rzymian zarowno krzyż albo ſzubienica była naypoſpolitſza kara. Wieſzano zwyczaynie winowaycow niewolnikow, albo z naylichſzego gminu. Przed obwieſzeniem ſmagano ich biczmi uzbroionemi na końcu kościami ze zwierząt, albo gałkami ołowianemi. Plutarch powiada, złoczyńcy ſami ſobie krzyż noſili. Przybiiano ich goździmi, albo przywięzywano ſznurami. Przybiiano często napis nad obwieſzonym wyrażaiący przyczynę kary, a czaſem ten napis na ſamym złoczyńcy kładziono. Ciała ich ſtrzeżone były, żeby ie kto niepogrzebał. Wieſzali też złoczyńcow na drzewach, czaſem na dwoch, czaſem na iednym, albo za iedną nogę przywięzuiąc ciężar do ſzyi, albo na dwoch rękach. Drzewo to miano za oddane bogom piekielnym, nikt go ściąć, nikt palić nie mogł. Wieſzania też powrozem był zwyczay u Rzymian.

Furca był rodzay ſzubienicy, albo ſocha raczey, ktorą wkładano na kark złoczyńcy, a tym czaſem go ſmagano. Ta męka czaſem ſię na tym kończyła, czaſem życia pozbawiała. *Furcifer* zwano tego, co taką ſzubienicę noſił: a często tego ſłowa, chcąc oſtatnią kogo pogardę oznaczyć, używano.

Equuleus. Było to narzędzie, ktorego kſztałt i ułożenie dobrze wiadome nie ieſt. Mniemaią iż coś podobnego do konia było, iak imię oznacza. Przywiązywano do niego winowaycę, i ſmagano biczmi i niedzwiadkami.

Do tortur drabiny *ſcalæ Gomoniæ* używane też były, na ktorey przywiązanego biczowano, i członki mu wykręcano, potym zamordowanych ciała w Tyber wrzucano.

Zwyczay ucinania głowy toporem ieſt barzo dawny, iako okazuie noſzenie przed krolmi, a potym przed urzędnikami Rzeczypoſpolitey w Rzymie toporow. Zdaie ſię iż Rzymianie wbiiali na pal, ze ſłow w ktorych o tym namienia Seneka.

W Atenach i w Rzymie zdraycow Rzeczypoſpolitey zrzucano, w Atenach w iamę głęboką Barathrum, a w Rzymie z ſkały Tarpeyſkiey.

Truciznę winowaycom zadawać było rzeczą u ſtarożytności zwyczayną.

Jeſzcze barzo poſpolita kara u dawnych była, wydawać złoczyńcow na pożarcie dzikiemu zwierzu na amfiteatrach: co dwoiakim ſpoſobem czynili, albo rozkazuiąc ſię im paſować z beſtyami, i w ten czas broń

broń im dawali; albo bez obrony na pożarcia wystawuiąc.

Skazywano winowaycow na kopanie kruszcow i kamieni. Były i inne kary, od ktorych wyliczenia, i wielość i niepożyteczność uwalnia.

Jako u Rzymian oycoboycow karano, masz pod Parricidium.

SYCOPHANTA. To słowo z Greckiego znaczy właściwie tego, ktory donosi kradnącego figi. Pochodzi zaś ztąd: iż było w Atenach prawo zakazuiące wynosić owoce fig za miasto, i drzew figowych z prowincyi Attyckiey; ale wielu na złe tego prawa używało, donosząc i skarżąc bez braku i fałszywo. Ztąd poszło wzięcie nazwiska tego, do znaczenia oszusta, potwarcę, zwodziciela.

T.

T. Litery Łacinnicy czasem za d iako w *set*, *aput* &c. czasem za s. iako w *pultare* używali.

T. w napisach za *Titus*, *Titius*, *Tullius*, *tantum*, *terra*, *tibi*, *ter*, *testamentum*, *titulus*, *terminus*, *triarius*, *tribunus*, *turma*, *tutor*, i pochodzące. T. przed imieniem żołnierza znaczy *superstes*, a TH. albo O. *mortuus*. TAR. *Tarquinius*. TB. D. F. *Tibi dulcissimo filio*. TB. PL. *Tribunus Plebis*. TB. albo TI. albo TIB. *Tiberius*. THR. *Thrax*. TIT. *Titulus*. TM. *Terminus* albo *Termæ*. TR. PO. *Tribunitia potestas*. TRAI. *Trajanus*. TUL. *Tullus* albo *Tullius*. TRV. *Triumvir*. TT. QTS. *Titus Quintus*.

T. w liczbie znaczy sto sześćdziesiąt, a z liniyką na wierzchu sto sześćdziesiąt tysięcy. U Grekow T. z kreską obok na gorze waży trzysta, a gdy kreska iest na dole, trzykroć sto tysięcy.

TALENTUM. Była waga u Grekow, ktora się dzieliła na sześć części zwanych, *Mna* albo *Mina*; *Mina* dzieliła się na sto części zwane *Drachma*, co dawało na Talentum 60. Minas albo 6000. Drachm.

Grecy ważyli srebro, złoto, &c. i rachowali summy pieniężne na te wagi. W rachunkach Greckich *Talentum* znaczy 6000. Drachm monety; *Mina* zna-

znaczy sto Drachm monety; *Drachma* znaczy monetę srebrną, ktora naydawniey trzymała Drachmę (wagę) srebra czystego, albo prawie czystego; Drachma dzieliła się na sześć części zwane *Obolus*. Grecy pospolicie rachowali na Talenta Minas i Drachmy Ateńskie.

Daie się widzieć w Liwiuszu (Dec. 4. lib. 8.) że Talentum Ateńskie trzymało 80. *pondo* (funtow) wagi Rzymskiey.

Na wagę Kolońską, na ktorą biią monetę w Warszawie, Mina Ateńska trzymała grzywnę iedną, łotow czternaście; Talentum Ateńskie trzymało grzywien 112½. Z grzywny Kolońskiey srebra czystego biią w Warszawie 80. Zł. Pol.

Na monetę, Drachma Ateńska warta była złoty ieden groszy piętnaście Polskich; Talentum Ateńskie Złotych 9000.

Waga Ateńska rowna była z wagą Egipską. Talentum zażywane było w Egipcie na pomorzu Afrykańskim, w kraiach Azyatyckich i u Grekow w Europie, nie wszędzie przecięż iednakowe. Pollux Autor Grecki, ktory pisał pod Antoninami około roku Chrystusa 180. wyrachował rożne te wagi na wagę Ateńską.

W komedyach Łacińskich Plauta i Terencyusza wzmiankuie się *Talentum magnum*. Przez to *Talentum magnum* rozumieć można *Talentum Ægineum*. Jako Drachma tak i Talentum Egineyskie były większe od Ateńskich. Na Drachmę Egineyską trzeba było dziesięć obolow monety Ateńskiey, iakich szło tylko sześć na Drachmę Ateńską, a na Talentum Egineyskie trzeba było sto *Min*, albo dziesięć tysięcy Drachm Ateńskich, iakich szło tylko sześć tysięcy na Talentum Ateńskie. Według Polluxa Ateńczykowie nie chcieli zwać Drachmy Egineyskiey imieniem tey wyspy, ale zwali ią Drachma wielka.

Na naszą monetę Talentum w tych czasach, kiedy Grecy bili monetę z srebra czystego, albo prawie czystego, i kiedy Drachma Ateńska warta była złoty ieden groszy piętnaście naszych, Talentum Egineyskie albo Talentum magnum, na ktore rachowano dziesięć tysięcy Drachm Ateńskich, warte było piętnaście tysięcy złotych Polskich. Ale zda się że w wieku Rzymu szostym kiedy pisali Plautus i Terentius, Grecy bili monetę ze srebra do ktorego mieszali miedź.

Talentum złota wagi Ateńskiey było sześćdziesiąt min Attyckich, a mina ważyła sto Drachm, Talent więc złota ważył sześć tysięcy Drachm Attyckich. Chcąc wycenić tę massę metallu na monetę złotą tak

tak wychodzi: Stater Attycki trzymał wagę dwoch Drahm Attyckich; trzeba więc było pięćdziesiąt Staterow na iedną minę złota, a trzy tysiące staterow na Talent złota. Stater trzymał wagę około połtrzecia czerwonego złotego. Trzy tysiące Staterow ktore czyniły ieden Talent złota, warte były siedm tysięcy pięćset czerwonych złotych, w tym rozumieniu że złoto rowne było w Staterach iakie iest w czerwonych złotych.

TAUROGOLIUM. Obrządek ofiary i oczyścienia kapłana. Ofiarowano byka Cererze iż ona ucierać woły do pracy nauczyła. Co się w ten sposob działo. Wykopywano iamę, w ktorą się spuszczał kapłan wyższy; tę iamę przykrywano deskami podziurawionemi. Ofiarnicy byka zabiiali, a krew przez dziury spływała na kapłana, ktory nią sobie oczy, nos, iężyk nacierał maiąc to za oczyścienie. Co dwadzieścia lat ten oczyścienia obrządek powtarzano.

TAXIARCHA. W Atenach wodz rządzący piechotą.

TEMPLUM. To imie u łacinnikow naprzod znaczyło plac iaki, potym w obrządkach i wieszczbach Augurow tę część nieba, ktorą oni wyznaczali swoią laską. Masz o tym pod Augur. Poźniey wzięte było do znaczenia placow murem otoczonych, i na cześć bogow poświęconych. Między tym słowem *templum* a *aedes sacra* ta u Rzymian rożnica zachodziła: iż lubo *templum* znaczyło mieysce czci boskiey oddane, ale mowiło się o tych mieyscach, ktore od Augurow poświęcone nie były. Tu się mowi o kościołach powszechnie.

Dawni poganie mięszkaiący po lasach, innych kościołow procz samych lasow, gaiow, nie znali; a że się zwyczaynie tam w nocy schodzili, a zatym światło palić musieli; nazywali *luci* takowe mieysca.

Grecy, zdaie się iż zawsze ieden kształt kościołow zachowali, to iest czworogranie; Rzymskie iedne okrągłe, drugie czworograniaste były. Gdy senat albo urząd iaki uchwalił wystawienie kościoła, trzeba było zezwolenia ludu, trzeba było aby Augurowie mieysce wyznaczyli. W tym wyznaczeniu zapatrywali się na przymioty i sprawy bostw swoich.

Gdy iuż Augurowie uczynili swoie wrożby, kreślili zaraz mieysce bałwochwalni, i pierwszy iey kamień z obrządkami zakładali. W Rzymie Westalki w towarzystwie chłopiąt i dziewcząt maiących rodzice, skrapiali to mieysce wodą, ktorey na to troiakiego gatunku używali.

używali. Oczyścienie odprawiało się przy ofierze byka i krowy; a tym czasem naywyższy kapłan wzywał bogow, ktorym się kościoł poświęcał.

Zrazu w Atenach i w Rzymie to sprawowanie do naywyższych Rzeczypospolitey urzędnikow należało. U Rzymian do tego wszystkiego trzeba było zezwolenia Trybuna pospolstwa. Dzień poświęcenia kościoła był dniem uroczystości, i wesela publicznego. Odprawuiący ten obrządek kładł rękę na podwoie, i mowiąc przy naywyższym kapłanie, ktorego wielkim głosem wzywał, modlitwy wyznaczone, i to się zwało *inauguratio*.

Podług rożnych bostw, ktorym stawiano kościoły, rożny w nich stawiania sposob chowano. Bałwochwalnie Jowisza piorunuiącego, słońca, nieba, xiężyca powinny były być nie pokryte, Toż w gatunku architektury uważano. Porządek Dorycki prosty i gruby, zachowany był dla bostw woiennych; Koryntski iako ksztaltnieyszy i milszy, dla Wenery, Flory, Prozerpiny; Joński śrzedni między tamtemi dla Junony, Diany, Bachusa. Znać było po kształcie budowy, bożka lub boginię kościoła.

Przed kościołem samo mieysce zawsze z nayokazalszych wybrane, okazywało wspaniałość. Wielkie kościoły zwyczaynie składały się z trzech części. Przysionek czynił facyatę: wprowadzały weń piękne wschody; po dwoch stronach szły krożganki w kolumnach w ieden lub dwa rzędy, rowney z kościołem wysokości. Sam śrzodek kościoła po grecku *naos*, u łacinnikow *cella*. Nie we wszystkich bałwochwalniach te części znaydowały się, ale taka była Jowisza Olimpiyskiego w Atenach, taka Jowisza Kapitolińskiego w Rzymie i iynych wielu. Okien nie było, światło przez drzwi albo przez wierzch, kiedy kościoł był bez pokrycia, wchodziło. Drzwi zwyczaynie ku zachodowi, a posągi bogow ku drzwiom obrocone były, żeby wchodzący mieli twarz ku wschodowi. Wkoło bożka lub bogini mieyscowey była świątnica, *penetrale*, *adytum sacrarium*, dokąd nie wolno było gminowi wchodzić. Bałwan zwyczaynie był postawiony w framudze w samey głębi kościoła. Pospolicie w znacznieyszych bożyszczach trzy ołtarze były. Pierwszy przy nogach bałwana, barzo wysoki i przeto nazwany *altare*, na nim palono kadzidła, i lano rzeczy ciekłe na ofiarę. Drugi w inney iakiey części kościoła, na tym bito zwierzęta na ofiary. Trzeci noszony, na

na ktorym przenośili rożne dary i poświęcone naczynia.

We śrzodku kościoł rożnie podług upodobania kraiowego był ozdobiony. U Grekow malowania, rzeźby rożne, wielkich czynow pamiątki, ſtroiły bożyſzcza. Niezliczone dary, złoto, ſrebro, ſpiże, marmury drogie, wſzędzie widać było. Bożkow obrazy, owe to bezwſtydne namiętności powaby i ſkutki, pomieſzane były z wyrazami dobroci i innych przymiotow boſtwa, oraz chwalebnych dzieł ludzkich. Wyłączyć trzeba Lacedemończykow, ktorzy w tym przekonaniu iż wſpaniałość kościołow odrywa myśl od nabożeńſtwa, proſte tylko bez bogactw i ozdob bałwochwalnie mieli.

Rzymianie i w tey mierze naśladowcy Grecyi, a naybardziey Aten przeſadzali ſię w ſwoich bożyſzczach. Między inne ozdoby dawni zawieſzali ſwoie dary, zbroie bohatyrow, zdobycz z nieprzyiacioł, wſzyſtkie narzędzia ſztuk i kunſztow; pełne ich były ſklepienia, ściany, ſłupy. *Donarium* był to ſkarbiec, w ktorym ſtoły, naczynia ofiarne, dary przynoſzone ſkładano. Niezmierne bogactwa zamykały w ſobie kościoły pogan. Ow Jowiſza Olimpiyſkiego miał poſąg tego bożka ze złota lany cały, okryty drogiemi kamieńmi. Delficki kościoł wiadomo z hiſtoryi iak niewymowne ſkarby z darow krolow i narodow miał w ſobie. Poſąg Jowiſza Kapitolińſkiego ſiedzący, wielkości przyrodzoney, był także cały z złota lanego. Ten kościoł także w niezmierne ſprzęty drogie i dary krolewſkie był bogaty. Na kościołach często napiſy kładziono, ktore wyrażały poświęcenie i imiona bogow ktorzy ſię w nim znaydowali. Bo chociaż iednemu tylko boſtwu poświęcano kościoł, chyba żeby iakie nierozdzielne były, iako to Kaſtor i Pollux; umieſzczano iednak w nich ſtatuy wielu bożkow. Wielkie ſtarożytni poganie względem ſwoich kościołow uſzanowanie mieli. Nie wolno było plunąć, ani noſa utrzeć; często w nie na kolanach wchodzili. W klęſkach i trwogach poſpolitych, niewiaſty zwłaſzcza padały na ziemię i łzy leiąc, zamiatały kościoł ſwemi włoſami; ale kiedy po modlitwach i ofiarach nie otrzymywali ich ſkutku, lud wpadał w niecierpliwość, często tak daleko, że łaiał bogow, i kamienie na kościoły miotał.

Rzymianie zrazu mało kościołow mieli, bez żadnego poſągu bożkow. Romulus dwa wyſtawił: Jowiſzowi, i

Januſowi, ktory tenże ſam był co i Marſa. Ten zawſze był otwarty pod czas woyny, a zamknięty pod czas pokoiu. Numa pierwſzy drzwi do niego dał i zamknął. Od tego czaſu aż do Auguſta Ceſarza, raz tylko był zamknięty. Poźnieyſzych czaſow gdy z podbicia kraiow rozſzerzyła ſię ich zabobonność, tak wielka liczba była kościołow, iż ich autorowie rachuią na pięćſet. Toż ſamo było u Grekow; wyſtawiali nawet nieznaiomemu boſtwu kościoły.

Terminalia. Swięta. To ſłowo pochodzi od *terminus* granica, kres. Na cześć bożka Terminus, bożka granic. Odprawowane były te święta w Rzymie oſtatniego dnia Lutego. Grecy znali także bożka granic, ktorego zwali *Diaorion*, Rzymianie *Jovem Terminalem, Terminum*. Numa poſtanowił te święta dla zabieżenia kłotni o granice. Kazał aby wſzędzie ſtawiano znaki oddziału dobr; ogłaſzaiąc iż gdyby kto ważył ſię ruſzać albo odmieniać te znaki, głowa tego miała być oddana na ofiarę bogom piekielnym, i każdy wolno go mogł zabić. Ta uroczyſtość odprawiała ſię w polu. Nie ofiarowano nic żyiącego, bo miano za świętokradztwo ſkrwawić granice i ich bożka. Poźniey atoli zabiiano świnię i barana. Ludzie wieyſcy w wielkiey gromadzie zbierali ſię na obchodzenie tego święta, ktore ſię na tańcach i bieſiadach kończyło.

Tesseræ Militares. Haſło żołnierſkie w Grecyi, u Rzymian rownie był ten zwyczay. W woyſku Rzymſkim z dzieſięciu rot obierano iednego żołnierza *Teſſerarius* z tey przyczyny tak zwanego, ktory ku zachodowi ſłońca przychodził do Trybuna czyli pułkownika ſtraż woyſka maiącego na ow czas, odbierał od niego małą tabliczkę, na ktorey z rozkazu wodza napiſane było haſło w iednym ſłowie lub więcey, naprzykład na potyczce pod Filippami, Cezar i Antonius dali za haſło ſłowo *Apollo*. Procz tego na teyże tabliczce piſano iaki rozkaz do woyſka. Haſłowy powrociwſzy do ſwoiey roty, dawał tabliczkę w przytomności świadkow ſetnikowi przełożonemu nad tą rotą. Ten zaś drugiemu, i tak ſzło po wſzyſtkich, aż ſię do Trybuna powrociła.

Testamentum. Teſtament. Oſtatnia wola w rozrządzeniu dobr. Od naydawnieyſzey ſtarożytności teſtamenta w używaniu były, a prawa im zawſze pewne warunki i obrządki przepiſywały.

W Lacedemonie po Likurgu nie było teſtamentow; bo każdy obywatel maiąc część ziemi od Rzpltey ſobie wyznaczoną nie mogł nią rozrządzać. W Atenach, białegłowy i młodſi od dwudzieſtu lat, iako ieſzcze nie wpiſani w kſięgę obywatelow, nie mieli mocy czynienia teſtamentow. Wſzyſtkim innym obywatelom wolno było dobra ſwoie komu chcieć zapiſywać; byle dowiedli że nie w niewoli ſię urodzili, że przy zdrowym rozumie zoſtawali, że ſynow z prawego łoża nie mieli; bo niegodziło ſię wydziedziczać ſyna, chyba dla ważnych barzo przyczyn, dla ktorych powinien był ogłoſić przez publicznego woźnego, iż odbiera dziedzictwo ſynowi. Względem corek, prawo pozwalało rodzicom dać ſwoie dobra komukolwiek z obywatelow pod obowiązkiem ożenienia ſię z corką. Mąż mogł poſtanawiać dziedziczką dobr ſwoich żonę pod warunkami iakieby mu ſię podobały. Maiątki tych, ktorzy bez teſtamentu umierali, *ab inteſtato* albo ktorzy nie mieli dzieci z prawego łoża, ani krewnych, ſzły na ſkarb Rzeczypoſpolitey.

Podług iednego prawa dwunaſtu tablic ſam tylko obywatel, goſpodarz domu, mogł i zapiſywać teſtamentem, i dziedziczyć z tego zapiſu dobra. Syn zatym niewyzwolony nie miał tego przywileiu. Trzy kładziono rodzaie teſtamentu. Teſtamenta czynione iawnie w zgromadzeniu ludu, ktory na ten koniec dwa razy do roku zwoływano; ſeym ten zwał ſię *Comitia Calata.* Drugie teſtamenta żołnierſkie, ktore czynili idący na woynę w obecności wſpołtowarzyſzow, *teſtamenta in procinctu:* (być gotowym do potyczki, wyrażali Łacinnicy *in procinctu eſſe*) ten zwyczay pochodził ztąd iż żołnierz, ktory wſzedł w ręce nieprzyiaciela, nie mogł teſtamentu robić. Trzeciego rodzaiu teſtament zwał ſię *teſtamentum per æs & libram.* Rozrządzaiący ſwym maiątkiem oddawał go drugiemu ſpoſobem niby przedaży, ktora zmyślona tylko była, w przytomności pięciu świadkow, wſzyſtkich obywatelow Rzymſkich; ſzoſty trzymał w ręku ſzatę, i dla tego nazywano go *libripens;* ſiodmy był dziedzic, umniemany kupiec dziedzictwa *emptor familiæ.*

Testudo. To ſłowo wiele ma znaczeń. Narzędzie muzyczne opiſane ieſt pod *Lyra.*

Testudo. Szopa woienna. Machina woienna z drzewa używana przy oblężeniu od Grekow i Rzymian. Składała ſię z wielkiego, a mocnego wią-

wiązania. Wysokości miała dwanaście stop; podstawa była czworograniasta, a każda strona miała dwadzieścia pięć stop. Dach zwyczaynie pokryty był ziemią miękką i wilgotną, a czasem skorami świeżemi przyprawionemi przeciw ogniu. Ten ciężar toczył się na kołach niskich i pełnych. Nazywano ią *testudo* od żołwiey skorupy, iż ci, ktorzy się w niey kryli, od pocisków i ognia, ktore na nich miotano, byli bespiecznemi iak żołw w skorupie. Ta szopa służyła oblegaiącym przy zasypowaniu rowow, i przy biciu w mury lub ich podkopywaniu. Wielu rozumieiąc, iż machina od Cezara użyta w dobywaniu miasta, *Musculus* zwana, była *testudo* barzo niska i barzo długa.

Jeszcze był inny rodzay *testudinis* u Grekow i u Rzymian, ktore osobliwie do wstępowania na mury używano. Zołnierze zbierali się w kupki pod mury, mocno się ściskaiąc, i przykrywaiąc się z gory swoiemi tarczami. Pierwsi naybliżsi murow stali prosto, drudzy trochę nachyleni, trzeci klęczeli. Tak się zaś tarczami okryli, iż się robił dach mocny i tęgi, że go żadne rzeczy od oblężonych rzucane złamać, ani żołnierzom szkodzić nie mogły. Po tym dachu pochyłym kazano innym żołnierzom wstępować. Ci znowu ostaniali się tarczami podobnież, i tak wyrownali wysokości murow. Na ten czas rohatynami rozpędzali oblężeńcow chcących się na murach bronić. Czasem tego sposobu szykowania i w otwartym polu używali, ochraniaiąc się od pocisków nieprzyiaciela. Dion powiada, że Rzymianie tak mocne te dachy robili, że nie tylko ludzie, ale i konie chodzić po nich mogły.

THARGELION. Miesiąc Ateński, tak nazwany od świąt *Thargelia* ustanowionych na cześć słońca, ktore także *Thargelios* zwali, i na cześć księżyca. Swięta dzikie i okrutne, w ktore na ofiarę zabiiano dwoch męszczyzn, a według drugich iednego męszczyznę i iedną białogłowę. *Targelion* wychodzi na nasz kwiecień.

THEATRUM. Znaczy u dawnych całe to zamknięcie, w ktorym i aktorowie graią komedye, traiedye i tym podobne sztuki, i patrzący się znayduią. Thespis pierwszy na udawanie swoich dramatow grubych na ten czas i bez sztuki, użył teatru przenoszonego. Eschines stawił go grutowniey, i dał ozdoby przyzwoite swoim poematom. Pierwsze teatrum w Atenach z tarcic było; ale gdy się raz przez wielki cię-

ciężar zawaliło, Ateńczycy iuż mocno lubiący widoki, wystawili iedno z kamienia. I to było początkiem przepysznych teatralnych gmachow po wszystkich miastach Greckich, wyiąwszy Lacedemon, zkąd widoki prawami Likurga wywołane były.

Grecy taki kształt dawali teatrom swoim, iaki był śrzodek kościołow. Teatra były z iednego końca okrągłe w poł cirkułu, z drugiego kwadratowe. W tamtym siedzieli patrzący w amfiteatrum, iedni niżey, drudzy wyżey. Drugi koniec kwadratowy był dla aktorow i dla widoku. Rzymianie w tym wszystkim naśladowali Grekow.

Teatrum Greckie i Rzymskie składało się z trzech znacznieyszych części, pod ktoremi się inne zawierały. Pierwsza część dla aktorow *scena*: druga dla patrzących, szczegulnie *Theatrum* nazwana: trzecia *Orchestra*, ktora u Grekow należała do kuglarzow i tanecznikow; w Rzymie zaś służyła za mieysce siedzenia konsulow, naywyższych kapłanow, i panien Westalskich. Orchestra była placem siedzenia między aktorami i ludem patrzącymi.

Opasanie teatrow składało się zawsze ze dwoch lub trzech rzędów krozgankow iednych nad drugiemi, tyleż maiąc wschodow. Wniścia do orchestry prosto były z iednego przysionku, rownie iako i na inne piętra ławek, ktore do ścian przypierały wewnątrz teatru. Naywyższy rząd krozgankow był nazwany *summa cavea*. Tam siedziały białegłowy pod pokryciem: bo inni patrzący byli pod otwartym powietrzem; i wszystkie widoki odprawowały się bez dachu.

Wschody na ktorych lud siadał albo stawał zaczynały się od posadzki naywyższego krozganku, i szły aż do orchestry. Więcey o częściach teatru, iako wschodach, wniściach, przedziałach wschodow i innych masz pod amfiteatrum. Słuchaiący byli zbyt daleko od sceny: postrzeżono zatym że głos nie mogł wystarczać. Użyto więc rożnych sposobow do pomożenia głosowi. Pod wschodami teatru były małe komorki; w te stawiano naczynia miedziane wszystkich tonow głosu ludzkiego, a nawet i instrumentow muzycznych. W rozłożeniu tych naczyń uważano wymiar harmoniczny. Naczynia były na kształt dzwonow; niedotykały się murow. Otwory w tych izbach szły spodem na każde piętro wschodow, przez ktore to otwory głos przechodził. I w tym się

teatrum Greckie od Rzymſkiego rożniło.

Mieyſca dla patrzących podług ſtopnia i godności ſtanow, urzędow, często podług zasług w Rzeczypoſpolitey, tak w Grecyi jak w Rzymie naznaczone były. Białegłowy od męſzczyzn dopiero za Augusta oddzielone były: ktore ſię w karności obyczaiow zachować chciały, na wiele widokow niechodziły. A do tego nie wolno było iść na teatrum żonie bez pozwolenia męża; inaczey wdawała ſię w niebeſpieczeństwo rozwodu.

Orcheſtra z Greckiego ſłowa, ktore tańcować znaczy, była to druga część teatru u dawnych. Miała poł diametru całego budynku, a we dwoie ſzerokości tey części, ktorą właściwie teatrum zwano. U Grekow pięcią ſtopniami niżſza była od ſceny, tam mieyſce było śpiewakow i muzykantow, oraz tych aktorow, ktorzy między aktami traiedyi lub komedyi, albo po nich ſkończonych grali. U Rzymian podłoga orcheſtry, dzieſięcią ſtopami niżſza była od teatru, i ſzła z pochyła ku ſcenie żeby ſenatorowie tam ſiedzący iedni za drugiemi, wſzyſcy wygodnie widzieć mogli. W Grecyi orcheſtra większa być muſiała niż w Rzymie, gdyż u tamtych ſłużyła muzyce i aktorom niżſzym: a w Rzymie ſcena większa niż w Grecyi, gdyż ſię na niey i muzycy i tanecznicy mieścili.

Scena znowu, tak u Grekow iako u Rzymian dzieliła ſię na trzy części. Pierwſza i nayznacznieyſza nazywała ſię właściwie *ſcena*, w niey facyata i ściany ozdobione były w rożne kſztałty, zaſłaniano ią oponą, ale w tym była rożnica od naſzego używania, iż odſłaniaiąc ſcenę ſpuſzczali oponę, co zwano *premere aulæa*, a zaſłaniaiąc, podnoſili ią, *tollere aulæa*. Druga część ſceny u Grekow *proſkenion* albo *logoion*, po łacinie *proſcenium* i *pulpitum*, był to wielki plac otwarty, gdzie aktorowie mowili i udawali. Te ozdoby ukazywały w podobieństwie place publiczne, pałace z kolumnami i ſtatuami, kiedy grano traiedyą; kiedy komedyą, ulice i domy prywatne; kiedy ſatyrę, drzewa, ſkały, chaty wieyſkie. Trzecia część ſceny, było wyiście za ſceną dane, *poſtſcenium*. Tam ſię aktorowie ſtroili, tam złożone były machiny i narzędzia teatralne, ktore ſię ſprawiały i używały z wielkim koſztem.

Nakład na widoki w Atenach ſzedł ze ſkarbu publicznego, i częſtokroć pieniądze na ſprawy poſpolite, na woyny wyznaczone obracano na te

rozrywki. W Rzymie zwyczaynie ſprawowane były widoki kosztem urzędnikow, ktorzy przez to ziednywali ſobie wziętość i ſprzyianie ludu. Ze teatra procz naywyższego przyſionku i ſceny nie pokryte były, gdy deſzcz albo burza nadeſzła pod czas widowiſk, lud ſię ſchraniał do przyſionkow zewnętrznych. Czaſem dla ochrony od upału ſłonecznego rozciągano nad patrzącemi opony, te w czaſie zbytku były barzo drogie. Za Ceſarzow wymyſł i miękkość do tego zaſzła, iż miſternie robiono w ſtatuach rozſtawionych w koło na trzecim krozganku upuſty, z ktorych wody pachnące na ſiedzących ściekały.

Co do ſtroiu teatralnego, naprzod ponieważ Grecy wiele gatunkow mieli ſwoich widokow, rozmaite zatym były na nich używane ſtroie, rozmaite także dla muzykow i tanecznikow.

Za ſtarey komedyi, ubioru oſobnego nie było. Używano poſpolitego, ktory ſię tylko rożnił podług ſtanu oſob udawanych przez aktorow. Ale gdy poetom zakazano tykać oſoby, powymyślano śmieſzne i dziwackie ſtroie, rownie co do kſztałtu iako do koloru.

W traiedyach, dawano oſobom poſtawę olbrzymſką. Wypychali ſobie aktorowie brzuch, i pierſi; co nie mogło być ukryte, i do iakiegoś kſztałtu ułożone, tylko przez długie barzo ſuknie. Pochodziło to z mniemania, że bohatyrowie dawni większego nad zwyczayny ludzi poźnieyſzych wzroſtu byli. Obuwie w traiedyach było, *cothurnus*, obuwie zwyczayne krolom, wodzom i urzędnikom Grecyi od Sofokleſa na teatrum wprowadzone. Podeſzew u obuwia tego była znacznie wyſoka, do podeſzwy przyſzyty był rzemik, ktory przechodził po za wielki palec, ztąd na dwa paſki ſię rozchodząc, opłatał podeſzew, a potym goleń w rożne kſztałty. W Rzymie dawano koturn pannom młodym w dzień ich zamężcia, żeby ſię wyżſze wydawały. Stroy na ſatyryczne widowiſka był naydziwacznieyſzy. Ubierano aktorow, iak ſatyry, fauny, cyklopy, centaury, i inne dziwotwory wyrabiane w myśli poetow.

Muzycy i tanecznicy mieli ſzaty długie, co ſię zdaie podług ſpoſobu, ktorym ſobie dziś tańce wyobrażamy, nie zgadzać z tanecznictwem.

Rzymianie trzy rodzaie komedyi mieli im ſamym właſne, od Grekow rożne. *Togatæ*, *Prætextatæ*, *Tabernariæ*. Nie można inaczey o ſtroiach ich ſądzić, tylko z tych na-

 zwiſk.

zwifk. *Toga. Prætexta. Taberna*, garkuchnia; zatym ftroy ludzi w garkuchniach flużących w tych oftatnich używany. (Obacz pod *Comœdia*) Obuwie w komedyach używane było te, ktore *focus* zwano. Obuwie nifkie i lekkie na ktore często inne ieszcze brano.

Znacznieyfze teatra od fwoich założycielow imiona brały. Teatrum Scauri, ktory był zięciem Sylli, inne wfpaniałością i przepychem celowało. Było w nim kolumn trzyfta fześćdziefiąt we trzy rzędy, iedne nad drugiemi. Pierwfzy był marmurowych, drugi kryfztałowych fzklanych, trzeci pozłacanych: po między kolumnami ftały fpiżowe ftatuy. Co świadczy Plinius.

Theoxenia. Swięta Greckie na cześć wfzyftkich bogow.

Thermæ. To flowo z Greckiego znaczy cieplice, łaźnie ciepłe. U Łacinnikow *Thermæ* to były co *palæftræ* u Grekow. Były to barzo obfzerne i pyfzne budowy czworograniafte, albo podługowate, ozdobione przyfionkami i krozgankami, pod ktoremi można fię było w każdą porę przechodzić. Zwyczaynie pełno tam było kramow rożnego drogiego i mifternego towaru. Procz łazien tak ciepłych iak zimnych obfzernych barzo, w ktorych znaydowały fię piękne i wielkie wanny marmurowe, były w termach mieyfca naznaczone na ćwiczenia fił ciała, i nawet dowcipu i rozumu. Filozofowie na dawanie fwoich nauk i na rozmowy, poetowie na czytanie od fiebie złożonych wierfzy, malarze i fnicerze na wyftawianie dzieł fwoich, zbierać fię zwykli byli. Plac otwarty flużył młodzi, do paffowania, biegania i gry rożnych. Niewolnicy i niewolnice wygody łazien i ochędoftwa mieyfca pilnowali. Obfzerność termow mufiała być wielka: gdyż rożne ćwiczenia po wielu mieyfcach przedtym rozłożone, tam wfzyftkie były zebrane. Ammian ie nazwał *Lavacra ad modum provinciarium.* Dopiero na fchyłku Rzeczypofpolitey termy wyftawiać zaczęto, a Cefarze i panowie od ktorych one nazwifka brały na ośmdziefiąt ich nabudowali, gdzie wfpaniałość i wytworność wyfilać fię zdawała.

Thermopolium. Dom fzynkowny, gdzie chodzili pić wodę ciepłą czafem z winem i miodem mięfzaną, ktory to napoy barzo lubili dawni.

Thesmophoria. Swięta corocznie w Atenach odprawiane na cześć Cerery, ktorą za wynalezicielkę i prawodawczynę żniwa poczytywano.

Pięć dni trwały w mieśiącu ich Pyanepsion. Białegłowy przygotowywały się do tego święta przez dni trzy zachowuiąc powściągliwość, a w dzień przed samym świętem surowy post chowaiąc. Nic nieprzystoynego się nie działo w tę uroczystość, co nie było zwyczayno w świętach pogańskich.

Tibia. Surma, piszczałka, flet, narzędzie muzyczne naydawnieysze. Używali go starożytni, a mianowicie Grecy i Rzymianie na wszelkich uroczystościach, świętach, obrządkach, widowiskach. *Tibia* imię poszło ztąd, iż pierwsze piszczałki były z piszczela kości goleniowey, *tibia*, albo że do tey kości podobne były. Zwyczaynie z drzewa ie robiono. Te ktore zwano *avena*, naprzod z dźbła owsiąnego od pasterzow używane. Inne zwane *fistula*. Często te nazwiska iedno za drugie się biorą.

W początkach piszczałka była barzo prosto robiona. Trzy tylko lub cztery dziurki miała. Pożniey ozdobiona bywała mosiądzem, srebrem, złotem. Pomnożono daley dziurki we fletach, ale to się ma rozumieć o fletach poiedynczych, ktore Grecy *Aulos* zwali, na ktorych iak teraz dwoma rękami grano, bo inne flety *ziygos* podwoyne spoione, ieden tylko monsztuczek, a dwie rurki miały, te o trzech dziurkach każda były i grano na nich razem na każdey rurce iedną ręką. Prawa pierwszy głos trzymała, druga zaś lewa wtorowała tamtey. *Tibiæ dextræ & sinistræ:* to podług Warrona. Donat powiada przeciwnie, że prawa mało dziurek miała, i niski głos dawała, lewa zaś o więcey dziurek głos wysoki, a zatym prawa wtorowała lewey. Na tych tylko fleciech grano na komedyach, i kiedy w nich użyte były podwoyne piszczałki, mowiono komedya grana *tibiis imparibus*, albo co na iedno wychodzi *tibiis dextris & sinistris*; kiedy zaś same prawe, albo same lewe grały, co się często zdarzało, mowiono: *tibiis paribus dextris*, albo *tibiis paribus sinistris*. Piszczałki nierowne to iest prawe i lewe zwano też frygiyskiemi, *tibiæ phrygiæ*. Piszczałki prawe Lidyiskiemi, *Lydiæ*; piszczałki lewe, *sarranæ*, albo tyryiskie zwane były. Dzieliły się ieszcze flety dawne, na długie, średnie i krotkie; proste i krzywe. Piszczałki bożka Pan, były z wielu rurek złożone: dawali ie w wierszach, malowaniach i innych wyobrażeniach dawni Panowi, Sylwanowi i Satyrom.

Toga. Szata wierzchnia Rzymska. Zdawna toga była szatą znacznieyszych tak męszczyzn iako białychgłow, ktorey nie wolno było nosić osobom z pospolstwa. Poźniey się powszechną wszystkim obywatelom nie tylko w Rzymie, ale i w miastach municypalnych. Ze właściwa była Rzymianom, przeto zwano ich *togati*, *gens togata*. Toga była suknia wełniana, szeroka i długa, z przodu otwarta iak płaszcz figurę poł cirkułu miała. Rożnica bogactw i dostoieństw obywatelow wydawała się w cienkości i szerokości togi, uboższych togę zwano *toga arcta*, wąska.

Dawni Rzymianie nosili ią spuszczoną aż do ziemi. Dopiero August, pierwszy dla wygody w chodzeniu podiął ią, że tylko trochę niżey kolan dochodziła. Przypinali ią na lewym ramieniu, i iedną połę zarzucali na ramię, tak żeby zawsze prawa ręka wolna była. Do tego, ponieważ Rzymianie w mieście prawie zawsze chodzili z głową odkrytą; od słońca lub deszczu zwykli byli zastaniać się połą tey szaty, ktorą odsłaniali, gdy spotkawszy kogo chcieli mu się pokłonić.

Chociaż toga mieyską i pod czas pokoiu używaną szatą była, atoli dawni Rzymianie nosili ią czasem i na woynie. W ten czas opasywali nią biodra węzłem łącząc; zkąd poszło słowo *inprocinctu*, znaczące gotowego do potyczki. Był i drugi noszenia togi sposob: czasem nie chcąc się ściskać tuniką mieli tylko nakształt fartucha na przodzie, brali na to samą togę, ktorey poła na lewe ramie zarzucona aż na grzbiet zachodząc, służyła do opasania, zostawuiąc prawą rękę gołą: ten obyczay noszenia zwali *cinctus Gabinus*. Tak się odziewali pretorowie i konsulowie w sprawowaniu urzędow swoich.

Gabinii dawny lud Łaciński, gdy ich napadł nieprzyiaciel w czasie, kiedy ofiary czynili w szatach długich, natychmiast przeciw niemu wyszli, spiesznie zakasuiąc w ten sposob szaty swoie.

Rzymianie składali togę białą w smutku i nieszczęściu publicznym, a brali czarną, albo popielatą ciemną, *toga pulla*. Oskarżony też i pozwany o iaki występek, brał taką żałobną szatę szpetną i podartą dla wzbudzenia litości; co Livius nazywa *vestem mutare*. Toga biała, gładka bez ozdob i tkania *toga pura*, *libera recta*. Taką dawano młodzianom, gdy składali dziecinną szatę *prætextam* i gałkę złotą *bullam*, w roku siedmnastym wieku. Zwano ią także *toga virilis*;

virilis; biorących tę ſzatę *Tyrones*; ſam ten obrządek *Tyrocinium*. Togi takiey białey gładkiey naywięcey używali obywatele Rzymſcy. Konſulowie, pretorowie, wodzowie tryumfuiący mieli togę w rożne kolory, tkaną złotem, *toga picta*. Zwano ią *toga palmata*, kiedy wyſzywanie wyrażało palmy, a iak inni mowią, kiedy miara ozdob ſzeroka była na piędź Rzymſką. Rzymianie zdeymowali togi we święta Saturnuſowe, a czaſem idąc na widowiſka. Odziewano w togi ciała obywatelow zmarłych do pogrzebu.

TRABEA. Szata w pewnych uroczyſtościach, rozmaita podług rożnicy oſob. Kapłani noſili purpurę mięſzaną z drugim kolorem mniey świetnym. *Trabea* rycerſkiego ſtanu ludzi, ktorą tylko pod czas popiſu noſili, była dna koloru białego, przez ktore ſzły paſy niby belki tkane purpurowe, ztąd poſzło nazwiſko tey ſzaty *trabea*, belka. Podług Dioniziuſza z Halikarnaſſu *trabea* nie rożniła ſię od togi, ieno cienkością materyi i że trochę krotſza była.

TRAGOEDIA. Pœmadramatyczne, ktore wprowadza na teatrum ſprawę znaczną oſob wyſokiego ſtanu, częſtokroć maiącą koniec ſmutny. To ſłowo pochodzi od dwoch ſłow Greckich *tragos*, kozieł, i *ode* pieśń. Przeto iż podług Horacyuſza w nagrodę poecie za naylepſzą pieśń na cześć Bachuſa naypierwey dawano kozła: inni mniemaią, że to była ſkora kozłowa winem napełniona. Początek więc tragiedyi ieſt od czci Bachuſa w czaſie winobrania. Do tego nigdy teatralnych igrzyſk niedawano, tylko w święta tegoż bożka. Za świadectem Horacyuſza, Theſpis pierwſzy na teatrum wprowadził oſobę udaiącą i mowiącą. Powieści tey ſceniczney oſoby *epiſodia* zwano. Wkrotce z takowego udawania złożono ſamą tragedyą, a chor tylko przydatkiem był i ſłużył do dawania rad i poufałych przeſtrog, i pociechy znacznieyſzym w traiedyi oſobom. Pierwſzy także Theſpis aktorom ſwoim twarz lagrem ſmarował; potym im dał maſzkarki z liści pewnych, poźniey z płotna. Solon poczytuiąc tragedye za przeciwne dobrym obyczaiom, nie pozwolił onych grać Theſpiſowi w Atenach. Obieżdżał więc z niemi po miaſteczkach Attyckich, dla łatwości i mnieyſzego koſztu używaiąc za teatrum wozu ktorym ieździł.

Po śmierci Solona, tragedya acz gruba i bez żadnego kſztałtu, przyięta do Aten i koſztownie utrzymywana. Odmiany

ny ktore iuż w niey poczynił był Thespis, dały łatwość Eschylesowi do robienia większych. Przydał zaraz drugą osobę, wprowadził spolną dwoch rozmowę, iedną ze dwoch osobę za pierwszą i znacznieyszą wyznaczył, dał im maski podobnieysze do twarzy, szatę z długim ogonem, i obuwie okazałe *cothurnus*. Mowa z kuglarskiey i szyderskiey stała się poważną. Chor ktory sam zrazu tragedyą był, zatrzymał w swoim układzie, częścią iako chor spiewaniem przerwę aktow wypełniaiący, częścią iako osobę wchodzącą w akcyą.

Z tych początkow tragedya u Grekow do wielkiey doskonałości doszła. Naywięcey ią Sophocles i Euripides wykształcili i wynieśli. Od Eschyla iuż trzeba było aby traiedya nie tylko wprowadzała znaczne osoby bohatyrow lub krolow, ale żeby toczyła się około iakiego wielkiego nieszczęścia, i bądź szczęśliwym, bądź smutnym końcem rozwiązywała się przygoda. Tragedya powinna była wzbudzać trwogę i litość.

Tragedya nie była znana Rzymianom aż około roku 514. to iest w sto sześćdziesiąt lat po Sofoklu i Euripidesie. Zrazu przestawano na tłomaczeniu Greckich. Livius Andronicus pierwszy złożył tragedye naśladuiąc w nich Sofokla. Pacuvius przykładem Liwiusza zachęcony, znakomitym się w pisaniu tragedyi uczynił, osobliwsze pochwały odbierał, choć roboty iego nie miały ani kształtnego składu, ani mowy delikatney. Akcius współczesny iego lepsze i składnieysze dawał tragedye. Zasmakowanie Rzymian w poetach Greckich sprawiło iż za czasu Cezara i Aziniusza Polliona wyborne w Rzymie tragedye były. Quintilian sławi niektore. Szkoda że ie czas zatracił, mało nam tylko Seneki filozofa nauczyciela Neronowego dochowawszy. Nie iest pewna czyli w tragedye Rzymskie chor wchodził, tym co u Grekow sposobem. Komedye go nie miały; ale dla dogodzenia przyuczonym do muzyki i tańcow w widowiskach Rzymianom, każda sztuka teatralna miała swoią muzykę; ktora to przed zaczęciem przegrywała, to wierszom mowionym wtorowała, to razem z tańcami służyła do przerwy między aktami.

TRIBUNUS. Wieloracy byli u Rzymian Tribunowie. Jedni urzędnicy w Rzeczypospolitey, inni wodzowie w woysku.

TRIBUNUS PLEBIS. Tribunowie gminni, obrońcy pospol-

ſpolſtwa, tak zwani iż powinni byli bronić poſpolſtwo przeciw potędze ſzlachty. Pierwſzy raz lud obrał tych urzędnikow, gdy ſię przeciw patrycyuſzom obruſzywſzy ſkupił na gorę świętą w Rzymie. Nie zgadzaią ſię piſarze około imion i liczby pierwſzych trybunow, iedni dwoch, drudzy piąciu liczą. To pewna, iż ſenat chcąc ſpokoyność przywrocić, zezwolił na tę nowość, ktora z początku zdawała ſię niczym mu niebeſpiecznym nie grozić. To obranie działo ſię roku 260. od założenia Rzymu, na zgromadzeniu ludu przez centurye, *Comitiis Centuriatis*. We trzydzieści ſześć lat, liczba ich do dzieſięciu pomnożyła ſię. Lud ſię u ſenatu o to domagał. Senat nie zbraniał ſię zezwolić na domaganie ludu, upatruiąc w większey trybunow liczbie, większą rozdzielenia ich między ſobą łatwość, to przez niektorych do ſenatu przywiązanie, i mnieyſzą do rozruchow ſkłonność, to podobno przez zazdrość i zyſkow ſzczegulnych żądzę.

W lat 282. trybunowie otrzymali w ſpoſobie obrania odmianę. Dotąd na ſeymach przez kurye lub centurye obierani, wymogli, aby ſeym przez tribus miał to prawo. A to z przyczyny, iż ſeymy przez cechy (*tribus*) nie potrzebowały obrządku brania wieſzczb, iako to być było powinno na inſzych ſeymach. Augurowie zaś zawſze z patrycyuſzow brani, umieli wrożenia ſwego użyć na ſtronę ſzlachty. Jeżeli lud dnia ſeymu nie obrał ieſzcze wſzyſtkich trybunow, ci ktorzy obrani byli, mieli moc przybierać ſobie w liczbie z prawa przepiſaney wſpołurzędnikow, a lud powinien był ich za trybunow rownie uznawać. Spoſob ten przybierania zwał ſię *cooptatio*. Ta uſtawa znieſiona potym była prawem Treboniuſza, ktore nakazywało trybunowi przełożonemu na ſeymie, poty obierania nie zamykać, poki wſzyſtkich dzieſięciu trybunow nie ſtanęło.

Zrazu trybunowie ani mieyſca w ſenacie, ani władzy ſądowey nie mieli. Nie wchodzili do ſenatu chyba przyzwani od konſulow dla ſpraw tyczących ſię poſpolſtwa. Zadnych znakow zwierzchnich doſtoieńſtwa nie było im pozwolono. Jeden ſługa mieyſki *viator* zwany, za niemi chodził. Cała ich powaga, cała władza na tym była, iż ſię mogli ſprzeciwić uchwałom ſenatu, ktore ſądzili być ſzkodliwemi wolności poſpolſtwa, przez to ſłowo *veto* nie pozwalam, kładąc go na końcu uchwały podaney;

albo też przyiąć ią przez przydanie litery T. *Tribuni*. Powaga ich zamykała się w murach Rzymu, a naywięcey w przeciągu mili w okolicę. I żeby pospolstwo zawsze przytomnych obrońcow miało, niewolno im było oddalać się z miasta przez dzień cały, wyiąwszy *Ferias Latinas*. Dla tey samey przyczyny powinny były drzwi domow ich być zawsze dzień i noc otwarte.

Nie długo się trybunowie w tym umiarkowaniu i w granicach pierwszego powołania swego zatrzymali. Wzmogła się ich władza niezmiernie. Oni pod pozorem ubespieczenia wolności pospolstwa, wymogli to, iż im było dane prawo składania seymow, pozwolili sobie rownać się naywyższym urzędnikom Rzeczypospolitey, nadto rozszerzać nad niemi władzę sądową, skazywać na winy dyktatorow po skończeniu dyktatury, pociągać konsulow do oddawania sprawy przed ludem i przez zbytnią moc sobie przywłaszczoną nawet ich do więzienia wsadzać.

Trybunowie w wielkim barzo poważeniu i uszanowaniu zostawali w Rzymie. Osoby ich święte i nienaruszone były. Dla tego do nazwiska trybuni przydawano *sacrosancti*. Z samych tylko plebeiow na tę godność wzięci być mogli; chyba żeby patrycyusz ktory przez przysposobienie wszedł w plebeiuszowską familią, albo że przez przybranie *cooptatio* za trybuna był wzięty: ktorego to przypadku ieden tylko w dzieiach Rzymskich przykład znayduiemy. Władza trybunow większa lub mnieysza trwała w Rzeczypospolitey Rzymskiey aż do Augusta Cesarza, ktoremu ią lud oddał.

TRIBUNI MILITUM. Trybunowie woyskowi. Urząd Rzymski maiący ten sam udział spraw i tę powagę co i konsulowie. Trybunowie pospolstwa chcąc przymusić patrycyuszow do przypuszczenia na konsularstwo spolnie z sobą plebeiuszow, zatamowali obranie konsulow, i przywiedli lud do obrania na ich mieysca sześciu trybunow woyskowych. Zgromadzono seym przez centurye, na ktorym trzech tylko tych urzędnikow stanęło, a obranie padło na samych patrycyuszow. Ale ci musieli sami we trzy miesiące złożyć ten urząd, z przyczyny, iak mowiono, że na zgromadzeniu na ktorym obranemi byli, nie zachowano obrządkow wieszczby. To się zdarzyło roku Rzymu 309. i w ten czas konsulow przywrocono. Mianowani oni byli przez *Interregem*.

W kilka lat potym mimo opierania ſię ſenatu, muſiano ſię wrocić do trybunow woyſkowych; obrano ich czterech: ta liczba zachowana była aż do oblężenia Weientow, na ktore wzięto ich ośmiu, a według niektorych ſześciu. Liczba tych urzędnikow, ktorych część była z plebeiuſzow, podług rożnych okoliczności ſię odmieniała. Urząd ten trwał od pierwſzego uſtanowienia ſwego lat około ſześćdzieſiąt. Po ktorych konſulowie powroceni trwali aż do dyktatury Juliuſza Cezara, ktory ich z Rzecząpoſpolitą zniſzczył.

Tribunus Legionis. Mnieyſi wodzowie, niby pułkownicy w legiach Rzymſkich, do ktorych goſpodarſtwo legii należało. Dwudzieſtu czterech było takich trybunow, po ſześciu na każdą legią; gdyż przez długi czas w Rzymie tylko cztery legie miano, po dwie pod iednym konſulem. Ci trybunowie nie z oſobna w wyznaczoney legii rząd mieli, ale koleią po dwa mieſiące dowodzili. Zrazu konſulowie ich mianowali, potym ſam lud obierał ich do ſzeſnaſtu, tak iż każdy z konſulow po ośmiu pod ſobą ich miał. Czaſem lud prawo mianowania trybunow w połkach zoſtawiał rozſądkowi konſulow, i pretorow. Brani byli trybunowie z patrycyuſzow i plebeiuſzow. Czternaſtu z nich powinni byli w ſłużbie woienney iuż przebyć lat pięć, a inni dzieſięć.

Tribunus Ærarii. Podſkarbi. Ci trybunowie na ſtraż ſkarbu poſpolitego od Romuluſa poſtanowieni trwali aż do wypędzenia krolow. W ten czas na ich mieyſce uſtanowiono *quæſtores*, wielkich Podſkarbich. Trybuni zoſtali niżſzemi niby kaſſyerami, ktorych powinność była queſtorom woiennym wydawać pieniądze. Znaczne w Rzymie tych to trybunow zgromadzenie było i przez liczbę i przez bogactwa ich.

Tribunus Celerum. Był to rotmiſtrz albo pułkownik, od Romuluſa uſtanowiony za przełożonego nad trzyſtą młodemi iezdzcami, ktorych ten krol z każdego pokolenia, urodzeniem, maiątkiem i pięknemi przymiotami znakomitych wybrał na ſtraż oſoby ſwoiey.

Tribunal. To imię znaczy ſtolicę ſędziowſką, i ma początek od ſtolicy wynieſioney, na ktorey trybunowie poſpolſtwa w Rzymie ſądy ſwoie odprawowali. Wzięte ieſt to imię poźniey za każde zgromadzenie ſędziow. Trybunały rożne były w Grecyi i w Rzymie, ſędziowie w Grecyi *Bydoei* zwani, rozeznawali

ſpra-

ſprawy i ſkargi między młodemi ludźmi. Sędziow piąciu było, a publiczny rynek mieyſcem ich ſądu. Urzędnicy *Nemophylaci*, ſtrożowie praw, w wielkim u Lacedemonow poważeniu zoſtawali. Oni rozwiązywali wątpliwości w prawach i mieli władzę podawać lub odrzucać podane praw odmiany. Sędziowie *Armoſtinoi* z uſtanowienia ſwego powinni byli czuwać około ſprawowania ſię białychgłow, wſzyſtkie ſprawy do tego ſię ſtoſuiące ſzły do ich trybunału. Wſzyſcy ci ſędziowie obierani byli na zgromadzeniu ludu przez okrzyki, podług zwyczaiu Lacedemońſkiego.

Ateńczykowie rozmaite mieli mnieyſze trybunały: bo o większych iako to o Areopagu, o radzie piąciuſet ſenatorow na ſwoim mieyſcu. Liczono między innemi dzieſięć, z ktorych cztery były dla ſpraw kryminalnych, ſześć dla cywilnych. Po więkſzey części te trybunały zwano od mieyſc, w ktorych ſię ſądziły. Podług Eliana, Ateńczykowie pierwſi w Grecyi uſtanowili prawny układ w ſprawach prywatnych obywatelow na obronę ich od przemocy możnieyſzych. Obierano ſędziow na zgromadzeniach ludu, albo przez loſy, albo przez podnoſzenie ręki, albo przez kreſki więkſzą liczbą. Podług praw Solona ſami maiętnieyſi do ſęſtwa wzywani być mogli. Uſtawa była aby mieli iuż lat trzydzieści, aby byli dzietni, albo czynili obietnicę żenienia ſię, ieśli ieſzcze w bezżeńſtwie zoſtawali.

Obranie ſędziow odprawowało ſię w kościele Tezeuſza, pod dozorem urzędnikow nazwanych *Theſmotetes*. Obrani powinni byli ſtawiać ſię przed innym urzędem *Logiſtæ* zwanym. Ci w przytomności Archontow przy dwoch świadkach prawem oznaczonych, czynili wybadywania, iak ſię ſprawowali względem rodzicow lub ich mieyſce zaſtępuiących; czyli noſili oręż na obronę Rzeczypoſpolitey przez czas uſtawami przepiſany, czyli chowali nabożeńſtwo kraiowe, czy mieli maiątek z prawem wymierzony. Doſtoyność ſędziowſka była wielce poważana. Obelga ſędziom wyrządzona, albo zamięſzanie w ſprawowaniu ich urzędu czynione, było wyſtępkiem zrazu śmiercią karanym; lecz poźniey tę karę w grzywny zamieniono. Przy trybunałach byli piſarze, przy każdym po trzech, ktorzy pewny udział ſprawowania ſwego mieli.

U Rzymian *Tribunal* było także mieyſce wynieſione, na ktorym ſędzia z krzeſła *Curulis* rozſądzał ſprawy. Romu-

lus

lus na to obrał mieyſce odkryte i iawne, na ktorym ſędzia głośno i w oczach ludu wyrok ſwoy dawał. Wiele było w Rzymie trybunałow: nayſławnieyſzy pretorſki: i chociaż nie było pewnego mieyſca wyznaczonego na ſądy, pretor zwyczaynie iednak zaſiadał na placu publicznym. Krzeſzło iego *Sella Curulis*, ſtało na mieyſcu wynieſionym nad innych ſędziow niżey ſiedzących na ławach *ſubſellia* zwanych. Zwyczaynie dawano zamknięcie niby kratkami żelaznemi lub drewnianemi, oddzielaiące ſędziow od ludu przytomnego: ktore po Łacinie zwano *Cancelli*.

Razem odprawowały ſię ſądy po wielu mieyſcach, na co były powyſtawiane wſpaniałe budowy *Baſilicæ* otaczane przyſionkami. W te tylko dni, ktore u Rzymian były *dies faſti*, ſądy ſkładać można było.

Sądy centumwirow znakomitſze od innych były. O nich masz pod *Centumviri*.

W każdym trybunale był ieden z ſędziow, ktory więkſzą nad innych miał powagę i władzę, z tym wſzyſtkim podległą pretorowi, Ten ſię nazywał *Judex quæſtionis* niby inkwizytor zaſtępował pretora gdzie zabawy lub doſtoyność iego być mu nie pozwalały. Skoro ten *Judex quæſtionis* zaſiadł, patronowie zaraz ſtawali.

Czaſem wielu patronow w iedney ſprawie mowiło, nie tylko wielu do ſtawania w iedney ſprawie używano, ale bywało że po części ſprawy każdemu z oſobna zlecano. Czaſem im dopuſzczano tak długo mowić iak chcieli: niekiedy czas określano: i na to ſędziowie przed ſobą klepſydrę mieli. Kiedy mowy ſwoie z obydwoch ſtron patronowie ſkończyli, pretor, albo na mieyſcu iego zaſiadaiący, dawał każdemu z ſędziow po trzy tabliczki. Na iedney litera A. znaczyło *abſolvo*: wolnym czynię, ogłaſzam; na drugiey C. *condemno*, winnym uznaię, ſkazuię; na trzeciey N. L. *non liquet*, rzecz nie ieſt iaſna. Po rozdaniu tabliczek, ſędziowie dla naradzenia ſię w ſprawie namowy mieli: co zwano *conſilium*. Po tym każdy wrzucał tabliczkę iedną w ſkrzynkę: pretor ie wyimował, liczył, i dekret wydawał podług więkſzey ich liczby.

Słowa zwyczayne wyrokow ſędziowſkich były, gdy nie winnym pozwanego uznawano: *non videtur feciſſe*, zdaie ſię że tego nie uczynił; gdy winnym ſię pokazał; *videtur feciſſe*, zdaie ſię iż to uczynił, *non jure videtur feciſſe*, zdaie

ſię

ſię że nieſprawiedliwie zrobił; kiedy dłuższego obiaśnienia chciano, *amplius cognoſcendum*, albo ſamo ſłowo *amplius*, zkąd poſzło *ampliare*, *amplicatio*. Obacz *Amplicatio*.

Rzymianie przez tę uwagę, iż wiadomość człowieka omyłce podlega, nie chcieli aby pretor lub inny ſędzia mowił w ſwym dekrecie: uczynił ten człowiek takowy wyſtępek; ale zdaie ſię iż uczynił. Pretor po tych ſłowach zwyczaynie przyłączał wyznaczenie kary.

Tribunal Castrense. Było w obozach mieyſce wyżſze na ſiedm lub ośm ſtop darniną wyłożone, z ktorego hetman ſądził żołnierzy, i mawiał do woyſka; z tego mieyſca wychodziły woienne rozkazy, i inne rozrządzenia wodza. Nie ſam hetman u Grekow i u Rzymian rozſądzał wſzyſtkie ſprawy żołnierſkie. Trybunał ich ſkładał ſię z rady woyſkowey, w ktorą ſtarſi wodzowie i ſenatorowie w obozie ſię znayduiący wchodzili: tych zdania zaſięgał hetman, gdy ſzło o warunki z nieprzyiacielem, o przerwę woyny, i tym podobne ſprawy; a z więkſzey liczby głoſow ſtanowił, *ex conſilii decreto*.

Ze woyſka Greckie i Rzymſkie nie były zbyt liczne, a do tego żołnierze ciż ſami byli co obywatele, z ktoremi zwierzchność znoſiła w czaſie pokoiu lub woyny zamyſły publiczne, przeto barzo w zwyczaiu u nich było, iż hetmani ſtanąwſzy na wyżſzym mieyſcu w obozie lub w polu mawiali do woyſka, albo chcąc na początku wyczerpnąć ich gotowość i zdanie, albo do męſtwa i dzieł walecznych zachęcaiąc. Zapewne nie mogli oni być od wſzyſtkich ſłyſzani, ale doſyć mieli dać wyrozumieć, co mowili ſtarſzyznie woyſkowey, ktorzy drugim udzielali co ſłyſzeli. Czaſem w polu gdy woyſko w ſzyku ſtało, hetman obieżdżał na koniu pułki, i kilką ſłowami mowił do każdego. Niekiedy doſyć mieli ſtarſzych woyſkowych urzędnikow do ſiebie wezwawſzy wykładac im myśli ſwoie, ktore przez tych dochodziły innych żołnierzy.

Tribus. U Grekow i Rzymian trybus, cech, była to pewna liczba obywatelow, ktorych na rożne części dzielono. Cekrops fundator i pierwſzy krol Aten podzielił naprzod na cztery części, czyli cechy lud cały, z ktorych pierwſzy był żołnierſki, drugi rzemieślniczy, trzeci rolniczy, czwarty paſterſki. Kaliſtenes pomnożył liczbę cechow aż do dzieſięciu, ktore ponazywał od dzieſięciu bohatyrow nazwanych *Eponymi*.

Byli

Byli to ci z pierwſzych krolow i wodzow, ktorym Ateńczycy przez wdzięczność wyſtawili poſągi. Potym każdy cech podzielił na dzieſięć kuryi, pod każdą kuryą znowu byli *pagi*. Chciał aby każda część miała ſwego ſtarſzego. Starſi cechow *Epoptæ* po Łacinie *Curatores* zwani, ſtarſi nad każdą kuryą *Præfecti* po Grecku *Phratriarchi*, a nad każdą kuryi dzielnicą *demarchi*. Dla uniknienia zazdrości między cechami, co rok loſy ciągniono, ktory cech pierwſze mieyſce na ſeymach otrzymywać miał.

U Rzymian nazwano z początku *tribus*, pewną liczbę obywatelow, ktorą Romulus podzielił na trzy części, od tey liczby trzech pochodzi nazwiſko *tribus*. Te trzy cechy były podzielone podług rożnicy trzech narodow ſkładaiących lud Rzymſki. Nazywano ie *Ramnenſes* albo *Ramnes*, *Tatienſes* albo Sabińczykowie, *Luceres* albo Tuſkowie. Zrazu ieden cech miał tylko w ſobie tyſiąc ludzi piechoty, zkąd ieſt ſłowo *miles*; i ſto iezdzcow; ten poczet nazwany był *centuria equitum*. Każdy cech potym podzielony był na dzieſięć kuryi po ſto ludzi. Chociaż te trzy cechy iednym ludem były, iednak zawſze oſobno iedna od drugiey żyły nie mięſzaiąc ſię aż do Serviuſza Tulliuſza, ktoremu Dyonizyusz z Halikarnaſſu przypiſuie nowy podział cechow. pomnożenie ludu w Rzymie, było temu krolowi pobudką, że przytłumiwſzy dawne trzy cechy, ktorych imiona zoſtały przy cechach iazdy, nowe cztery uſtanowił, ktore ponazywał od czterech dzielnic Rzymu tymże cechom wyznaczonych. Cztery były cechy mieyſkie *Urbanæ tribus* to ieſt *ſuburana* albo *ſuburbana*; *esquilina*, *collina*, *palatina*. Pierwſzy z tych oſiadał gorę *cœlius mons* i dolinę w okolicy ku wſchodowi; drugi całą gorę Eſquiliyſką; trzeci gorę *Quirinalis* i *Viminalis*; czwarty gorę Palatińſką albo pałacową *Capitolium* i rynek Rzymſki. Potym okolicę czyli Powiat Rzymſki podzielił na ſiedmnaście części, a mięſzkańcow wieyſkich na tyleż cechow pod imieniem *tribus ruſticæ*, cechy wieyſkie. Zrazu imiona ich były od mieyſc, poźniey nazwały ſię od familii Rzymſkich: pięć tylko dawne nazwiſka zatrzymały.

Zrazu cechy mieyſkie za godnieyſze były miane: ale gdy ie cenſorowie roku 589. upodlili przez przypuſzczanie do nich naylichſzego gminu i wyzwoleńcow, w tedy patrycyuſzowie i maiętnieyſze familie

przechodzić poczęły do cechow wieyſkich. Coraz większa ludność Rzymu i nowych Włoſkich kraiow podbicie ſprawiło, że dawna cechow liczba pomnożona była do trzydzieſtu pięciu, z ktorych ſię lud Rzymſki zawſze ſkładał, poki ſtała Rzeczpoſpolita. W każdym cechu były kſięgi, w ktore rodzących ſię i zmarłych wpiſywano. Co pięć lat cenſorowie popis czynili cechow, każdego obywatela albo w dawnym cechu utrzymuiąc, albo do niżſzego ſtrącaiąc na karę za iaką ſprawę nieuczciwą, albo też do wyżſzego wynoſząc w nagrodę zaſłużoną.

Triens. Pieniądz Rzymſki miedziany, czyniący trzecią część aſa Rzymſkiego. Odmiana waloru iego ſzła za odmianą waloru aſa. Obacz *As* w przydatku na końcu. Było także naczynie do napoiu, trzymało cztery *cyathos*.

Trigonum. Narzędzie muzyczne u Grekow, trzeygraniaſte, wielce podobne do arfy, ſpod był z iednego rogu, bok na przeciw temu rogowi leżący ſłużył za ſzponkę do kołkow ſtronowych, a wzdłuż drugiego boku ſzły ſtrony, ktorych większa liczba była niż u liry, ktora ſiedm albo ośm ſtron tylko miała. Dawni grywali na tym inſtrumencie palcami z obydwoch ſtron biiąc w ſtrony.

Triumphantes. Ci, ktorzy odbierali zaſzczyt tryumfu, o ktorym w naſtępuiącym artykule. Sami naywyżſi wodzowie u Grekow i Rzymian mogli dochodzić tey chwały. Wyłączyć potrzeba Lacedemończykow, u ktorych tryumf nie był w zwyczaiu. U nich kiedy hetman odebrał zwycięztwo z wielkim krwi nieprzyiacielſkiey wylaniem, wtedy ofiarował bogom tylko koguta: po zwycięztwie zaś bez wielkiey rzezi otrzymanym, byka na ofiarę zabiiał. Więcey oni poważali zyſki wnienne mądrością wodza, niż ſrogością oręża nabyte. Ateńczykowie pozwalali honoru tryumfu naywyżſzym wodzom ſwoim, kiedy na lądowey lub morſkiey potyczce zabili hetmana nieprzyiacielſkiego, albo kiedy go zupełnie zbili i do poddania ſię z woyſkiem przywiedli.

U Rzymian nieodbierali tego zaſzczytu, tylko ci wodzowie ktorzy z naywyżſzą władzą, *cum imperio*, hetmanili, i pod ktorych imieniem woynę prowadzono. Tacy zwyczaynie byli dyktatorowie, konſulowie, pretorowie. Pretor nie mogł ſię w ten czas o tryumf ſtarać, gdy konſul był na woynie przytomny. Trzeba

ba było podług prawa do otrzymania tryumfu aby pięć tyſięcy nieprzyiaciela padło w potyczce, a mniey daleko obywatelow. Dla zabieżenia w tym oſzukaniu, hetmani muſieli przed kweſtorami woyſkowemi przyſięgać, iako liczba obywatelow i nieprzyiacioł o ktorey donoſili ſenatowi, prawdziwa była. Toż ſamo ſtwierdzić powinni byli przyſięgą trybunowie, centuryonowie i kweſtorowie.

Odbierał ieſzcze zaſzczyt tryumfu ten ktory znacznie rozſzerzył granice państwa, ale nigdy za odzyſkanie kraiow dawniey do niego należących, ani za ſkończenie woyny domowey, lub zbuntowanych do powinności powrocenie, ani na koniec za zwycięztwo acz nayzyſkownieyſze dla oyczyzny, ale obfitą obywatelow krwią kupione.

Dopraſzaiący ſię o tryumf przychodził z woyſkiem ſwoim aż do bram miaſta, tam z wyroku ſenatu złożywſzy rząd woyſkowy, czekać wyroku ſenatu był powinien. Jeżeli zwycięztwo na ziemi otrzymane było, hetman poſyłał do ſenatu liſty z donieſieniem uwieńczone laurem; ieźli na morzu, wyprawiał ſtatek woienny także laurowym drzewem ozdobiony do Rzymu. Senat ſię na ten ſąd zgromadzał w kościele Bellony. Jeżeli dzieła hetmana za godne tey naywyżſzey woienney nagrody oſądzone były, ſenat wydawał dekret pozwalaiący tryumfu. Ale ten dekret ſzedł dla potwierdzenia do ludu; ponieważ z tryumfem oddawano wodzowi rząd woyſka w Rzymie, czego ſenat bez ludu czynić nie mogł. Wykonanie takowych dekretow częſto zatamowane było przez trybunow poſpolſtwa, ktorzy ſię w tym względami na upodobane lub nie miłe ſobie i ludowi oſoby uwodzili. I trafiało ſię częſto że tryumf z chęci ludu mimo ſenatu był pozwalany, nigdy z dekretu ſenatu bez ludu, zwłaſzcza od uſtanowienia trybunow. Kiedy hetman ani od ſenatu ani od ludu otrzymać tryumfu nie mogł, nagradzał ſobie to odmowienie idąc tryumfować na gorę Albańſką o dwanaście mil tamteyſzych od Rzymu odległą. Papirius Maſo dał pierwſzy ten przykład, a za nim wielu poſzło.

Wodzowie dopraſzaiący ſię o tryumf mały, *ovatio* zwany, ſtawali także u bram Rzymſkich z woyſkiem i piſali do ſenatu z podobnemi przyſięgami, iakie czynione były gdy ſzło o wielki tryumf. Tego honoru pozwalano hetmanom, ktorzy znaczną nad nieprzyiacielem korzyść otrzymali, ale

woyny nie zakończyli, albo ktorzy zbili nieprzyiaciela mnieyſzey wagi i niegodnego oręża Rzymſkiego, albo na koniec kiedy woyna nię była ze wſzyſtkiemi obrządkami wydana.

TRIUMPHUS. Tryumf, wſpaniały wiazd hetmana zwycięzcy: naywyżſza dzieł woiennych nagroda. Grecy tryumfy wyprowadzali od łozka Bachuſa zwycięzcy Indyi, ktorego nazwiſkiem też było *Triambos*. Tryumf u Grekow nic innego nie był, tylko wiazd wſpaniały wodza po zwycięztwie. Zwycięzca ſiedział na wozie ciągnionym czterema końmi, a przed nim nieſiono wſzyſtkie rynſztunki woienne. Zołnierze laurem iako i wodz uwieńczeni, ſzli za wozem, a cała uroczyſtość kończyła ſię mową chwalną, ktorą w przytomności wſzyſtkich obywatelow miał mowca. Czaſem tryumf w Atenach zależał na tym, iż noſzono po wſzyſtkich miaſta ulicach zaſłonę czyli obraz, na ktorym dzieła zwycięzcy były malowane. Przez dni kilka na iaw ten obraz wyſtawiony, a potym w kościele na wieczną chwały hetmana pamiątkę poświęcony zoſtawał.

W Rzymie za naywyżſzy wierzchołek chwały woiowniczey poczytywano tryumf. Dwa tryumfow rodzaie w Rzymie były wielki i mały *ovatio*. Tryumf za lądowe zwycięztwo rożnił ſię od tego, ktory za morſkie dawany bywał. Zwyczay tryumfowania od Romuluſa ſię zaczął. Ten krol podbiwſzy kraie ſąſiedzkie wieżdżał do Rzymu laurem uwieńczony, wśrzod okrzykow i klaſkania ludu. Proſtota pierwſzych tryumfow z miernością ich życia i doſtatkow zgodna uſtąpiła zbytniey okazałości, do ktorey podbite Azyi kraie ſwemi zdobyczami dały ſpoſobność.

Gdy dzień od ſenatu i ludu na tryumf wyznaczony nadſzedł, hetman o wſchodzie ſłońca przyodziewał ſię w ſzatę tryumfalną *trabea* albo *toga palmata*. Potym rozdawſzy część zdobyczy żołnierzom i rozrządziwſzy cały obrządek wiazdu, ruſzano z pola Marſowego. Cały orſzak wchodził przez bramę tryumfalną i ſzedł tym porządkiem.

Naprzod ſzli niektorzy ſenatorowie maiąc przed ſobą ceklarzow, *Lictores*, z pękami rozg oplecionemi w laury. Za niemi muzycy, trębacze i inni wygrywaiący ſymfonie. Prowadzono potym byki białe, na ofiarę naznaczone, okryte dekami purpurowemi z frandzlami złotemi, na głowie przyſtroione w wſtęgi, a rogi złocone.

Ofiarniki, *victimarii*, nadzy do paſa i uwieńczeni laurem prowadzili te bydlęta iedną ręką, w drugiey trzymaiąc topor. Za niemi ſzli kapłani. Po tym nayokazalſze łupy z nieprzyiacioł kſztałtnie ułożone, albo na wozach prowadzone albo na drągach przez młodzianow pięknie przybranych nieſione były. Za temi drugie wozy naſtępowały, na ktorych wieziono wyobrażenia miaſt i twierdz wziętych w figurach drewnianych, woſkowych, albo z ſłoniowey kości, czaſem ſrebrnych z napiſem wielkiemi literami, oraz z obrazami na ktorych potyczki malowane były. Czaſem znaydowały ſię w tym obchodzie zwierzęta oſobliwe z podbitych kraiow ſprowadzone.

Co nayciekawſzy ten wiazd czyniło, to były ieńcy na woynie zabrani, wodzowie, xiążęta, krolowie, z żonami i dziećmi maiący głowy ogolone, w kaydanach żelaznych, ſrebrnych lub złotych podług woli i pychy tryumfuiącego. Tuż za niemi ſzło wiele wodzow Rzymſkich. Na koniec woz tryumfalny zwycięzcy. Woz ten zwyczaynie był z ſłoniowey kości, ozdobiony rznięciem barzo ſztucznym, oraz ſrebrem przedziwnie wyrabianym, ciągniony czterema końmi w ieden rząd ſprzężonemi. Zwycięzca odziany bogatą i wſpaniałą ſzatą, umalowany na twarzy czerwienidłem, uwieńczony laurem, w ręku gałązkę tegoż drzewa trzymaiąc, iachał wśrzod niezliczonego ludu. Jeźli miał dzieci, ſiedzieli obok z nim, albo na koniach za nim iachali. Powinien był w tey uroczyſtości nośić żelazny pierścień na palcu iak niewolnik: żeby ſię w pychę niewbiiał; a czaſem miał za ſobą niewolnika, ktory mu powtarzał te ſłowa: *reſpiciens poſt te, hominem memento te:* oglądaiąc ſię za ſiebie, pamiętay ześ człowiek. Za wozem ciągnęło całe woyſko, naprzod iazda, potym piechota. Wſzyſcy żołnierze mieli wieniec laurowy. Ci, ktorzy ſzczegulną koronę lub inny znak czci odebrali, z nim ſię popiſywali w tym obrządku. Wſzyſcy wykrzykiwali *io triumphe!* i wyścigali ſię w wychwalaniu zwycięzcy. Wśrzod tych pochwał mięſzano ſatyry i ſzydzenia z hetmana: bo dzień tryumfu dawał tę wolność wſzyſtkim: nikogo imać ſię niegodziło. Cały orſzak przechodził przez naywiękſze ulice Rzymu. Skoro ſię zbliżał do kapitolium, zaraz ieńcow prowadzono do więzienia, i czaſem tegoż ſamego dnia odbierano życie herſztom nieprzyiacielſkim,

albo ich na zawſze tam zamykano. Wſzedłſzy na kapitolium zwycięzca, czynił modlitwy do bogow pańſtwa opiekunow i zabiiać na ofiary kazał zwierzęta. Ofiary kończyły ſię wielką bieſiadą nakładem publicznym daną dla przednieyſzych ſenatorow i urzędnikow woyſkowych. Po bieſiadzie odprowadzano tryumfuiącego gromadnie do domu iego wśrzod odgłoſow trąb, kotłow i inney muzyki.

Jeden z wielu zaſzczytow zwycięzcy, ktory tryumf odebrał, ten był, iż na widowiſkach mogł bywać w wieńcu laurowym, i ſiedzieć na krześle z ſłoniowey kości (*curulis*) nadto ieſzcze pozwalano od ſenatu, a to od Duilliuſza zwycięzcy na morzu, iż tryumfem raz uwielbiony, ile razy z wieczerzy od przyiacioł powracał, odprowadzony do ſiebie bywał z pochodniami i z muzyką.

Tryumf okrętowy tym ſię od lądowego rożnił, iż zwycięzca wyſławſzy wprzod do Rzymu ſtatek woienny gałązkami laurowemi uwieńczony z donieſieniem zwycięztwa, przypływał z całą armatą wodną w gałęzie laurowe i inne ozdoby przybraną na okręcie nayznacznieyſzym przez Tyber wśrzod okrzykow ludu po brzegach zgromadzonego.

Mały tryumf *ovatio* nazwany od ſłowa *ovis* owca, iż na nim tylko barana i owcę zabiiano na ofiarę, a na wielkim tryumfie byki. Zwycięzca ſzedł *pieſzo* i przy ogłoſie tylko ſurm i piſzczałek. Dion powiada że konno wieżdżał. Szata iego była biała i purpurą bramowana. Na głowie miał wieniec myrtowy, a w ręku gałązkę oliwną, na znak iż zwycięztwo nie wiele krwi koſztowało. Żołnierze ſzli za nim rownie w myrtowych wieńcach i z gałązkami oliwnemi. Senatorowie i rycerſkiego ſtanu ludzie poprzedzali zwycięzcę. Orſzak cały ſzedł przez bramę tryumfalną na kapitolium, gdzie wielką mnogość owiec bito na ofiarę.

TRIUMVIRI. Trzeymężowie, komiſſarze w liczbie trzech. Triumviri Capitales, byli to urzędnicy niżſi maiący dozor powſzechny więzień. Oni wyſtępnych imali i do więzienia wſadzać kazali. Potym rzecz do pretora donoſili. Pretor ſąd ſkładał; a wykonanie gardłowey kary zawſze ſię działo w obecności tych triumwirow.

Byli i inni triumviri w Rzymie, ktorym przydane ſłowa oznaczały ich urząd i powinność. Przełożeni nad kruſzcem do bicia pieniędzy używanym i nad monetą zwani

tri-

triumviri monetales. Ci ktorzy probowali dobroci pieniędzy *triumviri nummularii* albo *pecuniæ ſpeculatores*. Maiący dozor nad zamianą pieniędzy i bankierami *triumviri menſarii*. Nayznacznieyſi byli *triumviri Reip. conſtituendæ*, do rządu i uſtawy Rzeczypoſpolitey wyznaczeni. Władza ich wielka była, a użycie iey barzo ſzkodliwe Rzymowi, iako hiſtorya o tryumwiracie Pompeiuſza, Cezara, i Kraſſa, i znowu drugim Antoniuſza, Auguſta i Lepida uwiadomia.

TROPÆUM albo TROPHÆUM. Pamiątka zwycięztwa, znak zwycięzki. Naydawnieyſze takie znaki nic innego nie były tylko ſtoſy orężow zdobytych nad nieprzyiacielem złożone na boiowiſku. U Grekow i Rzymian na pniu drewnianym wieſzano zbroie, ſzyſzak, puklerz, i inną broń. Czaſem ſtawiano ſłup kamienny z napiſem i rznięciem wypukłym ſprawę zwycięzką wyrażaiącym. Rzymianie robili też ze ſtoſu kamieni wieże, na ktorych ſtawiali *trophæa* uſtroione w łupy nieprzyiacielſkie. Niekiedy bywały ze ſrebra lub złota. Zawſze takowe pamiątki poświęcane były iakiemu bożkowi. Przeto nie godziło ſię ich wywracać, ani kiedy przez ſtarość upadły podzwigać ie, lub inne na ich mieyſce ſtawiać.

TUBA. Trąba. Mniemanie ieſt, że ten inſtrument muzyczny wynaleźli Tyreneńczykowie. Dwoiakie u dawnych iak u nas były trąby, proſte i krzywe, waltornie. Pierwſze ſłużyły do dania znaku na pobudkę i na ſpoczynek, drugie na potyczki. Mieli ieſzcze Rzymianie trąby z rogow wołu dzikiego wykładane ſrebrem, ktorych używano do wezwania chorążych na odbieranie rozkazow hetmana lub połkownika. Te miały głos mocny i donośny. W rożnych innych okolicznościach iako przy teatrach, pogrzebach, igrzyſkach trąby używane były. Było święto w Rzymie oczyścienia trąb *tubiluſtrium*.

TUMULTUS. Rozruch, trwoga. To ſłowo u Rzymian znaczyło coś okropnieyſzego niż woyna. *Gravius eſſe tumultum quam bellum*. Cicero. Używali go na wyrażenie woyny barzo niebeſpieczney i trwożącey dla państwa ſwego. Co ſię pod czas dwoch tylko woien trafiło: pod czas woyny Włoſkiey, ktorą za domową i wewnętrzną mieli, i pod czas Gallickiey, że Gallowie z niemi graniczyli. Przyczyna tego: iż pod czas woien zwyczaynych ſprawy cywilne nie były przerywane, a kiedy *tu-*

multus był ogłoſzony, uſtawały. W ten czas ſenatorowie, urzędnicy i kapłani ſami w innych czaſach wolni od ſłużby woyſkowey, ſkładali togę, a brali zbroię. W takowych to przypadkach ſenat dawał ſwoim wyrokiem konſulom zupełną władzę w Rzymie i w woyſku w tych wyrazach: *Darent operam conſules, ne quid detrimenti reſp. caperet.* Aby baczyli i ſtarali ſię konſulowie żeby Rzeczpoſpolita iakiego uſzczerbku nie poniosła.

TUNICA. Spodnia ſuknia ſpolna Grekom i Rzymianom. W początkach Grecy tunikę tylko noſili na ciele bez inney ſzaty. Ta ſuknia do kolan dochodziła i nie otwierała ſię z przodu. Poźniey drugą na wierzch tamtey kładli dłuższą od pierwſzey. Kobiety także dwie tuniki noſiły, ale dłuższe niż mężczyzni. Rękawy były ciaſne i zachodziły niżey łokcia, a czaſem do pięści. Do drugiey tuniki przypinali płaſzcz.

Rzymianie rownie iako Grecy wzięli drugą tunikę w poźnieyſzych czaſach, a potym i trzecią. Pierwſza ktora im za koſzulę ſłużyła, nazywała ſię *tunica interior*, była cienka i bez rękawow, ſzła wyżey kolan. Białegłowy ſzerſze i dłuższe tuniki miały. Druga nazwana *tunica exterior*, ſzerſza i dłuższa od pierwſzey. Rękawy ſzerokie barzo, ale nie dochodziły łokcia. U ſzyi ſię ſchodziła. Kobiety ktore ſzyie trochę odſłaniały, uchodziły za chcące ſię zbyt podobać. Na wierzch brano togę, a tuniki dla ich ſzerokości przepaſywano. Ci ktorzy nie używali paſa, mieli byli za niedbałych i niewieściuchow. Ztąd *Altecincti* wyſoko opaſani znaczyło ludzi mężnych, rzeźkich; *diſcincti* rozpaſani, gnuśnych i zniewieściałych. Jak my mowiemy rozpaſany na wſzyſtko złe. Poſpolſtwo drobne noſiło tuniki bez togi.

Tuniki były z wełny: wſpominaią poźnieyſi autorowie *tunicas lineas* ze lnu: ale nie ieſt wiadomo, kiedy takich Rzymianie używać zaczęli.

Tunica moleſta, zwano ſuknię nakſztałt koſzuli ſiarką zaprawną, ktorą odziewano zbrodniow na ſpalenie ſkazanych.

Tunica recta mniemanie ieſt że znaczyła tunikę nie przepaſaną. Takie dawano z togą wyzwoleńcom.

TURRIS. Wieża, baſzta woienna. Machina przenośna na kołach ſię tocząca, iakiey Rzymianie i Grecy barzo używali w oblężeniach. Te wieże robione były z mocnych belkow i wiązania cieſielſkiego, dość

dość podobne do domow. Miały czasem trzydzieści stop w kwadrat, a czasem czterdzieści i pięćdziesiąt. Wysokością rownały murom i basztom mieyskim. Wewnątrz były wielorakie wschody na rożne piętra, gdzie były rozmaite szturmowania sposoby. Na dole był taran do tłuczenia murow: na trzecim piętrze był most spuszczany, po ktorym na mury wchodzono. Na wyższych piętrach byli żołnierze z grotami i pociskami, ktore ustawicznie na oblężonych miotali. Czasem na ostatnim piętrze był most, czasem był taran. Te wieże okryte były blachą żelazną ze stron naynie bespiecznieyszych od ognia, ktory z miasta rzucano: były także ozdobne baszty używane na okrętach, lecz niższe od lądowych. Agrippa pierwszy z Rzymian użył tey woienney machiny.

V.

V. Dawni Łacinnicy nie mieli rożnicy między U. przezsiębrzmiące i V. iak u nas społbrzmiące. Ale zawsze V. mowili tak iak my U. Ze iednak gdzie się trafiało dwoie V. brzmienie im się przykre zdawało, naprzykład *servus*, ktore wymawiać trzeba było *seruus*, zamiast V. pierwszego, kładli literę F. wywroconą Ⅎ. ktorey dawali brzmienie podobne brzmieniu naszego W.

Czasem V. kładli za B. *velli* zamiast *belli*, czasem V. za O. *turmentum* za *tormentum*, za i *optumus* za *optimus*, za y *turannus* za *tyrannus*.

V. w dawnych napisach za *Vitellius*, *volens*, *Vopiscus*, *vale*, *valeo*, *vestalis*, *vestis*, *vester*, *vestra*, *Veteranus*, *vir*, *virgo*, *viveus*, *vixit*, *votum*, *vivit*, *urbs*, *unus*, *uxor*, *virtus*, *victor*.

V. A. *Veterano assignatum.* V. A. V. *vixit annos quinque.* VAL. *Valerius*, *Valeria*, *Valerianus.* V. B. A. *Viri boni arbitratu.* V. C. procz innych, ktore są pod C. znaczeń kładło się za *Quintum Consul.* VDL. *Videlicet.* V. E. *vir egregius*, albo *visum est*, albo *verum etiam.* VESP. *Vespasianus.* VI. V. *Sextumvir.* VII. V. *Septemvir.* VLPS. *Ulpius*, *Ulpia-*

Ulpianus. V. M. *Vir magnificus* albo *vivens mandavit*, albo *volens merito.* V. MUN. *vias munivit.* VOL. *Volcania.* Swięta Wulkanowe, albo *Voltimia* ieden Rzymſki cech. VONE. *Bonæ.* VOP. *Vopiſcus.* U. R. *Urbs Roma.* V. V. C. C. *Viri clari.* VX. *Uxor* &c.

V. w liczbie znaczy pięć, z kreſką na ſpodzie pięć tyſięcy.

VADES. Rękoymia. Słowo pochodzące od *vado* idę, że rękoymia *vadit in cautionem pro altero.* Pozywaiący domagał ſię ſłowy z prawa przepiſanemi, ażeby pozwany pod zaręczeniem przyrzekał ſtawić ſię na dzień ſądu: mocą takowego warunku wolny był aż do dnia naznaczonego od Pretora. Gdy zaręczenia nie miał można go było wziąć pod ſtraż. W ſprawach gardłowych trzeba było aby ręczący *Vades* oſobą ſwoią ſtawiał ſię przed urzędem, w pieniężnych doſyć było pieniężne zaręczenie złożyć. Obacz *Prædes.*

VASA. Naczynia. Grecy i Rzymianie z początku naczyń do iedzenia i napoiu używali proſtych i ſkromnych, z gliny, drzewa, miedzi. Zbytek z Azyi zwyciężoney wnioſł złoto i ſrebro na ſtoły. W Atenach były prawa przeciw tym przepychom zrazu dobrze chowane, wkrotce zaniedbane. Wytworność w tey rzeczy zachodziła do robienia owych naczyń, ktore autorowie *Vaſa murrina* zowią. Niepewna ieſt ich materya. Zdaie ſię iż były z wielkich drogich kamieni, albo z perłowey macicy rożnemi zapachami zaprawney. Robota ſłużby ich ſtołowey przeſadzała ſię nad drogość ſrebra i złota. Wiele z naczyń było barziey ſłużących do widoku okazałego, ni do iakiego użycia.

Naczynia do napoiu rożnego kſztałtu były: iedne bez nożek okrągłe i płaſkie iak czareczki; drugie z nożkami i uſzkami; niektore do naſzych ſzklanek podobne. Robiono te naczynia z gliny, drzewa, złota, ſrebra, onychu, agatu, kryſztału, opoki, ſzkła. Te oſtatnie barzo we zwyczaiu były. Umieli ie dawni rożnemi farbami malować, rożnym wyobrażeniem ozdabiać. Procz tego garnuſzki i butelki ich z gliny rożney wielkości i kſztałtu bywały: na ktorych wyryte były te ſłowa *bibe* piy, albo *ſitio*, pić mi ſię chce, albo co podobnego.

Naczynia Korynckie i Deliyſkie wielce ſzacowano. *Vaſa Corinthia & Deliaca.* Robione były z rożnych kruſzcow wraz zlanych. Rzymianie oſobliwie ſię w takowych naczyniach kochali, i niezmierny koſzt

koſzt na nie łożyli. Kościoły pełne były naczyń drogich *vaſa ſacra*.

To ſłowo *Vaſa* znaczy ieſzcze wſzelkie ſprzęty i ruchomości, ktorych w woyſku używano, zkąd poſzedł ow u dawnych mowienia ſpoſob *vaſa conclamare*, zawołać na ruſzenie, nakazać ruſzenie, *vaſa colligere* wybierać ſię ruſzać.

VER SACRUM. Wioſna poświęcona. W publicznych a wielkich niebeſpieczeńſtwach Rzymianie mieli zwyczay obowięzywać ſię ślubem ofiarowania bogom wſzyſtkich zwierząt, ktore ſię w przyſzłey wiośnie urodzić miały: i to nazywano *ver ſacrum*. Do czynienia takowego ślubu trzeba było zezwolenia ludu.

VESTALES. Białegłowy poświęcone na cześć bogini Weſty. W Atenach były nakſztałt Weſtalek nazwane *Prytanides* wdowy utrzymuiące zawſze ogień święty bogini Weſty. W Rzymie Weſtalka była panna poświęcona na tę uſługę, aby w kościele Weſty pilnowała świętego i wiecznego iey ognia. Titus Livius mieć chce, iakoby Weſtalki dawnieyſze od Rzymu były, czyniąc Sylwią matkę Romuluſa i Rema Weſtalką. Plutarch Numie krolowi przypiſuie uſtanowienie ich pierwſze w liczbie czterech. Tarquinius ſtary dwie dodał. Naprzod krolowie Weſtalki obierali, po wygnaniu krolow to prawo ſpadło na naywyżſzego kapłana. Jeżeli żadna z dziewic nie ofiarowała ſię na Weſtalkę, co ſię czę ſto zdarzało przez trudność tego powołania, i przez karę ktora ie potkać mogła, a całą familią hańbiła; wtedy kapłan mocą prawa Papiuſzowego, zgromadzał dwadzieścia młodych panien tak z patrycyuſzow iako i z plebeiuſzow rodu, loſy im ciągnąć dawał, i na ktorą los padł, prowadzono ią do kościoła Weſty. Te do loſow wezwane nie mogły mieć ani mniey od ſześciu, ani więcey od dzieſięciu lat, powinny były mieć rodzicow żyiących, nie być ieſzcze wyięte z pod władzy rodzicielſkiey, ani zoſtawać pod władzą dziada, choćby za życia oyca. Corki tych, ktorzy mieli trzech ſynow, wyłączone były od loſow. Nie przypuſzczano corek z oyca lub matki niewolnikow. Weſtalka ziednywała wolność od tego ſtanu ſioſtrze ſwoiey. Corki Flaminow, Augurow, Quindecemvirow, Septemvirow Salieńſkich kapłanow nie podlegały prawu Papiuſza.

Weſtalki powinny były być kſztałtne w ſobie, zdrowe, bez przywary znaczney w urodzie. Muſiały ślubować panieńſtwo

na

na lat trzydzieści, po ktorych wolno im było iść za mąż. Przez pierwsze dziesięć lat uczyła się Westalka swoich powinności i obrządkow, przez drugie dziesięć wykonywała ie, trzecie łożyła na uczenie innych młodszych. Naydawnieysza z Westalek, ktorą wielką Westalką zwano, miała zupełną nad drugiemi zwierzchność.

Skoro dziewica do Westalek przyięta była, natychmiast naywyższy kapłan ustrzygał iey włosy, i poświęcał bogom, zakopuiąc ie pode drzewem *lotos*, obrostnica. Przez nieiaki czas głowę ogoloną miały, potym zapuszczały włosy, i w rożne ksztatty ie tresiły, iak ich tylko sztuka, i chęć przypodobania uczyła. Zwyczaynie nakształt turbana włosy zbierały, nie ich nie spuszczaiąc, i czasem wstęgami spaiaiąc, ktore pod brodą podwiązywały. Szata ich była purpurą bramowana, na ktorą brały niby rokietę z płotna barzo cienkiego i osobliwszey białości, na to zaś wszystko płaszcz purpurowy i szeroki i długi, ktory zwyczaynie z iednego ramienia spuszczały, drugą rękę wcale wolną maiąc. W dni uroczyste brały niektore ozdoby przydaiące piękność ich odzieniu, bez odięcia powagi.

Ich posługa w nabożeństwie na tym była: czynić modlitwy i częste ofiary za całość i pomyślność państwa Rzymskiego, pilnować *palladium*, czyli posągu Minerwy od Eneasza z Troi przyniesionego, do ktorego mniemali być przywiązaną trwałość państwa, nakoniec utrzymywać niewygasły ogień Weście poświęcony w iey kościele. Te ktore przez niedbalstwo zgasnąć mu dopuściły, podpadały karze chłosty, ktorą sam tylko naywyższy kapłan w oddaleniu od ludzi i w mieyscu świętym zadawać miał władzę. Taki przypadek miany był za bardzo nieszczęsny znak: trwoga cały Rzym napełniała, wszystkich spraw tego dnia przestawano. Nie wolno było znowu wzniecić ten ogień, tylko od promienia słonecznego. Używano do tego narzędzia miedzianego, z ktorego śrzodka odbite promienie zapalały materye do tego przygotowane.

Kiedy Westalka dopuściła się acz lekkiego wykroczenia przeciw ślubowi swemu, chłostana była od naywyższego kapłana. Ale gdy przekonana o złamanie ślubu przez świętokradzką społeczność z mężczyzną; ten naprzod odbierał na publicznym placu karę, wciskano mu głowę w rosochate drzewo, i aż na śmierć bito.

bito. Westalka zrazu skazana bywała na ukamienowanie, ale Tarquinius stary chcąc dać okazałość w karaniu, wynalazł osobliwy sposob. Naprzod występną Westalkę kładli niby na trunę, i tak otulali, żeby prawie nie było słychać iey głosu. W tym stanie nieśli ią z domu Westy aż do bramy Kollińskiey (*porta Collina*) blisko ktorey iuż wszedszy w miasto, był mały pagorek albo grobelka na mieysce kary wyznaczona, *agger & sceleratus campus* zwana. Krewni i przyiaciele Westalki rzewliwie płacząc, szli za nią w milczeniu. Stanąwszy na mieyscu, sprawca ktory otwierał trunę, odwiązywał ową nieszczęsną. Wtedy kapłan wznosząc ręce do nieba, odmawiał modlitwy taiemne; po ktorych wyciągał ią sam z truny, i wiodł okrytą zasłoną haniebną aż do wschodow prowadzących w doł, w ktorym żywo zakopana być miała, tam oddawszy ią katu obracał się tyłem, porywczo i popędliwie odchodził z drugiemi kapłanami. Ten doł był niby grob w ktorym stało małe łożko, lampa zaświecona, trochę chleba i wody z mlekiem i oliwą. Skoro ią spuszczono, drabinę odeymowano, i w ten czas iak nayspieszniey doł ziemią zarzucano i zrownywano tak, że i znaku mieysca wykopanego nie zostawało. Takowy przypadek w naywiększą trwogę miasto wprawiał: wszyscy się iakiego strasznego nieszczęścia obawiali. Cały Rzym brał żałobę, kramy zamknięte były, sądy ustawały, wszędzie panowało posępne milczenie. W przeciągu tysiąca lat, to iest od ustanowienia Westalek przez Numę aż do Teodoziusza Cesarza, ktory ie zniosł, tylko ośmnaście tak ukaranych liczono.

A iako kary na przestępnych wielkie były, tak przywileie i zaszczyty Westalkom pozwolone i znaczne i mnogie, wynosiły ich nad stan kobiet pospolity. Skoro Westalka obrana weszła w kościoł bogini, nabywała zaraz prawa czynienia testamentu, i nie podlegała w niczym władzy oycowskiey, tak dalece że Westalka maiąca lat sześć mogła rozrządzać dobrami sobie należącemi na kogo iey się podobało. Miały przed sobą Liktora wychodząc z domu. Jeździły w poieździe *carpentum* zwanym, iako naypierwsze panie Rzymskie. Dochody ich ze skarbu Rzeczypospolitey barzo znaczne były. Mogły uwolnić od kary śmierci skazanego na nią winowaycę, gdy go na ulicy przypadkiem spotkały. Tak wielkie uszanowanie odbierały, iż kiedy

dy konſul albo inny urzędnik Rzymſki zſzedł ſię z Weſtalką uſtępował ſię iey, i Liktorowie iego zniżali pęki przed nim nieſione. Pierwſze mieyſce na widokach i igrzyſkach publicznych zaſiadały. Ktokolwiek im zniewagę wyrządził, ich woz albo lektykę zatrzymał, śmiercią był karany: świadectwo ich w ſądach ważyło bez przyſięgi. W ſądach polubownych brano ie do rozſądzania, teſtamenta w ręku ich iako w mieyſcu świętym ſkładano. Nakoniec dla dopełnienia ich czci, pozwolono im pochowania w mieście, co ledwie komu, i to za barzo znakomite w Rzeczypoſpolitey zaſługi czyniono. Procz tych zaſzczytow, Weſtalki miały dla oſłodzenia ſtanu ſwego, wolność uczciwą. Mogły u ſiebie przyimować mężczyzny w dzień, a kobiety każdego czaſu; wychodzić często do krewnych i przyiacioł ſwoich. Okreſlone w rodzaiu odzienia, umiały ſobie nagradzać wytwornością ozdob, przepychem w koniach i poiazdach, liczbą ſłużących, oſobliwie ku ſchyłkowi Rzeczypoſpolitey: maiąc do tego pomoc z pobożney hoyności publiczney i darow od prywatnych obywatelow.

VESTIS. Szata, odzienie, ſuknia. Odzienie od nawnieyſzych czaſow, bo od pierwiaſtkow świata w używaniu było. Liścia i ſkory zwierzęce naypierwey do okrycia człowieka ſłużyły. Wełny do tkania ſzat użyto. Matki, żony i corki, dzieciom, mężom, i rodzicom ſzaty robiły. August innych nie noſił, tylko działane ręką żony lub corki. Zbytek rożność z przepychem w nich urodził. Jakie ſzczegulne u Grekow i Rzymian ſzaty były, maſz pod ſwemi artykułami.

Grecy zawſze wiele ſukien w ſkładzie miewali i dla ſwego używania, i dla darowizny. Rzymianie przewyżſzali ich ieſzcze w tym rodzaiu okazałości. O Lukullu powiada Plutarch, że raz Pretorowi o pożyczenie ſtu płaſzczow na igrzyſka ktore ſprawiał proſzącemu, dwieście ich poſłał.

Veſtis impluviata. Zwano szatę ze czterech ſztuk tak zrobioną, iż nakſztałt dachu czterech ſtron ſpadziſtego była.

VETERANI. Zołnierze Rzymſcy, ktorzy na tylu wyprawach woiennych ile prawo przepiſywało ſłużyli. W początkach tych ſamych zwano *veterani* co i *veteres* ſtarych żołnierzy, nie przez wzgląd na liczbę wypraw woiennych, ale dla rożnicy

żnicy ich od nowo zaciągnionych, *novitii tirones*. Poźniey gdy i w dalſzych kraiach i mnogiego woyſka wyciągaiące woyny naſtały, przepiſano obywatelom pewną liczbę wypraw woiennych. Jezdnym dzieſięć, pieſzym dwadzieścia pięć naznaczono. Wolno im było rożnych lat w przeciągu wieku ſwego od ośmnaſtu do czterdzieſtu ſześciu wybrać te wyprawy. A gdy kto ich albo dla choroby, albo dla inney przyczyny nie dopełnił, można go było przyniewolić aż do pięćdzieſiątego roku wieku. Po tym biegu lat i prac nabierali żołnierze prawa do ſpoczynku i nagrod, i ci ſię zwali *veterani*. Czas wypraw przepiſany, zwano *legitima ſtipendia*. Odtąd ſłużyli tylko iak ochotnicy. Dawano im odprawę woyſkową, ktora ſię u łacinnikow zwała *miſſio juſta & honeſta, vacatio militiæ*. Veterani powracaiący do ſłużby zwali ſię *revocati:* mieli ſwoie oſobne chorągwie i ſwoich wodzow.

Co ſię tycze nagrod ſtarym i wyſłużonym żołnierzom dawanych, te w początkach Rzymu barzo ſzczupłe były, iako to kilka ſtaiow ziemi w kraiu obcym nowey oſady, ktore oddalały człeka od oyczyzny, krewnych i przyiacioł na zawſze. W poźnieyſzych czaſach rozdawano, ale to rzadko podarunki w pieniędzach. Te rozdawania potym częſtſze i wielekroć na Ceſarzach wymuſzone, wielu rozruchow i buntow przyczyną bywały.

VIÆ. Drogi, droga wielka, gościniec. U Rzymian zwana *via ſtrata, via militaris*, była brukowana, albo przynaymniey twardego i mocnego gruntu. Robiono te drogi dla przechodow żołnierzy do prowincyi państwa Rzymſkiego. Autorowie nie mowią o brukowanych drogach w Grecyi. Poſpolite mniemanie przypiſuie ich wynalazek Kartagińczykom. Rzymianie dopiero rozciągnąwſzy państwo ſwoie za Włoſkie kraie, robić takowe drogi poczęli. Sławna owa droga Appiuſza *via appia* od Appiuſza Klaudiuſza cenſora, ktory ią robić kazał od Rzymu aż do Brunduzium ciągnęła ſię wzdłuz przez Włochy trzyſta pięćdzieſiąt mil tamteyſzych. W nieiaki czas potym drugą podobną Emilius konſul wprowadził od Rzymu aż do Ariminu *via Emilia*. Konſul Flaminius, inną także do Ariminu drogę przez inſze od pierwſzey mieyſca udał *flaminia via*. Te trzy naywiękſze i naydawnieyſze drogi ſłużyły za wzor innym.

Trwałość tych drog, ktorych części dotąd zoſtaią, okazuie pil-

pilność i przemysł ich założycielow. Wielkie drogi Rzymskie podzielone były na rowne części, ktore nazywano *milliare* od *mille* tysiąc, iż zawierały w sobie tysiąc krokow geometrycznych. Co mila stawiali kamienne słupki, na ktorych wyrażona była liczba mil: ztąd poszedł ow u łacinnikow zwyczayny mowienia sposob, *tertio*, *quarto*, *quinto ab urbe lapide*, o dwie, o trzy &c. mile od Rzymu. Procz tych słupow kładli ieszcze kamienne niby stopnie, po ktorych podrożni wsiadali na konie: gdyż dawni strzemion nie mieli. Były także na rozchodzących się drogach posągi okazuiące dokąd ktora droga prowadziła.

Kamienie, ktore do uścielania drog służyły, iakie dzisia widzieć, są koloru nakształt żelaża, twardości przechodzącey marmury. Kształt ich nie iednakowy, niektore długie na dwie stopy, niektore dłuższe ale barzo mocno spoione. Te kamienie, ktore na samym wierzchu leżą, grubość maią poł łokciową. Spod tych drog był z kamienia w gorach łamanego, wapnem w znaczną grubość skleionego. Na to kładli warstę gruzu z wapnem, mięszaiąc kamiczki okrągłe. W tę massę ieszcze miękką wsadzali wielkie kamienie, ktoremi brukowali. Całe usłanie drogi mogło mieć na trzy lub cztery stop wysokości. Drogi Rzymskie dotąd trwaiące wyższe są od gruntu bliskiego. W wielu mieyscach przekowywano skały i całe gory.

Inne drogi za Włoskim kraiem robione, nie takie były iak droga Appiuszowa. Są ich niektore ślady w prowincyach połnocnych Francyi i w Niderlandzie Francuzkim. Są to wielkie massy z kamiczkow z wapnem mięszanych, na dziesięć albo na dwanaście stop głębokości, tak twarde i mocne, że się marmurom rownaią. Te drogi szersze są niż Włoskie. Zwyczayna szerokość drog wielkich iest trochę mniey niż czternaście stop, czyli łokci naszych siedm. Obok z iedney i drugiey strony wielkich drog, były ławeczki czyli trety dla pieszych, szerokie prawie na dwie stopy, a blisko na pułtory stopy wysokie. Drogi poboczne do rożnych wsi prowadzące, albo do wielkich drog zwano *vicinales*.

VIATORES. Posługacze Edilow, albo Tribunow. Ludzie ktorych powinność była chodzić z miasta do wsi, kiedy kogo ztamtąd albo na zgromadzenie Senatu, albo do obięcia iakiego urzędu wzywano. Gdyż dawnieysi Rzymianie bar-

dzo

zo ſię w rolnictwie kochaiący, zawſze na wſiach mięſzkiwali. Potym ci Viatores ſłużyli edilom i trybunom do imania obwinionych i wſadzania do więzień.

VIGILIÆ. Straż, Czata. Noc u Rzymian podzielona była na cztery części rowne, każda ze czterech godzin ſię ſkładała. Nazywali te części *vigiliæ* rachuiąc *primæ*, *ſecundæ* &c. pierwſza ſtraż, druga &c. podług zwyczaiu odmieniania ſtraży żołnierſkiey w obozie podczas woyny za znakiem trąby. Pierwſza ſtraż zaczynała ſię o zachodzie ſłońca, druga ſię o połnocy kończyła, trzecia i czwarta zabierała oſtatek nocy aż do wſchodu ſłońca. Nierowne były te ſtraże, podług rożney pory roku. Podział czaſu czyniła klepſydra, czyli zegar wodny, ktory dawano iednemu urzędnikowi woyſkowemu *Primipilus*, ktory tym ſpoſobem miarkował przeciąg ſtraży. Czterech zawſze żołnierzy ſtraż odprawowało. Jeden w koley czuwał, trzech tuż przy nim tym czaſem ſpoczywało. Z początku żołnierze na ſtraży ſtali z bronią; ale potym że ſię trafiało, iż ſpieraiąc ſię na tarczach lub włoczniach zaſypiali, nie kazano im mieć broni na ſtraży. Nie tylko piechota ale i iazda ſtraż trzymywała.

VINALIA. Swięta winne. Odprawowano ie dwa razy na rok. Raz w kwietniu dla koſztowania nowych win, poświęcone Wenerze. Drugi w ſierpniu na cześć Jowiſza na otrzymanie pomyślności w winobraniu. Nie godziło ſię koſztować nowego wina nie odprawiwſzy tych świąt.

ULNA. Miara Rzymſka, dwoiako ſię bierze, raz za łokiec, drugi raz za tylą miarę ile rozciągnąwſzy obie ręce można obiąć. Co na nasz ſążeń wychodzi.

URBS. Miaſto. Grecy i Rzymianie wiele obrządkow, wiele uroczyſtości mieli w zakładaniu miaſt. Naywięcey baczenia dawali na położenie mieyſca. Zaczynali dzieło udaiąc ſię do bogow po radę i wieſzczbę. Czynili ofiary bożkom mieyſcowym, wykopawſzy długi doł na tym ſamym mieyſcu, gdzie mieli zaczynać opaſanie murow. Ten doł u Grekow nazywał ſię *olympos*, u Łacinnikow *mundus*, zawſze z przyczyny okrągłości iego. Wrzucano weń pierwiaſtki rzeczy iadalnych, i garście ziemi z tego kraiu, z ktorego przychodniowie ſchodzili ſię na oſadę do nowego miaſta.

Potym kreślili opaſanie murow, poſypuiąc iak mur prowadzony być miał ziemią białą, ktorey dawali imię ziemi

czyſtey, *terra pura*. Gdy ſię to ſkończyło robili brozdę iak mogli naygłębſzą, wyznaczaiąc ią pługiem o lemieſzu miedzianym. Pług ciągniony był od byka białego i iałowicy białey. Ludzie idący za tym pługiem, wywracali ziemię wyoraną na ſtronę miaſta. Całe to wyoranie było mieyſcem świętym. Bramy miaſt zrazu nie miano za święte: poźniey ie poświęcano: zkąd obywatele przechodząc przez nie całowali ie. Przez czas kiedy kreślono obwod murow, po rożnych mieyſcach, a zwłaſzcza gdzie wieże być miały, bito ofiary wzywaiąc bożkow kraiowych, znanych pod imieniem oyczyſtych bogow, *Dii patrii*.

Dawni zoſtawiali plac wolny między murem, a domami mieyſkiemi, na ktorym nie wolno było murować; i drugie za murami od pola mieyſce, ktore orać niegodziło ſię. Mieyſce to wolne zwali *pomerium*, między murze; poświęcali ie bogom z wielkiemi obrządkami, znaczyli ie kamieńmi, za ktore nie wolno było rozſzerzać miaſta, chyba tym ktorzy rozſzerzali granice państwa.

Po tych obrządkach znaczyli ulice pod ſznur, śrzodek zoſtawiony był na plac publiczny, i wſzyſtkie ulice do niego ſię ſchodziły. Wyznaczali mieyſca na rożne budowy publiczne, przyſionki. Obchodzili zawſze rocznicę założenia miaſta. Zwyczaynie ſtarożytni, miaſta głowne w kraiu nazywali ſamym imieniem *miaſta*, tak Rzymianie zamiaſt *Roma* mawiali *Urbs*.

URBANITAS. Obyczayność gładka, grzeczność, obcowanie przyiemne, od *Urbs* miaſto, iż zwyczaynie w miaſtach obyczaie ſą kſztałtnieyſze. Trzeba przyznać że Grecy, był to narod naypolerownieyſzy w świecie. Zakładali ſobie wiele chwały na obyczayności w codziennym obcowaniu. Do Aten ieżdżono iako do ſtolicy nauk i obyczayności. Znać tę gładkość narodową w piſmach filozofow i w dziełach kunſztmiſtrzow. Język Attycki w ludziach nawet naywyżſzego gminu naykſztałtnieyſzy wiele do tey przyiemności pomagał.

Rzymianie, iak wiadomo, zrazu będąc ludem z rożnego gatunku narodow złożony, gruby w ſwych obyczaiach więcey dbał o męztwo i cnotę, niż o gładkość w obcowaniu. Woienne prace, i życie wieyſkie długo grubość ich utrzymywały. W poźnieyſzych czaſach rząd ułagadzać obyczaie zaczął, a społeczeńſtwo z Grekami, przeięcie od nich nauk

i kun-

i kunſztow, wykſztałcenie ięzyka doſkonałe, wykſztałcenie obyczaiow, nie z naylepſzym iednak narodu Rzymſkiego. Powiedział był Kato cenſor o Grecyi: *Quandocunque iſta gens ſuas literas dabit, omnia corrumpet.* Kiedykolwiek Grecya da nam ſwoie nauki, wſzyſtko popſuie.

W Atenach i w Rzymie z rządu Rzeczypoſpolitych wypływało, iż niżſzych w uſzanowaniu względem wyżſzych trzymała potrzeba, a chęć wynieſienia ſię bogatych przyſtępnemi i grzecznemi ich czyniła. Ztąd związki klientow, ztąd owa pilność przychodzenia co ranek do panow, żeby ſię znaydować przy ich wſtawaniu. Obywatel a częſto wyſoki urzędnik ſzedł od domu do domu znacznieyſzych z rannym powitaniem, a ci do wyżſzych od ſiebie. Dawni witaiąc drugiego od uſt rękę wyciągali ku niemu. Tak ſię kłaniali bożkom z tą rożnicą, iż przed temi głowy nie odkrywali, a przed panami trzeba było mieć głowę odkrytą. Było także znakiem grzeczności i uſzanowania, całować w ręce. Ludzie woyſkowi czyniąc ukłoń, broń całowali. Nie było zwyczaiu przy witaniu ſchylać ſię, albo klękać. Masz opiſanie pod *Cliens*, iako klienci ubiegali ſię do odwiedzania, wyprowadzania ſwoich patronow.

Były u Rzymian rożne znaki grzeczności niżſzych ku wyżſzym. Chcąc uczcić znacznego obywatela, wſtawali gdy ſię w poſiedzeniu pokazał; ſtali w obecności iego z głową odkrytą; dawali mu średnie mieyſce w pośrzod dwoch; uſtępowali prawey ręki, albo wyżſzego bruku na ulicach. Odwiedzaiąc kogo z wyżſzych, trzeba było ſię ogłoſić przez pewne wyrazy na to wyznaczone i być wprowadzonym przez domowego ſługę maiącego tę powinność. Były iednak czaſy, w ktorych od takowego ſpoſobu przyſtępu wolni byli przychodzący, iako to, pierwſzego dnia roku i dnia rodzin pana: w ten czas bowiem ſam wychodził odbierać powinſzowania od wſzyſtkich. Bieſiady miały ſwoie przepiſy grzeczności. Kiedy kto znakomitemu panu dawał wieczerzę, zoſtawiał mu wolność obrania bieſiadnikow, zapraſzał ich imieniem iego. Idąc do ktorego z panow na obiad, bierali togę białą, co i w odwiedzaniach czyniono. Obyczayność w ſiadaniu była poſpieſzać ſię na to mieyſce, ktore pan domu ſam wyznaczył. Krayczy rozkrawał ſztucznie mięſiwa i rozdawał ie delikatnie, ale palcami, bo widelcow ie-

iefzcze nie znano. Zdrowie iednym kubkiem w koło piiali, chcąc uczcić kogo.

Wiadomo ieſt z opiſu pod *Candidati*, iakie uniżoności czynili ci, ktorzy ſię o kreſki na iaki urząd ſtarali. Nic zwyczaynieyſzego w życiu mieyſkim u dawnych nie było, iako z okoliczności urodzin, małżeńſtwa lub innych świąt domowych poſyłać podarunki, chodzić z powinſzowaniem, zapraſzać na uczty.

Zwyczayna Rzymianom była ſpotkawſzy ſię witać. Rano mowili ſobie *ave:* ku wieczorowi, *ſalve;* a rozſtaiąc ſię *vale*. Podobnież Grecy. I te ſłowa nigdy zwyczay uſtawiczny nie upodlił i naywyżſzym oſobom ie mowiono. Winſzuiąc ſobie godności, lub iakiego pomyślnego powodzenia, całowywali ſię w twarz i w oczy.

Ale naywytwornieyſza grzeczność była dla płci białogłowſkiey tak na publicznych poſiedzeniach, iako w domach. Starożytni mieli ſobie za prawo, żadną nieprzyſtoynością w uczynku lub w mowie wſtydu ich niezatrważać: co oſobliwie zachowywali względem panien. Panie Rzymſkie odbierały wſzyſtkie znaki uſzanowania; idącym po ulicach nawet naypierwſi urzędnicy i kapłani uſtępowali, na igrzyſkach publicznych pierwſze mieyſce zaſiadały: wolno im było w lektykach kazać ſię noſić po mieście, po śmierci miano mowy pogrzebowe na ich pochwałę.

Chociaż Rzymianie zwłaſzcza oſtatnich czaſow barzo wykſztałconą obyczayność mieli, przyznać iednak potrzeba, że w niey niewyrownali Ateńſkiey gładkości w obcowaniu.

U R N A. Naczynie u Rzymian rozmaitey wielkości we śrzodku wypukłe, ku ſzyi ścieśnione. *Urna* u dawnych zrazu była naczyniem rożney obiętości. Potym używano go nie tylko na wino, wodę i inne napoie; ale do ſkładania w nie tabliczek ſędziowſkich, albo na ſeymach tabliczek ludu zgromadzonego, na zſypanie popiołow i kości zmarłych. Nayzwyczayniey robiono ie z gliny: bywały z ſitowia, z miedzi, kamieni, marmuru, porfiru, alabaſtru, złota i ſrebra. Jedne z nich miały uſzka, inne nie miały.

Urna ile pewna miara u Rzymian, po Grecku hydria, była połowa *amphoræ*, a zatym trzymała garncy Warſzawſkich połczwarta.

Urny pogrzebowe, rożnego kſztałtu bywały, iedne okrągłe, drugie czworograniaſte. Okrągłe miały wzwyż iedną ſtopę, a ſzerokość w proporcyą. Czworograniaſta z przy-

krywką, miała ze wſzyſtkich ſtron iedenaście cali. Rożnie podług maiętności każdego ozdobione i rznięte bywały. Składano ie w lochu, ktory po grecku *hyppogæa*, po łacinie *columbaria*, gołębniki zwano, uſtawiane bywały po framugach, w rzędy niżſze i wyżſze porobionych. Czaſem w framudze było kilka urn, czaſem iedna tylko. W tych urnach ſkładano buteleczki z gliny lub ze ſzkła, w ktore zebrane były, łzy wylane od płacznic na pogrzebie zmarłych i od krewnych i przyiacioł ich. Rożnego kſztałtu te butelki były. Z wielości ich w urnie znalezionych miarkowano wielkość żalu po śmierci tego, czyie tam popioły były. Niektorzy uczeni mniemaią, że te naczynia małe nie łzy w ſobie zamykały, ale niektore balſamy i maści duſzom zmarłych ofiarowane.

USURA. Lichwa, zbytek w zyſku od pieniędzy pożyczonych. Grecy i Rzymianie mieli zwyczay pożyczania pieniędzy na czynſz, i iak u nas mowią na procent; albo na rok, albo na mieſiąc. Grecy naywięcey ſię na tym handlu pieniężnym znali: naywięcey też w nim popełniali zbytku. Pożyczali za pewny procent na mieſiąc od ſta, co im niezmierny zyſk czyniło, że w krotkim czaſie lichwa przenoſiła kapitał. Dłużnik otrzymywał rożne zwłoki. Jak przyſzedł czas koniecznego wypłacenia, a wypłacić nie mogł, oddawany był w moc pożyczalnika i często od niego w okowach do więzienia wtrącany. Czas wypłacenia był pierwſzy dzień mieſiąca, to ieſt now mieſiąca, ktory to dzień Grecy nieſzczęſnym, niegodnym wymawiania zwali.

Lichwa była iednym z wyſtępkow naydawnieyſzym w Rzymie: z ktorego wiele złego, wiele buntow pochodziło. Rzymianie dawali ſwoie pieniądze na lichwę roczną, lub mieſięczną, a wielkość iey rożna była, w rożnych czaſiech. Naywiękſza była ta, ktorą zwano *centeſima* ſetna, to ieſt ieden od ſta na mieſiąc. Ta lichwa zwana też była *as uſura*, bo *as* ważył dwanaście uncyi, a w rzeczoney lichwie brano dwanaście uncyi od ſta na rok. Ztąd i inne lichw nazwiſka poſzły. *Uſura ſemis*, albo *ſemis* ſamo, poł aſowa, kiedy na mieſiąc poł centezimy, to ieſt poł od ſta a na rok ſześć od ſta brano; *Uſura bes* albo ſamo *bes*, kiedy trzecią część centezimy na mieſiąc, ośm od ſta na rok płacono; *Quadrans* czwarta część centezimy na mieſiąc, albo trzy od ſta na rok; *Quincunx* piąta część centezimy

my na miesiąc, a około poł trzecia od sta na rok; *Triens* kiedy na miesiąc dawano trzecią część centezimy, na rok cztery od sta. *Sextans*, szosta część centezimy na miesiąc, dwa od sta na rok. Na koniec *usura uncialis*; kiedy na miesiąc płacono tylko dwunastą część centezimy ieden od sta na rok. Prawo dwanastu tablic nie pozwalało więcey zysku na pożyczonych pieniędzach nad ieden od sta na miesiąc. Ale, iak więc bywa, rzadkość pieniędzy zły domowy rząd wielu osob, zbytki, nagłe potrzeby, przemysł i obrot uczyniły lichwę nieokryśloną i od woli zawisłą. Zkąd do takich zbytkow zachodziło, iż lud się buntował, i o zgładzenie długow się domagał.

Dwoiakim sposobem Rzymianie pożyczali pieniądzy, albo u siebie ie liczyli, i w ten czas w karcie dodawali te słowa *ex arca ex domo*, ze z swoiey skrzyni i z domu pieniądze dłużnikowi dali; czasem pieniądze maiąc u bankiera złożone, tam szli wyliczać chcącemu od nich pożyczyć. wtedy dłużnik wpisywał w księgę bankierską: wziąłem od tego bankiera tyle pieniędzy należących do tego, i podpisywał swoie imię; czasem kartę wpisywał sam bankier, a dłużnik kładł swoie imię.

Jeżeli dłużnik nie wypłacał na czas, ktory zwyczaynie wypadał pierwszego dnia miesiąca, to iest w Kalendy (*tristes Calendæ* mowi Horacyusz) niekiedy w dni *Idus* to iest trzynastego albo piętnastego; tedy pożyczalnik pozywał go. Po zwłokach prawem dłużnikowi pozwolonych, nie czyniącego zadosyć pretor skazywał na okucie i przedanie iako niewolnika za Tybrem. Masz tego ieszcze stosuiące się wiadomości pod *Debitor*.

X.

X. Ta litera sama w napisach iest za *decimus* imię własne *decima denarius*.

X. częściey iest znakiem liczbowym, znaczy dziesięć; tak położone ⋈. znaczy tysiąc, a kiedy nad sobą ma liniykę, dziesięć tysięcy. Rożne znaczenia tey litery w liczbach, sposoby i wyrażenia masz pod *Numerus*.

X. K. OCT. *Decimo Calendas Octobris*. X. MIL. *decem millia*. X. P. *decem pondo*, albo *decem pedes*. X. V. *decemvir*. XV. VIR. *Quindecem vir*. XXIIX. *duo de triginta* dwadzieścia ośm.

Xystus. U Grekow długi i obſzerny przyſionek pokryty, naznaczony na ſztuki ſzermierſkie i ćwiczenia pod czas zimy, lub niepogody. Atleci w tych przyſionkach ſię ćwiczący, byli nazwani *Xyſtici*. Przełożony nad niemi zwany był *Xyſtarcha*. U Rzymian za Ceſarzow ſtał ſię z niego urząd znakomity. *Xyſti* w Rzymie były ulice drzewami ſadzone, ſłużące przechadzkom w lecie.

Z.

Z. Tę literę Quintilian zowie miłą i ſłodką w wymowie *molliſſimam & ſuaviſſimam*. Czaſem Łacinnicy zamiaſt niey kładli d. *cydicos*, za *cyzicos*; a czaſem iey zamiaſt S. używali *zmyrna* za *ſmyrna*.

PRZYDATKI

y

POPRAWY.

Po wydrukowaniu w tym Dykcyonarzu niektorych artykułow o monetach i wagach starożytnych, zabrała się obszernieysza o nich wiadomość z pism Jmć Pana Łoyka Podkomorzego J. K. Mci dokładnie i barzo uczenie w tey rzeczy ułożonych, z ktorych i w samym ciągu Dykcyonarza po większey części wyięto iest co się tychże artykułow tycze. Postrzegły się także niektore opuszczenia, te porządkiem alfabetycznym w tym porządku nagrodzone są.

Naprzod w regestrze Autorow z ktorych obszernieysza starożytności wiadomość zabierać się może, przydać należy.

Zbior pism ściągaiącyh się do starożytności przez antiquaryuszow Londyńskich pod tytułem *Achælogia.*

Joan. Zamoscii de senatu Romano libri 4.

Stan. Kobierzycki de luxu Romano Commentarius Lovanii 1655. in 4to.

Academici. Sokrates Filozof naywiększy w starożytności, ktory się narodził w Atenach w roku 469 przed Chrystusem, sprawiedliwie nauką i obyczaiami swoiemi zasłużył sobie na wielkie poważenie i sławę u wspołczesnych i u potomności. Zawczasu poznał był bałamuctwa i dziwaczne nauki o Bogu, o świecie, o obyczaiach, o szczęściu człowieka, tey zgrai filozofow, albo raczey Sofistow, ktorych pełna była Grecya a mianowicie Ateny. Pogardził wszystkiemi subtelnościami ich dialektyki, widział błędy i prożność w ich sporach, i prawdziwy mędrzec skromnością w mowieniu i nauczaniu, szczerym wyznawaniem czego nie wiedział, wytykaniem błędow i bałamuctw Sofistow, ktore z ich odpowiedzi wywodząc wprawiał ich w przeciwienie się samym sobie; temi sposobami naywięcey usłużył prawdzie, i rzetelną filozofią wprowadził. Okoliczności życia i śmierci iego wiadome są zkąd inąd. Naywięcey się obrocił do nauki obyczaiowey, ktorey prawidła barzo czyste i do prawdziwey gruntowney cnoty wiodące dawał. Zdania i mowy iego mamy w Platonie acz nieco pomięszane i odmienione, i w Xenofoncie, ktorzy obydwa uczniami iego byli. Naywięcey ze szkoły iego wsławił się Plato, człowiek wielkiego dowcipu i wielkiey wymowy, ktory iako i wielu innych uczniow Sokratesa odstąpił od czystości i skromności w nauce i uczeniu Sokratesa. Plato założył szkołę akademią. (obacz *Academia)*

demia). Rożne mniemania pozabierał po rożnych kraiach, ktore obieżdżał, i z rożnych kśiąg ktore czytał, i filozofow ktorych słuchał. Cały był w wyobrażeniach myślą oderwanych od rzeczy, ktore brał za same rzeczy. Ztąd ow świat z myśli utworzony, ktory ciemno sam sobie autor wyobrażał. Ztąd dusza powszechna świata, ztąd geniusze pośrzednicze, ztąd przeyście dusz ludzkich z iednego ciała w drugie, i inne niezrozumiałe a niby gorne zdania. O nich wiadomość dostateczną mieć będziesz w kśiędze historyi umiejętności nauk i kunsztow. Wiadomość ta z tey miary potrzebną się zdaie, iż niektore mniemania tego filozofa prawie do naszych czasow trwały, i w nauki wpływały, tamuiąc postępek rozumu ludzkiego. Powszechna szkoł zaraza była, nie uważać, nie postrzegać, nie roztrząsać co się w człowieku; co około człowieka dzieie, ale przestawać na wymysłach w głowie utworzonych, na systematach, na cudzych naukach.

Po Platonie szkoła iego na wiele sekt się podzieliła. Ztąd srzednia i nowa akademia (obacz *Academia*). Z niey nowe szkoły założyli Aristoteles, Zenon, Epikur, i Pyrrhon. Akademikowie widząc iak się wielu sektom oganiać musieli, wzieli sposob twierdzenia iż nic pewnie nie wiemy, iż wszystko iest wątpliwe, i o każdey rzeczy na dwie strony mowili. Obacz *Pyrrhonici* i innych szkoł nazwiska pod swemi artykułami.

As. albo Aes. Była moneta miedziana u Rzymian, ktorą zaczął bić *Servius Tullius*, szosty krol Rzymski około roku 200. od założenia Rzymu przed Chrystusem około 524 lat, iako świadczy Pliniusz. As ten trzymał wagę dwunastu uncyi, i dzielił się na tyleż części, zwane *Uncia*. Od tey wagi *As* zwał się *libralis*. Waga Rzymska była trochę lekcieysza od wagi Kolońskiey na ktorą biią monetę w Niemczech, i w mennicy Warszawskiey od roku 1766. *Uncia* Rzymska trzymała $566\frac{3}{4}$. assow Holenderskich, iakich uncia Kolońska trzyma 608. Naydawniey As Rzymski trzymał na wagę Kolońską uncyi $11\frac{113}{608}$. to iest nie zpełna 23 łoty. Rzymianie bili ieszcze cięższą monetę miedzianą. Obacz *Dupondius*.

Rzymianie osłabili potym tę monetę. Pliniusz kładzie osłabienie to w czasie pierwszey woyny z Kartagineńczykami, i mowi że na ten czas As trzymał tylko szostą część wagi Rzymskiey trzymaiącey dwanaście uncyi. Woyna ta zaczęła się roku Rzymu 490. i trwała przez dwadzieścia i trzy lat. As bity pod czas tey woyny tzymał tylko dwie uncyi wagi Rzymskiey. Osłabienie to zdaie się być nagłe, ale świadectwo Pliniusza iest iasne

Potym Rzymianie osłabili ieszcze barziey tę monetę; ale osłabiali ią stopniami. Roku Rzymu 537. a drugiego powtorney woyny z Kartagineńczykami. *As* trzymał tylko iedną uncyą miedzi: a około roku Rzymu 563. trzymał iey tylko poł uncyi, albo łot wagi Rzymskiey. As trzymał ostatnią tę wagę aż do końca Rzeczypospolitey, i ieszcze pod pierwszemi Cesarzami, ktorzy zostawili byli senatowi bicie monety miedzianey, i zdaie się że się w niey utrzymywał aż do Konstantyna W. Naydawnieyszy *As* trzymał tyle miedzi ile iey trzymaią Złotych 2. groszy 24. monety naszey miedzianey bitey od roku 1766. Drugi *As* trzymał

mał iey tylko tyle ile iey trzymaią gr. 14. teyże monety. *As uncialis* tyle ile trzymaią gr. 7. *Semuncialis* tyle ile iey trzymaią gr. 3. i poł.

Rzymianie bili monetę miedzianą drobnieyſzą. Drobnieyſze monety zwały ſię: *Uncia* ktora była dwonaſtą częścią aſſa. Na as rachowano dwanaście uncyi. *Sextans*, to ieſt ſzoſta część aſſa; *Quadrans*, to ieſt czwarta część aſſa; *quadrans* zwany był także *teruncius*. *Triens*, to ieſt trzecia część aſſa; *Quincunx*. na ktory rachowano pięć uncyi. *Semis*, to ieſt poł aſſa; *Septunx*, na ktory rachowano ſiedm uncyi. *Bes* albo *Des*, ktory rachowano ośm uncyi, to ieſt dwie trzecie części aſſa. *Dodrans*, na ktory rachowano dziewięć uncyi, to ieſt trzy czwarte części aſſa. *Dextans*, na ktory dzieſięć, *Deunx*, na ktory rachowano iedenaście uncyi.

Rożne te monety drobne ſtabiały rowno z aſſem. Naydawnieyſza *uncia* trzymała tyle miedzi, ile iey trzymaią groſzy naſzych miedzianych ſiedm. Po oſtatnim oſłabieniu aſſa, uncya trzymała trochę mniey miedzi niżeli iey trzyma ſzeląg naſz ieden.

Uncia miedziana dzieliła ſię ieſzcze na części. Podział ten widzieć w Warronie. *Uncia* dzieliła ſię na dwie części zwane *Semuncia*, i na ſześć części drobnieyſzych zwane *Sextula*. Przed pierwſzym oſłabieniem miedzi roku Rzymu 500. kiedy uncia trzymała wartość ſiedmiu groſzy naſzych miedzianych, *Sextula* trzymała trochę więcey miedzi niżeli iey trzyma groſz naſz miedziany ieden, i na ten czas Rzymianie mogli bić miedź tak drobną; ale po oſtatnim oſłabieniu monety miedzianey około roku 563. kiedy *uncia* trzymała tylko tyle miedzi ile iey trzyma ſzeląg naſz ieden, *Sextula* nie byłaby ważyła tylko ſzoſtą część ſzeląga. Nie wiedzieć czy Rzymianie bili tak drobną miedź. Być może za czaſow Warrona ktory piſał ku końcowi Rzeczypoſpolitey, ſłowo *Sextula* używane było w rachunkach iako frakcya, tak iak my używamy ieſzcze ſłowo *denar*, albo *pieniążek*; i rachuiemy ośmnaście denarow na groſz; a ſześć na ſzeląg; ale nie mamy monety zwaney denar albo pieniążek. Nie widzieć dziſiay w zbiorach dawnych monet Rzymſkich, monety miedzianey drobnieyſzey iak *Uncia*.

Pierwſze ſtemple monety Rzymſkiey miedzianey wyrażały, tak iak naydawnieyſze Greckie, rożne gatunki bydła. Pliniuſz mowi, *ſignatum eſt nota pecudum, unde pecunia appellata*; i widzieć dotąd dawne *aſſes*, *ſemiſſes* i *trientes*, ktorych ſtempel okazuie woła. Rzymianie odmienili ſtempel aſſa około roku Rzymu 500. kiedy oſłabili tę monetę. Pliniuſz o nowotnym aſſie mowi: *nota æris fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera roſtrum navis*. lib. 33. cap. 3. po iedney ſtronie był Janus dwoygłowny, po drugiey ſztaba okrętowa. Aſſes bite poſpolicie były pod takim ſtemplem aż do Ceſarzow, pod ktoremi na monecie tey wyobrażono głowę Ceſarza panuiącego. Drobnieyſze monety miały także ſwoie ſtemple. Zwyczaynie był ſtatek albo okręt *ratis*. Na ſemiſſach widzieć z iedney ſtrony głowę *Jovis Capitolini*, albo głowę Marſa; na trienſach głowę Minerwy, albo Marſa; na quadranſach głowę Herkuleſa; na uncyach Minerwy; a na wſzyſtkich z drugiey ſtrony nayczęściey *Rates*. Rzymianie nie przywiązywali ſię iednak do tego znaku,

znaku, tak żeby nie kładli rożnych innych.

Oprocz tych głow znaczących rożnicę gatunki monet miedzianych, były na każdey ieszcze punkta, *globuli*, oznaczaiące wiele uncyi rachowano na ktorą sztukę. Na *uncyi* był ieden, na *sextansie* było ich dwa, na *quadransie* trzy, na *triensie* cztery &c, na *semissie* czasem było sześć punktow, a czasem była litera *S.* znacząca *semis*, to iest połowę albo poł assa. Na monetach miedzianych bitych za rządu Cesarzow, widzieć wszędzie głowę Cesarzow, zamiast głow bożkow; ale nie widzieć na żadney punktow, ktoreby oznaczały wartość monety.

Na podobieństwo podziału assa Rzymianie czynili rożne inne podziały na dwanaście części; naprzykład dziedziczny, i zwali *hæredem ex quadrante* tego, ktory brał czwartą część, to iest trzy dwanaście części spadku. Kiedy Suetonius mowi w życiu Juliusza Cezara: *novissimo testamento tres instituit hæredes, sororum nepotes, Cajum Octavium ex dodrante, & Lucium Pinarium & Quintum Pedicem ex quadrante reliquo.* Suet. in Jul. Cæs. cap. 40. Znaczyło że Cezar zostawił testamentem, wnukom swoim po siostrach, Oktawiuszowi znanemu potym pod imieniem Augusta dziewięć dwonastych części sukcessyi, a dwom innym resztę, czyniącą trzy dwanaste części. *Hæredem ex asse* zwano tego kto brał całą sukcessyą.

Rzymianie zwali *uncia terræ* dwunastą część morgu Rzymskiego zwanego *jugerum*. *Sextans terræ* zwano szostą część tego morgu; *Triens terræ* trzecią część tego morgu &c. Morg cały *jugerum*, zwali *As terræ*. *Jugerum* Rzymskie trzymało 28,800. stop kwadratowych; *uncia terræ* trzymała 2400. stop kwadratowych. *Jugerum* trzymało sto dwadzieścia prętow mierniczych albo kwadratowych, iakich idzie na morg Mazowiecki. *Uncia terræ* trzymała dziewięć takich prętow. Columella de re rust. lib. 5. cap. 1.

Uncia terræ dzieliła się także na sześć części drobnieyszych zwanych *sextula*. *Sextula* trzymała czterysta stop albo sto łokci w kwadrat.

Rzymianie zwali także *Uncia* dwonastą część stopy, to iest cal ieden. Na stopę, *pes*, rachowano u Rzymian tak iak się rachuie i dzisia dwanaście calow.

Powszechnie każdą całkowitość wyrażali przez *As*, a części iey na uncye i inne, iako assa dzielili.

Aureus. Słowo *Aureus* znaczyło u Rzymian, tak iak znaczy dzisiay, monetą złotą; ale *Aureus* nie zawsze był iednakiey wagi, a zatym iednakiey wartości u Rzymian.

Rzymianie zaczeli bić złoto w sześćdziesiąt i dwie lat po otworzoney mennicy srebrney. *Aureus nummus percussus est post annum LXII. quam argenteus;* to iest roku Rzymu 547. przed Chrystusem 207. Naypierwsze złoto, bite w Rzymie było drobne; trzymaiące *scrupulum* iedno, iakich rachuią dwadzieścia i cztery na uncyą, a dwieście ośmdziesiąt ośm na wagę trzymaiącą dwanaście uncyi, iaka była *libra*, Rzymska. *Aureus As* trzymał tedy 23 do 24 *assow* Hollenderskich, i wart był około trzecią część czerw: zł. dzisieyszego ktory trzyma assow 72 i poł. Według Pliniusza *scrupulum* to miało kurs po dwadzieścia sestercyow, to iest po pięć denarow. Plin. hist. lib. libr. 33. cap. 3.

Jest w zbiorze monet dawnych w bibliotece krola Francuzkiego w Paryżu *scrupulum* takie iedno.

Stempel

Stempel tego złota ma znak po iedney ſtronie głowy niewieściey z napiſem *Roma*; z drugiey liczbę Rzymſką XX. znaczącą kurs tego złota po dwadzieścia ſeſtercyow. Poźniey złoto było tańſze w Rzymie, i *ſcrupulum* płaciło ſię tylko po cztery denary.

Potym Rzymianie bili cięźſze złoto: bo podług Pliniuſza wybiiano z iednego funta (*libra*) złota czterdzieści ſztuk, a Nero bił z teyże wagi aż do czterdzieſtu piąciu. Złoto ktorego bito czterdzieści ſztuk z wagi Rzymſkiey *libra*, wyważoney na 6801 aſſow Hollenderſkich, v. *Libra*. trzymała wagę 170 aſſow, i warte było około poł trzecia czerw: zł. dziſieyſzego. Nie wiedzieć ktorego roku zaczęto bić te pieniądze. Złoto ktorego bito czterdzieści i pięć ſztuk z wagi Rzymſkiey *libra*, iakie według Pliniuſza bił *Nero*, trzymało 157. aſſow, i Aureus ten był cięźſzy kilką aſſami od czerwonego złotego dziſieyſzego podwoynego.

Po Pliniuſzu Ceſarzu oſłabili ieſzcze barziey złoto. Oſtatni gatunek monety złotey, iakie według Lamprida zaczął bić Alexander Severus, trzymał tylko 94 do 95 aſſow Hollenderſkich, i wart był na złoto dziſieyſze Hollenderſkie czerw: zł. 1. i poł. Trzy Solidi warte były cztery czerwone złote dziſieyſze. Z wagi Rzymſkiey *libra* bito złota tego ſiedmdzieſiąt i dwie ſztuk, z uncyi bito po ſześć ſztuk. Złoto to nazwane było *Solidus* Od Konſtantyna W. aż do Auguſtula pod ktorym upadło Ceſarſtwo zachodnie, nie widzieć cięźſzego złota Rzymſkiego iak *Solidus*. Pod Konſtantynem W. i po tym Ceſarzu *ſolidus* miał kurs po dwanaście *miliariſia*. *Miliariſium* wſpomnione ieſt od autorow, ktorzy piſali za Konſtantyna W. Nie pewna tey monety ſrebrney wartość. Dziſieyſi piſarze rozumieią, że z wagi Rzymſkiey *libra* bito ośmdzieſiąt pięć ſztuk tych pieniędzy.

Alexander Severus bił także złoto lekcieyſze niżeli *Solidus*; zwane *Tremiſſis*. Na *Solidus* ſzło trzy tremiſſes. Pod Konſtantynem W. *tremiſſis* miał kurs po cztery *miliariſia*.

Na złocie Rzymſkim ktorego ſzło czterdzieści ſztuk na wagę Rzymſką zwaną *libra*, nie maſz żadnego znaku ktoryby wyrażał bądź wagę tego złota, bądź wartość iego na monetę ſrebrną. Nie maſz także żadnego znaku podobnego na innym złocie bitym poźniey i lekcieyſzym.

Złoto Rzymſkie trzyma zwyczaynie karatow 23 i poł, tak iak złoto Hollenderſkie dziſieyſze.

Stemple złota za czaſow Rzeczypoſpolitey wyrażaią nayczęściey bożkow iakich; pod Ceſarzami wyrażaią głowy Ceſarzow albo Ceſarzowych.

DRACHMA. Zwała ſię u Grekow i waga i moneta ſrebrna. Drachma waga była podziałem albo częścią inney wagi większey zwaney *Mina*; na minę ſzło ſto drachm. Grecy bili monetę na tę wagę. Z miny ſrebra, bito ſto ſztuk monety mina; a moneta ktora trzymała drachmę ſrebra zwała ſię także drachma. Mina była także częścią wagi zwaney talentum. Obacz pod *Talentum*.

Drachma moneta Grecka nie zawſze była iednakowey wagi, ani iednakowey proby ſrebra, a zatym nie zawſze iednakowey wartości. Między monetami miaſt albo Rzeczypoſpolitych Greckich, ktore znayduią ſię po rożnych zbiorach dawnych monet, widzieć Tetradrachma, i Didrachma, to ieſt poczworne i podwoyne Drachma.

Drachma

Drachma poiedyńcze Ateńſkie trzymało około 90 aſſow Hollenderſkich.

Stempel drachm poczwornych i drachm podwoynych Ateńſkich, okazuie iak poſpolicie wſzyſtkie ſtemple Ateńſkie, z iedney ſtrony głowę Pallady w ſzyſzaku, a z drugiey ſowę: ale na monetach miaſt, albo Rzeczypoſpolitey Greckiey nie widać nic z czegoby można poznać ktorego czaſu bita była ktora moneta. Znayduią ſię *Tetradrachmy* bite pod ſtemplem Alexandra Wielkiego. Z nich ktore ſą naycalſze, trzymaią po trzyſta pięćdzieſiąt pięć aſſow Hollenderſkich, a będąc nowe mogły ich trzymać po trzyſta pięćdzieſiąt. Tetradrachmow tych bliſko trzynaście ſztuk trzymały grzywnę ſrebra czyſtego wagi Kolońſkiey, z iakiey w mennicy Warſzawſkiey biią ośmdzieſiąt złotych. Tetradrachma to warte było około złotych naſzych ſześć. Drachma iedna warta była złoty ieden groſzy piętnaście. Na grzywnę ſrebra czyſtego wagi Kolońſkiey trzeba było drachm poiedyńczych $53\frac{1}{3}$.

Poźniey u Grekow moneta podleyſza była. Jako tetradrachma Agatokleſa tyrana Sycylyiſkiego około roku Rzymu 477. trzymała probę trzynaſtą $\frac{10}{18}$. części iakie ſię znayduie w zbiorze krolewſkim Warſzawſkim. Na monetę Polſką tetradrachma warte było złotych pięć groſzy dzieſięć. W monecie Lizymacha iednego z naſtępcow Alexandra Wielkiego ſrebro ieſt ieſzcze podleyſze. Sztuka monety pod ſtemplem iego, ktora ſię znayduie w tymże zbiorze krolewſkim, bita ieſt ze ſrebra, trzymaiącego tylko probę dwunaſtą i $\frac{9}{18}$. Nie wiedzieć wiele drachm rachowano na tę ſztukę, ale ſztuka ta trzyma wagę Drachm Ateńſkich ſześciu i $\frac{2}{3}$. Stempel tego tetradrachmu ma z iedney części głowę Lizymacha z baraniemi rogami z iakiemi wydawano Jowiſza Amońſkiego; z drugiey ma Minerwę ſiedzącą trzymaiącą w ręce znak zwycięztwa, po prawey ręce Minerwy ma imie Lizymacha, po lewey tytuł krolewſki *Baſileos*.

Moneta ta bita była po roku Rzymu 447. Miaſta Greckie nie biły także na ten czas lepſzey monety.

Drachmy te były cięższe od pierwſzych denarow Rzymſkich, ale były podleyſze i tańſze; i po otworzeniu mennicy ſrebrney w Rzymie, roku 485. moneta Grecka nie miała kurſu w tym mieście, tak iak go miała poźniey pod Ceſarzami.

Z wagi rożnych monet Greckich piſarze Angielſcy ſądzą, że drachma była iuż zdrobniała za czaſow pierwſzych Ceſarzow; drachmy bite na ten czas trzymaią po ſześćdzieſiąt trzy gran Angielſkich, ktore daią aſſow Hollenderſkich około ośmdzieſiąt pięć. Piſarze ci nie powiedaią iakiey proby ieſt ſrebro w tych drachmach. Poźniey drachma zdrobniała ieſzcze barziey, i zrownała ſię z denarami Rzymſkiemi, iakich od końca, iak ſię zdaie panowania Neronowego bito dziewięćdzieſiąt ſześć z wagi Rzymſkiey o dwanaſtu uncyach zwaney *Libra*.

Cożkolwiek bądź o tym zrownaniu, moneta Grecka zakazana była w Rzymie ieſzcze za czaſow Voluſii Mætiani ktory piſał pod Antoninem pierwſzym. Grecya była prowincyą Rzymſką od około 300 lat; a'e Rzymianie zoſtawili byli miaſtom Greckim prawo bicia monety.

Zdaie

Zdaie się iż moneta zwana drachma utrzymywała się w Grecyi aż do Konstantyna Wielkiego.

Pisarze Rzymscy w wycenieniu monet albo summ brali denar Rzymski za drachmę iako iest w Swetoniuszu życiu Juliusza Cezara.

U Grekow drachma moneta dzieliła się na sześć części zwane *Obolus*.

Obolus była moneta srebrna drobna. Przed spodleniem monety Greckiey, kiedy drachma wagi Ateńskiey warta była 45 groszy Polskich teraźnieyszych, obolus wart był groszy siedm i poł. *Diobolus* dwa obole; *Tetrobolus* cztery obole. Pollux mowi, że dioboli Ateńskie miały znak sowy z obydwoch stron; trioboli twarz Jowisza, z drugiey dwie sowy.

Grecy mieli także monetę srebrną drobnieyszą od obola, *hemiobolus*, to iest poł obola.

Bili także monetę miedzianą zwaną *Halcus* od *halcos* miedź. Według Polluxa na obolus szło osm halkow. *Dihalcon* był podwoyny halcos.

Drachma Æginea, ktorą Ateńczykowie, podług Polluxa, niechcąc zwać imieniem tey wyspy, nazywali Drachmą wielką, przechodziła drachmę Ateńską czterema dziesiątemi częściami; gdyż na drachmę Ateńską trzeba było obolow sześć, a na Egineyską obolow dziesięć. Tąż proporcyą miała się inna Egiyska do Ateńskiey, a zatym i talent Egiyski do Ateńskiego. Obacz Talentum.

Epicurei. Epikurus urodził się w Gargetium w Attyce roku przed Chrystusem Panem 342. W Atenach młodo osiadł; a że wszystkie mieysca publiczne zaięte były od innych filozofow, kupił ieden dom, założył przy nim ogrod, i żył w nim z uczniami swemi.

Wszystkie szkoły Ateńskie wołały przeciw roskoszy. Lud rozpustny przez podziwienie tey nauki, i bawienie się w sporach filozofow sławił ie. Epikur szczęśliwość zakładał na roskoszy. Znowu lud przez stosowanie się tey nauki na pozor do obyczaiow, i przez osobliwość w brew idącą drugim filozofom obrocił się ku niey.

To iednak słowo roskoszy uciechy w uczniach filozofa było tylko powabem. Bo według iego zdań roskosz upodobanie w samey tylko cnocie znaydować się mogło. Wymowa, iasność w rozumowaniu, pociągnęła do niego wiele uczniow. Cnota zdała im się tak przyiemna, iak iego mowa.

A poymowanie rzeczy przez zmysły mowił, ieszcze zawsze prawdziwe, ale sądzenia nasze z czucia wyprowadzone mylą się i fałszywe bywaią. Dla tego przypuszczał świadectwo zmysłow, kiedy tylko o to idzie iak się w zmysłach wydaią. Uczył iż z atomow wszystko utworzył przypadek, (słowo prożne rozumienia). Nie znał Stworcy: błąkał się w bałamuctwach, i błądził. Słow złe użycie omylało go, i w niedostatkach światła i uwagi na stworzenia. Lecz obyczayności iego nauka więcey warta uwagi.

Te były iego zdania: uciecha i upodobanie pobudką iest i końcem spraw naszych. Biada temu ktory nie smakuie roskoszy w cnocie. Bo ten iest w samey rzeczy cnotliwy, ktory znayduie roskosz w wykonaniu swych powinności, a nigdzie więcey iey nie znayduie.

Z iedney strony stoikowie chcieli, aby kochać cnotę dla niey samey, a roskosz lub boleść u nich niczym nie była. Cyreneyska szkoła

ſzkoła z drugiey ſtrony wſzyſtko ściągała do roſkoſzy, a do roſkoſzy zmyślney. Epikur śrzedni między niemi, dwie rzeczy uważał i rożnił w roſkoſzy: wolność od nieſpokoyności, pomięſzania, przykrości bolu, i te czucia ktore w ucieſze nas wzruſzaią więcey lub mniey żywo. Wyprowadzał z tych prawd początkowych wnioſki barzo ſłużące do dobrych obyczaiow. Radził trzeźwość, pomiarkowanie, cierpliwość, odwagę. Starał ſię rozproſzyć boiaźń śmierci.

Mocno ſię do nauk przykładał. Zaden filozof tyle nie napiſał, ale że trzyſtu dzieł ktore zoſtawił, nie widziemy tylko nieco ułomkow.

Wiele na niego potwarzy napiſano. Poki żył naganiano ſubtelności, dziecinności i bałamuctw rożnych ſzkoł nienawiść onych na ſiebie ściągnął. Spotwarzono iego obyczaie. Jednak w Atenach zawſze miał dobrą ſławę. Niektorzy z uczniow iego, nauki Epikura na złe użyli: i te poźnieyſzym dało przyczynę mylenia ſię w ſądzeniu o nim ſamym.

Quinarius. Była moneta ſrebrna u Rzymian, warta była poł denara; na denar trzeba było dwa quinary. Naydawniey *Quinar* miał kurs po pięć *aſſes*, zkąd nazwany był *Quinarius*; kiedy denar podnieſiony był do ſzeſnaſtu *aſſes*, na quinar rachowano ośm *aſſes*. Na naydawnieyſzych quinarach widzieć czaſem liczbę Rzymſką V. znaczącą pięć; czaſem literę Q ktora ma znaczyć quinque Znaki te zowią *nota quinarii*. Kiedy *Quinarius* podnieſiony był do ośmiu aſſow, na ten czas na monecie tey wybiiano liczbę Rzymſką VIII. i daią ſię ieſzcze widzieć quinary z tym znakiem. Potym iak denarowi tak quinarowi przywrocono dawne znaki. W monecie bitey pod Ceſarzami nie ma tych znakow ani na denarach ani na quinarach.

Quinar zwany był także *Victoriatus*. Pliniuſz ktory piſał pod Veſpaſianem, mowi o tey monecie: że na niey wyrażony był znak zwycięſtwa, *ſignatus victoria*. p. 39. & p. 202.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE
w *TABLICY MATERYI.*

POD WOYSKO.

Omyłki				*Popraw.*
Huſtati	-	-	-	Haſtati.

POD PRZYMIERZE.

Caducator.	-	-	-	Caduceatior.

POD ODZIENIE.

Pallum	-	-	-	Pallium.

POD NAPISY.

Coloſſis	-	-	-	Coloſſus.

w REGESTRZE SŁOW NALEZĄCYCH DO OPISU STAROZYTNOSCI.

As pod Ludi.	-	-	-	Alea.
Nomenclatores pod Cadidati			-	Candidati.
Teſtudo ile inſtrumant		-	-	inſtrument.

w REGESTRZE AUTOROW.

Jano Guttero	-	-	-	Joanne.

w SAMYM DZIELE.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki*		*Popraw.*
1	2	Aeldes	-	Aedes.
3	1	wiedziane	-	miedziane.
ibidem.	2	że	-	ie.
5	2	parcinum	-	porcinum.
6	1	rory	-	roty.
7	2	tykaią	-	tylna.
ibidem.	*ibidem.*	uczyku	-	uczynku.
10,	2	urażą	-	nrazą.
ibidem.	*ibidem.*	ſoby	-	oſoby.

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	kolumna.	Omyłki.	Popraw.
11.	1	nie -	nic.
ibidem.	ibidem.	Municipale -	Municipalne.
12	1	do -	od.
13	1	wyſoboſci -	wyſokości.
16	1	ſamzch -	ſamych.
17	1	złączanych -	złączonych.
18	1	Rzymſkisy -	Rzymſkiey.
19	1	mi -	im.
21	1	annul -	annuli.
22	2	rachował -	rachowały.
23	1	przebiegu -	przebiega.
27	2	ſen -	ſens.
28	2	Loże -	Łoże.
30	2	kanzł -	kanał.
ibidem.	- -	ſpoſody -	ſpoſoby.
31	1	doſtatecyną -	doſtateczną.
ibidem.	2	hoſtet -	hoſtes.
34	2	lub -	lud.
47	1	ktory -	ktore.
ibidem.	ibidem.	Cynthus -	Cyathus.
48	2	poſtuchy -	paſtuchy.
54	1	occuvit -	occurrit.
55	1	chaniebne -	haniebne.
60	1	Czzſem -	Czaſem.
61	1	rależał -	należał.
ibidem.	- -	nieprzykoyną -	nieprzyſtoyną.
- -	- -	iwemu -	ſwoiemu.
70	1	Ariſtedes -	Ariſtides.
73	1	kloaca -	kloaka.
77	1	zdrowiania -	zdrowia.
80	2	towarzwſzow -	towarzyſzow.
85	1	zaparkienienie -	zaparkanienie.
86	1	miał -	miała.
90	2	naſtępniy -	naſtępni.
98	1	Zamaykała -	Zamykała.
101	2	Numidom -	Numidow.
113	1	leczenia -	liczenia.
ibidem.	ibidem.	godług -	podług.
- -	- -	Plen -	Plin.
114	1	Atletowi -	Atletowie.
120	1	antipuus -	antiquus.
ibidem.	- -	ſeſtenrtius -	ſeſtertius.
- -	2	narędzi -	narzędzi.
124	2	zawierania, przymie-rza -	zawierania przymie-rza.
ibidem.	- -	forow -	Eforow.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki.*	*Popraw.*
127	2	ſłużania -	ſłużenia.
ibidem.	*ibidem.*	ztoty -	złoty.
- -	- -	wyż -	ieyże.
131	1	oczyścień i niż	oczyścień niż.
133	1	Apiuſa i ślepego	Apiuſa ślepego.
135	1	ile -	ale.
137	1	Quirinu -	Quirinus.
140	2	Perſenny -	Porſenny.
144	2	Menſis -	Memphis.
147	1	poprzybiiene -	poprzybiiane.
150	1	Græcus -	Graccus.
151	2	verditionis -	ven itionis.
153	1	Hiſtori -	Hiſtoria.
159	1	kuſzele -	koſzule.
160	1	druchmow -	drachmow.
163	2	Junius -	Juniuſa.
165	1	prawnikom -	prawnikow.
ibidem.	2	zabranie -	zebranie.
169	1	iakokazaley -	nayokazaley.
170	1	lodziom -	ludziom.
172	2	Rorario -	Rorarios.
173	2	ogłoſzyny -	ogłoſzony.
177	1	urządnicy -	urzędnicy.
178	1	granicznemi -	granicznemu.
ibidem.	- -	Murtius -	Martius.
- -	- -	pięćdzieſiąt -	piędzieſiąt.
- -	2	pokruſzy -	pokruſzył.
- -	*ibidem.*	Talliuſa -	Tulliuſa.
- -	- -	Plublicolą -	Publicola.
- -	- -	nowego -	nowy.
179	2	nięwolkow -	niewolnikow.
ibidem.	- -	Campus, Martius	Campus Martius.
- -	- -	nie mu -	niemu.
- -	- -	kraſomawcy -	kraſomowcy.
181	1	gryść ſobie, wielki palec -	gryść ſobie wielki palec.
ibidem.	*ibidem.*	ktore miały -	ktorzy mieli.
183	1	iedną -	iednę.
185	1	ſzrodku -	środku.
ibidem.	2	pieczęść -	pieczęć.
186	1	ad -	od.
190	1	wopadłych -	wypadłych.
192	1	M ALM. -	M. AEM.
ibidem.	- -	marmorus -	marmoreus.
- -	- -	M. AG. EQ. -	MAG. EQ.
- -	- -	MI. -	M. I.

karta.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki.*		*Popraw.*
195	2	nazywo	-	nazywano.
ibidem.	*ibidem.*	Libertas	-	Libertus.
197	- -	ſoſnownego	-	ſoſnowego.
198	2	razwiązany	-	rozwiązany.
199	2	chłopiątom	-	chłopiętom.
ibidem.	- -	chłopiąta	-	chłopięta.
200	1	repelia	-	repotia.
ibidem.	2	mąſzczyzn	-	męſzczyzn.
202	1	co więcey	-	coś więcey.
203	1	po łahinie	-	po łacinie.
206	1	ledką	-	lekką.
ibidem.	- -	przycyny	-	przyczyny.
209	1	głową	-	głowę.
211	2	poſpolicie. Cory-phæi	-	poſpolicie Coryphæi.
ibidem.	*ibidem.*	tatk	-	takt.
- -	- -	muzy	-	muzyka.
212	1	nefæſtus	-	nefaſtus.
ibidem.	*ibidem.*	nibilis	-	nobilis.
214	2	rządach	-	rzędach.
216	2	wozem	-	wozowe.
ibidem.	- -	obchodzone	-	obchodzono.
218	1	Renus	-	Remus.
220	1	cznaczy	-	znaczy.
ibidem.	2	bywałe	-	bywały.
221	1	niewolą	-	niewolę.
222	2	i ſiedzeniu i ſiedze-nia	-	i ſiedzenia.
ibidem.	*ibidem.*	bregiem	-	brzegiem.
224	1	przſileniem	-	przeſileniem.
226	2	wyrocznie	-	wyrocznic.
227	1	PAD.	-	PAE.
228	1	Propia	-	Propria.
ibidem.	2	wielk	-	wiek.
231	1	pieć	-	pięć.
234	2	nić	-	nic.
238	1	walowali	-	malowali.
240	1	pilla	-	pila.
241	1	czubato	-	czubaty.
ibidem.	- -	ſłużyła	-	ſłużyły.
250	2	widokowi	-	widokami.
266	2	przełożeni	-	przełożonemi.
267	2	łatwiey	-	ławnicy.
287	1	pannowie	-	panowie.
289	2	zwaną	-	zwaną.
293	2	Wiadziono	-	Widziano.

OMYŁKI ZNACZNIEYSZE.

karta.	*kolumna.*	*Omyłki.*	*Popraw.*
296	1	woźniego -	woźnego.
299	1	Gellus -	Gellius.
304	1	obowiązkiem -	obowiązkiem była.
311	1	żozdawania -	rozdawania.
329	1	Pœmadramatyczne.	Pœma dramatyczne.
320	1	Moma -	Mowa.
336	1	Amplicatio -	Amplictio.
338	2	wnienne -	woienne.
345	2	viveus -	vivens.
346	2	ni -	niż.
354	2	naywyżſzego -	nayniżſzego.
364	1	Ceſarzu -	Ceſarze.
366	1	w Swetoniuſzu ży- ciu. -	u Swetoniuſza w ży- ciu.